DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14235

Telč Memorial Book

Ṭelts'

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Harpanes, Yehezkel.
TITLE	Telts' : toldot kehilah Yehudit be-mordot ha-Karpatim : yesodah, hayeha ve-hurbanah / Yehezkel Harpanes.
IMPRINT	880-03 Yerushalayim : Feldhaim, 750 [1989 or 1990]
DESCRIPT	2 v. (705 p.) : ill., ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Harpanes, Yehezkel.
	Jews -- Czech Republic -- Telč -- Social life and customs.
	Telč (Czechoslovakia) -- Ethnic relations.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

יחזקאל הרפנס

טלץ'

תולדות קהילה יהודית במורדות הקרפטים

יחזקאל הרפנס

טֶלְצְ'י

תולדות קהילה יהודית במורדות הקרפטים

יסודה חייה וחורבנה

מקולמוסו של אחד מבניה

מחבר הספר "בכף הקלע"

כרך ראשון

הוצאת ספרים
פלדהיים

ירושלים תש"ן

ערכה לדפוס :

אסתר הרפנס

הוצאת ספרים פלדהיים בע"מ

נדפס בארץ ישראל תשי"ן

Printed In Israel

המחבר
תרס"ג — תשמ"ו
חודש לפני פטירתו

מבוא

במשך עשרות דורות נכספו יהודי הגלויות, בכל ארצות פזוריהם, לשוב לארץ אבותיהם, אך משאלת לבם לא ניתנה להם. אין אתנו יודע מדוע מנעה מהם ההשגחה, מלרוות ערגת נפשם המקודשת ביותר — להתאחד עם אדמת הקודש של ארץ ישראל.

לפיכך אנחנו חייבים להודות לה׳ בשכבנו ובקומנו, על שהחיינו וקיימנו וזיכה אותנו לשוב לארץ חמדה טובה שהנחיל לאבותינו, ולצפות כאן לישועתן של ישראל, בביאת גואל צדק לציון, במהרה בימינו.

התנתקותנו מעל אדמת העממים הטמאה, והשתרשותנו מחדש בארץ הקודש, מעוררת את הצורך לספר לבנינו ובני בנינו, שזכו להיוולד בארץ ישראל, כיצד חיו יהודים במצב של פיזור בין הגויים.

כיצד קיימו אבותינו בגלויות את הוראות הנביאים והחכמים: ״הציבי לך ציונים״ — אף לאחר שתגלו היו מצויינין במצוות...

היאך הצליחו לגבור על גלי השנאה והטומאה שזממו להציפם ולכלותם, באלו תכסיסים השכילו להתגבר על כוחות הרשע העדיפים שקמו עליהם.

מניין גייסו הכוחות שעמדו להם לשמור על טהרו של אותו מעיין, אשר ממנו שאבו תעצומות נפש אין סופיים, לבלתי הכנע לחבלי היאוש ולהתעודד בצפיה מתמדת לגאולה ולישועה.

לשם סיפוק כל אותו מידע חשוב, כתבתי ספרי זה: ״טלץ״, אשר בו תאור קהילה יהודית, וההרפתקאות שעברו עליה מיום הווסדה עד חורבנה.

נסיתי להציג בפני הקורא דברים כהוייתם, ללא כחל ושרק — דמויות של יהודים על צדדיהם החיוביים והבלתי חיוביים; דמויות של גויים למיניהם, והעימות היומיומי המתמיד שביניהם לבין היהודים אשר חיו בקרבם.

אף לא התעלמתי מן הרקע הטבעי שעליו נרקמו החיים היהודיים, על לבטיהם, שמחותיהם ויגונותיהם. תארתי את המאבק הבלתי פוסק על הפרנסה — כיצד משיגים בני עם נטול אדמה ומחוסר אמצעים, את צרכי המחיה ההכרחיים.

מתוך השתוממות אנו מתבוננים בחזיון המרהיב של עמידה איתנה על משמר הזהות היהודית והנחלת מורשת הדורות, תוך כדי התמודדות קשה בבעיות של עצם הקיום, וזאת גם בקהילות הקטנות ביותר — ולפעמים אפילו יהודים בודדים, שנאבקו על קיומם היהודי בתנאי בידוד וריחוק מאחיהם בקהילות הגדולות יותר.

נפעמים אנו מביטים על תופעת שמירת הקשר עם הישוב היהודי בארץ הקודש על אף המרחק העצום, וכינון שותפות עם מחונני עפרה של ארצנו הקדושה, על ידי תמיכה כספית ב״שומרי החומות״ של ערי הקודש.

פרטים על סוגי מידע אלה וכיוצא בהם, נמסרו אגב תאור טלץ׳ — מקום הולדתי. קיומה של קהילה קטנה זו לא נמשך יותר מתשעים שנה, אבל למרות קוצר תקופת קיומה הספיקה לתקוע יתד נאמן בכרם ה׳ צבאות, וליצור נכסי צאן ברזל בתחום הרוח ומורשת האבות הקדושים.

לא ״ייחודו״ הוא ערכו של סיפור זה. אדרבה — כל חשיבותו הוא בתאור פרט, שלא יצא מן הכלל אלא ללמד על הכלל כולו. טלץ׳ היתה קהילה קטנה, כדוגמת כל שאר הקהילות באותה סביבה, והשוני בינה לבין קהילות אחרות לא היה אלא בהבדל בין התנאים החיצוניים שלה לאלה של קהילות אחרות. כשם שלא נשתנתה מהן בחייה ובפריחתה, כך לא נבדלה מהן בקיצה המר — בהשמדתה.

טלץ׳ היא נקודת ישוב המסומנת על המפה. תייר כי יקלע שמה, יוכל להתרשם ממקום נאה ומשגשג. אף לא יתקשה לזהות אתרים מסויימים מאלה המתוארים בספרי. רק הזכר היהודי נמחק. הגויים המקומיים עשו את כל הדרוש לשם מחיקת עקבות היהודים וטשטוש כל זכר לקיומם, למען יימחה הרושם של הרעות אשר גמלו לאלה שהביאו ברכה, קידמה ופריחה כללית למקום.

על מגמה זו קורא ספרי תגר. לשם מטרה זו נכתב, למען ידע דור אחרון!

יחזקאל בן ראובן־יואל ומרים הרפנס

התוכן

פרק ראשון

פלאי הפלאים שראה משה בעולם הגדול

היום רד ומשה ורחל סגרו את החנות אשר בביתם הקטן, שעמד באחת מסמטאותיה הדרומיות של העיר סיגט, בירת מחוז מרמורוש. הילדים כבר שקועים היו בשנתם ומשה ורחל נכנסו לביתם לסעוד ארוחת הערב. השקט הנעים ששרר בבית זימן רקע נוח למשה לתאר בפני רחל את הרפתקאות הדרך ואת חויות מסעו.

רק שעות אחדות עברו מאז שב הביתה מדרך רחוקה ומתישה, מן העיר ביסטריץ שבטרנסילבניה מרחק של מאה וחמישים קילומטר. הוא נסע שמה לרגל מסחרו ביריד השנתי שהתקיים שם. נסיעה זו ארכה שמונה ימים, מלבד יום השבת שנאלץ לחנות בדרך.

עכשיו יושב משה בניחותא ומספר לאשתו "אותות ומופתים" שראה ושמע במרחקים.

"העולם אינו עומד," מספר משה לאשתו בהתפעלות, "העולם מתקדם. ראיתי ביריד חידושים נפלאים! תארי לך," ממשיך משה בהתלהבות, "עומד אדם על יד שלחן קטן, ועליו מונח מין ארגז מרובע, קטן ונמוך, ומשפך גדול ביותר מורכב עליו ומתחתיו מסתובב על הארגז גלגל שחור בגודל של צלחת, ותוך כדי כך בוקעים מן המשפך קולי קולות שלא שמעתן אוזן. קולות של חזנים המסלסלים לחן תפילתם במתיקות מפליאה, וכן גם מיני זמירות ושירים שונים. הפלא ופלא! כאילו שד או דיבוק מדבר מתוך גרונו של אותו משפך גדול."

רחל הקשיבה פעורת פה מרוב השתוממות על הנפלאות שבפי בעלה, והסתכלה בו במבט של הערצה שהוא נוסע למרחקים כאחד הגדולים, והכל גלוי וידוע לפניו.

— "האם לא נבהלת כאשר שמעת את הקולות מבלי לראות את המשמיע אותם?" שאלה רחל.

— "לא," ענה משה. "השדים אין להם שליטה אלא רק באפלת הלילה ובנוכחות אדם אחד בלבד, ואילו המעשה שהיה ביום היה ובמעמד המון גדול, שהתקהל לראות את המראה המשונה, על כן לא פחדתי כלל."

— "והיכן היית בשבת?" שאלה רחל, "הרי לפי המתוכנן היית צריך לחזור הביתה לפני השבת?! אל תשאל," המשיכה רחל, "כשראיתי שהשבת מתקרבת ואתה לא מגיע, כמעט שפרחה נשמתי. האם עליך היה לסגור את שערי השוק?" שאלה רחל בטרוניא גלויה.

— "ובכן, זהו בדיוק הנושא המעניין ביותר, אודותיו עלי לשוחח אתך," ענה משה. "מעשה שהיה כך היה: אכן יצאתי מביסטריץ באיחור, מחמת סיבות שונות. עוד טרם צאתי את העיר עשיתי לעצמי תכנית לעשות את השבת בווישבה. כשעזבתי את ביסטריץ ביום חמישי בבוקר שרר מזג אויר בהיר ויציב. אחרי הצהרים הגענו לנסוד, שם עצרנו לתת מספוא לסוסים. אני התפללתי מנחה, סעדתי את לבי מן הצידה שבידי ולפנות ערב יצאנו להמשך דרכנו. אחר שעברנו את הכפר סלוה חשתי לפתע ברוח קרירה המתחילה לנשוב מפאת צפון, ושמתי לב שהשמים מתקדרים בעבים וטיפות גשם מתחילות לרדת. חשבנו שזה יפסיק עוד מעט, כי לא היה נראה שאנו עומדים בפני תמורה משמעותית במזג האויר, אולם לא כך התפתח המצב. כעבור שעה קלה פרצה רוח חזקה, התעננות כבדה כסתה אותנו במעטה עבה של אפלה. קולות של רעמים אדירים החרישו עולם ומלואו, וברקים עזים שהגיעו בעקבות הרעמים סנוורו את עינינו. אחרי כל אלה נתך גשם זעף שלא חדל כל הלילה. בכבדות שרכו הסוסים את דרכם באפלה, על פני הכביש שהפך במהרה למשטח של בוץ טובעני. רק הברקים הבזיקו מפעם לפעם שביב של אור על דרכנו ואז ראינו שלא כל הדרך מכוסה בוץ, אלא חלקה הבריק כמו מראה, היה זה החלק שהיה מכוסה שלוליות של מים. רק בדרך נס לא ירדו הסוסים מעל הכביש ולא הפכו את העגלה על כל מה שיש בה לתוך המים. כזה היה המצב כמעט לכל אורך הדרך, לאורך של כארבעים קילומטר מסלוה עד מתחת להר שטריב, שהוא הגבול בין טרנסילבניה למרמורוש. בזמן שמזג האויר הוא נאה אני נהנה מאד לנסוע במעבר הרים זה, בו עובר הכביש בין שני הרים בנתיב צר ומעוקל, ועל ידו עובר נהר גועש ורועש, המכריז בפזיזות וזחיחות דעת על רבונותו המוחלטת במעבר הרים יפה נוף זה. אולם לעת כזאת, כאשר גשם זלעפות שוטף את כל ההרים מסביב, גואה הנהר ומתפרץ מאפיקו, מימיו העכורים מתקדמים במין נהם אימתני מבשר רעות. פורענויות רבות ברכוש ובנפש כבר נגרמו על־ידי שטפונות פתאומיים שהציפו את הדרך המתמשכת על גדתו של נהר זה.

במצב מסוכן זה נאלצנו להמשיך בנסיעה במשך שעות רבות, מכיון שלא נקלע בדרכנו בית כלשהו אשר לתוכו נוכל להכנס. בחצות הלילה, בערך, הגענו לכפר טלץ', מקום שם קיימת אכסניה ליד הכביש. העגלון עצר, נגש

ודפק בדלת, בבית נדלק אור והדלת נפתחה בפנינו. נכנסנו פנימה ספוגי מים וצינה עד לעצמות. העגלון הכניס את הסוסים לאורווה, ואני הסתדרתי איכשהו על ספסל פנוי שמצאתי במקום. בחדר אמנם לא היה קר, אבל הואיל והייתי רטוב כל כולי, נקשו שיני במשך שעות מחמת עוצם הרעדה, ופרפרתי כמו דג ביבשה. אכן למרות זאת שמחתי בחלקי, מאחר שבחוץ המשיך המטר לרדת ללא הפוגות. כל הלילה רעשו באוזני קלוחיו הזועפים, כי להרדם לא הצלחתי מחמת הקור שאפפני. כשהאיר השחר והצצתי החוצה, חשכו עיני. היה נדמה לי כי אני נמצא בתוך תיבת נח. לא נראו לא השמים ולא הארץ. השמים היו מכוסים במעטה של עננים שחורים, והאדמה מוצפת מים. כלתה רגל מן השוק. רק פה ושם נראתה דמות אדם, שמוטות עץ קשורים לרגליו, צועד בעזרת מקל ארוך שהוא מחזיק בשתי ידיו ונשען עליו, וכך הוא מתקדם איכשהו בדרכו. הייתי מודאג ביותר, הרי יום ששי היום! ואני אנה אני בא? במצב זה לא יכולתי לחשוב אפילו על יציאה החוצה, ומכל שכן להמשיך בנסיעה.

יצאתי מן הקיטון בו שהיתי ונכנסתי לתוך המסבאה, לראות את בעל האכסניה ולשמוע מפיו מה אפשר לעשות. שני אכרים שמצאתי שם אמרו שגשם כזה לא זכור להם מיום הוולדם. סופת זלעפות זו גרמה נזקים עצומים, אמרו הגויים. בתים רבים התמוטטו עד היסוד, ואין ספק כי יש קרבנות גם בנפש. מובן מאליו כי גם הדרכים השתבשו והתנועה לא תוכל להתחדש אלא כעבור זמן מסוים, אחרי הפסקת הגשם.

אולם בא הקץ גם לזה. לפני הצהרים נעצר המטר, העננים התפזרו, השמים התבהרו וקרני השמש שהחלו להבקיע אט אט דרך הסדקים שבמעטה העננים, התחילו לחמם את פני האדמה ולהתפייס עם הארץ והדרים עליה.

העגלון שלי, כאילו התכוון להפתיע אותי, יצא מבלי להמלך בדעתי והכין את סוסיו ואת רכבו להמשך הנסיעה. אולם כאשר אך נכנס והרגשתי בהכנותיו, אמרתי לו: 'תוציא לך מהראש את הנסיעה מכאן היום או מחר. כי מכאן עד סטרימבה, שהוא הכפר הקרוב ביותר, יש מרחק של חמשה־עשר קילומטר, ואחרי שהגשמים שבשו את הדרכים, אפילו אם נניח כי לא ימשיכו לרדת עוד, לא נוכל להגיע שמה עד לפנות ערב, על כן לא כדאי לי להסתכן לצאת לדרך. בפרט לאור העובדה שגם בסטרימבה לא גר אפילו יהודי אחד, אם כן, מה לי הכא מה לי התם? נשבות, איפוא, כאן בטלץ', ונסע מן המקום ביום ראשון או במוצאי שבת — אם מזג האויר יהיה נוח.'

העגלון לא שמח על דברי, אבל באין ברירה נאלץ להכנע. אני קיבלתי

עלי את הדין ואמרתי "הכל מן השמים", ואם נאלצתי לערוך כאן את השבת, הרי יד ההשגחה העליונה בדבר. הודעתי את החלטתי לגוי בעל האכסניה והוא הסכים לכך בחפץ לב.

היתה לי זו השבת הראשונה בחיי ללא לחם משנה, בלי יין לקידוש, אפילו בלי המצרכים הרגילים של יום חול פשוט. אבל מה, לא הִיתה לי שום ברירה אחרת.

במשך היום הספקתי להכיר קצת את הכפר ואחדים מתושביו, תוך כדי שיחה אתם על דא ועל הא. משיחות אלה נודע לי כי שטחו של כפר זה גדול מכל העיר ביסטריץ, בירת המחוז, ומרחב השדות סביבו — כאורך הגלות. תוך כדי שיחה עם האכרים שהתקהלו מסביב לפונדק, הציעו לי לבא להשתקע במקום. הם דיברו על כך ברצינות, אם כי אני פקפקתי בדבר, כי סבור הייתי כי אך לצון חמדו להם. אולם לבסוף נוכחתי לדעת שאינני אלא טועה, כי הם מדברים בכנות, מתוך מגמה ברורה להגיע לידי כך שיהיה להם יהודי בתוך הכפר. אחד מראשי המדברים בנושא אף מעונין היה באופן אישי מכיון שיש לו בית למכירה. אולם לא רק הוא, אלא למעשה כולם שדלו אותי לכך. איני יודע מה ראו על ככה ומה הניע אותם לזה, האמנם לא ראו עד כה יהודי? בינתיים גדל מעגל השתדלנים, ניגש אלי עוד אחד ועוד אחד וכולם מדברים בסגנון אחד, שמאוד ישמחו אם אבוא להתישב ביניהם.

אני, הואיל וזו היתה לי שבת ראשונה שהזדמן לי לבלותה בין גויים, ללא הכנה, בלי כוונה ומבלי לחשוב אפילו על מקרה מוזר זה, אמרתי אל לבי: לא יתכן שזה סתם מקרה, אין זאת אלא כי מן השמים עכבוני כאן וכי זה רצון ההשגחה העליונה. ללא ספק עברו כאן גם יהודים אחרים ולמה זה תלו עיניהם דוקא בי? — אין זה אלא שרצון הבורא הוא שנתישב שם, חשבתי.

בינתיים הסתדרתי במדורי שבפונדק, קניתי לי שני נרות והתכוננתי לקבל את השבת. לא היה עמי שום שותף בחדר זולת שתי תמונות של "הבתולה מריה הקדושה" ושל בנה הצלוב. שניהם הביטו בי מתוך שמחה וידידות, כאילו אנשים אחים אנחנו. כך בליתי את השבת בבדידות. שם התפללתי, שם אכלתי סעודתי הדלה ושרתי זמירות של שבת."

— "כמה יהודים גרים במקום ההוא?" שאלה רחל.

— "אינני מבין אותך ואת שאלתך," ענה משה, "זה חצי שעה שאני יושב ומספר לך על רצון הגויים שימצא יהודי ביניהם, וכי ביליתי את השבת בין הגויים, ושמרתי על האליל הנוצרי ועל אמו. שמא תגידי לי, אלמלי היו יהודים במקום האם הייתי מתגורר בבית נוצרי, ועוד לכבוד שבת קודש?!"

— "זאת אומרת שאין שם יהודים כלל, ואתה מניח, כפי שאמרת, שבודאי הציעו גם ליהודים אחרים להתישב ביניהם ולא הסכימו. ניחא, וכיצד אתה מתאר לעצמך שאנחנו כן נסכים להצעה מוזרה כזאת, ללכת לגור בסביבה גויית כזאת, יהודי אחד בודד בין גוים רבים כל כך? האין זה משונה אפילו לחשוב על זה? האם עד כדי כך הדרדר מזלנו, שבעד קורט פרנסה הדרוש לקיומנו, עלינו להרחיק נדוד ולשקוע שם באותו הבוץ בין הגוים? אתמהה!"

— "אין הדבר כל כך מוזר כמו שאת מתארת זאת. כפי שהתרשמתי מן המקום, הארץ היא רחבת ידים ופוריה. האכרים נראים אמידים וממילא טוב המקום מבחינת מסחר ופרנסה. ומה שנוגע למצבנו בתור יהודים, אמנם נכון הדבר שאנחנו נהיה שם הראשונים, אבל אחרי שאנחנו נסלול את הדרך — בוא יבואו עוד יהודים למקום, בכך את יכולה להיות בטוחה. ומה שנוגע לטענתך בדבר פרנסתנו כאן, נכון דברך כי היא מצויה, אבל אם תקחי בחשבון שביום שימצא השידוך המתאים לאחותי גיטל, אצטרך להחזיר לה את כספה וגם לממן הוצאות החתונה. אחרי כל אלה מסופקני אם יוותר לי כסף במה לנהל את העסק, והרי ילדינו גדלים ועמהם ההוצאות, ולמה לנו לסבול דחקות אם מזדמנת לנו אפשרות לחיות בלי דאגות? — ובכך אני משוכנע, כי שם תהיה לנו בעז"ה פרנסה ללא דאגות," סיים משה.

— "ומה יהיה גורל ילדינו במקום נדח כזה? הרי הם גדלים ב"ה, וכיצד נחנך אותם בין השקצים־ילך? הלא נצטרך להחזיק מלמד בשבילם, האם יהיה ביכולתנו להחזיק מלמד במקום ולפרנסו לבדנו? או שמא נגיד לילדים שיחכו עד שיבואו למקום משפחות יהודיות נוספות? האין אתה חושב על האחריות הרובצת עלינו בנידון זה?"

— "אמנם כן," ענה לה משה, "גם אני חשבתי על בעיה זו בדיוק כמותך. אני אכן מקוה כי יכול נוכל ליטול עלינו עול זה, להחזיק מלמד בשביל ילדינו, ובכך כבר תהיה ראשית פתרון לבעיית בדידותנו. והרי אף יתכן כי אותו מלמד יהיה אף הוא בעל משפחה."

רחל התלבטה. כל הרעיון לא נתקבל על דעתה. אם משום שלא התחשק לה לעזוב את הסביבה בה גדלה, ואם משום שקשה היה לה להיפרד מן המרכז היהודי התוסס בעיר סיגט ולהחליפו בכפר נידח, במקום שתעיק עליהם הבדידות, בתור משפחה יהודית יחידה. הרי זה כמו יציאה מטרקלין מהודר אל נוה רועים זנות. העיר סיגט היתה בימים ההם מן הקהלות החשובות שבהונגריה. יהודי המקום יראים ושלמים, רבים מהם תלמידי חכמים ואנשי שם, ביניהם כאלה שזכו לתורה וגדולה במקום אחד. לפי ראות עיניה עדיף לשבת בעיר שכזאת עם פרנסה מצומצמת, מאשר לחיות בהרחבה ואולי אפילו להתעשר באותו כפר נדח. לרחל לא היו, איפוא, שום

היסוסים. התנגדותה להצעתו של משה היתה פשוטה ומוחלטת. אולם לא היה לה האומץ להביע דעתה בגלוי ובמפורש. והנה עלה על דעתה תכסיס שבאמצעותו תוכל לממש התנגדותה, מבלי להסתכן באחריות אישית ישירה.

"אתה יודע מה?" אמרה רחל בחרדת מה, וגם מתוך סיפוק על רעיון שנצנץ במוחה, העשוי להוביל את כל הנושא אל עבר המוצא הרצוי, זאת אומרת שתופר עצת בעלה, מבלי שהיא עצמה תהיה הגורם הישיר לכך. "הנה יש לי הצעה. הכנס מחר אל הרבי, המלך בדעתו ועצתו תקום. אם אמור יאמר הרבי 'לך ועשה!' נדע כי מן השמים היא ונפעל על פי עצתו."

— "צדקת," אמר משה מתוך סיפוק, "אמנם לא עלה אפילו על דעתי לעשות צעד רציני כזה מבלי לגשת אל הרבי ולבקש את ברכתו, אם כי לא חשבתי להתיעץ אתו, אלא להעמידו בפני עובדה. אך אם את בדעה שמוטב להתייעץ אתו, אני מסכים לכך. ואם כן הדבר," המשיך משה, "מוכן אני לגשת אל הרבי תיכף ומיד. אינני רוצה להחמיץ את השעה, כי אני מתוח לדעת איך יפול הגורל."

דו־שיח זה, שהחל לפני ארוחת הערב, נמשך עד שעה מאוחרת בלילה.

"מה זה בוער לך ללכת בשעה כה מאוחרת, לדפוק בדלתו של הרבי ולהפריע לו?" אמרה רחל, "אין זה מן הנימוס. וחוץ מזה הרי עייף אתה מן הנסיעה. נלך עכשיו לישון, ואי"ה מחר בבוקר תגש אל הרבי ותשאל בעצתו, כמדובר. האם לא מספיק מבלבלים את ראשו של הרבי כל היום, אלא שתלך להפריע לו גם בחצות הלילה?"

— "אמרתי לך שאני סקרן מאד לדעת את תשובתו. לא אוכל לישון הלילה מרוב מתח, אם לא אקבל תשובתו קודם לכן. ומה שנוגע לחששותיך שאני מפריע את מנוחת הרבי בשעה זו, תנוח דעתך, אני משוכנע כי ההיפך מזה הוא הנכון. דוקא עכשיו היא השעה הכי מתאימה לשוחח אתו על נושא כעין זה, כי עכשיו הוא מתבודד לבדו בחדרו תוך כדי לימוד, והיה אם אראה מבחוץ הנר דולק בחדרו ואמצא את הדלת פתוחה, אכנס אליו, ולא — אחזור הביתה ונשאיר את הענין למחר, כדבריך. בכל אופן לא אדפוק."

רחל הסכימה לדבריו בשתיקה. הוא קם מעל כסאו, לבש את אדרתו, לקח את מטהו בידו, נשק את המזוזה ויצא. בחוץ היה חושך אפלה, כמו בסוף חודש מעונן. רוח קרירה טפחה לו על פניו. לכל אורך הרחוב לא נראתה דמות אדם. שקט מוחלט. רק פה ושם נראו דמויות, צללים. היו אלה כלבים שרדפו אחד אחרי השני, ומפעם לפעם נשמע קול נביחתם.

בימים ההם נתקבל בקהילת סיגט בתור רב ומנהיג רוחני הרב המפורסם ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, שנתפרסם לאחר מכן בכינוי "ייטב לב", על שם אחד מחבוריו. הוא היה גם רבי של חסידים, ולמרות גילו הצעיר היה

נערץ מאד על כל רבני הונגריה, ואין צריך לומר כי מעמדו בעיר היה מכובד ביותר. המונים שחרו לפתחו לשמוע את עצתו ולקבל ברכתו. יהודים מכל שכבות העם, מהם חסידים ואנשי מעשה וגם רבנים חשובים באו להסתופף בצלו, וכל אשר יעץ מקובל היה כאשר ישאל איש בדבר האלקים. אליו ניגש הפעם משה, ובעצתו שמו מבטחם הוא ואשתו. שניהם היו תמימי דעים כי הרבי יאיר להם את דרכם, וכאשר יגזר אומר כן יקום, מבלי להרהר אחריו.

משה הולך בדרך, למרות שרגליו מתנהגות בכבדות מחמת עיפותו, מאחר שלא נח כראוי זה שבוע ימים ויותר, וגם מחמת היסוס, בחשבו שמא זו בכל זאת חוצפה מצדו להתדפק בשעה כה מאוחרת על דלתו של הרבי ולהפריע את עבודתו בקודש. ברם סימן זה קבע לעצמו: אם יראה אור בבית והדלת פתוחה, סימן הוא כי צלחה דרכו, ואם לא יראה אור — סימן בידו כי כל הענין לא בשבילו ויפסיק מלהגות בו עוד.

והנה אך נכנס משה לתוך הרחוב בו היה משכנו של הרבי, והוא עודנו מרוחק למדי מהבית, וכבר ראה את האור בוקע מחלון ביתו של הרבי. שמחה גדולה הציפה את כל ישותו, בהרגישו כי סיכויו להצלחה הם טובים. פשוט היה נדמה לו כאילו הרבי מצפה לבואו. ככל שהתקרב אל הדלת עלתה עוצמת הדופק שלו. הרי בדלת הוא קבע את הסימן האחרון והמכריע. האם פתוחה היא, או סגורה.

מתוך מתח נפשי עליון הוא קרב לדלת, לפת את כף המנעול באצבעותיו בעדינות ומתוך חרדת מה, ובכל זאת באיזה מין החלטיות. הוא ניסה לפתוח את הדלת ללא דפיקה של בקשת רשות, כי הרי סיוע כלשהו לכניסתו סותר את הסימנים שקבע לעצמו. והנה להפתעתו נפתחה הדלת לפניו, כאילו יד נעלמה עזרה לפתיחתה.

הוא נכנס לחדר הראשון, מקום שם מצא את אחד המשמשים של הרבי רדום על יד השלחן לפני גמרא פתוחה, כשהוא נשען על מרפקיו. הוא עבר על ידו בנחת, שלא להפריע אותו, והמשיך הלאה לטרקלינו של הרב. בפותחו את הדלת מצא את הרבי מעיין בספר שלפניו, מתעמק, כנראה, באיזו סוגיא חמורה, מבלי שירגיש שאדם זר חדר לחדרו. הוא התקרב בחרדת כבוד, בכדי שהרבי ירגיש בנוכחותו, ונשאר עומד במקום כשהוא נשען על מטהו.

כראות הרבי את אורחו, שנמנה על חסידיו המקורבים, הצביע לו על הכסא שעמד על יד השלחן מולו ורמז לו שישב, ואילו הוא המשיך לעיין בספרו מבלי לדבר אליו. כעבור שעה קלה לקח ספר אחר מעל השלחן והניחו על הגמרא הפתוחה לפניו והסב את פניו אל אורחו. מאחר שהרבי ידע כי זה למעלה משבוע נעדר משה מביתו (בגלל שלפני נסיעתו ליריד הוא בא להיפרד מעל הרבי ולבקש ברכתו להצלחה), תקע לו כפו בחמימות בברכת "שלום עליכם" ושאל אותו בנימה לבבית: "מתי חזרת, ר' משה?"

— "עליכם השלום, מורי ורבי," ענה משה, "היום חזרתי ב"ה לשלום."
— "נו, ובאיזו מדה הצלחת?" שאל הרבי.
— "ברוך הוא וברוך שמו," השיב משה, "העיקר שהברכה תהיה שרויה במעשה ידינו."

— "ומה הביאך הלום בשעה מאוחרת זו, אחרי נסיעה כה ארוכה ומפרכת, ואתה עייף ויגע? הלוא דבר הוא! במקום שתלך לנוח, באת הנה. מה הניעך לזה? איזו בשורה טובה בפיך?" שאל הרבי, תוך כדי מבט חודר בעין בוחנת.

משה הבין קושית הרבי לאשורה, וענה: "ימחול נא לי הרבי, שיחיה, על שבאתי להטרידו בשעה מאוחרת זו. אין בפי שום בשורה מיוחדת. באתי לשאול את הרבי ענין פרטי בדבר של חולין לחלוטין ואפילו לא כל כך דחוף. אולם יודע אני כי בשעות היום לא תמיד פנויה שעתו של הרבי להאריך קצת בשיחה, על כן חשבתי כי שעה זו מתאימה יותר לברור שאלה שכזאת, העשויה להיות גורלית לגבי עתידנו. החלטתי, איפוא, כי דוקא זו השעה בה לא אפריע את האחרים ואחרים לא יפריעו אותי בבואי לספר לרבי את אשר עם לבי, ואיך שהרבי יגזר אומר נקבל ונקיים בעזי"ה."

— "טוב," ענה הרבי, "השמיעני דברך ואולי יעזור ה' ונצליח לכוון את דרכך."

— "הייתי ביריד אשר בביסטריץ," התחיל משה בסיפורו, "בכל הדרך שעוברים מווישבה עד נאסוד, בערך שבעים וחמשה קילומטר, לא גר יהודי אחד, כפי שהדבר ידוע גם לרבי, שיחיה. בבואי חזרה מן היריד נאלצתי לשבות בכפר טלז', למרות רצוני, עקב גשמי זעף שירדו באופן פתאומי ומנעו ממני את האפשרות להמשיך בדרכי במשך שתי יממות, יום ששי ויום השבת. במשך הזמן ששהיתי בטלז', פנו אלי אכרים רבים מבני הכפר ושדלו אותי לבוא להתישב בכפר שלהם. תחילה לא נכנסו דבריהם באזני, אולם הם הרבו להפציר בי עד שהתחלתי להשתכנע בכנות כוונותיהם ונכונות הצעתם. הגעתי לידי כך, מתוך שתליתי את כל אותו מקרה מוזר, של שביתה בלתי צפויה בכפר בין גויים, בגילוי של השגחה פרטית, שסבבה את הסיבות בכל הענין. לא יתכן, אמרתי בלבי, שכל המעשה הזה יבוא לידי בלי הכוונה ממרום. למה פרץ לפתע גשם זלעפות עז כזה, שלא ראיתי כמוהו מימי, אשר מנע ממני כל אפשרות להמשיך בדרכי, ואלצני לבלות את השבת בפעם הראשונה בחיי בבית של נוצרי עם תמונות צלמיהם על הקירות? — הלוא דבר הוא!"

"למרות זאת באתי לשאול את פי הרבי," המשיך משה, "ואגב, עלי להודות בכך כי את אשתי לא הצלחתי לשכנע בדבר. ואני רוצה לפרט בזה את טענותיה נגד כל הענין.

היא שואלת, כיצד יכולים יהודים לחיות במקום שכזה באין מקוה, ללא מנין, בלי שוחט, בלי מלמד ושום דבר שבקדושה? אפילו צורה של יהודי לא יזכו הילדים לראות במקום. כיצד יתחנכו שם בין חברה של שקצים־ילד? שואלת זוגתי."

"אני אמנם מניח שלא נשאר שם הרבה זמן יהודים בודדים," המשיך משה להסביר לרבי, "בטוח אני שלא יעבור הרבה זמן עד שיבואו יהודים נוספים להתישב באותו כפר, מכיון שהוא מקום פרנסה. קשה יהיה רק ליהודי הראשון שיתישב שם, אחריו כבר יבואו יהודים נוספים להתישב במקום, כי רבים היהודים מחוסרי הפרנסה שעיניהם כלות להגיע לאיזה מקום בו יכולים להשיג לחם לפי הטף. חסר רק ה"נחשון" שיקפוץ את הקפיצה הראשונה ויסלול את הדרך לבאים אחריו. ולמה שלא תתגלגל הזכות על ידי?" סיים משה בשאלה.

הרבי האזין במשך כל הזמן לדבריו בכובד ראש, למרות שנראה היה כאילו שאין הוא מקשיב כלל. אחרי שמשה גמר את דבריו פנה אליו הרבי כאילו התעורר משנתו ואמר:

"שמע נא, ר' משה! שניכם צודקים. גם אתה וגם זוגתך שתחיה. צדקת בדבר כי ללא ספק אצבע אלוקים היא. שום דבר לא נעשה בעולם ללא השגחה פרטית, ומה' מצעדי גבר כוננו. אני כבר חשבתי מזמן על כך שמקומות הללו ועוד הרבה כמותם מצפים לנו. עלינו להחיותם בחיים יהודיים. פזורינו בין האומות אינה סתם תוצאה של גורל אומלל, כפי שחושבים קטני אמונה. לא ולא! יד ה' לא קצרה, חלילה, לשמור עלינו שלא נתפזר בין הגוים. אכן היה זה עונש מן השמים לאותו דור, כמו שאנו אומרים 'ומפני חטאינו גלינו מארצנו'. אולם כלום קצרה ידו מפדות, שיקבץ פזורינו, מיד בדור השני שלאחר מכן, בין רגע ממש? אלא מאי — יש לו להקב"ה חשבונות משלו. אם ברצונו שנהיה פזורים בין הגוים, ודאי שיש מטרה מיוחדת לדבר. תכלית נשגבה שלמעלה מהשגותינו, והדברים עתיקים. אמנם נכון הוא כי פיזורנו מתיש את כוחנו, כמו שפירשו חכמים את הפסוק 'ורדפו מכם חמשה — מאה וגו'' וההסבר ידוע. אולם גזרת ההשגחה היא כי בדורות אלה, בהם שכינתא בגלותא, נהיה דוקא מפוזרים בארבע כנפות הארץ. ועלינו לקבל גזרה קשה זו באהבה, להשתדל להפיץ שמו יתברך וייחודו, ולקדש שמו ברבים בהתנהגותנו על פי התורה מתוך מסירות נפש. בכך נעלה את ניצוצות הקדושה שנשתקעו בטומאה. מן הפסוק 'אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך' משמע כי רצונו יתברך הוא שנמצא בכל המקומות הללו, וכשם שמתקיים פסוק זה של פיזורנו, כך בודאי יתקיים בקרוב היעוד של קבוץ גלויות, כמו שכתוב במקרא שלאחריו. כל יהודי

ויהודי יגאל ממקומו הנידח ויחזור לארצנו הקדושה, ודוקא על ידי זה יתגדל ויתקדש שמו הגדול במהרה בימינו."

"לכן," המשיך הרבי, "אינני רואה שום פגם או פסול ברעיון שלך, כמובן, בתנאים מסוימים. כי בלכתך לגור במקום כזה עליך לדעת החובות המוטלות עליכם, על מנת שתקנו לכם שם את שני העולמות. אחרת, ח"ו, עלול להיות ההיפך, והחכם עיניו בראשו. לא כל הדרכים כשרות לצבור הון ועושר, אם כי הון ועושר הם גורם חשוב לקיום תורה ומצוות. אבל חייבים לשקול תמיד כל צעד לפני שעושים אותו, והתכלית חייבת להיות תמיד זכה וטהורה."

"ראשית," המשיך הרבי, "חייבים אתם להנהיג שביתכם יהיה תמיד פתוח לרווחה, בלילה כמו ביום. שיהיה ידוע ומפורסם בין כל עוברי אורח, שבמקום פלוני יושב יהודי המקבל כל אדם בסבר פנים יפות, בכל שעות היממה, כי הרי לא עומדת לרשותו של כל הלך, עובר אורח, עגלה עם סוסים לנסיעה. רבים הולכי הרגל המסכנים והממורמרים בימות החמה ובימות הגשמים, בכפור ובשרב, העוברים לפעמים מרחק של חמישים קילומטר מבלי לעבור על יד בית יהודי שאפשר להכנס בו בכדי להנפש קמעא מעמל הדרך, לשתות כוס חמין, או לרוות נפשו העיפה בצלחת מרק חם. והנה פתאום 'צמח' בית יהודי על אם הדרך במקום מרכזי של עוברים ושבים. האם תוכל להעריך את גודל הזכיה של אדם שיכול להיות "מחיה נפשות" במקום כזה, על ידי הושטת יד חמה עם ברכת "שלום עליכם" בסבר פנים יפות, כיבוד בלגימת כוסית "י"ש ביום חורף, או כוס של צוננים ביום שרב? הרי תהיו המאושרים בעולם! ואפילו לשם זה בלבד כדאי לכם לקנות שביתה במקום ההוא. בטוחני שלא יקשה בעיניכם, חס וחלילה, לקום בלילה לפתוח את הדלת בפני יהודי עובר אורח, אפילו אם יהיה מזוהם ומלוכלך. אדרבה, אז תהיו בטוחים כי נתתם את השירות אך ורק לשם שמים, ודוקא לזה שהוא זקוק לו ביותר. ואם תזכו לקיים מצוה כזאת בזריזות ומתוך שמחה שבלב, מי ידמה לכם ומי ישוה לכם. כאן בסיגט יש ב"ה רבים כאלה, והסתלקותכם מכאן לא תגרום סבל לנזקקים. אולם שם הרי תהיה באמת ה"נחשון" כאשר דיברת, ואז אשרי חלקכם, ברכות הרבים ילוו אתכם בזה ובבא."

"ומה שנוגע לחששותיה של אשתך," המשיך הרבי, "ודאי שיש להם בסיס, ויש מקום לדאגה של ממש בנוגע לכל הדברים שהזכרת בשמה. יש להיזהר מאד מאד במקומות כאלה ולהתנהג בתבונה יתירה, שלא להתחבר, חלילה, עם הגויים. במקום כזה חייבים לשמור ולדקדק הרבה יותר על כל פרט ופרט מדרכי אבותינו הקדושים, ולהקפיד על כל מנהג וסייג שיסודו בקודש.

אם הגאולה לא תהיה ח״ו בקרוב, אז בלי ספק יתפתח שם במשך זמן קצר ישוב יהודי שיספק את כל צרכי הצבור. אבל בינתיים תאלצו להתגבר על מספר קשיים שיגרמו על ידי העובדה שתהיו יהודים בודדים במקום. עליכם להיזהר מ״בשר שנתעלם מן העין״, בכל מקרה שהבשר יובא על ידי גוי, או שתשלחו בידיו עוף לשחיטה. עליך ללמוד את ההלכות הנוגעות לענינים אלה, למען לא תכשלו ולא תכשילו, חלילה, אחרים במאכלות אסורות, ולהתרחק מכל חשש בענין זה. כמו כן יהיה לכם קשה כל זמן שלא יהיה מקוה במקום. אכן קשה להיות יהודי ועליכם להיות נכונים להתנסות בהרבה נסיונות. חובתכם להיות חזקים ולהתגבר עליהם. ברור כי אחד הדברים החשובים והקשים ביותר יהיה, להשגיח בעינא פקיחא על חינוך הילדים, לשמור על כל צעדיהם שהשכנים והרחוב הנכרי לא ישפיעו עליהם. תצטרכו להתגבר על מכשולים רוחניים רבים ושונים, אבל אם תהיה לכם החלטה נחושה לשמור על קדושת ביתכם וטהרת נשמותיכם, יכול תוכלו בעזרת השי״ת,״ סיים הרבי.

— ״אני חושב שיעבור עוד פרק זמן עד שנעבור שמה,״ אמר משה לרבי, ״זה לא ילך כל כך מהר, עד שאקנה או שאשכור שם דירה מתאימה ועד שאסתדר עם נושי, טרם חיסול עסקי כאן. והעיקר, יש לי עוד ׳רחיים על צווארי׳, אחותי היחידה שהגיעה לפרקה והייתי רוצה להשיאה לאיש לפני שנעבור מכאן. למעשה היא עוזרת לנו הרבה מאוד, גם בפרנסה וגם במשק הבית, ודאי שהיתה יכולה להיות לנו לעזר רב במקום החדש. מה דעתו של הרבי, שיחיה, בנדון זה?״

הרבי ענה: ״חלילה וחס! אסור לך לנצל אותה אפילו ליום אחד. קודם כל אתה צריך להשיאה לאיש, לפני שתעזוב מקומך כאן. לקחת אותה שמה? — איזו תכלית יהיה זה בשבילה?! בשום אופן לא! אבי היתומים יזמין לה את זיווגה.״

הרבי הפסיק קצת, הרכין את ראשו על ידו, עצם את עיניו וחשב קמעא. לבסוף התעורר כאילו מתרדמתו ופנה אל אורחו: ״כן, לפי דעתי ראוי אתה יחד עם אשתך לפלס לכם דרך חדשה זו, להתישב במקום ולקרוא שם בשם ה׳. אני משוכנע שאפשר לסמוך עליכם שתתקנו את הטעון תיקון במקום ולא תקלקלו, חלילה. אני מאחל לכם שפע ברכה והצלחה. אני מקוה,״ הוסיף הרבי, ״שלא תהיו שם זמן ממושך היהודים הבודדים.״

הרבי הושיט ידו למשה ואמר לו: ״עלה והצלח, ר׳ משה! יברכך ה׳ וישמרך...״

משה היה נרגש מאוד כאשר הרבי סיים את ברכת הכהנים תוך כדי לחיצת ידו. הוא נפרד מעל הרבי כשדמעות חנקו את גרונו, הודה לו במנוד

ראש על עצתו, ביקש מחילה על ההפרעה בשעה כה מאוחרת והסתלק מלפניו בקידה.

רחל לא הלכה לישון. היא המתינה לבעלה מתוך עצבנות וסקרנות, איזו תשובה הוא יביא לה. הרהורי לבה לא עודדו אותה. היא חששה שמא יתרגז עליו הרבי על שהוא בא להטרידו בשעה כה מאוחרת בדברים של מה בכך. סוף סוף אין זה ענין דחוף. היא הצטערה על שהסכימה שילך. לא מספיק מבלבלים ראשו של הרבי במשך כל היום, אלא שגם בלילה נגזול זמנו ומנוחתו? — חשבה רחל בהרהור של טרוניה. כשראתה שהוא בושש לבוא, התעצבנה עוד יותר. היא חששה אולי מתעקש משה לשכנע את הרבי, בכדי להשיג הסכמתו, בניגוד לרצונו. בראותה כי מחוגי השעון עברו מזמן שעת החצות ומשה טרם חזר, ירדה עליה עצבת. לבסוף כשהגיע ודפק בדלת קפצה לפתוח לו, והתריסה כנגדו בנימה של תרעומת: "למה השתהית כל כך? מדוע לא שמעת בקולי שלא ללכת בלילה? בשעה זו פעילים מבריחים, גנבים, או מי שיש לו ענין דחוף באופן מיוחד. ואילו אתה עייף הנך עכשיו ורצוץ מעמל הדרך, האם אפילו בשעה שכל העולם ישן אין לך סבלנות לנוח, ואם לא די בכך, אתה הולך להטריד גם אחרים?" — לבסוף שאלה בסקרנות: "נו, מה אמר הרבי?"

משה הבין את עצבנותה של אשתו ולא התיחס לדברי התרעומת שלה, אלא חזר בפניה מלה במלה על כל מה שהוא אמר לרבי, ולאחר מכן מסר לה את כל דברי הרבי בלי שום פירושים או הסברים.

— "טוב," ענתה רחל בהשתוממות וגם בסיפוק כלשהו. "אם כך הדבר מסירה אני כל התנגדות ומסכימה לכל דבריך, כי יש לי הבטחון שברכת הצדיק תתקיים ובעזרת ה' נצליח."

פרק שני

אישיותו של משה ויחוסו

איש יהודי בשם יצחק וידר התגורר בעיירה נדבורנה אשר בהרי הקרפטים. הוא היה ידוע במקום בתור ירא ה׳ וישר דרך. עושר רב לא צבר מן המסחר בחנותו, אבל פרנסתו הצנועה היתה מצויה. בקרב יהודי העיירה היה לו מעמד של ״בעל בית מבוסס״. ארבעה עשר ילדים ילדה לו אשתו, אולם נחת של הורים לא נפל בחלקם כי מרבית צאצאיהם מתו בילדותם. בצר לו פנה ר׳ יצחק אל הצדיק ר׳ מאיר׳ל מפרמישלאן ושפך לפניו את מרי שיחו, על שאינו זוכה לגדל את ילדיו. ר׳ מאיר׳ל יעץ לו שישנה את מקומו ויעבור לגור במדינה אחרת. כששאל את הצדיק לאן ללכת, ענה לו בקצור: ״לסיגט״.

לא קל היה להוציא לפועל את עצת הרבי. לעזוב את ארצו ואת פרנסתו הבטוחה ולנדוד למקום חדש בסביבה זרה, אל הבלתי ידוע, הרי זו החלטה קשה ביותר. אולם אשתו טענה שהיא מעדיפה כל מיני סבל ודוחק על צער נפשות, ואפילו על הצלת ספק מוכנה היא להמר. באין ברירה מכר יצחק את כל רכושו, קנה לעצמו עגלה עם צמד סוסים, ארז חפציהם ומטלטליהם, את צרור הכסף לקח בידו, הושיב בעגלה את אשתו ושלושת ילדיהם הנותרים, משה, ברל וגיטל, ויצאו לדרך. בנתיבי יערות עברו. עלו הרים, ירדו בקעות, עד שהגיעו לבסוף לסיגט מחוז חפצם. בהגיעם העירה נכנסו לרחוב היהודים ויצחק התחיל להתענין במדור פנוי, בו יוכל לשכן את נפשות ביתו העייפים מעמל הדרך.

יהודי אחד, שהיתה לו דירה ריקה עזובה בפרבר העיר, הציע לו להכנס לתוכה בלי שום תנאים. יצחק קיבל את הצעתו בשמחה, ופתר בכך את בעיתו המידית, הקשה ביותר. אחר כך חיפש ומצא לא רחוק ממקום מגוריו, בית סגור ומוזנח ששימש לפנים אכסניה לעוברי אורח, ובו מקום לחנות ומסבאה, חצר גדולה מסביב לבית להחניית סוסים, באר מים בתוך החצר ושוקת להשקות הסוסים. יצחק קיבל את המקום לרשותו בתנאי שכירות נוחים, ופרנסתו היתה מצויה משם בשפע ובכבוד. הפרנסה התבססה ברובה על אכרים שבאו העירה לשם מכירת תוצרתם וקנית המצרכים הדרושים

להם, או לשם סידור ענייניהם במשרדי המחוז של הרשויות הממשלתיות. מיהודי הקהילה היה מנותק כמעט לחלוטין. לא נוצרו שום קשרים בינו לבינם, מלבד המפגשים החטופים ערב ובוקר בבית הכנסת ולפנות בוקר במקוה.

כשהגיעו לסיגט היה בנו משה בן שבע־עשרה שנה, ברל בן שלש־עשרה, וגיטל בת שנתיים.

משה לא ניחן בתכונות המכשירות נער להצלחה מיוחדת בלימודים, ואכן משעברו לסיגט הפסיק את לימודיו בישיבה. תחילה, לכאורה, מחמת סיבה צדדית, בגלל שאביו היה זקוק לעזרתו בכדי להסתדר במקום החדש בענייני הדיור ובעסקי פרנסה, אולם בסופו של דבר נשאר בתור עוזר קבוע לאביו, אחרי שהתמחה בעסק כאחד הגדולים.

ברל לעומת זאת היה נער מחונן ותלמיד מצטיין, על כן העבירו אביו לישיבתו המפורסמת של ר' מנחם א״ש, רבה של העיר חוסט, והוא עשה שם חיל רב בלימודיו. הוריו וכל מכריו קוו שהוא יגדל ויתפתח לגדול בישראל.

עצתו של הרבי מפרמישלאן אכן הצליחה. שלושת ילדיו אלה נשארו לפליטה ומזלם האיר להם פנים, בשלוש השנים הראשונות להשתקעותם בסיגט. פרנסתם היתה מצויה ברווח, ולא סבלו משום פגעים רעים. אולם עיני השטן היו צרות בגורלם הטוב, והוא מצא לעצמו נקודה רגישה לפגוע בביתו הקטוע של יצחק. בשנה הרביעית לשבתם בסיגט הצליף בהם שוטו המכאיב של הגורל; ברל נעלם. חייהם השקטים והשלוים של יצחק ואשתו נפגעו בצורה חמורה וגם בריאותם התרופפה כתוצאה מזה. אמו של ברל לא הצליחה להתגבר על משבר נפשי זה והיא נפטרה כתוצאה מכך. מעתה נפל כל עומס הבית והעסק על משה. גיטל היתה אז בת שש שנים ולא היה מי שינהל את משק הבית. משה היה בחור רציני וחרוץ בעל שם טוב, שנשא חן בעיני כל רואיו, ויצחק החל לחפש בשבילו שידוך מתאים. משנודע הדבר, באו והציעו לו נערה טובה בת תלמיד חכם ויעלת חן ממשפחה מיוחסת ורחל שמה. רחל היתה יתומה ומחוסרת נדוניה, על כן לא היו לה סיכויים להשיג חתן תלמיד חכם, כפי ערכה. לכן הסכימו האפוטרופסים שלה לשדך אותה למשה. יצחק מאושר היה שבנו יזכה לזווג כה הגון, עד שויתר לחלוטין על כסף הנדוניה.

משה נשא את רחל למזל טוב, ומשהכניסה לביתם היא מילאה מיד את החלל הריק שהשאירה חמותה. רחל כלכלה את הבית בחכמה ותבונת כפים, כיבדה את חותנה ודאגה לילדה גיטל כאם לכל דבר. לא רק עקרת בית זריזה ופקחית היתה רחל, אלא גם אשת חיל מושלמת. היא היתה מפורסמת

כאשה משכלת. עיניה לא היו צרות באורחים, אלא אדרבה, קרבה אותם בעין יפה, כמו שראתה בבית הוריה, ועל כן יצאו לה מוניטין. לכן אמר הרבי: "ראויים אתם, אתה ואשתך ... ואפשר לסמוך עליכם". מעלותיה של רחל עלו בהרבה על אלה של משה. היא ידעה שבעלה אינו תלמיד חכם, כי בבית הוריה ראתה ושמעה יותר תורה וחכמה ממה שראתה ושמעה בביתה מפי בעלה. גם צורת ההתנהגות של תלמיד חכם היתה מוכרת לה, והיא ראתה כי התנהגות בעלה אינה בדיוק כזאת. אולם בכל זאת כבדה אותו הרבה יותר ממה שהיה מגיע לו, באשר הוא בעלה. היא הקדישה מלוא תשומת הלב לכל פרט של הליכות ביתה, שהכל יהיה במקומו ובזמנו. למעלה מכל היא החשיבה את חינוך ילדיה. בכך היא השקיעה את כל כוחה. תקותה היתה שיגדלו תלמידי חכמים מובהקים שיזכו להיות יושבים על מדין.

משה ידע להעריך את תכונותיה הטובות של אשתו. ברור היה לו כי כל הישגיו וכל מה שיש לו, הכל בזכות אשתו. הוא אף השמיע דעתו בקול רם וללא רתיעה, שהיה לו מזל גדול באופן יוצא מן הכלל, בכך שהוא לא נחת דרגה כשנשא אשה, להיפך — הוא עלה דרגות הרבה כשנשא את רחל. ולכן כיבד אותה מאוד כיאה לה, ולא עשה שום דבר מבלי לשאול את פיה ושתאמר "הן."

פרק שלישי

יענקל בנו של הסנדלר

משהגיע ברל, אחיו של משה, לישיבה בחוסט, התישב על ספסל הלימודים והתחיל לעסוק בתורה מתוך התמדה והתעמקות עד להפליא.

מיד עם בואו למקום התידד שם עם בחור בן גילו, גם הוא בעל כשרונות נדירים, אחד מבני העניים שבישיבה, שהיה ידוע בכינויו "יענקל בן הסנדלר" מסיגט. די בהזכרת שמו בלבד בכדי להבין כי יענקל זה מבני העניים היה ומוצאו מנחותי הדרגה שבחברה. אולם למעשה לא היה אביו עני רגיל, אלא עני שבעניים. ולא סתם סנדלר, אלא מן העלובים שבהם. חוץ משתי העונות, לפני פסח ולפני ראש השנה, לא זכה לעשות נעלים חדשות, וגם אז לא הזמינו אצלו אלא עניים כמוהו, שהזמינו אותם בתנאים מיוחדים: בהקפה, בתשלומים לשיעורים, שזמן פרעונם לא נקבע מראש, ועוד תנאים מגבילים מסוג זה. פעמים רבות היה נאלץ הסנדלר להכניס את הנעלים בתור משכון בחנות המכולת, בגלל שלמזמינים לא היתה היכולת לפרוע אפילו את התשלום הראשון. ואילו הוא צריך היה לסתום פיות "לקוחותיו" שבביתו, ולולא רחמנותו של בעל המכלת, שנאות לתת לו מצרכי החג, אחרי שהכניס לו בתור משכון את נעליו של הלקוח, מי יודע מאין היה לוקח הסנדלר המסכן את מצרכיו בשביל החג. כזאת היתה הכנסתו בשתי העונות "השמנות", ואילו בשאר ימות השנה לא היה עיסוקו אלא בתפירת טלאות, וטלאות על גבי טלאות. וגם זאת רק בימי הסתיו והחורף, כי בקיץ מי זה מטורף לנעול נעלים, כשאפשר ללכת יחף? ברירה זאת ניצלו לקוחותיו עד קצה גבול האפשרות. לפי זה יכול האדם לתאר לעצמו כי סנדלר זה ראוי היה לשבת בכותל המזרח אפילו בין עניי האביונים. לעומת זאת עשיר היה בבנות. כמעט כל שנה משך נשמה חדשה מן השמים, לפעמים ירדה הנשמה רק "בהשאלה" ונאלץ היה להחזירה לבוראה תוך תקופה מסוימת. נשמות אלה התלבשו בדרך כלל בגוף של נקבה. כשהנשים פגשו את דבורה־הניה אשתו ברחוב, התלחשו אשה עם רעותה, מפה לאוזן: "האם את רואה את כרסה? בכמה נתערב שגם הפעם תלד בת!" בת־שיחה לא רצתה להתערב, כיון שגם היא היתה באותה דעה. ואכן כך זה היה.

רק פעם אחת ויחידה באה הפתעה, כנראה בכדי להכעיס את מנחשיה, ילדה דבורה־הניה בן, להפתעת כל הישוב ויהי הדבר לפלא, ושמחת עולם על ראשם.

שמו של הבן הנולד נקרא יענקל זרח, על שמו של אביה חורגה, יענקל, שנפטר ערירי. את אביה לא הכירה, ויענקל זה גידל אותה והשיאה בכבוד גדול לבעלה המוצלח הזה, ומרוב תודה לחסדו שעשה עמה החליטה להנציח את שמו, וברצותה לגמול לבעלה שגם לו חלק בילד, הוסיפה לילוד גם את שם חמיה, זרח.

בן יחיד זה אכן יחיד במינו היה. ככל שגדל והתפתח שכלו, השתוממו כל רואיו על פקחותו. נוסף לכך היה גם יפה מראה. כשהתחיל לבקר "בחדר" התקדם במהירות, עלה על רמת חבריו והלך מחיל אל חיל, עד שהגיע לישיבתו של ר' מנחם א"ש, שהיתה הישיבה הכי מפורסמת בימים ההם.

למרות בורותם של הוריו, ידעו להעריך את הנכס החשוב בו זיכו אותם מן השמים ושמרו עליו כמו על בבת עינם. על אף העניות והדחקות ששררה בביתם, פינקו אותו הרבה למעלה מיכולתם, כדי שבנם יחידם לא ירגיש בעונים ולא יסבול מחסור, כי הרי סוף סוף הוא בנם יחידם שבזכותו יזכו להכנס לפני ולפנים בגן עדן, בעוד מאה ועשרים שנה. תמיד עשו הפליות בינו ובין אחיותיו. אפילו הן עצמן גם כן הודו שיש לו זכות מיוחדת, בהיותו מין היוצא מן הכלל, לכל הדעות.

ברם, כל זה לא היה מספיק לכסות על הפער שבינו לבין חבריו, שהסתכלו עליו מלמעלה למטה, אם מתוך גאוה ואם מתוך קנאה, שהוא, למרות בגדיו הישנים והמרופטים, חשוב יותר בעיני רבם, והבריות בכלל, שכולם אוהבים להשתעשע עמו, ולהנות מהברקותיו המחוכמות. אף על פי כן אפשר היה לראות עליו שהוא מרגיש בנחיתותו ושפלות מעמדו, יחסית לחבריו.

הוא היה בדרך כלל בעל תכונות טובות. יתכן שהיו אלה תכונות טבעיות, ויתכן שבגלל הרגשת נחיתותו היה תמיד מעביר על מידותיו. לא נעלב, לא התרגז והיה מוכן תמיד לעזור לזולתו. הוא היה עניו וצנוע, אף על פי שהכיר את עצמו וידע שהוא הראשון בחריפותו ובבקיאותו בין כל התלמידים.

כאשר בא ברל לישיבה ואך ראו שני בני סיגט אלה איש את רעהו, מיד רחשו אהדה איש לאחיו. גם ברל סבל מרגש נחיתות אם כי מסיבה אחרת — הוא הרגיש את עצמו גר וזר במקום החדש, ולכן התקרבו זה לזה עד שנעשו חברים נאמנים. יחדיו למדו השנים, יחדיו השתעשעו ויחדיו המתיקו סוד.

כל זה לא נמשך אלא חצי שנה, "זמן" אחד בלבד. בסוף ה"זמן" לפני פסח, גילה יענקל לחברו ברל את סודו, כי אחרי הפסח הבא לא ישוב לישיבה

בחוסט אלא יסע לישיבה הגדולה שבפרסבורג. הוא הגיע לכלל החלטה זו בגלל שאינו מחבב את חבריו בישיבת חוסט, בגין יחסם המוזר כלפיו. אולם גם בלאו הכי הוא מעדיף את ישיבת פרסבורג, מכיון שנפשו חשקה בתורה והדעה הרווחת היא כי שם יש יותר אפשרויות של השתלמות ברמה גבוהה.

ברל הופתע מאד בשמעו את דברי יענקל. הוא קינא מאוד בחברו בעל התכניות המופלגות והצטער על הפרדו מעליו. גם יענקל הצטער על הפרידה והבטיח לברל שכעבור שנה, אחרי שיצליח להתבסס במקום, ובינתיים ברל גם הוא יתקדם בלימודיו, יסייע בידו שיעבור אף הוא לפרסבורג ויעזור לו להשתלב שם בישיבה. בתקוה זו נפרדו שני החברים איש מעל אחיו.

הרה״ג רבי משה שיק בעל שו״ת ״מהר״ם שיק״

רחוב היהודים בפרשבורג

פרק רביעי

יענקל נעלם ו״יצא לתרבות רעה״

יענקל הגיע לפרסבורג, הסתדר במקום ושמר במשך השנה הראשונה על הקשר הסדיר עם הוריו, באמצעות גלויה שהיה כותב להם מדי חודש בחודשו. כעבור הפסח הפסיק יענקל לפתע את קשרי הכתיבה עם הוריו, והדבר גרם להם עגמת נפש מרובה. בצר להם, פנו ההורים המודאגים אל רבו הקודם לבקש עצתו ועזרתו. כאשר אך שמע הרב את הסיפור מפי הוריו של יענקל, הפך שותף לדאגתם העמוקה וכתב מיד לרבה של פרסבורג ושאל אותו על גורלו של יענקל, שהיה לשעבר מתלמידיו המצויינים וכעת נעלמו עקבותיו. התשובה מפרסבורג לא אחרה לבוא. ״למרבה הצער,״ כתב הרב, ״אין בידי שום מידע מעודד. הבחור הזה ארז את חפציו ונעלם מבלי להשאיר ידיעה כל שהיא על מגמת מסעו. איש מחבריו אינו יודע לאן נעלם. אני חשבתי כי מאחר שמלבושיו כבר מרופטים היו ביותר, הוא התבייש מחבריו, על כן נסע הביתה אל הוריו לפסח, בכדי לחדש בגדיו, וצפינו לשובו לישיבה מיד אחרי החג,״ סיים הרבי.

עננה של מרה שחורה ירדה על מעונו הדל של הסנדלר כאשר הגיעה אליהם הידיעה מרבה של חוסט, אחרי קבלת התשובה מפרסבורג. יללות ויבבות בקעו מבית הסנדלר, זעקות שבר על בנם יחידם. ילד השעשועים שלהם נעלם ואיננו.

ידידים ונשים צדקניות באו לנחמם בצר להם ולדבר על לבם. מהם היו אשר פלטו מפיהם מיני השערות ודמיונות אימים. שמא נפל הילד בידי גויים מרצחים, אולי טבע בדנובה, ומי יודע אם לא נפל ברשתם של מיסיונרים והמיר את דתו, ר״ל.

לתוך דברי הנוחם והעידוד, שרבבו הרבה דברים של דופי ואוולת, היו כאלה שזרו מלח על פצעי לבם של ההורים הדואבים, בהטפת דברי מוסר. כביכול הם עצמם אשמים במר גורלם בשל מיעוט ידיעתם בהלכות חינוך. האחד טען: הענקתם לו יותר מדי חופש. מי שמע כזאת לחנך נער בדרך זו, להרשות לו שיעשה מה שלבו חפץ. השני אמר: השמעתם כדבר הזה לחנך ילד כמו הורים חורגים, הכופים עליו לשבת תמיד על יד הספר, מבלי

ליהנות הנאה של כלום מחיי הילדות?

והנה הופיע מרדכי המלמד שתום העין והתריס בנימה של נצחנות כלפי ההורים האומללים: "כמה פעמים התריתי בכם, השגיחו על הבן־יחידי'ל שלכם! תנו אותו על ידי, שאני אלמדנו תורה ואל תשלחו אותו לבית הספר העממי, שישב שם בגילוי ראש יחד עם כל השקצים, שיטמאו את מוחו בתפלות והבלים, ר"ל." טפו! ירק אחת על הרצפה. "הנה רואה אתה את הלל בן שמעיה? גם הוא סנדלר כמוך, אבל הוא לא הלך שולל אחר עצת אשתו ושרירות לבה כמוך. הוא החזיק את בנו בישיבה כאן, והנה הוא מילא כריסו בש"ס ופוסקים, תלמיד חכם ממש! הוא ראוי להיות רב בישראל! היכן התחיל הוא ללמוד? — לא אצלי?" הקשה מרדכי. "אני הייתי מלמדו הראשון," הכריז ביהירות, "אבל אתם לא היה יאה לכם לעשות כמוהו עם יענקל שלכם, אלא מסרתם אותו לידי שלומקי'ה המלמד, שאינו יודע בין ימינו לשמאלו. הוא בעצמו 'מכה בעברתו' (כלומר שאינו יודע קריאה עברית נכונה.) וכל זאת למה? — כדי לחסוך פרוטות אחדות מתשלום 'ידמי מלמדות'. לא רציתם לתת אותו על ידי שאני אדריכו ליראת שמים, להשגיח עליו כל היום. לא לקחתם בחשבון שאני מלמד כל היום, מכיון שתלמידי אינם דורכים על סף ה'שקולע' (בית ספר) של הגוים, רחמנא ליצלן. (ושוב יריקה) וזאת בסך הכל תמורת שני זוגות נעליים, אחד בשבילי ואחד ..."

— "כן, עם סוליות כפולות," הפסיקה אותו דבורה־הניה, "וממוסמרים עם 'ראשי עכברים' ועם עקבות גבוהות כדי שיחזיקו לאורך כל ימי חייך."

— "נו, ואז מה?" ענה לה מרדכי, "האם זה כל כך הרבה? האם היה זה יותר מדי בשביל להבטיח שבנכם ישאר יהודי?! עכשיו מה השגתם? הילד איננו! מי יודע איהו ואם בכלל ישאר יהודי?" ושוב ירק על הרצפה.

— "ואם היה לומד אצלך, האם היית שומר צעדיו והיית הולך אחריו לישיבה בכדי שלא יעלם?"

— "החינוך שהיה מקבל אצלי היה שומר עליו והיה מגן עליו ממחשבות זרות של יציאה לתרבות רעה, ר"ל. למעשה ידוע לי הכל אודותיו, אלא שאינני רוצה להעלות הדברים על דל שפתי." ושוב ירק יריקה גדולה על הרצפה, קנח את פיו ואמר: "עוכר ישראל! רחמנא לצלן."

כך זרו מלח על פצעי לבם של ההורים האומללים. דברי העידוד והתנחומים, כביכול, מלוחים היו ודלוחים, ויסודם בחשדנות אווילית, ללא כל קשר עם המציאות. כך הוסיפו עגמה ויגון על תוגתם של האבלים המדומים, עד שקצו בחייהם מכל אותו להג הרבה.

יצא מן הכלל גימפל החייט, ראש המדברים בין בעלי המלאכה שבעיירה,

שנמנה על ה״מבינים״, שחבריו אמרו עליו שיש לו ידיעה באותיות הזעירות. רק הוא מצא דברי נוחם ועידוד למשפחת הסנדלר הדוויה. בצאת הקהל בליל ראש השנה מבית הכנסת, ניגש גימפל לחברו נח הסנדלר ואמר לו: ״שמע, נח, ראיתי בגמרא שאיזה גאון אמר ׳מתוקה שנת האובד׳ ולא הבנתי תחילה למה שהוא מתכוון. עכשיו אני מבין! זו ברכה לשנה החדשה למי שבנו אבד. כלומר: לבן האובד תהיה שנה מתוקה — ׳כפתור ופרח!׳ לא כן?...״

אכן היה זה גימפל האדם היחידי שהשתתף בכנות בצערו של נח הסנדלר, וברכו במאמר מן ... הגמרא.

גם ברל, חברו של יענקל, התעצב נוראות על השמועה כי באה, ובמיוחד בגלל שלגביו אף היו תוצאות מעשיות אישיות מפרשת העלמו של יענקל.

אחרי שחלפה למעלה ממחצית השנה, נכנס הדוור אל נח הסנדלר ובידו גלויה. מרים־ הניה קפצה לקראתו ועוד טרם ידעה שהביא משהו, הכריזה: ״הנה מכתב מיענקל׳ה שלי! הלילה חלמתי את הסבתא גנדל, עליה השלום, ואמרה לי: ׳מזל טוב׳, עכשיו אני בטוחה שזה מכתב מיענקל׳ה שלי. יכולה אני להשבע על זאת.״

מאחר שבבית לא היו אלא נח ואשתו דבורה־הניה, והואיל והם לא ידעו לקרוא אלא רק אותיות מודפסות בסידור, חטפה האשה את הגלויה מידי הדוור ורצה כחץ מקשת, הישר לביתו של מרדכי המלמד, שיקרא באזניה את המכתב.

מלמד זה, שדיבר בו כל הזמן סרה, היה הראשון לראות את דברי יענקל מתוך הכתב. קודם התבונן מתוך השתוממות בצורת הכתב וסדורו הנאה, ואחרי כן התחיל לקרוא בקול:

ב״ה א׳ לסדר משפטים תקצ״א לפ״ק פה בודפסט יע״א.

״ה...ם, עשה המלמד הפסקה, זה מכתב מבנך התכשיט ... הוא הגיע לבודפסט! כן, זהו המקום המיועד בשבילו. שם כבר ישתלם ויגיע לתכלית. באותה עיר המלאה פושעי ישראל, מקום שליטת הסטרא אחרא, ר״ל,״ ירק אחת על הרצפה וצווח: ״השם ישמרנו ויצילנו ...״

שפרינצה־לאה אשתו, שזעמה על שהפסיק בקריאת המכתב בהשמעת הערותיו, בו בזמן שהיא עשתה אזניה כאפרכסת מתוך סקרנות לתוכן המכתב, התנפלה עליו ככרוכיא: ״כמה פעמים אמרתי לך שלא לירוק על גבי הקרקע. הנה רק חמשה ימים מאז שטייחתי את הרצפה מחדש ואיך היא נראית כבר?! ודאי,״ המשיכה,״ לך קל, וכי מה איכפת לך, כלום אתה שובר לך את הגב לטייח את הריצפה בזעת אפים? גזלן שכמותך! אינך חס

כלל על כוחי ורוקק על הריצפה ללא הרף כמו שכור'ניק."

— "הכלמי והאלמי! ראי נא היאך היא מתחצפת," אומר הוא בפנותו אל דבורה־הניה, "איזה פה היא פוערת בגין דבר של מה בכך. כלום בקשתיה שתעשה לי טובה לטייח את הרצפה? וכל הירגזון' הזה על שום מה? בסך הכל בגין יריקה שירקתי. ודאי שירקתי! וכי כיצד אפשר שלא לירוק כשאתה מטמא את פיך בדברי מינות ואפיקורסות. הלוא מכתב זה טמא. מקורו ממקום טמא וכל כולו מן הסטרא אחרא, ר"ל.הרי מוכרח האדם לירוק ... רחמנא ליצלן!"

— "נו, ואם אכן מוכרח אתה לירוק," ענתה שפרינצה־לאה כמסכימה ונכנעת לפסקי הלכותיו, "וכי חולה אתה לצאת לעזאזל, החוצה, לכל הרוחות, לשאול תחתית, עשרת אלפים אמות עמוק באדמה, אל האשמדאי וכל פמלית השדים אשר לו?!" סיימה כמנצחת.

— "הלוא תפסיקי! את לא מוכרחה להוכיח בפני השכנה את כל בקיאותך בעולמות העליונים והתחתונים בחיילותיהם ובחיילי..."

— "עולם הפוך ראיתי," מפסיקה אותו שפרינצה־לאה, "כלב עיור נובח. מדברים אליו בלשון יפה ומובנת, והנה לא די לו בכך שאינו יודע נימוסים מה הם, אלא שעודו מתרגז כשאומרים לו."

— "נו, דבורה־הניה, מה את אומרת ללשון הזהב שלה," פנה מרדכי לשכנתו אשת הסנדלר. "האם גם את מדברת אל בעלך בשפה יפה שכזאת?"

הדו־שיח רווי המחמאות בין מרדכי ושפרינצה־לאה שלו נמשך, בעוד דבורה־הניה מתפוצצת מרוב מתח, ברצותה לדעת סוף סוף מה כתב יענקלה שלה באותה גלויה שבידי מרדכי. היא מנסה ללא הרף להשתיק את אש המריבה המשתוללת, בכדי שימשיך לקרוא את המכתב שנפשה יוצאת לדעת את תוכנו, אך ללא הצלחה. המחלוקת פושטת צורה ולובשת צורה, אך ממשיכה בכל הלהט. ברור היה כי אין בדעתם להכנע זה לזה, אלא אדרבה, מרגע לרגע הם מתלהבים יותר ויותר.

דבורה־הניה אינה יכולה לשלוט עוד ברוחה. היא מתקרבת אל מרדכי מצד שמאל, שהוא צדו העיור, כשהוא לא הרגיש כלל מתוך להט המריבה עם אשתו, והיא חוטפת מידו את המכתב. מרדכי נבהל, כאילו רוח רעה עברה עליו. הוא שכח בכלל שבידו היה מכתב והוא באמצע קריאתו. רק מעשה החטיפה העיר אותו וחידש את הקשר בינו לבין המציאות. הוא מסתובב אל צד שכנתו בצעקה של תרעומת: "מה קורה כאן? איזה מין דרך ארץ, לחטוף דבר מידי גבר זר? כבר כלו כל הקיצין, ממש ימות המשיח, חוצפה יסגי!" ושוב ירק אחת, בכדי לאשר את דבר השערוריה. אבל דבורה־הניה כבר היתה מעבר לדלת, והוא צעק אחריה בשצף קצף: "עכשיו

כבר ברור לי למי דומה הבן'לה שלך, אותו עוכר ישראל.״

השכנה נעלמה כהרף עין ואפילו לא שמעה את צעקותיו. כשראה אותה במרוצתה, שוב ירק והפטיר אחריה: ״כל חלומותי הרעים של הלילה ושל כל ימי חיי יחולו על ראשך ועל ראש בנך הממזר, אשר בגללו באת הנה להסית ולהצית מריבה ביני לבין שפרינצה־ לאה שלי.״ ושוב ירק יריקה אחת גדולה בכל כחו.

— ״שמע נא,״ התעוררה שפרינצה־לאה, כשכעסה בוער עוד יותר על התנהגותו הגסה ועל הדג שנשמט מחכתה, ״אם לא תפסיק עם היריקות שלך ארוצץ את גולגלתך, או שאנקר את עינך השניה. בנת? אחרי שהסברתי לך כמה פעמים שלא אסבול שאתה תזלזל בעמלי הקשה בצורה כה גסה, אעשה סוף לפראות שלך. לכל דבר יש גבול. אני רוצה שלפחות חודש אחד תהיה הרצפה בסדר. די לי בעובדה שה'תולעים' שלך משתינים ומלכלכים את הרצפה. אינני מסכימה שגם אתה תוסיף על כך ביריקות שלך. בנת?

— ראה, הזהרתיך. אבוי לראשך אם תעיז להמרות את פי!״

— ״גם אני הסברתי לך שכל פעם שמוציאים מן הפה איזו מלה טמאה, או שחושבים איזו מחשבה פסולה, חייבים לירוק, כי לא יתכן להשאר בפה מלוכלך ואחרי כן להזכיר שם שמים.״

— ״אף אני הסברתי לך כמה פעמים שגם אני נולדתי בבית יהודי, אם כי יתכן שאבי ע״ה לא היה תלמיד חכם מופלג כמוך, למרות זאת לא נעלמו ממנו כל הדינים וההלכות, ולכן ידוע גם לי מה מותר ומה אסור. ואם מוכרחים לירוק — יוצאים החוצה וחסל.״

— ״יפה מאד מצדך. כלום לא אמרתי לך שאי אפשר לצאת כל רגע?״

— ״אינני מבינה אותך. אתה טוען שהרוק טמא, אם־כן הרי אתה מטמא את הבית!״

מרדכי הרגיש שהפעם התריסה כנגדו בטיעון שיש בו ממש, כאילו היא באמת בת תלמיד חכם, על כן ענה לה: ״בעצם את צודקת, אבל מה מקום לכל הפלפול הזה? — מה שאני אומר לך, עליך לקבל כמו אשה כשרה. אל לך להרהר אחרי דברי ולא לחקור אותי ולשאול אותי מיני שאלות משונות, שריח של מינות ואפיקורסות נודף מהן.״

— ״כן, ברור לי,״ ענתה שפרינצה־לאה, ״אתה הגבר התלמיד חכם, ואילו אני מה אני ומה חיי, בלתי אם אשה חוטאת וכל הזכויות שמורות רק לך. אולם אחרי כל זה אני מתרה בך, כי מהיום והלאה אם תירוק לי עוד על הרצפה שאני טחה בזיעת אפי, מרה תהיה אחריתך. תראה מה שלא ראית מיום שאתה מכיר אותי, או שבכלל תפסיק לראות. אני אוציא לך את העין השניה! כבר פקעה סבלנותי מרוב היריקות שלך. זכור את דברי! את שאני

אומרת אני תמיד מקיימת, דבר זה הרי הוא ידוע לך יפה מאד," סיימה בנימה של איום.

בעל הבית, 'חובש הכובע ולובש המכנסים', שמח על כך שלפחות לא היו עדי שמיעה שישמחו לאידו, לשמע דברי הנזיפה שספג זה עתה מזוגתו בת המין החלש. הוא העמיד פנים כאילו לא קלטו אזניו את התראתה, שנאמרה בקול מצוה ובנימה של גיחוך כלשהו. הוא חיפש דרך לסטות מן הנושא, על כן פנה אל שפרינצה־לאה בשאלה שהושמעה בקול רגוע ובנימה של רוב ענין: "נו, מה את אומרת לשכנה שלנו, באיזו חוצפה חטפה את המכתב מידי, והרי בעצם סקרן אני מאד לדעת מה עם האפיקורס המומר להכעיס הזה, ומה כתב להוריו. ובכל זאת רק את אשמה בכך שתקפת אותי בצורה כה גסה ומעליבה, בפרט בנוכחות אשה זו. אין ספק כי היא תפרסם את כל מה ששמעה בביתנו, עוד היום, בין כל השכנים."

— "עודך מדבר? — לפחות תבלום את פיך!" התפרצה נגדו שפרינצה־לאה, "אין לך שכל אפילו של תרנגולת. אם היית כל כך סקרן לדעת מה כתוב במכתב, למה התחלת לפטפט בפניה לפני הקריאה, האם לא יכולת לעשות זאת לאחר מכן? — אבל אם אתה באמת דוקא רוצה לדעת את מוצאיו ומבואיו של אותו ממזר, כלך לך אל השכנה הטובה שלך וקרא באזניה את המכתב, רק אותי תוציא מן המשחק השטותי הזה. אותי לא מעניין המנוול הזה ואף לא מכתבו."

משפט ערמומי זה נועד להסתיר את האמת, שגם היא מתפקעת כמעט מרוב סקרנות לדעת תוכנו של אותו מכתב שהגיע מבודפסט.

מרדכי סיים את הדו־שיח באמרו: "מילא, על עצותיך המחוכמות מוכן אני לוותר, גם הפעם כמו תמיד."

פרק חמישי

החייט בעל שבע החכמות

הסנדלרית חמקה מבית המלמד כשראשה מבולבל כמו שכורה. את המכתב שחטפה מידיו החזיקה בכל כוחה והיא רצה כאילו רוחות רודפות אחריה. היא לא ידעה לאן פניה מועדות. טרם החליטה באיזה כוון לרוץ ואל מי לפנות בבקשה שיגלה לה את הסוד הטמון במכתב. פתאום נזכרה בחברתה שפרה־רכל, אשתו של גימפל החייט, שהיה מפורסם בתור מין משכיל הבקי, כביכול, במכמני התנ״ך, בתלמוד, במדרשים, בנגלה ונסתר, ואף ידוע היה לכל בר בי רב כי הוא ,טעם גם מ״עץ הדעת״ ... כלומר, הציץ גם בספרות של המשכילים, ותמיד כשהפליג תוך כדי שיחה בנושא מסוים, והתיר את רסן פיו לרווחה, אוהב היה לספר כי הוריו דוקא רצו שהוא, כלומר גימפל, יהיה רב בישראל או עורך דין ... מכיון שרק מי שיש לו ״מענה לשון״ טוב, ויודע לכלכל דבריו ולמצא על אתר מענה קולע על כל שאלה, להסביר ולנאום בחסד עליון, הוא ראוי לאיצטלא דרבנן או לגלימה של פרקליט. והוריו אכן ידעו כי לא מצויים בעלי כשרונות רבים המגיעים לרמה שלו. אבל בכל זאת, משום ״מעשה שהיה״ (מהו אותו ״מעשה״ נשאר בגדר סוד כמוס), נאלץ לוותר על התכניות הגדולות ולנצל כשרונותיו הנדירים למעשי מחט. אולם למרות כל זאת לא הפריעה לו אומנות זו, שנקלע אליה כאילו בהיסח הדעת, מלהשקיע את מוחו בעניני רוח, שמשכו תמיד את לבו. הוא אף לא השתמט מלהשמיע דעותיו היוצאות דופן, הן בנוגע לתורה והן ביחס לכל אחת משבע החכמות, מאחר שהיה בוטח בבקיאותו המפליאה בכל אלה ואף שבילי הרקיע היו נהירים לו. רגיל היה לומר: ״ידוע הוא ומפורסם שיש בעולם שבע חכמות והיודע אותם הוא החכם השלם. אבל מיהו זה היכול להתפאר כי שולט הוא בכולן, הרי אפילו אני ... גם כן רחוק מלדעת אותן על בורין. עד היום טרם מצאתי חכם שידע לענות לי על השאלה: מנין לנו שיש בדיוק שבע חכמות, שמא פחות ואולי דוקא יותר? והנה מצאתי פסוק מפורש בפרקי אבות, המתרץ קושיא עמוקה זו. — ״שבעה דברים בחכם ושבעה בגולם״ — הווה אומר: איזהו

החכם? — היודע שבע חכמות! נו, מה אתם אומרים לתגלית הגאונית שלי? האם לא מצאתי אסמכתא מפורשת לדבר? — אכן "ליכא מילתא דלא רמיזא באוריתא!" וחלופיהן בגולם — מי שאינו יודע אותם, גולם הוא לכל דבריהם. זהו פסק הלכה!" אמר גימפל.

כאשר לץ אחד בקשו שיפרט לו שמותיהן של שבע החכמות, ענה לו בנימה של ביטול: "מי אתה שתבין בעניני חכמה? — דבר זה לא ניתן לגלות אלא לחכמים."

כאשר התוכחו פעם בבית הכנסת על סיבת הדבר, מדוע יש כאלה שאינם זהירים בספירת העומר, קפץ גימפל והכריז: "הרי הלכה ברורה היא בפירוש בתנא דבי אליהו — 'יום ליום יביע אומר'!" וכל השומעים, ואף הוא עצמו, מלאו התפעלות מחכמתו ובקיאותו ב"פסוקי חז"ל ... וידיעותיו בשבע החכמות".

אכן, אל חכם זה באה דבורה־הניה בבקשה שיקרא באזניה את המכתב. גימפל זה נוהג היה לקרוא כל דבר בפיסוק הטעמים, כמו ששמע את רבו קורא קריאת שמע. הוא נימק נוהג זה בכך, שאם קוראים בטעמים נותנים טעם לקריאה על ידי הוספת נגינת ליווי בהתאם לתוכן הדברים, עצב או שמחה, דברי שלום או מריבה, חיקוי קולו של זכר או נקבה וכו', הכל לפי הענין. התמחות זו שייכת לשבע חכמותיו של גימפל, והיא מעל השגתם של ההדיוטות. אם היה המכתב הזמנה לחתונה, למשל, קרא אותו בנימה עליזה, כאילו יצא מכליו מרוב שמחה, ואם, חלילה, להיפך — השמיע קול בוכים ונהי תמרורים, שכל שומעיו תצילנה שתי אזניו והורידו דמעות שליש.

כאשר הבחין גימפל מבעד לחלון כי דבורה־הניה מתקרבת לפתח ביתו, הודיע מיד לאשתו: "הנה חברתך 'קוללנדף' (קול עלה נדף, כינויה של דבורה־הניה בפי גימפל) כבר באה להביא לך פסוק 'לושנורה' (לשון הרע) ממקור ראשון."

— "אני שמחה מאוד," ענתה שפרה־רכל, כדי למתוח את בעלה, "אבל מה הסיבה לשמחה שלך? זה לא יפה מצדך, וכמה פעמים העירותי לך על כך שאין זה יפה מתלמיד חכם שכמוך להאזין לשיחות נשים, ומכל־שכן שלא להתערב בשיחותינו."

— "גם אני כבר הערתי לך כמה פעמים," ענה לה גימפל, "שאין זה יפה מצדך להדריך תלמיד חכם שכמותי. אין זו מידת דרך ארץ להורות לי מה יפה לעשות ומה לא. כבר אמרו חז"ל בשיר השירים: 'איש מאיש מצאתי' — פירוש הדבר, שכל הנשים דעתן כלה, (דעתן קלה) כלומר, היא חושבת תמיד כאילו אתמול היתה כלה, הדומה למלכה ומקומה על כסא הכבוד."

שפרה־רכל שראתה את שכנתה, ניסתה להשתיקו: "הפסק את דברי התורה שלך, הנה דבורה־הניה נכנסת."

אך גימפל בשלו. "זו לא התורה שלי, זו תורת החכמה אשר אני בקי בה וכולם זקוקים לי בגינה."

שפרה־רכל הפצירה בו: "אנא, אני מבקשת ממך, אל תתערב בינינו בשעת שיחתנו. האם שמעת?"

הדלת נפערת בפתאומיות ודבורה הניה נצבת בפתח כאילו פרצה את הדלת. הפעם לא פנתה אל חברתה, אלא נגשה ישר אל בעל הבית עם המכתב שבידה ובקול תחנונים אמרה לו: "אנא, גימפל, הואילה נא לקרוא באזני מכתב זה." ותוך כדי דיבור הרימה קצה סנורה ונגבה את הזיעה מעל מצחה ואפה, אחרי שהיא רצה מביתו של המלמד בנשימה אחת כמו מטורפת.

— "מה פתאום יש לך מכתב? ... ראי," פנה אל אשתו, "באיזה עולם אנו חיים, היום כל האחשתרנים יודעים לכתוב. אך כשצריכים לקרוא או לדעת פירושו של דבר הרשום באותיות זעירות, אין ברירה אלא לפנות אלי, אל ר׳ גימפל ... ככה זה היה וככה זה יהיה לעולמי עדנים. ככתוב בתורתך ונאמר:..."

— "בבקשה ממך, ר׳ גימפל, ראה נא מכתב זה," הפסיקה אותו דבורה־הניה בנימה של תחנונים, "כי אני מאד רוצה לדעת את הכתוב בו."

— "שבי, דבורה־הניה," אמרה לה עקרת הבית שהכירה עליה כי עייפה היא וכל עצביה סחוטים ומתוחים. "מדוע זה נוגע מכתב זה כל כך ללבך, האם נשלח אליך מעורך דין, או, חלילה מבית המשפט? שילכו לכל הרוחות הם ומכתביהם. אני קיבלתי פעם מכתב מעורך דין, וכמעט שפרחה נשמתי. לא ידענו תכנו, אולם בעלי אמר מיד כי מכתב זה מבשר רעות. ׳מניין תדע?׳ שאלתי את בעלי. ׳פשוט מאוד,׳ השיב לי, ׳יש בו מספרים רבים כל כך שאי אפשר לפרטם.׳ מה אומר לך? אם לא השתגעתי אז, שוב לא אשתגע לעולם! ׳רבונו של עולם,׳ זעקתי, ׳מי אלה ומה הם רוצים ממני?! אינני חייבת כסף לאף אחד! מי בכלל מוכן להלוות לי? מי מוכר לי בהקפה? לא ערבתי לאיש! מי בכלל מוכן לקבל את הערבות שלי? ומה אם כן הם רוצים ממני?! אינני חייבת אלא את נשמתי לאדון כל הנשמות. אין זה אלא עונש מן השמים על עוונותינו הרבים, שהללו נטפלו אלינו!׳ אבל את יודעת מה? בעלי הוא תלמיד חכם ובמקום תורה יש חכמה. הוא לקח את המכתב והלך אל מורה בית הספר, שהוא ידידו של בעלי, בגלל שפעם אחת הפך לו זוג מכנסים ועשה אותם כמו חדשים..."

— "נו, ומעיל, לא תקנתי לו?" התערב גימפל בדבריה, "ועוד איזה מעיל

קרוע ומלוכלך, ויצא מתחת ידי יותר יפה מחדש. כן," הוסיף, "הגויים יודעים יותר להעריך את עבודתי מאשר אחינו בני ישראל."

— "נכון," אמרה שפרה־רכל, "את דבר המעיל כבר שכחתי. אבל אני חוזרת ומבקשת אותך, אל תתחוב את האף כשאני מדברת, ואל תתקן את דברי." ומניה וביה חזרה היא לנושא המדובר — "כן, בעלי הוא אומן גדול, יש לו זוג ידי זהב. טובי האומנים יכולים לבוא ללמוד מתבונת כפיו."

— "ככתוב בתורה: 'עושה מלאכות רוחות'," נכנס גימפל לדבריה.

— "שוב אתה מתקן אותי?" התריסה שפרה־רכל בטרוניא זועמת, "אני מתרה בך! כשאני מדברת אתה תשתוק. זו אתראה אחרונה!" שלחה כלפיו אצבע מאיימת.

— "ובכן," המשיכה שפרה־רכל, "בעלי הגיע אל המורה עם המכתב בידו, כמו שאת הגעת אליו עכשיו. המורה לקח את המכתב, הציץ בו ואמר לו לבעלי: 'אתה חייב לפירמה זו שבבודפסט סכום כה גדול שאינני מסוגל אפילו לבטא אותו.' כאשר רק שמע בעלי את הבשורה הנוראה, זעק זעקה גדולה ומרה, ונשבע לו למורה על אתר כי אין זו אלא עלילת שקר שפלה ונבזית. המורה לקח את המכתב שנית לידו, הפכו לצד השני, ואחרי עיון בו אמר לבעלי: 'תנוח דעתך, בסך הכל קרתה כאן טעות גסה. מכתב זה בכלל אינו שייך לך, אפילו שם העיר שבכתובת שגוי.' הוא מחק משהו מעל גב המעטפה וכתב עליה משהו, ואמר לבעלי: 'שלשל את המעטפה לתוך תיבת הדואר ושכח אודותיו.' בעלי מילא אחר הוראתו ומאז שוב לא הגיעו אלינו מכתבים. 'ברוך שפרטני'," אמרה שפרה־רכל בנימת מנצחים. "את רואה," סיימה בהפגנת גאוה, "זהו בעלי, בתורתו ובחכמתו סידר את עורך הדין, ואת בית המשפט. אתו אי אפשר לשחק ... "

דבורה־הניה שמעה סיפור זה כשהיא יושבת כמו על גחלים, אולם היא הכירה יפה את עקרת הבית וידעה שהיא לא תצליח אף פעם להפסיקה בדבריה. להיפך, אם לא תשתף פעולה אתה, הרי זה יגרה עוד יותר את תאוות הפטפוט שלה והיא תעבור מסיפור אחד לשני. יתירה מזו, אם תנסה להפסיק אותה, היא עלולה לעורר את חמתה. לכן העדיפה לתת לה לגמור את כל סיפורה, ורק אחרי כן פנתה אל החכם גימפל וחזרה על בקשתה: "תואיל נא לקרוא לי את המכתב!"

גימפל לקח לידו את הגלויה, בחן אותה בעיניו על שני עבריה ופנה אל שתי הנשים בהרימו את ידו כמו מנצח על סימפוניה, ובצחוק קל על שפתיו אמר: "זה לא מעורך דין ולא מבית משפט, זה פרטי באידיש." והתחיל לקרוא:

"ב"ה יום א' משפטים שנת תקפ"א לפ"ק פה בודפסט יע"א.

לכבוד אבי מורי עטרת ראשי משאת נפשי ואמי מורתי גפן פוריה אשת חיל עטרת ראשי, תחיו לאורך ימים טובים, מזלכם יזרח כאור השמש בצהרים, אמן.״

פתאום הפסיק את הקריאה, לקח את הגלויה והסתכל על הכתובת, על הכתב, הסגנון והצורה, ודיבר אל עצמו: ״באיזה כשרון נפלא נכתב המכתב, אין ספק שזה הועתק מאיזה ספר של משכילים. זוכרני כשהייתי צעיר גם אני כתבתי בסגנון כזה, וזה מן הנמנע שהוא בעצמו כתב זאת.״ והתחיל לחשוב כיצד להחליט אם הכותב כתב מדעת עצמו או שהעתיק זאת מידי איזה משכיל. בינתיים, דבורה־הניה שחיכתה בכליון עינים לשמוע את תוכן הגלויה, לא עניין אותה הפעם לא סיפורה של חברתה, לא דברי הבקורת שלו בהתפלספותו כמעט כמו קודמו המלמד, יש לה מגמה אחת ויחידה — לשמוע משלום בנה, וכאן מבלבלים את ראשה בדברים בטלים בלי סוף. היא התאזרה בסבלנות. אמנם כאן אין ויכוח של התנצחות כמו אצל המלמד ובבית שורר שקט יחסי, אבל מה בצע בכל זה? והנה פקעה סבלנותה ופנתה שוב אל בעל הקורא:

— ״נו, ר׳ גימפל, הפוך נא את הגלויה וקרא אותה, כי נפשי יוצאת לדעת את הכתוב שם.״

גימפל הפך את הגלויה, התעורר פתאום בהיסטריה, ואמר:

״הנה חותם כאן יענקל! אם כן אין זאת אחרת אלא שזה מבנך הנעלם יענקל! אוי ואבוי! — יענקל כותב באותיות עבריות ... היתכן? ... הלא הוא ... הש...ת...מד... הוא גוי ... עוכר ישראל ... רחמנא לצלן!״

— ״מה?!״ הפסיקה אותו דבורה־הניה וצרחה כאילו לא בקולה: ״מה? יענקליה שלי השתמד? הוא גוי?״ וקפצה כמו חיה פראית, חטפה את הגלויה מידיו וברחה החוצה ישר לביתה, מלאה כעס ועלבון צורב.

היא הגיעה לביתה ממורמרת ואחוזת חלחלה, ושפכה על בעלה קיתון של רותחין, אחרי שהוגדשה הסאה בלבה. ״בור שכמוך! לא יוצלח׳ניק! שלומיאל! ארור הרגע בו הכרתיך! היום בו ילדתך אמך. חולדה שכמותך. למה לא שברת את עורפך ורגליך לפני שהכנסתני תחת החופה? מאז שאני מכירה אותך לא היתה לי שעה אחת של קורת רוח. ראוי אתה שתשברנה ידיך ורגליך. למה אתה חי, שלימזל כמוך? ולמה ... ״

הסנדלר פשוט נבהל כאשר אשתו פרצה פנימה עם צריחותיה, ובפיה מלים כדרבנות שלא היה רגיל להן. הוא חשש כי רוח רעה נכנסה בה והיא המדברת מתוך גרונה.

— ״מה קרה לך?״ שאל אותה, ״האם שכורה את? משהו פגע בך, או סתם השתגעת? הלוא תפסיקי! כואב לך משהו? דברי! מה פירוש הגידופים

והקללות הללו! מה פשעי ומה חטאיי!״

דבורה־הניה נבהלה קצת כשבעלה הפסיקה, ונרתעה בהרגישה שעברה את הגבול. אחרי הכל אין לה כאן עסק לא עם מרדכי ולא עם גימפל.

— ״איך לא אצעק!״ צווחה בשארית כוחה, ״הנה הגיע מכתב מיענקליה אחרי צפיה ממושכת כל כך, ואין מי שיקראהו! אני הולכת אל המלמד — מתחיל הוא לירוק על ימין ועל שמאל כאילו כפאו שד, מקלל, מעליב ומשמיץ עד שגם אשתו נלאתה והתחילה להתקוטט. לבסוף יצאו שניהם מכליהם וכמעט שהגיעו לתגרות ידים. בראותי שבמקום שירגעו עודם מתלהבים יותר ויותר מרגע לרגע, חטפתי מידו את המכתב ונסתי החוצה, משם הלכתי ישר אל החבר שלך התלמיד חכם ... ״

— ״נו, ומה קרה שם?״ שאל נח, ״האם גם הוא קילל והעליב?״

— ״מה זה משנה אם קילל או ניגן זמירות,״ השיבה דבורה־הניה בקול רווי כעס, ״העיקר שאני לא יודעת עדיין מה שהילד כותב. ואילו אתה יושב, תופר את הטלאות ולא איכפת לך כלל. אתה יודע להשמיע את דעתך בין חבריך הפיליזופים, אבל לקרוא מכתבו של בנך — אינך מסוגל.״

הוא נעלב מזלזולי אשתו, אך ענה לה תיכף בגיחוך מעושה: ״האם זוהי סיבת ה׳ירגזון׳ שלך? — עזבי אותי עם הילד שלך, ודאי שאני לא יודע לקרוא כשהוא לא יודע לכתוב.״

— ״השטן שקוע בשלולית ומגחך על כולם!״ ענתה דבורה־הניה, ״לא דיי בצרותי אלא שעודני נאלצת לחייך מ׳חכמותיו׳ של הגיבור שלי. צחוק אתה עושה לי. חבל שאיש לא שמע את דבריך. ׳הוא יודע לקרוא, אלא שהילד אינו יודע לכתוב׳. חידוש זה לא זכיתי לשמוע עד כה לא מפי אחרים ולא מפיך. אילו היית יודע לקרוא האם צריכה הייתי ללכת אל הרשעים הארורים הללו, שירקו בפני ושיעשו את הילד למשומד? שיתנוני ללעג ולקלס, שיקרעו את לבי וימצצו את דמי?! אוי לחיי האומללים! אני מרת נפש והם עושים ממני ומילדי חוכא וטלולא. אבל מה, הנני חוזרת בתשובה ומבקשת סליחתך, מודה ומתוודה שהנך צודק. ועתה הואל נא בטובך וקרא לי את המכתב, כי נפשי כבר עיפה מן הריצות ושפיכות הדמים של בעלי הטובה שלך. ממש נסים שלא השתגעתי עדיין. מי יאמין לי מה רבו סבלותי? אוי לחיי. אם אומללה אנוכי. אין לי אפילו מי שישתתף בצרותי.״ סיימה את דבריה ופרצה בבכי.

— ״אנא, אל תרעישי עולמות,״ ניסה נח להרגיעה, ״ב״ה שהגיע מכתב ואנו יודעים שהוא חי, ועכשיו העולם לא יחרב אם תדעי את פרטי המכתב יותר מאוחר.״

דבורה־הניה המשיכה לבכות בלי הפוגות ואמרה: ״קל לך לחכות עד

שמישהו יבוא ויפענח לך תוכן המכתב, אבל אני לא גיבורה כמוך, אני עומדת להשתגע. איזה אדם אתה? האם אחד כמוך ראוי להקרא בשם אבא? מי יש לי בעולם הזה חוץ מהילד הזה? מה בצע שאני יושבת בין תלמידי חכמים וסופרים, אם אחר שכבר זכיתי לקבל מכתב מהילד, אין מי שיקראנו?!"

פרק ששי

המפענח נעלמים

עודה מיללת ומתייפחת, והנה נפתחה הדלת והלך זר נכנס לבקש נדבה. היא הפסיקה את בכיה. בעל הבית הכניס את ידו לתוך כיסו, הוציא פרוטה ותקע לתוך ידו. הקבצן ברך אותם, נשק את המזוזה ויצא לו. פתאום התעוררה דבורה־הניה כמו אחרי הלם ויצאה אחריו בריצה מבוהלת, רצה וקראה: "ר' יהודי! הואל נא להמתין רגע אחד, אני רוצה לומר לך משהו."

היהודי נבהל כשראה שהאשה רודפת אחריו ונעצר, הוא חשב שהיא חושדת בו שגנב משהו — "מה קרה?" שאל.

— "שום דבר," ענתה האשה, "אני רוצה לשאול אותך אם אתה יודע לקרוא מכתב."

— "למה את שואלת?" ענה לה היהודי בשאלה.

— "יש לי מכתב ואינני יודעת לקרוא," אמרה בקול מתחנן. טרם סיימה את דבריה, הסתובב היהודי להמשיך בדרכו, ואמר לה: "אני לא נושא מכתבים, ולא רוצה להכנס לתוך עניינים משפחתיים, ולא רוצה אפילו לדעת מדוע בעלך אינו רוצה למסור לך את תוכן המכתב. יתכן שיש בו סוד משפחתי שאסור לי לדעת אותו, ובסופו של דבר אני אהיה השליח והגורם למריבה או פירוד, ח״ו."

דבורה־הניה הבינה את נימוקו של היהודי ופנתה אליו בקול בוכים של אמא אומללה, שאפילו אבן היתה מרגישה בצערה: "אנא, עשה לי טובה, אל תפחד, לא תגרום רעה לאף אחד, אדרבה, תעשה מצוה גדולה. אני אם אומללה. זה מכתב מהילד שלי וודאי שאין בו שום סודות. ואם יש לך חשש כלשהו, בוא חזרה וקרא את המכתב בבית, בפני בעלי, שגם הוא ישמע."

רחמיו של היהודי נכמרו על האשה, ניכר היה מתחנוניה כי דבריה כנים ויוצאים מן הלב.

— "טוב," אמר, "תני את המכתב על ידי ואראה אם אוכל לקרא את הכתוב בו, והיה אם אראה שאין בו איזה ענין סודי — אגיד לך תוכנו."

דבורה־הניה מסרה לו את הגלויה, הוא התחיל לקרוא בה ותוך כדי קריאה אמר לה:

"כאן כותב בנך שהוא נמצא בבודפסט ולומד בהתמדה. כנראה לא בישיבה," העיר הקורא. "יש לו כל הסיכויים להתקדם. אל תדאגו לו כי הודות לתורה שלמד בישיבה הוא מקובל בחברה, ויכול להתקיים על ידי שיעורי תורה שהוא נותן לילדים, ומרויח מזה כדי כיסוי הוצאות קיומו. חוץ מזה ישנם יהודים טובים שעוזרים לו בכל העניינים בכדי שיוכל להתקדם. הוא מבקש את סליחתכם על הצער שגרם לכם בהעלימו מכם תוכניותיו ומקום המצאו, ועבר שמה מבלי לבקש רשותכם, אבל נאלץ היה לעשות זאת, כי חשש שלא תסכימו אתו, ותפריעו לו לבצע תוכניתו, בפרט שלא היה ברור לו שיצליח, ועד שלא היה בטוח בהצלחתו העדיף לשתוק. אבל עכשיו בראותו כי הוא מצליח בלימודיו ויש לו כל הסיכויים לעבור לאוניברסיטה ללמוד רפואה, הוא בא להרגיע אתכם שלא תדאגו לו. כמו כן הוא כותב שאל תחשדו בו שמעתה יעזוב תורתו שלמד בישיבה, ח"ו! הוא מבטיח לכם כי לעולם לא יזניח את תורת האבות שקיבל מכם ומרבותיו. הוא מתפלל ערב ובוקר בבית הכנסת בציבור, שומר שבת כדת, וכך הוא יתנהג במשך כל ימי חייו. מהיום והלאה יכתוב לכם מדי שבוע. דרישת שלום להורים ולכל המשפחה."

דבורה־הניה עמדה ובלעה כל מלה שיצאה מפי היהודי והתמוגגה מרוב נחת. הסתכלה בפניו של היהודי וחשבה בלבה שאין ספק שזהו אליהו הנביא בעצמו, מבשר הבשורות הטובות הידוע. הוא שריחם עליה מן השמים. מקודם חשבה לתת לו עוד נדבה, אך אחרי כן התחרטה בחשבה, הרי הוא אליהו! ואיך תעליב אותו לתת לו נדבה?!

כאשר גמר את קריאת המכתב החזירו לידה ואמר: "מן המכתב הזה נראה שהוא ילד טוב ופיקח, וטוב עשית שרצת אחרי וזיכית אותי במצוה."

דבורה־הניה הודתה לו וחזרה לביתה, כשאור הנצחון והאושר קורן מעל פניה. היא אמרה אל בעלה: "אמור להם, לחברים שלך, תלמידי החכמים והדרשנים, וגם לחייט שלך שהחליף את כיסא הרבנות בחייטות, שיכולים כולם ללכת לעזאזל עם שבע החכמות שלהם ביחד. אני מאחלת ליהודים חשובים אלה שכל החלומות הרעים שחלמנו, אני ויענקליה שלי, יחולו על ראשיהם הרעים והחטאים. ויענקליה שלי יאריך ימים ויגמור את לימודיו בהצלחה. הוא הילד הכי טוב בעולם, הוא יהיה בעז"ה רופא, לדאבון לבם של כל חבריך הצדיקים, שהעלילו והלשינו עליו במשך כל הזמן עלילות שחורות. שיראו על ילדיהם מה שחזו על יענקליה."

נח עמד והאזין לכל נאומה, כולל ברכותיה וקללותיה. לבסוף הפסיק אותה ואמר: "אני כבר מבין כי ב"ה הכל בסדר, אבל הייתי רוצה לשמוע מה כותב הרופא שלך?!" חמד לו לצון.

— "אתה מלגלג עלי ועל יענקל'ה כמו החברים שלך," השיבה בכאב. "מילא, שהם עינם צרה בילד — אני מבינה, כי תמיד הסתכלו עליו בקנאה, על יפי תארו, על התנהגותו הנימוסית ועל כשרונותיו. אבל אני משתוממת עליך, האם גם אתה מחקה אותם? האם גם לבך יכאב כשתשמע שקוראים ליענקל'ה "אדון דוקטור"? חרפה ובושה איך שאתה מתבטא עליו. אינך כדאי בכלל להיות אבא שלו! ואני לא אומר לך אפילו מה שהוא כותב, חבל שתדע, עודך עלול להכניס בו עין רעה. אני משוכנעת שהסבתא שלי, שרה גננדל הצדקת המפורסמת, היא שהשתדלה בשבילו, בעולם האמת, שיעלה לגדולה..."

— "בקיצור," נכנס נח לתוך דברי אשתו, "אולי בכל זאת תדברי כבר לענין ותגידי לי מה הוא כותב, במה מתבטאת עליתו לגדולה? האמנם תפס כסאו של יוסף הצדיק בתור שני למלך? או שמא הוכתר למלך ממש? הלא שתדלנותה של הסבתא שלך הצדקת לא היתה בכדי! דברי, השמיעי את קולך!"

דבורה־הניה פתחה שוב פיה בחרון אפה: "הנה הטאטע־שמאטע החכם, כיצד הוא לועג על ימין ועל שמאל; מצד אחד הוא מתחנף אלי לומר לו תוכן המכתב, ומאידך גיסא עושה הוא צחוק שהוא שני למלך. פחות מזה אינו לפי כבודו. ובנוגע לסבתא שלי, כבר אמרתי לך כמה פעמים שלא תתלוצץ על חשבונה. אתה שומע? 'דבר אחרי' שכמוך! דרך ארץ, ג'ורג'! כשאתה רוצה להזכיר את שמה, טול קודם את ידיך! האם שמעת?! ואפילו אז אינך כדאי לשאת את שמה על דל שפתיך," סיימה ברוגזה.

— "גם אותך לא ראיתי נוטלת ידים כשאת מזכירה את שמה," אמר נח על מנת שלא להשאר בלי מענה.

— "זה לא עסק שלך, גס רוח שכמוך! יש לך עוד פה לדבר? תשתוק! ואז תיחשב לחכם, בנת?" צווחה כנגדו.

נח לא נעלב מדבריה שלא היה בהם משום חידוש. כאלה וכאלה רגיל היה לשמוע ממנה יום יום. הוא העמיד פנים כלא שומע ופנה אליה שנית: "אולי תעשי סוף לויכוחים אלה ותגידי לי את תוכן המכתב, הרי הוא לא נכתב רק אליך, כלום לי אין חלק בו?"

— "אהא! הוא הדבר אשר דיברתי, 'עולם גולם' עכשיו יש גם לו חלק, פתאום הפך הדבר מעניין וגם הוא תובע את חלקו. אבל עד עכשיו לא שמעתי ממך אלא מה שיצא מפי חבריך, 'צורר ומורה' (סורר ומורה), 'נוחר ישראל' (עוכר ישראל), 'מומר לוחיס' (מומר להכעיס), ועוד כנויים נחמדים כאלה, שחבריך המציאו אותם והם שיודעים את פירושם."

— "את לא רוצה להפסיק?" אמר נח, "את יודעת מה?" אני כבר לא רוצה לשמוע כלום, לא מעניין אותי ולא רוצה לשמוע כלום וחסל!" סיים ברוגז.

המשפט האחרון הזה הוא ששבר את הקרח, הוא שחלץ אותו מסקרנותו והכניע אותה. הוא הרגיש בזה אבל עשה את עצמו כלא יודע. פשט ידו, לקח מחוטי הפשתן שלפניו, שזרם, משך אותם משוך ושוב על גוש הזפת שבידו השניה בכדי להשחירם, והרהר בקול: "היא פשוט שגעה אותי עם המכתב הזה. היא קיבלה מכתב — מי ידמה לה? היא ביטלה לי את כל היום. שכחתי לגמרי שעוד מעט יבוא 'הגמגמן' לקחת את נעליו, ואני טרם הספקתי לתקנם. הבטחתי לו שמצדי לא יהיה עיכוב להופיע על החתונה ... והנה אשה זו בלבלה את ראשי לחלוטין. לא די שעדיין לא אכלתי היום, אלא אפילו לגמור את העבודה לא נתנה לי." הוא לקח בזריזות שערה של חזיר והשחיל בה את המחט, לקח את המרצע בידו האחת, את הנעל בידו השניה, את החוט החזיק בפיו והתחיל לתפור את הטלאי, תוך כדי העמדת פנים כאילו הסיח דעתו לגמרי מעניין המכתב. הוא עבד בחשק ומרץ כאילו אין לו בעולמו שום דבר חוץ מהנעל הזאת, והפטיר לעצמו: "כל הסנדלרים שבעולם יכולים להתחבא מפני בנוגע לטיב העבודה. הם יכולים כולם להיות כפרתי. אף אחד לא יודע לתפור טלאי כמוני. הנה," הראה לאשתו, "כמעט ולא ניכר כאן טלאי, הם מוכרחים לבוא אלי אם רוצים ואם לא. אין כמוני," חזר ואמר לאשתו בגאוה ... כבדרך אגב, לפייסה.

בינתיים התחילה גם דבורה־הניה לדבר, כי לא יכלה להתאפק יותר. "אתה יודע מה שהילד כותב?" אמרה. הוא המשיך לתפור הלאה בזריזות, כביכול אין הוא שומע את דבריה, כאילו כרגע לא מעניין אותו כלל מה שהיא מספרת. אפילו לא הרים את עיניו כלפיה, רק את אזניו חידד כאפרכסת ... ואילו היא לא יכלה להחזיק בלבה את אושרה, על כן המשיכה לדבר וסיפרה את כל מה שהקבצן קרא בפניה, מלה במלה, כאילו היא קוראת מעל גבי הכתב.

פרק שביעי

ברל בעקבותיו של יענקל

ברל, ששמע במשך הזמן הראשון על הצלחותיו של חברו יענקל בפרסבורג, שמח על הצלחתו וצפה בכליון עינים לשעה בה יעבור גם הוא ללמוד שם. אולם אכזבתו היתה נוראה כששמע שחברו נעלם ולא ידוע דבר על גורלו, מלבד השערותיהם של אנשים קנאים, שפגעו בו תוך כדי שיחה בחידת העלמו. אף על פי כן לא התיאש ברל ולא ויתר על תוכניתו לנסוע לפרסבורג, והחליט שבשנה הבאה יוציא לפועל את התוכנית שתיכנן עם יענקל. הוא התחיל להכשיר את הקרקע למטרה זו. ברל ידע כי קשה יהיה להתגבר על סירובם של הוריו, קשה יהיה לשכנע אותם להסכים לנסיעתו לפרסבורג. מצבו אינו דומה לזה של יענקל בן הסנדלר, שאביו הוא דלפון כפול שמונה, כלומר: מטופל בשמונה ילדים, שבע מהן בנות שאחדות מהן אף הגיעו מזמן לפרקן, ומצבו הכלכלי הוא דחוק כל כך שאפילו להמציא להן לחם לאכול ובגד ללבוש אין בידו. הם הסכימו, איפוא, שבנם יתרחק מהם, מכיון שזה פרק מעליהם עול גדול. גם בשביל יענקל עצמו נוח יותר כשהוא נמצא במקום שאין מכירים אותו ולא יודעים את יחוסו. אולם מצבו שונה; הוריו דואגים לסיפוק כל צרכיו בחפץ לב וביד רחבה. הם לא יסכימו בלב קל שירחיק נדוד מביתם. ואכן לא טעה ברל. כשהשמיע באזני אמו את תוכניתו, לא רצתה אפילו לשמוע. לשוא היו טיעוניו שאי אפשר להשוות את תוכן, סדר ואופן הלימודים שלומדים בחוסט, עם אלה הנהוגים בפרסבורג.

— "לא איכפת לי," אמרה אמו. "הלואי ותדע חצי התורה שרבך יודע, כי אז מובטחני שתהיה ראוי להיות רב גדול ומכובד. שומעת אני כמה רבנים חשובים מסתופפים בצל קורתו והם נמנים על תלמידיו ומתאבקים בעפר רגליו, ואתה פתאום כבר יודע את כל תורתו על רגל אחת, ורוצה ללכת ולנוע אל מקום שלא ידעו אבותיך ואבות אבותיך."

— "סלחי לי אמא," אמר ברל, "את אמנם צודקת, אך האם את יודעת שגם רבנו סר למשמעתו של הרב מפרסבורג, ובחור מישיבת פרסבורג יש לו ערך אחר לגמרי מתלמיד ישיבת חוסט? ממש אי אפשר להשוות אותם

משום בחינה. הנה יענקל בנו של סנדלר, תארי לך כשהוא יחזור לביתו באיזה כבוד הוא יתקבל ואיזה כבוד ינחלו הוריו על ידו; איך הוא יסתכל עלי מלמעלה למטה. ולמה שאני אהיה נחות לעומתו?" (ויכוח זה התנהל עוד טרם נעלם יענקל).

— "אחת אמרתי," אמרה חוה, "לא איכפת לי אם הסנדלר זכה שיהיה לו בן כזה. אשרי לו, אני לא מקנאה בו וגם אתה אל תקנא במופלא ממך, שב במקומך, למד והשתלם בחוסט כמו בחורים אחרים הלומדים שם, מהם גדולים וחשובים ממך. מי יתן ותספוג בך את התורה ויראת השמים שאתה יכול להשיג בישיבה זו."

בינתיים הגיעה הבשורה השחורה שיענקל נעלם. בשורה עצובה זו היתה מעכשיו יסוד לטיעון חדש בפי חוה. "אתה רואה," אמרה לברל, "איך שנעלם חברך? מי יודע איזה אסון קרה אותו, רחמנא ליצלן. מוטב להזהר ולא להרחיק נדוד למרחקים מופלגים."

— "דבר זה לא מרתיע אותי," ענה לה ברל, "אסון עלול לקרות, חס וחלילה, בכל מקום. יתירה מזו, אני אף לא משוכנע כי אכן קרהו אסון. מי יודע איזה סכסוך פרץ בינו לבין הוריו, או איזו סיבה אחרת שבגללה אין הוא רוצה לכתוב."

כך המשיך ברל בשלו, ולא שעה לדברי אמו עד שכבר לא יכלה לו ומסרה את דינו לאביו.

— "אתה יודע," אמרה חוה ליצחק, "ברל הכניס לעצמו בראש לנסוע לישיבת פרסבורג."

יצחק הופתע מדברי אשתו ושאל אותה: "מניין את יודעת זאת?"

— "זה זמן רב שהוא מבלבל את ראשי ברעיון זה ואינו נותן לי מנוח" ענתה חוה.

— "ומה ענית לו?" שאל.

— "עניתי לו שאינני רוצה לשמוע מזה, בפרט מאז שמעתי שבנו של הסנדלר נעלם — לא הייתי מסכימה לכך בשום פנים ואופן. אני רוצה שתפעל ביעילות בענין זה, בכדי להפריע לו בביצוע תוכנית זו שאנו מתנגדים לה."

— "אני חושב שלא כדאי לי להכנס עמו במשא ומתן בנדון," השיב יצחק, "כי לא הייתי רוצה להביאו לידי זה שיסרב לשמוע בקולי. אולי היה רצוי שאמסור את דינו לרבו, המחבב אותו, והלחץ שהוא יפעיל עליו, ישפיע יותר להניאו מלהוציא את תוכניתו אל הפועל."

— "עשה איך שאתה חושב," ענתה לו, "העיקר הוא למנוע את נסיעתו. אני מרגישה כי אינני מסוגלת לעמוד בכך. שמע נא לדברי בדיוק כפי שאמרתים לך," סיימה חוה.

יצחק ניגש אל הרב וסיפר לו על אודות התכניות של בנו.

הרב הופתע מאוד כששמע את הדברים, ויצחק בקשו שישתדל למנוע מברל להפיק את זממו, הואיל והוא לא המרה אף פעם את דברי הרב. אם כבוד הרב לא יצליח לשנות את דעתו והוא יסע, אז מאיימת, ח״ו, סכנת מוות על אמו, כי נפשה קשורה בנפשו, הסביר לרב.

הרב נענה לבקשתו ואמר: ״גם אני לא מסכים שיעבור למקום אחר מסיבה שאינני רוצה לגלותה. אתה אל תגיד,״ אמר הרב, ״שדיברת אתי, ואני אשתדל להפגש עמו ואולי אצליח להניאו מנסיעה זו.״

הרב הזמין את ברל וניגש ישר לענין. ״שמעתי,״ אמר הרב, ״שמאסת כבר בלקח שאתה מקבל ממני, האם נכון הדבר?״

— ״לא,״ ענה ברל בקצור, ״אני לא מאסתי, ח״ו, את לקחו של מורי ורבי. מי שאמר זאת איננו אלא שקרן ומלשין.״

— ״אם כן,״ אמר הרב, ״אין זה נכון שאתה רוצה לעזוב את ישיבתנו ולנסוע לפרסבורג?״

— ״זה כן נכון,״ ענה ברל, ״אבל אין זאת אומרת שאני עושה זאת עקב שמאסתי את לקחו של כבוד הרב.״

— ״ראה בני,״ השיב הרב, ״מאז שהכרתי אותך קרבתי אותך והשתדלתי להקנות לך את כל מכמני התורה הידועים לי, וחשבתי שגם אתה כמוני לא תסכים להיפרד מעלי, עד שלא תשתלם בהתאם לכשרונות שלך. כעת אינני רוצה להכנס אתך בויכוחים, כי אין הזמן מרשה לי. ברצוני רק להסביר לך, למרות שאתה לא פנית אלי לשאול את דעתי, ולהתייעץ אתי כמו שרגיל לעשות תלמיד מסור ונאמן, אבל אני בכל זאת לא אמנע מלומר לך בקיצור: דע לך שכל הדרכים הם בחזקת סכנה וכי השטן מקטרג בשעת הסכנה, ומי יודע אם יהיה לך הכח ללחום נגדו ולא תיפול, חלילה, ברשתו. אני שמעתי ממך כעת מלה אחת וממנה הסקתי מסקנה שלילית שאגלה לך אותה. אני משוכנע שלא היתה זאת פליטת פה גרידא ותו לא, כי כשאזני קולטות מלים הנאמרות לי, הן שוקלות אותן ומסיקות מהן את המסקנה המתחייבת. אתה אמרת ׳אין זאת אומרת שאני עושה זאת׳, בו בזמן שאינך עושה עדיין כלום, ומבלי שתזכיר אפילו שם שמים, ׳אי״ה׳ או ׳בעז״ה׳. מזה אני רואה שאתה נלהב ביותר ורואה את עצמך כאילו אתה כבר נוסע. דע לך איפוא, שההתלהבות שלך לא באה מסטרא דקדושה, וחוששני לבל תיכשל, ח״ו. לכן אני מבקשך שלא תסע, או לפחות תדחה נסיעתך לשנה הבאה, כי אתה עדיין צעיר לנסוע לבדך נסיעה רחוקה כזו. ראה הזהרתיך!״ סיים הרב, כאילו רמז לו שהויכוח הסתיים.

ברל נעשה ברגע זה קשה כעץ ואדיש לחלוטין, כאילו לא שמע את דברי רבו, הוא קד לפניו ויצא. וכשבא לביתו לא סיפר כלום לאמו על הדברים ששמע מפי רבו, וכל הגה שיצא מפיו היה רק בענין הנסיעה המתקרבת.

יצחק שוב הלך אל הרב בלב נשבר וממורמר לשמוע על תוצאות השיחה עם בנו. הרב אמנם רצה לנחמו אבל לא מצא מלים. ״אני השתדלתי לשנות את דעתו,״ אמר, ״אבל לצערי, לא הצלחתי, הוא עקשן נורא ועומד על דעתו, ה׳ יעזור לו, ישמרהו ויצילהו מפגעים רעים.״

באין ברירה התחילו להכין אותו לקראת הנסיעה, כי הרי הם לא ישלחו את ילדם, בבת עינם, כמו שנסע יענקל בן הסנדלר — בחליפה אחת ישנה, אותה הוא לבש ועם כותנות מטולאות אחדות ועוד כמה סמרטוטים ארוזים בתרמיל. הם הכינו לו שתי חליפות חדשות, שני זוגות נעלים, וכלי לבן בכמות מספקת בשביל שבת ולימות החול, כדי שיראו עליו שהוא בן טובים ויכבדו אותו ולא יסבול השפלה מחבריו. כך תהיה לו גם הרחבת הדעת לעסוק בתורה מתוך שלות נפש.

כאשר עברו ימי החגים, לקח ברל את מזוודתו בה היו ארוזים כל חפציו, ועל הכסף שקיבל מאביו הוסיפה לו גם אמו בסתר, כדי שלא יחסר לו דבר. הוריו ליוו אותו עד לתחנת הרכבת וכאשר נפרדו מעליו בכתה אמו, כאילו לחש לה לבה כי זו הפעם האחרונה שהיא רואה אותו. כי שונה היה מקרהו של ברל מזה של יענקל — האחרון הגיע לפרסבורג ובמשך שנה שימח את הוריו במכתבי עדוד, ורק אחר כך נעלם למשך חצי שנה ולאחר מכן שוב הופיע במכתבים עוד יותר מעודדים. מה שאין כן ברל, הוא לא הספיק אפילו להגיע לפרסבורג. הוא נעלם מיד כאילו בלעה אותו האדמה, ולא חזר רק אחרי עשרים ושתים שנה — ושוב לא היה זה אותו ברל שיצא מביתו. בינתיים נפטרה אמו מרוב עגמה ובושה, כי לבה לא היה יכול להתגבר על שברה. גם לב אביו נשבר מאסונו המכופל. הוא הזניח מעתה את עסקיו וכל עומס הבית נפל, כתוצאה מזה, על צוארו של משה.

יצחק לא רצה להתחתן שנית, היה מאוד מאושר עם כלתו, אחרי שמצא את אשר קיוה. מלכתחילה תלו בברל את כל תקותם. בו ראו את יורשם העיקרי ואת ממלא מקומם. אבל רבות מחשבות בלב איש, והוא נאלץ להתנחם במשה. יצחק החליט להקדיש מכאן ואילך את שארית שנותיו לביסוס המשפחה הצעירה ולהתמסר לפיתוחה. אבל גם לזה לא זכה, כי הוא נפטר מיד בשנה הראשונה לחתונת משה. מרוב כאב על אכזבתו מברל, ציוה את משה שבאם יתגלה שברל חי, לא יודיעו לו יום פטירת ההורים, כדי שלא יאמר קדיש אחריהם, ושלא יבוא להשתטח על קבריהם, ואפילו אם יהיו הנימוקים להעלמו הטובים ביותר. וזאת על שלא שמע לקול אמו

בהתחננה אליו, ובזה הרס את חייהם. מובן מאליו שאין לו חלק וזכות בירושה. משה ורחל נשארו בעלי הבית, עם אחותו גיטל, שנשארה על אחריותם.

פרק שמיני

גיטל

הזמן עבר והתקדם. כבר עברו שתים עשרה שנה מאז התחתן משה, אך למרות כל חריצותם ועבודתם הקשה לא יכלו להתפאר בהצלחה גדולה. רכושם לא התרבה, אולם לעומת זאת זכו לשלושה בנים ושתי בנות שנולדו להם. הנערה גיטל, שגדלה גם היא בין ילדי הבית, עזרה במשק הבית ובעסק כאחת מבני המשפחה.

יתומה, ללא אם ואב, בעודה בת שמונה שנים בלבד, התחילה נערה זו את שירת חייה. אבל הטבע עשה את שלו. היא גדלה וגם שכלה התפתח והיתה לנערה מוצלחת. גיסתה התנהגה עמה באהבה ועדינות שלא תחוש ביתמותה. לא ניצלו אותה בשום פעולה מיוחדת והיתה חופשית לעשות כל דבר או שלא לעשותו ככל שהיה מוצא חן בעיניה. אבל היא בעצמה נמשכה לשאת בעול החיים מרצונה הטוב. היא היתה מטבעה חרוצה ופקחית. הבטלה לא היתה מקובלת עליה והשתדלה להמצא תמיד במקום הנכון, אם כמטפלת בילדים הפעוטים, אם בעשיית נקיון בתוך החדרים, בכביסה, במטבח, ברפת וגם בחנות. היא תפסה בקלות טיבה של כל סחורה, התמצאה במחירים, ידעה כיצד לקנות וכיצד למכור וכו׳. בקיצור, היא התמצאה, בנוסף לעבודות במשק הבית, גם במסחר ובכל ענייני יום יום. היא השמיעה את דעתה בחברה על כל נושא, ולא עלה על דעת איש כי צעירה זו היא אנאלפביתית שאינה יודעת צורת אות, בשום שפה. כן, אנאלפביתית מובהקת פשוטו כמשמעו! וזאת בגלל שהם גרו בפרבר העיר ובית הספר העממי וה״חדר״ היו רחוקים ביותר, וכפי שהיה נהוג בימים ההם — ילדה לא היתה מוכרחה ללמוד, הואיל והיא פטורה מרוב המצוות, וללדת ילדים ולנהל משק בית לא צריך בית ספר. לכן לא למדה גיטל ולא ידעה צורה של אות עד יום מותה. אבל עובדה זו לא הפריעה לה לנהל את העסק ללא דופי. היא לא טעתה אף פעם, לא במחיר ולא בחשבון. גם כשמכרה בהקפה לא שכחה למסור לאחיה או גיסתה את החשבון בעל פה ולא שגתה אף פעם, למרות שלא הכירה אפילו סיפרה אחת. כל מכריה ידעו שהיא אנאלפביתית, אבל לא זלזלו בה בשל כך, אדרבה, העריכו אותה על מוחה השנון. אולם כל

מעלותיה החשובות לא חיפו על החסרון היחידי שהיה לה — שהיתה מכוערת ביותר. לא יפת תואר ולא טובת מראה. היא היתה נמוכה ושמנה, פניה עגולות ומלאות, עיניה, בעלות הגון האפור, היו קטנות. לרוב היתה עוצמת עינה הימנית ומקמטת את מצחה. גם היבלת הגדולה שצמחה לה מעל לחוטמה, לא הוסיפה לה לוית חן. שוקיה היו עבות, כפות רגליה וידיה קצרות היו ורחבות, פניה היו תמיד רציניות וחיוכה היה נראה מעושה, כאילו עולה לה הדבר במאמץ מיוחד. לא ידוע אם משום שידעה את העדר החן במראה החיצוני שלה, אשר על כן חששה כי לעולם לא יימצא איש שיסכים לשאת אתה לאשה, או שהרצינות היתה טבועה באופייה. כל מאמצי אחיה וגיסתה למצוא שידוך בשבילה עלו בתוהו. דאגתם היתה נוראה. הם חששו שהיא תזדקן ברווקותה. לשוא התחנפו אל השדכנים והפריזו בעושר העומד לרשותה במקרה וימצאו גבר הגון בשבילה, שיהיה לפי כבודם. הם התחילו לדבר על זה אפילו לפני שהגיעה לפרקה, והרבה זמן לפני שתכננו לעבור מסיגט לטלץ'. אבל זריזותם לא הועילה. ברם, כשהתחילו לשזור את התכניות המעשיות לעקור מסיגט, הועמדה בעיתה של גיטל במרכז דאגותיהם. הם אמרו: אם קשה למצוא זיווגה של גיטל בסיגט — בטלץ' לא כל שכן. שם ודאי ילבינו שערותיה ותישאר, חלילה, רווקה זקנה.

פרק תשיעי

קשה לזווגם כקריעת ים סוף.

העיר סיגט לא היתה גדולה בימים ההם וגם לא עשירה במיוחד, רוב אזרחיה היו עניים, למרות שטחה הגדול ורכושה הטבעי העשיר. תושביה היו נעדרי ידע ומחוסרי אמצעים לנצל את הטוב הצפון בה. גם העובדה שהיהודים היו משוללי זכויות אזרחיות, הגבילה את יכולתם לממש את אפשרויותיו הכלכליות של מחוז הררי זה. לכן נשאר כל מחוז מרמורוש עני ודל, עד אמצע המאה התשע עשרה.

כשהקיסר פרנץ־יוסף הומלך על הונגריה, פרסם חוקה חדשה, בה קיבלו היהודים זכויות אזרח בלתי מוגבלות. בעקבות זה התחיל לפרוח המסחר וגם התעשיה החלה להתפתח. אט אט התנערה סיגט מדלותה ובדידותה, גדלה בשטח ובאוכלוסין, עד שנעשתה עיר מסחר מרכזית, בה קהלה יהודית חשובה ומפותחת.

לקידומה של העיר סיגט סייע גם מיקומה הגאוגרפי, על צלע הרי הקרפטים הגובלים בהרבה מדינות. במזרח — אוקראינה, בצפון — גליציה, בצפון מערב — צ׳כיה, ובדרום — רומניה והונגריה. האוכלוסיה — בליל מבני העממים של הארצות הגובלות במחוז מרמורוש. חלק גדול מהם היה רוטהנים — שבט סלבי מקומי, ומספר לא מבוטל — יהודים. לא בסיגט בלבד, אלא בכל ישובי מרמורוש מצויים היו יהודים במספר ניכר.

במרומי הרים אלה, בין הציבליש והפריסלופ, עליהם זוהר השלג אפילו בתקופת תמוז, נמצאים כפרים קטנים, מפוזרים בין שטחי יער ענקיים שמעולם לא דרכה בהם רגל אדם. האקלים קר אפילו בעמקים, ועל כן זעום בהם יבול האדמה ובעל איכות ירודה. כתוצאה מזה דלים תושבי הרים אלה וגם מצבם התרבותי ירוד. עיקר פרנסתם מקורו בתוצרת אדמתם הדלה — גידול צאן ובקר, וציד חיות בר שפרוותיהן נמכרו בשוקי הכרכים.

אחרי שהגיעה התקופה החדשה, במשטרו הנאור של הקיסר פרנץ־יוזף, וניתנה האפשרות ליהודים לנוע ולסחור בתחום הקיסרות, הפיחו היהודים

רוח חיים בכל הסביבה והמציאו פרנסות חדשות, עקב היותם בעלי חוש מסחרי ויזמה תעשיתית.

סוללי הדרך הראשונים להתישבות היהודית במרמורוש היו יהודים שלחץ הפרנסה אילץ אותם להתפזר במקומות נדחים אלה, שהיו בלתי ידועים קודם לכן. בין אלה היו יהודים שבאו מגליציה וחפשו אפשרויות של פרנסה, ויהיה מקורה מה שיהיה. הללו הגיעו לכפרים הנידחים, ולאט לאט התישבה משפחה פה ומשפחה שם, פתחו בתי מרזח והחזיקו גם קצת מכולת, ומאחר שהכסף כמעט ולא היה מצוי בכיסיהם של האכרים ההרריים, התפתח במקום סחר החליפין. סוגים שונים של תוצרת חקלאית המצויה באזור ההר, כגון: חמאה, גבינה, דבש וביצים. גם סוגי תוצרת בית מקומית, כגון כלי עץ שונים מתוצרת היער, וכן גם פרוות של חיות בר מקומיות, שימשו בתור תמורה שנתנה ליהודי חלף מרכולתו — 'הטיפה המרה' שסיפק להם, שבלעדיה אין חייהם חיים...

אחריהם באו יהודים אחרים, סוחרים זעירים, שלא רצו להשתקע בין הגוים. הללו קנו את הסחורות שהצטברו אצל היהודים בעלי בתי המרזח, ושלמו להם במזומנים, וכך נפגשו יהודים כפריים עם יהודים סוחרים נודדים שהעבירו את סחורותיהם לסיגט. שם כבר היו סוחרים גדולים, יצואנים, שנצלו שרותי הרכבת ואמצעי תחבורה אחרים, להעברת הסחורה למרכזי סחר גדולים יותר. כתוצאה מזה התפתחה העיר סיגט במשך הזמן למרכז הסחר המחוזי.

הסוחרים הזעירים האלה, הם אשר גילו את אוצרות הטבע שהיו כמוסים ונעלמים בסביבה, ומשכו אחריהם את הסוחרים הגדולים יותר, אשר הביאו כסף ויוזמת מעש, ופיתחו תעשיות עץ, מכרות מלח, מחצבים שונים וכדומה.

בין הסוחרים הזעירים היו כאלה שבמשך הזמן הפכו לבעלי הון. בין אלה היה אחד בשם ירוחם הרפנס, שהגיע שמה לרגל מסחרו מפולין. הוא התישב בכפר סלוטפינה שעל יד סיגט, וכשראה ברכה במעשה ידיו משך לשם שתי אחיותיו הצעירות, יענטע ורחל, שהיו יתומות, והוא השיא אותן. את יענטה השיא למשה יעקב סמוק, סוחר צעיר מסיגט, בעל חנות בדים שבמשך הזמן הפך לסוחר טקסטיל גדול. את רחל השיא למנדל־שאול קינד, צעיר יתום שהיגר מגליציה בעודו ילד, ואחרי שעברו עליו כמה גלגולים קשים, כדרך כל המתחילים, התישב בכפר מסיב שבאותו מחוז. כתוצאה מן העובדה שמנדל־שאול גדל יתום וגלמוד ללא משען כלכלי ומדריך רוחני, הוא נשאר בור ועם הארץ. למרות כל חריצותו ופקחותו, לא למד קרוא וכתוב עד שאפילו לחתום את שמו לא ידע בשום שפה. ברם עובדה זו לא עמדה לו בדרכו להתעשר. אדרבה, הוא אף עלה בהצלחתו על שני גיסיו, ושמו הלך

לפניו בכל הסביבה בתור איש חיל בעל הון ועושר. קרקעות ויערות בהיקף של אלפי הקטרים היו בבעלותו. על שטח המרעה העצום שהיה לו, פיטם אלפי ראשי בקר לייצוא, וכשהיה צריך לחתום על חוזה, הוא עשה זאת בטביעת אצבעו ... רק כשילדיו גדלו והבינו את הכיעור שבדבר והתביישו, הם עשו מאמצים עד שהצליחו ללמדו לחתום את שמו, אבל תו לא. בשעת מעשה היה זהיר מאוד שחתימת ידו תצא תמימה, אולם למרות זאת היא יצאה תמיד פגומה ועקומה. וכשהרואים צחקו עליו, צחק גם הוא יחד אתם, כדי שלא ידעו מי צוחק ממי. אבל כל זה לא הפריע לכבודו האישי. כולם עמדו לפניו בכפיפות קומה ומתוך יחס של דרך ארץ, וזאת עקב היותו לא רק ״בעל המאה״ אלא שר האלף.

אח נשאר לו לירוחם בגליציה ושמו אברהם־יצחק. הוא לא רצה לעזוב את ארץ מולדתו ונחלת הוריו ולנדוד בעקבות אחיו ושתי אחיותיו. ברם, כשהגיע לגיל הגיוס לצבא, הוא ערק ועבר את הגבול להונגריה. הוא הגיע לסיגט עם שיירה של סוחרים נודדים ואגב כך התודע אל עסקיהם של היהודים הללו. הוא היה צעיר שקט ורציני בלי שאיפות גדולות של רדיפת בצע ולכן היה אהוב ומקובל על כל מכיריו. כל הסוחרים והמוכרים התיחסו אליו באמון מלא, עקב יושרו וכנותו. גם הוא התחיל לעסוק במשא ומתן כדרך התגרים בסביבה, והרויח כדי פרנסתו, אמנם ללא כושר תחרות עם חבריו. לרוב עבדו הסוחרים בשותפות של שנים או יותר יחדיו, רק אברהם־יצחק סחר לבדו. אמנם גם הוא התחיל את מסחרו עם שותפים, אבל השותפות לא עלתה יפה. פעם נפרד ממנו השותף, בטענו שהוא צדיק יותר מדי, מאחר שכל העסקים נעשו עם האכרים הבורים, וההונאה והרמאות היו יסוד חשוב ביותר בעיסוקם של התגרים, והוא לא הסכים לזה, וכתוצאה מזה עזב אותו שותפו. לפעמים ניתק הוא את השותפות, מכיון שלא סבל התנהגותו של השותף בענייני המסחר, ולא רצה ליהנות מרווחים פסולים. אבל דוקא בגלל התנהגותו זו נשא חן בעיני כל חבריו, אפילו בעיני שותפיו לשעבר. כולם הודו ואמרו: ״אין כאברם איציק איש ישר והגון״. כולם סחרו אתו בחפץ לב, עקב היותו איש מהימן — ׳הן׳ שלו ׳הן׳, ו׳לאו׳ שלו ׳לאו׳.

גם הוא לא זכה להתחנך על ידי הוריו, שהלכו לעולמם בדמי ימיהם, ולכן נבצר ממנו לחבוש את ספסלי בית המדרש ולהתבסם מיינה של תורה. כל ימיו התאונן על מר גורלו, על שלא זכה להתחנך על ברכי הוריו. הוא לא היה בור כמו גיסו מנדל שאול, ואם לדרגת בר אוריין לא הגיע הרי ניתן היה להגדירו בתור ״יודע ספר״, וזאת רק הודות לשקדנותו העצמית והתמדתו העזה. תזכר לטובה דודתו שגידלתו, החזיקה אותו ב״חדר״ עד

שהגיע לגיל בר מצוה, וטיפחה אותו מבחינה גשמית ורוחנית כאחת. לאחר מכן התחיל לעסוק במילי דעלמא והשתלב בעסק של דודו במסירות רבה, מתוך הכרת טובה לאפוטרופסיו. הוא נשאר בבית דודו עד זמן עריקתו מן הגיוס לצבא, כאשר הגיע עם שיירת סוחרים לסיגט.

יהודי סיגט לא ראו בעין יפה צעיר המסתובב בתור רווק, הדבר כאילו נגע ללבם, לכן התחילו רעיו ומכריו "לטפל" בו; מי מתוך רחמנות, מי לשם מצוה, ומי לשם דמי שדכנות. כל אחד בא בהצעה שהיא "המוצלחת" ביותר. לאחד היתה בת יחידה; לשני — "בת תלמיד חכם"; לשלישי — "מיוחסת"; "בור שומן"; "יפת תואר" וכו' וכו'. כל אחד פירט על הנימין כמיטב יכולתו. גם סתם שדכנים הסתובבו סביבו ולא נתנו לו מנוח. הצעיר נהנה מזה לא פחות מאלה שרצו להתחתן עמו. לאמיתו של דבר רצה הוא להתחתן יותר ממה שרצו בכך כל אלה ששידלוהו, מכיון שהיה בחור רציני, ירא שמים וגם שאף להגיע סוף סוף לפינה שקטה משלו ולחמימות של משפחה. אחותו יענטה היתה תמיד מוכנה לקבלו ולקרבו בביתה בסבר פנים, אבל מאחר שגיסו, משה יעקב סמוק, היה קמצן, נדמה היה לו שאינו רואה אותו בעין יפה. נוסף לזה לא ידע להחליט. שאלת היחוס היתה מאז ומתמיד ראשונה במעלה בכל הנוגע לענייני שידוכים. כל אחד שאף שבן או בת זוגו יהיה ממשפחה "מיוחסת", מה פירוש "מיוחס"? להגדרת "יחוס" פירושים של דרגות שונות. הדרישות בתחום זה שאפו בדרך כלל לשויון בין שני הצדדים. דרישות היסוד התבססו על הסתייגות שלא יהיה, ח"ו, "פסול" במשפחה. מה משמע פסול? — דרגות שונות של פסולים יש. שלא לדבר על מומר במשפחה, אפילו קרוב רחוק כמו "שלישי ברביעי", או בת שנאנסה, ר"ל, ומכל שכן אם ילדה ממזר. ואפילו מחלל שבת, או "משכיל" במשפחה נחשב לפסול. במקרים מסויימים הסתייגו צדדים לשידוך אפילו מבעל מלאכה במשפחה. אפילו פגמים צדדיים ורחוקים, עלולים היו לפעמים להכשיל התקשרויות של שידוכים. מחמת סיבה זו הוחזקו עד כמה שאפשר פגמים כגון אלה בתור סודות בתוך מסגרת המשפחה. במקרה של שידוך גמרו את הענין בחשאי, בכדי ששונאים לא יגלו, ח"ו, את הפגם במשפחה, כי אפילו אם היה החתן או הכלה בכל המעלות ובשיא השלמות, תורה וגדולה במקום אחד, לא עמדו להם כל אלה, במקרה שנתגלה "פסול". פרשת "ברל הנעלם" היתה ללא ספק פגם גדול. מזל היה לה למשפחה, שגרה בפרבר העיר, ללא חיי חברה מפותחים, ועל כן האסון כמעט שלא פורסם ברבים. רק מעטים הכירו את ברל בסיגט, כי מיום שהתישבו בעיר עבר לישיבה בחוסט, ואם כי דבר העלמו התפרסם בשעתו, לא הכה הענין גלים וכמעט שנשכח אחרי זמן קצר יחסית.

אברהם־יצחק, מבחינת יחוסו עלה על יחוסו של משה, הן מבחינת ידיעתו ב״אותיות הזעירות״, שמשה ידע פחות ממנו, הן מבחינת משפחתו, והחשוב מכל — יחוס עצמו. הוא היה בחור יפה תואר, גבוה משכמו ומעלה, בעל נימוסין, עם דעות ישרות ומגובשות, מעורב עם הבריות, נשוא פנים, ענו וצנוע. על יחוס הוריו לא הכריז ברבים, למרות שמכירי שורשיו החשיבו את ערך מוצאו. אבל היחוס העצמי שלו הוא שהוציא לו מוניטין בחברה.

פרק עשירי

החיזור אחר אברהם־יצחק

אחרי שגמרו משה ורחל את יום עבודתם, הכניסו את פדיון היום לשקית, סגרו את החנות ונכנסו לבית לנוח מעמל יומם. רחל ניגשה להכין את ארוחת הערב ומשה רוקן את שקית הכסף והתחיל לסווג את המטבעות, מנה אותם ועשה מהם חפיסות. גיטל ישנה כבר, כי היה לה יום עבודה קשה, ורק הם לבדם סעדו על יד השלחן. השיחה שגלגלו ביניהם תוך כדי אכילה, נסבה על בעית השידוך של גיטל.

— "מה דעתך על הבחור שהציע שמשון בשביל גיטל?" אמרה רחל.

— "הרי אמרתי לך כי אני מוותר עליו, כי אין הוא מוצא חן בעיני," אמר משה, "הוא מפטפט יותר מדי ונדמה לי שהוא גם בטלן במילי דעלמא. אלא מה? אחרי שאני רואה שכל אלה שראו את גיטל פעם אחת לא חוזרים בפעם השניה, אני מוכן להסכים גם לזה."

— "אני לא בדעה זו, אני לא מתייאשת," אמרה רחל. "מה שאתה אומר אמנם נכון, לצערי הרב, אף על פי כן לא נותן לי לבי להשיאה סתם. את העובדה שקיבלנו עד עכשיו תשובות סרק אני תולה בזה שעדיין לא הגיע שעתה. אני משוכנעת שכאשר יגיע זיווגה האמיתי, הוא לא יראה את כיעורה, כי הרי יש גם צד שני למטבע. יש לגיטל הרבה מעלות טובות וכדאית היא להשיג בחור הגון," המשיכה רחל בקול רווי בטחון.

— "אני ודאי מסכים אתך," אמר משה, "אבל עד מתי נחכה? הנה דיברנו על ההצעה לעבור לטלץ' וכבר החלטנו על זה, ואנחנו צריכים לבצע תכניתנו בהקדם האפשרי. האם זו תכלית שנקשור גורלנו בנשואי גיטל?"

— "אנחנו לא נמתין יותר אלא עד שתגיע השעה הטובה הרשומה בשמים," אמרה רחל. "אתה יודע מה?" המשיכה, "שמעתי מדברים על איזה צעיר שמשבחים ומפארים אותו, הוא רוצה להתחתן ואני חשבתי לשלוח אליו שדכן. מה דעתך על זה?"

— "קודם אמרת שאינך רוצה להחפז," ענה משה, "והנה רק שמעת מדברים על איזה בחור וכבר את רוצה להשתדך עמו. האם את יודעת מיהו? הרי אינני יכול להסכים שיהיה מי שיהיה. הלא בימינו אלה מסתובבים כאן

יהודים פליטים ועריקים מכל העולם, אשר אין לדעת מי הם ומבטן מי יצאו. האם נתחתן באיזה בן בלי שם, איזה סתם הלך שיודע להתחנף לבריות ולהעמיד פנים של בן טובים? חוץ מזה, אם הוא באמת איזו ״סחורה״ מי יודע מה הן תביעותיו, הוא יכול לבקש לשקול אותו בזהב, והלא הנדוניה של גיטל מוגבלת?״

— ״אמרתי לך שהמדובר איננו בבן בלי שם. כפי ששמעתי יש הרבה קופצים עליו שרוצים להשתדך עמו. אלא מאי, הנדוניא שלנו מוגבלת, זה נכון! אבל לפי דעתי נצטרך להוסיף לה על הנדוניא ארבע מאות זהובים ולתת לה אלף זהובים, היא ראויה לזה, הן בגלל יתמותה והן בגלל מסירותה. סכום כזה של אלף זהובים יש בו בכדי להסוות את כיעורה, כי אינני מאמינה שיש מישהו בעיר שיתן נדוניא כזאת. ואם תשאל מנין ניקח להוסיף לה סכום גדול זה? הרי התחייבות כזאת תעשה חור גדול בקופתנו והגרעון שיווצר עלול להרוס את כל תוכניתנו? אבל אני מאמינה ומרגישה שזה לא יזיק לנו, והשם ימלא את כל משאלותינו לטובה. לכן דעתי להזמין לכאן את שמשון השדכן, שעליו אומרים כי הוא מסוגל לשלב באמרי פיו אפילו שני הרים, ואתה תלחש באזנו שאם יוציא לפועל שידוך זה יקבל מנה יפה, נוסף לדמי השדכנות המגיעים לו כמקובל.״

משה הסכים לדברי אשתו, יתכן שלא בכל לבבו, אבל נאלץ היה, כי הרי מדובר בגורל אחותו, ואילו היה מסרב להצעתה היה מאבד את חינו בעיני רחל, ובצדק. רחל שמרה בלבה חוב מוסרי זה, כאילו היה הדבר מוטל אך ורק עליה. היא הזדרזה והזמינה מיד את שמשון וכשהגיע הושיבה אותו על כסא, כבדה אותו בכוסית יי״ש ועוגה, כי ידוע היה שזהו הדלק שלו. הוא לקח את הכוסית שלפניו כדבר המובן מאליו, וכלל היה לו, שאחרי שהוא שותה כוסית מיד נפתחים לפניו שערי החכמה, להבין מה שאומרים לו ולדעת לענות לענין. לכן גם הפעם עצם את עיניו, בירך בכוונה גדולה ולגם את הכוסית. אחרי כן עשה את אזניו כאפרכסת לשמוע מה בפי הגברת.

— ״שמע נא, ר׳ שמשון,״ אמרה רחל, ״ברצוני לעשות אותך שליח בענין של שידוך, ואף על פי שלא אתה המציע, בכל זאת אתה תקבל את שכרך המלא עם עוד תוספת מנה חשובה, אם תצליח להביא את השידוך לידי גמר טוב. התנאי הראשון הוא, שעד שלא ייגמר הדבר יישאר כל הענין בגדר סוד מוחלט. השידוך הוא בשביל גיסתי. את שם הצעיר אינני יודעת, לצערי הרב, אבל אני אתאר לך אותו ואתה כבר תדע במי מדובר. נדמה לי שהוא פולני, סמוק הוא גיסו, יותר אני לא יודעת.״

— ״את היתר אני יודע,״ הפסיק אותה שמשון, ״זה לא אחר אלא אברם איציק, אליו את מתכוונת.״

— ״האם אתה מכיר אותו?״ שאלה רחל.

— ״איזו שאלה? את מי אינני מכיר? ומי לא רוצה להשתדך עמו? אפילו ר׳ קלמן כהנא רצה לקחת אותו בשביל אחותו, ויש סברה שגם ר׳ נפתלי הלפרט ...״

— ״טוב, נו, טוב,״ הפסיקה אותו רחל, ״אתה כבר מגזים קצת, תעית ועברת את הגבול. אבל כל זה לא איכפת לי, אם אתה נהנה מזה ־ שיבוסם לך. בשבילי לא משנה מיהו זה שחפץ ביקרו ורוצה להשתדך עמו. אדרבה, לי היה יותר טוב ונוח אילו לא היה נושא חן כל כך בעיני אלה שהזכרת לי. ובכן ר׳ שמשון,״ המשיכה רחל, ״אני רוצה לקוות שהבנת מה שהצעתי לך, ואתה מסכים לשתף פעולה אתנו ולגשת לענין, לנצל את כל כשרונותיך להשפיע עליו שהצעתך תתקבל על דעתו. את גיסתי אתה מכיר, על מעלותיה וחסרונותיה. אין מה להתבייש בה. היא בת ישראל כשרה. יש לה חסרון אחד שהיא לא יפה, אבל די במעלות הרבות שיש לה, שיכסו על החסרון היחידי שבה. נוסף לזה החלטנו שבעלי נותן לה נדוניא ...״

— ״אני כבר יודע. שש מאות זהובים, וזה באמת סכום חשוב,״ הפסיק אותה שמשון.

— ״לא, ר׳ שמשון, המניות עלו עקב סיפורך שר׳ קלמן כהנא ור׳ נפתלי הלפרט רוצים להשתדך עמו. בעלי יתן לה ... אלף זהובים, וסכום זה בודאי ייפה אותה, לא כן? ואתה יודע — אם בעלי אומר אז הוא גם מקיים. וכאמור, גם אתה תקבל את שלך, שלא כרגיל ובעין יפה.״

— ״הבנתי את הכל ואני מוכן לשאת ולתת בדבר. רצוני רק להעיר לך דבר אחד: כבר הצעתי לו כמה שידוכים וכפי שהצהיר לי בפירוש, הכסף לא חשוב אצלו, העיקר הוא שה״קרן״ יהיה ללא דופי. לכן אני מודיע לך מראש שאיני רואה סיכוי של ממש להצלחה בדרכי זו, ואני הייתי מציע לכם את גימפל בן מרדכי, גם הוא בחור טוב, פיקח וסוחר חרוץ, אותו באמת יפתיע הסכום שאתם רוצים לסלק והוא יסכים.״

— ״מי זה?״ שאלה רחל.

— ״כבר שכחת אותו? הלא כבר דיברנו אודותיו פעמיים?״

— ״א...? גימפל בן החייט? אני מבקשת אותך אפילו לא להזכיר אותו ...״

— ״הוא לא חייט! יש לו חנות בגדים, הוא סוחר אמיד ועושה צדקה וחסד,״ אמר שמשון, ״אמנם הוא לא תלמיד חכם, אבל אינו הולך ד׳ אמות בלי תורה, ואת גימפל החזיק בישיבה.״

— ״אני יודעת הכל. יש לו, כביכול, חנות. כבר הייתי בחנות שלו. יש

בו קיר ספניולי ומעבר לקיר יש לו בית מלאכה, ואם צריך תקון לבגדים שהוא מוכר, הוא מתקן אותם. האין זה מעשה חייט? אני מבקשת אותך, אם ברצונך להרויח דמי שדכנות ביד רחבה, קח לידך את השידוך שאמרתי לך. אני רוצה רק את זה. אני משוכנעת שאם תשקיע בזה כשרונך תצליח."

— "האמיני לי שהייתי רוצה מאוד, אבל למה לי להשלות אתכם. אני כבר הצעתי לו שידוכים יותר טובים מגיסתך ולא הסכים להם. כל שכן שלא יסכים להצעה זו."

— "ומה עם האלף?" שאלה רחל, "אתה אומר שאינו דורש כסף, ואני שמעתי שהוא רחוק מלהיות עשיר. יהיה איך שיהיה, לכסף יש כח משיכה, וסכום כזה אף אחד לא יתן לו. חוץ מזה צריכים להאמין שענין זיווג הוא מן השמים ויתכן שגיסתי היא בת זיווגו, ולכן לא הסכים לשידוכים שהציעו לו עד עתה. עליך להשקיע בענין את כל מומחיותך ונסיונך הרב. ספר לו על מעלותיה הרבות. על יופי אל תדבר כדי שלא יתאכזב. אדרבה, תזכיר לו, דרך אגב, שהעיקר הוא אשה יראת ה', עקרת בית וגם נדוניא של אלף זהובים היא דבר מאוד חשוב. הוא ישמע את כל זה ואז יצא חשבונו חיובי לחלוטין. בטוחני שאתה ברוב חכמתך תצליח להשפיע עליו. הרי כמה פעמים שמעתי אותך מתפאר שאין כמוך, ואם אין אתה מתווך אלא שידוך שבו שני הצדדים מתאימים לחלוטין מהו הצורך במומחיות שלך?"

שמשון הרגיש שהיא לוחצת אותו אל הקיר, ולא היתה לו ברירה אלא להכנע ולקבל על עצמו את השליחות. "טוב, אנסה," אמר הוא כמו בעל כרחו. "רואה אני שאת לא רוצה לוותר עליו. אולי זה באמת מן השמים. אמנם מן המציאות קשה להתעלם. היאך יתכן לשלול את החיוב ולחייב את השלילה ולעשות ממני חוכא ואטלולא? זו באמת משימה קשה ביותר." בזה יצא, בהוסיפו: "אשתדל עוד היום בעזרת ה' להיפגש עם הבחור ואחזור עם התשובה."

עוד באותו היום נפגש שמשון עם הצעיר ואמר לו: "הנה באתי להציע לך שידוך הגון וטוב בשבילך, מאין כמוהו." הוא פרט לו את כל מעלותיה, וכמובן שעל מגרעותיה לא דיבר.

— "טוב," ענה אברהם־יצחק. "אני מוכן ללכת לבקר אצלה."

— "מתי?"

— "אצלי זה לא משנה. יתכן באחד הערבים של כל אחד מימות השבוע, חוץ מליל שבת, באיזה יום שהם יקבעו."

שמשון חזר עם התשובה והם קבעו לו זמן, והוא חזר אל אברהם־יצחק והודיע לו.

משפחת משה הכינה לו קבלת פנים יפה. רחל השתדלה שהכל יהיה בצורה

נאה, שיעשה רושם טוב על החתן דנן. ואכן הדבר הצליח במאה אחוז, אך כשהסתכל ׳ידרך אגבי על הנערה.׳הציץ ונפגע׳. הוא לא חטף יותר ממבט אחד, כאילו מתוך היסח הדעת, וזה הספיק לו. מיד הסיק את כל המסקנות. כשפגש בבוקר את שמשון והוא רצה לשמוע ממנו את דעתו החיובית, גער בו אברהם־יצחק ופטרו בנזיפה:

— ״דוקא בי בחרת ל׳חתן מפטיר׳? עד כדי כך אתה מעריך אותי?!״

— ״אינני מבין אותך. על איזה חתן מפטיר אתה מדבר?״ שאל שמשון בתמימות מעושה.

— ״צחוק עשית ממני! ועודך מיתמם ושואל מה אני מדבר?!״

— ״נו, כן. במה התאכזבת כל כך שיש לך טענות כה גדולות אלי? האם הגזמתי לפניך, או שיקרתי במשהו? אדרבה, השמיעני במה לא הערכתי אותך נכונה? אמנם אני מתאר לי במה מתבטאת אכזבתך — היא לא יפהפיה. ואגיד לך את האמת למה שלא אמרתי: אדרבה, מתוך הערכתי האמיתית, שאני מכירך בתור בחור רציני וכפי שהודעת לי שאצלך לא חשוב שום דבר אלא ה״קרן״, על כן הצעתי לך נערה זו שהיא באמת ״קרן״ מסוג מעולה. היא לא יפה. מה יש ביופי? הלא זה הוא דבר האבוד ו״הכל ביחד — אין אצל אף אחד״, הוא פתגם שגור בפי הבריות. עלול אדם למצא אחת שהיא יפה מבחוץ, ומבפנים היא מלאה רקבון, חולנית או מפונקת שתרצה להשתלט עליך, או שתעמוד כל היום לפני המראה להתפעל מן היופי המדומה. והרי כבר אמר החכם מכל אדם ״הבל היופי — אשה יראת ה׳ היא תתהלל״. שם יש הכל, ידידי, חוץ מן היופי המדומה. ודוקא אתה, המפורסם כבחור חכם וישר דרך, מדבר על יופי? כלך מדרך זו!״

— ״אלמלא הייתי משוכנע שעיניך לנוכח דמי השדכנות יביטו ואל הכסף אתה נושא את נפשך, הייתי חושד בך שאמנם רודף אחרי מצוות אתה. אבל ודאי שאין לך ההעזה להעמיד פנים בתור שכזה, לכן אציע לך שתחדל מלהטיף לי מוסר בנדון. אני אמנם עדיין לא אמרתי את ה״לאו״ שלי, תן לי עוד זמן לחשוב על זה.״

שמשון לא היה בטלן והבין כי דבריו קלעו למטרה. מכיון שהשאיר לעצמו פתח פתוח, על כן לא רצה להרגיזו ונמנע מלהשיב לו.

גיטל הכירה את עצמה וידעה את שברה, כבר רגילה היתה עלובה זו לביקורים כאלה ולתשובה השלילית. גם משה ורחל שליוו את כל תנועותיו של הצעיר הרגישו באכזבתו, שלא הצליח להסתירה ברגע שראה אותה. שלושתם היו מוכנים כבר לקבלת תשובתו השלילית. כשדיברו באותו ענין לא היה יכול משה להתאפק מלהעיר לאשתו בארבע עינים:

— ״אני מתפלא עליך שבתור אשה פקחית את נותנת יד לפגישות כעין

אלה? וזה על חשבונה של גיטל, שאת מותחת את רגשותיה בכדי. חבל שטרם הספקת להבין את המצב לאשורו," אמר מתוך התמרמרות.

— "ידעתי שתבוא אלי בטענות," ענתה רחל, "אבל אני לא מתחרטת, כדאי היה הביקור הזה. למרות צערה של גיטל, מוכרחים אנחנו לעבור אי אלה נסיונות, עד שנשיג את מטרתנו וה׳ יסכים אתנו. מזווג הזיווגים ירחם עליה וירים את מזלה השפל, כי היא נערה משכלת וכשרה."

אחרי הצהרים חזר שמשון והביא תשובתו של הבחור. הוא נכנס לחנות, כי לא רצה להיפגש עם גיטל ולשוחח בפניה. בחנות הוא נפגש רק עם משה.

— "נו, מה נשמע ר׳ שמשון?" שאל משה.

— "תמסור לאחותך שתאמר תהלים, אבל הרבה, כי זה יכול לעזור לה," אמר. "הבחור לא נתן לי תשובה שלילית, אבל גם לא חיובית. אני רואה," הוסיף ואמר, "שכאן צפויה לי עבודה קשה (את זאת הדגיש כדי שיהיה זכאי לתוספת שהובטחה לו בתור סילוק חוב המגיע לו בצדק...), ואני תקוה שחפץ ה׳ בידי יצליח. תגיד איפוא לאשתך שאין זה מן הנמנע שהבחור ירצה לבקר אצלכם עוד פעם לפני שיחליט, ובכן, תתאזרו בסבלנות."

פרק אחד עשר

התגלותו של ברל

דבר חדש ארע לפתע במשפחה. עשרים שנה עברו מאז באה משפחת וידר לגור בסיגט. מאז נעלם ברל חלפו יותר משבע עשרה שנה. בתחילה שמעו עליו אחרי העלמו כל מיני שמועות מפוקפקות מאנשים שונים, אשר סיפרו שראו אותו, כביכול, בבודפסט. היו סיבות מספיקות לפקפק באמיתותן של שמועות אלה, שנקלטו כאילו מן האויר על ידי הולכי רכיל, האוהבים להפיח עשן שיהא נראה כאילו יוקדת אש, לזרות מלח על פצעי ההורים האומללים. ברל עצמו לא נתן במשך כל הזמן אפילו אות חיים על עצם קיומו. והנה פתאום נפעם לבו בקרבו, הותקף ברגש של געגועים להוריו, שחשב שעודם בחיים, ובמיוחד לאחותו הקטנה, גיטל. הוא החליט איפוא, לבוא לבקר אצלם ואולי לקחת אליו את אחותו, בחשבו שללא ספק יסכימו לזה, כאשר ישמעו על עושרו הרב ושהינו אדם חשוב, שיש בידו להעניק לה מהנאות העולם הזה במלוא חפנים.

הוא הגיע באורח מפתיע לסיגט והלך ישר לבית הוריו. כשנכנס פנימה היה זה בדיוק אחרי שקמו מעל יד השלחן בגמר ארוחת הצהרים. כמובן שאף אחד לא הכירו. הוא ברך אותם באידיש, כרגיל, ואז הכירו משה מיד, למרות שצורתו השתנתה לגמרי עקב צלקת גדולה ומשונה שכיסתה את שתי לחייו. חצי שפתו היתה חסרה לו וכתוצאה מזה נחשפו שיניו וגם אוזן חסרה לו; לכן קשה היה להכירו, אפילו על ידי מי שראה אותו יום אחד לפני השינוי שחל במראה פניו. למרות זאת הכירו משה מיד, קפץ לקראתו, חבקו ונשקו זה את זה. שתי הנשים, רחל וגיטל כולל הילדים, עמדו והשתוממו על המראה. הם לא הבינו מה שמחה זו עושה עם אדם מוזר זה, שאימה נופלת על מי שמסתכל בצורתו. ברל הסתכל בפני הנשים, הכיר מיד את גיטל וקפץ אליה לחבקה ולנשקה. אבל היא התחמקה ממנו בכח זרועותיה, כי לזר נחשב בעיניה, והאם יתכן שגבר זר יגע בה ויחבקנה?

ברל פנה אליה ואמר: ״מה אתך, גיטל, שאת מתחמקת ממני, הלא אני אחיך ברל?! כמה טפלתי בך כשהיית פעוטה. כמה נשאתי אותך על זרועותי,

בחיקי נשאתיך ואת אהבת אותי כל כך, ועתה את מתנכרת אלי? אין את נזכרת בי?" שאל.

גיטל השפילה את עיניה וענתה בשלילה: "לא!"

— "אני זוכר אותך טוב מאוד כאילו רק אתמול נפרדתי מעליך," אמר.

— "איה ההורים? מה שלומם?" שאל ברל.

— "ההורים, זכרונם לברכה, עזבו אותנו," ענה משה באנחה עמוקה.

— "מ...ה...ה? נפטרו? ... שניהם?"

— "כן, זה מזמן רב! לא הרבה זמן אחרי שנעלמת נפטרה אמא, מרוב כאב ובושה, ואחריה הלך גם אבא לעולמו, כי לא היה להם הכח לעמוד בצער של מהלומה מכאיבה זו," סיים משה בכדי להדגיש שהוא, ברל, קיצר את חייהם. "הנה אבא", אמר, בהצביעו על הילד שנקרא על שמו — יצחק. "והנה אמא," הצביע על הילדה שנקראה בשמה — חוה.

— "מתי נפטרו?" שאל ברל.

— "אמא נפטרה חצי שנה אחרי שנעלמת ואבא — שנתיים וחצי אחריה. אחרי פטירת אמא הזניח אבא את עצמו, מרוב צער ויגון. היאוש כרסם את לבו. רוחו נשברה בקרבו והסתובב כצל עובר, עד שהגיע קצו," ענה משה בקול מאשים.

— "לפי זה נראה שאני הייתי הגורם לקיצור ימיהם?" אמר ברל.

— "זה ברור. אין בכך אפילו צל של ספק."

— "איזה ילד רע הייתי!" מלמל ברל בקול עצוב.

— "לא נכון, לא היית ילד רע כלל," אמר משה, "אדרבה, אני זוכר כי אתה היית ילד יותר טוב ממני, עד לפני העלמותך. והנה לפתע שנית את טעמך ויצאת לתרבות רעה. העטית עלינו בושה צורבת ובזה קצרת ימי חייהם. בטוח אני שהפרעת את מנוחתם אפילו על משכבם בתוך הקבר."

ברל השפיל את ראשו וגעה בבכי.

— "אמא פזרה הרבה כסף לצדקה, השתטחה על קברי צדיקים להתפלל עליך, הפסוק 'כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך' היה שגור על שפתיה תדיר. היא לא הפסיקה לקוות שתחזור," המשיך משה לספר, "אך לבסוף ניתק הכאב את פתיל חייה. היא הרגישה שאתה חי, והעובדה שהתנכרת אליה ללא כל סיבה, מיררה את חייה. נטל היסורים הכריעה לבסוף. היא פשוט לא יכלה שאת עוד."

— "תפסיק כבר! אני מתחנן, הפסק! כבר אין לי כח לשמוע."

— "שאלתני ומוכרח הייתי לענות לך," אמר משה, "לא התכוונתי לפגוע בך, אדרבה, את טובתך אני דורש, הואיל ורק עכשיו נודע לך על פטירת ההורים. לא דומה הדבר אילו נהרגת, חלילה, בשעת הנסיעה (כמו שהם

חשבו), והם היו מתים מתוך עגמת נפש על מותך, שגם במקרה זה אתה היית הגורם למותם, בגלל שנסעת נגד רצונם. כל־שכן שאתה חי וקיים, אלא שמשום מה בגדת בהם והסתתרת מפניהם, הרי בכך ממש הרגת אותם! במה תוכל להתגונן בפני מצפונך ולתקן את המעוות הנורא?״

— ״כן, הם היו טובים ויקרים ואילו אני פשעתי ומרדתי בהם,״ אמר ברל בקול נכאים, ״כל ימי גרמתי להם צרות, רק עכשיו אני נזכר בהם אולי בפעם הראשונה.״

— ״אני משוכנע שאין בידך להסביר למה עזבת את ההורים ופשעת בם, אם לא שנכנסה בך רוח רעה ללא סיבה כלשהי. כי הרי הם לא פגעו בך, אדרבה, היית בבת עינם וכל תקותם תלו בך ולא בי.״

ברל חזר על דבריו: ״כן הם היו טובים ומסורים וסלחנים כלפי, אם נפגעו על ידי שכחו מיד, הם ספגו ממני פגיעות וסלחו לי, רק שאהיה בקרבתם. אבל מתמיד הייתי עקשן וסרבתי לשמוע בקולם. אמנם מבחינת מצפוני לא היתה לי כונה רעה, אך מה בצע בכונה רצויה אם המעשה לא נרצה? אינני רוצה כעת להתנצל בפניכם, כי סיפורי ארוך מדי, ואולי אעשה זאת בהזדמנות אחרת, אבל יתכן שגם התנצלותי לא תזכה אותי בעיניכם.״

— ״ודאי שלא!״ אמר משה, ״לא היתה לך כל סיבה לבעוט בהורים ומורים ולפרוק עול, כי פשיעתך היתה כפולה: א. מרדת בהורים ועברת על מצות רבך שהתחנן לפניך שלא לנסוע, וכולם התכוונו לטובתך. ב. אם כבר נסעת, על מה פריקת העול? האם במקום שהיית, לא יכולת להמשיך בחיים יהודיים ולשמור על הקשר עם ההורים? לכן הם נדו לך ובכו עליך כעל מת, כי כמת נחשבת בעיניהם, בהבדל היחידי שהמת נשכח מן הלב ואילו אתה לא נשכחת. על זה הם לא סלחו לך, אפילו ברגעיהם האחרונים.״

ברל לא תיאר לעצמו ״שלום עליכם״ בסגנון כזה, אפילו אם היה פוגש בהוריו, כי לא הרגיש באשמתו שהיא כל כך נוראה. אף על פי כן בלע גלולה מרה זו ורצה לעבור לסדר היום. הרים את ראשו ופנה אל משה בהצביעו על עקרת הבית, כאיש המתפכח מיינו, ברצותו להחליף את הנושא שהסעיר את כל רמ״ח אבריו: ״האם זאת היא גיסתי?״ שאל.

— ״כן זאת אשתי,״ ענה משה, ״ואלה הם ילדינו שיחיו״.

— ״נעים לי מאוד להכירם, וכמה ילדים יש לכם, בלי עין רעה?״

— ״כמה שאתה רואה,״ ענתה רחל, ברצותה להמנע מלנקוב במספרם.

— ״אני רואה כאן רק חמשה.״

— ״נו, זהו בינתיים ...״

— ״כמה זמן אתם נשואים?״

— ״ארבע עשרה שנה,״ ענתה רחל.

— ״ולא שלחתם לי אפילו הזמנה לחתונתכם ... פחדתם שמא אבוא, לא כן?״

— ״הפחד שלנו במה הוא נחשב לעומת הפחד שלך,״ ענה משה, ״שמנעת ממנו אפילו לדעת מקום המצאך, שלא נבוא, ח״ו, להפריע לך את חייך, שמא תצטרך לחלק את ארוחתך עמנו.״

ברל הרגיש בעקיצה החריפה. למעשה התכונן לשמוע כהנה וכהנה ולכן לא הגיב כלל על דברי אחיו, כאילו לא אליו קלעו הדברים.

רחל שאלה את ברל: ״ולמה לא הבאת גם את אשתך, אם כבר נדבה לבך לבקר, בכדי שנכירנה?״

— ״פשוט מאוד, מכיון שאין לי אשה,״ ענה ברל.

— ״האם לא התחתנת עדיין?״

— ״לא״, ענה ברל. ומאחר שלא רצה שימשיכו בשאלות בנושא זה, פתח בענין חדש, ורמז לו לילד שנקרא בשם אביו שיגש אליו.

הילד היסס קצת בתחילה, בגלל צורתו המשונה, אבל ראה והבין שהוא אחד מבני המשפחה ואין מקום לפחד. הוא ניגש אליו, איפוא, בצעדים אטיים.

ברל הכניס אותו בין ברכיו נתן לו ״שלום עליכם״ ושאל אותו: ״מה שמך?״

— ״יצחק,״ ענה הילד.

— ״אהא, אתה זה יצחק? זהו אתה הקרוי בשם אבי?״ הוא הכניס את ידו בכיס, הוציא משם מטבע גדול של כסף (פורינט אחד) ונתנו לילד. הילד לקח את המטבע, הסתכל עליו משני צדדיו, כי מטבע כה גדול לא החזיק בידו מעולם. הוא לחץ את המטבע בכפו הקטנטנה בכל כחו, כאילו רצה להבטיח לעצמו שלא יאבדנה או שמישהו לא יחטפנה מידו בכח.

ברל שאלו: ״כמה כסף זה?״

— ״לא יודע,״ ענה יצחק, ״אבל זה גדול ושוה הרבה.״

— ״מה תקנה בו?״

— ״אפקיד אותו בידי אמא. יש לי כבר אצלה כסף, ועם הכסף שיהיה לי עוד, אקנה לעצמי כשאהיה גדול, סייח לרכוב עליו.״

— ״הילד הזה לא נראה להיות בטלן. יש לו חשק כמו לגדול,״ אמר ברל בהתפעלות. ״וללמוד אתה יודע?״ שאל את הילד.

— ״כן, אני יודע. בשבוע זה לומדים פרשת בלק ואני יודע גם להתפלל,״ ענה בגאווה מוסתרת.

— ״יפה מאוד,״ הפטיר ברל ונתן לו ללכת והזמין אליו את השני. זה

היה קטן עדיין, אך ניגש בקומה זקופה כמו חייל ממושמע אל מפקדו. הוא היה מעודד באופן מיוחד בראותו את מתנת היד בה זכה אחיו הגדול.

ברל שאלו: "איך קוראים לך, ילדי?"

— "נח," ענה הילד.

— "את מי אתה אוהב יותר, את אבא או את אמא?"

— "את אף אחד מהם אינני אוהב," ענה הילד.

— "מדוע?"

נח ענה: "את אבא אינני אוהב משום שהוא מלקה אותי כל פעם." קובלנה זו השמיע בנימה של הלשנה, כאילו התכוון שהאורח יעשה שפטים באביו, על יחסו כלפיו.

— "ואת אמא מדוע אינך אוהב?"

— "כי אף פעם איננה מתערבת להציל אותי, כמו שהדודה לאה עושה כשמרביצים לשמואליק שלה, תמיד היא באה ומצילה אותו מידי אביו."

— "ומדוע אביך מרביץ לך?" שאל ברל.

— "אני יודע? בשביל שהוא ברוגז."

עד שדו־שיח זה נגמר הכינה רחל כיבוד בשביל האורח וערכה את השלחן.

ברל הוציא מנרתיקו עוד פורינט אחד ונתן לנח. לאחר מכן פנה שוב אל משה בשאלות משפחתיות, על פרנסתו וכולי.

בינתיים ניגשה רחל והזמינה את האורח באדיבות אל השלחן.

ברל בהיותו עייף מטלטולי הדרך וגם רעב, לא סירב. הוא ניגש ישר אל השלחן, אחרי שרחץ את ידיו, לא כמצוות נטילת ידים, אלא סתם רחיצה לשם נקיון. לא ברך "המוציא" אלא הכניס ישר לתוך פיו ואכל. משה עמד והביט בו בהשתאות. זה ממש מעשה גוי, הרהר בלבו, ועוד גרוע מזה, רחמנא ליצלן. גם רחל הרגישה את עצמה נפגעת מהתנהגותו המוזרה. היא הסתכלה על בעלה באכזבה, אך הבליגה על רגשותיה. שניהם שתקו ולא רצו לפגוע ביחסים בפגישה הראשונה, אחרי הפסקה כה ארוכה שלא ראו זה את זה. כאשר גמר לאכול קם מעל הכסא והסתלק מעל יד השלחן, בהבעת תודה לבעלת הבית, מבלי לברך ברכת המזון. הוא פנה אל אחיו ואמר לו: "מחר בבוקר הייתי רוצה שתבוא אתי, אם יהיה לך פנאי, לבית העלמין להשטתח על קברות הורינו. רצוני לבקש סליחתם ולחונן את עפרם. בודאי לא תמנע זאת ממני, לא כן?"

משה ענה לו: "לי לא קשה ללכת על קברי אבות, אבל חושבני כי הליכתך שמה מיותרת, אני יכול ללכת בלעדיך ולייצג אותך שם."

ברל שוב הרגיש את עצמו נפגע ושאל: "למה אתה לבדך?"

— "פשוט מאד, יותר ניחא להם בכך. הלא סיפרתי לך בתחילה שבגללך

הם הלכו לעולמם. אתה לוחץ עלי לומר לך יותר ויותר דברים, שלא נעים לי לומר אותם. אבל אם אני נאלץ לא אמנע ממך גם זאת ואמסור לך, שאבא ז״ל פקד עלינו שלא להודיע לך על מותו, הוא לא רצה שתאמר אחריו קדיש. אמא אמנם לא הרחיקה לכת כל כך בכעסה עליך, אבל גם היא לא יכלה לסבול כשהזכירו את שמך. אם כן הרי אתה נזוף ומוחרם אצלם ולכן לא כדאי לך להשתטח על קבריהם.״

ברל השפיל את עיניו ועצם אותן כששמע את דברי אחיו. לבסוף כאילו התעורר משנתו הרים את ראשו ואמר: ״אף על פי כן אני רוצה לגשת אל קבריהם ולבקש את סליחתם, כי מנוחתי תופרע לעולם אם לא אעשה זאת.״

— ״כרצונך,״ ענה משה בעל כרחו כאילו כפאו שד.

בינתיים הגיעה שעת המנחה. משה הציע לו שיתלוה אליו לבית הכנסת לתפילת מנחה.

ברל הרים את כתפיו לאות שלילה והפטיר בקצרה: ״אני לא הולך,״ מבלי לנמק.

רחל אמרה בנימה של סנגוריה: ״עזוב אותו, הוא ודאי עייף.״

משה הלך לבדו. בלכתו בדרך הרהר בנושא המביך וניסה לתכנן תגובותיו. לבסוף הגיע לכלל מסקנה, שאין להניח כי ברל ישאר כאן זמן ממושך, על כן למרות שבמשך שהותו לא ירוה ממנו הרבה נחת, וודאי היה זה יותר טוב אילו לא היה בא כלל, אבל מאחר שהוא בא, אנו מוכרחים להתאזר בסבלנות ולעבור בשתיקה על התנהגותו השחצנית. אולי דוקא חסד הוא עושה עמנו בסרובו ללכת לבית הכנסת, מכיון שהתנהגותו הבלתי הולמת היתה ממיטה חרפה עלי ועל המשפחה, כולל ההורים שנשמתם בגנזי מרומים, בפני כל הקהל בבית הכנסת.

בבואו מבית הכנסת סר וזעף, לחשה לו רחל בנימה של עידוד: ״לפי דעתי טובה הוא עושה לנו בזה שאינו רוצה ללכת לבית הכנסת, כי אנחנו צריכים להעלימו לגמרי מן הציבור היהודי, בפרט כשאנחנו עומדים עם גיטל לפני שידוך, אתה יודע איזה ׳פסולי׳ הוא במשפחה ברגש כזה? איזה יהודי לא בודק באחי האשה לפני שהוא מסכים לקחת אותה? אז גמרנו חלילה עם העסק.״

— ״את מאוד צודקת,״ אמר משה, ״דעתי כדעתך. במה שנוגע לשידוך, חששותיך הם מאוד במקום. והנה על דעתי בכלל לא עלה לחשוב על זה. אם כך הדבר, נצטרך להתקשר עם שמשון ולומר לו שבמקרה והבחור ירצה לבוא לביקור שני, ידחה אותו עד שאנחנו נודיע לו. וההודעה תנתן אחרי שברל יסע מכאן. טוב מאוד שנזכרת לחשוב על זה.״

בזמן שמשה ורחל יצאו לחנות ניגש ברל אל גיטל אחותו, התישב על ידה ואמר:

— "נו, עכשיו אחרי שנשארנו רק אנחנו לבדנו, נוכל לשוחח קצת בשקט. ספרי נא לי מה שלומך, איך את מרגישה, איך את מסתדרת בחיים. את יתומה כל כך הרבה זמן, איך את מסתדרת עם משה ועם אשתו? מה יש לך ומה חסר לך, מה הם הסיכוים שלך לעתיד?"

"עלי לציין," המשיך ברל, "שמגמת נסיעתי לכאן היתה בעיקר בשבילך, התגעגעתי מאוד אליך. והיות ואת יתומה, יש לי תכניות שונות בנוגע לעתידך."

— "אני רואה שאתה רוצה לדעת הכל עלי, בעוד אתה עומד על רגל אחת," אמרה גיטל, "אמנם יש לך כל הזכות לזה בתור אח יותר מבוגר, ואני גם מוכנה לפתוח לפניך את כל לבי כי אין לי מה להסתיר ממך; אבל אין לי גם מה לגלות לך, מכיון שהחיים שלי אינם מגוונים. ימי עוברים כמעט בלי שינוים, השינוי רק בזה שאחרי שעבר היום של אתמול, אני מתעוררת בבוקר כשאני מבוגרת בעוד יום אחד, נוסף עוד שבוע ועוד שנה וכן הלאה. אשר לא כן אתה, לך יש בודאי הרבה מה לספר. הייתי רוצה מאוד לשמוע מפיך איפה אתה גר? אשה שמעתי שאין לך, האם עדיין לא התחתנת, או שמתה? מה פרנסתך? ואיך התאפקת שלא לכתוב במשך זמן כה רב, ומאיזו סיבה השלכת אותנו אחרי גווך? שמעתי, ואני גם זוכרת קצת, שההורים אהבו אותך מאוד ועשו למענך הכל. אז למה התרגזת עליהם? ספר לי הכל, כי אני רוצה לדעת."

— "ברצון רב אמלא את בקשתך," אמר ברל, "גם לי אין מה להסתיר ממך ויש לי הרבה מאוד לספר, רק ספק אם תביני אותי."

פרק שנים עשר

ברל מספר קורותיו.

— ״אני גר על יד העיר גרץ שבאוסטריה. זו עיר גדולה ויפה. לא התחתנתי מעולם וגם ילדים אין לי. מצבי הכלכלי איתן. אני גר בארמון מפואר שהוא שלי, וחי כאחד האצילים. ידוע לי כי לך אין מושג מה זה חיי אצילים. יש לי חוה גדולה ועשירה. משרתים ומשרתות עומדים לרשותי עם כל התענוגות שישנם בעולם הזה, אך רחוק אני מלהיות מאושר.״

— ״האם גרים שם עוד יהודים?״ שאלה גיטל.

— ״כן, עד כמה שידוע לי קיימת שם קהילה יהודית מסודרת, אבל לי אין שום מגע אתם״, השיב ברל.

— ״מה זאת אומרת שום מגע?״

— ״פשוט מאוד, הם אפילו לא יודעים עלי שאני יהודי.״

— ״אינני מבינה. האם אין להם בית כנסת או ששם לא נוהגים ללכת לבית כנסת?״

— ״אינני יודע. הדבר הזה לא מעניין אותי בכלל. אני לא מתפלל״, הצהיר ברל בפשטות.

— ״אפילו בשבת לא?״ תמהה גיטל.

— ״נכון. גם בשבת לא״.

— ״ומי מנהל את משק ביתך, אם אין לך אשה?״

— ״אמרתי לך מקודם שיש לי משרתים ומשרתות, ואחת מהן מנהלת את משק ביתי.״

— ״האם היא יהודיה?״

— ״לא.״

— ״אם כן מי שומר אצלך על כשרות?״

— ״כל כך תמימה את, שאינך מבינה שאצלי אין צורך בשמירה כזאת, בגלל שאצלי בכלל לא כשר.״

גיטל פקחה את עיניה על אחיה — באיזו קרירות הוא מדבר! באיזו פשטות ואדישות הוא מגלה את ריקנותו — ללא בושה, בלי נקיפת מצפון! כאילו נולד בבית גוים ולא ראה ולא שמע מעולם על בית כנסת, על כשרות,

על יהדות וכולי. הוא נמאס בעיניה עד כדי רצון להפסיק אתו את השיחה. כאילו חששה שמא תפגע בה הנשימה שלו ותטמא אותה. "אומלל שכמוך!" — נפלט מפיה.

— "במה אני אומלל?" תמה ברל, "אמנם אמרתי לך מקודם שרחוק אני מלהיות מאושר, אך אין זאת אומרת שאני אומלל! אני חי חיים קלים ונוחים ללא דאגות כלשהן. מלאכתי נעשית על ידי אחרים מבלי שאנקוף אצבע. כל ימי עוברים בבילוי בתוך חברת עלית, ביניהם רוזנים ואצילים. הם מבקרים אצלי ואני אצלם, על יד שלחנות עמוסים במעדני מלכים, במשחקים שונים וכל מיני תענוגות. ההגדרה 'אומלל' לא הולמת, איפוא, את מצבי. בואי אלי ותראי חיים שלא ראית כמוהם אפילו בחלום, ואין לך מושג עליהם."

— "כפי שאמרת לי היהודים לא יודעים עליך שאתה יהודי, האמנם גם החברים שלך לא יודעים עליך שאתה יהודי?" שאלה גיטל.

— "הם יודעים שאני יהודי, אך אין זה מונע מהם להיות אתי ביחסים טובים וידידותיים, והעובדה שאני שייך לעם היהודי לא מפריעה להם." אמר ברל, "אמנם יש ביניהם כאלה שהציעו לי, מי בפירוש ומי ברמיזה, להמיר את דתי, אך עד כדי כך לא הגעתי. הסברתי להם פשוט: אני אינני מאמין, ואם כן אין לי מה להמיר במה. המרת הדת תהיה למעשה מצדי, פשוט מין רמאות, מעשה ראוה ריק מכל תוכן. זהו להלכה, אבל למעשה מוכן הייתי להתנצר, אפילו בתור לא מאמין, אלא סתם להיות בן ללאום אחר, אך לא עשיתי זאת בגלל כבוד הורי, שלא רציתי לנתק עמהם את הקשר הגזעי."

— "אולי תסביר לי מחמת איזו סיבה חדלת להאמין והחלטת לזלזל במצוות?" התענינלה גיטל.

— "האמיני לי שלא עשיתי זאת להכעיס, אלא מתוך הרגל, אחרי שהגורל התעלל בי. הנה עובדה שסיפרתי לך הכל בגילוי לב ולא נזכרתי אפילו לחשוב שאני פוגע ברגשותיך."

— "האם לא צדקתי בדברי, באמרי שאומלל אתה? איזה גורל אומלל פגע בך שהרס אותך עד כדי כך, שאינך מרגיש אפילו בריקנות שלך? אתה מתפאר על חיי ההוללות, תענוגות החברה האצילה וכולי, ושכחת שאין זה עדיין הכל, אפילו כשזה על פי התורה ובדרך היתר. כל שכן שאתה מתנכר לכל התורה שלמדת והחינוך שהתחנכת על ידי ההורים, שהשרישו בך חיים של מסירות נפש, אוי לי ואוי לעיני! גופך לקה קשה מאוד, אבל מנשמתך הרי לא נשאר כלום! ספר נא לי איך הגעת להדרדרות כזאת?"

— "אני מוכן לספר לך. את זוכרת כשעזבתי את בית ההורים?"

— "כמו מתוך חלום," השיבה גיטל. "אני זוכרת יותר אותם הארועים שארעו אחרי שנעלמת. דיברו עליך הרבה — איזו ילד טוב היית, ושהיה לך מוח טוב ולב טוב ללמוד ולהבין, וגם התנהגות למופת.גם זאת אני זוכרת — שההורים האמינו שסופך להיות גאון ורב בישראל. רבך התפאר בך איך שאתה מצטיין ומתמיד בלימודך בלילה כמו ביום."

— "זהו זה מה שהביא את המשבר. אבא ז"ל מתוך אמונתו התפלה, רצה שאלמד בישיבות הכי גדולות והסכים לשלוח אותי לישיבה הגדולה שבפרסבורג, ואני שמחתי לזה מאוד. נסעתי בחשק רב מתוך כונה טהורה ללמוד תורה. אך לשם לא הגעתי."

— "ואני שמעתי להיפך — שאתה התעקשת לנסוע דוקא לפרסבורג וכמה שהשתדלו להשפיע עליך שלא תסע לא הצליחו, ורק מחוסר ברירה הסכימו להרשות לך לנסוע שמה."

— "נכון. אני יזמתי את הנסיעה, כי היה לי חבר, יענקל בן הסנדלר, שנסע שמה. הוא הבטיח לי שאחרי שנה שיהיה שם יסדר מקום גם בשבילי, והלהיב אותי מאוד. אבל אחרי שנה שינה את תוכניתו ועבר לבודפסט והתחיל להשתלם שם במדע, וכך נותק הקשר בינינו. אך כל זה לא השפיע עלי לוותר על תכניתי, עד ששכנעתי את ההורים שיסכימו לשלוח אותי לפרסבורג. כבן שבע עשרה שנה הייתי כשנסעתי לפרסבורג, ההורים סמכו עלי, ביודעם שאני נער חרוץ, ולא חששו כלל שמא אני מחוסר נסיון ואני עלול לתעות או להכשל. וגם על דעתי לא עלה לחשוש מפני משהו, חוץ מדבר אחד, שידיעתי בשפת המדינה (הונגרית) מוגבלת. כמו כן דלה היתה ידיעתי בשאר המקצועות הכלליים, חוץ מידיעת קריאה וכתיבה וקצת חשבון."

— "סלח לי, אני רואה שאתה מסלף את הדברים. אתה מאשים את ההורים בכדי להצדיק את עצמך על חשבונם. כפי שידוע לי השקיעו ההורים את כל מאמציהם בכדי למנוע נסיעתך. אמא, עליה השלום, סיפרה כמה פעמים, שכשליוו אותך אל הרכבת הרגישה שלא תזכה לראותך עוד. לבם לחש להם שסכנה אורבת לך ולכן התנגדו לנסיעתך. אבל השטן גירה אותך וכל האזהרות שלהם לא נכנסו באזניך. שום סכנה צפויה לא נתקבלה על דעתך. אני מניחה שהם לא ידעו מהו המרחק המדויק עד פרסבורג ובאילו קשיים אתה עלול להיתקל, ואני משוכנעת שאפילו היו מעירים לך כי סכנות אלה ואלה אורבות לך, לא היית מקבל מהם והיית יוצא לדרך למרות הכל," אמרה גיטל.

— "יתכן שאת צודקת. השטן אכן התערב בדבר, סינוור את עיני והלכתי כשור לשחיטה," התוודה ברל.

— "ובכן, הגעתי ברכבת לבודפסט. שם הצטרכתי להחליף רכבת. נסעתי יחד עם יהודי אחד והוא הדריך אותי כיצד לעבור לרכבת השניה. ירדתי מן הרכבת כשבידי האחת מזוודה ובשניה החזקתי את מעילי. עליתי על הרכבת השניה בהתאם להדרכתו של היהודי. סדרתי את מזוודתי על האצטבה ועל מקום ישיבתי שמתי את המעיל, וירדתי מעל הרכבת כדי ליטול את ידי, מכיוון שהיתה שעת בוקר והגיע זמן התפילה ורציתי להתפלל. הלכתי בזריזות, נטלתי את ידי וחזרתי מיד. עליתי על הרכבת ומיד התחילה לזוז. אחרי שנכנסתי לתוך הקרון שמתי לב כי זה לא הקרון שלי. עברתי לקרון השני, לשלישי, והלאה ואת החפצים שלי לא מצאתי. לבסוף פגשתי את מבקר הכרטיסים, והוא ביקש ממני את הכרטיס. רק אז נזכרתי שכרטיסי וארנקי עם הכסף נמצא בכיס המעיל, שנמצא אי שם בקרון. התחלתי להסביר בגמגום ולרמוז בידי שיהיה בסבלנות, היות והכרטיס נמצא בקרון אחר, איפה שהנחתי את מעילי. 'כן, אני יודע,' ענה המבקר, 'מכיר אני את סוג הנוסעים שכמוך. ראיתי אותך משוטט בעינים בהולות, כאשר הרגשת שאני מגיע. רצית להתחמק מעיני המבקר ונפלת בפח. השקרים לא יעזרו לך כלום. עליך לשלם את הכרטיס בתוספת קנס וזהו זה. לאן אתה נוסע?' שאל תוך כדי פתיחת תרמילו בכדי להוציא את התעריפון ופנקס הכרטיסים.

'לפרסבורג,' עניתי.

המבקר והעומדים בקרבתי הסתכלו זה על זה ופרצו בצחוק. 'שמעו רבותי,' אמר המבקר, 'הצעיר הזה נוסע לפרסבורג, אתם שומעים?'

כמעט כולם פרצו בצחוק על משבתי, ואחרים נדו בראשם. ואילו אני, עומד נבהל ומשתומם על המראה הזה, מבלי להבין את הסיבה לכך, שכשמישהו נוסע לפרסבורג הוא גורם צחוק לבריות, מה פירוש הדבר?

המבקר היה, כנראה, בעל נסיון יותר ממני בקשר לנסיעות ונוסעים. הוא הרגיש במבוכתי ותפס לבסוף שאין לו כאן עסק עם רמאי הרוצה לנסוע בגניבה, אלא פשוט עם צעיר חסר נסיון שתעה בדרך, ושינה את יחסו כלפי. הוא הבחין שנפלתי ביאוש ושהדמעות חונקות את גרוני. הוא פנה אלי בנימה אבהית שקטה ואמר לי: 'ראה ידידי, אינני רוצה לעשות לך צרות, אתה עלית לרכבת הנוסעת לכיוון הפוך. אני אוריד אותך בתחנה הראשונה ואתה תחפש את מזלך ברכבת שתבוא בעוד שעתיים בכיוון לבודפסט ותתפוש את הרכבת הנוסעת לפרסבורג. להלכה הייתי צריך לקנוס אותך, אבל אני מתחשב במצב ומוותר. שים לב לרדת כשהרכבת תעצור,' אמר."

פרק שלושה עשר

ברל תועה ומסתבך

״כשהרכבת עצרה,״ המשיך ברל בסיפורו, ״ירדתי מעליה. היא נסעה הלאה לדרכה ואני נשארתי למטה גלמוד, אמנם בידים טהורות (כי לא הספקתי ללכלך אותן מאז שנטלתי אותן בבודפסט...), אבל בלי המזוודה, ומעט הכסף שהיה לי גם כן נשאר שם. גם תפילין לא היו לי ולא יכולתי להתפלל, לא ראיתי אף יהודי אחד עם מי לדבר, את מי לשאול, אנה ללכת ומה לעשות. אף על פי שאני מתאר לי שנפגשתי גם עם יהודים, אבל הם היו מגולחים ודיברו הונגרית ואי אפשר היה להכירם. הרגשתי את עצמי כעלה נדף בלב ים גועש.

שם התחיל המשחק הגורלי שהעביר אותי לפסים אחרים. התחנה בה ירדתי היתה קטנה, את שמה שכחתי. ירדתי עם כמה אכרים, ולמזלי המדומה ירד נוסע אחד מקרון אחר לא רחוק ממני, ומזוודה קטנה היתה בידו. ניכר היה על האיש שאיננו אכר אלא נוסע זר. האכרים הלכו איש לדרכו ואילו האחרון יצא גם הוא מבית הנתיבות, אך כעבור דקה חזר והסתובב בלי שום מטרה. הוא הסתכל בי ואני בו, נראה היה עליו שהוא יהודי אבל לא הרהבתי לגשת אליו ולשאול אותו. אבל, מה שלא עשיתי אני עשה הוא. הוא ניגש אלי (כי הוא הכיר עלי שאני יהודי), והיות וראה אותי נבוך וברוח נכאה וניכר היה עלי שאני זר המחכה למישהו, שאל אותי:

״מי אתה ולמה אתה מסתובב כאן? האם אתה מחכה למישהו?״

אני הייתי כל כך ממורמר ומיואש שלא יכולתי אפילו לפתוח את פי ולענות לו וגם לא ידעתי כיצד לענות לו. לבסוף עניתי לו: ״אני מחכה לרכבת לנסוע לבודפסט.״

— ״הלא רק עכשיו הגעת ברכבת זו מבודפסט?״ ענה לי בתמיהה.

— ״כן, בטעות,״ עניתי נבוך, והשפלתי את עיני מתוך בושה שלא להסתכל בפניו.

— ״נו, זה לא כל כך נורא, קורה דבר כזה, בפרט בבית נתיבות כמו של בודפסט במקום שעשרות רכבות חונות בבת אחת. האם בשביל זה אתה כל כך ממורמר? שאל, ״בעוד שעתיים, בערך, תבוא רכבת בה תוכל לחזור לבודפסט.״

— "אני יודע זאת, אדוני, אבל לא זו בלבד היא צרתי. מטרת נסיעתי היא פרסבורג ולמקום זה הגעתי בטעות."

— "מה היתה טעות גדולה זו, שאתה מתייאש מן האפשרות לתקנה?" שאלני.

אני סיפרתי לו את הכל.

הוא הרגיש מיד, כנראה, עם איזה טיפוס יש לו עסק, ומבלי לשאול לאיזו מטרה אני נוסע לפרסבורג, אמר לי: "ראה, אני מוכן לעזור לך אם תסכים להצעתי. אני סוחר תבואה, באתי לכאן לרגל מסחרי ומחכה כאן לכרכרה שתבוא לקחת אותי לחוה לא רחוקה מכאן, ומשום מה אחרו פעמיה לבוא. (אני חשבתי בלבי, כי לי ידוע למה מאחרת הכרכרה, כיון שמעכבים אותה מן השמים כדי שאני אעזר על ידו...) ובכן," המשיך, "אם תאבה לשמוע לעצתי, אשריך וטוב לך. אני מתאר לי שמגמת נסיעתך לפרסבורג היא כדי ללמוד שם בישיבה, לא כן?" שאל.

— "כן," עניתיו.

— "ובכן אתה יכול להיות בטוח כי המזוודה שלך אבדה, ללא כל ספק. חבל על הטרחה, ההוצאות והזמן שתבזבז בחיזור אחריה, כי לעולם לא תמצא אותה. והרי במזודה זו נמצאים כל חפציך האישיים אשר בלעדיהם לא תוכל להסתדר בישיבה בשום אופן. אני מתאר לי, כפי שאני רואה אותך, שאין לך כל כך הרבה כסף שתרכוש לך מחדש את כל הדברים החיוניים שהבאת מביתך, וגם ידידים ומכירים אין לך; אם כן הרי אין לך אפשרות להסתדר בפרסבורג, גם אם תצליח להגיע שמה. נקלעת למבוי סתום. אני מוכן להציע לך מוצא מן המצר בו אתה נמצא. בא אתי, לי יש צורך בבחור כמותך שיעזור לי בעסקי. כפי שאני רואה אותך אתה לא נראה בטלן. בהיותך אצלי תשתלם במסחר ותהיה במשך הזמן לאיש מצליח. אמנם אני מתאר לי שאין לך נסיון במשא ומתן ובהויות העולם, ובשלב ההתחלתי לא אפיק ממך תועלת רבה, אבל במשך הזמן תכנס לעניינים ונרויח מזה שנינו. אתה תשקיע בעסקים שלי את כוחך ומרצך וגם ידיעותיך בגמרא יעזרו לך בזה, ותמורת זאת תשיג אצלי משכורת טובה, תתאמן במסחר ובמשך הזמן תהיה סוחר מנוסה. אני משער שאתה בחור כשרוני, מעצם העובדה שרצית לנסוע לישיבת פרסבורג. כפי שידוע לי, לא מקבלים שם רק בחורים בעלי ידיעות מקיפות, הבקיאים בספרי הקודש ומוכנים להתמסר להמשך השתלמותם. אך אם תשתלם במסחר ויהיה לך הרבה כסף, זה ימלא לך פי שנים מהשלמות שהיית משיג בישיבה. עליך לשמוח על הזדמנות זו שבאה לך כמו מן השמים, על ידי קצת עגמת הנפש שהיתה לך עד שנפגשת

אתי, ועלית בזה על דרך חדשה של הצלחה בחיים. מה דעתך על הצעתי?" סיים בשאלה.

מבלי לחשוב הרבה נענתי להצעתו, הואיל והמקרה הזה דיכא אותי ונפלתי לתוך יאוש, עד כדי כך שהיהודי הזה סינוור את עיני, וחשבתי כי אין זה אלא שליח מן השמים שירד להצילני והופיע בתור מלאך מושיע. לא הססתי והסכמתי מיד להצעתו, בגלל סיבות רבות: א. לא היתה פרוטה בכיסי, ולא היתה לי שום אפשרות לזוז. ב. שוכנעתי מדבריו כי מטעני אכן אבד ואין לי שום סיכויים להשיגו חזרה. ג. לא היה לי ישוב הדעת לשקול את דבריו ולהעריך אופיו של איש שיחי.

בלבי החלטתי כי ברגע שיהיה לי כסף מספיק להוצאות נסיעה, אעזוב אותו ואלך לדרכי. הרהרתי שמא בכל זאת עדיין יש תקוה למצא את מטעני האבוד, ואולי דוקא עכשיו הזמן המתאים לחפש אותו, כל זמן שיש סיכוי שהוא עדיין ברכבת. מפקפק הייתי בטיב אישיותו של "המלאך המושיע" הזה אם אין הוא שליחו של השטן או השטן בעצמו. מי יודע אלה תנאים הוא יציע לי על מנת להרויח כסף אצלו? מהורהר הייתי ואכול ספקות, אבל הברירה לא היתה בידי. תוך דקות אחדות הגיעה הכרכרה, הוא קרא לי, עלינו שנינו עליה ונסענו, כאילו היתה זו מוכנה מראש להציל אותי במצב של מצוקה ומבוכה.

היהודי הזה חשד בי, כנראה, כי למרות הסכמתי המידית להצעתו, עוד צפויים לו ויכוחים אתי עד שיצליח לשכנע אותי לרכוש את אמונו ולקבל את הדרכתו בדרכי החיים, לפי הקו שהוא ינחה אותי. תוך כדי ישיבה בכרכרה התחיל לשוחח אתי במשפטי רמיזה קצרים, כשהוא מדלג מנושא לנושא בנוגע לדרכי המסחר, הקשיים שנתקלים בהם, ההכרח להכנע פעמים רבות לשגעונות של הפריץ, אפילו כשזה מתנגד לדרך התורה וארחות היהדות. 'אם רוצים להתקיים בעולם הזה,' הוסיף להסביר, 'על האדם לדעת שלא כדאי להתעקש על כל קוצו של יוד, ואפילו על דברים הנראים, לכאורה, כגופי תורה, אבל למעשה כבר עבר עליהם הכלח ואי אפשר להתחשב בהם בזמננו. עוד חזון למועד,' המשיך בהסברים שלו, 'תהיה לנו הזדמנות לדבר על פרטים בנוגע לדברים אלה.' בינתיים הציץ בפני לראות כיצד אני מגיב על דבריו, הנשמעים באזני ללא ספק כנאום בכורה אשר טרם שמעתי כמוהו. 'אני אסביר לך עוד הרבה דברים, פרטים ופרטי פרטים, כל דבר בזמנו ואתה תעשה את אזנך כאפרכסת ותציית לי, ואז תהיה מאושר כל ימי חייך. כלל גדול נקוט בחיים,' המשיך להסביר לי, 'על האדם להיות נוח לבריות, כל סוג של חברה שנקלעים אליה, אפילו לא מזדהים עמה, צריכים להתנהג כמותה ... לא להתערב, לא לסרב, לא להתעקש ולא להתווכח...'.

אני הייתי בקי בלימוד גמרא ותוספות, נתקלתי הרבה פעמים בקושיה חמורה ושברתי לי את הראש לתרצה וברוב המקרים גם הצלחתי, אבל את היהודי הזה לא הבינותי. למה הוא התכוון בהטפות שלו שהשמיע באזניי? נדמה היה לי שהיהודי הזה הוא אחד מן השנים: או סתם פטפטן, האוהב לדבר כל מה שעולה על לשונו; או שרצונו לבדר אותי, שלא אשתעמם. במקרה זה עלי היה לשתף פעולה עמו, לענות וגם לדבר משהו, אבל אני שתקתי, כי לא היה לי מה להוסיף בנדון.

לא ידעתי אם החוה שאליה אנחנו נוסעים שייכת ליהודי או לנוצרי. בידו לא היו הרבה חבילות, בסך הכל היתה לו רק מזוודה קטנטנה. רציתי מאוד לשאול אותו אם יש אתו תפילין. אלא שהשאלה נחנקה בגרוני, כי התביישתי.

בינתיים השעה היתה כבר, בערך, עשר לפני הצהרים ואני טרם התפללתי. זו לי הפעם הראשונה בחיי, שעובר עלי זמן תפילה ללא תפילה. אין לי אפילו מושג מתי ואיפה אוכל להתפלל. מתביעת קיבתי הדורשת את שלה מוכן הייתי להתעלם, כאילו לא איכפת לי כלל. דאגתי היחידה התרכזה באותה שעה בעובדה כי הנה זמן התפילה חלף ואני טרם התפללתי. מבוכתי גדלה מרגע לרגע, וכדי להראות כגיבור, השתדלתי להסתיר את דאגתי, כי חששתי שמא ירגיש בחולשתי ויורידני מהכרכרה ואשאר ברחוב בין הגוים שאינני יודע את שפתם, ובלי פרוטה בכיס, ואנה אני בא? לכן שתקתי כאילם. אחרי נסיעה של שעה וחצי בערך, ראיתי את המקום מרחוק. "מטיבי" הצביע בידו ואמר: 'אתה רואה את הגבעה שם עם קבוצת בניינים ומלמעלה טירה?'

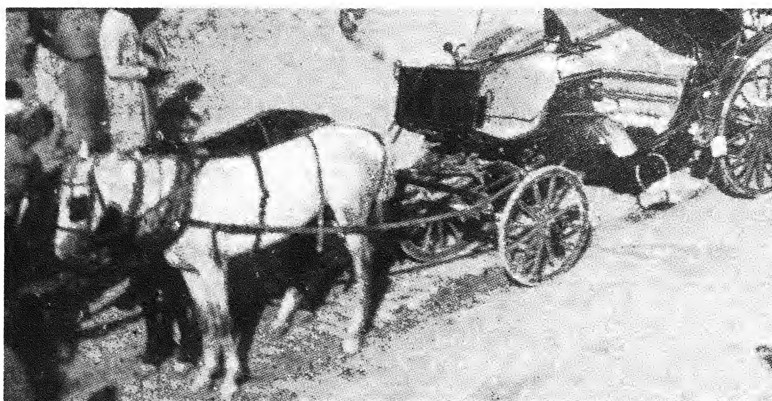
— 'כן!' עניתי.

— 'לשם אנחנו נוסעים,' אמר בגאוה מובלטת, כאילו המדובר במעונו וארמונו. 'שם גר האדון בעל החוה, אתו יש לי משא ומתן.' המשיך לומר, ובדברו אלי הסתכל בפני ונדמה לי שהכיר עלי שאני ממורמר ומודאג, ולגמרי אדיש למשא ומתן שלו עם הפריץ היושב שם בארמון על ראש הגבעה. הוא שם לב לכך כי ראשי כאילו אינו עמי ותחושתי היא כאילו מוליכים אותי אל עמוד התליה. ואמנם כזאת היתה.

לבסוף הגענו אל הגבעה. העגלון הכניס אותנו דרך שער ברזל גדול לתוך חצר רחבת ידים מטופחת, שם ירדנו מעל הכרכרה. הוא פנה אלי ולחש לי: 'אתה תשאר כאן, שב על הדשא וחכה לי. אני נכנס אל הפריץ לסדר אתו את העסק ואחרי כן נחזור.' לפני שנפרד מעלי שאל אותי: 'מה שמך?' כאילו רצה להזכיר את שמי במשא ומתן שלו.

— 'ברל,' עניתי לו.

— יברל?! הרי גם אני, ברצי שמי?!. יפה מאוד, חשבתי.
הוא עלה במדרגות ונבלע בתוך הארמון. גם העגלון נעלם עם סוסו ורכבו, ואני נשארתי על הדשא לבדי."

אמצעי התחבורה באותם הימים

פרק ארבעה עשר

ברל בחרמו של השטן

לאחר הפסקה של כמה רגעים המשיך ברל בסיפורו: "התפרקדתי על הדשא בין האילנות שבתוך הגן. המקום היה דוקא נהדר, אבל הרגשה נעימה לא היתה לי שם. אדרבה, מין מרה שחורה אפפה את כל ישותי. כל כולי אינני אלא בבחינת פרעוש או נמלה. מיני מחשבות משונות ונוגות נכנסו בראשי. מוחי התחיל לפעול במלוא מרצו, עשתונות רדפו עשתונות. פתאום נזכרתי בסיפור ששמעתי בעודי ילד, על איש אחד שהלך לבדו בלילה ופגש באיזה יצור משונה שנבהל מפניו, אבל זה עבר בשקט ולא פגע בו, רק נדמה היה לו שיצור משונה זה הסתובב לאחוריו והוא צועד אחריו ומלווה אותו. הוא שכח או שלא ידע שכשרוצים להסתכל בלילה אחורה, אסור לסובב רק את הראש ולהסתכל אחורנית, אלא צריכים להסתובב כמו ב"בואי בשלום" וכך להסתכל. והוא סבב את ראשו בלבד ... ואז בא היצור הזה ותפס אותו בכוח עצום, כאשר יתפוס הזאב את הכבש להובילו למאורתו לטרוף אותו, וסחב אותו במהירות מסחררת ליער. כאשר הרגיש כי כחותיו כלים מן הריצה המבוהלת, ראה פתאום אור מרחוק. כשהתקרבו אליו ראה בוסתן גדול ובתוכו עומד ארמון מפואר, וזה שלווה אותו נעלם ... הוא לא ידע איפה הוא נמצא ומה עליו לעשות? אם לחזור לדרכו — לא ידע את הדרך, והמקום בו הוא נמצא וודאי סגור הוא, אחרת לא היה משחרר אותו, כי הרי לא הביא אותו הנה לשם טיול גרידא; ואם ישאר במקום, מה יהיה שם תכליתו? כי לא ראה בו שום סימן של חיים. על כן החליט להכנס לתוך הארמון, אולי ימצא שם מישהו שידריך אותו כיצד לצאת מיער זה שלתוכו נקלע שלא בטובתו. לא יתכן שארמון מפואר כזה יהיה שייך לאנשים שלא מן הישוב, וסוף סוף אין לו ברירה, כי אפילו אם נמצאים כאן גזלנים או שודדים, בין כך אין מנוס מהם, כי אחרת לא היה משחרר אותו; ולכן התקדם לכיוון הכניסה לארמון. להפתעתו לא פגש שום יצור חי, למרות שהמקום לא היה נראה כמוזנח. אבל הרגיש שם מין שקט מוזר ומאוים, שהטיל עליו פחד נורא. גם על יד הכניסה לא פגש איש, למרות שראה אור גדול בוקע מבפנים החוצה. באין ברירה החליט להכנס פנימה. הוא נכנס

לפרוזדור ואין איש. עבר הלאה לתוך החדר הראשון והנה גם הוא ריק. המשיך לתוך השני, ולתוך השלישי, והנה מה שיותר פנימי יותר מפואר, אבל, סימן חיים אין. שקט מחריד, המעורר אימת מוות, שורר בכל. לבסוף נכנס לתוך אולם מפואר ביותר בו ראה כסא מלכות וכתר גדול עליו, ובאמצע החדר אדם חי שקוע כולו באדמה רק ראשו בולט החוצה. זקנו הגדול והרחב השתרע על פני רצפת חצי האולם. עיניו בלטו ממקומם ומבטם ננעץ בו בחימה שפוכה. כשראהו נכנס, צווח עליו בגערה מחרידה עד שכמעט פרחה נשמתו, בו במקום.

— 'נפלת בפח, בן אדם! נלכדת, סוף סוף, במצודתי, אומלל שכמוך! עם התפילין והציצית הכשרות שלך קברת אותי באדמה, עד שהגעתי לידי כך שעוד מעט ועבר עלי הכלח. כמה יגיעות יגעתי עד שנלכדת בחרמי על ידי אחד מאנשי חילי, שהשתלט עליך בגלל שאחת הציציות שלך פסולה וגם את התפילין שלך הצליח להעלים ממך. בזה נמסרה לו שליטה מוחלטת עליך והביאך הלום. עתה דע שמכאן אין מנוס, אני אשמדאי, מלך השדים, ומי שנופל בידי הוא כולו שלי ...' הוא צרח עוד צריחה אחת ואז הפכו כל שערות זקנו הגדול נחשים וצפעונים, שכולם פערו את פיהם לבלוע אותו.

סיפור אימתני זה עלה בדמיוני בשכבי שם על הדשא. נדמה היה לי שהאיש הזה שהביאני לכאן, שהעמיד פנים כאילו הוא רוצה לעזור לי, איננו אלא שליחו של אשמדאי. הוא שהכשיל אותי לעלות על רכבת אחרת, לאבד מזוודתי עם התפילין, ובו האשמה בכל יתר המכשולים שנתקלתי בהם. הכל היה בעטיו של הנחש הקדמוני הזה. דבר זה התישב עד כדי כך בדעתי, שלא היה עוד שום ספק בלבי כי אכן נחטפתי על ידי מזיק של הסטרא אחרא, ועלי להתכונן עתה לסוף המעשה ... מצד אחד אכן מאד דומה מצבי כאן לאותו סיפור — גם אני נמצא בבוסתן מרהיב, לפני עיני ארמון נהדר ושקט מוחלט מסביב. אך מאידך גיסא, אין זה דומה בכל — שהרי עכשיו יום בהיר, השער פתוח לפני ונדמה לי שאם אנסה לברוח לא ירדפו אחרי. ואולי באמת רצוי היה לברוח, חשבתי. ברם לזה לא היה לי האומץ. חוץ מזה חשבתי, שאפילו הכח הגופני חסר לי. היאוש שכרסם בלבי, החליש אותי כל כך, עד שהרגשתי שאין בי כח אפילו לעמוד.

אינני יודע כמה זמן הייתי שקוע שם בהזיותי המוזרות, שהרתיחו והקפיאו את דמי חליפות מרגע לרגע, והבהילו אותי יותר ויותר, עד כדי כך שכבר ראיתי בדמיוני את קצי הקרוב. מבשרי חזיתי איך שהמזיקים מתעללים בי — הם זורקים אותי כמו כדור, האחד אל השני, ואני עף באויר, נופל למטה וחבורה של לצים עומדת הכן, כל אחד מהם נועץ חרבו בקרקע עם הלהב המחודד כלפי מעלה, מוכנים לקבל גווי המעונה בחוד חרבותם.

אחד ממלאכי החבלה ניגש אלי ובעט בי, כשעודני מרחף באויר, והעיף אותי היישר כלפי רגלו הדרוכה של השני ...

כך שכבתי במקומי, אפוף חלחלה ושטוף זיעה, וכאשר עצבי הגיעו לשיא המתח גליתי לפתע את 'מטיבי' עומד לפני במלוא קומתו ... הנה מתחיל המשחק! - חשבתי

הוא התכופף אלי ונגע בי. אני כאילו התעוררתי משינה. הייתי רטוב, כאילו יצאתי זה עתה ממרחץ זיעה. הוא הסתכל בי ושאלני: 'ברל, מה אתך, אתה לא מרגיש טוב?'

— 'כן,' עניתי, 'אני לא מרגיש טוב.'

הוא פתח את מזוודתו והוציא משם בקבוק שליבוביץ', הושיט לי ואמר: 'לגום, ברל, וייטב לך.' לקחתי מידו את הבקבוק כשאני מלא קנאה ושנאה כלפיו. לא היה אצלי צל של ספק, שלא תרופה נמצאת בבקבוק אלא רעל, ואם זה לא רעל לגופי, הרי זה ודאי רעל לנשמתי, מין משקה מכושף. אך לא השגחתי כלל. אדרבה, חשבתי, הלואי והיה. הגשתי את הבקבוק אל פי בכוונה למלאות את רצון השטן וחשבתי, הלואי ויהיה זה רעל ואשים קץ לחיי, כי טוב מותי במקום כרגע, מלהמצא תמיד ברשות השטן.

כשהגשתי את הבקבוק אל פי חשתי מיד את ריח האלכוהול החריף. לגמתי אחת ועוד אחת, כדי להשיג את התוצאה מיד, אך לא קרה לי שום אסון, אדרבה, רוחי שבה אלי. 'קום, ברל,' אמר לי, 'עמוד על רגליך, היה גבר. בוא נכנס פנימה ותאכל משהו, כי עוד לא סעדת את לבך היום. אחרי כן ניסע. אני כבר גמרתי את העסק עם הפריץ וגם אכלתי ארוחת בוקר. עתה בוא גם אתה, תאכל ונחזור הביתה.'

אני הייתי רפה אונים ורעב מאוד. המשקה טשטש אותי וגירה את תאבוני. התחשק לי מאוד לאכול, אך הססתי בגלל העובדה שעדיין לא התפללתי. נוסף לזה לא היה לי חשק להכנס לתוך הארמון, כי פחדתי מן התמונה של האולם הגדול שבארמון שראיתי לפני כן בדמיוני. היתה לי הרגשה ששם בפנים מחכה לי הפתעת זוועה, וסכנה נשקפת לחיי. והרי טוב לי למות כאן בחוץ מלהתקבל בפנים על ידי אשמדאי באולם מלכותו ... אך שוב חשבתי, כלום יעזור לי סירובי אחרי שכבר נלכדתי בחרמו? אין ברירה, אחרי שאני כבר תפוס ברשתו. אחת היא לי עתה, בחוץ או בפנים. קמתי, איפוא, והלכתי אחרי האיש כשור לטבח. נכנסנו לפרוזדור, לא ראיתי במקום איש. באולם השני היה שלחן ערוך ועליו לחם, גבינת צאן, בצל ירוק, ספלים וכד מלא חלב. נראה היה ש"מטיבי" אכל שם מקודם. הוא פנה אלי ואמר: 'גש אל השלחן ואכול מה שאתה רוצה, סעד את לבך והתחזק, כי העובדה שאתה רעב היא שהחלישה אותך. אכול, איפוא, כדי שבעך. אני אחרתי קצת אצל

הפריץ, לא יכולתי להפסיק מתי שאני הייתי רוצה, אלא לפי הקצב שהוא קבע.'

ריח האוכל גירה את תאבוני, לא שכחתי אפילו לרגע שעדיין לא התפללתי, לא הסחתי את דעתי מזה שידי מסואבות, גם לא נעלם ממני שהפריץ הוא גוי וכל מה שנמצא על השלחן לא נעשה על טהרת הכשרות. נוסף לכל זה, שלטה על תודעתי ההזיה שאני נמצא שם בין חיצונים־מזיקים. אף על פי כן ניגשתי אל השלחן ללא היסוס. בלי נטילת ידים, ובלי ברכה. חשבתי שכאן אין ברירה ואני מוכרח לאכול. התישבתי על יד השלחן. דרך אגב הצצתי על פני 'מטיבי' וראיתי נימה של צחוק מרושע וסיפוק על פרצופו. הייתי בטוח שהוא קרא נכון את הרהורי לבי השבור. עובדה זו היתה ניכרת ברורות על פרצופו השטני. אכן יכול היה להתברך בהצלחתו ולומר: הנה נצחתיו ודוקא לא בעמל רב. ואילו אני הכנסתי בפי מכל הבא בידי, ועצמתי את עיני כשבלעתי בפעם הראשונה בחיי מאכלי פיגולים. מה שנוגע לטיב המזון, אחטא בלשוני אם לא אודה על האמת, שהכל היה טעים, טרי וטוב. בפרט שהייתי רעב מאד. באותו רגע חשבתי כי זו לי הפעם הראשונה שהתנהגתי כמו גוי, אבל זו גם הפעם האחרונה שנכנעתי ליצרי הרע. אכן החלטתי בלבי כי מיד אחרי שנחזור אל תחנת הרכבת, אפרד מעל האיש הזה, אם יסכים ואם לא, כי הרי אינני חייב לו כלום. והלא אין לי על זה רשות מהורי ללכת לשרת את מאן דהו בעד ככר לחם, שאינו חסר לי גם בבית הורי. בפרט כאשר נראה לי בעליל שהוא לא התכוון לטובתי. הוא לא נראה כלל לאיש חסד, בעל טובה. אדרבה, ההיפך הגמור נראה עליו. הוא לא יכול להיות אחר אלא שליחו של אשמדאי ... שהתנכל לי להסיט אותי מן הדרך הישרה; ואם כן, החלטתי שבאם יתנגד לשחררני, אנקוט בכל האמצעים במאבק נגדו, כי אין דבר העומד בפני הרצון, וזהו רצוני וזאת אעשה עוד היום. מיד כשנגיע אל תחנת הרכבת אנתק עמו את הקשרים. אני איתן בדעתי להתנגד לו בעקשנות ולא להתפתות לו. כל שידוליו לא יעזרו לו להסיתני לחזור בי מהחלטתי זו. דרכי סלולה לפני, כפי שחונכתי בבית הורי ומפי רבותי.

אלה היו מחשבותי בעת אכילתי. החלטתי היתה סופית, ואילו 'מטיבי' נהנה ממני במיוחד על שאני ממלא את כרסי שלא על חשבונו. הוא עודדני להרבות באכילה אפילו יותר מכדי שובעי, וליהנות משלחן גבוה זה, בו זכיתי בהיסח הדעת כאילו מן ההפקר

בינתיים הוא הוציא מתוך תיקו ניירות, עיין בהם, דפדף, חיפש ועשה חשבונות. כשקמתי מעל יד השלחן אמנם שקלתי אם לא לברך לפחות ברכה אחרונה, כי הרי סוף סוף נהניתי, אך לבי אמר לי שבזה עוד אוסיף חטא

על פשע; לברך בפה מגואל ממאכלות אסורות ובידים מסואבות, יהיה בבחינת מצוה הבאה בעבירה, ויותר כדאי במצב זה שלא להזכיר שם שמים...

כאשר קמתי על רגלי גם הוא קם, אסף את חפציו ואמר: 'בוא, נלך לדרכנו, כי השעה מאוחדת.' כאשר יצאנו ניגשנו לכרכרה. העגלון כבר מוכן היה לנסיעה. הייתי מאוד מאושר בלבי שאנחנו עוזבים את המקום הזה שהצטייר בדמיוני בצבע כה שחור ומסוכן. שמחתי על שלא נתקלתי באשמדאי השקוע באדמה עד צואריו, לא ראיתי את עיניו הנוצצות בברק אימתני, לא שמעתי צריחות איומיו ולא נפלתי קרבן ללחש נחשיו. לבי רווח כשנוכחתי לדעת שכל אלה לא היו אלא תעתועי דמיון נוראים ופחדי שוא. אולם אף על פי ששוכנעתי שלא היה שום ממש בדמיוני, בכל זאת ברור היה לי, וגם עכשיו אין אצלי כל ספק, שהאדם הזה לא היה אחר אלא אשמדאי בעצמו, כי למעשה הוא שגרם לי לרדת מן הפסים שקבעתי לי מראש, וממנו התחילה הדרדרותי.

עלינו על הכרכרה וחזרנו בדרך שבה באנו. לא שאלתי אותו אנה אנחנו נוסעים, אך הכרתי מן הדרך שאנחנו חוזרים אל תחנת הרכבת. ואכן, לשם הגענו."

פרק חמישה עשר

ברל מסעיר את בני משפחתו

גיטל הקשיבה לסיפור בענין רב, תוך הזדהות אישית עם ברל, בשעות המתח האכזריות שעברו עליו. למרות ההקשבה המרוכזת, הרגישה גיטל כי השעה התאחרה, על כן פנתה לברל ואמרה: ״אחי יקירי, סיפורך מעניין מאוד ואני רואה שזו רק התחלתו. אני כמובן סקרנית לשמוע אותו עד הסוף, אפילו אם יהיה צורך להקדיש לכך יממה שלמה ללא הפסק. יש לי הרושם כי לא נעים לך להשמיע סיפורך באוזני המשפחה כולה. ומאחר שמשה צריך להגיע בעוד שעה קלה הביתה, על כן רצוי היה שנפסיק עכשיו, ואי״ה בבוקר נצא לטייל בעיר או לתוך הגינה מאחורי הבית ושם תמשיך לספר, כי אני צריכה עכשיו להכין ארוחת הערב.״

— ״בסדר,״ ענה לה ברל, ״אני בין כך עייף כבר והייתי רוצה ללכת לישון. אינני רעב ולא רוצה לאכול כלום.״

— ״היתכן שתלך לישון מבלי שתאכל משהו?״ שאלה גיטל בדאגה.

— ״כן, ענה ברל, אינני תאב לאכול עכשיו כלום. רק לישון.״

גיטל הלכה והציעה בשבילו את המטה והודיעה לו שהוא יכול ללכת לישון.

כעבור דקות אחדות הגיע משה הביתה מבית הכנסת, ואחריו נכנסה גם רחל. שניהם שאלו על ברל, היכן הוא ואיך בילה את היום.

— ״הוא הלך לישון מבלי לאכול ארוחת ערב, כי אמר שהוא עייף מאד,״ השיבה גיטל.

משה נאנח והביע צערו על אחיו, שלא הלך אפילו לבית הכנסת. ״אמנם מאידך גיסא אני שמח,״ אמר, ״כי מוטב שלא יראו אותו ושלא יזכרו את הנשכחות, שיש בהן בכדי להמיט עלינו בזיון ואף עלולות להזיק לנו. אף על פי כן מעציב הדבר מאד שהוא מתנהג בצורה כזאת.״

— ״האם התפלל לפחות מנחה ומעריב?״ שאל משה.

גיטל, אחרי קצת היסוס, ענתה בשלילה.

— ״אז מה הוא עשה?״ שאל משה.

— ״ישבנו שנינו על הדרגש והוא סיפר לי פרק מסעיר מן הקורות אותו אחרי העלמו מביתנו,״ ענתה אחותו.

— "מה הוא סיפר?" שאל משה בהתעניינות.

— "סיפורו ארוך מאד וכל מה שסיפר נראה רק התחלה. אחרי כן אמר שהוא עייף וביקש ממני לסדר לו מטה, כי הוא רוצה לנוח. לא רצה לאכול דבר, ולמרות הפצרותי לא טעם מאומה."

— "נדמה לי שהופעתו אצלנו איננה בתור בעל תשובה," אמר משה בעצב, "ואם כן מה מטרת בואו פתאום? לא הייתי אומר שבא לקחת חלקו מהעזבון, כי הרי אפילו לא ידע שההורים נפטרו. ומה יאמר עוד כשישמע ויראה את צוואת אבא, שאסר לתת לו חלק כלשהו?"

— "אינני מבינה אותך, משה," פתחה אשתו, "הגיע אליך אח, שלא ראית אותו ולא שמעת עליו כלום למעלה מעשרים שנה, ואז אתה בא בשאלות וניחושים כאלה. במקום שתשמח ותהנה, אתה מהרהר בקול על מטרת בואו!"

— "אגיד לכם את האמת," השיב משה בקול כאוב, "אילו היה הוא יהודי כמו שהיה לפני שעזב אותנו, כי אז לא היה מאושר כמוני עלי אדמות, שאחי האובד חזר לחיק המשפחה. אבל הרי הוא חזר כשהוא כופר גמור, יותר גרוע ממומר לתאבון. מילא, אם הוא חי חיי הפקרות ועושה כל התועבות במקום שאין מכירים אותו, שיבושם לו. אבל הרי עד גיל שבע־עשרה למד וספג תורה ויראת שמים בבית זה, והנה חזר לכאן לבית אביו ואמו, מדוע אין הוא נוטל את ידיו לסעודה? מדוע אינו מברך ברכה ראשונה וברכה אחרונה? מדוע הוא נוהג כאן, בבית ההורים, מנהג של גוי גמור? הרי לא יתכן שהוא שכח את כל מה שלמד וראה בבית זה. בשבילי זה ברור שהוא מומר להכעיס, ואני פשוט מתבייש בו. סר מעליו צלם אנוש וצלם אלקים. חוששני שמא יבולע לנו אם יוודע בציבור כי הוא חזר הביתה. ולכן הלוואי וישב בבית במשך כל ימי שהותו כאן."

— "מה אפשר לדעת," ענתה גיטל, "אולי בכל זאת רצונו לחזור בתשובה ולחיות בינינו. האם במקרה זה לא ניתן לו את חלקו בירושה, שיחיה בינינו יחד עמנו? הרי עצמנו ובשרנו הוא!"

— "גם אני בדעה זו," אמרה רחל, "ניתן לו לשבת ולבלות אצלנו כרצונו וכחפצו מבלי להתערב בענייניו כל זמן שירצה, אפילו אם התנהגותו לא תמצא חן בעינינו; עד שתתגלה לנו מטרת בואו. אם נראה דרכיו נלוזות, יהיה לנו אז זמן לחוות דעתנו לשבט או לחסד. למה לכם לקחת בחשבון את צדו השלילי, במקום לראות את החיוב שבעובדה שלא המיר את דתו ולא יצא, ח"ו, לגמרי מכלל ישראל?"

— "מי יודע?" השיב משה בספקנות, "ולו יהיה כדבריך, אולי תסבירי

לי מה ההבדל בינו לבין גוי, כלומר, מומר? הלא בסופו של דבר הוא כופר בעיקר ונחשב לענף יבש על אילן ירוק. ההבדל בינו לבין גוי הוא בזה, שהאחרון מצטלב לפני שהוא מתחיל לאכול, והוא, גם זאת לא עושה. אם כן במה הוא נחשב ליהודי? רק קיום המצוות המעשיות הוא חוט השדרה של עם ישראל; המצוות הן השומרות עליו שישאר יהודי, וברגע שהפסיק לקיימן, אפילו אם הוא עצמו לא המיר דתו, יעשו זאת יוצאי חלציו, כי את העיקר הוא כבר עשה בזה שעקר את כל השרשים שהשרישו בו הוריו. מעתה משוללים צאצאיו מכל שורש ביהדות, אחרי שלא ראו ולא שמעו ולא קיבלו שום יניקה ממסורת יהודית, ואין להם שום קשר עם העם היהודי. להם קל מאוד להתנצר וכמעט שאין במעשיהם משום בגידה, אחרי מעלו של הבוגד הראשון. בזה יש לנו נסיון מר של עשרות דור קיומנו בגלות. יצר הרע לא ניגש אף פעם ליהודי כשהוא בבית כנסת להסיתו 'לך והתנצר', אלא קודם מורידו ממסלולו שלב אחר שלב, בתכסיסים שונים ובסבלנות רבה. הוא לא נחפז, כי יש לו זמן; ואם לא הצליח להורידו ממדרגתו עד כדי שיתנצר, ובינתיים הוא מת, אז הוא גומר את העבודה עם צאצאיו, וחזקה עליו שלעולם לא יתאכזב. לכן אין לראות הבדל בין זה שהתפרק לגמרי מעול המצוות לזה שהמיר את דתו, ר״ל.״

— ״בכל זאת דעתי שלא להסיק מסקנות ולא להתיאש,״ העירה גיטל, ״רחל צודקת בדבריה שלא נדחוק את הקץ.״

הויכוח נגמר והמשפחה הלכה לישון, כל אחד עם רעיונותיו והשערותיו ומיטב דמיונותיו. במיוחד גיטל, שהספיקה כבר לשמוע התחלת סיפורו וציפתה לשמוע את המשך העניינים, איך הגיע לסטיה כה חמורה מדרך הוריו ועמו. היא היתה בטוחה שבסופו של דבר הוא יחזור למקורו ולא יודח מביניהם. בקושי רב היא נרדמה על משכבה.

בבוקר קמה כל המשפחה. כל אחד פנה לדרכו ולעבודתו הרגילה. רק ברל איחר לקום, כהרגלו, כי גם בביתו לא הזדרז להשכים קום. גיטל קמה, סידרה את הבית, הלבישה את הילדים, הרחיצה והאכילה אותם, שלחה אותם לבית הספר וחיכתה לאחיה שיצא מחדרו. ואחרי שיצא לבסוף , הזכיר לאחותו שהלך לישון בלי ארוחת ערב.

גיטל הזדרזה להכין הכל עוד לפני שהוא בא להזכיר לה. הוא מצא שלחן ערוך לפניו, בצורה כזו שסיפקה אותו בהחלט. גם גיטל התישבה ממולו לסעוד יחד אתו.

פרק ששה עשר

ברל נחלץ מחסותו של המתעה

לגיטל הציקה מאד העובדה שאחיה מוכן לגשת אל השולחן לארוחת הבוקר בלי נטילת ידים, בלי תפילה ואפילו בלי ברכת התורה. יותר גרוע מגוי, כפי שכבר העיר על זה אחיה משה. מעולם לא יכלה לתאר לעצמה שקיים בעולם יהודי מופקר כזה. אך התגברה על רגשותיה והעמידה פנים כאילו אין היא שמה לב ולא מרגישה בכך. בשעת האכילה אמרה גיטל: "כל הלילה לא הפסקתי לחשוב על בדידותך, אחרי שיצאת מבית ההורים בתור ילד שעשועים מפונק, ונפלת קרבן בידי איש שפל ומושחת."

אחרי שגמרו לאכול, פנה ברל אל אחותו ואמר לה: "עכשיו אם רצונך בכך, אני עומד לרשותך ומוכן ללכת אתך לאן שאת רוצה, בכדי להמשיך לספר לך את הקורות אותי."

גיטל, שציפתה בקוצר רוח לרגע בו ימשיך את סיפורו, אמרה: "אני בהחלט מעונינת לשמוע את המשך הדברים. אין צורך לצאת לשם כך לשום מקום. בעונה זו נעים מאד לשבת בגן שמאחורי ביתנו ולשוחח שם בצל האילנות. אני מניחה שגם אתה תסכים לכך."

— "מסכים", ענה ברל.

אחרי שהתישבו על הדשא הרך בצלו של אילן, שאל ברל: "במה הפסקנו?"

— "שנסעתם חזרה בדרך בה באתם," השיבה גיטל.

— "נכון. הגענו לתחנה בדיוק לפני שהגיעה הרכבת," נזכר ברל והמשיך, "'מטיבי' ניגש אל הקופה וקנה שני כרטיסים. עד היום אינני יודע מה היתה תחנת היעד של הכרטיס ומה היה מחירו. הוא לא אמר לי שום דבר, כנראה לא התחשב בי, כאילו הרגיש שאני בידו כחומר ביד היוצר, מכיון שבין כך אין לי ברירה. משל כאילו יש לו כאן עסק עם בהמה בת ארבע רגלים. ברם, הוא טעה טעות גדולה, כי אני הרי החלטתי לנתק את הקשרים עמו, ויעבור עלי מה.

את שני הכרטיסים החזיק בידו עד שעלינו על הרכבת וראיתי שהיא נוסעת לכיוון בודפסט. מעתה ידעתי שהיא אכן נוסעת לאותו הכיוון שאני

רוצה בו, בכדי לחזר על אבדתי. אמנם היה כמעט ברור אצלי, כי תקותי למצא את המזודה שלי היא אשליה תלושה לגמרי מן המציאות, אף על פי כן לא הסכמתי לחדול מעשיית נסיון אחרון לחזר אחר אבדתי, שכללה את כל הוני. הבעיה שהעיקה עלי היתה כיצד לנסוע כשאין בידי אפילו שוה פרוטה, וכיצד להיפרד מן המזיק הזה. אבל כשראיתי שאנחנו נוסעים בכיוון שאני מעונין בו, היתה לי חצי נחמה ועשיתי את חשבוני — קודם כל אני נוסע לבודפסט. אם נגיע שמה — אלך שם לאיבוד ... וחסל. כי אחת אמרתי: אני לא אלך בעקבותיו כמו עגל אחרי הפרה. עלי להחזיר לעצמי את המעמד של בריה העומדת ברשות עצמה. למזלי היו ברכבת נוסעים רבים ומתוך הצפיפות לא יכולנו לעמוד האחד על יד השני. הוא בתור בעל זרוע, התקדם בעזרת מרפקיו ונדחף פנימה, אבל הציץ כל הזמן אחורנית, בכדי להשגיח עלי יפה. לבסוף השיג מקום ישיבה, תוך עשית שימוש באלימותו. אולם אני לא הצלחתי בשום אופן להשיג לעצמי מקום. מאחר שרציתי להעלם בהזדמנות הראשונה, כלומר, אפילו לפני שנגיע לבודפסט, עשיתי לי תכניות כיצד לנצל את מצב הצפיפות בתור אמצעי הסוואה לביצוע תכניתי. מחשבתי הראשונה היתה לחמוק מתוך הרכבת בעצירתה הראשונה, ולהעלם מבלי שהוא ירגיש בדבר. והנה פתאום פנה אלי, תחב לידי את הכרטיס ואמר לי: 'לך תנסה לעבור לקצה השני של הרכבת אולי תמצא שם מקום ישיבה.' שלשלתי מיד את הכרטיס לתוך כיסי והתחלתי להדחף לקצה השני של הרכבת. קטע זה של תכניתי ביצעתי דוקא ברשותו של 'מטיבי'. צחקתי בלבי — הנה 'חכם' זה נכשל הפעם כשלון חרוץ למרות כל פקחותו ונסיונו. במסרו את הכרטיס לידי חתם על שטר שיחרורי. הנה מן השמים עוזרים לי להיפטר מעונשו של זה, לחש לי לבי.

תוך כדי פילוס דרכי אל הצד השני, העמדתי פנים כאילו שאני מחפש לעצמי מקום ישיבה, וכך עברתי את כל הקרון עד שהגעתי לפרוזדור בקצה השני, לא רחוק מן הדלת.

כל זה בוצע עוד לפני שהרכבת זזה, וכששמעתי שריקת מנהל התחנה שנתן סימן לנהג הקטר להתניע את הרכבת, נדחקתי להתיצב על יד הדלת; וכשמעי את נשיפת הקטר של התחלת ההתנעה, פתחתי את הדלת וכשהרכבת זזה קפצתי למטה. נשארתי במקום עד שהרכבת עברה ואז נפלטה מפי אנחת רווחה עמוקה. הרגשתי את עצמי משוחרר.

יחד עם זה הרהרתי בלבי כי אם אני רוצה לחשוב בכנות, אין לי שום סיבה ממשית להתלונן על 'מטיבי'. סוף סוף הוא לא גרם לי שום נזק. הרי ברגע בו התפטרתי מחסותו אני במצב הרבה יותר טוב מאשר לפני שפגשתי אותו. כאשר נתקלתי בו בראשונה הייתי במבוכה גדולה — לא היה לי מושג

איפה אני נמצא ומה עלי לעשות, עייף הייתי ורצוץ ועולמי ממש חשך עלי. באותו רגע ראיתי ביהודי זה מלאך מושיע. באמצעותו השגתי ארוחה דשנה לשבור רעבוני. בכח הלעיט אותי, כאילו התכוון מראש שאהיה שבע במשך יממה שלמה. אמנם נכון הוא כי כוונתו לא היתה רק לטובתי, אלא מתוך קמצנותו שרצה לחסוך לעצמו מזון סעודה אחת, אותה אוכל שלא על חשבונו. זה נחשב אצלו רווח נקי. אולם לגופו של ענין, עובדה היא שבכח אכילה זו לא אהיה זקוק לאכול במשך כל היום. נוסף לזה הרי יש בכיסי כרטיס נסיעה שבלעדו לא הייתי יכול לזוז (עדיין לא הספקתי לראות לאיזו תחנה כחו יפה), בכל אופן לבודפסט ודאי כחו יפה ויותר לא צריך לי. אם כן לפי זה לא הייתי צריך להיות כל כך כפוי טובה לאיש זה, חשבתי.

אף על פי כן הייתי מלא אושר על שנפרדתי מעליו, ולא היה בי אפילו זיק של רגשי תודה כלפיו; אדרבה, הייתי מלא איבה ורגש של חלחלה וגועל כלפיו.

אחרי שהרכבת עברה, הוצאתי את הכרטיס מכיסי וראיתי את שם התחנה הרשום על הכרטיס. לא הכרתי את שם המקום המיועד, רק לפי הסכום ששולם שיערתי שכחו יפה לנסיעה די ארוכה. התחלתי להסתובב אנה ואנה. בחוץ ראיתי רק אדם אחד בלבד, שלפי הערכתי היה מנהל התחנה. לא היה בי האומץ לגשת אליו ולשאול אותו מתי תבוא רכבת לכיוון בודפסט. נרתעתי בגין החשש מן הרושם ששפת העלגים שבפי עלולה לעורר, ואולי לא יבינני כלל. בסופו של דבר, אחת היא לי אם אדע או לא, חשבתי. בין כך אין לי לאן ללכת ועלי לחכות כאן עד שהרכבת הנוסעת לבודפסט תגיע.

והנה לא עברה יותר משעה אחת, בערך, ואני שומע קול שריקה מרכבת המתקרבת, ואני מתכונן לנסיעה. אולם לדאבוני הרכבת שהגיעה באה מכיוון הפוך, כלומר מבודפסט. הסתכלתי ברכבת המאיטה לפני עצירתה, התבוננתי באנשים שעמדו בחלונות הרכבת ולתדהמתי גיליתי את 'מטיביי' הידוע, כשהוא נועץ בי עינים זועמות. אכן מסתבר כי הוא חזר ברכבת זו לאתר אותי, אחרי שהבחין שנעלמתי מן הרכבת בה הייתי אמור לנסוע יחד עמו אל היעד אותו הועיד לשנינו. הוא נצב הכן על יד הדלת לקפוץ למטה לתפוס אותי במקרה שיגלה אותי. ואילו אני השלומיאל, על הכל חשבתי רק על זה לא. וכשהרגשתי בו הסתובבתי כמו בת היענה, הסתרתי את פני שלא יראה אותי אך זה היה כבר מאוחר, הוא גילה אותי וכעלם זריז קפץ למטה ובא ישר אלי וצרח לעומתי:

— 'מה אתה עושה כאן? למה נחבאת לברוח? מיד בהתחלה בגדת בי בצורה כה מחפירה, זה מה שמגיע לי בעד עזרתי שהושטתי לך בעת צרתך?

הוי, כפוי טובה שכמוך! התבייש! צחוק עשית ממני. זוהי התודה אחרי כל מה שעשיתי בשבילך?!'

פגישה לא נעימה זו, באה לי אמנם בהפתעה גמורה וכמעט שפרחה נשמתי בראותי אותו עומד מולי, אך כעבור רגעים אחדים התאוששתי ועניתי לו באומץ ובפשטות, כשאני מביט היישר לתוך עיניו הנועצות בי קרני זעם וחמה:

— 'מה פירוש שאלותיך והטענות הקשות שאתה מטיח כנגדי? ומהי משמעותה של אותה חרדה גדולה שגילית, כביכול, כלפי?' שאלתי. 'נדמה לי שבסך הכל לא עבר יותר מחצי יום מאז שאנחנו מכירים זה את זה. לא עשינו בינינו שום הסכם לא בכתב ולא בעל פה. לא בזבזת עלי לא פרוטה ולא שוה פרוטה. ואם כן איזה ממש יש בטענותיך נגדי ובאיזו זכות אתה מתקיף אותי?'

כשמעו את דברי שלא פילל לשמעם, מאחר שאפשר לומר שעד אז כמעט ולא ידע שאני יודע לדבר, וראה בי בהמה המהלכת על שתיים, מין אסקופה הנדרסת, היה מופתע מאד ונתמלא עלי חימה וכעס.

— 'האם יש לך עוד פרצוף לענות לי? בריון וחוצפן שכמותך!' נענה בצווחה. 'בריה שפלה! לקחתי אותך בכרכרתי לחוה,' הוא התריס כנגדי, 'הזללתי אותך במאכל ומשתה בשלחן מלכותי ערוך, השקיתי אותך במשקה יקר, אכלת עד שכרסך עמד להתפקע ובמשך שבוע לא תצטרך לאכול, הבאתי אותך חזרה לכאן, קניתי לך כרטיס נסיעה. לולא אני היית כבר פגר באיזו תעלה. ואחרי כל זה יש לך עוד העזה לפצות את פיך לענות לי?! אין זאת אלא שאתה ממשפחה של גנבים ושודדים והעמדת כלפי פנים של בן טובים, כביכול, כאלה הם כל בחורי הישיבות, קבצנים בני בליעל, מראים פנים של נערים עדינים על מנת שיוכלו לרמות ולנצל תמימותם של תומכיהם!'

— 'אדוני,' עניתי לו, 'הנני מודה ומתוודה שאתה צודק, ולכן עליך לשמוח במזלך שבהזדמנות הראשונה נוכחת לגלות את טיב התנהגותי הבלתי אנושית וחוצפתי השפלה, מיד אחרי הפגישה הראשונה, אחרי שסבלת נזק לא כל כך גדול יחסית, ולא אחרי זמן ממושך, בו הייתי עלול לשדוד, לרמות ולגנוב את רכושך. הודות למזלך וערנותך גלית מהר את מעלי, ועל ידי כך חסכת מעצמך רעות רבות וצרות,' אמרתי לו בנימת גיחוך גלויה, 'ובנוגע לחסדיך המרובים שעשית עמדי במשך השעות הספורות, גם כן צדקת. נכון, נסעתי על ידך בכרכרה אך עד כמה שידוע לי, לא נמשחו גלגלי הכרכרה בזפת שלך, המספוא שניתן לסוסים לא גדל בשדה שלך וגם דמי שתיה לעגלון לא ראיתי שנתת. אלא מה, הארוחה הדשנה שהזללת אותי, הרי זו היתה על חשבון הפריץ ולכן הפצרת בי לאכול עוד ועוד, בכדי שלא תצטרך לקנות

לי ארוחת צהרים. אכן חשבת לקנות עבד ללא מחיר, אך הפרזת בהשפלת ערכו. הבנתי יפה את כוונותיך ולשוא נזעקת כאילו גרמתי לך נזק כלשהו.׳

הוא נעץ בי זוג עינים רצחניות כאילו רצה לעשות ממני שם גל עצמות; ואלמלא הייתי נמצא ברשותו, בין ארבע עינים, בודאי היה קורע אותי כדג ושובר את עצמותי ללמד אותי פרק בהלכות דרך ארץ, אבל למזלי לא התאים המקום למטרה זו כי בתחנת הרכבת היתה תנועה, אמנם לא גדולה, של עוברים ושבים, ולכן לא ענה לי על דברי המחוצפים רק חרק שיניים ואמר:

— ׳אין דבר, אולי ניפגש עוד בחיינו ותהיה לי ההזדמנות להשיב לך כפי שמגיע לך. עתה, תן לי את הכרטיס שנתתי לך.׳

בנוגע לתביעה זו נסתמו טענותי. נגד דרישה זו לא היה לי פתחון פה לסרב, אבל גם לא היה לי שום חשק להיענות לו, כי אם אשיב לו את הכרטיס — בטלו תוכניותי, כי איך אוכל להגיע לבודפסט, הלוא אין לי שום אפשרות לזוז מכאן באין פרוטה בכיסי. אולם גם לסרב להחזירו לא יכולתי, מכיון שאז הוא יהיה באמת צודק, כי הרי גזול הוא בידי. נוסף לזה הוא גם גבר אלים ויכול הוא לקחתו ממני בכח, והוא גם זכאי לזה, ובודאי גם יוסיף לי במקרה זה מספר מהלומות בתור "תוספת". ובכן החלטתי מניה וביה להחזירו לו. הוצאתי את הכרטיס מכיסי ותקעתיו בכף ידו. הוא הרגיש בדבר שקשה היה בעיני מה שעשיתי, כי הרי ידע את מצבי שאין פרוטה בכיסי והייתי מעדיף לעקור לי שן לתתה לו מאשר להחזיר את הכרטיס. לו לא היה צורך, למעשה, בכרטיס זה, ולא לקחו ממני אלא מתוך מגמה ברורה להציק לי. כשהחזרתיו לו אמרתי: ׳הא לך הכרטיס ואל תאמר שלקחתי ממך מאומה.׳ הוא לקח את הכרטיס ואמר לי: ׳יש לך מזל שהחזרת לי אותו בלי התנגדות, אחרת הייתי שובר את עצמותיך כאן במקום, "סייח־ישיבה" חוצפן שכמוך!׳

— ׳הרגע נא, אדוני, כבר ראיתי גיבורים כיוצאים בך,׳ עניתי לו, ׳אל תשלה את עצמך, גם אנכי לא הייתי טומן ידי בצלחת. יכול אני להבטיח לך כי במקרה זה היית חש יפה ברגליו של אותו "סייח" ... לי היה המזל שהחזרתי לך את הכרטיס ואילו לך יש מזל שאין לך עסק עם "אנשים חשובים" מן הסוג שלך, השייכים למעשה לעולם התחתון. אל תחשוב שמתוך פחד החזרתי לך את הכרטיס. כששמעתי מפיך את חסדיך המרובים שגמלתני, כביכול, רק אז הערכתי את מלוא העידון של אופיך. ראיתי שאתה מסוג האנשים האסורים בהנאה ונהרגים על שוה פרוטה, וממילא שורה הקללה במתנותיך. אינני רוצה, איפוא, ליהנות מכספך שהוא שקץ חרם ותועבה.׳

— 'האלם מנוול!' צרח הוא במלוא גרונו, 'אם תוסיף עוד מלה אחת, אכניס את אגרופי בפיך המלוכלך ותבלע את שיניך, או אז תדע מאיזה סוג אנשים אני, קבצן שכמוך! אין פרוטה בכיסך במה לזוז מכאן, הנך חי כטפיל על חשבון אחרים ועוד יש לך העזה להשמיצני, צחוק אתה עושה לי,' ופער את פיו בצחוק פרוע.

— 'נכון,' עניתי לו, 'אין לי פרוטה בכיס ואינני יודע כיצד אחלץ מן המצוקה שלתוכה נקלעתי, אבל למרות זאת עדיין אינני מתחלף אתך. ברנש כמוך הוא הטפיל האמיתי. אפילו אם חלילה לא אצליח לצאת ממצוקתי, לא אסכים, לעולם לא אסכים, להמצא בתוך ד' האמות שלך.'

— 'יש לך מזל,' אמר איש שיחי, 'שהרכבת מתקרבת וכבר אין לי פנאי להראות לך, שחוץ מהכסף שיש לי יותר ממה שיש לך, אני גם בעל זרוע יותר ממך ...'

היתה לי ההרגשה שאז, כשהרכבת נכנסה לתחנה, הכין את אגרופו להלום בי בתור "דמי פרידה", ואז הקדמתי אותו והסתלקתי הצדה. הוא עלה על הרכבת ונעלם מפני, ואני שוב נשארתי גלמוד במקום זר ולא ידעתי להשית עצות בנפשי, האם אעלה גם אני על הרכבת ואנסה את מזלי לנסוע בלי כרטיס? ... בסופו של דבר נמנעתי מהרפתקה זו כי הייתי משוכנע שהוא ילשין עלי, ולא רק שישימני ללעג אלא עוד יביא על ראשי צרות חדשות. העדפתי, איפוא, שלא לנסוע ברכבת זו ולחכות לרכבת הבאה. ומי יודע, אולי תצמח בינתיים איזו ישועה בלתי צפויה מראש."

פרק שבעה עשר

האלמוני איש החסד

"הרכבת נסעה ואותי השאירה נבוך במקומי. אף על פי שלמעשה הורע מצבי ביותר בעקבות הפגישה האחרונה, אשר באה עלי במפתיע, עם איש נבזה זה שערער את כל האיזון המוסרי של אישיותי, ובגינו בגדתי באמיתות מקודשות רבות בשעות ספורות אלה, יותר מאשר בכל שנות חיי שקדמו לפגישה זו. גם הכרטיס נלקח ממני, ואף על פי כן, אינני יודע משום מה, הרגשתי באותו רגע במצב נוח יותר. דוקא אז, אחרי שנפרדתי מעליו באופן רשמי, שלא בהתחמקות, ואף את הכרטיס שנשאר אצלי בתור גניבה או גזילה החזרתי לו, דוקא אז הרגשתי את עצמי משוחרר לגמרי. כמו יעקב אבינו אחרי שנפרד מלבן הארמי בהר הגלעד ... רק אז ברכתי בפה מלא "ברוך שפטרני מפגע רע זה", למרות שלא היה לי מושג כיצד אזוז משם. הייתי מוכן להכנס לתוך הכפר לחפש איזה יהודי שיעזור לי. אבל הייתי מסופק אם אמצא יהודי במקום ואם ירצה לעזור לי. נוסף לזה הייתי ביישן וגם לא רציתי לאחר עוד רכבת, לכן החלטתי לסמוך על ההשגחה, לחכות שם לרכבת ולעלות עליה בלי כרטיס ויעבור עלי מה. אמרתי בלבי שברירה אחרת אין לי. מוכרח אני לזוז מכאן כי מקום זה נחשב בעיני למקום פורענות. מן החבילות שלי התייאשתי לגמרי.

סוף סוף הגיעה הרכבת המיוחלת לכוון בודפסט. עליתי עליה בלי היסוס ושאלות. גם זאת היתה מלאה מפה לפה. תרתי אחר מקום ישיבה, אבל בקושי היה מקום לעמוד. את מקום הישיבה לא חפשתי בשביל רדיפת הנוחות, אלא חשבתי שבאם אשב לא ירגיש בי מבקר הכרטיסים שאני נוסע חדש. עמדתי, איפוא, מתוך מתיחות כמו על גבי גחלים. ספרתי את עמודי הטלפון ועשיתי לי חשבון כמה נסעתי כבר בלי כרטיס ... נדמה היה לי שבודפסט נמצאת בקצה השני של העולם ... והייתי רוצה לדעת כמה יש לי לספור עוד עד בודפסט.

אחרי נסיעה של חצי שעה, בערך, אני רואה שבקצה השני של הקרון נכנס מבקר הכרטיסים ... עיני חשכו ולא ידעתי מה לעשות, נסוגותי אחורנית לפרוזדור. עמדתי על יד הדלת והסתכלתי החוצה. בגבור המתח התחשק

לי לקפוץ מתוך הקרון, אך לא היה בי האומץ לעשות זאת, מכיון שהרכבת דהרה במהירות רבה ולא היה לי נסיון לזה. מעבר לדלת ראיתי בחלל שבין שני הקרונות, כי סולם העשוי לטפס אל הגג צמוד לדופן בקצה הקרון. חשבתי כי האפשרות היחידה לחמוק מן המבקר היא — לעלות על גג הקרון ולחכות שם עד שהמבקר יעבור, או עד שהרכבת תגיע לבודפסט. אחרי המחשבה המחוכמת הזאת בא המעשה. מבלי לחכות הרבה מהרתי לצאת, טפסתי על הסולם עד שהגעתי על הגג; שם הסתדרתי בשכיבה עם פני כלפי הסולם, כדי לראות מתי יעבור המבקר. הייתי בטוח שהיה זה רעיון גאוני ומכאן אגיע למחוז חפצי לשלום. ברם, טעיתי, מאחר שאין לי מזל לגניבות. ראיתי כשהמבקר עבר מקרוני לקרון השני ואני חשבתי שהסכנה חלפה. אבל בפרוזדור של הקרון השני עמד אחד בדלת וראה אותי כשטיפסתי על הסולם, וכאשר בא המבקר סיפר לו מה שראה. המבקר לא התעצל כלל ועלה לגג, ואני רואה אותו פתאום איך שהוא מסתכל בי ורומז לי באצבעו בהנאה שטנית. אני לא חכיתי לכבוד כי לא היה בי האומץ להתנגד, ובין כך לא היתה עוזרת כאן שום התחכמות, ירדתי, איפוא, מיד ללא כל הפצרות או איומים. כשהגעתי למטה חקר אותי המבקר כדרכו, ואני עניתי לו בשפת העלגים שלי. לבסוף עשה לי כרטיס וכיבד אותי לשלם דמי הכרטיס בתוספת קנס בהתאם לחוק. ואני? — אין לי כסף, טענתי.

— 'זאת אומרת, שאינך רוצה לשלם? — אין דבר,' אמר המבקר, 'אם אתה מסרב לשלם אורידך בתחנה הקרובה, שם תשלם בעוד תוספת, או שיעצרו אותך ותנוח בבית הסוהר. יש לנו שיטות בדוקות כיצד לטפל בנוסעים שכמוך.'

— 'האמן לי, אדוני, שאין לי אף פרוטה!' התחננתי, 'אלמלי היה לי' לא הייתי עולה הגגה לסכן את חיי.'

— 'מי שאין לו כסף יושב בבית ולא נוסע,' ענה הכרטיסן. 'איזה מין הפקרות של נערים שובבים, אין לו כסף ובכל זאת הוא מתעקש לנסוע. לא איכפת לו שיהיה על גג הרכבת, שישבור לו את הראש, העיקר לנסוע.' הוא הוציא מילקוטו פנקס ועפרון והתחיל לשאול פרטים אישיים: השם, הגיל, הכתובת וכולי. אני כיחשתי לו. עניתי לו סתם דברים, כפי שעלו בזכרוני. כשהגענו לתחנה הראשונה והרכבת עצרה, הוא הוריד אותי "בכבוד רב" ומסר אותי למנהל התחנה. אחרי שהרכבת זזה הכניס אותי המנהל למשרדו. למרות שברור היה לי שבשלב זה לא מחכה לי תליה, אף על פי כן היתה לי, אולי בפעם הראשונה בחיי, רגש נחיתות ובדידות בעולם הגדול הזה. לא יכולתי לעצור בעד דמעותי ופרצתי לפתע בבכי קולני.

מנהל התחנה שראה אותי בוכה, זועזע ממראה עיניו, ופנה אלי באמרו:

'ראה, בחור, אני לא יכול לעזור לך כלום. אתה אשם בדבר, שחיפשת לך דרך של הרפתקאות. האם לא היה יותר טוב בשבילך לשבת וללמוד בבית ספר או אצל בעל מלאכה, במקום ללכת בדרכים נלוזות כאלה?!'

אילו ידעתי את שפתו הייתי, בודאי, מסביר לו את האמת לאמיתה והייתי מונע אותו מהסקת מסקנות מעוותות כאלה, הזורות מלח על פצעי הטריים. אבל לא היה לי חשק לבדח אותו בשפתי המשובשת, ולכן העדפתי לשמוע את העלבונות ולשתוק, בפרט אחרי שהצהיר בעצמו כי בין כך אינו יכול לעזור לי. לא היה לי מושג מה יהיה שם בסופי, ומה מחכה לי. עד שאני עומד ונאנח נכנסו שני זקיפים. המנהל דיבר עמהם; את מה שדיברו לא הבנתי, אבל נראה היה שמדברים אודותי. בסוף פנו אלי ואמרו:

— 'קח מהר את חבילותיך וצעד קדימה.'

— 'אין לו חבילות,' ענה המנהל בנימה של ביטול.

— 'זהו הסימן היותר מובהק, שהוא שייך לחברה המוכרת לנו,' אמר אחד הזקיפים. 'אם כן, צעד קדימה!' אמרו לי.

יצאנו משם והלכנו לתוך הכפר עד שהגענו לבית המועצה המקומית. הם הכניסו אותי שמה ומסרו אותי לרשות השופט, כלומר, ראש המועצה המקומית, בצרוף הדו"ח שמבקר הכרטיסים ערך כשנתפסתי בקלקלתי. אחרי שהזקיפים סיימו את תפקידם, הצדיעו לראש הרשות והסתלקו.

ראש המועצה היה איש זקן ונשוא פנים. הוא צוה עלי לשבת, לא הסתכל כלל בדו"ח שנמסר לו. כששאל אותי על חבילותי איה הם וכמה כסף יש לי, ספרתי, אמנם בגמגום, כל מה שעבר עלי מהבוקר עד עכשיו, חוץ מאותו עסק ביש שקרה לי עם "מטיבי", אותו לא הזכרתי כלל, ושוב התפרצתי בבכי. כאשר נפגשו עיני בעיני השופט, שמתי לב לכך שלבכייתי יש יותר כח שכנוע מאשר לדברי המגומגמים. הרגשתי ששכנעתי אותו ושהוא משתתף בצערי.

הוא הוציא מן הארון איזה טופס, התישב על יד השלחן, טבל את עטו בקסת הדיו והתחיל לכתוב. פתאום הרגיש שיש משהו על חוד הצפורן שמפריע לו לכתוב, הרים את העט מול עיניו והוריד משם איזה גרגיר; ואני עומד ומשתאה על זקן מופלג זה שעבד בלי משקפיים והרגיש בהפרעה הקטנטנה ביותר, ואת הכל הוא עשה בזריזות נפלאה.

הוא כתב מה שכתב, שוב שאל אותי מספר פרטים ואני עניתי לו בחרדה, מתוך חשש כי עכשיו אני חורץ את גורלי. אין ספק כי הוא שולח אותי עכשיו לבית הסוהר, חשבתי. כשגמר את הכתיבה, נגב את עטו בשערות ראשו, לקח את כלי האפר שעמד שם על יד הקסת ופיזר על הכתב בכדי ליבש את הדיו. אחרי כן ניער את האפר מעל הגליון ומסרו לידי. הוא הכניס

את ידו לכיסו, שלף מתוכו את ארנקו והוציא ממנו שתי "ששיות" (מטבעות של 20 פרוטות) ונתן לי. אחרי כן הוציא את השעון מכיסו התבונן בו ואמר לי: 'עכשיו לך ישר אל תחנת הרכבת, אבל עשה זאת בזריזות, בכדי שתשיג את הרכבת האחרונה העוברת היום. מכתב זה מזכה אותך לנסוע לביתך בחינם. בכסף זה שנתתי לך תקנה לך אוכל עד שתגיע לביתך, הזהר לבל תכשל עוד פעם.

לא האמנתי למראה עיני ולמשמע אוזני, כרעתי לפניו ברך, הסירותי את כובעי מעל ראשי ורציתי ממש לנשק את רגליו על החסד הגדול שעשה עמדי. לעומת זאת היה הוא כל כך צנוע שלא רצה אפילו לקבל את תודתי. 'לך מהר,' אמר, 'אל תתעכב. אחרת אתה עלול לאחר את הרכבת, וחבל! האם אתה יודע את הדרך?' שאל אותי. הוא לא המתין לתשובתי, אלא יצא עמי החוצה והצביע בידו: 'כאן תלך ישר על המסילה ותגיע אל התחנה. בתחנה תיגש אל הקופאי שיטביע על המסמך שנתתי לך חותמת, ובזה תעלה על הרכבת ותסע לביתך לשלום.'

הודתי לו עוד פעם, ורצתי אל הרכבת במהירות רבה כל כך עד שלא הספקתי אפילו לחשוב על מה שעבר עלי, אם כל זה לא היה חלום בלהות. התחלתי גם לחשוב מה עלי לעשות — האם לנצל את הכרטיס עד הסוף, כלומר, לנסוע הביתה, מאחר ואני עירום ועריה ובחוסר כל, ולא אוכל להסתדר בפרסבורג במצבי זה; או לנסוע רק עד בודפסט ולחזר שם על אבדתי. איזה פרצוף יהיה לי להגיע הביתה בידים ריקניות, חשבתי.

דמותו האצילה של איש החסד הזקן, בעל העינים החייכניות, שופעות החמלה, לא משה מעיני רוחי. דמיוני הצמיד אליו, לשם השוואה, את דמותו המרושעת של "מטיבי" אשר נטפל אלי הבוקר בעת צרתי. עד כמה מופלג הוא השוני בין השנים! הראשון כולו שלילי, למרות שהוא בן בריתי, ואילו האחרון כולו חיובי, למרות היותו גוי. בשום אופן לא יכולתי לישב את הסתירה הגדולה בין שני יצורי אנוש אלה.

הגעתי לתחנת הרכבת כשאני כולי רטוב מזיעה, לא שמתי אפילו לב לכך, עד שלא הגעתי שמה.

בתחילה נבהלתי בחשבי שאחרתי את הרכבת. אולם בראותי במקום אנשים רבים, נוכחתי לדעת כי לא אחרתי ונרגעתי. תוך כדי המתנה לרכבת שמתי לב על אדם אחד שהסתובב שם, ונראה היה כמו יהודי. גם הוא הבחין בי והסתכלנו זה בזה, עד שלבסוף הוא ניגש אלי ושאל אותי:

— 'האם אתה הוא זה שזקיפים ליוו אותו הבוקר למשרדי המועצה המקומית?'

— 'כן,' עניתי.

— 'הרי יהודי אתה, לא כן?' אמר בניגון של שאלה.

— 'נכון,' עניתיו.

— 'גם אני יהודי,' והתחיל לדבר אתי ביידיש, אחרי שהרגיש כי אני כבד פה בהונגרית. 'למה ליוו אותך הזקיפים?' שאל, 'אני ראיתי בעד החלון שהזקיפים מלווים אותך, הכרתי עליך שאתה יהודי ויצאתי מן החנות לראות לאן מובילים אותך, כדי לדעת לעזור לך לעת הצורך. אך כשראיתי שמכניסים אותך למשרדי המועצה המקומית, נרגעתי, מאחר שהייתי בטוח מעתה כי לא יאונה לך כל רע. מכיר אני את השופט שלנו. הוא מצטיין באהבת ישראל, וכשניתנת לו הזדמנות לעשות טובה ליהודי, הוא מאושר. קשה היה לי לגשת אליו לראות מה העניינים אתך, כי היו לי קונים בחנות ולא יכולתי להשאירם שם ולצאת. הייתי טרוד גם בהכנה לנסיעה זו. אבל ידעתי כי אפשר לסמוך על השופט שלנו והייתי בטוח שיעמוד לימינך. עכשיו ספר לי מה העניינים אתך,' אמר איש שיחי.

בתחילה הססתי לדבר אליו בגילוי לב, כי יראתי שמא גם הוא מין בעל טובה כמו הראשון, אבל בסגנון דיבורו הוא כבש איכשהו את אמוני. הרגשתי מיד שהוא אדם מסוג אחר, וכשהתחלתי לספר את מאורעותי, שמענו שריקת הרכבת שאותתה לנו כי היא מגיעה. שנינו מהרנו ועלינו על הרכבת. מקומות ישיבה היו בה בהרחבה ותפסנו מקום אחד על יד השני. שמחתי מאוד אתו, היות והיתה לנו שפה משותפת ונראה היה לאדם רציני ויכולנו לשוחח בנימה של ידידות וללא מתח.

כאשר זזה הרכבת שוב פנה אלי ואמר: 'עכשיו ספר לי מאין אתה, לאן אתה נוסע ובמה נכשלת?'

אחרי שהציג לפני כל כך הרבה שאלות, לא רציתי לספר לו בפרוטרוט את כל ההרפתקאות שעברו עלי, כי חשבתי, אולי אוכל להפיק ממנו איזושהי תועלת; לקבל איזו עצה טובה, או הדרכה נכונה. לכן החלטתי לספר לו בקיצור את הסיבה שבגללה נסעתי בלי כרטיס, באלה נסיבות אבד מטעני, מטרת נסיעתי וכולי. שפכתי בפניו מרי שיחי, כי לא די שאבד כל רכושי שהיה אתי, אלא שבגלל העובדה שאין לי מטען אף נפל עלי חשד כי אני איש העולם התחתון, כלומר פושע. למזלי הטוב נמסרתי לידי ראש הרשות המקומית שלכם, שהוא איש כה ישר ונחמד. מעולם לא ידעתי שקיימים חסידי אומות העולם בדרגה גבוהה שכזאת. הוא נהג בי במידת החסד ובמדת הרחמים. לא רק שלא נזף בי, אלא אף הושיב אותי על כסא, נתן לי כרטיס נסיעה וקצת כסף לקנות לי צידה בדרך, ליווה אותי והראה לי את הכוון למחוז חפצי, ברך אותי בנסיעה טובה — ותמורת כל היחס הנדיב הזה אפילו תודה לא רצה לקבל ממני. על פגישה עם אדם נעלה כזה לא פללתי.

ידעתי כי ישנם בעולם השפל הזה, כל מיני בני בליעל ובריונים, אבל על כאלה לא ידעתי.

— ׳אומרים עליו שהוא יהודי,׳ אמר לי בלחישה. ׳דוקא הנוצרים הם בדעה זו. הם אומרים שהתנהגותו המוסרית עושה רושם של נפש יהודית. גם עמידתו העקבית תמיד לצד היהודי מעידה עליו. אמנם מעולם לא השמיע איזשהו ביטוי יהודי ולא נראה אף פעם בחברה של יהודים, אבל גם בין הגוים אינו מתערב ואינו משתתף בטכסים נוצריים. בכלל, אורחות חייו האישיים מוזרים מאד. הוא רווק, אין לו שום קרוב, מודע או ידיד. עם כולם הוא מתנהג באחוה ורעות, אבל נזהר מלקשור יחסי ידידות הדוקים עם איש. הוא בן שמונים בערך, וחוץ ממסגרת עבודתו כמעט ואינו נראה בחוץ, רק לעתים רחוקות רואים אותו כשהוא מטייל לבדו ופה ושם הוא מתעכב לשוחח עם עוברים ושבים. אנשי שיחו במקרים אלה הם לרוב אכרים עניים, ילדי המקום ובכללם גם ילדים יהודיים. אף פעם אינו מדבר על עצמו, על עברו וכדומה. כל פעם שנערכות בחירות הוא נבחר כמעט פה אחד. אין לו מתחרים, כיון שכולם יודעים שאין אף אחד שיוכל להתמודד עמו לא בכשרונותיו ולא ביושרו הציבורי. כל האזרחים מתפללים בעדו שיאריך ימים, כי חביב הוא ונערץ בעיני כולם. אפילו אם יש לו איזה מתחרה או שונא, מתיירא הוא לגלות זאת, מחשש פן יבולע לו, כי עוזר הוא לכל הפונים אליו ועוד יותר ליהודי, כמו שראית התנהגותו אתך.׳

— ׳הנני משתתף עם אלה המתפללים בעדו. יאריך ה׳ ימיו ושנותיו,׳ אמרתי מעומק לבי. ׳בשבילי הוא עשה הרבה מאוד. למעלה מכל הניתן לשער.׳

— ׳ועכשיו מה בדעתך לעשות?׳ שאל אותי איש שיחי.

— ׳זהו בדיוק מה שאני מתקשה להחליט,׳ השבתי, ׳האם לנצל את הכרטיס ולנסוע הביתה? — מזה אני נרתע מחמת הבושה. איך אשא את פני הורי בהגיעי הביתה בעירום וחוסר כל? או שמא כדאי לי לרדת בבודפסט לחפש את מטעני, אולי יתמזל מזלי ואמצא את מזוודתי. ברור כי במקרה זה יאבד הכרטיס שבידי את תוקפו, אולם כדאי לי, כמובן, להפסיד את הכרטיס, אם אמצא את מזוודתי. ושמא כדאי לי לנסוע ישר למחוז חפצי לישיבה, ולנסות להסתדר בדיעבד בלי החפצים האבודים? — אפשרות זו נראית דחוקה מאד בעיני, להגיע למקום שאין מכירין בידים ריקות, בו בזמן שאין לי שם אף חבר אחד וגם ללא המלצה כלשהי בידי. אפילו תפילין אין לי וגם לא כתונת להחליף לשבת. אני אובד עצות.׳

ככה גוללתי יריעת בעיותי לפני איש שיחי.

האיש הקשיב לדברי, הסתכל בי במנוד ראש והשתתף בצערי.

— ׳ראה,׳ אמר לי, אחרי הפסקה של כמה שניות. ׳לי יש עניינים דחופים לסדר בבירה וגם נחפז אני לחזור לביתי, על כן זמני מוגבל מאוד. אף על פי כן מוכן אני להדריך אותך בתחנה, ולסייע קצת בידיך בחיפוש מטענך, מאחר שאתה כבד פה. אולי נצליח למצוא את חפציך כי שמעתי שפעמים רבות נמצאים חפצים שאבדו. אבל הרבה מזמני לא אוכל להקדיש בשבילך, זאת אני מודיע לך מראש.׳

— ׳אני מודה לך מאוד על רצונך הטוב,׳ עניתי לו. ׳מי יתן ונצליח למצוא את אבדתי ברגע הראשון ואהנה מעזרתך האדיבה, וגם אתה לא תפסיד זמן בשבילי. בכל אופן תעשה לי בכך טובה גדולה, מאחר שאינני מכיר את התחנה, לא מתמצא במשרדים וגם השפה לא שגורה בפי. אני יכול אפילו לתעות בתחנה גדולה זו. על כן אהיה, כמובן, אסיר תודה על כל עזרה שתושיט לי.׳

כאשר הגענו אל תחנת הרכבת מזרח בבודפסט, קיים היהודי שלי את הבטחתו. הוא הכניס אותי למשרדים שונים, ובכל אחד מהם שאלו משהו והפנו אותנו למשרד אחר. בינתיים הזמן התקדם ומדריכי־מתורגמני הביט בשעון ואמר לי: ׳סלח לי, ידידי הצעיר, אני מוכרח להסתלק עכשיו, כמו שהודעתי לך מראש. נקוה שתשיג את מבוקשך, כי הרצון הטוב מצד פקידי התחנה ישנו.׳ אני כמובן לא יכולתי להתנגד לו, אמרתי לו דברי תודה על טרחתו והוא הלך. פקידי המשרד של ״מטען אבוד״ הכניסו אותי למחסן שהיה מלא חבילות, ואמרו לי: ׳התבונן כאן בין החבילות, נסה להכיר את החבילה שלך!׳ אני כבר התנחמתי שהנה כאן החבילה שלי וחיפשתי בארבע פינות החדר, אך העליתי חרס — את שלי לא מצאתי.

— ׳זהו!׳ אמרו לי, ׳אם אין — אנו מצטערים.׳ החזירו אותי למשרד, שם רשמו את הכתובת שלי, את סימני המזוודה את תכולתה ועוד מספר פרטים. הם הבטיחו לי כי במקרה שהמזוודה שלי תימצא, ישלחו אותה הביתה. הם נחמו אותי באמרם כי יתכן שימצאו אותה, מאחר שהיא אבדה רק היום. ובזה פטרו אותי.

פרק שמונה עשר

חשש שברל יסיט את גיטל מן הדרך

"יצאתי מן המשרד בהבטחה מלאה ובידים ריקניות. רק עכשיו התחיל הספק וההיסוס לכרסם את לבי. השאלה היתה: לאן ללכת? אל מי לפנות ואיזו תכנית להעדיף?

לפני עמדו שתי דרכים: א. לנסוע הביתה עם הכרטיס שבידי. ב. לנסוע לפרסבורג, במצבי כמות שהוא, כלומר בעירום וחוסר כל. למעשה לא ראיתי אף אחת משתי התכניות כבת בצוע, מאחר שגם לנסוע הביתה היה קשה לי, כפי שאת יכולה לתאר לעצמך. באיזה פרצוף הייתי נכנס לבית אחרי שסרבתי לשמוע לקול ההורים שלא לנסוע, והנה אני מגיע חזרה כמו אחרי שריפה? הדרך השניה היתה נראת עוד יותר קשה. מתוך המצוקה שנלכדתי בה, חדר לראשי רעיון חדש — לא לנסוע לאף מקום, אלא להשאר בבודפסט ולהתחיל שם בחיים חדשים. אולי זהו רצונה של ההשגחה, נסיתי לשכנע את עצמי.

גם קיבתי התחילה לתבוע ממני את המגיע לה. היא טענה, ואולי בצדק, כי הכסף שקיבלתי מן הזקן כולו שלה, כלומר, בפרוטות אלה יש לקנות אוכל, ולא משנה אם אני נוסע הביתה או לא, העיקר ... הבה לי אוכל! טענה. ואילו אני נסיתי להסביר לה: מי כמוני מכיר בצדקתך ומשתתף בצערך, אף על פי כן אני מבקש ממך לגלות קצת רצון טוב וסבלנות, אחרי שאת רואה שאני שרוי כעת במצב של מצוקה. לא יפה הדבר לחשוב כעת על ענינים כה גשמיים כמו זלילה, הרי זה ממש מעשה בהמה. הרי קיבלת הבוקר ארוחה דשנה ועשירה, כלום לא יקרה לך אם תחכי עד מחר בבוקר. אני עומד כעת לפני הרבה בעיות שכל אחת מהן היא יותר רצינית מלהלעיט אותך. על כן אין ברירה אלא שתוותרי הפעם על תביעותיך. אל תשכחי שכל הכסף הנמצא בידי אין בו אלא כדי מזון שלוש סעודות מצומצמות, ומי יודע מתי אזכה לשבת על יד שלחן וליהנות מסעודה של ממש. לא כדאי לדחוק את השעה. תסמכי עלי, כמה שיש לי ומה שיהיה לי — כולו שלך, מאומה לא אתן לאחרים. אלה דברי אשר טענתי אל קיבתי. לשבחה ייאמר, כי בשלב זה שיכנעתי אותה.

בינתיים עמדתי בחצר הנתיבות של הרכבת ונשאתי את עיני למרום, כאילו חיפשתי שמישהו יבוא ויורה לי את הדרך שאלך בה ברם, לא זכיתי לזה ונאלצתי להתוות לי בעצמי את הדרך ודוקא דרך חדשה לגמרי, כי תכניותי הראשונות נראו בעיני כבלתי מעשיות ובנוגע לחדשה — הרי אין לי עדיין שום דבר ברור.

בשלב זה הופיע השטן, שלא רצה לוותר עלי, ולחש באזני את שמו של חברי יענקל בן הסנדלר, המתגורר בעיר הזאת. נזכרתי בהבטחותיו החגיגיות שהבטיח לעזור לי בפרסבורג, ואם לא זכיתי להיות חברו בישיבה בפרסבורג, עלי למצוא אותו ולנסות לנצל את ידידותו בעיר זו, בה הוא נמצא עכשיו. במה אני פחות ממנו? חשבתי. האם אני לא אהיה מסוגל ללמוד כמוהו? נראה! החלטתי."

— "על איזה יענקל אתה מדבר?" שאלה גיטל.

— "יענקל הזה שהזכרתיו בתחילת סיפורי," ענה ברל, "שהיה לנו הסכם שבעוד שנה אלך בעקבותיו לפרסבורג לישיבה, והיות והוא עזב את הישיבה ואני נתפשתי בדרכי לפרסבורג ונקלעתי בבודפסט למבוך בלי מוצא, על כן החלטתי לממש את ההסכם שבינינו, במקום בו הוא נמצא כעת, כלומר, בבודפסט. אני משוכנע כי אילו הצלחתי להפגש עמו, היה עוזר לי, ללא ספק, אפילו למעלה מכחותיו, בכדי שנוכל להמשיך ללמוד יחדיו".

— "נו, ולא הצלחת למצא אותו?" שאלה גיטל.

— "לצערי הרב, לא," ענה, "לכן נשללה ממני האפשרות ללכת בעקבותיו."

— "ומדוע?" תמהה גיטל.

— "הביני, גיטל, בודפסט אינה עיירה כמו סיגט," השיב אחיה, "זה כרך גדול מאד, ולי לא היתה הכתובת שלו ולא הצלחתי למצוא אותו, ואחרי שהתחילו לעבור עלי גלגולים מוזרים הפסקתי אפילו לחזר אחריו ולחפשו.

והנה כאן התחילו חיי החדשים שלא לפי התכנית שלי, אלא כפי שהעניינים התגלגלו מעצמם, אשר סיבות השתלשלותם המוזרה לא נהירות לי, ועל כן לא אוכל, כמובן, להסביר אותן.

אינני יודע איך זה קרה שמן היום הראשון בו אבדו חפצי, וכפי שסיפרתי לך אכלתי בו ביום ארוחת בוקר אצל הפריץ בחוה, בלי תפילה וללא נטילת ידים וברכה — מאותו יום הפסקתי להניח תפילין ולהתפלל. אינני יודע איך להסביר לעצמי את העובדה המדהימה, שכשם שנפער בקרבי אותו חלל נורא ברגע הראשון בו נודע לי כי אבדתי את התפילין שלי, כך נפרדתי מהם בו ביום לעולם ועד, בקלות וללא שום נקיפת מצפון. אמנם הזדמנתי בימים שאחרי כן הרבה פעמים בבתי כנסת בשעת התפילה, אך לא לשם תפילה,

אלא בכדי לחטוף אי אלה פירורים מן ה״תיקון״ שהביא מישהו מן המתפללים, ולהחיות את נפשי הרעבה על ידי זכיה מן ההפקר. פרנסתי התחילה בעבודות שונות, מן הבא ביד, ביום ובלילה. אף על שבתות וימים טובים לא דלגתי כאשר הזדמנה בהם עבודה. התפרנסתי בקושי. לא הייתי בזבזן, אדרבה, לרוב קמצתי בהוצאות, מאחר שפרנסתי היתה מצומצמת. לא חיפשתי אוכל כשר, להיפך, חיזרתי אחרי אוכל טרף במסעדות זולות, במקומות בהם אפשר לשבוע תמורת הוצאה מועטת.

עבודתי היתה לרוב שליחות, סבלות ושרותים שונים. עבודה טובה ומכובדת יותר לא מצאתי, מכיון שהייתי חסר הכשרה מקצועית או השכלה כללית. בתחילה אפילו השפה המדוברת לא היתה שגורה בפי. על כן לא סיפקו לי העבודות שקיבלתי את האפשרות שאוכל לסעוד במסעדה הגונה ובפרט כשרה. גם חברים לא היו לי, מכיון שאחרי חברה של נחותי דרגה לא נמשכתי, ואילו אנשי החברה הטובה לא רצו בי. פשוט, לא מצאתי חן בעיניהם. על שאלתך, מה הניע אותי לסטות מדרך ההורים בה חונכתי ולפרוק מעלי לגמרי את עול היהדות — אין בפי מענה הגיוני המתקבל על הדעת. מעולם לא הייתי ״מומר לתיאבון״, כלומר להוט אחרי תאוות מיוחדות, ומכל שכן — לא ״מומר להכעיס״. אדרבה, לא הייתי רודף אחר שום תאוה. כשנזכרתי אי פעם לחפש את יענקל, שמעולם לא שכחתיו, לא הצלחתי למצוא אותו. בעצם היתה לכך סיבה פשוטה ביותר: הוא ישב ועסק כל היום בתורה, כי הרי מוכרח היה ללמד בכדי שירויח את לחמו. עיסוק זה הביא אותו, מן הסתם, לחברה טובה ואולי אפילו לחוגי עילית. יש להניח כי לא פרסם שהוא בנו של סנדלר, והופעתו החיצונית והתנהגותו לא גילו זאת. ואילו אני נהפכתי לאיש אחר עד לקצה השני. השלכתי אחרי גווי את כל העבר הנאה וההגון שלי; נעשיתי פועל פשוט, גס ונחות; התגוררתי בפינה אפלה וטחובה באחד המבנים הרעועים שבשוק, בסרחון ובלכלוך. ממילא לא היתה לי הזדמנות להפגש אתו, כי מה היה לו לחפש בפינות זנוחות ועלובות אלה?״

— ״האם ידוע לך מה עלה בסופו של יענקל?״ שאלה גיטל.

— ״כן, הוא הצליח בלימודיו,״ ענה ברל. ״היום הוא אחד הרופאים המפורסמים בלונדון. כבר זכה במספר פרסים ואותות הצטיינות על המצאותיו בתחום מדעי הרפואה.״

— ״אני משוכנעת שהוא נשאר גם יהודי נאמן״, העירה.

— ״יתכן״, ענה ברל והמשיך בסיפורו: ״התמורה המשמעותית בחיי קשורה דוקא בגורם בלתי צפוי. בשנת 1845 לפני שפרצה המלחמה עם אוסטריה, הציעו השלטונות תנאים טובים לכל מי שיתנדב לצבא. זכויות

אזרח היו הפתיון בו ניסו למשוך בני נוער יהודי אל הדגל ולשדות הקרב. בסביבה בה נמצאתי היו הרבה יהודים צעירים שהסכימו להתגייס. אחדים השפיעו גם עלי לעשות כמוהם. שום עתיד או אתגר משמעותי קורץ לא נשקף לי במצבי העלוב. התגייסתי, איפוא, לצבא והתאקלמתי די מהר בחיי המחנה. עשיתי כמיטב יכולתי בכדי להתבלט בתור חייל טוב וממושמע. ואכן עליתי בדרגות הנמוכות. אחרי שפרצה המלחמה נשלחתי לשדה הקרב בתור תת קצין (לדרגת קצין לא יכולתי להגיע, בגלל היותי חסר השכלה). זמן לא רב אחרי הגיעי לחזית נפצעתי. ארבע פעמים נפצעתי במשך שנתיים. כל פעם שהחלמתי מפציעתי התנדבתי לצאת שוב לחזית. התנהגותי זו הקנתה לי מעמד של חייל גבור ואמיץ. כל מפקדי העריכו את מעללי הגבורה שלי, ושיבחו את אומץ הלב, אותו הוכחתי בכל עת שעמדנו בפני משימה מסוכנת, או הסתערות על עמדות האויב. כשלעצמי, נחשב שדה הקרב בעיני כמגרש ספורט, ואילו את עצמי ראיתי כשחקן כדורגל ... אכן שחקן מצוין הייתי בעיני כולם. שורה של אותות הצטיינות קשטה את חזית מעילי.

אולם "את הכד מובילים אל הבאר — עד שהוא נשבר", אומר הפתגם העממי. אחרי שהחלמתי מן הפציעה הרביעית שוב התנדבתי לצאת לקרב. אבל הפעם השעה לא היתה משחקת לי".

— "אתה יודע?" הפסיקה אותו גיטל, "השעה כבר מאוחרת, אני מרגישה שאתה רעב."

— "החוש שלך אכן מפותח מאד. את מרגישה בדיוק את מה שאני מרגיש..." השיב.

— "מה הפלא בדבר? הרי יחדיו אכלנו פת שחרית, אם כן טבעי הוא שהרעב יתקוף את שנינו באותו זמן," אמרה. "נפסיק, איפוא, עכשיו את הסיפור ונכנס לאכול, כי בבית לא יודעים אפילו אנה נעלמנו וגם אתה בודאי עייף, נכנס אם כן לבית, נאכל, תנוח קצת ואחרי כן תמשיך בסיפורך".

— "צדקת גיטל," השיב ברל, "אמנם לא שמתי לב לשעה המאוחרת. גם ברעב ובעייפות לא חשתי, בגלל ההתעוררות המחודשת של כל אותן חוויות אשר כאילו קמו לתחיה, תוך כדי סיפור מעללי בשדות הקרב והסכנות הגדולות בהן היו כרוכים מעשי הגבורה אותם בצעתי. אולם כשהזכרתיני על השעה ועל האכילה אני נענה לך בסיפוק רב. בואי, איפוא, ונכנס לבית."

כשנכנסו, קפצו הילדים לקראתם. "איפה הייתם? שאלו. "מזמן אנו מחפשים אתכם." גם משה הקביל פניהם בפנים שוחקות, ושאל את אחיו: "נו, איך עירנו בעיניך? האם לא נכון כי פני העיר שונו לגמרי מאז עזבת אותה?"

— "לעובדה כי פני העיר שונו, שמתי לב מיד כשהגעתי. אבל עכשיו אנחנו לא באים מן העיר," השיב ברל.

— "אלא מאין אתם באים? שאלה רחל, "הלא חיפשנו אתכם בכל המקומות."

— "לאו דוקא," השיבה גיטל, "והרי עובדה היא שלא מצאתם אותנו. אילו הייתם מחפשים במקום בו היינו, הרי הייתם מוצאים אותנו. הטעות היתה בזה שחשבתם שאנחנו בעיר, ואילו אנו הרחקנו לכת עד ... לגינה שמאחורי הבית. שם ישבנו כמו ילדים טובים וברל שעשע אותי בסיפורו המותח, על הקורות אותו מאז עזב את ביתנו."

רחל פנתה אל האורח ולבני הבית: "בבקשה ליטול את הידים ולגשת אל השלחן לסעודת הצהרים, הילדים רעבים ויתכן שגם הגדולים, כי השעה מאוחרת."

ברל שוב לא נטל את ידיו, אלא רק רחץ אותן במופגן, לשם נקיון גרידא, באופן שלא ייראה "חס וחלילה" כנטילת ידים לסעודה, בהתאם לדרישת ההלכה. גם ברכה ראשונה ואחרונה לא ברך. משה הרגיש בזה ועיניו רואות וכלות על חוצפתו, אך הוא הוכיח יותר גבורה מאחיו "הגבור" והתנהג בהתאפקות. העמיד פנים כמי שאינו רואה ולא מרגיש. הוא המשיך לדבר על התפתחות העיר ועל הדברים החדשים שנתוספו בה מאז נסתיימה המלחמה.

— "דעו לכם שגאותכם על סיגט עירכם היא מופרזת," התריס ברל, "סיגט איננה אלא כפר גדול," אמר הוא בפסקנות.

קביעה זו העלתה את חרונו של משה והוא ענה לו: "יתכן שאתה צודק מבחינת בניני פאר, גנים צבוריים תיאטראות וכולי, שישנם בערי המטרופולין הגדולות בעולם. אך אני לא מבחינה זו התכוונתי להבליט התקדמותה של עירנו, כוונתי היתה בעיקר להתפתחותה המרשימה מבחינת חייה הרוחניים. יש לנו רב שהוא גאון מפורסם. הוא הקים ישיבה גדולה. מדי שבוע בשבוע נוהרים לסיגט הרבה אורחים חשובים, גבירים מכובדים, רבנים מפורסמים וחסידים מכל שכבות העם, הבאים לעשות השבת עם הרב שלנו, לשמוע תורתו ותפילתו, לבקש עצה מפיו ולקבל את ברכותיו. באלה אני רואה את ההתקדמות האמיתית של העיר ולא בבניני הקומות הגבוהים, שכל חשיבותם אינה אלא בכך שהם מכניסים יותר רווח לבעליהם."

— "אכן צודק אתה לפי קנה המידה בו נמדדים דבריך לשיטתך, על כך לא כדאי אפילו להתווכח," השיב לו ברל בשחצנות, "אבל אני בטוח כי גם לך ברור שלא זו היא ההערכה הכלל־עולמית. אליבא דאמת ניתן העולם הזה לבני בשר ודם ולא למלאכי השרת, והכל בכדי שבני אדם יוכלו

ליהנות ממנו. אמנם נכון הוא שיש סוג של בני אדם המבזבזים זמן וכסף ובאים לסיגט בכדי להזין את עיניהם במראות של עולם הדמיון, עולם בו מרחפים מלאכי עליון, והרבי, כביכול, לוחץ עליהם לקיים את גזרותיו. זה לא כלום. לעומת זאת ישנם אנשים בסיגט, העוזבים את עירם ונוסעים לבודפסט או לוינה כדי לראות את העולם הממשי, בו חיים ונהנים בפועל ולא בדמיון..."

דבריו אלה של ברל הגדישו את הסאה. משה ממש יצא מכליו בשמעו דברי ההתקלסות של אחיו בסיגט, שהיא עיר ואם בישראל ומרכז חשוב לחסידות. התקפות קור וחום תקפוהו, וגוני סומק וחורון התחלפו על פניו בזה אחר זה. מרוב התרגשות נסתתמו טענותיו והחליט שלא לדבר כלל עם השחצן הזה שחוצפתו מעבירה אותו על דעתו, ונדמה לו כאילו כל העולם לא נברא אלא בשבילו וריקנים כיוצא בו. גם הנשים שהיו באותו מעמד נבהלו, וחששו מפני תקרית רצינית העלולה להפר את כל שלוות הבית, הנשמרת בקושי רב, בצל השוני התהומי בהשקפותיהם וארחות חייהם של שני האחים. הן פחדו מפני מריבה סוערת הצפויה לפרוץ כל רגע בין משה וברל. רחל הביטה בעיני בעלה בעינים של חמלה ותחנונים, כלומר, שישתוק ויפסיק את הויכוח העקר, שלא יוכל להביא שום תוצאה חיובית. משה קרא את מבטה של אשתו כאילו היתה מדברת בפה, ומילא את משאלתה.

אחרי הסעודה, כאשר התכוננו לברך ברכת המזון, קם ברל על רגליו, הודה בנימוס לעקרת הבית על ארוחת הצהרים ויצא לו.

משה וכל בני הבית הסתכלו זה על זה בתמהון על התנהגותו נעדרת היחס של אורחם. לכאורה לא היה בכך שום חידוש, ואף על פי כן הוכו בתדהמה מחודשת, כאילו קרה הדבר זו הפעם הראשונה. הם הבליגו ונמנעו מכל הפגנת רגשות חיצונית, וברכו ברכת המזון. אחר כך פנה משה אל אחותו ושאל אותה:

— "אולי תסבירי לי, גיטל, איפה הייתם במשך כל הזמן? ובמה עסקתם, אם לא הייתם בעיר?"

— "היינו בגינה ולא הלכנו לשום מקום אחר," ענתה גיטל. "במשך כל שעות הבוקר הוא המשיך לספר לי את הקורות אותו מאז עזב את ביתנו. לא שמתי אפילו לב על הזמן שעבר. הוא אף לא הגיע עדיין לסוף הסיפור שלו."

— "ראי, גיטל," אמר משה, "אגיד לך את האמת — למרות שאחינו הוא, אני מתנגד עקרונית שתבלי את זמנך אתו. את יודעת היטב כי אף פעם לא התערבתי בעניינים האישיים שלך, ולא נתתי לך הוראות בנוסח "זאת עשי וזאת אל תעשי". אבל משום מה, אין אני סובל את האדם הזה

ואת דיבורו. לא ברור לי האם הוא מומר להכעיס, או סתם בעל תאוה. בין כך ובין כך איננו אחד משלנו. הייתי שמח אם היה משמיע לנו את הבשורה כי הוא הולך כבר לעזאזל. כבר כלתה סבלנותי לשמוע את דברי התפל המחוצפים שלו.״

— ״אינני מבינה אותך כלל,״ התרעמה רחל, ״הרי זה אחיך, עצמך ובשרך, ואתה מדבר עליו כמו שונא מובהק. אמנם מצד אחד אני יודעת שקשה לך לעכל התנהגותו המשונה, כאילו לא ראה מעולם בית יהודי ואינו יודע חיים יהודיים מה הם. יתירה מזו, הוא עושה רושם כי אפילו חובות חברתיות של אדם באשר הוא אדם אין הוא מכבד. אבל צריך אתה לקחת בחשבון שהחלק הגדול של חייו עבר עליו בין אנשים ריקנים, אפיקורסים וגוים. היה לו מספיק זמן לשכוח את מנהגי היהודים ולזנות את ארחות חייהם, על כן אין לראות בהתנהגותו שחצנות של מומר להכעיס. אדרבה, לפי דעתי יש לראות בו תינוק שנשבה בין הגוים, שהתערב ביניהם ולמד ממעשיהם. במקום שתאמר ״הלואי וילך לעזאזל״ הייתי אומרת הלואי וישאר כאן בחיק המשפחה ויחזור בתשובה, כי בסופו של דבר אומלל הוא ויש לרחם עליו.״

— ״אשרי המאמין!״ קרא משה בנימה של יאוש. ״אבל מסכן הוא המאמין בהזיות. מה שאת אומרת, זו הזיה וחזיון תעתועים. הוא לא בא אלינו לשם זה ולעולם לא יסכים לכך. מושחת הוא ומקולקל כל כולו; הכרת פניו ענתה בו; אותו ׳אות קין׳ שעל פניו, גם הוא מעיד עליו שתוכו כברו, כמו לחם שיש בו עיפוש שאין לו תקון עולמית; הוא חוטא ומחטיא, שאין מספיקין בידו לעשות תשובה. לכן אמרתי הלואי ויעזוב אותנו כבר. אינני רוצה שיתפרסם כאן, ואני גם מפחד שמא יצליח, ח״ו, להדיח את גיטל; הרי כסף וזהב חשוב בעיניה, וכספו עלול להסיטה מן הדרך הטובה ולגרור אותה אל המדרון שדרכו התגלגל הוא לאבדון. נשים דעתן קלות, ועל כן עלינו להגן עליה מערמומיותו וחלקלקות לשונו של נבל זה.״

גיטל שתקה עד כה ולא התערבה בויכוח שבין רחל ומשה. אולם על המלים האחרונות לא יכלה לעבור בשתיקה, מבלי להגן על כבודה. היא אמרה: ״אני רואה, משה, שהרחקת לכת. אמנם אשה אני שדעתה קלה, אך תתפלא שדוקא מברל למדתי יותר ממה שלמדתי ממך, איך שאפשר להתדרדר וליפול מן הפח אל הפחת. הוא מספר לי את קורות חייו והוא אפילו לא מרגיש שסיפורו הוא בשבילי שיעור מאלף ממדרגה ראשונה. אתה לא צריך, איפוא, לפחד שמא יסיר אותי מן הדרך הישרה. לא שוחחנו כלל על ענייני אמונה, ואתה יכול להיות בטוח שכאשר ינסה למשוך אותי לעבר דרכו הנלוזה, אפסיק אותו ולא אתן לו בכלל הזדמנות לדבר אלי בעניינים

אלה. דבריו שהשמיע היום על יד השלחן, הרגיזו אותי לא פחות מאשר אותך. מתפלאת אני עליך עד כמה אינך מכיר אותי, ומחזיק אותי ליונה פתיה שאפשר להטותה לאן שרוצים. למעשה אנחנו בכלל לא משוחחים. בסך הכל הוא רק מספר לי את קורות חייו ואני מקשיבה. אין בדבריו לא תורה ולא חכמה רק סיפור בעלמא, אמנם נכון, ספור מעניין מאד, שאני רוצה לשמוע עד הסוף. אני מבקשת ממך, אל תפריע לי. מבטיחה אני לך שלא אתן לו לדבר עמי שום דבר הנוגע לענייני אמונה, גם עלי מאוסה אפיקורסותו השחצנית, וודאי שאין דעותיו והתנהגותו משאירות עלי שום רושם חיובי.״

— ״ומה נראה בעיניך כל כך מעניין בסיפורו של ריקא זה, שכל כך קשה לך לוותר עליו?״ שאל משה.

— ״אכן זה סיפור מותח. מעניין הוא לשמוע איך מזלו הטוב של האדם מרים אותו מהאשפות, ולהיפך — מזל ביש משפילו, ר״ל, עד דכא. לכשאספר לכם את סיפורו, תודו לי שהוא באמת מעניין ומותח.״

משה הסתפק בהערה זו ופנה לעבודתו.

פרק תשעה עשר

ברל ״גבור מלחמה״

בשעה שלוש, אחרי שגיטל גמרה עבודתה במטבח, היא עברה במסדרון על יד חדרו של ברל. כאשר הרגיש בה שהיא עוברת, פתח את הדלת, יצא אליה והציע לה לצאת לגינה. גיטל הסכימה ברצון. שניהם הגיעו למקומם הקודם, כשהם מוכנים להמשיך בעיסוקם מלפני הצהרים — סיפורו של ברל.

גם הפעם היתה גיטל זו שיזמה את משפט הפתיחה: ״ובכן, חטפת תנומה. האם חלמת על החזית ועל הקרב שעליו סיפרת לי לפני הצהרים?״

— ״לאו דוקא,״ השיב ברל, ״הספקתי כבר להסיר מלבי את קורות המלחמה ואימי הקרב. שיחזור המאורעות תוך כדי סיפור, שוב לא עושה עלי רושם כה עז. שנתי דוקא ערבה לי מאוד.״

— ״האם אתה מוכן להמשיך בסיפורך?״ שאלה גיטל.

— ״למה לא? נעים לי מאוד לבלות את זמני אתך ולמסור לך דרך אגב את קורות חיי, שיהיה לכם מושג כלשהו ממה שעבר עלי. אולי בדרך זו ישארו הדברים גם בזכרון. כי לכם בודאי יהיו צאצאים וצאצאי צאצאים, וזכרון קורותי יגרום שלא ימחה שמי מישראל. כי הרי ״דוב שכול״ אני. מוטב שידעו דורותיכם על אותו ״אומלל״, כפי שאת כנית אותי, שהיה במשפחתנו ששמו היה ״דוב, המכונה ברל וידר״. מה אומר, על אף ששמי דוב, אינני אלא שה אובד שתעה לעולם ועד...״ אמר ברל בנימה של עצב עמוק.

— ״ובכן, במה הפסקתי?״ שאל ברל.

— ״התנדבת לצאת לחזית בפעם החמישית.״

— ״נכון! התנדבתי. נתקבלתי ויצאתי לקרב בפעם החמישית. כי בצבא לעולם אין מסרבים לקבל מתנדבים ובעתות מלחמה לא כל שכן. כאשר הגענו אל החזית הוצבנו שנים בעמדת תצפית. מזג האויר היה מעורפל וגשום. בעצם השעות האלה בצע האויב התקפה קשה מאוד. עמדת התצפית שלנו היתה חסרת מחסה ואחרי שהות קצרה בה, נפגענו מרימון יד שנפל בקרבתנו. לי נדמה שאני הייתי הראשון שנפצעתי. פתאום חשתי כאב חד

ברגלי מלווה בשטף דם חזק. מסתבר שהרימון פגע ברגלי. אחרי שהתאוששתי קצת, רציתי לסגת ליחידתי בכדי שיגישו לי עזרה ראשונה ויפנו אותי לבית החולים. אבל מאחר שהערפל היה סמיך, תעיתי בדרכי. לפתע קלטו אזני גניחות רפאים איומות. החלפתי מיד כוון, והתחלתי לזחול לעבר הקול הגונח. כשהגעתי קרוב למקום, זהיתי את סגן מפקד החטיבה (בדרגת אלוף משנה), כשהוא פצוע קשה בבטנו והדם קולח מן הפצע בעצמה מבהילה. אין לי מושג איך הוא הגיע שמה כשהוא לבדו. לא הססתי הרבה, לקחתי אותו בחיקי כמו תינוק, סחבתי אותו על כתפי, אינני יודע באיזה כח, עד שהרגשתי כי הצלחתי להחלץ מן השטח המסוכן. מאחר שגם אני הייתי פצוע שותת דם וכאבים עזים הציקו לי, נחלשתי מאוד ולא יכולתי להמשיך הלאה. השכבתי אותו על הקרקע, שלפתי מתרמילי את תחבושת הקרב האישית שלי וחבשתי אותו. אחר כך פשטתי חולצתי, קרעתי אותה לגזרים וחבשתי את רגלי הפצועה. כשהקצין ראה זאת נבהל ואמר: 'האם גם אתה פצוע? האם הזנחת את עצמך וטיפלת בי? היתכן? מכאן ואילך אני לא מרשה לך לטפל בי. מוטב לי למות כאן,' המשיך, 'סיכויי לחיות בין כך קלושים ביותר.'

— 'הפצע שלי אינו מסוכן,' עניתי לו, 'ואילו אתה, אדוני המפקד, במצב קשה ביותר ולא אוכל להפקיר אותך כאן. לי לא יאונה כל רע אם אוביל אותך עוד קצת, עד אשר נגיע לנקודת עזרה ראשונה של היחידה, או שתזדמן לנו איזו אפשרות הצלה אחרת.'

עמסתי אותו על כתפי והתקדמתי אתו כמאה מטר, והנה נתקלתי בחייל הרוג. הורדתי את הקצין, ושוב השכבתי אותו על הקרקע. חפשתי בתרמילו של ההרוג ומצאתי בו תחבושת ומגבת. חבשתי את הקצין מחדש, קודם בתחבושת ואחרי כן במגבת. הדימום הפסיק — אינני יודע אם משום שהתחבושת הצליחה או משום שדמו פחת — ואז שוב המשכתי להתקדם, כשאני עומס אותו על כתפי, עד שהתעייפתי כל כך, שחשבתי כי עוד מעט אני מתמוטט ושנינו נופלים ונופחים בו במקום את נשמותינו. הקצין הרגיש כי כוחותי עוזבים אותי והתחנן אלי: 'אנא, הורד אותי! חדל ממני. מה בצע כי נמות כאן שנינו. מוטב שננוח כאן שנינו עד שיבוא איזה מאסף.'

— 'עוד מעט,' עניתי לו. אחרי שהתקדמתי עוד כמה דקות, שנחשבו בשבילי לשעות, שוב הורדתי אותו. נחתי קצת ופתאום הגיע לאזני קול אנשים מרחוק. כאשר התקרב הקול, אמרתי לקצין שאני רוצה ללכת לקראת האנשים האלה ולבקשם שיעזרו לנו.

— 'לך, אם אתה יכול,' אמר הקצין. הלכתי ולשמחתי פגשתי בקרון צבאי של הצלב האדום עם חובשים. על פי בקשתי הפנו מיד את הסוסים אל

עבר המקום בו השכבתי את המפקד הפצוע. הם העלו אותו מיד באלונקה אל הקרון. הקצין היה במצב של אפיסת כחות. הם חבשו אותו מחדש וגם אותי חבשו והעלוני לקרון. הסתכלתי בפני הקצין ונדמה היה לי כי מצבו אנוש. עודדתי אותו באמרי: 'אתה לא נראה רע בכלל. עוד מעט נגיע למרפאה ונקבל טיפול.'

— 'כן, כן,' ענה הקצין ...אני מרגיש זאת ... רק חבל בשבילך שמסרת את נפשך בגללי, ספק רב אם עזרתך הצליחה להציל את חיי, אך לפצעים שלך בודאי שגרמת הרעה. מי יודע אם לא הגעת על ידי כך לסכנה של ממש. חבל על איש צעיר שכמוך.'

— 'מדוע ידבר אדוני המפקד כדברים האלה?' אמרתי לו. 'אתה לא במצב מסוכן ותחלים במהרה ללא ספק. ואילו מה שנוגע לי, הרי כבר נפצעתי זו הפעם החמישית, וכאילו לא קרה לי שום דבר.'

אחרי נסיעה של חצי שעה בערך, הגענו אל האהל ששימש בתור מרפאה. החובשים הורידו את הקצין באלונקה והוליכו אותו ישר לאהל אחר ששימש כחדר ניתוחים. מאותו הרגע הוא נעלם ממני, ושוב לא ידעתי מה נעשה אתו. אחרי כן לקחו גם אותי פנימה, פשטו את בגדי מעלי ואת התחבושת שחבשתי לרגלי, בדקו אותי ומצאו שנפגעתי מרסיסי רימון. גם אותי העבירו לאוהל הנתוחים והכניסו אותי לתור של הפצועים הרבים שהיו שם. בינתיים קיבלתי סמי ארגעה ונרדמתי. כשהתעוררתי כבר הייתי אחרי הניתוח, ומצאתי את עצמי במטה נקיה בתוך חדר עם עוד חמשה חולים. בחדר ההוא שכבתי כארבעה שבועות עד שהחלמתי ויכולתי ללכת ברגלי כמעט כרגיל.

אחרי שכיבה של שבוע, בערך, היתה לי הפתעה מאוד נעימה. נכנסה לחדרי גברת בגיל העמידה, שנראתה כאצילה. בידה האחת החזיקה סל ובשניה פרחים. היא ניגשה אלי והציגה את עצמה כאשתו של המפקד שאני הצלתי אותו. היא הביאה לי דרישת שלום מבעלה, סדרה את הפרחים על יד מטתי, והתחילה להוציא מתוך הסל עוגות, ממתקים, ומעדנים שהביאה מביתה בשביל בעלה, והוא במקום ליהנות מהם, בקש מאשתו שתעביר אלי את כל החבילה שהביאה.

— 'הוא סיפר לי הכל,' אמרה הגברת, 'הוא חייב לך את החיים שלו. אם לא אתה, היה נופח את נשמתו במקום שנפצע, זאת אמר לי בודאות. אנחנו לא נשכח לך זאת לעולם' חביבנו,' אמרה בנימה של כנות מוחלטת.

כמובן שדבריה עוררו בי התרגשות רבה, עד כדי דמעות.

— 'אני שמח מאוד שמאמצי וטיפולי הקשה לא היו לשוא, ושהאדון המפקד נשאר בחיים. אכן כשנפרדנו מצבו היה חמור מאד. כמעט ולא ראיתי בו סימן חיים. הבשורה הטובה שהבאת לי עתה גרמה לי שמחה גדולה שאין

לתאר אותה. מה מאושר אני לדעת כי המפקד חי וקיים, ומאמצי להצילו לא היו לריק,' אמרתי.

— 'ומה שלומו?' שאלתי.

— 'בעלי עדיין חלש מאוד,' אמרה הגברת, 'אולם מכלל סכנה כבר יצא. הרופאים אומרים שיש לו כל הסיכויים להחלים, אבל מי יודע בעוד כמה זמן, כי הוא חלש מאד.'

— 'ברצוני להיות גלוי לב ולגלות לך שבענין ההצלה לא מגיעה לי שום הכרת טובה ושום תודה.' סיפרתי לה את כל הענין, איך שנפצעתי ותעיתי בדרך ושמעתי קול גניחות כבדות, ומצפוני לא נתנני להמשיך בדרכי. הנה שם מוטל איש פצוע וזקוק לעזרה דחופה. אסור לי לנטוש אותו ולהמשיך בדרכי. הלכתי, איפוא, אחרי קול הגניחה. לא ידעתי, כמובן, מיהו הזקוק לעזרה, ואם משלנו הוא או לצרינו. במקרה היה זה האדון המפקד. מדוע אם כן מגיע לי מכם הכרת טובה?

— 'אם כך היה המעשה, אדוני, הרי מגיע לך הכרת טובה רבה יותר. כי לו היית מציל את בעלי מתוך ידיעה ברורה שאתה מציל את המפקד שלך, המוטל פצוע בקרבתך, אולי באמת לא היה מגיע לך שבח גדול במיוחד. אבל אחרי שגם אתה היית בצרה, מאחר שנפצעת ונזקקת לעזרה רפואית דחופה, ותוך כדי נסיונך להחלץ ממקום הסכנה שמעת קול גניחה וזעקה, וללא התחשבות במצבך האישי ובצורך באמצעים דחופים להצלתך, התמסרת להצלת אדם אחר באשר הוא אדם, מבלי לבדוק את זהותו של הזקוק לעזרתך, הרי בזה הוכחת שאתה בעל שאר רוח ונפש אצילית טהורה,' אמרה הגברת.

— 'תודה על המחמאות,' אמרתי, 'חושבני כי לא כדאי לי להתוכח עוד על זה. לפי דעתי חייב הייתי לעשות את אשר עשיתי בתור בן אדם, ואם האדם מבצע את מה שהוא חייב לעשות, לא מגיע לו תודה על כך.'

— 'מאין אתה, אדוני?' שאלה הגברת מתוך סקרנות.

עניתי לה.

— 'האם נשוי אתה, בעל משפחה?' הוסיפה לשאול.

עניתי לה על הכל. אפילו על מה שלא שאלה. אמרתי לה שאני יהודי. הרגשתי שהמלה האחרונה הפתיעה אותה ביותר. השפה בה דיברנו היתה גרמנית, מכיוון שהיא היתה מאוסטריה. אני הייתי חלש בשפה זו והמבטא שלי בה היה לקוי. היא חשבה שהשפה הגרמנית שבפי לקויה, בגלל שאני מהונגריה, ולא ידעה כי שליטתי בשפה ההונגרית היא עוד יותר חלשה. לבסוף ברכה אותי וקמה ללכת. גם אני ברכתי אותה, הודתי לה על ביקורה ועל מתנותיה, שלחתי ד"ש לבעלה ואיחולים להחלמתו המהירה.

כעבור ימים אחדים בא הרופא הראשי לבקר אותי באופן מיוחד, ואמר: ׳מאחר שאני רופאו האישי של המפקד, באתי אליך לפי בקשתו של המפקד. הבאתי לך ד״ש ממנו. הוא ביקש לדעת מה שלומך ואיך מתקדם תהליך החלמתך. לשם כך עלי לבדוק אותך.׳

הוא בדק אותי ומצא את קצב החלמתי משביע רצון. אגב אורחא, שוחח אתי בפני יתר הרופאים שליוו אותו, ואמר: ׳שמעתי עליך איזה גבור אתה, איך שהצטיינת במסירות נפש. אכן ראוי אתה לתהילה, ואף ליותר מזה. דע כי אתה מועמד לקבלת פרס גדול יוצא מן הכלל.׳

— ׳בודאי יקבל אות הצטיינות גדול,׳ אמר חברו הרופא.

— ׳לא באות הצטיינות מדובר,׳ ענה הרופא הראשי, ׳אלא בפרס יקר ערך. המפקד מדבר עליו בהערצה כעל מושיע שבא מן השמים והציל אותו,׳ אמר.

כעבור עוד מספר ימים, שוב הופיעה הגברת אשת המפקד, כשהיא מחזיקה בידה חבילה ובפיה ברכה מבעלה. היא אמרה בנימה של התנצלות: ׳אתה יודע שבעלי מפקד ולפקודה אי אפשר לסרב. והוא ציוה עלי לבוא אליך בכדי לראות במה אוכל לעזור לך.׳

— ׳גברת אצילה,׳ אמרתי לה, ׳אני אסיר תודה לאדוני המפקד ובמיוחד לך על התענינותכם בי. אבל לי, לא חסר כלום. התענינותכם האישית שוה אצלי יותר מכל המתנות שבעולם. אני חסר רק דבר אחד בלבד, וזה לרדת מן המטה ולצאת מכאן, דבר שאין בידכם לעשות בשבילי. אבל אני מקוה כי בבוא השעה אכן ארד מן המטה ואמשיך לשרת את המולדת. אמרי נא לאדוני המפקד כי התחלתי כבר לרדת מן המטה, ולאט לאט אני מטייל על משענתי. הרופאים מבטיחים כי קרוב הזמן בו אוכל לעזוב את בית החולים. ומה שלום אדוני המפקד?׳ שאלתי.

— ׳תודה רבה, הרבה יותר טוב,׳ אמרה המטרונה, ׳אבל עד שירד מן המטה יעבור עוד זמן רב. אולם יום יום אפשר לראות התקדמות בהחלמתו מפצעיו. נקוה שיבוא היום וגם הוא ירד ממטתו. אני רוצה לומר לך כי הכל מדברים על אומץ לבך ועל מעללי גבורותיך. צר לי על ששכחתי בביתי עתון שהכנתיו להביאו בשבילך, שיש בו מאמר המפרסם את גבורתך; וזה הופיע גם בעתונים אחרים. אני בטוחה כי גם ההיסטוריונים לא יחסכו מלים עליך,׳ סיימה בהתלהבות.

דבריה עודדו אותי מאוד, אין ספק שמה שעשיתי היתה גבורה נועזת, אפילו אם הניצול היה טוראי, לא כל שכן שהיה אלוף משנה ותת־מפקד של קטע מן החזית. נוסף לזה היה הוא בן משפחה אצילה. הצלחת הצלתו כל כך הלהיבה אותי, עד שחכיתי בקוצר רוח להחלמתי, כדי שאוכל לשוב

במהרה לשדה הקרב. בולמוס של הרפתקאות גבורה אחזני. כולם דיברו על שלום ואחלו זה לזה שלום, רק אני ראיתי את הגשמת חלומותי בשדה הקטל. כשיצאתי מבית החולים ואני עודני צולע על ירכי, התנדבתי לצאת לחזית. רוח שגעון שקראתי לו 'גבורה' סחף אותי לזירת הסכנות, כאילו היה מדובר בנשף ריקודים..."

"ובכן," הוסיף ברל לספר, "לא אאריך לך על כל ההרפתקאות שעברו עלי בימים ההם. למזלי הביש נדחפתי בכל מקום ובכל זמן להיות דוקא מן הראשונים הקופצים לתוך מלתעות האש, להיות דוגמא לכל אנשי הצבא. אבל לא הצלחתי הפעם לצאת מיד לחזית, כי עכבו אותי בתכסיסים שונים, עד שבסופו של דבר עשו לי טובה וספחו אותי ליחידה שנשלחה לחזית. בהגיעי לשדה הקרב, הכניסו אותי מיד לפלוגת הסתערות שעליה הוטל להדוף את האויב בקרב מגע פנים אל פנים. (כאילו אמרו לי אתה רוצה להיות גבור? בבקשה...) ברם הפעם ההצלחה לא האירה לי פנים. עוד טרם הגעתי למגע ממשי עם האויב, נפצעתי בצורה איומה מרסיסי פגז תותח. גם אחרי טיפול קשה וממושך נשארתי נכה, כמו שאת רואה אותי היום. נקרעה לי לחי, כל שיני נשברו וגם אזני נקרעה לי. למזלי, החובשים הרגישו מיד באסוני והתחילו לטפל בי ללא השהיה כלשהי. הטיפול שקיבלתי בפעם הזאת היה שונה לגמרי מהטיפולים שקיבלתי עד כה, כי הפעם פרפרתי בין החיים ובין המוות, מתוך כאבים ויסורים נוראים. רק אחרי חצי שנה בערך יכולתי לרדת מן המטה, כשאני נכה במאת האחוזים, וכל צורתי האנושית נלקחה ממני. כשראיתי את עצמי בפעם הראשונה במראה לא חשבתי כי זה אני. אולם אחרי שהתברר לי כי אכן את עצמי אני רואה, כמעט שהתעלפתי. קללתי את עצמי. למה זה נשארתי בחיים בצורתי המפלצתית? שאלתי במר לבי. הלא קיומי בעולם רק יבהיל את הבריות! איזו תועלת אוכל להשיג בחיי לעצמי או לאחרים, מי ירצה אפילו לדבר עמי. אפילו בעודי בבית החולים ראיתי איך האנשים משתמטים מפני ומסתכלים בי במנוד ראש. ללא ספק חשבו גם הם כמוני, מה ערכו של יצור משונה זה בעולם החיים?

ברם המחשבות שוא ידברו, ויצר החיים העז, העושה את שלו, לא נתנני להתייאש, כמו שאמרו החכמים "בעל כרחך אתה חי". במשך חודשים רבים החזיקו אותי בבתי חולים ובבתי החלמה, עד שהגיע קץ המלחמה. אותות הצטיינות גבוהים ביותר והפרסים הכי גדולים הוענקו לי, ובהם מצאתי נחמה פורתא. כמובן שגם כסף לא היה חסר לי.

על מצבו של המפקד שאותו הצלתי לא שמעתי כלל עד סיומה של המלחמה. הייתי כל כך טרוד בצרותי עד ששכחתיו לגמרי. אך לא כן הוא.

בשעת החרום של פעולות האיבה, קשה היה לחפש בן אדם. למרות שהוא ידע את שמי ואת הנתונים האישיים שלי (אף על פי שהוא לא שאלני על שמי), אבל הוא חיפש אותי ותמיד התענין אודותי, כפי שנודע לי לאחר מכן. והנה בהיותי בבית הבראה באישל (בית ההבראה המלכותי שהיה אחרי כן של הקיסר פרנץ יוזף), פתאום הפתיע אותי המפקד שבא אלי בעצמו באופן מיוחד בכדי לבקר אותי, אחרי שנודע לו דבר אסוני. כשהגיע אלי הכיר אותי רק בקושי רב, ואז תפס את ראשו והשתתף בצערי.

הוא התעניין במצבי הכלכלי, ואני אמרתי לו שבנדון זה אין לי כל תלונה. ספרתי לו על פרסי הצטיינות גבוהים שהוענקו לי, ועל פנסיה גדולה בה אני מבוטח לכל ימי חיי בהכנסה מכובדת ביותר. 'הדבר היחיד המדאיג אותי הוא מצבי הפיזי שאינו ניתן לתקון,' אמרתי.

— 'זה הכל טוב ויפה מה שאתה מספר לי,' אמר המפקד, 'ברם, מעשי הגבורה שלך, ובמיוחד מידת מסירות הנפש אותה הוכחת במאמציך להצלת החיים שלי ושל אחרים וחלקך בנצחוננו במלחמה, שגם אתה שותף בהשגתו, מעניקים לך הזכות לפיצוי יותר הולם מזה שקיבלת. בזה אני מתחייב לטפל.'

— 'ראשית,' הציע לי, 'עד שאני אשיג בשבילך את המגיע לך, אני מזמין אותך שתעבור לגור אצלי. אני מוסר לרשותך דירה מיוחדת בבית אחוזתי עם כל הנוחיות, בה תרגיש כמו בבית. אני מקוה שלא תדחה את הצעתי,' סיים.

— 'אדוני רם המעלה, אני מודה לך על הצעתך האדיבה, המוכיחה את נדיבות לבך, אך הנני מצטער מאוד על שאני נאלץ לסרב להצעתך האדיבה,' אמרתי.

— 'אני מתאר לי נימוקך,' אמר המפקד, 'אבל אני מקבל על עצמי, בשמי ובשם רעייתי, שאף אחד מבני משפחתי לא יתערב בנוהג החיים הפרטיים שלך. אדרבה, נסייע בידך שתוכל להתנהג לפי דתך והמסורת שלך. תקבל את עזרתנו המלאה, שתוכל לחוש ממש כאילו אתה נמצא בביתך שלך.'

הופתעתי לגמרי ממהלך מחשבותיו, שהוא מרחיק לכת עד כדי כך שגם בעיות הכשרות לא נעדרו מדאגותיו למעני. והרי אלה הן בעיות שנמחקו מסדרי חיי זה זמן רב ביותר. הוא פשוט "לחץ אותי אל הקיר" ושלל ממני כל נימוק לסרב לו.

— 'אני מבקש סליחתך, אדוני,' אמרתי לו, 'יודע אני שכוונותיך טובות ושרצונך לעזור לי ולהנעים את חיי בכל דרך אפשרית, וודאי שאין בדעתך להתערב בסדרי חיי הפרטיים. אהיה, איפוא, גם אני גלוי לב כלפיך, ואומר לך בכנות סיבת סירובי להצעתך. אבל אבקשך שאל תנסה לשכנע אותי לשנות את החלטתי, כי לכך לא אשתכנע לעולם. ובכן סירובי הוא בגלל

אסוני. כלומר, הנכות שלי. הצורה האנושית נלקחה ממני. הבבואה של קלסתר פני שאני רואה בהסתכלי במראה, מבהילה אפילו אותי ומכל שכן את זולתי. רואה אני כי צורתי המשונה מעוררת גועל בעיני כל. זהו נימוקי בקיצור,' אמרתי.

— 'הבנתי אותך, ידידי, הדבר מצער מאוד. אני מבין אותך, ולכן יש לי הצעה אחרת בשבילך: יש לי חוה ובה בית מגורים נהדר, ואותה אני מוסר לך בתור קנין אישי שלך לכל ימי חייך. בחוה זו תוכל להנהיג לך אורח חיים כרצונך ותיפגש רק עם אנשים שתהיה מעונין להיפגש עמהם.'

— 'סלח לי, אדוני, אני באמת מודה לך מקרב לב, אבל אינני חפץ בשום מתת. הנה אסביר לך את נימוקי: אני יהודי! בתורתנו כתוב "כל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא". כאשר שמעתי בלכתי באותו ליל עלטה קול גניחות, והכרתי שהם של אדם הנוטה למות, סטיתי מדרכי והלכתי אחרי הקול לעזור במידת האפשרות, מבלי לדעת מיהו אותו אדם הנתון בסכנה. הוא היה יכול להיות הפחות שבפחותים ואפילו אויב, אף על פי כן סכנתי בעצמי על מנת להצילו. ברור שלא עשיתי זאת על מנת לקבל פרס. במקרה היית אתה הנתון באותה סכנה. בהצלחתי להציל את חייך זכיתי במצוה גדולה. לרוע המזל קרני לאחר מכן אסון נורא, שבגינו עולמי חשך בעדי. הגעתי למצב שחיי אינם חיים. ואם אמכור היום גם את עולמי הבא, מה עשיתי? ... לכן ודאי תסכים אתי שלא כדאי לי לקבל שום גמול על מעשה טוב זה שזכיתי לעשות.'

סוף סוף ירד לסוף דעתי, ואמר: 'אם כי אינני מקבל את דעתך, הרי מלוי רצונך קדוש אצלי אחרי רואי שאתה כה צנוע, למרות שאני עומד על דעתי, שכל מה שאתה מקבל, לא ניתן לך בתור גמול המצוה, מכיון שעל מעשה גדול כזה אי אפשר לגמול, כי אין תמורה לחיי אדם. אני נפרד ממך בצער עמוק, על שאיש גדול כמוך ספג מהלומה כה מכאיבה, אשר אפשר היה למנוע אותה. מצפוני לא יתן לי מנוח עד שלא אמצא בשבילך איזה סדור מניח את הדעת, בכדי לאפשר לך לבלות את ימי חייך כמה שאפשר בתנאים טובים ונעימים, בתור פיצוי כלשהו לנזק הגופני שסבלת, אשר אותו אין אפשרות לתקן,' אמר. בזה נפרד מעלי, כשהדמעות שבעיניו העידו עליו שהוא באמת משתתף בצערי."

פרק עשרים

הפרס המלכותי

"בית ההבראה שהזכרתי לך מקודם, היה גן עדן של מטה במלוא מובן המלה. אינני יכול אפילו לתאר לך את צורתו. עשיתי שם חיים כאלה, שמעולם לא ידעתי שקיימים כדוגמתם עלי אדמות. במקום זה החלמתי והבראתי עד שחזרתי לכחותי הראשונים, פרט לנכותי שסילוקה מעלי היה מן הנמנע.

עם סיום תהליך הבראתי קיבלתי ממשרד הבטחון אשור רישמי על הקיצבה הממלכתית שאקבל במשך כל ימי חיי. כעבור עוד חודש, בערך, קיבלתי הודעה ממשרד הבטחון שאחוזת הרוזן וינדישגרץ, הנמצאת בדרומה של העיר גרץ, שהיתה שייכת לשעבר לבית הרוזנים וינדישגרץ, עם כל שטחה לגבולותיה, כולל החוה הגדולה והארמון וכל הבניינים השייכים לה, עם כל הנכסים, דניידי ודלא ניידי, השייכים לאחוזה זו, ניתנו לי לנחלה לעולם. כמו כן נשלח לי עותק מן העתון הממשלתי (רשומות) בו מופיע הצו המלכותי בחתימת ידו של המלך, על העברת האחוזה לנחלתי. אחרי כן קיבלתי מכתב גם מידידי המפקד, בנוגע לאותו נושא. ידעתי שכל הענין הגדול הזה סודר הודות להשתדלותו. בהמשך המכתב כתב המפקד כי אם לא אתנגד רוצה הוא לסדר ביום בו אכנס לאחוזתי, קבלת פנים מלכותית. לטכס הזה יבואו אורחים רמי מעלה, ביניהם קציני צבא בכירים, שמוצאם ממעמד האצולה, מהם גם רוזנים. הוא יודע שאני לא מנוסה בטכסים אלה, לא בהתנהגותי האישית ולא בחלוקת הכיבודים על פי נוהגי האצולה. בהזדמנות זו אצטרך גם לנאום קצרות, לכן אם אני מסכים הוא שולח לי ספר שממנו אוכל ללמוד את הדברים העיקריים. את כל ההכנות וארגון הטכס הוא לוקח על עצמו. הוא ורעייתו מוכנים לבוא לקחת אותי לטכס, אם אסכים לכך. כמובן שנאלצתי להסכים. מזה לא יכולתי להתחמק.

כאשר הגיע היום המיועד, הגיעו אלי האלוף משנה ורעייתו במרכבה שאליה היו רתומים ארבעה סוסים, כמקובל בחוגי האצילים, ועוד כמה מרכבות עם אורחים נכבדים. קודם נכנס רק הוא ורעייתו, כדי לבחון אותי

אם אני מוכן כראוי. ואמנם אני התכוננתי עד היכן שידי מגעת. אחר כך נכנסו כולם, ברכנו איש את רעהו ויצאנו לנסוע אל האחוזה והנחלה שקיבלתי. כאשר הגענו שמה, עצרנו לפני השער הראשי, שקושט לכבודי בדגלים וזרי פרחים. היו שם רבים שהכרתי אותם אחרי כן בתור אריסים ועובדים במשק שלי. גם הצוות של משרתי הארמון נכח שם כולו. האורחים האזרחים עמדו בצד אחד, ובצד השני עמדה פלוגה צבאית. דקות אחדות אחרי שהגענו, הגיעו עוד מרכבות אחדות ובהם אישים רמי מעלה מקרב השררה הממלכתית. היה שם שר הבטחון, ראש המטות של הצבא, ועוד אישים חשובים וקצינים בכירים. אפשר לומר שבמעמד זה הנחילו לי כבוד מלכים. אחרי שנכנסנו לתוך הארמון, דרך פרוזדור מקושט בהדר מיוחד, הגענו לטרקלין מפואר. נברשות בדולח תלויות בשרשרות כסף הבהיקו בשלל צבעים, ומעל גבי שולחנות ערוכים במיטב המעדנים נדפו ניחוחות מגרים.

אותי הושיבו במושב הכבוד בראש המסובים. מימיני ישב שר הבטחון ומשמאלי — ראש המטות של הצבא. שורה שלמה של מכובדים וקצינים בכירים תפסה את מקומה המיועד באולם הטכס. על יד שר הבטחון התישב מנהל המחוז, שהיה גם הוא מבני האצולה.

הטכס התחיל ברוח מרוממת. כמובן שכל החזיון הזה היה בשבילי אירוע ראשון מסוגו. אמנם התכוננתי לקראתו, לבלתי היות ללעג בעיני האורחים רמי המעלה. אני מתאר לי כי גם האורחים שהופיעו לכבודי קיבלו הכנה נפשית מיוחדת לבל יהיו מופתעים למראה פרצופי המוזר ופשטות הליכותי, האופיינית לאזרחים פשוטים ואינה מקובלת בחוגי האצולה. הרגשתי בתוך חבורה זו היתה מאוד מאולצת ולאו דוקא נעימה. המסובים השתעשעו איש עם רעהו, כאילו בילו בינם לבין עצמם בבית אחד מהם. אני השתדלתי להשגיח על כל תנועותי, שלא לעורר גיחוך או תמיהה בעיני אורחי. אחרי שהאורחים התכבדו מן התקרובת שעל השולחנות, כשמשרתי הבית אצים רצים ביניהם לספק משאלתו המיוחדת של כל אחד מהם, התחיל החלק הרשמי של הטכס, כלומר הנאומים. ראשון הנואמים היה שר הבטחון. בנאומו הוא הציג אותי בתור גבור המלחמה המצטיין ביותר. בין השאר אמר: 'אישית אני מכיר את מכובדנו האדון וידר רק מעכשיו, אבל את פעולותיו וגבורותיו אני מכיר מזמן. יש לו במשרדנו תיק גדוש במעללי גבורה יותר מאשר כל שאר גבורי מולדתנו. לא באתי לטכס זה בגלל שהוזמנתי אליו, אלא אני עצמי ראיתי הופעתי כאן בתור חוב מוסרי. בגלל שגם הגבור המכובד, חתן חגיגה זו, התנדב תמיד ללכת בראש בכל משימה מסוכנת כשצרכי המלחמה תבעו זאת, על כן בדין הוא שיבוא על שכרו. עונג גדול

הוא לי להכירו אישית ולהביע לו את הוקרתי בשם הוד מלכותו. אני מאושר שניתנה לי הזדמנות זו. אותות ההצטיינות הכי גבוהים, הפרסים הגדולים והשיקום הממלכתי בצורתו המכובדת ביותר, זהו מה שהממלכה יכלה לתת לך בתור אות הוקרה על גבורתך. ברור לכולנו כי מה שאתה נתת לנו הוא בעל ערך הרבה יותר גדול מכל אותו גמול ממלכתי בו זכית. אך ידינו קצרה מלהשיב לך את מה שההשגחה לקחה ממך, בצורה כה עגומה. שמך יחרת בהיסטוריה שלנו בתור מופת לדורות הבאים באותיות מוזהבות, לשם עולם ולתהילה.'

לבסוף סיים: 'אני מברך אותך בשם הממלכה ומאחל לך אריכות ימים, ושתמצא נחמה וסיפוק בחייך ובעבודתך. בהזדמנות זו אני מוסר לך את מפתחות הטירה על כל גנזיה והעתיקות יקרות הערך האצורות בה. כל אלה יחד עם החוה הצמודה לה, שייכים מעתה לך, בתור קניינך האישי ללא עוררין.' בסיימו את דבריו, הוציא מתיקו צלב גדול של זהב — אות ההצטיינות הכי גבוה של הממלכה, וענד אותו על דש מעילי ולחץ את ידי בידידות. אחרי כן נמסרה רשות הדבור לרמטכ"ל, ואחריו — למנהל המחוז. גם הם נאמו ברוח דבריו של הראשון.

אחריהם נאם המפקד שלי. הוא הצביע על רגשותי המעודנים, תוך כדי תיאור מעשי מסירות נפש, בהם הצטיינתי בתנאים האכזריים ששלטו בשדות הקטל. באופן מיוחד הוא הבליט אותו מעשה של הצלת אדם שלא ידעתיו קודם לכן, תוך סיכון עצמי והתמסרות מוחלטת שלא נשמעה כדוגמתה.

אחר כך נתבקשתי להשיב למברכי, כמקובל. מה אגיד לך, גיטל יקרה?

— בפניך אין לי מה להתבייש. לגביך אין זה בגדר סוד. את אמנם לא מכירה אותי, אבל את חדר המטות בו נולדתי וחונכתי, את מכירה. בתי הספר הגבוהים שבקרתי בהם, גם כן ידועים לך, וכמה שלא ידוע לך הרי סיפרתי לך אתמול ושלשום על פרנסתי העלובה, על חברי הנחותים וכולי. מכל זה את יכולה לצייר לך תמונה ברורה על רמת ההשכלה שלי, וכמובן — חוסר כל נסיון להופיע בפני צבור. ואז, במצבי העלוב הזה, מוטל היה עלי להשמיע נאום. ובאזני מי? — באזני שרים ורוזנים ואצילי עם. אני ידעתי את מך ערכי ואפילו לא העליתי על דעתי לפתוח את פי, למרות שידידי המפקד הודיע לי מקודם שעלי להיות מוכן לזה. אני אמנם התכוננתי לנאום, אולם לבסוף נרתעתי בגלל אימת הציבור. במיוחד פחדתי לפתוח את פי בגלל לשון העלגים שבפי. החלטתי איפוא שלא לנאום. לכן כשהגיע תורי לדבר, הגבתי במין תנועות משונות, שמהם אפשר היה להבין כי אני מתוח ביותר, מחמת רוב התפעלות בגין השבחים הרבים שהושמעו כאן לזכותי והכבוד

הגדול שנעשה לי. אבל להתחמק לגמרי מלנאום לא יכולתי, על כן התחלתי את דברי בערך בנוסח זה:

'הוד מעלת האורחים הנכבדים! אני נרגש ביותר מהכבוד הגדול שחלקתם לי בהופעתכם האישית, מכיון שאף פעם לא זכיתי לשבת בין אורחים כה נכבדים. השבחים הרבים שהשמעתם כאן, אינני יכול לתאר לי שהיו מכוונים אלי. במעשים הטובים שעשיתי, לא התכוונתי אלא למלאות חובתי היסודית ולא להתגאות בהם, ומכל שכן — שלא על מנת לקבל פרס. האמת היא כי רק מצפוני הוא שדחף אותי לעשות מה שעשיתי, הן כלפי המולדת והן כלפי הבריות. מי אני ומה אני, שזכיתי לכבוד כה גדול מצד אדונים רמי מעלה כמוכם. נאלמתי דומיה, מעומק הפתעתי. אין בפי די מלים להודות לכל אלה אשר מצאו לנכון להעלות פעולותי על נס, ולהכתירני בתואר גבור ולעשות לי את כל הכבוד הזה. אני מאחל אריכות ימים להוד מלכותו אדוננו המלך ולכם אצילים רמי מעלה. שלום לממלכה האדירה שלנו ולחילות מגיניה.' בזה סיימתי את נאומי.

בתום פרשת הנאומים הטיבה הפמליה המכובדת את לבה. כולם שתו לרויה ואף אחד מהם לא היה שכור. מטרונה אחת שראשה, צווארה ואצבעות ידיה היו טעונות עדיים יקרים, ורעיית המפקד התנהגה כלפיה בהכנעה, התיחסה אלי במין פשטות כזאת כאילו היינו חברים ותיקים בני דרגה חברתית אחת, כאילו שיחקנו יחד בגן הילדים, ומאז ומתמיד התהלכנו יחדיו. הבעת פניה העידה על הכרת הטובה כלפי, וכי משתתפת היא מקרב לב בצערי, על הפגם הגופני בו לקיתי.

אחרי שנסתיימה המסיבה קמו כולם, נגשו אלי לברך אותי ונסעו איש לדרכו. המפקד ורעיתו נשארו אחרונים. אחרי שנשארנו רק שלושתנו, התישבנו באחד הטרקלינים, שקענו בכורסאות עור עתיקות והתחלנו לדבר. המפקד פתח את השיחה בנימה ידידותית חמימה.

'ראה,' אמר אלי, 'נכנסת כאן לתוך רכוש עצום. הנך בעל הבית כאן לבדך. אני סומך עליך שתדע כיצד להשתלט על העניינים, הן בניהול המשק, והן בפיקוח על העובדים. יש לך כאן צוות עובדים התלוי בחסדך, מי שמוצא חן בעיניך אתה ממשיך להחזיקו, וכל מי שאינו ממלא את תפקידו לשביעות רצונך אתה יכול לפטרו. כמובן שבידך הזכות לשנות כל מה שלא מוצא חן בעיניך בהנהגת המשק. בתור האדון החדש של אחוזה זו, יכול אתה להורות בנוגע לכל ענין כטוב בעיניך, ולעמוד על ביצוע כל הוראה בהתאם לדרישתך. אין אתה משועבד לרצונו של אף אחד מעובדי הבית והמשק. אף על פי כן אני מציע לך שבשלב הראשון אל תעשה שום שינויים, אלא תלווה את מעשיהם של כל משרתיך בעיניך הפקחיות, עד שתכיר את כולם;

מכיון שמשק גדול זה הוא עכשיו במצב מוזנח במקצת, מחמת העדר בעלות מוגדרת בתקופה האחרונה. לא יתכן שלא היו כאן הזנחות ואולי אפילו מעילות, כפי שזה רגיל במשק המתנהל ללא בעל בית. אני בטוח כי אם אתה תפקח על העניינים, הכל יחזור לתיקונו בזמן קצר ביותר. אם תהיינה לך בעיות שתתלבט בהן, פנה אלינו ואנחנו נעזור לך. אנו מוכנים לעמוד לרשותך בכל עת שתפנה אלינו. אין רצוננו להתערב בענייניך אבל בנוגע לכל בעיה שתתקשה למצא את פתרונה, נעשה מצדנו הכל בכדי לעזור לך, אם נתבקש לכך על ידך. אל תחוס עלינו בכל מקרה שתזדקק לסיוע כלשהו מצדנו, כי כל מה שנעשה בשבילך יגרום לנו סיפוק נפש ושמחה. אנו גם נשמח לבקרך מפעם לפעם, אם חברתנו תנעם לך.

אחרי שהבעתי להם את תודתי על הדרכתם והבטחת נכונותם לעמוד לימיני בכל מקרה שאזדקק להם, הם נפרדו מעלי בברכות ואחולים טובים, ועד היום הם נשארו ידידי הקרובים ביותר."

פרק עשרים ואחד

ברל מתגעגע הביתה

״כפי שהזכרתי לך מקודם,״ המשיך ברל, ״ניתנה לי חוה זו במתנה בהשתדלותו של הרוזן אפוני (הוא המפקד שהצלתי אותו ממות). לשעבר היתה חוה זו חלק מנחלאותיו של הרוזן וינדיש־גרץ, שהיה שאר בשרו של הרוזן אפוני. הוא תרם חוה זו לממלכה, בתור השתתפותו בהוצאות המלחמה, כמחוה שנועדה להוכיח כי אכן שלם לבו עם מדיניות הממשלה בצאתה למלחמה, למרות הפולמוס המדיני העכור בו היה מעורב הרוזן עם צמרת השלטון בנוגע לשאלה זו. לבסוף שחקה לי השעה ומתנה חשובה זו הועברה לנחלתי בהמלצתו של שר הבטחון.

בתחילה הייתי מאד אסיר תודה על המתנה שקיבלתי. אבל, אחר ששמעתי את השבחים הרבים בהם קלסו אותי באותו טכס מרשים שנערך לכבודי, התחלתי להאמין כי אכן כל מה שניתן לי אינו בחסד אלא בזכות, כי הרי סוף סוף נהרסו חיי עד היסוד, וכמה שאאריך יותר ימים יותר יארך סבלי. מה בצע בכל ההנאות שלי כשפרצופי מעורר פלצות בעיני כל המסתכל בי. למעשה זוהי סיבת בואי לכאן. אך כרגע לא אדבר על זה, כי קודם ברצוני לגמור את כל הסיפור ואחרי כן נגיע לשיחה על תכלית ביקורי.

ובכן, הוטל עלי להסתגל לאורח חיים חדש, שהוא שונה בכל מן החיים שהייתי רגיל בהם לשעבר, ובמיוחד במה שנוגע לצד החברתי שלהם. להתרגל לחיים טובים של שפע ובזבוז, מסוגל כל יהודי, אפילו פושט יד. אבל להיות אדון בין אדונים, שכל תנועה שלהם נעשית לפי חוקי הנימוס המקובלים בקרב בני האצולה, זה ענין לא פשוט כלל ועיקר. ואכן זו היתה המשימה הקשה ביותר בשבילי. אין לך מושג כמה מתח הכניס דבר זה לארחות חיי החדשים. שורה שלמה של כללי מסורת מיוחדים מגבילים תנועותיו ואף אמרי פיו של איש החברה הגבוהה. זו שכבה חברתית יחודית מאד, בה כל השייך אליה מאולף משחר ילדותו לציית ללא סייג לנימוסי האצולה המחמירים. אבל אני הוטלתי לסביבה זו לפתע, ללא כל הכנות מוקדמות, ומבלי להיות מודרך על ידי מישהו בנוגע לכל המתחייב כתוצאה משייכותי

למסגרת החברתית החדשה אליה סופחתי. זו היתה הבעיה הכי מסובכת בשבילי, שקשה אפילו לתארה. כגולם ממש הייתי בנדון זה, ולפנות לידידי הטוב, המפקד, במצוקתי זו — פשוט התביישתי.

אבל שתי תכונות טבעיות חיוביות יש בי ועל ידם נעזרתי, בסופו של דבר: א. ידעתי כי אינני יודע. ב. יצר החיים ורצוני העז המריץ אותי להתגבר על כל המכשולים ולפרוץ לי דרך בכיוון שהתוותי לפני. דאגתי הראשונה לא התרכזה בכיוון הכרת הסביבה והמנגנון המפעיל את החוה, בכדי להשתלט על המשק, אלא הפניתי כל תשומת לבי לצד החברתי של חיי החדשים. במלים אחרות — התמסרתי למיצוי כל האפשרויות להנות ממירב מנעמי החיים בגודש השפע שלתוכו נקלעתי. קבעתי לי כלל לנצל כל הזדמנות נתונה להופיע בחברה הגבוהה, אליה השתייכתי מעתה. ידידי המפקד סייע בידי רבות לבל אשקע בשיעמום, תוך כדי שבתי בדד בביתי. תמיד עורר אותי לצאת לאותם המקומות בהם הופיע הוא ואשתו. נוסף לבילויים הנעימים, ניתנה לי בכך הזדמנות ללמוד את נימוסיה החברתיים של האריסטוקרטיה על כל דקדוקיהם. התמסרתי לנושא זה בכל מאודי, ואכן הצלחתי בכך.

בעיתי השניה היתה השתלטותי על הרכוש. לקחתי את העניינים לידי כמו שיעץ לי ידידי המפקד. מתוך מגמה זו רכזתי את מוחי וכל כוחות הנפש שלי לדעת את עבודות המשק על כל סוגיהם, ולהכרת העובדים הטובים והגרועים. להבחין בין המסורים שבהם לבין אלה העושים את מלאכתם רמיה. באורח מקביל השתדלתי לגבש לי את שיטת ההתנהגות ההולמת כלפיהם. אכן ברבות מבעיות אלה שהעסיקוני בתקופת בראשית זו, אני ממשיך להתלבט עד היום.

כרגיל בכל מקרה שבו נדרש האדם לעשות דברים חדשים, שלא למד אותם ולא הורגל בהם, עשיתי גם אני שגיאות רבות, במיוחד בחלקה הראשון של תקופת ההסתגלות. על חלק משגיאות אלה נודע לי זמן קצר אחרי שנעשו, באופן שעדיין יכולתי לתקן אותן, אבל נעשו על ידי גם שגיאות אשר שוב לא יכולתי לתקן. כסף רב הפסדתי מחמת אי ידיעה וחוסר נסיון, בכל הנוגע לרכש ציוד ושיווק התוצרת. למרבה המזל ממדי הרכוש מגיעים לגודל המסוגל לספוג הפסדים אלה, מבלי להשאיר רושם ממשי על הקופה. אולם למרות זאת, הדם הזורם בעורקי לא נתנני להשלים עם עצם הידיעה שמשקי סובל הפסדים בענפים מסוימים, ללא הצדקה מעשית.

הקדשתי את מלוא תשומת לבי לחוה. עקבתי בקפידה אחרי כל הנעשה בכל ענף וענף. אט אט נכנסתי לתוך העניינים והתמחיתי בהם עד כדי כך, שהייתי מסוגל לקחת את נהול המשק לידי. כמובן שלא הגעתי לכך בבת

אחת. אולם כבר בימים הראשונים הגעתי לכלל מסקנה, כי לא אוכל להשאיר את הנהלת המשק על אותם הפסים שעליהן התנהלה במשך התקופה האחרונה, בהיות האחוזה ללא בעל בית. יתירה מזו, אני בתור האדון החדש, הייתי הבעלים של חוה זו בלבד, בעוד שלבעלים הקודמים, הרוזן וינדיש־גרץ, היו אחוזות רבות ולא היתה בידו האפשרות לדאוג לכולן, כמו שאני יכולתי לרכז מלוא תשומת לבי לניהולו של משק זה. עליך לדעת כי המשק הזה הוא אכן בעל ממדים עצומים. הוא כולל שטחים ענקיים, שבתחילה לא ידעתי אפילו שהם שייכים לי, רק ברבות הימים נודע לי עליהם. אותו הדבר היה גם עם צוות העובדים שלי. היו ביניהם כאלה שכאשר ראו אותי בתחילה בתור נכה ובלתי מנוסה, הם ניסו את מזלם בביצוע מעילות שונות, עד כדי מכירת שטחי קרקע ומקנה משלי. אבל אני גיליתי מעילות אלה והגבתי על המעשים הפליליים בהתאם למתבקש. תגובותי הנמרצות הכניסו סדר במשק, ומשמעת בקרב עובדיו. כיום כבר חדרתי לכל ענפי החי והצומח בחוה. אני חולש על העובדים ומלווה את כל הנעשה על ידם בעינים פקוחות וביקורתיות. שום דבר לא נעשה ללא ידיעתי ורשותי. על כל פנים כך אני חושב. אבל יתכן שאני טועה בדבר ורק נדמה לי שהכל הולך במשקי כשורה, מכיון שהחוה גדולה מאד, תפוקתה רבה ומגוונת, תוצרתה מכילה הרבה מיני תבואות, פירות, צאן, בקר וסוסים, והכל בכמויות גדולות, ואין זו, כמובן, משימה קלה להשתלט על כל זה.

זוהי בעצם תמצית קורות חיי מאז שעזבתי את הורי, וזהו מצבי הנוכחי. הרבה ימים קשים ושחורים עברו עלי, אבל אלה שייכים לעבר. כעת אני חי במנוחה וסיפוק, ונהנה משפע כלכלי בממדים שהם בלתי מוכרים בארץ הזאת.

הבה נעבור עכשיו לנושא העיקרי שלנו. נשוחח אודות מגמת ביקורי כאן. הנה רואה את כי אחיך, שנחשב במשך שנים רבות לאבוד, עומד היום מולך בתור איש השולט על הון עצום שכולו שלו. אני בעל מוניטין אישיים מרשימים. הכל יודעים כי מעמדי בא לי כתוצאה ממעשי הטובים ורוח הגבורה שפעמה בקרבי. כל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותי ממקומי. רק דבר אחד נמנע ממני — הקמת משפחה. לכן החלטתי לבוא אליכם, שהנכם עצמי ובשרי. ידעתי את משה שהיה מתמיד איש טוב וישר ונקי כפיים. אותך אני זוכר, שהיית ילדה שובבה ופקחית. חשבתי, איפוא, למה למנוע מכם את הטוב, בזמן שיש בכוחי להעניק לכם מן הנכסים שנפלו בגורלי, שתהיו כולכם עשירים ומאושרים.

החלטתי,איפוא, לקחת אתכם אלי, שנשב כל המשפחה יחדיו. אתם תקבלו לידיכם את ניהול כל המשק. אציג אתכם לפני המשרתים והמשרתות, צוות

הצמיתים והאריסים, בתור האחראים על החוה כולה, ואף אחד לא ימרה את פיכם. בסופו של דבר צאצאיכם ירשו כל אותו רכוש גדול שאני בעליו היום. מה דעתך גיטל על הצעתי?״ - סיים ברל את דבריו, כמי שבטוח בעצמו כי הצעתו הנדיבה תתקבל בשמחה בשתי ידים.

גיטל לא נלהבה כלל מאותו רוחב לב שבא לידי ביטוי בהצעתו של ברל. היא ענתה בקרירות: ״קודם כל עלינו להפסיק עכשיו. בשביל היום היה מספיק. מחר, בעזרת השם, נמשיך לשוחח. סוף סוף לא אני לבדי הקובעת בשאלה כזאת, שגורלי וגורלו של משה ומשפחתו תלוים בה. בכל אופן אני שמחה מאד שיש לי אח שהוא כל כך עשיר ומכובד. עכשיו בוא ונכנס לאכול ארוחת ערב. על הצעתך נצטרך לדון ביחד כל המשפחה, כי אצלנו מקובלת דעתו של משה כדעת ההורים, עליהם השלום. בימיו האחרונים של אבא ז״ל הוא מסר לו את כל השליטה על הבית והעסק. הוא סמך עליו בכל. חוץ מזה אשתו רחל היא אשת חיל במלוא מובן המלה ואשה פקחית ביותר. ראיתי שמשה מתייעץ עמה בכל ספקותיו, הוא שומע לעצותיה ומצליח. היא תשמיע בוודאי את דעתה גם בנדון ההצעה שלך, ויש להניח כי כולנו נתחשב בעמדה שהיא תנקוט.

בהכנסם הביתה לא מצאו אלא את רחל לבדה, כשהיא עסוקה בהכנת ארוחת הערב, בעוד משה וילדיו טרם חזרו מבית הכנסת. כעבור דקות אחדות הגיעו גם הם. כאשר נכנס משה מצא את ברל נשען על כסאו בניחותא, קורא עתון ומעשן סיגריה, כשכולו שופע סיפוק נפש ובטחון עצמי. משה רטן מאד בראותו כי אין הוא מתבייש ממנו ומבני המשפחה בהתנהגותו האפיקורסית, אולם התאפק ושתק. יבוא יומו — חשב, לפני שיסע מכאן אגלה לו את כל לבי, שידע לפחות שאין הוא נחשב אצלנו אפילו לגוי רגיל, אלא אף גרוע מזה. לא מן היהדות בלבד התערטל, אלא מכל נימוס אנושי. למעשה אין הוא אלא סתם רשע וגס רוח.

רחל הסתכלה בפני בעלה וקראה מעליהן את מועקת לבו. היא הבינה אותו, השתתפה בצערו והעריכה מאוד את התאפקותו. גם בעיניה לא מצא גיסה חן בהתנהגותו, אך היא היתה מתונה בטבעה ואשה משכלת. היא דנה אותו לכף זכות, בגלל היותו אובד דרך ואומלל, ובמקום שתעורר ריב ומדנים השתתפה בצערו בדומיה. היא ראתה אותו עומד לפני שוקת שבורה, כערער בערבה, אחרי שהוסר ממנו לא רק צלם אלקים, אלא גם צלמו האנושי. מה הוא ערך כל עשרו? אמרה בלבה, איזו הנאה יש לו מחייו לאומלל שכזה?

פרק עשרים ושנים

ברל מציע הנאות העולם הזה

בני הבית הסבו מסביב לשלחן, אחרי שכלם נטלו את ידיהם, כולל יצחק הקטן, פרט לאורח. בשעת הסעודה פנה משה אל ברל בנימה של סקרנות:

— "זה כמה ימים שאתה בינינו ולא סיפרת לנו כמעט כלום על אודות עצמך. איפה אתה גר? מה מעשיך שם? איזה אסון קרה לך שנעשית בעל מום כזה? מהי משמעות המדליות הרבות התלויות על דש מעילך? ובעיקר מעניין אותי, מה הניע אותך לסטות מדרכי היהדות שהנחילו לך הורינו ז"ל?"

— "סוף סוף אני שומע אותך מדבר אלי לענין כמו אח," השיב ברל, "וזה באמת מעודד אותי. לא יכולתי לספר עד עכשיו כלום, בגלל שהתנהגת כלפי כמו הבן הרביעי שבהגדה, והרי רק בליל פסח עונים למי שאינו יודע לשאול ... ועתה, כאשר אתה שואל, אני מוכן לענות לך. אבל מכיון ששאלתני כל כך הרבה שאלות בבת אחת, לכן אענה לך קודם על שאלתך האחרונה —

אתה חרצת עלי את משפטך בתור סוטה מן הדרך הישרה. אבל בתור יהודי מאמין הרי ידוע לך שהכל נעשה בהשגחה, ושהיא הובילה אותי לבחור בחיים אלה ולהגיע לכל מה שהגעתי. וכשם שאינך יכול לפנות אל מישהו בטענות ולהאשימו שבגללו הגעתי לאסוני, או לברך את מישהו על שהגעתי לעשירות גדולה, מאחר שרק גורלי הוא שהנחה אותי גם לאסוני וגם לעושרי, כך עליך להאמין גם לזה שיד ההשגחה עשתה זאת. לגיטל כבר סיפרתי חלק מקורות חיי, וקשה לי לחזור שוב על הסיפור כולו. ברם על מטרת בואי אליכם אכן רצוני לשוחח אתכם, ודרך אגב יוודע לכם גם חלק מקורות חיי, ובכלל זה — תשובתי על שאלותיך הראשונות.

אני הייתי גיבור מלחמה ובתור שכזה נפצעתי שש פעמים. המדליות שאתם רואים על דש מעילי הן אותות הצטיינות על מעשי הגבורה שעשיתי. בגין גבורתי וסבלות נכותי, קיבלתי בתור פיצוי, חוה גדולה עם טירה מפוארת בת ארבעים ושנים חדרים, ואולמות בשווי של הון עצום."

— "סלח לי ברל, על שאפסיקך באמצע," אמר משה, "אבל אני מפחד

שאשכח את דברי לכשאתרכז בסיפורך, לכן אל תשכח אתה את דבריך. אך קודם אני מוכרח להגיב על התחסדותך; כביכול הטפת לי מוסר שאני "בתור יהודי מאמין ...", וגם על ענין ההשגחה התבטאת במין מלים כאלה שרק יהודי מאמין משתמש בהן, והרי אתה רחוק ממושגים אלה, ולמה אם כן אתה בא להטיף לי, ומנסה לשכנע אותי בנימוקים שאתה בעצמך לא מאמין בהם? וזאת מבלי לדבר על כך שאין שום ממש בדבריך, מכיון שההשגחה אינה מכשילה את האדם שיכפור בה. הכשלון שבכפירה אינו בא מן השמים, אלא בדרך שאדם רוצה לילך — מוליכין אותו. האדם הוא בעל בחירה ובידו ההחלטה להיות ירא שמים או כופר, ח״ו. ההון הוא מתת אלקים. יש נסיון העוני ויש נסיון העושר. יש מי שמנצל את המתנה שקיבל מן השמים לקיים בה מצוות מתוך הרחבת הדעת — לעשות צדקה וחסד, להיטיב עם הבריות, לתמוך בלומדי תורה וכולי; ויש מי שבוחר לעצמו דרך של הפקרות ומנצל את הונו על הוללות ותענוגות, למלאות את כל תאוותיו וכולי. כן, אחי, העשירות שיש לו לאדם היא נסיון קשה וחמור, הסביר פעם הרב בשיעורו בפרקי אבות, והמאמין בהשגחה יודע לנצל זאת לטובת עצמו, שתהיה לו קרן קיימת לעולם הבא. ואילו מי שאינו מאמין, האומר אני ואפסי עוד, אינו דואג ליום מחר, אלא מפזר את הונו על קלפים והוללות — וזה בודאי לא מן השמים. אני אינני יודע מה יש לך, ולאיזה סוג אנשים אתה שייך, רציתי רק להגיב על 'אמונתך' בהשגחה שהזכרת בדבריך."

התקפה קצרה זו, שבאה בהפתעה כעין תשובה על דברי ברל, פעלה כמקלחת רותחת על ראשו. לתגובה זו לא ציפה ולכן לא ידע מה להשיב על אתר, ובאין ברירה העדיף לשתוק.

משה הרגיש שהטיל אותו לתוך מבוכה, על כן המשיך מיד בנושא של ברל ושאל אותו: "האם יש לך איזה שותף העוזר לך במשק?"

— "אין לי שום שותפים," השיב ברל, "אני מפקח בעצמי על כל העניינים. יש לי מספר מנהלים ומפקחים, אבל למעשה עומדים כל העניינים תחת פיקוחי האישי."

— "איפה למדת את המקצוע הזה?" שאל משה.

— "מעצמי!" ענה ברל. "בתחילה כשנכנסתי למשק לא היה לי מושג בנעשה ומה צריך להעשות. אבל ידידי, הרוזן אפוני, שבהשתדלותו קיבלתי את האחוזה, סייע לי תמיד ושלח לי יועצים מומחים אשר מהם למדתי, ובהדרכתם אני ממשיך להתמחות עד היום במקצועות השונים של המשק. למעשה הנני שולט כבר היום במידה מספקת בכל הידע הדרוש בכדי לפקח על העבודות השונות, והכל מבוצע על הצד הטוב ביותר."

— "האם ישנם שם בסביבתך עוד יהודים בעלי חוות כאלה?" התעניינה רחל, "האם בין העובדים שלך יש יהודים?"

— "לא! עד כמה שידוע לי אין אף יהודי אחד בכל החוות שמסביב וגם בין העובדים שלי אין יהודים. נדמה לי כי בעיר הסמוכה גרץ קיימת קהילה יהודית קטנה. מאחר שאינני נוהג לשקר, אודה על האמת כי אף פעם לא פגשתי שם יהודי, ומעניין שאפילו לא נזכרתי לחשוב על זה ..." השיב ברל בכנות.

— "אכן נודע הדבר, מדוע אינך מרגיש בפער הגדול שנוצר בינינו. אתה לא שם אפילו לב לעובדה שאתה נמצא בבית יהודי, ושקיים הבדל בין התנהגותו של יהודי לזו של מי שאינו יהודי. שכחת כבר שמאז שהגעת לגיל החינוך עד שעזבת את בית ההורים, לא נגשת לאכול בלי נטילת ידים ולא הכנסת שום דבר בפיך בלי ברכה, ולא עבר עליך יום בלי להתפלל בו שלוש תפילות."

"— נו, כן, עליך לדעת שיותר משני שליש של ימי חיי עברו עלי בלי מנהגים יהודיים, והיה לי די זמן שיפיג ממני כל גירסת הינקות ושאספיק להתנער ממנה. בפרט כאשר במשך כל הזמן אפילו לא פגשתי אדם שיזכיר לי עניינים של יהדות בכלל. ואם כן אין לך מה להתפלא," ענה ברל בקול אדיש.

כאשר שמע משה דברי ודוי אלה, קפא בו דמו ואמר: "לפי זה משמע שאתה חי כמו גוי בין גוים. האם אתה הולך לפחות לכנסיה ביום ראשון?"

— "האם צחוק אתה עושה ממני?" שאלו ברל בכעס, "נכון שאני חי בין גוים, אבל ללכת לכנסיה?! לזה עדיין לא הגעתי."

— "אני לא שאלתי אותך בכדי לעשות ממך צחוק," השיב משה בקול כאוב, "אוי לי ולצחוק שלי. הרי לפי דבריך אתה אף גרוע מגוי! הוא הולך לפחות פעם אחת בשבוע לכנסיה ומשתייך על ידי כך לקהילתו, בהתאם למה שנדרש ממנו, אולם אתה מתכחש לגמרי מכל וכל. אבל למה לנו לדבר בנימה קנטרנית; אני מניח כי עצם העובדה שנזכרת בקיומנו ובאת אלינו, היא הוכחה שהתעורר בך הזיק היהודי ומצפונך דורש ממך לחזור בתשובה, להיות יהודי כמו שחונכת בבית הורינו ז"ל ובישיבה בה למדת בימי נעוריך."

— "אודה על האמת שלא חשבתי על זה כלל," השיב ברל.

— "אהה! זה רע מאוד. ומה אם כן המטרה שלשמה חזרת למשפחה זו, שלשעבר הקריבה למענך את הכל ואתה את ערכיה מאסת?"

רחל חששה כי דו־שיח זה עלול להוליד מריבה גדולה, והחליטה לשנות את כוון השיחה. היא פנתה אל בעלה בשאלה: "למה נכנסת בדבריו להסיטו מן הנושא? מדוע לא נתת לו לגמור את דבריו? ולמה לך להטיף לו מוסר.

הלא משדיה של אם אחת ינקתם, שהיתה אשה כשרה?! הוא בודאי יחזור בתשובה גם בלי הטפתך, אם ירצה בכך.״

— ״אינני רוצה להטיף לו מוסר, הרי זה דבר שגם אני זקוק לו,״ אמר משה כמתנצל, ״רק במקרה נגעתי בבעיה שבודאי בגינה הוא בא אלינו. אינני חושב בשום אופן שהדברים שאמרתי פגעו ח״ו באחי. לא כן, ברל? האם נפגעת מדברי? הרי לא לכך התכוונתי.״

— ״לא נפגעתי כלל, אתה פשוט טעית,״ אמר ברל, ״אני מבין אותך יפה, אלא שאתה לא מבין אותי. אין לי טענות אליך והייתי רוצה שגם לך לא יהיו טענות אלי. אני לא יכול לשנות את עצמי; אני יותר מדי עקבי מלעשות שינוים בארחות חיי. לא לשם כך באתי ומוטב שלא לדבר על זה כלל. מאידך גיסא, אי אפשר לדעת אף פעם מה שיום המחרת יביא. אולי תשתנה דעתי ביום מן הימים בעתיד ואחזור בי, כי הרי לא פעלתי כל און, ולא עשיתי שום פעולה מתוך מגמה לנתק את עצמי מן העבר ולשרוף את הגשר מאחורי, מתוך רגשות קנאה או שנאה ליהדות ולהיות מומר להכעיס. ולא זו בלבד, אלא שאפילו לא הקדשתי לזה תשומת לב מיוחדת, ולא קדמה להתנתקותי מארחות חיי היהדות שום קבלה שבלב. פשוט החלטתי ברגע מסוים כי החיים החופשיים יותר נוחים לי, והתחלתי לאמץ לי שיטה לחיות בדרך המזדמנת לי, מבלי לחשב חשבונות בדבר חיוב או שלילה, האם דרכי החדשה מובילה אותי להרע או להטיב. מאידך גיסא, לא הרשיתי לעצמי אף פעם לסטות מן הדרך הישרה ביחסי לבריות, כגון לחיות על חשבון הזולת, ומכל שכן שמעולם לא עלה על דעתי לגנוב, לרמות או לאכול במסעדה מבלי לשלם, אם כי היו לי חברים שהיו רגילים בכך, אבל הייתי תמיד זהיר שלא ללמוד ממעשיהם. רק את המצוות המעשיות זנחתי לגמרי וחושבני שאין בזה פשע.״

— ״אולי כדאי שנחזור לנושא שבו התחלנו לדבר,״ אמרה גיטל, (היא חששה שכוון זה של השיחה ישבש את היחסים מסביב לשולחן.) ״ניתן לו, לברל, שיגמור את דבריו שבהם התחיל. אני אזכיר לך את הפיסקה האחרונה,״ פנתה אל ברל. ״ובכן, קיבלת חוה וארמון בן ארבעים ושנים חדרים בתור פיצוי.״

— ״אם זהו רצונה של גיטל אני מוכן למלאותו,״ השיב ברל בהססנות, ״אף על פי שנדמה לי שלא כדאי. כידוע יש לו לכל אדם חשבונות משלו. גם לי חשבונות משלי ואולי הם משותפים לכולנו. לפי דעתי כדאי ורצוי שנדבר עליהם בכל הרצינות. יתכן כי דברי יביאו אותנו למפנה, להתחיל פרשה חדשה בסדרי חיינו, שנהנה כולנו מהם. כמובן שלזה יש תנאי אחד, והוא — שנשכח את כל העבר, כלומר למתוח קו על החשבונות הישנים ולהפסיק להתווכח על מה שהיה.

אני מבוסס היום במעמד כלכלי איתן, מעל ומעבר לכל מה שאתם יכולים לתאר לעצמכם. קיימת אפשרות שכולכם תסתדרו אצלי. יש שם מקום טוב ונוח הן בדיור והן בכלכלה, בפרנסה טובה, נקיה ומרווחת. בתנאים החדשים מהם תהנו במקום זה תוכל גיטל להשיג שידוך טוב והגון,ויש בכוחי אפילו לתת לה משק שלם לחוד ועוד הרבה יותר מזה.

הנה אפרט לפניכם את דברי שיהיו ברורים ומובנים די הצורך: כפי שהזכרתי מקודם קיבלתי אנשים מומחים שידאגו למשק שלא יתנוון ושיתנהל כראוי; אנשים אלה היו מסורים לי ולתפקידם והם דיווחו לי על הכל — הצביעו לי על העבודה שנעשית כראוי על ידי מי ואיפה, וכמו כן להיפך, איפה נגרמים נזקים, מתוך כוונה ושלא בכוונה. היו גם מקרים של מעילות וגנבות, והם הודיעו לי על הכל והדברים באו על תיקונם. במשך שנתיים עזבו אותי מומחים אלה אחד אחד, אחרי שראו כי נכנסתי לתוך העניינים באופן שאני כבר מסוגל להשתלט בעצמי עליהם. אחרי כן בצעתי עוד כמה שינוים והעבודה הולכת עכשיו במסלול טוב. אחרי שהעניינים הגיעו לכלל יציבות, נזכרתי שיש לי משפחה שנתרחקתי ממנה, ועשיתי חשבון הנפש מה יהיה הסוף של נחלתי הגדולה, מאחר שאין אפילו איש היודע מי אני. כשאזדקן ושליטתי על המשק תחלש, אז יאכלו זרים את חילי והוני, ובסופו של דבר אחרי שאמות ילך הכל לאבדון ושמי אפילו לא יזכר, עקב העובדה שאני ערירי ובודד ללא מודע וקרוב. החלטתי איפוא, להזמינכם שתעברו אלי כל המשפחה, לשתף אתכם בעול העבודה כל עוד כוחי במתני, ואוכל להכניס אתכם בהנהלתו המעשית של המשק לפי מיטב נסיוני, ונחיה ביחד כשבת אחים. יתכן כי כאשר נחיה יחדיו אכן אשנה את דרכי ואשוב לארחות חיי ההורים."

"אני מבקש אתכם," המשיך ברל, "שתחשבו טוב על הצעתי, כי הרי רואים אתם שאינני מדבר מתוך דמיונות ולא שוזר קורי עכביש, על מנת לבנות מהם מגדל הפורח באויר. הכל מבוסס על המציאות. לא הפרזתי ולא העלמתי מכם דבר. עושר רב שמור אתי, וזה לי שמונה שנים שאני עובד לבדי ולא משתף איש באפשרויות ההנאה הגדולות השמורות למי ששולט בנכסים עצומים אלה. מעתה רצוני שגם אתם תשתתפו בעבודה זו ובהנאות הכרוכות בה, כי בסופו של דבר — למי כל חמדת רכושי אחרי אריכות ימי, אם לא לכם וליוצאי חלציכם שיהיו בעתיד?"

— "לא שמנו אפילו לב על השעון איך מחוגיו הרחיקו להסתובב," אמרה רחל, "הבה נשאיר קצת מדיון זה גם למחר. עכשיו עלינו ללכת לישון, אולי נחלום משהו בנידון." — הצעתה נתקבלה.

פרק עשרים ושלושה

המשפחה דוחה טובות ברל

כשמשה נכנס לחדרו לישון שאל את רחל: "נו, מה דעתך להצעת אחי?"

— "דעתי שלילית," ענתה רחל בהחלטיות. "האדם הזה מכר את נשמתו לשטן בדיעבד; ואילו אנחנו, אם נמשך אחרי עצתו, נמכור את נשמתנו,מלכתחילה. עד שאנחנו נוכל להשפיע עליו, לפי דבריו, להחזירו למוטב, נעבור אנחנו להיות גוים כמוהו, בהבדל קטן: הוא הנו ערירי, לא עלינו, ואילו אנחנו, ב"ה, בעלי משפחה, ועלולים להעביר גם את ילדינו לאבדון עד סוף כל הדורות, ח"ו."

— "זוהי גם דעתי," השיב משה, "הוא כנראה רואה את עצמו כיוסף הצדיק בשעתו, שקרא לאביו ולמשפחתו לרדת למצרים שיפרנסם שם, כך רוצה הוא להוריד גם אותנו למקומו, איפה שהוא רואה את עצמו כמשנה למלך, כביכול, ברצותו להרים שם קרננו. אך הוא רחוק מלהיות כיוסף הצדיק, ששמר על יהדותו במצרים הטמאה, וגם אנחנו רחוקים מלהיות במדרגה של השבטים, שנוכל להחזיק מעמד ביהדותנו. מי מילל ומי פילל שאחד מיוצאי חלוציהם של הורי ז"ל — דוקא הכי טוב, שחזו עליו שיהיה מורה הוראה בישראל — יצא לתרבות רעה להיות בן סורר ומורה. אני כבר מונה את השעות כשנשמע ממנו שהוא עוזב אותנו, ואז בדעתי לומר לו בהחלטיות שזה יהיה ביקורו האחרון, אם אין בדעתו לשנות את דרכו ולחזור בתשובה. האם בגלל עושרו עלינו לסבול את התנהגותו הפרועה ואנחנו נראה לו סבר פנים יפות? לו אין שום עול של חוב מוסרי כלפינו, רק לנו יש חוב כלפיו?! וכל זה למה? — יען שיש לו כסף?! אותי לא מעניין הכסף שלו! לא רוצה לא אותו ולא את כספו. ואותו הדבר אסביר גם לגיטל שלא תשמע לו ולא תסכים לשום הצעה משלו, אפילו מתנה לא תקבל ממנו, כי זה בא מן הסטרא אחרא. כאשר אך תקבל משהו ממנו, היא כבר תהיה משוחדת, ואוי לה ולנפשה. חושבני," המשיך משה, "שעלינו להפגין בגלוי מורת רוח כלפי הצעתו, ושאנו רואים אותו כשליח לדבר עבירה. מה דעתך, רחל?"

— "את דעתי כבר שמעת," ענתה רחל, "אולם אני לא מרחיקה לכת

כמוך. אני לא רואה אותו "כסורר ומורה" אלא כנשבה בין הגוים. הוא לא בגד בעמו, אלא נפל קרבן לגורלו האומלל, לכן אל לנו לרדפו ולהחרימו. אני מסכימה אתך, אמנם, שלא לקבל ממנו מתנות, כדי שלא נהיה משוחדים ויהרהר בלבו שבזה הוא מטהר את עצמו, או מחפה על פשעיו. אבל מאידך גיסא, יתכן שאפילו זה גם כן לא נכון, אלא אדרבה, יותר טוב נעשה אם לא נרחיקו בשתי ידים ונקבל ממנו מתנות, כי בזה נחזק בו את הזיקה המשפחתית ונעורר בו יחס רגשי. בסופו של דבר זיק זה נמצא בלבו, אלא שהתאבן במידה מסוימת, ויכול להיות שלאט לאט יחזור למסלולו להיות כאחד ממנו."

— "אשריך שאת מאמינה. אני אבדתי את כל תקותי בנוגע אליו," ענה משה ביאוש, "הלואי ודבריך יתאמתו. אבל אני מפחד שבמשך הזמן יתקלקל עוד יותר ולבו יהיה אבן ממש. חבריו הרוזנים וארמונו ורכושו מעבירים אותו על דעתו. מה ומי יהיה זה שיעורר אותו לתשובה, אם כזו התנהגותו. הנה אף בהיותו כאן בינינו, ויודע את רוב דיני ישראל, כי אני משוכנע שהוא לא שכח שום דבר ממה שלמד בחדר ובישיבה, ואפילו אם נניח שכן שכח, מכל מקום כשהוא רואה התנהגותנו, הרי הוא מוכרח להזכר. אך בסופו של דבר לא התחשב ברגשותינו, והתנהג בצורה הפגנתית בניגוד למסורת. הוא אמנם בעל מום, אבל עיניו נשארו לו והוא רואה איך שאנחנו נוהגים, למה שלא יתנהג גם הוא ככה, אפילו אם יעשה זאת כמו קוף מתוך צביעות? אבל הוא מתכוון להפגין בזה. לעורר בנו סלידה ותדהמה. האם אין הוא מומר להכעיס? ואיך יעלה על דעתך שבמשך הזמן יחזור בתשובה?"

— "ראינו ושמענו כבר כדברים האלה," השיבה רחל בבטחון, "ניצוץ אחד של הנשמה הישראלית יש בכחו לעורר את האדם בהתלהבות כזו עד שיחזור למוטב בתשובה שלמה ולהיות בבחינת צדיק. כידוע יש קונה עולמו בשעה אחת," סיימה רחל בנימה אופטימית.

בבוקר השכימו כולם וכל אחד הלך לדרכו ולעבודתו. הפעם הלכה גיטל לפתות את החנות, משה הלך לבית הכנסת, ורחל התעסקה בסדור הבית והילדים. אחרי שמשה חזר וסעד לבו בארוחת הבוקר, הלך לחנות בכדי לשחרר את גיטל שתלך הביתה. לפני שהלכה ניצל משה ההזדמנות לומר לה אשר עם לבו:

— "שמעי, גיטל, אני מבקש אותך בכל לשון של בקשה שלא להרבות שיחה עם ברל. הוא ירצה בלי ספק לפתות אותך — אם מתוך רצון טוב, שבדעתו להעביר לך את רכושו או חלק ממנו, אם מתוך אנוכיות שתעזרי לו במשק ביתו, או שלא ישאר יוצא דופן במשפחה. כפי שהבנתי מתוך דבריו,

גם חבריו הנאמנים מתרחקים מעליו אחד אחד והוא חש בבדידותו. יתכן שישדל אותך שתלכי אליו. לכן אני מבקש אותך שלא להאזין אפילו לדבריו; ושמא תאמרי מה יש בזה? למה לעמוד מרחוק ולא לעזור לו, הלא אחינו בשרנו הוא, בפרט כשמתן שכרך מובטח לך? אז אני אענה לך שאין הדבר כן, אצלו בבית אסור לשתות אפילו כוס מים. אמנם יתכן שהוא יסביר לך שאת תוכלי להתנהג כרצונך ושהוא לא יפריע לך ולא יתערב בעניינים שלך; ברם, אפילו אם נניח שהוא יקיים את הבטחתו, גם אז לא תוכלי לשמור אצלו על היהדות, כי לא תהיה לך אפשרות כזאת. עד שלבסוף תכנעי מעצמך, מחוסר אפשרות, כי יהודי אחד בין הרבה גוים לא יכול להתקיים. לדוגמא, הסתכלי על ברל! איך נפל ממדרגתו, למרות היותו עד גיל שבע־עשרה שנה תלמיד חכם וירא שמים. את עלולה ללכת כמו פרה ההולכת לשחיטה, כי גם הוא תעה בצורה כזו.״

״לנו יש תורה,״ המשיך משה, ״ואנחנו צריכים למסור את נפשנו על קיומה ושמירתה כמו שיצחק אבינו פשט את צווארו להשחט, בהתאם לצו השם. הדברים אמורים אפילו אילו היינו, חלילה, מאד זקוקים לעזרתו הכספית. ועתה, כשמצבנו הכלכלי איננו, ח״ו, כה קשה, ודאי שאין לנו להתפתות לקבל הצעותיו המפוקפקות, על מנת להשיג כסף. הנה אביא לך הוכחה ברורה שאחרי שהוא נלכד ברשתו של השטן הוא בא למשוך אותנו אחריו — כפי שאמרת אתמול, יש לו הון עצום ויכול לפעול כרצונו, אם כן למה אינו מוכר את נכסיו שם ויקנה לו כאן, או בסביבה יהודית אחרת, חוה כמו שיש לו שם, או ארמון רק עם שלושים ושנים חדרים? או שיעשה לו איזה בית חרושת, או שיפתח לו בנק, או חנות גדולה שיכול לזכות בה את כל משפחתו ולהעסיק עוד כמה משפחות יהודיות ושיהיה יהודי בין יהודים?! הלא עם כסף, ומכל שכן עם הרבה כסף, יכול לעשות כל מיני עסקים שימצא בהם חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם! אלא מאי? הוא רוצה להמצא דוקא בין הגוים. ולא די לו בזה, אלא שהוא רוצה להכניס גם אותנו תחת כנפי הגוים.״

— ״אם כן, לפי דבריך, נפקיר אותו וניתן לו להנתק ממנו לגמרי? האם מותר לנו להתעלם ממנו?״ שאלה בצער.

— ״אמרתי לך כבר, שיש לו ברירה למכור שם את רכושו ולעבור למקום אחר בסביבה יהודית, אם הוא רוצה בכך. הלא הוא טוען שהכח בידו והוא דואג רק לנו.״

״ומה שנוגע לעתידך,״ המשיך משה, ״אל תדאגי. הנדוניה שלך עומדת במלואה. אנחנו נשתדל להשיג בשבילך שידוך טוב והגון, בעז״ה. ואם כספך לא יספיק, אנחנו נמלא את החסרון. מתוך חוסר אמצעים לא יתעכב

השידוך. נעשה את כל המאמצים שלא נהיה זקוקים לעזרתו של ברל, רק שה׳ יזמין את בן זוגך.״

— ״כל מה שאני חוששת בגללו, זה לא עקב שיש לי דעה שונה עליו משלך. אני ממילא לא נוטה לשמוע לעצותיו והצעותיו, אם ינסה להשפיע עלי ללכת אליו. מן הדברים שסיפר לי על קורות חייו נמצאתי למדה את הסכנה המאיימת עלי אם אשמע בקולו. הוא סיפר לי, איך זה קרה אצלו שירד מעל פסי החיים המסורתיים, על הארוחה הראשונה שנהנה משלחנו של גוי, שאכל בלי תפילה, בלי נטילת ידים, בלי ברכה ראשונה ואחרונה. וארוחה זו, שבאה לו כאילו מתוך היסח הדעת, היא שגרמה לו לזנוח את הדת ולעבור על כל העבירות שבתורה, מבלי שמישהו יסית אותו או שישכנע אותו. הווה אומר, סעודתו הראשונה, שחציה היתה בשגגה, היא שהרסה והרעילה את כל התורה ויראת שמים שהשרישו בו. צא ולמד כוחה של עבירה, אפילו שלא לשמה! אם כן, אין לך שום צורך להסביר לי דבר בנדון. מה ששמעתי מפיו היה בשבילי השיעור המאלף ביותר, לא רק להבין דבר מתוך דבר, אלא עצם סיפורו על תעיותיו שתעה בדרכי החיים, שימש לי תורה שלימה, עד כמה חייב אדם להזהר מדרכים עקלקלות. ואף על פי כן לבי עלי דוי בגללו. אבל רק עליו, בשום אופן לא על כספו.״

— ״אני שמח מאוד שהנך תמימת דעים אתי ושאין לי מה לחשוש עליך. ובכן לכי הביתה ודעי איך לכלכל את דבריך עם ברל,״ השיב משה, והרגיש שאבן כבדה נגולה מלבו.

כשגיטל נכנסה לבית, נפגשה עם אחיה כשהוא כבר רחוץ ומסורק, מוכן לסעודה (כי הרי הוא קם אחרי התפלה ... כרגיל). הוא קיבל אותה בברכת ״בוקר טוב״ בצחוק קל על שפתיו.

— ״איך ישנת?״ שאלה גיטל.

— ״טוב,״ ענה ברל.

— ״אם כן, בודאי יש לך תיאבון טוב לארוחת הבוקר,״ השיבה גיטל.

— ״כרגיל! על עניני הקיבה אין לי מה להתלונן.״ ענה בחיוך.

— ״אם כן, אני עורכת את השלחן ונאכל שנינו, כי גם אני לא אכלתי עדיין היום,״ השיבה.

פרק עשרים וארבעה

גיטל מדברת דברים כדרבנות

אחרי שאכלו ושתו, אמר ברל: ״עכשיו קומי ונלכה למקום הסתר שלנו, האויר שם מאד נעים וחבל לשבת בפנים. אני רגיל לאויר כזה כי גם אצלנו הסביבה הררית והאויר צח ונעים עוד יותר מזה כאן, שלא לדבר על הבוסתן שעל יד ארמוני וגינות הנוי מסביב, זה גן עדן ממש. אני מקוה שבעוד זמן קצר יהיה לי הזכות לארח אותך אצלי, ואז תראי מה שעוד לא ראית מימיך, תראי במו עיניך את פירוש המלה ׳חיים׳ — במציאות.

כן, אחותי היקרה, את לא יודעת עדיין מה זה ׳חיים׳, כל שכן חיים טובים. רק כשתהיי אצלי תראי בית נהדר. הכניסה לחצר הארמון מקושטת בשיחי נוי ופרחים נהדרים. מרפסת, פרוזדור, חדרים מחדרים שונים, קירות צבועים בזהב טהור ווילונות מתכלת וארגמן מעשה ידי אמן. הפירזול על דלתות החדרים, החלונות והנברשות, מוזהב בזהב טהור; מראות בדולח על כל הקירות, איפה שאת מסתובבת את רואה את עצמך. ארונות מלאים עם כל מיני קישוטים של זהב וכסף ובדולח, יצירות אמנות נדירות, תכשיטי פלטינה משובצים יהלומים ומרגליות מזרחיות אשר עין לא שזפתם, וכן גם כלים עתיקים יקרי ערך. בקיצור, תראי חיים שלא קראת עליהם ולא חלמת מעולם ולא היה לך מושג עליהם.

הבה, גיטל, נשוחח על העתיד. לפחות אנחנו שנינו בינינו ובין עצמנו נבין זו את זה. החלטתי לבלות כאן עוד כמה ימים, הבה נבלה אותם ביחד. יתכן ואקצר עוד את חופשתי מכפי שתכננתי, יען שזו לי הפעם הראשונה שעזבתי אחוזתי על ידים זרות ואני עומד על סף אפיסת סבלנותי, וחבל על כל דקה שלא נבלה אותה ביחד. ובכן גיטל, הגידי לי את האמת מה דעתך על הצעתי? חושבני שאין כאן מקום לפקפק בדברי בקשר לעתיד. (גיטל חשבה בלבה: הנה דברי משה, איך הוא מגרה בי את החשק...) אני משוכנע שגם משה יסכים בסופו של דבר לעצתי. כפי שאני רואה, פרנסתו מצומצמת. משפחתו גדלה וכפי שאת אומרת, גם לרחל יש רשות הדבור. היא, בתור עקרת הבית ואשה משכלת, יודעת מה שחסר לה ולכן היא ודאי לא תטיל אפילו צל ספק על ערך הצעתי, אחרי שאני בעל יכולת להרים את קרן המשפחה כולה לדורי דורות,״ סיים.

— "לפני שאענה לך לענין, יש לי שתי הערות קטנות שעומדות על לשוני ולא אוכל לדבר עד שלא אנער אותן מעל לשוני, היות שגם אני בת המין החלש ויש לי חלק בתשעה קבין של שיחה ... ראשית — מראות הבדולח שיש לך בכל חדריך, ובכל מקום שאתה מסתכל אתה רואה את עצמך, על זה יש לי הערה קטנה. כפי ששמעתי, לא טוב לו לאדם שיראה רק את עצמו אלא הוא צריך לראות גם את השני; בפרט שהאדם צריך תמיד ללמוד ,ואם אתה רואה רק את עצמך, מה אתה יכול ללמוד מעצמך? והערתי השניה — יש לך ארונות מלאים כל מיני תכשיטים יקרים, היתכן שאחרי כל כך הרבה זמן שלא ראיתני, לא הבאת לי איזו מתנה אפילו פחותת ערך? התשובה על שתי ההערות כבר לא מענינת, כי לא שאלתי ברצינות. ועתה אענה לך על שאלתך: בנוגע לרצונך שנעבור אליך ונשב ביחד, זה מצדך יפה מאוד, זה רעיון נהדר! השתוקקותך שנחיה ביחד, היא ללא ספק ביטוי עז לאצילות שבלב. אני מתארת לי מה רבו געגועיך אלינו, עד כדי כך שאתה מוכן כעת לוותר על עצמאותך, אחרי שבלי ספק שקלת טוב את הדבר שכאשר נהיה ביחד לא תוכל להעלים עין מנוכחותנו ותצטרך לשנות את סדרי חייך החופשיים; כי הלא אי אפשר שנעבור אליך זמנית כמו צוענים, שאחרי שמשהו לא ימצא חן בעיניך או בעינינו, נפרד. ואם כן, ההכרח מחייב להתנהג בסובלנות וותרנות האחד כלפי השני. ואחרי ששקלת כל זאת והחלטת כך, זה יפה מאד מצדך."

"בכל זאת," המשיכה גיטל, "חושבני שהם לא יסכימו לזה. למרות שאתה אורח חשוב ומקובל אצלנו, אבל עד כדי שנשתלב ביחד רחוקה הדרך, כי השילוב הזה לא יעלה יפה."

— "את חושבת כך, או ששמעת מהם שהחליטו ככה?" שאל ברל.

— "אני רק חושבת, כי לא היתה עדיין שהות לשוחח על זה," ענתה.

— "ועל סמך מה את חושבת ככה?" שאל.

— "אגיד לך את האמת, יען שאפילו על דעתי לא מתקבל הדבר כפי שאמרתי לך מקודם, כל שכן הם שהם יותר קיצוניים ממני, ודאי שלא יסכימו," השיבה גיטל.

— "לא פיללתי לשמוע ממך הצהרה כה קיצונית. את עודך בחורה צעירה. בעתיד הקרוב תעלה על הפרק שאלת הנישואין שלך. שמא תגידי לי איזה שידוך צפוי לך במצבך הכלכלי הנוכחי?" ניסה ברל לשכנע אותה. "אגיד לך את האמת, סירובך להשמע לי, נראה בעיני כעקשנות אוילית וקלות דעת. ההצעה שלי היא הזדמנות מיוחדת בשבילך. את עומדת עכשיו לפני הקמת בית ומשפחה, האין את תופסת שבשיקול דעתך השטחי, את בוגדת במזלך

ומחמיצה את שעתך הגדולה, שלא תחזור אליך לעולם! איך את מרשה לעצמך תגובה חסרת אחריות שכזאת, בנוגע לענין כה גורלי? את מתגוררת בביתו של משה. אם אני לא טועה, אין את אצלם אלא משרתת. איזה עתיד הובטח לך חלף הנשיאה בעול משק הבית, המשפחה והעסק? העבודה שלך היא כפולה ומכופלת על עבודתן של שתי משרתות העובדות אצלי. ומה משכורתך? אני רואה שאין לך אפילו שמלה אחת ראויה לשמה! אמנם נכון, אין להאשים אותו, מכיון שכפי הנראה פרנסתו מצומצמת, ילדיהם גדלים ואולי יהיו להם עוד ... איזו נדוניא מובטחת לך אצלו? עם כל רצונו הטוב, מה הוא יוכל לתת לך? אני חשבתי," הוסיף ברל, "שבהופיעי אצלכם אחשב בעיניכם כמלאך מושיע. מן השמים רחמו עליכם ובגללכם נענשתי לסבול, ליפול קרבן ולהפסיד את עולמי, כדי שאזכה לפרס גדול, וכל זה למען לגאול אתכם ממצוקותיכם ולהקל מעליכם את עול החיים הכבד, והיה זה שכרי על כל המשברים הקשים שעברו עלי. ומה אני רואה עתה? שאתם יורקים בפני ומסרבים לקבל את הצעתי הנדיבה!"

גיטל ניסתה לרכך את הגלולה ואמרה: "סלח לי, אחי יקירי, נדמה לי שנפגעת מדברי. אני לא התכוונתי לכך בשום אופן. בסופו של דבר עליך לדעת, כי אני האחרונה בין הקובעים בשאלות עקרוניות מסוג זה. אני הכי צעירה ביניכם, ומחוייבת על כן לשמוע ולקבל את דעתכם, כי הרי אתם הממלאים את מקום ההורים ז"ל. אך דבר אחד רצוני להצהיר: את משה ומשפחתו לא אעזוב לעולם, ונגד רצונם לא אעשה דבר. החלטתם קדושה בעיני בכל ענין, אחרי שהתרגלתי לשמוע למשה כמו ששמעתי לאבא, ולרחל — כמו לאמא, ע"ה. יכולה אני לומר לך שלא התאכזבתי מהם אף פעם. עוד בחיי אבינו ז"ל היה משה המוציא והמביא בכל עניני הבית, וחיינו תמיד בכפיפה אחת באהבה, אחוה וריעות; אתו, כמו עם אשתו ועם ילדיהם. לא שמעתי מפיהם אף פעם ביטוי בלתי נעים או חסר אדיבות, כגון: קומי מכאן ושבי שם. אגב, ישמשו דברי אלה גם כתשובה על דבריך שאמרת שאני משמשת בביתם כמו משרתת. ובכן דע שאינך אלא טועה. אני אמנם עובדת בכל העבודות שבבית, כמו שאמרת, אבל לא מפני שהם דורשים זאת ממני, אלא מפני שאני בעצמי רוצה בכך. אף פעם הם לא אמרו לי: למה עשית, או לא עשית כך; מדוע אמרת או לא אמרת זאת. הכל נעשה בינינו בהבנה הדדית ואין לי, איפוא, שום סיבה לעזוב אותם בניגוד לרצונם. ומה שנוגע לעתידי, שאתה כה חרד לו — אני מאוד מאושרת שאתה דואג לי ומודה לך על זה, אבל אני מודיעה לך בשמחה, שאני לא כל כך עניה כמו שאתה חושב. אמנם אינני עשירה, אבל יש לי אצל משה חלקי מן העזבון שנשאר מההורים ז"ל והוא לעולם לא יגע בשלי. זה אמנם לא מסתכם בסכום גדול,

אך אם יהיה לי מזל למצוא את בן זוגי הוא יסתפק בכמה שיש לי, לא כן? אני מאמינה שגם אתה מסכים לזה!"

— "חושבני שאפילו אם משה יסרב לקבל את הצעתי שכל המשפחה תעבור אלי, לא ימנע ממך מלקבל את הצעתי שתעברי אלי, אם תרצי בכך," אמר ברל. "אדרבה, אני מניח שהוא משתמש בחלק שלך מהעזבון, כי הלא אין הוא עשיר — ואם תגידי לו שאת מוותרת על כספך אם ירשה לך לעבור אלי, ודאי יסכים לזה בחפץ לב."

— "לו זה היה כך, הייתי הולכת אליך בלי היסוס," אמרה גיטל, אמנם לא בגלל שאני נלהבת לחיי מותרות ותפנוקים, אלא מתוך יחסי כלפיך. אבל אני משוכנעת שהם לא יסכימו לזה בשום אופן, אפילו אם מצבם הכלכלי היה ירוד פי כמה. דבר זה נוכחתי לדעת בהזדמנויות שונות. אף פעם לא הרגשתי בהתנהגותה של רחל פעולה כלשהי הדומה לזו של אחות חורגת, אדרבה, הכל הסתדר בינינו תמיד מתוך רצון טוב והבנה הדדית. אני לא הייתי מתנגדת שתבוא עמהם בדברים ותציע להם את הדבר הזה, ונשמע מה יענו לך".

— "לפני בואי הנה עיבדתי תכנית בשבילכם," השיב ברל, "או יותר נכון בשבילנו, שנחיה ביחד, כי רצוני לתקן את אשר חטאתי נגד ההורים. יש ביכלתי להבטיח לכם מצב כלכלי איתן ויציב. האפשרות שאתם תתנגדו להצעתי הנדיבה לא עלתה אפילו על דעתי. אדרבה, חשבתי שזו תהיה בשבילכם הפתעה נעימה ביותר ותקבלו אותה בשתי ידים. ברם, אם תעשו את השטות הזאת ותסרבו, כמובן שלא אוכל לכפות עליכם את דעתי. במקרה זה לא תשאר בידי ברירה אחרת אלא לחזור לביתי כלעומת שבאתי, מתוך עוגמת נפש על מאמצי שעשיתי ללא הועיל." אמר באכזבה.

— "שמע נא, ברל," אמרה גיטל, "אתה אכן סבלת סבל רב במלחמה אכזרית זו, אולם אני מתארת לי שהיו גם אחרים שהיו גבורים כמוך ואולי אפילו גבורים גדולים ממך, אלא שהם לא זכו להשאר בחיים, ואם זכו לכך, לא זכו שמעללי גבורתם יתפרסמו די הצורך, כי לא הזדמן להם להציל חייו של קצין גבוה מרוזני ארץ אשר ידאג לגמולם. האם אין לראות במה שארע לך אצבע אלוקים שגוננה עליך, אולי בזכות הורינו הצדיקים? סלח לי, אחי, נערה תמימה אני, ואת הגיגי לבי אני מביעה באזניך. אמור נא, ברל, מה היה קורה אם אחרי כל הסבל שסבלת, אשר בגינו זכית לפיצוי כה גדול ומרשים, היית קובע את דרכך בחיים בצורה שונה לגמרי, והיית בורר דרך חדשה, המבוססת על הכרת הנסים הגדולים שנעשו לך, ומתוך הכרת הטובה היית מחליט לחזור בתשובה ולהיות יהודי שומר מצוות, כמו שהנחילו לנו אבותינו. הלא אדם טוב וישר אתה, ברל, ולמה לא תמכור או תשכיר את

החוה שלך, ובמקום שאנחנו נעבור אליך תעבור אתה אלינו. איזה נחת רוח היית גורם להורים בעולם האמת. בטוחה אני כי הודות לזכותם נצלת, כי אנשים טובים וצדיקים היו הם, בשביל מנוחתם בעולם האמת חייב אתה לשוב למקורך.״

ברל הקשיב לדבריה ולא הגיב כלל. הוא נאלץ להודות בלבו שאופיו חלש מאוד ואינו יכול להתמודד אפילו עם אחותו זו שהיא צעירה ממנו, ומעולם לא נסתה להציג כף רגלה מחוץ לתחומה של העיירה סיגט, ואף קרוא וכתוב לא למדה.

בקל שבנסיונות נכשל. בעד ארוחה אחת בלבד, הסכים הוא להשליך כל תורתו אחר גוו. והנה עם הון רב הוא בא לכאן ומציע ״חוזה״ עם התנאים הטובים ביותר. בשורת קץ העניות מביא הוא למשפחתו. את גורלם הקשה הוא רוצה להמיר בעתיד מזהיר. כל תענוגות העולם הזה, בהן הוא רואה את תכלית החיים, הוא מגיש להם כמו על טס של כסף. והנה לבסוף, הם, הדלפונים הללו, הם כביכול, למעלה מעליו. הם הדוחים את הצעתו הנדיבה בעקשנות מוזרה כזאת. זהו הטיפוס היהודי האופייני, הבלתי מנוצח, בן האלמות. ידעתי זאת, חשב בלבו, אבל עד כדי כך לא תארתי לי!

ואילו אני, מה אני? ... זוכרני עוד כאילו שזה קרה אתמול, היאך נעניתי ״למיטיביי״ לאכול אותה ארוחת בוקר הלא־כשרה — בלי תפילה, ללא נטילת ידים לסעודה, ובלי ברכת המזון, מבלי לסרב כלל. אפילו בנסיון קל זה לא עמדתי. והנה הם — מסרבים לי. אפילו אחרי שהבטחתי להם תנאים נאותים, שיוכלו להתנהג כרצונם וכחפצם. למרבה התדהמה, אפילו אחותי הצעירה לא נוטה להישמע לי. אדרבה, היא אפילו מנסה לשדל אותי ולהשפיע עלי לקבל את דעתה.

הוא החליט לעשות עוד נסיון אחרון, לדבר עם אחיו בנדון, ואם לא יסכים — שישלח לפחות את גיטל. הוא מוותר על חלקה בעזבון, והוא אף מוכן להבטיח לתת לה נדוניה גדולה ולהשיאה לאיש. אם נסיון אחרון זה לא יצליח, יארוז את חפציו ויחזור לביתו. אין דבר, חשב בלבו, יבוא יום והם יתחרטו ... אבל אז הברירה תהיה בידי, כיצד להתיחס לעקשנים יהירים אלה.

הוא לא הגיב על דבריה האחרונים, אלא קם על רגליו, חציו נזוף וחציו נזעף וללא אומר נכנס לבית. גם גיטל קמה והלכה אחריו. באותו הרגע ממש נכנס, דרך הכניסה שבצד השני, יצחק הקטן, בהגיעו מן ה״חדר״ ותחת זרועו החומש והסדור.

פרק עשרים וחמשה

המשולח מארץ ישראל

כאשר יצחק נכנס לבית רמז לו ברל שיגש אליו.

— "נו, יצחק, מה נשמע?" פתח ברל, "האם הלקה אותך היום הרבי?"

— "לא! "השיב יצחק הקטן, "היום לא היה הרבי מרוגז, הוא מלקה אותנו רק כשאשתו מתקוטטת עמו."

— "ומה למדת היום?" המשיך ברל לשאול.

— "עברי (קריאה) וחומש," השיב יצחק.

— "גם חומש אתה לומד?"

— "כן! בשבוע שעבר התחלתי ללמוד גם רש"י," השיב יצחק בגאוה.

— "ואיך קוראים לי אתה יודע?"

— "כן, דוד ברל."

— "ואתה אוהב אותי?"

— "כן."

— "מדוע?"

— "בגלל שאתה דודי," השיב יצחק בפשטות.

— "איך אני דודך?"

— "אתה אחיו של אבי."

— "ואת גיטל אתה אוהב?"

— "כן!"

— "מדוע?"

— "בגלל שהיא שלנו."

— "היא אחותך?"

— "לא, היא אחותו של אבא."

— "אם כן, מה היא בשבילך?"

— "דודה."

— "אם כן מדוע אתה לא אוהב אותה בגלל שהיא דודתך?"

— "אני אוהב אותה יותר מדודה, מכיון שהיא שלנו."

גיטל הרימה אותו, חבקה אותו ולחצה אותו חזק אל לבה, וחשבה 'ברוך תהיה שכיוונת לדברי'.

ברל החשיב מאד דו שיח זה עם הזאטוט, כי ממנו יכול היה ללמוד ולהבין הרבה על הלך הרוחות שבבית, כי הילד מדבר בסגנון הוריו, ודבריו הם בבואה נאמנה של המתרחש בבית. ואכן צדק בזה, כי בדרך זו נודעו לו מדברי הילד פרטים רבים שענינו אותו, ובמיוחד בנוגע לגיטל. גיטל הבינה זאת ולכן גם היא נהנתה מדברי הילד.

ברל המשיך לשאול: "איזו פרשה למדת היום?"

— "ויצא," ענה יצחק.

— "מי יצא?"

— "בני..."

— "מה פירוש הדבר?"

— "יעקב יצא! והואיל ושמי יצחק, אם כן הרי הוא בני. כשאהיה גדול ויהיה לי בן, אקרא את שמו יעקב. הוא היה ילד טוב ועל כן אהבתהו אמו וגם אותי אוהבת אמי וגם את הילד יעקב שיהיה לי."

— "אני רואה שאתה כבר תלמיד חכם וגם יודע לדרוש."

— "אני עדיין לא תלמיד חכם, אבל אחרי שאלמד הרבה אהיה תלמיד חכם."

— "זו מניין לך?"

— "אמא אמרה לי זאת."

מי יודע עד מתי היתה נמשכת שיחה מעניינת זו לולא נכנס באמצע אורח, יהודי זר בגיל העמידה. האורח היה עטוי קפוטת (גלימה) משי בצבע צהוב, עם פסים שחורים ולבנים ואזור רחב מאותו הבד חגור במתניו, ומגבעת קטיפה נמוכה ורחבה חבושה לראשו. זגוגיות המשקפיים שהרכיב על חוטמו, היו עשויות זכוכית עבה ביותר.

עדיין לא פסע האורח שלוש פסיעות בפנים הבית, ויצחק הקטן כבר קפץ לקראתו והושיט לו את ידו הקטנטונת לברכו ב"שלום עליכם" עם נשיקה בידו, בחשבו כי זה רבי. גם גיטל הזדרזה לקום בהכנסו והגישה לו כסא לשבת.

— "האם כאן גר ר' משה וידר?" שאל האורח.

— "כן," ענתה גיטל.

"איפה הוא בעל הבית?" שאל האורח.

— "בעל הבית נמצא בחנות. במה אנחנו יכולים לשרת אותך?" שאלה גיטל.

— "יש לי איזה ענין שעלי לשוחח אודותיו עם בעל הבית," ענה האורח.

— "עוד מעט יבוא בעל הבית. מאין אדוני? — אם מותר לי לשאול," אמר ברל מתוך סקרנות.

— "אני מארץ ישראל", אמר האורח, והעיף מבט על השואל, שרק עכשיו הרגיש בו וכמעט שנבהל מקלסתר פניו.

ברל קרא בקול כשהוא נרגש ומופתע: "מארץ ישראל?!" כאילו לא האמין למשמע אזניו — וחזר לפני גיטל בנימת התרגשות — "יהודי מארץ ישראל!"

— "ואיך שם החיים, בדרך כלל, בארץ ישראל?" שאל ברל את האורח.

— "איזו שאלה?!" השיב האורח, "חיים ארץ ישראליים! אשרינו, מה טוב חלקנו שזכינו לשאוף את האויר הקדוש של ארץ אבותינו, אויר הנשמות הקדושות. בכל פינה שאנו פונים אנו מרגישים קדושה וטהרה. כלום חסר משהו בפלטין של מלך?!"

— "יפה, ואיך החיים הגשמיים?" שאל ברל.

— "סיפוק הצרכים הגשמיים אמנם אינו כל כך בהרחבה," השיב האורח, "אבל לאו כל אדם יכול לזכות לשני שלחנות. כשהפרוטה מצויה אפשר להשיג הכל, אפילו מים בשנת בצורת. יש, ב"ה, הכל בשפע. הבעיה היא רק בכך, כי אצל אנשים רבים מבינינו, הפרוטה לא מצויה תמיד, לצערנו. הללו קונים את כל המצרכים החיוניים לקיום האנושי בהקפה, מהיום למחר, ולרוב ה"מחר" מגיע לאחר זמן, באיחור של חודשים רבים. כידוע, מתחלקים כספי ה"חלוקה" בכוללים שבארץ ישראל, פעמיים בשנה: לפני פסח ולפני הימים הנוראים. אולם, אין הקומץ משביע את הארי. סכומי החלוקה הם כמעט זהים, שנה אחר שנה, בעוד שמחירי המצרכים עולים מתקופה לתקופה ובעיקר אלה של הלחם והמים התלוים בחסדי שמים, אם השנה שחונה או גשומה, והתיקרותם גורמת לקושי הקיום במקרים רבים. כמו כן ישנם פעמים שהכסף מאחר להגיע, או מקרים של הפרעות מצד גורמי הרשות. אך למרות כל זאת, העובדה שאנחנו נמצאים ב"חיק אמנו", ניגשים אל הכותל המערבי, מערת המכפלה וקבר רחל לשפוך שיחנו על כל צרה שלא תבוא, די בה כשלעצמה להעניק לנו תחושה של קרבת אלקים ולהמתיק מרירות חיינו, ולנטוע בלבנו הרגשה של אושר וסיפוק נפש."

"אל נא יחשוב אדוני," המשיך האורח, "שכולם סובלים ח"ו מחסור. יש ב"ה בינינו גם אנשים אמידים, אמנם לא רבים וגם לא עשירים ממש, אבל כאלה שהפרוטה מצויה תמיד בכיסם, בגלל שיש להם קרובים בחוץ לארץ התומכים בהם במשך כל ימי חייהם. כמו כן ישנם בעלי בתים, כלומר, יהודים הגרים בביתם שהוא רכושם שרכשו לעצמם עוד בהיותם בחוץ לארץ, כמו למשל בעל הבית מכאן. כאשר אלה עולים ארצה נכנסים הם ישר לביתם ואף יש להם חדר או שנים להשכיר, ובהצטרף לכך גם כספי החלוקה — כבר יש להם די פרנסתם. כל שכן מי שמקבל בנוסף לכך קצת תמיכה מקרוביו, הרי זה באמת מתפרנס בכבוד. אחד כזה אף יכול לעזור קצת

לידידיו בגמילות חסד או כדומה, ויש ב״ה כאלה, כי לא אלמן ישראל. בקיצור, סדנא דארעא חד הוא,״ סיים.

— ״אמרת מקודם שבשנת בצורת ישנן בעיות של חוסר מים. מה הם מקורות המים ולמה הם מצטמצמים?״ שאל ברל.

— ״מקורות המים אינם זהים בכל הארץ, ומאחר שאנחנו מדברים על ירושלים, אתיחס למצב המים שם. ובכן מקורות מים חיים כמעט שאין לנו, ואלה שישנם גם הם דלים וכמות השפיעה שלהם מצומצמת. עיקר הספקת המים שלנו היא ממי הגשמים היורדים בחורף. אם החורף מבורך בגשמים מרובים, אז בורות האגירה החצובים מתמלאים מים, ובעלי הבורות נהנים משפע מים במשך כל ימות השנה, ויש מי שיש לו יותר מבור אחד וכמות המים הנקוים בבורותיו עולה בהרבה על צרכיו.״

— ״איזה קיבול יש לבור, בדרך כלל?״

— ״ממאה עד חמש מאות ממ״ע.״

— ״ולכמה משפחות זה מספיק במשך השנה?״

— ״עד עשר משפחות, בערך.״

— ״ואם השנה שחונה מה המצב?״

— ״אל תשאל. רע מאוד. אוי ואבוי לנו.״ השיב האורח באנחה עמוקה. ״הערבים הופכים להיות במקרים אלה ספקי המים שלנו והאדונים לגורלנו. אינני צריך לומר לך כי במים אלה אין סימן ברכה. הם מביאים את המים בחביות ובכדים, מודדים אותם במשורה וכשהם מודדים אותם ידיהם רועדות. קרה מקרה שהתרגזו עלינו עקב איזו עלילה והחליטו ביניהם להמית אותנו בצמא על ידי הפסקת אספקת המים.״

— ״ומה עשיתם?״

— ״גזרנו תענית צבור ובקשנו רחמי שמים. בעלי הממון שבקרבנו הזעיקו את אנשי הרשות, תוך כדי שמוש בתרופה המקובלת מיעקב אבינו ... כי רק תרופה זו מעוררת את רגשותיהם האנושיים, שעל פי רוב הם מאובנים. אבל כחו של השוחד, המעוור עיני פקחים, שדוקא הוא הפוקח את עיניהם ומפעיל את אזניהם, אחרת לא איכפת להם אפילו אם ח״ו סכנת מוות מאיימת עלינו. באותו מקרה הם נתנו לנו בסופו של דבר רשות להביא את המים בעצמנו, ובכדי להבטיח את בטחון שואבי המים שלנו סיפחו אליהם זקיפים מזויינים שליוו אותם בלכתם ובשובם. שואבי המים יצאו בשיירה עם חמוריהם, כשעל גבם עמוסים חביות ונאדות, לכוון המעין. כראות הפורעים את השיירה, המלווה באנשי חיל, חרה להם הדבר מאוד. לא רק שעצתם הרעה הופרה ולא הצליחו לפגוע בנו לרעה, אלא שאף הפסידו את פרנסתם. באין ברירה באו לבסוף והשלימו אתנו והחזירו לידיהם מחדש

את אספקת מימינו. יזכור ה' לטובה את אחינו השתדלנים המסורים ואת הנגידים טובי הלב שבקרבנו, אשר הוזילו מכספם בשביל מטרה קדושה זו של הצלת יהודי ירושלים ממיתה בצמא. לעסקנים נדיבים אלה לא היה מחסור במים, כי להם יש מספיק אפילו לשנות בצורת."

עוד הם מדברים והנה משה ורחל הגיעו. משה ניגש ישר אל האורח ונתן לו "שלום", ורחל ניגשה אל גיטל ושאלה אותה אם הגישה לאורח איזה כיבוד.

— "לא," ענתה גיטל, "פשוט לא נזכרתי, התנצלה. היהודי הוא אורח מארץ ישראל, והתחיל לספר לברל על החיים בארץ ישראל. מתוך הענין הרב והתרגשותי לשמע סיפורו, שכחתי להגיש לו משהו לטעום."

משה הכיר מיד ממלבושי האורח כי מארץ ישראל הוא. הוא מהר לתפוס מקום על ידו, ונעץ בו עיניו במבט של חמימות.

האורח הסתובב אל משה ושאלו: "האם אתה הוא בעל הבית, ר' משה וידר?"

— "כן. אני משה וידר. איזה אורח חשוב יש לנו!" הוא פנה אל אשתו, שהיתה כבר במטבח ואמר לה: "הביאי נא איזה כיבוד בשביל אורחנו המכובד, הלא הוא מארץ ישראל!"

— "כן, אני מביאה מיד", ענתה רחל.

משה חזר אל האורח, התישב על ידו והתחיל לשוחח אתו, כאילו היה זה אביו שחזר מן העולם העליון. אם לא היה מתבייש היה מחבקו ומנשקו מרוב חביבותו על שבא לבקר אצלו. האורח, כאיש מנוסה, לא רצה לבלות יותר מדי זמן בדברים בעלמא, ניצל את ההפסקה הקצרה והתחיל לדבר ישר לענין:

— "ר' משה," אמר המשולח, "האם ידוע לך שאביך המנוח, ר' יצחק, רכש לו בית בירושלים?"

— "כן. אמנם לא ידועים לי כל הפרטים בבירור, מאחר שאבא ז"ל לא שח אתנו אף פעם על זה. כנראה לא חש כי שעתו מתקרבת. אבל אחרי פטירתו, כשהתחלתי לחטט במגרותיו ובדקתי כל פיסת נייר, מצאתי חוזה, קבלות ואגרות המעידות על הקנין והתשלומים שאבא ז"ל סילק על חשבון רכישת הדירה בירושלים."

— "אם כן, מדוע לא המשכת לשלם בהתאם להתחיבות? כפי שנודע לנו אתה הוא יורש הבעלות ומבלעדיך אין מי שיפרע את החוב שנשאר, הרי בודאי קראת את החוזה."

— "שאלתך צודקת לכאורה, על פי הדברים הכתובים, אבל המציאות טשטשה את התנאים ובלבלה סדר קיומם. הנה אסביר לך השתלשלות

העניינים: מיום פטירתו של אבא ז״ל עד שהדבר נודע לי עברו כשנתיים. במשך כל אותו זמן הייתי שקוע בים של בעיות שונות ומצוקות, ולא היתה לי שום אפשרות להמשיך בתשלומים. אחרי כן חשבתי כי אם תזדקקו לכסף, תתבעו את החוב. ולבסוף, הדבר פשוט נשכח ממני.״

כשמוע ברל את כל הענין נגע הדבר, משום מה, בלבו. הוא פנה בהתרגשות אל שני המדברים ושאל: ״אולי תרשו לי להתערב בנדון, היות וגם אני צד מעונין בדבר. הייתי רוצה לדעת מהי עצם הרכישה, כלומר באיזה מין בית מדובר, האם זה בית חדש שנבנה במיוחד, או המדובר ברכישת בית ישן, בהזדמנות? מי המוכר, מה מחירו וכמה החוב?״

— ״ובכן, רבותי,״ נענה האורח, ״הרשו לי ואסביר לכם במה הענין. המדובר הוא בבית שנבנה על ידי חברה השייכת לכולל ״עדת יהודי הונגריה״. מאחר שיש מחסור גדול בדירות, מתגוררות משפחות רבות בצפיפות נוראה וללא אויר לנשימה, בבקתות עלובות ורטובות שגם האור נעדר מהם. על כן קמה ונתיסדה חברה זו, לשם פתרון מצוקת המגורים על ידי בניה מחוץ לחומת ירושלים. החברה ערכה תכנית לבנית בית דירות למספר משפחות, במתכונת שעליה החליטו גבאי הכולל, האחראים לביצוע התוכנית ולמכירת הדירות. מחיר היחידה נקבע במאה זהובים, שיסולקו בתשלומים נוחים של עשרה זהוב לשנה. הדירה היא בת חדר וחצי, על שטח של 28 ממ״ר. הבית הזה ב״ה כבר עומד על תלו. נדמה לי שבזה עניתי על כל השאלות. ואתם,״ המשיך בפנותו אל משה, ״מפגרים בתשלומים השנתיים על חשבון הדירה שרכשתם, זה שש שנים. רצוני לברר עכשיו, אם רצונך לעמוד בהתחייבות, או לבטל את הקנין? עלי להעיר, כי במקרה ואין באפשרותך או ברצונך להמשיך בתשלומים, אנחנו לא לוחצים עליך וגם לא תפסיד התשלומים ששלמתם. במקרה זה יוחזרו לך כל הכספים ששולמו בשעתו על ידי אביך ז״ל,״ סיים האורח.

— ״הואילה נא להגיד לי, מכובדי,״ שאל משה, ״מהו הסכום שאבא ז״ל השקיע ובכמה מסתכם החוב שעלי לשלם? אמנם, כפי שהזכרתי מקודם, מצאתי מסמכים מסוימים בקשר לזה, אבל אינני בטוח שמצאתי את כולם, אולי היו עוד ונעלמו.״

המשולח הוציא מתיקו גליון, עיין בו קצת ואמר לו למשה: ״החשבון הוא כדלהלן: על חשבון הרכישה קיבלנו חמישים וחמשה זהובים. ר׳ יצחק ז״ל שילם בשעתו את תשלומיו, בהתאם להתחייבותו בדייקנות נפלאה.״

— ״לפי זה נראה שאנחנו חייבים לסלק עוד ארבעים וחמשה זהובים, לא כן?״ — שאל ברל.

— ״בדיוק כך״, ענה המשולח.

— "כפי שאמרת, הבית עומד כבר על תלו," המשיך ברל לשאול, "מתי נגמרה בנייתו?"

— "לפני כחצי שנה," ענה המשולח.

— "והדירה עומדת ריקה?" שאל משה.

— "לא! דבר כזה אין אנחנו יכולים להרשות לעצמנו אפילו כשמחיר הדירה שולם במלואו. כפי שהודעתי מקודם, מצוקת הדיור בירושלים היא נוראה, והתורה אמרה: "לא תעמוד על דם רעך". לכן, בהתאם לתקנות "הכולל", בוצעה מיד ההגרלה בין רוכשי הדירות שעמדו בתור, ואלה שזכו בגורל נכנסו מיד לתוך הדירה שזכו בה. ואילו הקונים שהיו בחוץ לארץ, זכו בדירותיהם שלא בנוכחותם, והדירות עברו לאפוטרופסות של הכולל. דירות אלה הושכרו על ידי גבאי הכולל למשפחות גדולות הסובלות ממצוקת דיור. כך זה נהוג אצלנו במקרים כאלה. הודענו על כך לכל בעלי הדירות שבחוץ לארץ, וכמובן שכולם הסכימו לסידור זה."

— "מיהו המשכיר ובאלה תנאים?" שאל משה.

— "כפי שאמרתי," השיב המשולח, "גבאי הכולל הם האפוטרופסים והאחראים על דירות אלה, הם המשכירים והם הגובים את שכר הדירה והאחראים על הדירה ועל הכנסתה. הדייר משלם שכר דירה שנתי בסך ששה זהובים, חצי זהוב לחודש. מחצית הסכום שייכת לבעל הבית והמחצית השניה נכנסת לקופת הכולל, הנושא בעול האחריות על הרכוש, במקום בעל הבית בעצמו. בעל הבית מקבל את חלקו משכר הדירה רק בתנאי שישקיע את הכסף שם, כרצונו וכחפצו. כמובן שאם הוא גר במקום, אז הוא לבדו הקובע מה לעשות בכספו מבלי שתהיה למישהו הזכות להתערב בדבר. השכרת הדירה על ידי הכולל, נעשית בתנאי ששטר השכירות שנחתם על ידי הכולל, כחו יפה רק עד שבעל הבית אינו במקום. סעיף מפורש בחוזה השכירות קובע, כי ביום שבעל הבית יגיע, או אחד מיורשיו או בא־כחו, על הדייר לפנות את הדירה תוך חצי חודש, בלי טענות ומענות".

פרק עשרים וששה

בוני ירושלים מתקדמים

בינתיים נכנסה עקרת הבית והזמינה את האורח וכל בני הבית לגשת אל השלחן, לסעוד ארוחה חגיגית שהכינה במיוחד לכבוד האורח מארץ ישראל.

כטוב לבם בסעודה, שוב התחיל ברל לעורר את הבעיות הארץ ישראליות ולהתעניין בהם.

— "אדוני דיבר על "כולל הונגריה"," שאל ברל, "אולי יואיל להסביר לי מה זה כולל הונגריה, מה תפקידו, מי הקימו ואם קיימים עוד כוללים?"

— "עד היכן שידי מגעת וזמני מרשה לי," השיב המשולח, "אני מוכן להסביר לכם בקיצור נמרץ:

כמעט כל היהודים הנמצאים בארץ ישראל מאורגנים לפי ארצות מוצאם והארגון נקרא 'כולל'. תפקידיו של הכולל: א. לחלק את התרומות המגיעות מחוץ לארץ בין כל חברי הכולל לפי כללי הצדק והיושר. ב. לקיים ולנהל קופת צדקה מתרומותיהם של החברים, לשם תמיכה בדלי הדלים, בחולים ובנצרכים אחרים שבכולל. ג. לגייס עזרת חברי הכולל לצרכי צבור כלליים שונים. בתחילה היו מאוחדים כל יהודי הישוב במסגרת כולל אחד. כפי שאמרתי, עיקר תפקידו של הכולל הוא לחלק את הכסף הנגבה בקופות על שם ר' מאיר בעל הנס, בתפוצות הגולה, על יסוד הסדר שנקבע על ידי הרמב"ן ז"ל, בין עניי ארץ ישראל, המהווים כתשעים אחוזים מן האוכלוסיה היהודית. היהודים הכי ותיקים בארץ הם הספרדים והם גם הרוב הניכר, ואילו האשכנזים הם מיעוט קטן. אולם הכנסות מגבית ר' מאיר בעל הנס מארצות אירופה גדולות בהרבה מן ההכנסות המגיעות מארצות המזרח, כי אלה הבאים מאירופה הם קשישים שהשאירו את משפחותיהם בחוץ לארץ, והללו שולחים סכומים גדולים על מנת לתמוך בהוריהם. לשעבר, כשהכסף היה מגיע לידי הכולל, חילקוהו הגבאים בין כל משפחות הכולל, חלק כחלק, לפי מספר הנפשות. חברי הכולל אשר למענם נשלח הכסף ראו קיפוח בשיטת חלוקה זו, מאחר שהם קיבלו הקצבות קטנות ביותר, שלא עמדו בשום יחס לסכומים שנשלחו מאירופה על ידי צאצאיהם. חברים אלה אמנם לא באו

בטרוניה אל הגבאים, מאחר שהיו משוכנעים כי הם ממלאים את תפקידם באמונה ומתוך מצפון נקי — הם רק פנו אל תומכיהם בקובלנה, כי הכסף שהם מקבלים לא מספיק להם, "ואידך פירושא, זיל גמור". הנדיבים מחוץ לארץ, שתרמו לכולל בעין יפה בכדי שקרוביהם לא יסבלו חרפת רעב, התחילו להתענין במתרחש בקופת הכולל, וכאשר נודע להם סדר החלוקה, הביעו התנגדותם לכך. הם טענו את הטענה הישנה "אין הקומץ משביע את הארי", כלומר, אין הם יכולים לשאת באחריות לכלכלת כל עניי ירושלים. הם החליטו, איפוא, שיוצאי ארצותיהם יפרשו מן הכולל הכללי ויתארגנו בכוללים משלהם. הראשונים שעשו מעשה בכיוון זה היו יהודי הולנד. הללו תרמו סכומים גדולים לטובת יקיריהם שהיו בארץ ישראל והם שחשו ביותר את הקיפוח, על כן החליטו ליסד לעצמם כולל נפרד משלהם. אחריהם עשו זאת יהודי גרמניה. בסופו של דבר נתפרדה החבילה לגמרי, ויהודי מדינות אירופה יסדו להם כוללים נפרדים, כל קבוצה לפי ארץ מוצאה."

— "מה הוא מספר היהודים בארץ ישראל בכלל ובירושלים בפרט?" המשיך ברל לשאול.

— "אגיד לכם את האמת," ענה המשולח, "מספר היהודים בארץ ישראל לא ידוע לי, ואני בטוח שכל אלה המתימרים לדעת בנדון זה יותר ממני, גם הם לא יודעים, כי אין סופר ומונה את מספר אחינו בני ישראל. חוץ מזה המספר אינו יציב, פעם הוא עולה ופעם יורד. הדבר תלוי במשטר במדינה. הנה דוגמא אחת: לפני כמה שנים היו בירושלים כאלף ומאתיים נפשות של יהודים. עשר שנים אחרי כן עלה מספרנו והגיע לכעשרת אלפים נפשות. אחרי עשר שנים נוספות שוב לא מנינו אלא כחמשת אלפים נפש. היום מעריכים את מספר יהודי כל ארץ ישראל בכעשרת אלפים נפש. רובם מרוכזים בארבע ארצות הקודש: ירושלים, חברון, צפת וטבריה. יהודים מעטים חיים במקומות אחרים ברחבי הארץ, מהם ביפו, חיפה, רמלה, עזה, שכם וכולי."

— "איך אתם מסתדרים מכספי החלוקה, כשאין לכם הכנסות אחרות?"

— "אגיד לך את האמת, אדוני, שעל זה אינני אוהב לדבר."

— "מדוע?"

— "בגלל שהשומעים לא יבינו אותי, כמו שאירע לי כמה פעמים בעבר, ואז נמצאתי מוציא לעז על ארצנו הקדושה וכמובן שלזה לא אסכים בשום אופן."

— "אל תחשוש, אדוני," ענה ברל, "יכול אתה לדבר בגלוי, אוהבים אנחנו את ארצנו הקדושה, משתוקקים אליה ודורשים בשלומה. והראיה, הנה

אבינו ז״ל רכש לעצמו בית בירושלים, וללא ספק מתוך מגמה להשתכן בו, בסופו של דבר. ודאי שהיה משתף גם אותנו במצווה גדולה זו ומי יתן ונזכה לעלות שמה בקרוב...״ (הוא דיבר בנימה כזו כאילו מוכן היה לעזוב את ארמונו ולעלות ירושלימה...)

— ״אמן!״ ענה המשולח. ״ובכן, אמנם הבהרתי מקודם בקצרה מהו מצבנו, אך כדי למלא את רצונכם ולספק את ההשתוקקות שלכם לדעת פרטים נוספים על תנאי חייהם של יהודי ירושלים, ארחיב קצת את הדיבור בנושא. כמעט כולנו חיים חיי עוני ומסתפקים בלחם צר ומים לחץ, במלוא מובן המלה. הדירות שלנו רובן צרות ועלובות, ללא כל סידורי נוחות. דאגות פרנסה אין לנו, כי הדאגה בין כך לא תעזור מאומה, מאחר שאין אפשרות להרויח באמצעות עבודה, מסחר, או כדומה; נוסף לזה, אין לנו בכלל שאיפות כאלה. אנחנו מבלים את רוב זמננו בבית המדרש, מתפללים ולומדים כל היום. אולם עליכם להבין כי לאמיתו של דבר, חיינו הם חיי אושר, חיי גן עדן ממש. אנחנו משוחררים מתאוות העולם הזה. מתוך מבט שטחי, נראה כי רמת החיים שלנו ירודה ביותר אבל למעשה לא חסר לנו מאומה. האמינו לי שאינני מגזים לכם באומרי כי אין לנו, וגם לא חסר לנו כלום! אנחנו מאושרים ושמחים בחלקנו ובנועם גורלנו, שזכינו להמצא בפלטין של מלך, וזה מעניק לנו סיפוק וממלא את חיינו בעונג רוחני. אין בינינו לא קנאה, לא תחרות ולא שום שאיפות בעולם. פעמיים בשנה אנחנו מקבלים את חלקנו מן הכולל, המוקצב על ידי ועדה מיוחדת. אנחנו, אלה המשתייכים לכולל יוצאי הונגריה, גורלנו שפר במקצת, מאחר שיהודי הונגריה תורמים בעין יפה וכתוצאה מזה הקצבות הכולל שלנו גדולות יותר, יחסית לחלוקה המקובלת ברוב הכוללים האחרים. נוסף לזה, יש בינינו רבים המקבלים תמיכה כספית פרטית מקרוביהם שבחוץ לארץ. מצב הכולל של יוצאי ארצות מזרח אירופה קשה יותר ושל יוצאי אפריקה ואסיה — מכל־שכן. סבלם של אלה בגין דוחק הפרנסה גדול יותר, אבל הם נושאים את סבל דלותם בשקט ובצנעה. מעולם לא שמענו קול טרוניה על מצוקת פרנסה יוצאת מפיהם.״

— ״האם ישנם בירושלים יהודים החיים שלא מכספי החלוקה? ואם כן ממה הללו מתפרנסים?״

— ״כן, ודאי שישנם!״ ענה המשולח, ״יש כאלה שאינם רוצים ליהנות מכספי צדקה, אף על פי שקיומם הכלכלי דחוק ביותר. הללו מתפרנסים מעמלם בתור סופרי סת״ם, מלמדי תינוקות, או שהם מרויחים את לחמם מעמל כפיהם בתור פועלים פשוטים, כגון סבלים, שואבי מים וכדומה. פרנסתם של אלה דחוקה מאוד, אבל היא באה מיגיעם. כמו כן ישנם כמה

בעלי מלאכה וגם סוחרים זעירים. אכן יש גם גבירים אחדים. אמנם יתכן שהם גבירים רק לפי המושגים שלנו, בכל אופן אנחנו רואים אותם בתור גבירים אמיתיים, וזאת בגלל שעושרם של אלה אינו מצטמצם בממון בלבד, הם עשירים גם ברוח ובהשגות גדולות. הללו אנשי חסד אמיתיים, העושים צדקה בכל עת. תמיד הם נמצאים במקום שנוכחותם רצויה. אלמלא גבירים אלה, לא היה קיום כלל לענייי ירושלים.

מה שנוגע למעמדנו בתור יהודים מצד השלטונות, זוהי פרשה בפני עצמה, פרשה של צרה וצוקה. בנדון זה אנו עומדים בשפל המדרגה ממש. זכויותנו הן כל כך מוגבלות עד שאפשר לומר שהן אפסיות. אין אנו נהנים מזכויות אזרח כלשהן, מכיון שאין אנו אזרחים טורקיים. והואיל ומספר התושבים היהודיים שאינם אזרחי הממלכה העותומנית השולטת בארץ ישראל הוא גדול יחסית, על כן הקים הסולטן משטר של "קפיטולציות", כלומר, רשויות מינהל של מדינות אירופאיות שונות, המגינות על נתיניהם בארץ. בית דין מעורב לענייני מסחר, מסדיר את היחסים ומיישב חלוקי דעות בתחום הכלכלי. רק הודות לחסותם של הקונסולים המואמנים מטעם הממלכות שאת דרכוניהם אנו נושאים, מובטחת לנו הגנה כלשהי בפני האספסוף המקומי, לבל נהיה טרף לשיניהם והפקר למרמס רגליהם. עובדה זו מכניסה אותנו למצב מיוחד שיש בו מעלות ומגרעות. מצד אחד אנחנו מוגנים בפני התעללות השלטונות אפילו יותר מאזרחי המדינה הטורקית עצמם, מאחר שגם הם משוללים זכויות אזרחיות, יחסית למקובל במדינות אירופאיות. מאידך גיסא, אנחנו היהודים יוצאי אירופה נחשבים לזרים, ובעד כל שטות אנחנו צריכים לפנות אל הקונסוליה שאליה אנו משתייכים ולבקש הגנתה. שונה מזה הוא מצבם של אחינו הספרדים. הללו נחשבים לאזרחים ונהנים מן הזכויות של אזרחי הממלכה העותומנית. החכם הספרדי, הראשון לציון הרב אברהם אשכנזי, מוכר בתור "חכם באשי", תואר המוענק על ידי המלכות לכל ראשי הדתות הרשמיים במדינה."

— "ומה הדין עם יהודי פולין ורוסיה שגם במדינות מוצאם הם משוללי זכויות, מי מגן עליהם?"

— "אכן שאלה נכונה שאלת, אדוני.אנו רואים בעליל כי גם במצב של הסתר פנים מתגלים נסים. הצאר הצורר, המצער את אזרחיו היהודים על כל צעד ושעל, השופך בארצו דם יהודים ומוצץ לשד עצמותיהם, מגן בקפידה על זכויות אזרחיו היהודים בארץ ישראל. לא יאומן כי יסופר, באיזו קנאות מתיצבים שליחיו של אותו צורר גדול בכל מקרה שאחד מיהודי רוסיה נפגע, או שהרשות הטורקית מאיימת להתנקש באחת מזכויותיו המוגנות. איני יודע אם הקונסול עושה את מה שהוא עושה לפי פקודה שהוא מקבל

מלמעלה, או שהוא פועל על דעת עצמו. על כל פנים עומד הוא על המשמר ואינו נותן להצר ליהודים הנתונים לחסותו. הוא מרחיק לכת עוד יותר בדבר זה מעמיתיו הקונסולים של הממלכות במערב אירופה. מצחיק, לא כן? אכן קשה להאמין שהוא עושה זאת מדעת עצמו על אחריותו האישית בלבד. אבל מי יכול לרדת לסוף דעתם ותכסיסיהם? ברור הוא כי קונסולים אלה מייצגים אינטרסים סמויים שהם בלתי ידועים ובלתי מובנים לנו. אין להניח שיש להם אינטרסים כלכליים במקום. אבל ודאי שיש להם מגמות של השתרשות והשתלטות בדרכים אחרות. למשל, ישנם מוסדות מיסיונריים של הרבה מדינות, שהם להלכה מוסדות פילנטרופיים גרידא, כביכול לשם שמים, מין חסד של אמת. מיסיונים של כתות נוצריות שונות הקימו בארץ ובעיקר בירושלים, מוסדות לחינוך, לרפוי חולים וגמילות חסדים מסוגים שונים. הכל כמובן שלא על מנת לקבל פרס, או תמורה של טובת הנאה כלשהי. לכאורה, נראה הדבר כאילו כוונתם זכה וטהורה, רק לטובת האביונים המסכנים. החזקת מוסדות עזרה אלה עולה הון תועפות, אולם אותן ממלכות אשר מהן מגיעות משלחות מיסיונריות אלה, מעוניינות בהתפשטותן, כי מוסד פילנטרופי כזה הוא למעשה רגל של המדינה אליה הוא שייך, ומכיון שאותה מדינה מעוניינת בפעילותו של המוסד, דואגת היא ללא ספק גם לקיומו מבחינה כלכלית. לשם כך פקוחות עיני הקונסול על המיסיונים השייכים למדינה שלו והוא מעניק להם את מלוא התמיכה בכל המובנים.

קונסולים אלה כוחם גדול. הם מתערבים אפילו בסכסוכים מדיניים שבין הסולטן והפחה ממצרים. פעולותיהם גורמות במקרים רבים לתמורות של ממש במינהל הכושל והמנוון של המשטר העותומני. כתוצאה מזה מנועים פקידי הסולטן הטורקי, במקרים רבים, מלבצע את זממם נגדנו ולפגוע בנו באורח שרירותי כחפצם.

המיסיונרים הללו משקיעים את כל המאמצים בכדי לצוד ילדי יהודים בחרמם. הם עושים זאת בהסוואה מתחסדת. פעילות מיסיונרית זו גורמת לנו רעות רבות וצרות, בכלל זה מתחים הפוגעים ביחסים הטובים שבינינו לבין הקונסולים, שאנו נתונים למעשה תחת חסותם. בכל בית המתייסר במצב של מחסור ומצוקה, מופיעים מיסיונרים אלה בארשת של התחסדות ומציעים לאומללים את עזרתם, ללא שום תנאים, אלא כביכול, מתוך רחמנות גרידא. מסכנים אלה מקבלים את העזרה המוצעת להם, מחוסר ברירה, ורואים במגיש הסיוע מלאך מושיע. אחרי כן מתחילים לרמוז להם כי אכן יש כאן שליחות של מלאך מושיע הנקרא ישו, והעזרה שהם נותנים כאן היא כאין וכאפס מול העזרה הגדולה והמקיפה שהוא מושיט למאמיניו

בעולם הבא ... למרבה המזל התקדמותם של מדיחים אלה איטית ביותר. לרוב הם מעלים חרס בידם. אף־על־פי־כן אין הם מתייאשים ולא מרפים מעבודתם. הם אינם עושים את מלאכתם רמיה, אלא עובדים עבודת נמלים ממש. על פי האומדן של יודעי דבר, עולה להם קרבן אחד הנופל ברשתם ביותר מאלף זהובים. אולם הללו אינם נרתעים מפני שום הפרעה או כשלון. לא נעלבים, לא מתרגשים ולא שוקטים על שמריהם. כבר קרו מקרים שהקונסול שלהם עמד דוקא לימיננו, וגם נזף בהם ואיים עליהם. אם זה היה בכונות, בגלל שהפעולה שבצעו היתה גסה ואכזרית למעלה מן המידה, או שתגובתו היתה מתוך צביעות, זה לא ברור לנו. אך אין זה משנה, העיקר שבמקרים מסוימים אנו מצליחים לגייס את עזרת הרשות נגד פעולות אלה של גזל נפשות."

— "האם יש בירושלים גם תעשיה כלשהי? האם יש שם יהודים השולחים ידיהם בחרושת?"

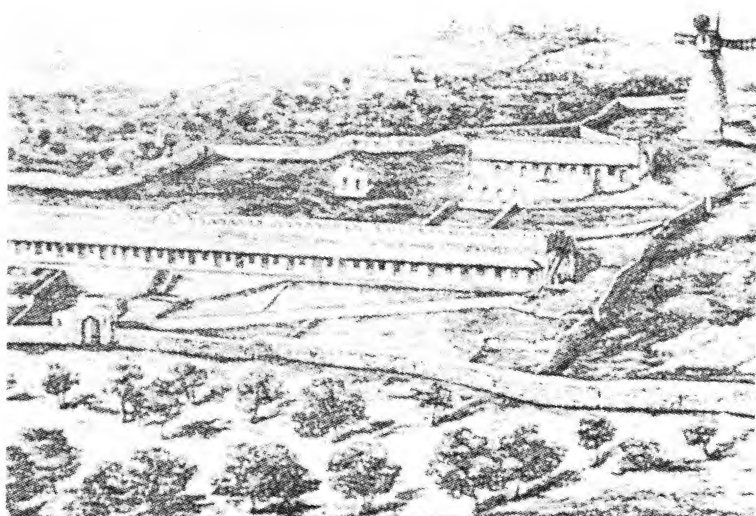
— "עד כמה שאני מכיר את יהודי ירושלים, לא ידוע לי על בעלי מפעל כלשהו, מחוץ לבית דפוס אחד, שנפתח אצלנו לא מזמן על ידי יהודי שעבר אלינו מצפת. עיר זו היתה מתחרה בירושלים, על חכמי המקובלים שבה, רבניה, עסקניה וסוחריה, עד שפקד אותה, בעוונותינו הרבים, אסון גדול בשנת תקצ"ח, כאשר רוב העיר נהרס עד היסוד, ברעידת אדמה שהיתה שם. כאלפיים יהודים קדושים קפחו את חייהם תחת עיי המפולת ורק מספר קטן מיהודי העיר נשאר בחיים. מאז ירדה חשיבותו של הישוב היהודי בגליל פלאים, וחלק משרידי צפת עבר לירושלים. אחד מאלה הוא סלומון המדפיס, שפתח לו בית דפוס והוא, ב"ה, מצליח."

— "שמעתי שנדיב אחד מבריטניה ביקר בארץ ישראל, שהוא קרוב למלכות ויש לו תכניות רבות לבנות שם ולהרים את קרן הישוב היהודי בארץ ישראל. מה האמת בענין זה?" שאל משה.

— "כן, נכון! קוראים לו משה מונטיפיורי. הוא כבר ביקר פעמים אחדות בירושלים. יהודי יקר רוח הוא ואוהב ישראל, ה' יצליח דרכיו. מסירות נפשו לעזור ליהודי ארץ ישראל היא למופת. היו מקרים בהם הסתכן ממש. כשיהודים במצוקה וזקוקים לעזרתו, שום מאמץ לא נראה לו קשה מדי. גם לדמשק הוא הגיע, כאשר שונאי ישראל העלילו שם עלילת דם ויהודי דמשק היו בסכנה גדולה, כי יצא עליהם הקצף מתושבי המקום. הוא לא נתן תנומה לעפעפיו עד שלא הוציא לאור משפטם של היהודים החפים מפשע.

כשהגיע אלינו באחרונה, נתקבל בכבוד מלכים, על ידי כל הקונסולים בירושלים. לצערנו לא הצליח להוציא לפועל את כל תכניותיו לטובת יהודי

יהודים ברחוב הסמוך להר הבית ומקום המקדש

שכונת ״משכנות שאננים״ ותחנת הרוח של סיר משה מונטפיורי

השער הדרומי של שכונת ״מאה שערים״

ארץ ישראל, מחמת מכשולים שעמדו בדרכו ושאני לא בקי בהם. אולם כולם נוכחו לדעת כי אין גבול למסירות נפשו, רצונו הטוב וענוותו. אפשר לומר עליו שהוא צדיק תמים, ה׳ יאריך שנותיו. אומרים שהוא עשיר עצום ובעל השפעה אצל הקיסרית ויקטוריה ובגלל זה גם אצל מלכי מדינות אחרות. כל פעם שהוא בא לירושלים, הוא מפזר מכספו למטרות צדקה ביד נדיבה. כאשר ראה פעם אחת את מצוקת הדיור אצלנו, הוא קנה מגרש מול הר ציון ובנה עליו שורה של בתים שקוראים להם ״ימין משה״ על שמו, והשכין בהם משפחות שהוציא מבקתותיהן האפלות לדירות מרווחות. בדרך כלל, הוא מתענין באופן אישי בכל אומלל ונדכה. אולם, לצערנו הרב אין הקומץ משביע את הארי. הנזקקים הם רבים מאד, ואין ביכלתו של נדיב אחד, אפילו בקנה מידה של מונטפיורי, לפתור את כל הבעיות. יש שמועות כי הוא משתדל להשפיע על קרוביו הרוטשילדים שיבואו לעזרתו בבניית בתי מגורים, ואולי גם ברכישת קרקע בשביל אלה שיודעים ורוצים להתפרנס מעבודה חקלאית.״

— ״איך יתכן שהתושבים עצמם לא דואגים להרחיב קצת את העיר מיוזמתם הם?״ התפלא משה.

— ״ענין הבניה לא כל כך פשוט. בעיר שבין החומות קשה להשיג מגרש לשם בנייה, מחמת הרבה סיבות, ואילו מחוץ לחומה קיימת סכנת התנפלויות של פראים, שוחרי שוד וביזה וגם צמאי דם. מובן, איפוא, כי אנשים לא רצו לסכן את חייהם ולהתישב מחוץ למחנה בתנאי בידוד מן העיר ומן החברה, כי בלילה העיר מסוגרת על מנעול ובריח ורק בה מרגיש האדם בבטחה, ואילו במרחב שמחוץ לעיר, הרגישו האנשים את עצמם מופקרים וצפוים לכל מיני פגעים רעים. אבל בזמן האחרון אילץ הדוחק הנורא את היהודים להתגבר על הפחד ולצאת למרחב. שינוי זה התחולל כתוצאה מיוזמתו של ר׳ יואל משה ריבלין. הוא היה הראשון שפרץ את מחסום הפחד, כאשר בנה לעצמו בית מחוץ לחומה. בתחילה נכנס לגור בו לבדו ורק ביום, כי לא רצה לסכן את בני משפחתו. מדי ערב היה שב לביתו שבתוך החומה. משנוכח לראות שלא מתגרים בו, הוציא גם את בני משפחתו אבל רק ביום. אבל אחרי שהכניס לביתו החדש את כל מטלטליו, וקשה היה לו לטלטל אותם יום יום וגם להפקירם לא רצה, הוא החליט להשאר לבדו ללינת לילה בביתו החדש. לאחר מכן הצטרפו אליו גם בני משפחתו ונשארו שם באופן קבוע ואיש לא פגע בהם לרעה.״

״אחריו,״ המשיך המשולח לספר, ״התעוררו מספר יהודים נוספים ללכת בעקבותיו, כמו ר׳ בנציון לוין, ר׳ שמואל ברוך ועוד אחרים. הללו הקימו חברת בניה ורכשו מגרש למטרה זו, ועכשיו עומדים לבנות שם מספר דירות.

הקושי הגדול היה רק עד שקפץ הנחשון הראשון לתוך האמבטיה הרותחת, אחריו קמו עוד ועוד קופצים נוספים, ובקרוב נזכה בעז"ה לראות את ירושלים מתפשטת בכל הכיוונים, כדברי הנביא: "כי ימין ושמאל תפרוצי וגו'."

— "ברשותך, נחזור לענייננו ולא נעכב אותך עוד," אמר ברל. "הגד, בבקשה, מה יהיה גורל הבית אם לא נמשיך בתשלומיו?"

משה הסתכל ברוגזה על אחיו. לא די לו בכך שהוא מתערב בכל הענין, אלא שהוא אף מעיז לדבר דברים שאינם בסמכותו. הוא חשב בלבו: מי שמך לאיש שתדבר במקומי בענינים שאינם שייכים אליך? אך הוא הבליג והעדיף להסתפק במבט של מחאה. ברל הרגיש בהקפדתו של אחיו אך לא חזר בו ולא תיקן את דבריו.

— "גורל הבית יהיה בסדר, אל תדאג. הוא ישאר בבעלותנו, ואילו אתם תקבלו את כספכם חזרה, במלואו."

משה כבר לא היה יכול להשתלט על עצמו, התפרץ כלפי אחיו ושאל בנימה של תרעומת: "איך עלה על דעתך לשאול כדבר הזה? האם שמעת ממני שברצוני לוותר על הקנין? אמנם קשה לי להוציא בבת אחת את כל הסכום שאנחנו חייבים, אבל מנוי וגמור אתי לשלם בעז"ה כל החוב במשך חצי שנה. לבטל, חלילה, את הקנין של אבא ז"ל — לא עלה על דעתי כלל, אפילו אם אצטרך לפצות אותך עבור חלקך. אבקשך לא להתערב בנושא, זהו עניני הבלעדי לחלוטין."

ברל נעלב מדברי אחיו ולא ענה לו, אלא פנה שוב אל המשולח ואמר: "שאלתי לא היתה במגמה לבטל את הקנין, רציתי רק לבחון עם מי אנחנו עומדים בקשר. כלומר, אם החברה מתחשבת ברוכשי הדירות בכנות, והאם הנכס עדיין שייך לנו. לפי תשובתך הסקתי מסקנה שאכן שייך הוא לנו. ועכשיו ברצוני לשאול אותך האם אתה מורשה לקבל כסף ולחתום על קבלה?"

— "כן, אדוני בהחלט!" ענה המשולח, "בבקשה, הנה היפוי־כח שיש לי מטעם שולחי ופנקס הקבלות עם חותמת הכולל, חוץ מזה תקבלו אשור נוסף בצרוף חוזה חתום מן הכולל בירושלים."

ברל בדק את היפוי־כח ואמר: "זה בסדר. הואילה נא, איפוא, לכתוב לי קבלה על ארבעים וחמשה זהובים, ואני אסלק לך במעמד זה את כל הסכום במזומנים."

המשולח עמד ותהה עליו. לא היה ברור לו האם לצון חומד הוא לעצמו, או שהוא מדבר ברצינות, כי הרי רק לפני דקות אחדות נראה היה משאלתו

שהוא רוצה את הכסף בחזרה. בכלל ראה הוא את ברל כדמות תמהונית. גם משה, נשאר כמו מאובן בשמעו את דברי ברל, מבלי להבין מה קורה כאן. אולם הסתיר את תמיהתו בפני האורח. ברם, המשולח הרגיש שאין בכוונתו להתל בו, הוא שאל אותו כדי לברר שאכן לא טעה: ״אם כן, האם אדוני רוצה שאכתוב לו קבלה?״

— ״כן!״ ענה ברל.

כאן התערב משה: ״מה פירוש הדבר שאתה משלם? אורחנו המכובד לא פנה אליך, ולא ביקש ממך דבר. הוא בא אלי, ותביעתו מחייבת רק אותי.״

— ״האמן נא לי, אחי,״ אמר ברל, ״כי אין לי שום כוונה מיוחדת בדבר, מלבד זאת שאני חושב את הדבר כזכות גדולה לעצמי, שאני יכול לגמור את הבנין שאבא ז״ל התחיל בבנייתו. נוסף לכך שמעתי אותך אומר שקשה לך לסלק את החוב. אני רוצה, איפוא, להקל עליך, ולמה תתנגד?״

— ״בנדון זה יש לי דעה הכמוסה עמי,״ ענה לו משה, ״אינני רוצה לדבר עליה במעמד זה, אבל מאידך גיסא, גם לא אמנע ממך שתבצע את התשלום, אם נכונה כוונתך כמו שהצהרת.״

— ״ובכן, האם לכתוב את הקבלה?״ שאל המשולח בפנותו אל בעל הבית.

— ״איך שאדוני רוצה,״ ענה משה.

האורח כתב את הקבלה. ברל קם, נכנס לחדרו, הוציא ממזוודתו את הכסף ומנה לו למשולח ארבעים וחמשה זהובים והכניס את הקבלה לתוך ארנקו.

גם האורח עשה אותו הדבר, הכניס את הכסף לארנקו ואת ניירותיו אסף לתוך תיקו והעסק נגמר.

ברל פנה שוב אל המשולח ושאל אותו: ״הגד נא לי, אדוני, האם אפשר לרכוש עוד בית אחד, כלומר, דירה על יד דירה זו? כי למעשה שייך בית זה לאחי, והייתי רוצה גם לעצמי דירה כזו על ידו.״

— ״בינתיים אין,״ ענה המשולח, ״אך כפי שאמרתי לכם, אנחנו עומדים לבנות, בעז״ה, בצד השני אגף נוסף. אבל לעת עתה זו רק תכנית ואינני מורשה לקחת כסף על חשבון דירות אלה. אם אדוני מעונין ברכישה כזו, יואיל למסור לי את כתובתו, וכשהענין יגיע לידי בצוע, נמציא לו, בעז״ה, את התכנית, ונודיע לו את המחיר והתנאים. בדרך כלל אנו שולחים במקרה כזה פרוספקט מלא לכל מעונין.״

— ״בסדר,״ ענה ברל, ״כרצונך, אדוני. אני מוכן לתת לך עכשיו מפרעה על חשבון זה ואם אתה לא מוכן לכך, אני נותן לך את הכתובת שלי ותודיעני כשהדבר יהיה מעשי.״

האורח קם ממושבו, קד לפני בעל הבית ורעייתו ולפני כל הנוכחים, הודה על קבלת הפנים האדיבה, התנצל ואמר: "סלחו לי, רבותי, העבודה עודה רבה לפני והזמן קצר. הרשו נא לי ללכת."

משה השיב לו במטבע שלו ואמר: "תודתנו לך על המידע המפורט שמסרת לנו. סלח לנו על שגזלנו אולי יותר מדי מזמנך היקר. אנו מזמינים אותך להיות אורחנו המכובד במשך כל הזמן שתתעכב פה בעירנו, באש"ל מלא."

האורח חזר והודה בקידה, והסתלק לדרכו.

אחרי שהמשולח הלך לו, פנה משה אל אחיו ושאל אותו: "מהי כוונתך ומטרתך בזה ששילמת את הבית?"

— "פשוט מאוד, אתה אמרת, דרך אגב, שהנך במצוקה. החוב היה זקוף על שמו של אבא ז"ל. לא רציתי שאבא יופיע שם בתור חייב."

— "אם זו היתה כוונתך הנני מסכים אתך. אני רוצה להעיר לך, כשהתווכחנו בפני היהודי והסכמתי לרצונך שתשלם, כוונתי היתה, אולי זכות המצוה תגן עליך שתחזור בתשובה שלמה. ומה לדעתך, חלקך בבית?"

— "על זה לא חשבתי כלל, אבל אם אתה עוררת את הבעיה הבה ונעשה חשבון: אנחנו שלושה שותפים בבית זה. אני שלמתי כמעט החצי ומהחצי הראשון מגיע לי שליש, נמצא ששני שלישים של הבית הם שלי ושליש אחד של שניכם. אבל אני אכנס אתכם לפנים משורת הדין והנני מזכה בחלקי את זה שיעלה ראשון ממשפחתנו לארץ ישראל."

— "לפי המספרים היבשים שפרטת בחשבונך, קביעתך בדבר הבעלות היא להלכה אמת וצדק. ברם למעשה, מסופקני אם יש לך הזכות לזה. בכל אופן, אני מצדי לא מסכים אתך. לא רציתי להעליבך בפני האיש הזר, על שקפצת לשלם את היתרה, ללא הסכמה הדדית מראש. האם תחשוב כי עם הכסף מכשירים את כל הענין? אמנם נימקת זאת יפה מאוד ששמעת שאני במבוכה על שאין לי עכשיו הכסף, ושאני מתחייב לשלם בעז"ה במשך חצי שנה. אולם הקפיצה שלך להתערב בעיסקה היתה שלא במקומה. פשוט, נדחקת פנימה בכח. עליך לדעת סוף סוף שרק אנחנו, גיטל ואני, בעלי זכות ירושה של נכסי אבא ז"ל, וממך שלל לגמרי זכות כלשהי. אתה בגדת בהורים, ומעולם אפילו לא בקשת מהם סליחה והם לא סלחו לך על הכאב והצער שגרמת להם. והנה היום נדחפת בכח כספך, ליטול חלק בראש מעזבונם של ההורים. יתכן שיש מקום לומר שלפי החוק גם אתה יורש, אבל האמת היא, שאבא ז"ל התנגד בכל כח רצונו לאפשרות שאתה תקח חלק מהרכוש שהוריש, כמו שסיפרתי לך בתחילה. אינני רוצה להעלות על שפתי את המלים בהן הביע התנגדותו זו. על כן, למרות שלכאורה ויתרת על חלקך בבית

לטובת אחד מבני המשפחה שיעלה ראשונה לארץ ישראל, אף על פי כן התערבותך בנושא לא היתה במקומה."

— "כפי שאני רואה, אתה כבר מוכן להתדיין עמי על הזכויות שלך, ולשלול ממני את זכויותי, אך אני לא מוכן. אפילו אם היה כדבריך, שלא היתה לי כל זכות ורשות להכניס את עצמי בכח, כפי שאמרת, ואפילו אם תרצה להחזיר לי את הכסף, אני מוותר עליו וגם על זכותי שאתה שולל ממני. דיי שבאתי לכאן בזמן הנכון להיות כאן בדיוק כשיהודי זה הופיע, ואם לא הצלחתי להוציא לפועל את תכניותי אשר בגללן באתי במיוחד, הרי טוב לי שסדרתי לפחות את חוב הבית."

— "לא עלתה על דעתי להתדיין עמך, כמו שאמרתי בתחילה; ברם, לא יכולתי להתעלם מן האמת מבלי לגלות לך את דעתי, שלא תחשוב בלבך שבכסף שנתת רכשת לך כפרת נפש, למרות שהשרץ עודנו בידך ואין בדעתך לחזור בתשובה. נוסף לזה עליך לדעת שהיו מוטלים עלי עניינים די מסובכים שנשארו אחרי פטירת אבינו ז"ל, ומה טוב היה אלמלי היית נמצא על ידי לעזור לי הן בכסף והן בכח מעשי, אבל היכן היית בימים הקשים ההם? — זאת אתה יודע! השתתפת עם בעל מלחמות ופועל גבורות של מעלה ... עכשיו הגעת והנך עושה חשבונות על חלקים וזכויות שכאשר ישמעם מישהו זר, יחשוב שאכן אין צדיק כמוך ... ובכן עליך לדעת, אחי, שכל מה שאמרתי לך — זה לא על מנת לעשות אתך חשבון על ירושה או לדבר על זכויות וחובות, אלא כדי להבליט את הריקנות שבטענותיך, והעיקר שתחזור בתשובה. את הכסף שהשקעת אני מחזיר לך מיד, למרות שלמשולח לא רציתי לשלם לאלתר אלא לסלק את החוב בתשלומים חודשיים, אבל לא זו היא עמדתי כלפיך. לך אני מחזיר את כל הסכום שנתת על אתר, ואל תאמר אני העשרתי את אברם..."

ברל לא ענה כלל על תגובתו החריפה של משה.

פרק עשרים ושבעה

ברל פוסח על שתי הסעיפים

משה קם מעל כסאו לבש את מעילו ויצא, הוא הלך לבית הכנסת להתפלל מנחה ומעריב. ברל שוב נשאר לבדו עם גיטל, ופנה אליה לסכם עמה את תוצאות הדיונים והויכוחים.

— "ובכן, אחותי היקרה," התחיל ברל את השיחה, "נדמה לי שגמרתי כאן את משימותי ואני יכול לחזור לביתי."

— "האם אני קובעת זאת?" שאלה גיטל, "אלמלי היה זה תלוי בי, הייתי קובעת לגמרי אחרת."

— "למשל?" שאל ברל בסקרנות.

— "אני, למשל, הייתי מייעצת שתפסיק את ארחות החיים שלך כפי שהיו עד עתה, תכריז על מכירת אחוזתך ותרכוש לך כאן בית אשר לתוכו תעביר את כל מטלטליך, כולל חפציך יקרי הערך, תתחתן ותתחיל בחיים חדשים בחיק משפחתך. אם אתה מתבייש כאן, או אם מקום זה לא מוצא חן בעיניך, קנה לך בית במקום אחר בין יהודים, או בארץ ישראל שהתעניינת כל כך הרבה עליה. אני מתארת לי כי עם רכושך שתוציא משם, תוכל להתקיים בכל מקום בעולם, ובארץ ישראל לא כל שכן. אני משוכנעת שגם משה ישמח לכל צעד כגון זה שתעשה, אם רק תחליף את נחלתך ודירתך במקום שאתה שקוע, כמו אותו יהודי דמיוני שסיפרת לי אודותיו, שהיה שקוע עד זקנו ... שם לא תוכל אף פעם לחזור בתשובה."

— "אילו לא הייתי רואה בך את אחותי, שאני אוהב כל כך," אמר ברל, "הייתי אומר שאין זאת אלא שהקנאה מדברת מתוך גרונך. את רוצה לשכנע אותי לחסל את אחוזתי, לקחת מקל נדודים וללכת להיות קבצן כמו יתר היהודים כאן."

— "כואב לי מאד על שאני נאלצת לענות לך באותה השפה שאתה התחלת," אמרה גיטל, "ולומר לך שלולא הייתי רואה בך אח יקר ואהוב, הייתי פשוט מפסיקה לשוחח אתך. האם אמנם עד כדי כך גדול אתה וחזק, שהנך מרגיש כאילו הגעת כבר לגבהי מרומים, עד שאתה רואה את כל היהודים כקבצנים מרודים, ומאושר אתה שהוצאת את עצמך מכללם? אני

מרגישה את עצמי כל כך מושפלת בעיניך שקשה לי להרים את עיני להסתכל בפניך ולומר לך: אחי! הרי בסך הכל תועה אתה בדרכי החיים כשה אובד. ולא עוד, אלא שהנך חושב כי מישהו מקנא בך. אוי ואבוי לי, אם כזאת אני נראית בעיניך. אמנם לא אכחיש שאוהבת אני כסף ושואפת להשיג עושר, ואין הרבה אנשים שבחלה נפשם בכסף, אולם בשום אופן לא אסכים להשיגו תמורת מכירת נשמתי לשטן. לעולם לא אעדיף את החיים הריקניים שלך, עם כל שפע הגשמיות הגויית שהם עטופים בו, על חיי התום היהודיים מהם אני נהנית באושר מלא. לכן אמרתי לך מה שאמרתי, וזה שאתה הבנת את ההיפך. זה רק מעיד על טימטום לבך וסינוור עיניך. ידעתי אמנם את הערכתך השלילית לגבי אחיך היהודים, ותארתי לי שדברי לא יכבשו את לבך, אך לא האמנתי שהאטימות תגיע עד לדרגה כזאת, שתחשוד בדברי הכנים שמקורם בקנאה."

— "חבל להמשיך לדבר עוד. דבריך ממילא אינם אלא פטפוטים בעלמא, ואין טעם בהמשך השיחה. גם הרצון הטוב שגיליתי בסילוק החוב של הבית ונכונותי, כביכול, לרכוש עוד אחד על ידו — אגלה לך את האמת שלא היו אלא מתוך נסיון להתחנף לפני משה ולהשלותו, שיחשוב כי עדיין יש סיכויים שאשוב לארחות חיי האבות כמקדם. אבל למעשה, אין בדעתי לעשות זאת והנני עומד, איפוא, לארוז את חפצי ולחזור לביתי."

— "אני מצטערת מאוד על החלטתך זו, אחרי שכבר התרגלנו אתך, למרות שאין דעותינו שוות. מי יודע מתי תחליט להקדיש עוד זמן לבקר אצלנו?"

— "מה פירושו של הצער שלך?" הקשה ברל, "האם תינוקת את? האמנם חשבת כי באתי לכאן כדי להשתקע? וכי רק אני צריך לבקר אתכם? הנה הפעם הפקרתי את כל הוני ורכושי בידים זרות על מנת לבקר אצלכם, ובזה פתחתי בפניכם פתח לבוא לבקר אצלי."

— "גם אני הייתי מסכימה לזה בחפץ לב, לבוא אליך לבלות. אדרבה, מדוע לא? — גם אני בשר ודם ואוהבת חיים. אבל במה דברים אמורים — אם היה אפשר לאכול אצלך וללון בביתך. אבל הרי בודאי אין מזוזה על דלתות ביתך, והמטבח בביתך טרף הוא, כפי שסיפרת לי, ואם כן ברור הוא שאין לנו האפשרות להיות האורחים שלך. ולמה באמת תגרום לכך שלא נוכל ליהנות מהשפע הרב שיש לך? אפילו אם תאמר שאתה מוכן לסדר בשבילנו מטבח כשר עם כלים חדשים, הרי עצם העובדה שזה מיוחד בשבילנו לבד, כבר מקלקלת את התאבון. אף אתה בעצמך לא תרגיש טוב באירוח זה וללא ספק גם תתבייש בנו, "היהודים התמהונים", אפילו בפני הצוות שלך, כל שכן לפני ידידיך, שיראו את בני משפחתך ומיד ידעו את מקורך

וייחוסך, ואוי לאותה בושה ... אין ספק כי ביקורנו זה לא רק שלא יגרום לך קורת רוח, אלא אף יסב לך עגמת נפש, וגם עלול להפריע את מהלך חייך הרגילים, או שתצטרך מדי פעם להחביא אותנו מפני האורחים שלך. לעומת זאת, אתה — תתקבל אצלנו תמיד באהבה ושמחה, למרות שהתנהגת שלא לפי כבוד הורינו ז"ל ולא רצית להתחשב ברגשותינו, ולמרות שבלי ספק הנך זוכר עדיין איך התנהגת עד שעזבת את ביתנו. אתה יכול לתאר לך איזה כאב ועלבון גרמת למשה ולכולנו. אבל כיבדנו אותך והבלגנו על רגשותינו."

— "התנהגותכם כלפי היתה באמת יפה מאוד ... אין לי מה לומר. אבל לא יכולת לעמוד בנסיונך עד הסוף, לא יכולת להתאפק בהערותיך העוקצניות," אמר ברל במרירות.

— "אף אחד לא מתכוון לעקוץ אותך, חלילה. אדרבה, מרוב אהבתי אותך הייתי גלוית לב כלפיך. וכי למה שלא נהיה גלויי לב אחד כלפי השני? הלא גם אתה דיברת ופעלת בגלוי לב אף על פי שידעת שזה כואב לנו. אבל למה נריב? — אינני רוצה להמשיך עוד בויכוחים. הייתי יכולה לומר "כל הפוסל במומו פוסל", כלומר, כפי שהתבטאת והבלטת תמיד את האפיקורסות שלך, כביכול בתום לב וכמסיח לפי תומו, ולא ח"ו על מנת לעקוץ אותנו, כך פרשת גם התנהגותנו כלפיך. וכשם שאנחנו לא חשדנו בך שיש לך כוונה רעה להכעיסנו, כמו כן אסור גם לך לחשוד בנו בכוונה רעה בהתנהגותנו כלפיך. ואם אתה בכל זאת חושד בנו, הרי רגלים לדבר כי יחסך כלפינו אינו נקי מרבב."

— "אני יותר מבוגר, יותר מלומד, וגם בעל נסיון יותר גדול ממך, והנה הגעתי לידי כך שאת נותנת לי שיעור והדרכה בדרך ארץ ... מילא, אני מקבל גם זאת ממך, עקב החיבה שאני חש כלפיך, ועקב דבריך הנאמרים בתמימות. וכדי שלא לקלקל את יחסינו דוקא עכשיו, לפני שאנו עומדים להפרד, לא אגיב על דבריך אף על פי שיש לי מה לענות לך."

והנה נכנסה רחל ופנתה אל גיטל בבקשה: "אנא, הכיני ארוחת ערב וחלקי לבני הבית, כי אני לא חשה בטוב."

גיטל נכנסה למטבח והתחילה לטפל בהכנת ארוחת הערב. אחרי כן נכנס גם משה, התישב על יד השלחן וסיפר לאחיו, מתוך מגמה להכנס אתו בשיחה: "פגשתי בבית הכנסת את המשולח וכפי שראיתיו הוא איש מצליח."

— "נו, מה תאמר לזה שהחלטתי שכדאי לי כבר לנסוע הביתה?"

— "מה הניע אותך פתאום להחליט החלטה זו?" שאל משה.

— "לא הגעתי להחלטה זו באופן פתאומי. אני הרי לא באתי לכאן להשתקע, אלא לשם מטרה מסוימת, ואחרי ראותי כי אין לי שום תקוה

להשיג את מטרתי, שוב אין כל תכלית בהמשך השתהותי כאן. סוף סוף הרי עזבתי את כל נכסי בידים זרות, ואין כל הגיון בהמשך ישיבתי כאן במצב הקיים.״

— ״רק עכשיו אני שומע כי לא באת אלינו אלא לשם מטרה מיוחדת. ומהי, בעצם, מטרה זו?״

— ״אחרי שהתווכחנו כל כך הרבה על דבר הצעתי שתבואו לגור אצלי, או שלפחות גיטל תבוא, אתה אומר שאינך יודע מהי מטרת בואי. אתמהה!״

— ״האמן לי כי באמת לא ידעתי כי אך לשם מטרה זו באת. אני חשבתי שהצעתך באה דרך אגב, או מתוך מחוה של נימוס גרידא. אבל, אם אכן זאת היתה כוונתך בבואך לבקר אותנו, במקרה זה צדקת באכזבתך, כי על זה באמת אין מה לדבר וחבל על כל מלה נוספת בנדון.״

— ״אף על פי כן לא אמנע מלהעיר לך שלא התנהגת כשורה עם אחיך שלא ראית אותו למעלה מעשרים שנה. אני באתי אליך בתום לב, חדור אהבה טהורה. רציתי בקרבתך ולהשפיע עליך מטובי במנה גדושה מתוך נדיבות אמיתית, ואתם דחיתם אותי במין זלזול משפיל, שהדחיק מלבי את האושר הטבעי הצפוי בהזדמנות של מפגש אחים כעין זה. אבל אין דבר, למרות כל זאת אני לא אמדוד לכם במידתכם. דלתי תהיה תמיד פתוחה לפניכם. בצר לכם אעמוד לרשותכם בכל זמן ועידן, כל אימת שתפנו אלי ללא שום תנאים. אצלי אחוה ועקרונות של מורשת אבות אינם קשורים זה בזה, כמו אצלכם.״

— ״אם אמנם סבור אתה כי לא התנהגתי עמך מנהג נאות של אחוה, כדבריך, הרי דבר זה מצער אותי ביותר. מאידך גיסא, שמח אני על גלוי הלב מצדך שהערת לי על זה. בכל אופן, אני מודה לך, שלמרות שסרבנו לקבל הצעתך הנדיבה. הנך נכון לעמוד לרשותנו, בכל עת שנפנה אליך, במקרה שנהיה זקוקים לעזרתך. וכעת אני נאלץ להתיחס לנושא כאוב, אשר לכתחילה קיבלתי על עצמי שלא לדבר עליו, אך באין ברירה הנני נאלץ להאיר את עיניך ולהעמידך על טעותך, כי אם הייתי שותק בשעה זו הייתי חי בעתיד תמיד בחרטה על שלא נסיתי להצביע בפניך על נקודת האמת. אל תמשיך להחזיק בדעתך המשובשת כי אתה הצדיק ואני וביתי הרשעים. ההיפך הגמור מזה הוא הנכון, אחי היקר. דוקא אתה היית זה שהתנהג בצורה מחפירה שאינה הולמת אדם שגדל בתוך עריסה שהיתה מוטלת בחדר המטות של הורינו ז״ל, שבודאי עמד ברמה יותר גבוה מרמת חדר המטות של ארמונך, שאתה כל כך גאה עליו. ההתנהגות שראית בבית ההורים, שהיו אנשים כשרים ותמימים, היתה ללא דופי. ואילו אתה חיללת את זכרם ותורתם, ולא היססת כלל לגשת אל השלחן ללא תפילה, בלי נטילת ידים,

בלי ברכת המוציא, ולקום מהשלחן בלי ברכת המזון — יותר גרוע אפילו מגוי. מילא, אם אתה עושה זאת בביתך גם על כך די בזיון וקצף, אבל הגם לכבוש את המלכה עמי בבית? — הרי זו שערוריה ממש! אתה יושב בחברה שהנך מכיר את מנהגיה, ואינך נרתע מלהפגין את ההפקרות שלך. אתה רומס ברגל גאוה את כבוד הוריך ותוך כדי כך אתה רוצה להורות דרך ארץ לאחרים. כביכול באת ללמד אותנו "תורה ומצוות" שלמדת בקודקס של חברת האצילים שלך. הללו אינם מכירים אלא רק בזכויות עצמם, תוך ביטול גמור של ערכו של אדם שאינו שייך למעמדם. בעולמנו אין יצור שיש לו זכויות בלבד! תן כבוד ותקבל כבוד. אתה אמנם איש אמיד ולפי דבריך — עשיר גדול, אבל אין זה פוטר אותך מלכבד את הזולת, ולבוא אליו בדרישות שיכבד אותך בגלל שלך יש כסף. אני התאפקתי עד כה ושתקתי, אבל אחרי דבריך היום פקעה סבלנותי. קטרוג קשה זה שהשמעת באזני, אינו אלא תוצאה של העובדה שלבך טומטם ועיניך סונוורו."

"מה אומר ומה אדבר," המשיך משה מתוך אנחה עמוקה, "השם ירחם עליך ועלינו. אינני צריך לתת עצה לרבון העולמים, כיצד יפעל עליך בכדי לרכך לבך הערל. אני משוכנע שאתה עוד תזכה לחזור בתשובה, למרות שבינתיים אני רואה אותך במבוי סתום, ללא כל סיכוים לזה. אבל אני מאמין בכל זאת בחסד אלקים שיחוס על זרע אבינו, שלא ימות בלי תשובה, כשהוא משוקע ביון הטומאה. בנוגע לעזרתך שאתה מציע לי, אני מודה לך מאוד, אבל אני תפילה שהשם ישמרנו ויצילנו מכל רע,ובכלל זה שלא נגיע, ח"ו, למצב כזה שנצטרך לפנות אליך ולבקש עזרתך. אני מקוה שלא תזכה לקנות לך מצוה בי או ביוצאי חלצי."

בינתיים נכנסה גיטל וערכה את השלחן, הגישה ארוחת ערב לכל בני הבית ואחרי הסעודה ברכו והלכו לישון.

כאשר ברל עלה על מיטתו, נדדה שנתו ולא יכל להרדם. דברי אחיו שעדיין הדהדו באזניו, הכאיבו לו מאד. כמו כן גם דברי אחותו שהיה להם כמעט אותו התוכן. הוא לא היה מוכן להודות להם שאכן צדקו דבריהם, אבל בינו לבין עצמו נאלץ היה להודות שהם לא כל כך תמימים, והכירו ממעשיו ודבריו שתוכו רקוב ומושחת כמו חיצוניותו. הוא עצמו לא היה מסוגל להבחין ברקבונו, כמו שהם הבחינו בכך. אכן צדקה גיטל באומרה כי תעיתי כשה אובד. עד כדי כך שקעתי בהפקרות של חיי הנכר, חשב בלבו, עד שעיני טחו מראות את מצבי; ואחרי כל אלה, עוד היה בי האומץ לבוא אל אחי ואחותי בכדי לנסות להשפיע עליהם שיבואו לגור במחיצתי ולעבוד את העבודה־זרה שלי. איך יכולתי לשכוח כי יהודים כמו ההורים שלי היו מוכנים לוותר על הרבה יותר ממה שבידי להציע להם, ובלבד שלא לסטות

אפילו כמלוא נימה מדרך התורה, או לוותר על מנהג כלשהו מאורח החיים היהודי. ברור כי לא נשאר לי עוד דבר לעשות כאן, מלבד אשר לארוז את חפצי ולחזור לביתי. או שמא אקבל עצתה של גיטל, שיעצה לי למכור את נחלתי יחד עם הארמון המפואר בו אני יושב בכבודו של עולם, ולהחליף את כל ארחות חיי בחיים היהודיים, להם הסכנתי בשנות ילדותי. בכך עלי לוותר על כל הכבוד והתהילה להם זכיתי תמורת גבורותי והצטיינותי.

כאשר חלפו במוחו מעללי גבורותיו והצטיינויותיו וטכסי הכבוד להם זכה, ותואר האבירות שהוענק לו, שוב נתעוררה בו תאוות הכבוד, וכאילו שמע קול מדבר אליו: חדל מחשוב עוד על ארחות החיים של ההורים, שכבר אבד עליהם הכלח! מה יודעים משה וגיטל על טעמם הערב של חיי שעה? האם יש להם מושג מזה? האם יעלה על דעתך לוותר על כל אותם תפנוקים שמעמדך בתור אציל בעל אחוזה העניק לך? והרי החיים לפניך, עם כל אותם עינוגים שמשה וגיטל אפילו לא חולמים עליהם. האם תעזוב את כל אלה ותעקור ממקום נפלא זה בו הצלחת להכות שורשים, ותלך לנוע ולבקש לך מנוח באיזה מקום יהודי עלוב, בתוככי קהל דלפונים, סוחרי בלאות וסמרטוטים שהגורל שלל מהם אפילו את החסד לדעת חיים מה הם? אכן בקרב יהודים אלה אף גבורותיך לא יזכרו ולא יפקדו וגם תוארי האצולה לא נחשבו בעיניהם. איזה רעיון טפשי ומשונה הוא עצם המחשבה על צעד מעין זה? לא ולא! אמנם מסירות הנפש על כל פרט מחיי היהדות היתה הנקודה המכרעת בחיי הורי. היה זה פשוט המשך של שיגרת החיים שעברה להם בירושה מדורי דורות. הם ראו במסורת עתיקה זו של מסירות נפש ערך מקודש, שמילא את חייהם הקשים במין עונג עילאי ששום מנעמי חיים גשמיים לא ישוו לו, עד כדי נכונות לפשוט את הצואר לשחיטה על קדושת השם. אכן גם זו מין גבורה, כביכול, אבל מה היו התוצאות של גבורות אלה? אף אחד מהם לא קיבל תואר אבירות. הם היו ונשארו יהודים עלובים משוללי זכויות, שרק מי שאינו רוצה לא מתעלל בהם. זכורני כשהייתי ילד איך פחדתי מן השקצים׳לך, אפילו מן הכי קטנים שביניהם. והנה נזכר הוא פתאום באמו, איך שלוותה אותו אל ה״חדר״ והעניקה לו תמיד סוכריות ושוקולד, כדי שלא יסרב ללכת לחדר מפחד השקצים׳לך. ובהגיעו לחדר איך התקנאו בו חבריו על האמא הטובה שיש לו. הוא סיפר זאת לאמו, ואז היא הדריכה אותו שיתן גם לחבריו העניים מן הממתקים שיש לו, כי יש בזה מצוה גדולה. ומאז נתנה לו יותר, כדי שיהיה לו לחלק לבני העניים, ושיישאר גם לו. כמו כן נזכר עוד שאמו ביקשה ממנו הרבה פעמים: ״ברל׳ה, הבא נא לי כוס מים״. הוא הלך בזריזות והביא לה, ואז העירה לו אמו: ״דע, ברל׳ה, שגם אני יכולתי להביא לעצמי מים, אבל רציתי לזכות אותך

במצוה שעל ידה תאריך ימים, כי מצות כבוד אב ואם שכרה בצדה — 'למען יאריכון ימיך'." אחרי כן העביר אותו זכרונו אל אביו, איך שחבב אותו ושמר עליו כעל בבת עינו. וכשנפטר אחיו דוד, איזה אבל היה בביתם, באיזה יגון שקעו ההורים. בעקבות אסון נורא זה נעשה הוא יותר חשוב בעיני הוריו. תמיד השתדלו להפתיע אותו במשהו חדש. במיוחד כשהבחינו בהתקדמותו בלמודיו, כאשר ידע לענות לענין. ומכיון שהוא היה תלמיד יותר חרוץ משאר הילדים, הבליטו הוריו את אהבתם כלפיו ביתר שאת ... כך נגללה תמונה אחר תמונה, שכל אחת מהן שופעת ניחוח ילדות מתקתק וחמים. פתאום התעורר בו מצפונו וקרא לו: אומלל שכמוך, האם את הכל שכחת? הוריך, מוריך, מחנכיך, מדריכיך וכל הטוב והיפה שקיבלת מהם, את הכל זרקת אחרי גווך?! מה אתה חושב, האם לעולם תחיה?! מות נבל תמות וקבורת חמור תקבר! רוב ימי שנותיך חלפו ועברו בסיפוק יצריך האנוכיים והנפשעים. הנה עדיין עומדים לפניך ימיך האחרונים ומתחננים לפניך: חזור בך! אם לא תשוב בעוד מועד לא יהיה לך זמן לתקן, חזור בך ומיד!

כן! החליט ברל, אין טוב מלחזור בתשובה, ומיד! וכבר התחיל לחשוב כיצד יתכנן עתידו מחדש. לחזור לחיות בסיגט — אי אפשר. כאן מכירני כל ילד. כל אחד יודע את העבר שלי. כולם יצביעו עלי באצבע: "הנה בריה משונה זו, הוא הוא 'זולל־החזיר' הידוע". כאן לא תהיה לי מנוחה. עלי לחפש לי מקום מנוחה במקום שלא מכירים אותי, ולהתחיל שם בסדרי חיים חדשים בתור יהודי, כמו שחונכתי על ידי אלה שאהבוני אהבת נפש. פרנסה לא תחסר לי אפילו אם לא אעסוק בשום משא ומתן. אשקיע את כספי בבנק וזה יספיק לי לכלכלתי וגם לחלק צדקה בעין יפה. אכן עלי לעקור משם ולהפסיק לחיות כמו גוי בין הגוים. הנה החלטתי: אינני חוזר שמה ויעבור עלי מה! אמר ברל בלבו. בבוקר אבשר להם את דבר החלטתי, שאני חוזר בתשובה ובדעתי להתעכב כאן ולעשות לי תכנית לעתיד. אסייר במקומות שונים בכדי לחפש לי מקום בין יהודים, מקום אשר ימצא חן בעיני להשתקע בו. אחרי כן אחזור לאחוזתי, אמכור את החוה והטירה עם כל הנכסי־ דלא־ניידי הצמודים להם, ובממון הרב שאקבל תמורתם, אבסס לי עתיד חדש בקרב אחי בני עמי. בהחלטה סופית זו נרדם בשעות הלילה המאוחרות.

פרק עשרים ושמונה

בלהה בחלומות והתנצחות בהקיץ

אך נרדם ברל, והנה הופיע "מלאך דומה" ולא נתן לו מנוחה. חלומות משונים ביעתוהו. כיאות לגבור מלחמה, העמיד את גבורנו בשדה הקרב, מול גבור שני מצד האויב, והוא, ברל, נאבק עמו והפילו. מפקדיו, הקצינים הגבוהים כורעים לפניו ברך, המון אנשים ונשים זורקים עליו זרי פרחים ומטביעים אותו בים של ורדים, כמו שמגיע ויאה לגבור רב תהילה כמותו. אולם "בעל החלומות" אינו מרפה מן החייל האמיץ. הוא מעביר אותו למקום אחר, ופתאום נפל ושקע ביון מצולה. כגבור אמיתי היודע גם לשחות, רצה להתגבר על אסונו אבל לא הצליח וכמעט שטבע, והתחיל לצרות בכל פה לבקש עזרה. למזלו התעורר ושמח מאוד כשראה את עצמו במטה, והתברר לו כי כל אותו מצב מבעית לא היה אלא חלום בלהות. הוא נרדם שנית ו"מלאך דומה" שוב לא נותן לו מנוחה. הפעם הוא מעמידו במצב אחר לחלוטין; הוא נער בן שבע־עשרה שנה בבית הוריו, שוכב בערש דווי ועל יד מטתו יושבת אמו (זו הפעם הראשונה "ראה" את אמו מאז שנפרד ממנה). היא לטפה את ראשו, משׁשה את מצחו, ואמרה: "טוב, ברליה, שאין לך חום. אני מקווה שזה יעבור לך. עין רעה הכניסו בך. אכבה לך גחלים וזה יעבור לך. אכן חולה אני, ענה ברל, הנה אפילו כח להסתובב במטה אין לי. זה לא כלום, ענתה אמו, זה יעבור לך במהרה. האמן לי, ברליה, אני חולה יותר ממך וזה הכל בגללכם, שאין אתם נותנים לי מנוחה, במיוחד אתה, שתמיד הנך חולה במחלות שאתה בעצמך גורם להן בשובבותך ועושה צרות לך ולנו ...

הוא רצה לענות לה, להתנצל בפניה, אבל בא המלאך וסטרו, ניתק את המגע. לפתע התעורר וראה שאין זה אלא חלום. הוא הצטער מאוד על שלא הספיק לבלות עוד קצת עם אמו, שראה אותה כמו בחיים. פגישה זו נעמה לו ביותר. המשפט האחרון שאמרה "תמיד אתה חולה במחלות שאתה גורם להן בשובבותך ועושה צרות לעצמך ולנו..." המשיך להדהד באזניו. נכון, חשב בלבו, אכן חולה אני במחלות שאני בעצמי הגורם להן, וכי מה ומי דחף אותי לרוץ לשדה הקרב, אם לא שובבותי. מי יודע איך שהפרעתי את

מנוחתה בקבר להתפלל עלי שאשאר בחיים. היא הצליחה בתפילתה, ואילו אני שוב לחצתי על מפקדי לספק את הדחפים הפראיים שלי לשוב לשדה הקטל. ושוב גרמתי לה צרות. לבסוף אחרי שהגעתי איכשהו אל המנוחה ואל הנחלה, שוב המשכתי בשובבות שלי לחיות כמו גוי. אני אמנם חי במנוחה, אבל את מנוחת הורי האומללים הפרעתי במדה אכזרית.

אחת אמרתי מעתה ואותה לא אשנה, קפץ ברל, כאילו נשבע, מה שהיה — היה. מהיום והלאה גמרתי עם העבר הנפשע הזה ואשתדל לתקן את אשר עותתי. שמא כדאי לי להתחיל עכשיו מיד, כבימי קדם: לקום בזריזות, להתרחץ ולבקש ממשה שיתן לי טלית ותפילין להתפלל? ומי יודע, הרהר כשואל את עצמו, האם יודע אני עוד להתפלל? כמה שנים חלפו מאז חדלתי להתיחד עם קוני? צמרמורת עברה בכל עצמותיו ברגע שמחשבה זו חלפה במוחו. כשגיטל ורחל ישמעו שאני מבקש טלית ותפילין יחשבו כי דעתי נטרפה עלי, או כי יתוש אני שנכנעתי לפניהם. אני הוא הגבור? איזה מין גבור אני? איה גבורותי? הנה האביר, כביכול, חשב בלבו. כיצד העריצו אותי גבורים מפורסמים אנשי שם, והנה בא הקץ לכל עמידתי האמיצה, משל, פרקתי את נשקי. פשוט נכנעתי. ולפני מי? — לפני גבור הדמיונות, חלומות שאין בהם ממש, שאינם מעלין ולא מורידין. היתכן? ... לא! אמר בלבו, כאילו עומד הוא בחזית במערכות המלחמה בעיצומו של קרב גורלי. לא, כזאת לא אעשה! כל הכלבים ילעגו לי שאיש חיל מפורסם כמוני, בעל אומץ ותושית קרב, אשר מעולם לא נרתע אחור, נכנע לפתע, בצורה כה מחפירה, לפני אנשים בעלי אופי חלש, שדבר אין להם עם רוח גבורה. מסקנתי, איפוא, גבור הייתי וגיבור אשאר. שום רוח חזקה לא תזיז אותי מעמדתי. האם חוכא ואיטלולא אעשה מעצמי? היכן העקביות שלי?! חולשה כזו, לא רק שאינה הולמת גבור שהגיע למעמד אצולה כמוני, אלא אפילו לסתם גבר תחשב לבושה וכלימה. פשוט רעיון בן רגע, של הבל ורעות רוח חלף בדעתי...

זרם של רגשות אושר שטף את נפשו אחרי שהתאושש קצת. הוא חש כי אכן חזר להיות אדון על אישיותו והוא מחזיק את עצמו ברסן, כראוי לאציל וגבור מפורסם כמוהו ... והנה פתאום חזרו להדהד באזניו המלים "תמיד אתה חולה ועושה צרות...." מלים אלה כרסמו בנפשו. משבר חדש הוא זה, אמר בלבו. הרי יתוש זה ימשיך לנקר את מוחי ללא הרף. הוא ממש מרתיח את דמי! כיצד אפשר להפטר מפסוק זה? מוכרח אני להתנער ממנו! אני מרגיש כי משפט זה יגרום לי, בסופו של דבר, לשים קץ לאושרי בין הגוים. מיניה וביה הוא חזר בו והתחיל לחשוב מחדש כיצד לסלול דרך לעצמו בכוון התשובה. הייתי רוצה, חשב, לעשות זאת באופן שאף אחד מן הידידים שלי לא ירגיש בדבר, וגם הצוות של החוה לא ידע על המהפכה

שהתחוללה בתוך נפשי ועל תוצאותיה המעשיות. בכל אופן חייב אני עתה לחזור לביתי ולהמשיך בחיי הרגילים, כאילו דבר לא קרה, כי בין־לילה אי אפשר לממש כל אותו רכוש גדול — ולבזבז את הוני לא כדאי. בכלל הייתי רוצה לבצע את חיסול עסקי במקום, בצורה מוסווית ככל האפשר. דבר זה יימשך לפחות שנה אחת. לפיכך אין ברירה, אלא לדחות עתה את תהליך החזרה בתשובה, ולא להתחיל בו אלא כעבור שנה תמימה. אם כן הדבר, הרי מוטב לשתוק עכשיו ולא לגלות בינתיים דבר על התלבטויותי והחלטתי. כך רצה הוא לרמות את עצמו ולהונות את מצפונו. כל זאת בכדי לשתק את מוחו שלא יוסיף לדכא את רוחו באותו פסוק נורא שאמרה לו אמו בחלום...

שעות רבות חלפו. סערת ההרהורים הבריחה תנומה מעיניו. השחר האיר מזמן והוא עודנו כמו חולם בהקיץ. פתאום הציץ בשעונו והבחין שהשעה כבר תשע וחצי. היתה זו אולי הפעם הראשונה בחייו לקום בשעה כה מאוחרת. הוא קפץ מעל מיטתו התרחץ, התלבש ויצא. הוא עשה מאמץ מיוחד להסתיר סערת רוחו, והרגשות המכרסמים את לבו.

גיטל עמדה וחיכתה לו במשך כל הזמן בחוסר סבלנות. מוזר היה בעיניה שהוא מאחר כל כך, שלא כהרגלו. כשראתה אותו פותח את הדלת לצאת, זנקה מיד לקראתו לברכו בבוקר טוב, כרגיל. היא הבחינה מיד בשינוי שחל בארשת פניו, שהיא רצינית יתר על המידה; החיוך הרגיל, שהיה נראה תמיד בבוקר על שפתיו לא נראה היום, אלא הופיע הפעם בצורה מעושה ומלאכותית. משום מה אין פניו נראים כתמול שלשום, חשבה בלבה מתוך חשש ודאגה כלשהי. היא נמנעה מלדבר על כך, אלא הזמינה אותו אל השלחן לאכול ארוחת הבוקר.

תוך כדי אכילה שאלה גיטל את ברל: "מה קרה לך היום שאחרת לקום? האם אינך מרגיש טוב? כנראה ששינוי מזג האויר השפיע עליך, גם רחל לא מרגישה טוב. אם היית מאחר עוד דקות אחדות הייתי נכנסת אליך כי כבר פקעה סבלנותי לחכות לך, מאחר שאתה רגיל לקום מוקדם יותר."

ברל ענה לה: "אני מרגיש די טוב ואין ביני ובין מזג האויר ולא כלום. אדרבה, האיחור היה דוקא בגלל שנתי שערבה לי היום ביותר."

— "טוב שטעיתי, אני הייתי פשוט רעבה והפעם רציתי לאכול דוקא בחברתך, מאחר שאתה מתכונן לעזוב אותנו בקרוב."

— "אני מצטער מאוד על שגרמתי לך סבל."

— "אבל אם שנתך ערבה לך, אז גם לי נעים וסבלי היה כדאי."

כאשר סיימו את ארוחת הבוקר, קם ברל מעל יד השלחן ופנה אל אחותו באומרו: "את יודעת אחותי מה שאני החלטתי הלילה?"

— "מנין לי לדעת זאת? חוץ מזה הרי אמרת ששנתך ערבה לך אז כיצד החלטת בלילה?"

ברל לא ענה על שאלותיה, אלא דיבר לענין: "אמרתי אתמול כי רצוני לחזור בקרוב הביתה, והנה החלטתי הלילה לנסוע כבר היום." ועוד לפני סיימו את המשפט נכנסה רחל בברכת "בוקר טוב" ושמעה את דבריו האחרונים.

— "מה אני שומעת?" שאלה רחל, "אתה רוצה כבר לעזוב אותנו?"

— "כן," ענה ברל, "כבר היום."

— "איך זה נפלה החלטתך כל כך לפתע? האם נפגעת, ח"ו, על ידי מישהו?"

— "חס ושלום! מה את מדברת על פגיעות? זה לא בא בהפתעה, כי הרי לא באתי להשתקע כאן, רק שלא דיברתי על זה עד אתמול."

— "אני יכולה להבין אותך, אבל אינני מבינה מה החפזון הזה? איזו סיבה יכולה להיות לכך שביום חמישי, ערב שבת, אתה רוצה לצאת לדרך. זה מוכרח להיות בהקשר עם איזו פגיעה חמורה, אחרת אי אפשר."

— "למה את לוחצת עלי לומר לך דבר שלא היה ולא נברא? אין כאן אפילו שמץ של פגיעה. אמנם לפי גישתך יש מקום להתפלא על שאני רוצה לצאת קרוב לערב שבת, אבל הלוא אני לא הסתרתי לפניכם את ארחות חיי, כי אינני יכול להיות צבוע ודו־פרצופי. אצלי לא משנה כלל ענין השבת. אם החלטתי לנסוע היום, או מחר בבוקר, העובדה שזה ערב שבת לא מפריעה לי."

— "זה יפה מאוד שאינך גונב דעת הבריות," אמרה רחל, "נניח שאתה גם לא מתחשב בדעת הבריות, אבל הזלזול הנורא בכבוד הוריך ובכבודנו, הוא דבר חמור ביותר ומכריע את עובדת זהירותך מן הצביעות, הנחשבת לערך חשוב כל כך בעיניך. אם לא איכפת לך הצו התורתי על שמירת השבת, הרי יש לך חוב מוסרי כלפי כבוד הוריך, שכל בני העיר הכירו אותם וכיבדו אותם והם בעולם העליון; ונוסף לבזיון והצרות שגרמת להם בחייהם, תוסיף עתה עוד חטא על פשע ותחלל את כבודם, לגרום להם בזיונות גם כשהם בעולם האמת?!"

ברל נזכר בפסוק ששמע הלילה מאמו וחשב בלבו: מה זה שכולם קשרו קשר נגדי ובכח רוצים להעבירני על דעתי? קץ העולם הגיע! מוכרח אני לעקור מכאן, וזאת תיכף ומיד. אחרת הם ישגעו אותי לגמרי.

גיטל הוסיפה עוד לדברי גיסתה ואמרה: "דע לך, שבזה שתסע מכאן היום או מחר תבייש אותנו מאד. את כל אנשי העיר תקומם נגדנו. הם ירננו אחריך ואחרינו, מי יודע כמה זמן!"

— "הוא הדבר אשר דיברתי," ענה ברל, "כל יראת השמים שבכם אינה אלא צביעות והעמדת פנים, אתה — כלפי השני, השני — כלפיך, שניכם — כלפי השלישי, וכך הלאה ... אם אני נוסע בשבת במי אני פוגע? למי אני גורם נזק? ולמי זה בכלל איכפת? העיקר הוא כי לא נסיעתי כואבת לך, אלא העובדה שירננו אחרי ואחריך וזה לא לפי כבודכם."

— "ככל שאנחנו מוסיפים לדבר אנו מוסיפים להסתכסך," אמרה גיטל. "במקום לצאת מהתסבוכת, מסתבכים יותר. מילא שאתה לועג לנו ועולב בנו, זאת אנחנו לא לוקחים ממך ברצינות, אבל זאת שאתה פוגע בכבוד אבותנו, הורים יקרים אלה שטפחו וגדלו אותך, שמרו עליך כעל מאור עיניהם ותמיד דאגו לך שלא יחסר לך מאומה, ואתה מחלל את זכרם ומצפצף עליהם, מפריע את מנוחתם אפילו בתוך קברם! זה כל כך מצער שאין לי בטוי לזה. ובנוגע לאישיותך, שום דבר לא נחשב בעיניך בעולם הזה אם הוא נוגד את רצונך, כאילו כבר כבשת את כל העולם כולו. מין אלכסנדר מוקדון, או נאפוליון מספר שתים. אתה מטיף לנו מוסר על שחסים אנחנו על כבודנו. אתה טוען שאתה עצמאי, עשיר, וכל מה שיש לך השגת הודות לגבורה שלך, ולבסוף אתה מופיע לפנינו כאיש קטן וחלש, עבד נרצע ליצרו וחולשותיו. איך זה יתכן? אולי תסביר לי?!"

ברל הרים את עיניו והסתכל על אחותו השקטה, איך היא התנפלה עליו כאיש מלחמה, וחשב בלבו: הנה, האם זאת היא באמת אחותי? חבל שהיא לא גבר! "אני לא מבין אותך, גיטל," ענה לה, "מה את מערבבת את היוצרות — גבורה וחולשה, עצמאות ועבדות?"

— "אין כאן שום ערבוב," ענתה לו גיטל, "הדבר פשוט מאוד. גבור שכמותך, שיכול לכבוש עולם ומלואו, לא יכול להשתלט על רגשותיו ובו ברגע שהחלטת לנסוע, לא עומד לפניך שום מעצור. ממש אין דבר שיעכב אותך. האין זאת חולשה ועבדות? איפה העצמאות שלך שתשתלט על עצמך, בו בזמן שאין אתה נכנע למישהו לתת לו דין וחשבון על מעשיך? ומה יקרה לך אם תאחר עוד יום־יומיים, האין זאת עבדות ושעבוד מצדך? ובמה מתבטאת גדולתך ואצילותך, האם בכך שלא איכפת לך שאתה מזלזל בכבוד ההורים ובכבודנו? מילא, שאנחנו לא מוותרים על כבודנו, זה באמת לא יפה, אבל מדוע אתה אינך חושב שזלזולך בכבודנו מכוער ממש, ובניגוד לכל רגש אצילי? מי העניק לך זכות זו? ולא עוד, אלא לרמוס כבוד הורינו נוחי עדן! ולמה לא תחוס על כבוד עצמך? הבריות יסיקו כלפיך את כל המסקנות!"

— "סלח לי, אם פגעתי בכבודך," המשיכה גיטל, "הרי אתה אחי הגדול ממני, ואני חייבת בכבודך, בפרט שטיפלת בי כשהייתי קטנה, ובשום אופן

אין רצוני לפגוע בך, אדרבה, אתה מאוד מכובד בעיני, ובמשך הזמן הקצר ששהית אצלנו השתדלנו, עד כמה שידינו השיגה, לכבדך ולהנעים לך את שהותך אתנו וכזאת נעשה גם בעתיד. ולכן אנו מבקשים אותך: אנא! אל תעזבנו לפחות עד אחרי שבת, בין כך אנו צריכים להכין לך צידה לדרך. כי הלא הדרך ארוכה לפניך. מלא נא את בקשתנו ונבלה ביחד עוד שבת אחת, ואי״ה, ביום ראשון תסע לדרכך לשלום, אם זהו דוקא רצונך. יומיים אלה אתה יכול להרשות לעצמך לאחר, אפילו אם היית משועבד לזולתך, כל שכן בהיותך איש עצמאי וחפשי מכל הבחינות.״

— ״השמעת לי כעת כל מיני תיאוריות, שעליהן יש לי הרבה מה לענות לך,״ אמר ברל, ״את חוששת שאנשים יסיקו כלפי את מסקנותיהם, בו בזמן שהם אינם נחשבים בעיני לאנשים. אבל אין ברצוני להתוכח אתך, אני מרגיש בדבריכן שאתן מצטערות בכנות על החלטתי הנחפזת, ולכן בכדי שלא תגידו שאני עקשן, נכנעתי והנני מסכים לדחות את נסיעתי עד יום ראשון, למרות שאינני מזדהה כלל עם הנימוקים שלכן, אבל בתנאי שלא תכינו לי שום צידה לדרך זו טירחה מיותרת ולא כדאית, אני בין כך לא אקח אותה וחבל לטרות בהכנתה.״

— ״ומדוע? וכי מלאך אתה?״ שאלה רחל, ״הרי גם בשעת נסיעה צריכים לאכול והנסיעה שלך תארך כמה ימים?״

— ״אני אוכל רק טרי וחם, זאת אינני יכול לקחת עמי ואפשר למצוא בכל תחנה גדולה שאני עובר בה.״

— ״תשובתך מפליאה אותי. הלא אכלת אצלנו כמה פעמים מאכל קר ולא אמרת אף פעם שאתה אוכל רק חם? ומדוע אינך לוקח בחשבון שאני נותנת לך אוכל כשר, ואילו מה שיתנו לך בתחנה אינו כשר?״

— ״אין זה משנה אצלי,״ אמר ברל ״הרי גם מה שאני אוכל בביתי אינו כשר.״

— ״סלח לי, גיסי, גילוי הלב שלך אמנם יפה ויש לכבדך עליו, אבל אתה מפריז בו, כי אתה מגלה אפילו מה שהיית יכול להעלים, והדבר בולט כאילו כוונתך למתוח ולהקניט אותנו, או סתם להתגרות.״

— ״למה שתהיה לי כוונה כזאת?״ שאל ברל.

— ״זאת אתה יודע!״ ענתה רחל, ״כי גם אני שואלת אותו הדבר, ורק אתה יודע לענות על זה. נניח שאתה איש תם וישר, אוהב אמת ושונא לשקר ולגנוב דעת הבריות, אבל מי מכריח אותך לספר לי מה שאתה אוכל בביתך, אם כוונתך אינה לעקוץ אותנו? אפילו אם הייתי שואלת אותך, היית יכול לענות לי תשובה מתחמקת, בפרט אחרי שרצית שנעבור לחיות אתך ביחד. היתכן ללטף ביד אחת ולסטור בשניה?״

— "עכשיו נגעת בסלע המחלוקת הנצב בינינו," אמר ברל, "עוד לפני צאתי מביתי הייתי מוכן לחילוקי דעות מעין אלה העלולים להתגלות ביני לבינכם. סוף סוף חלפו למעלה מעשרים שנה מאז לא ראינו זה את זה. במשך תקופה כה ארוכה טבע האדם משתנה, וכמו כן עשויות דעותיו להשתנות. בפרט אני שחייתי במשך תקופה זו בחברות שונות ובסביבות של מנהגים שונים, ודאי שהשתניתי. אולם לפני החלטתי לבקרכם הרביתי לחשוב בבעיה זו לכל עומקה, וקיבלתי על עצמי להתאזר בסבלנות ולשאת בשלוות נפש טענותיכם וקובלנותיכם כלפי. אבל על מתיחות כזאת שתווצר בינינו, באמת לא חשבתי, ואני מצטער על כך מאד מאד. באתי אליכם מתוך כוונה טהורה, רצון טוב, אהבה עזה שאינה תלויה בדבר, ובמה אני נפרד מעליכם? — בכעס ובהתמרמרות. זלזלתם בהצעתי הנדיבה מבלי שתנמקו אפילו את התנגדותכם, אלא סתם מתוך ביטול ואדישות. הפגנתם שאינכם חפצים בטובותי. היחס שלכם כלפי עומד בסתירה גמורה לפתגם המקובל בין הבריות "מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד". ומה אתן מתפלאות אם גם אני רוצה להרגיזכם, למען תדעו שהסכלתם עשה. הרעותם מאוד את מעשיכם. אני כדרכי ויתרתי גם הפעם, ונשאתי את פניכן אחרי שהתנפלתן עלי שתיכן, לבלתי נסוע קודם שבת. את מוצא שפתי לא אחלל, אך מיד כצאת השבת אסע. בזה נתקתי אתכם את כל הקשרים, עם כל המשפחה וגם עם היהדות שלכם כולה."

הוא פתח את הדלת ויצא בחרי אף.

פרק עשרים ותשעה

ברל חזר לגילוליו

רחל נבהלה מרוגזו של ברל. במשך כל ימי שהותו היא עשתה כל מאמץ למנוע התפרצות מעין זו. היא היתה אשה שקטה ושוחרת שלום. מעולם לא פגעה באיש ואף שידלה את בעלה לנהוג בהתאפקות ביחסיו עם הבריות. מכל שכן שלא רצתה בשום אופן לפגוע בו בעצמה. והנה עכשיו פרץ הריב לא מצד בעלה ולא מצד גיטל אלא דוקא מצדה. היא לקחה על עצמה את כל האשמה על הדבר, מכיון שהיא גררה את השיחה לכיוון זה. עכשיו היא הבינה מדבריו, כי בדעתו להמיר את דתו, ומי אשם בדבר חוץ ממנה? היא היתה רוצה מאד לפייסו אך לא ידעה כיצד. אם תרצה אותו בשעת כעסו, קיים חשש שמא זה עוד יזיק. ואם לחכות עד שיחלוף זעמו, יש לחשוש שמא יתקשה ויקשיח עמדתו עוד יותר. מה לעשות, אם כן, בכדי לתקן את המעוות? הכרת פניה ענתה בה שהיא נבוכה ביותר, וסימני יאוש נראו בעיניה.

גיטל הכירה במבוכתה של רחל ושאלה אותה: ״מה אתך? מדוע את נראית כה מיואשת? הוא לא כדאי שתתרגזי בגללו. בן סורר ומורה היה וכזה הוא נשאר. מנוי וגמור אתו להמשיך גם להבא בסוררותו, בתאוותיו ובתועבותיו. אין לנו מה להפסיד מרוגזו, וגם העם היהודי לא יפסיד דבר בהעדרו, כשם שלא הרויח מאומה מנוכחותו. אנא אל תשימי לב לרוגזו, כי אני יודעת את הסיבה האמיתית שגרמה לאכזבתו.״

— ״רק הוא היה חסר לנו,״ אמרה רחל, ״מה טוב היה לנו עד שלא ידענו עליו דבר. אני שומעת איך שמתלחשים אודותיו בעיר. מאז שהוא הגיע אלינו, אני במצב של מתיחות תמידית. ממש אין לי מנוחה בגללו. תמיד הזהרתי את משה שח״ו לא יפגע בו באמרי פיו. מי יודע כמה סבל נגרם למשה בגללו. עוקצים ומותחים אותו ללא הרף והוא מחריש. הוא אפילו אינו מגלה לי דבר מכל המתח הזה שהוא מנת חלקו, מאז הגיע תכשיט זה לצל קורתנו. תמיד הזהרתיו: לראות, לסבול ולשתוק! לבסוף אני זאת שבגורלי נפל לקעקע את השלום.״

— ״בזמן האחרון הוא מאד מאוכזב על שלא הצליח להפיק את זממו

להעביר אותנו למאורתו," אמרה גיטל, "לאכזבה כזאת לא היה מוכן. הוא השלה את עצמו כי אנחנו נקפוץ על המציאה כמו שהוא קפץ עליה. איפה השכל שלו? כנראה שזלילת החזיר טמטמה לגמרי את לבו, ולא עלה על דעתו שאנחנו לא נמסור את נשמותינו בידי השטן, להגרר אחריו למאורת השדים שלו תמורת בצע כסף, תוך כדי ויתור על כל הקדוש לנו. אך בכל זאת אני חושבת שהוא איננו ברוגז ממש, הוא התרגז אמנם, אבל לא עד כדי כך. אדרבה, אני חושבת שזה היה מן השפה ולחוץ. הוא רק רצה לנסות אותנו, וכאשר ראה את עמדתנו התקיפה, יתכן שדוקא זה עשה עליו רושם חיובי ואולי אף ישפיע עליו להרפות מעקשנותו ולחזור בתשובה."

— "הלואי שזה יהיה כך," אמרה רחל, "אולם בדרך שאני תופסת את הענין, אני מגיעה למסקנה הפוכה. כבר אמרו חכמים כי האדם ניכר מדברים שהוא אומר בשעת כעסו, ואני הבנתי מתוך דבריו האחרונים, שנאמרו במצב של ריתחה, כי אכן בטאו את האמת הפנימית שלו. משמעות דבריו האחרונים היא כי אכן נפרד הוא ממנו לעולם ועד, ולא עוד אלא אף החליט לצאת, ח"ו, מכלל ישראל. כל זאת יען שלא רצינו לקבל את טובתו המדומה, או במלים אחרות: לקבל עלינו את "עול מלכותו". אני פשוט מתביישת ממשה, איך שהוא בתור גבר יכול היה להשתלט על עצביו, ואילו אני השקטה, כביכול, לא יכולתי להתאפק ולשתוק. אינני מבינה אותו. אני נזכרת עכשיו בפתגם הידוע: "פרצופו של אדם הוא אספקלרית האופי שלו" — דעותיו מעוותות ואפיו מעוקם. לבו גבה עד כדי כך שהוא חושב שאנחנו צריכים לקבל את דבריו בעינים עצומות, מבלי להרהר אחריו. וכל זה למה? בגלל שיש לו כסף ... אולי היה רצוי שתצאי אליו ותנסי לפייס אותו. לא אמצא מנוח עד שלא אראה אותו מפוייס. אם יסע מכאן מבלי שאשמע ששינה את דעתו, מצפוני לא ירגע לעולם."

"טוב," אמרה גיטל, "אלך. אמנם בשבילו לא הייתי עושה זאת, למרות שהוא אחי הגדול ממני, אבל בשבילך, כדי להניח את דעתך, אני מוכנה לעשות את הדבר. שימי לב, אני בטוחה שלא אצטרך להרבות בדברי פיוסין בכדי להניח את דעתו. וזה יהיה לך האות שאנכי צדקתי, כי אכן כל הרוגזה הזאת איננה אלא העמדת פנים."

גיטל יצאה לגינה ומצאה את אחיה יושב על הספסל וקורא בספר. זו הפעם הראשונה שראתה אותו קורא. היא התישבה על ידו ושאלה אותו: "מה אתה קורא?"

— "לא ביצאינה וראינה," ענה ברל בנימה שקטה, כאילו לא קרה שום דבר.

— "זאת אני מתארת לי, יען שספר זה שייך רק לנשים, אבל מה זה שאתה קורא?"

— "ספר בגרמנית."

— "זאת ראיתי, אבל איזה ספר זה? ומה פתאום לקחת ספר, דבר שלא ראיתי אותך לעשות עד כה?"

— "אחרי שרתקתי את עצמי לבית הזה עד יום ראשון, אין לי מה לעשות. אתן הרי הנכן מרוגזות עלי ושוב אין לכן מה לדבר אתי, ולשבת סתם כמו תם אינני יכול. נוסף לזה אני רגיל לקחת ספר לידי כל אימת שאני עצבני וזה מרגיע אותי."

— "זה הרגל מצוין ואכן נוכחתי לדעת שזה גם נכון, כיון שאתה נראה עכשיו רגוע לחלוטין. אבל מנין לך זאת שאנחנו מרוגזות? אדרבה, אתה התעצבנת עלינו, אבל רחל לא מרוגזת כלל ומכל שכן — אני. ובכלל, למה לנו להיות ברוגז, כלום השגנו אחד את גבולו של השני? זה שאנחנו מחליפים דעות איש עם רעהו, הרי זה לא בכדי להרגיז האחד את השני. הרי זו תופעה טבעית לחלוטין, אחרי שלא ראינו זה את זה עשרות בשנים. כתוצאה מנתק ממושך זה נשתנו דעותינו, ועובדה זו אינה יכולה להיות סיבה לרוגזה. ואם לשם זה בלבד לקחת את ספרך, הרי יכול אתה להניחו בשקט הצדה. יש לך די זמן לקרוא בו בשעת הנסיעה הארוכה או בביתך כשתהיה עצבני. ואילו עכשיו מוטב שננצל את הזמן הקצר שעודך עמנו בשיחות ידידותיות, כי לפי כל הסיכוים הנראים לעין יעבור זמן רב עד ששוב נתראה פנים. ומי יודע אם לא יותר מזה ."

— "לפי הרושם שעשיתן שתיכן כשהתנפלתן עלי, צודקת השערתך, כי אמנם יתכן שאף פעם לא נתראה עוד."

— "האם אתה אומר זאת ברצינות?"

— "בהחלט."

— "אינני רוצה להתוכח אתך ולהוכיח לך את טעויותיך, כיון שאני רואה שאינך מבין אותנו, ורצוני עז שלא נקלקל את היחסים בינינו, כדי שנשתוקק כולנו להתראות שנית בקרוב. אף על פי כן אחטא למצפוני ותהיה זאת צביעות מצדי לומר לך שצדיק אתה, כיון שבמקרה זה לא תדע ששגית. ושגיאתך אינה שטחית גרידא, אלא פגעת עמוק ברגשותינו ודוקא בהזדמנות היותך כאן אורח, ביקור שהיה תוצאה של התעוררות געגועים מתוך רגשות אהבה כנים. התעוררות זו באה אחרי תקופה ארוכה ביותר. שמחתנו עליה היתה למעלה מכל הניתן לשער, כי הרי לא ידענו אפילו כי הנך חי, וביקורך אצלנו נתקבל כאילו חזרת מעולם האמת! אולי בגלל שמחתנו זו הרשית לעצמך התנהגות וסגנון דיבור של אחד הזכאי לכפות את דעותיו על זולתו, מבלי להתחשב כי דיבורים אלה פגעו גם בכבוד הורינו

נוחי עדן. אבל מה, שוב דיברתי יותר מדי, ויצאתי מגדרי שקיבלתי על עצמי לרסן את לשוני למען היחסים הטובים בינינו, שאני רוצה לשמור עליהם בכל מחיר.״

— ״אוהב אני מאד לשבת על ידך ולשמוע את קולך הנעים, המצלצל באוזני כמוסיקה ערבה. ברם, דעי לך, אחותי, שדעותי מאוד מגובשות, ואינני מוכן לוותר עליהן בשום אופן. על כן אין דבריך נכנסים באזני, אבל אני משוכנע שיבוא יום שאתם תתעוררו להכיר בצדקתי ולראות בי את אחיכם הטוב והנאמן שרצה אך בטובתכם. ועל דחיית הצעתי הנדיבה, הקולר תלוי בצווארכם.״

— ״אני מופתעת מאוד על דבקותך בדעותיך המעוותות בעקשנות רבה כל כך. לא הייתי יכולה לתאר לי שיתכן קרע כזה בדעות בין אח ואחות, ואולי גם זו לטובה. זה מעוגן ביהדות השורשית הנטועה בלבך, אותה ינקת עם חלב אמך. דבקות זו תגרור אותך בסופו של דבר לחזור למקוריות שלך ולעמך.״

— ״מבשורת ׳העולם הזה׳ שלך, אינני מתפעלת כלל. גם ישו״ו הנוצרי הביא בחיקו ׳תורה׳ גדושת חסד, כביכול, אותה רצה להוריש לנו, עם הבטחת אושר נצחי בעולם הזה ובעולם הבא. אבל אנחנו דחינו אותה בשתי ידים בהחלטיות. כתוצאה מזה סבלנו רעות רבות וצרות במשך דורות, ומי יודע עד מתי נסבול עוד. אך תמיד נשאנו את חרפתנו ומכאובנו בראש מורם אף על פי שהגב היה כפוף. באומץ לב ובגאווה יהודית, נדדנו מגוי אל גוי בסבלנות ללא גבול, עד היום הזה. אף פעם לא פקפקנו באמונתנו האיתנה כי יעודי נביאינו עתידים להתקיים, כולל כל דברי הנחמה שנועדו לכשתבוא הגאולה המיוחלת. ועל מה אתה מתפלא על שדחינו אותו אושר מדומה, שרצית להנחיל לנו בעולם הזה במחיר הוויתור שלנו על חלקנו בעולם הבא! כל הצעתך המפתה אינה אלא מין מחלה, המושכת צרות על האדם.״

והנה שוב נזכר ברל בחלומו של הלילה כאשר אמו אמרה לו ״תמיד אתה חולה וגורם לי צרות״ ... וחשב בלבו: הנה גיטל, כאילו אמא מדברת מתוך גרונה, אותם הביטויים ששמעתי הלילה. הוא הציץ באחותו וקינא בה. ״חבל,״ אמר לאחותו, ״שנולדת נקבה. יש לך מרץ של גבר, את יכולה להיות נואמת בחסד ומטיפה מצוינת. ובכן, מה רצונך להשיג ממני אחרי שהשמעת את דבריך?״

— ״אתה שואל כאילו יש בדעתך למלאות את בקשתי. כבר שאלתני פעם אחת שאלה דומה לזו ואני עניתי לך, אבל התוצאות נשארו באויר. גם עכשיו אני מוכנה לענות לך. אני, למשל, הייתי רוצה שתשאר כאן בינינו לצמיתות. אפילו תוך כדי ויתור על כל רכושך, שלא בא ממקור טהור. אמנם, כפי

שסיפרת לי נפלת שבוי בידי השטן עוד לפני ששפר גורלך לצאת ברכוש גדול, אבל הרכוש השקיע אותך עמוק ביון הטומאה וגרם לך לראות בממון ובחיי ההוללות שהנכסים שלך זימנו לך, חזות הכל. אל תחשדני באדישות לכסף, לא ולא! אדרבה, אני מאד אוהבת כסף ומאמינה בכח הכסף. בענין זה כבר היו לי כמה ויכוחים עם משה, שגם הוא לא שונא כסף אבל רחוק הוא מלהתמכר לו כמוני. אך למרות כל תשוקתי לכסף לא הייתי מוכנה למכור את נשמתי בעד בצע כסף."45 — "וחוץ מזה מה עוד היית מבקשת ממני, גיטל?" שאל ברל ספק מתוך סקרנות ספק מתוך חימוד לצון.45 — "שום דבר. הדבר הזה מספיק בשבילי".

— "טוב, נראה," ענה ברל. היה זה הדבר היחידי שמצא חן בעיניו מבחינה אחת, אך מאידך גיסא חרה לו מאד על שלא הרגיש אף פעם אצל אף אחד ממשפחתו שיחניפו לו כלשהו בגין עשרו, בכדי שימצא מישהו מהם חן בעיניו והוא יפתח את ארנקו. לא רק שלא התלוננו בפניו אף פעם על מצבם הכלכלי, או למשל על הבעיה המשפחתית שגיטל הגיעה לפרקה, ועם הרבה כסף היא עשויה להשיג שידוך טוב — אלא שלא העלו על דל שפתותיהם אפילו רמז מזה.

— "זאת אומרת שאני יכולה לבשר שאתה נשאר אצלנו?"

— "אל תהיי פזיזה יותר מדי," אמר ברל, "אני לא אמרתי וגם לא עלה על דעתי לומר דבר כזה. בינתיים נשארנו בזה שביום ראשון אני נוסע הביתה, כפי שהסכמנו, ואחרי כן נראה."

— "כאן אני רואה את ההבדל בינך לבין אחשורוש. גם אתה שאלתני כמו ששאל אחשורוש, בזמנו, את אסתר "מה בקשתך ותעש!", אבל הוא קיים את הבטחתו ואילו אתה מתחמק."

— "את משוה אותי לאחשורוש?"

— "כן, הוא היה מלך גדול במקומו, ואתה — גדול במקומך. בידו היתה היכולת לקיים וכן גם בידיך."

— "אבל הוא הגביל את ההבטחה "עד חצי המלכות", ואילו את רוצה להרוס את כל המלוכה שלי."

— "הוא היה מוכן לתת עד חצי המלכות ואילו אני לא רוצה ממך כלום, כיון שיש באפשרותך להעביר את מלכותך למקום אחר."

— "כבר אמרתי לך שגבורתך כגבר."

— "מה בצע בגבורתי כשאתה עומד בעקשנותך? אני רוצה לשמוע ממך תשובה חיובית וסופית."

ברל היה רגיל כשלא היה לו מענה לשאלה, היה עושה מין העוויות של אדם המתעמק במחשבות נשגבות אודות דברים העומדים ברומו של עולם,

עד כדי התעלמות גמורה מאותם דברים פשוטים שמדובר עליהם באותה שעה, (הרגל זה סיגל לעצמו מאז נכנס לחברת האצילים, ולא תמיד היה מסוגל להשתלב בנושאי שיחותיהם.) אותו הדבר עשה גם כאן — כשלא היה לו למה לומר, הוא שקע, כאילו, במחשבות שלא מן הענין הנדון, ענה מה שענה בדברים של מה בכך, בכדי להתעות אותה כאילו יש בראשו עניינים הרבה יותר רציניים מאשר ה״שטויות״ הללו בהן היא מטרידה אותו. לאמיתו של דבר, הוא רצה ליהנות ממנוחה בימים האחרונים שהוא מבלה ביניהם, אחרי שראה שהם עומדים על שלהם. גיטל מצדה שגתה באשליה כי שליחותה הצליחה, אחרי שעלה בידה לשכנע אותו והוא נענה לבקשתה. אחרי שישבה עוד קצת לידו, קפצה ממקומה כאילו נזכרה ששכחה את הסיר על האש והתבשיל הוקדח ... היא השאירה אותו שם, שימשיך להתעמק בהרהורי לבו ומהרה לבשר את רחל:

— ״נו, מזל טוב, השלום נחתם בשעה טובה ומוצלחת. אמרתי לך שאל תקחי ברצינות את הדבר. אדרבה, הוא במצב רוח טוב מאד. אני משוכנעת,״ אמרה גיטל, ״שהוא עוד יחזור אלינו, בעז״ה. הוא אמנם לא אמר זאת בפירוש, אך כך הבנתי מתוך דבריו. כנראה שהוא מתבייש לומר זאת בפירוש, אבל אני בטוחה שיעשה זאת במוקדם או במאוחר.״

כאשר רחל שמעה זאת נתמלאו עיניה דמעות גיל, ולא יכלה לענות לה בגלל הדמעות שחנקו את גרונה. ״ברוך השם,״ אמרה, ״שלא יצא מכשול על ידי.״

בינתיים הגיע משה הביתה. הנשים הסכימו ביניהן שלא לדבר כלל על כל מה שהתרחש לפני כן. למה לצער אותו בחינם? אף על פי כן הרגיש משה כאשר נכנס, שחל שינוי כלשהו במצב הרוח בבית. ״מה נשמע?״ שאל את אשתו, ״איפה ה׳תכשיט׳ שלי? מתי הוא נוסע?״

— ״אין שום חדש. ברל מסתובב בחוץ. הוא נשאר כאן עד אחרי שבת ואז יסע לדרכו,״ ענתה רחל.

— ״גם זו לטובה,״ אמר משה, ״מה היינו עושים אם היה גוזר אומר לנסוע דוקא בשבת, רק על מנת להפגין את צדקתו, שהוא לא צבוע ולא גונב דעת הבריות? הבה ונכיר לו טובה על החסד הזה שהוא עושה עמנו.״

— ״עד כדי כך לא הגיעו הדברים,״ אמרה גיטל, ״אבל זאת שהוא נחפז לביתו אפשר להבין. סוף סוף יש לו משק גדול, וזו לו הפעם הראשונה שעזבו בידי זרים.״

השבת עברה בשקט יחסי. אחרי השבת ארז ברל את חפציו. טקס הפרידה היה אפוף רגשות מעורבים, בקשת סליחה משני הצדדים והבעת תודה על

הביקור ועל קבלת הפנים. משה פלט אנחת רווחה לאחר חזירתו מליוויו של ברל, ואמר: "ופרח לו איש האמת".

ברל הגיע לביתו ונתקבל על ידי משרתיו וצוות העובדים של החוה בכבוד המקובל. הוא חזר למסלול חייו הרגילים. אט אט נמוגו מזכרונו כל המאורעות והויכוחים שהיו לו בקרב בני משפחתו. הוא שכח את אחיו אות אחותו האהובה. גם תמונות אמו שראה בחלום גזו ונעלמו, כמו כן קובלנתה על "הצרות שהוא גורם לה" — הכל נשכח מלבו. רק כעבור חצי שנה שלח מכתב לאחותו האהובה ה"בלתי נשכחת", שהיה מלא רגשנות מעושה, כראוי ל"אציל תרבותי". הוא כתב לה — "גם עכשיו אני משתעשע בזכרון הויכוחים שלך וקולך עדיין מצלצל באזני. אני מאד מתגעגע אחריך. כשתגיע השעה המוצלחת שבה תתחתני, תודיעי לי ואשלח לך השתתפות בנדוניה".

גם גיטל ענתה לו על ידי שליח ברוח זו — "הנה הופעת לפני כמלאך טוב ומושיע, ולפתע, ללא עת, נעלמת ממני. על מה כה אומלל גורלי שהפריד אותך ממני באכזריות כה מכאיבה! מאז עזבתני הופרעה מנוחתי ומי יודע מתי אזכה לראותך שנית, כי אפילו לא הבטחתני על כך. כלתה נפשי אחריך, אחי, אהובי ..." על ענין החתונה והשתתפותו בנדוניה, לא ענתה לו כלל. ואכן חרה לו על כך — הנה, שוב מצפצפים על טובותיו.

פרק שלושים

גיטל התארסה

חסל פרשת ברל. הוא היה ונעלם. אמנם חזר והופיע, אבל רק לימים אחדים ושוב נעלם לעולם ועד. רצה הגורל שהוא יצליח לראות עוד פעם את בית הוריו. אם היה בא חצי שנה יותר מאוחר שוב לא היה מוצא אותם שם והיה צריך לחזר אחריהם, לחפש את משה בטלץ' ואת אחותו, שהתחתנה בינתיים, בוישו.

כאשר ברל נסע, פלט משה אנחת רווחה ואמר לאשתו: "ברוך שפטרני. טוב שאנחנו משוחררים מפגע זה, ונוכל לטפל מעתה בענינינו. הדבר הראשון המוטל עלינו לעשות בשעה זו, הוא לשדך את גיטל. משימה זו חשבתי להטיל עליך, שאת תדברי עם השדכנים, את יודעת שהם טרדנים ואין לי כח ומוח אליהם. לפי דעתי, עלינו לפנות אל שמשון, שהתחיל במגע עם אברהם־יצחק, ולבקשו שימשיך לטפל בענין. הצעיר הזה מוצא חן בעיני, ומאחר שלא אמר את הילאו', חושבני שכדאי להמשיך במגעים אתו. הייתי רוצה מאד שהוא יהיה גיסי."

— "גם אני," ענתה רחל, "הוא היחידי שמצא חן בעינינו. נדמה לי שמצד אחד טוב היה שנוכחותו של ברל הפריעה את השיחות, כי אחרת לא היתה לי סבלנות להשהות את הקשר בינינו, ויתכן כי שקידתנו היתרה היתה מקלקלת. עכשיו, אחרי הפסקה של שבועיים, שוב אפנה אל שמשון, אזרז אותו וה' יהיה בעזרנו."

מבחינת תארו וקלסתר פניו היה אברהם־יצחק ההפך הגמור מגיטל. הוא היה בחור כארזים, בעל קומה גבוהה וזקופה, פניו מאירות ושחוק קל רחף תמיד על שפתיו. הדור בלבושו, חן מיוחד נסוך על פניו, נעים הליכות. דבורו וקולו ברור ומצלצל, מתון ומנומס. שואל כענין ומשיב כהלכה. אכן הוא מצא חן בעיני כל רואיו.

ביום המחרת הזמינה רחל את שמשון השדכן. כאשר הגיע, הושיבה אותו בכורסה וכיבדה אותו בכוסית י"ש. הוא לקח את הכוסית בעדינות בין אגודל לאצבע, כדרכו, וברך בעינים עצומות בכוונה גדולה "שהכל", ולגם

את הכוסית בבת אחת (כי אחרת הוא לא מרגיש את טעמו, כך הסביר). רחל ניגשה ישר אל הענין:

— "ר' שמשון, בערך שבועיים עברו מאז שיחתנו האחרונה בענין השידוך. סיכום הבינים בנושא היה, כי יתכן שבקרוב יבקר הבחור עוד פעם בביתנו. אנחנו מחכים לביקור זה מאז, כי סמכנו עליך שאתה מטפל בענין, אבל משום מה לא שמענו ממך דבר עד היום."

— "נו, כן, ודאי ... לא יכולתי לבוא אליכם, כי הרי היה לכם אורח "חשוב", ואם הייתי מסדר שהצעיר יבקר אצלכם, הייתי הורס בכך את כל הבנין בו עמלתי כל כך הרבה, אשר גם בלי זה הוא די רעוע ... כי אם היה רואה את גיסו לעתיד, היה משתמט מיד מכל העסק, ללא כל ספק. אבל דבר אחד בכל זאת עשיתי במשך השבועיים: שמרתי את כל צעדיו, לבל יבואו שדכנים לבלבל לו את הראש בהצעות אחרות. ברם אינני יודע למה שמתם עין דוקא על בחור זה שהאפשרות להשתדך אתו מוטלת בספק גדול, במקום להסכים להצעתי הראשונה שהיא טובה וגם מעשית. כוונתי לשמואל בן מאטל שהוא בחור יפה, בן תורה, ירא שמים ופיקח."

— "מי הוא זה?" שאלה רחל.

— "מה? כבר שכחת? הלא דיברנו עליו פעמיים! הוא היחידי המתאים בשבילכם."

— "אינני מסכימה לזה, ובטוחתני שאם תשקיע את כל מרצך בענין, בודאי תצליח. אל תבוא אפילו בהצעות אחרות. אל נא תשכח להזכיר לו שאין להרבה בנות עשירות נדוניה כזאת, וזה במזומנים, בלי התחמקויות. גם אתה תקבל, כמובן, את שלך כמו שהובטח לך."

— "מה? להזכיר לו את הנדוניא? סתם שטויות," ענה שמשון, "הוא אף פעם לא דיבר על כסף!"

— "אני חושבת שאין זה נכון כי לא מענין אותו הכסף. שמעתי ממקור בטוח שאין לו כסף, ואם כן על סמך מה הוא מזלזל בכסף? אין זאת אלא שהוא בעל חוש מסחרי מפותח ורוצה להשיג דוקא הרבה."

— "טוב, אנסה. הרי אני רואה שאינכם מוכנים לוותר עליו, אולי זה באמת מן השמים."

אחרי הרהור קל, פנתה רחל אל שמשון כמו אחרי השראה מבריקה שהופיעה במוחה לפתע ואמרה: "יש לי רעיון! ואני חושבת שזה יצליח. גש אליו והכנס אתו בדברים, לאו דוקא ישר לענין, דלג בשיחתך מנושא לנושא, כאילו שלא בכוונה מיוחדת, עד שתגיע לענין שידוך זה, וכשתראה אותו נבוך, תייעץ לו שילך אל הרבי להמלך בדעתו. והיה, אם הרבי יסכים לשידוך אז הוא יפסיק מלהסס ויסכים. דרך אגב, זה יהיה גם בשבילנו גורל אמת,

שזהו זיווג מן השמים, ונהיה כולנו בטוחים כי מה׳ יצא הדבר. ולא — כי אז באמת חבל על המאמצים,״ סיימה רחל.

עצה זו נתקבלה על דעת שמשון. הוא הרהר רגע נוסף, אחרי כן קם ואמר לרחל: ״גברת רחל, אני מסכים אתך. זו באמת עצה טובה. אשתדל מיד להגיע אליו. אם לא אמצאהו בביתו, אחזור אחריו עד שאשיג אותו. את יכולה לסמוך עלי שאנצל את כל כשרונותי עד שאצליח.״

שמשון הלך ישר לביתו ומצאו שם, והיות והיה מחונן ב״מענה לשון״ טוב, הפעיל עליו את כח השכנוע שלו ונסיונו, ולבסוף אמר לו: ״שמע ידידי ,אני אינני משדל אותך שתשמע לי, אולי נכון הדבר שהשמעת באוזני בפעם הקודמת, שאני חד צדדי ונוגע בדבר. אולם גם כלפיך אמר החכם מכל אדם ״ואל בינתך אל תשען״. אני מבין אותך טוב מאוד. אתה עומד לפני פרשת הדרכים הגורלית בחייך, ואינך יודע להשית עצה לעצמך. לכן, לפי דעתי הצעד הנכון ביותר בשעה זו הוא: ״השלך על ה׳ יהבך״. גש אל הרבי, הוא צדיק וחכם, מסור גורלך להכרעתו. התייעץ אתו, והוא בשכלו הישר ינחה אותך במעגלי צדק. לפני שתכנס אליו קבל על עצמך שכל היוצא מפיו תעשה, אם זה ימצא חן בעיניך, ואם לא. מה יכול להיות יותר כשר ובטוח מזה?״ סיים שמשון.

הבחור היה באותה שעה במצב רוח טוב ושוכנע שעצת שמשון נכונה, והיא אכן נתקבלה על דעתו.

שמשון ראה שדבריו קלעו אל המטרה ואמר: ״בערב אבוא אליך לשמוע מה אמר הרבי.״

אברהם־יצחק החליף את בגדיו ונגש אל הרבי. הרבי קיבל אותו בחמימות, והושיבו על הכסא אשר ממולו, המיועד בשביל מבקרים.

הבחור הגיש לו, כרגיל, פתקה עם ״פדיון״, ואחר שהרבי קרא את הפתקה הפנה את מבטו אל אורחו לגלות צפונות לבו, ולהוודע סיבת בואו אליו. עבר עוד הפעם על הפתקה: ״אברהם־יצחק בן לובה לברה״ג, ולזיווג הגון״ ואז פנה אליו בשאלה: ״ומדוע באמת אינך מתחתן? דומה שכבר עברת את הגיל של בן שמונה עשרה שנה ואולי גם את העשרים.״

הצעיר התחיל לגלות את לבו ולספר על השידוכים שמציעים לו וגם את זה ששמשון הציע לו לפני שעה קלה. הוא סיפר לרבי על כל מעלותיה ועל הפקפוקים המכרסמים בלבו. ״אולי לא יהיה יפה מצדי להיות כל כך גלוי לב כלפי הרבי שליט״א,״ המשיך הצעיר, ״אך אם אני מגלה כבר את לבי אינני יכול להעלים את העובדה שהבחורה לא מוצאת חן בעיני מכיון שהיא מכוערת, אם כי מבחינת שלימותה האישית והיחוס המשפחתי ההצעה נראית לי. לכן הייתי רוצה לשמוע חוות דעתו של הרבי שינחני בעצתו.״

— ״שמע נא, בני,״ אמר הרבי, ״אתה יודע בלי ספק את הפרק האחרון של ספר משלי: ״אשת חיל מי ימצא״, וכי מי לא יודע פרק זה? שלמה המלך מדגיש שאשת חיל היא יקרת המציאות ומסיים את הפרק ״שקר החן והבל היופי״ ובעיקר — ״אשה יראת ה׳ היא תתהלל״. שלמה המלך אמר זאת מתוך חכמתו ונסיונו. אמנם אין לזלזל כלל בערך של אשה יפה, חכמינו ז״ל אמרו שהיא אחד הדברים המרחיבים את דעתו של אדם. ברם, לפעמים יש לאשה כזו גם צדדים שליליים. אף על פי כן אין לומר שלא לשאת אשה יפה, אלא במקרה ועומדת לפניך אשה יפת תואר בלי מעלות טובות אחרות, ואשה מכוערה שהיא אשת חיל, אז שלמה המלך מייעץ לך להעדיף את האחרונה. על פי רוב שני סוגי הנשים הללו הולכים בנפרד, כלומר, אשת החיל ויפת התואר. הנה בפרק ההוא מפרט שלמה המלך את הליכות אשת החיל ואינו מזכיר בכלל את יפי תוארה, אלא אדרבה הוא אומר לך בפירוש: שקר החן וגו׳. ומאחר שאשת חיל עם כל התכונות הטובות והמעלות המנויות בה, רחוק מפנינים מכרה אפילו כשהיא מכוערת, כל שכן שתיהן ביחד, כלומר, שתהיה אשת חיל וגם יפה, זו בודאי תופעה נדירה ביותר, ובכל אופן עוד יותר רחוקה מפנינים. לכן הייתי מייעץ לך לבחור דוקא בזו שאינה יפה, יען שהיא אשת חיל. והרי ידוע שהיופי הוא דבר חולף, ואילו אשת החיל תלוה אותך כל ימי חייך. אדרבה, ככל שהיא מזדקנת, יותר מתבלטות תכונותיה בתור אשת חיל. חוץ מזה בודאי ידוע לך שמצוה גדולה להשיא נערה יתומה, מזה תלמד קל וחומר: אם מצוה להשיאה — לשאת אותה לא כל שכן! וכפי שאמרת היא יתומה. ועוד משהו — תוך כדי השמעת שיקוליך בדבר ההצעות השונות, לא הזכרת כלל את ענין הנדוניה, מי מוסיף ומי פוחת. על פי הרוב זו נקודה אליה נושאים מרבית הבחורים את עיניהם, וכידוע גינו חז״ל גישה זו. מדבריך נראה לי שאתה לא נושא אשה לשם ממון. אמנם נכון הוא כי אשה יפה היא אחת משלושת הדברים המרחיבים דעתו של אדם, אבל כלום יכול כל אדם לזכות בכל הדברים המרחיבים את הדעת? חז״ל גינו את בעל הנפש הרחבה, המשקיע את כל המאמצים לשם השגת מנעמי החיים שהעין חומדת אותם. לכן המונע את עצמו מפתוי שני היצרים האלה מלכתחילה, ונושא אשה לשם מצוה, כמו שאמרתי מקודם, ודאי יזכה לבנים בעלי חן, תלמידי חכמים, יראי ה׳ ויצליח בכל דרכיו.״ בכך סיים הרבי את דבריו, הושיט את ידו וברכו במזל טוב, שזיווגו יעלה יפה ... וכולי. הבחור נשק את ידו של הרבי והלך לביתו. עכשיו חיכה לשדכן למסור לו תשובתו הסופית.

באותו ערב לא אחרו פעמי השדכן מלבוא. הוא נכנס אל הצעיר ושאל: ״נו, מה אמר הרבי?״

אברהם־יצחק לא סיפר לו את כל מה שנאמר לו, אלא השיב לו בקצור: ״אתה יכול להמשיך במשא ומתן, נצחתני.״

ובכן, עצתה של רחל הצליחה, רצונה נתמלא במלואו. התנאים נכתבו והצלחת נשברה בשעה טובה ומוצלחת, לאושרה של כל המשפחה, מלבד אחד שהיה מאוכזב וזה היה החתן ... בשעה שהסתכל על ארוסתו.

פרק שלושים ואחד

ישראל בגויים בימים ההם

התקופה בה נעים ונדים גבורי סיפורנו ותרים למצוא מנות לכף רגלם, היתה אחרי מלחמת שנת 1848. בתקופה זו באו הרבה שינוים ותמורות חיוביות במקומות שונים ביבשת אירופה.

בחבל זה של אירופה בו אנו נמצאים, טרם שקטה הארץ. העם ההונגרי ושליטם קושוט לאיוש לא רצו להכנע למדינת אוסטריה ולמלכה הצעיר הנמרץ ואביר המלחמה — פרנץ יוסף. קושוט לאיוש היה שליט נאור יחסית. תקופת שלטונו הצטיינה בחקיקת מערכת חוקים מתקדמת יותר לאזרחי הונגריה בכלל ולבני המיעוטים בפרט, כולל היהודים. זאת למרות שהמדייארים היו ״גוים כשרים״, כלומר, שונאי ישראל. כתוצאה ממדיניותו זו של קושוט לאיוש התפתו רבים מבין הצעירים היהודיים בהונגריה, להשתלב בכל מאודם במנגנון המלחמתי המדיארי, והלכו שולל אחרי הקסם של שיווי זכויות. רבים מהם התגייסו ולקחו חלק פעיל במרד נגד אוסטריה. יחידים אף זכו לעלות אחר כך לגדולה, בעקבות פעילותם המצטיינת במערכות מעשי האיבה. ביניהם היו כאלה שאף זכו לקבל פרסים ואותות הצטיינות גבוהים, כמו ברל אחיו של משה, שקיבל פרס גדול בגין הצטיינויותיו.

רושמי רשימות שבדור ההוא, ידעו לספר על השליט קושוט לאיוש את הסיפור דלהלן:

אביו היה שונא ישראל מושבע וצורר יהודים מפורסם. הוא מת בדמי ימיו, אחרי שפגע קשה ביהודי. אלמנתו, שלא הזדהתה עם השקפותיו המרושעות של בעלה, תלתה את מיתתו החטופה והמשונה בעונש מן השמים, עקב היותו צורר יהודים בכלל, ופגיעתו ביהודי ההוא בפרט. היא האמינה בזה, ולכן חששה לבנה היחידי, לאיוש, שלא ייפגע גם הוא כאביו, מאחר שגם הבן שונא ישראל היה, כמו אביו. בימים ההם מפורסם היה הרבי הגדול ר׳ משה טייטלבוים זצ״ל, שהתגורר בעיירה איהל שבהונגריה, והיה נערץ בתור צדיק גדול ובעל מופת, אפילו בין הנוצרים. אמו של הילד קושוט לאיוש, מתוך חרדתה לשלום בנה ורצונה העז לשנות את יחסו ליהודים,

לקחה אותו כשהיה בן תשע שנים, הביאתו אל הצדיק בכדי לבקש ממנו שיברכו, שתעקר מלבו השנאה ליהודים. כשהגיעה לבית הרבי ונגשה אל המשמש, הודיעה לו מי היא ומה בקשתה. נכנס המשמש אל הרבי פנימה, הודיע לו עליה ושאל אם להרשות לה להכנס . הרבי הסכים, והמשמש הכניס אותה פנימה יחד עם בנה. כאשר דרך הילד על מפתן הבית והצדיק הציץ בו בעיניו הבהירות, נצנצה בו רוח הקודש והרגיש מיד שילד זה עתיד להיות שר גדול ושליט בעמו.

הרבי קרבו אליו ושאלו: "מה שמך?"

— "קושוט לאיוש," ענה הילד.

מיניה וביה נפלט מפיו של הצדיק הפסוק "נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה" (תהלים ס׳, ו׳), ויברכהו.

הם, כמובן, לא הבינו את דבריו. אולם אמו, שהיתה מחסידי אומות העולם, האמינה בצדיק והיתה בטוחה שברכתו תגן על בנה שיצליח ולא יהיה רשע כאביו. ברוח זו חינכה את בנה והזכירה לו תמיד את חטאות אביו, שהיתה משוכנעת שבגללם נעקר מן העולם. כשהתבגר הנער והתקדם ונתמנה מפקד עליון, הזכירה לו אמו שידע שברכת הצדיק היא המגינה עליו ושבזכות זו הוא מצליח. עובדה זו וחינוך זה הביאו אותו לידי כך שיהיה ידיד היהודים, ומהם גם בני בריתו ואנשי שלומו. פעמים רבות גמל חסד עם יהודים, בהעניקו להם זכויות שונות, אשר לפי המושג של הימים ההם, נחשבו כמעט כמו מעמד של שויון אזרחי. למעשה לא הגיעו הדברים עד כדי כך, מאחר שההונגרים, שהיו קאטולים אדוקים, לא יכלו לתאר לעצמם ביצוע "עוון חמור כזה" להעניק שויון זכויות לעם הנפשע שצלב את מושיעם. אולם היהודים מצדם לא חסכו כל מאמץ להפגין רגשות הכרת טובה על הזכויות החדשות שהוענקו להם. כשנקראו צעירי היהודים אל הדגל בימי המרד, הם מלאו את חובתם האזרחית בנאמנות ומסירות, לא פחות מההונגרים עצמם, ונפלו חללים יחדיו בשדה הקרב "למען המולדת".

כראות קושוט את מסירות נפשם של היהודים בשדה הקרב, הכריז חגיגית שמהיום והלאה יזכו היהודים בכל הזכויות וייחשבו לאזרחים שווים עם המדיארים אדוני הארץ להלכה ולמעשה, ללא שום הבדל ביניהם לבין שאר עממי הונגריה. כרוז זה פורסם בשעת חרום, בזמן שהוצאתו אל הפועל לא היתה אפשרית. מחמת סיבה זו פורסם רק בניסוח כללי, ותקפו המעשי נדחה למועד תום המלחמה. אך זה לא הרתיע את היהודים מלהמשיך לחרף את נפשם למען "מולדת המדיארים" ולהצטיין במילוי תפקידיהם בשדות הקרב. אולם כשהגיעה שעת ההכרעה, בשנת 1867, הובס הצבא ההונגרי. הקיסר האוסטרי פרנץ יוסף, שהיה מצביא מפורסם, כבש את הונגריה. חילות

הונגריה פרקו את נשקם, נכנעו ללא תנאים וקושוט לאיוש יצא לגלות. הקיסר המנצח עבר ממידת הדין למידת הרחמים. הוא הכריז חנינה לכל המורדים, כולל אלה שנחשבו פושעי מלחמה, שעקב עקשנותם האריכו את מרחץ הדמים. הוא לא פגע אלא בשלושה עשר ממנהיגי מתנגדיו, שהועלו על הגרדום בעיר אראד שבטרנסילבניה. בזה שככה חמת המלך.

יהודים רבים הצטערו על תבוסת המדינה בכלל, ומפלתו של קושוט בפרט. אולם ההתפתחויות שחלו לאחר מכן, לא הצדיקו אכזבת היהודים. כעבור שעת החרום ואנדרלמוסית המלחמה נמוגה, הוכתר המלך פרנץ יוסף בתור קיסר הונגריה. השליט החדש הכריז על זכויות מלאות לכל אזרחי המדינה, ללא הבדל דת וגזע. תרבותם של בני המיעוטים ולשונותיהם הוכרזו כרשמיות, ואף זכויות אחרות הוענקו להם. פצעי המלחמה הגלידו קמעא קמעא והחיים יוצבו במתכונת של שעת שלום.

ליהודים, שהיו מאז ומתמיד כמו בין הפטיש והסדן בקרב העמים שהתחרו ביניהם על השלטון בארצותיהם, היו בכל הזמנים צרות מיוחדות, וסבלו מנה אחת אפיים; האחת עם כל העולם כולו ביחד, והשניה — עקב היותם יהודים, וקנאת השליטים בהם בגלל זרותם. בכל שיטת החקיקה בגולה, ואפילו זו שנמנעה מלפגוע ישירות ביהודים,בתור שכאלה, ניכרה מגמה של קיפוח זכויותיהם, לפחות בעקיפין. אפילו באותן זכויות שהעניקו להם מלכי החסד, השאירו מקום לפרושים של סלף ועקמומיות, בכדי שכל שונא ישראל יוכל להחדיר בו עוקץ לפי בינתו ״הרחבה״. תמיד נמצאו, לפחות במקומות הנדחים, נציבי מחוזות אדוקים, שקיבלו עידוד מיוחד מראשי הדת הקטולית, ״לקיים את דברי המת״ הלא הם שליחי יש״ו ״הקדושים״ אשר בארץ היו ... כתוצאה מהסתה זו ניצלו שונאי ישראל כל הזדמנות ויכולת להצר ולהציק ליהודי, בכדי שירגיש שהוא בגלות עד מירב האפשרות.

אחרי שרישומי המלחמה העגומים נמוגו, על ידי ההנחות שניתנו מטעם הקיסר לכל אזרחי המדינה, רצה הקיסר לטשטש מלב ההונגרים היהירים את הרושם של השפלת גאוותם הלאומי, בכדי לפייסם, על כן השתדל להוכיח להם את השינוי לטובה שחל עקב הרחבת גבולותיהם, עם סיפוחם לאוסטריה. ההבדל הוא רק בזה שלא קושוט לאיוש הוא היושב על כסא המלוכה כשכתרו של ״אישטבן הקדוש״ על ראשו, אלא — פרנץ יוסף. במסגרת מדיניות זו ניתנה לעם ההונגרי אוטונומיה מלאה בגבולות ארצו, שלטון עצמי ממש — בית מחוקקים משלהם, עם סמכות מלאה לחוקק חוקים ומשפטים כרצונם; ממשלה משלהם, עם סמכויות שלטון מלאות; בתנאי אחד בלבד — שכל הפעילות הזאת, המבטאת את רבונותו של העם

ההונגרי, תהיה בהתאם לחוקה האוסטרו־הונגרית, וטבועה בחותם מלכותו של הקיסר פרנץ יוסף. בתור "נדוניה" לשידוך זה, נסתפחו להונגריה חבלי בוסניה והרצגובינה ומוצא לים האדריאטי, הפתוח לים התיכון, עם עיר הנמל פיומה. אפשר לומר שזו היתה "נדוניה" די הגונה. גם אחרי הסיפוח המשיכה לשלוט השפה ההונגרית בבתי הספר, בצבא ובמשרדים הממשלתיים בכל רחבי הונגריה, כמו בעבר.

באין ברירה הם קיבלו את כל זאת, אולם היהירות הלאומית המדיארית נפגעה קשות. הקנאה והשנאה אכלה אותם ובערה בהם במשך כל ימי קיומו של שלטון זה. תמיד חרקו שן על המשטר הזה. היהודים לעומת זאת — אורו עיניהם! הזכויות האזרחיות החדשות בהן זכו, סיפקו את ציפיותיהם. היהודים שחיו בתוך גבולות אימפריה זו, הרגישו כמו "דג בתוך המים". אף יהודי כל המדינות האחרות הפליגו בשבחו של המשטר הנדיב, שבצלו חסו יהודי קיסרות אוסטריה־הונגריה, ואמרו עליהם שהם "חיים בארץ ישראל".

בדיחה שהיתה מהלכת בימים ההם סיפרה על יהודי אחד שנתבע למשפט ברומניה. לפני שחרצו את משפטו, ניתנה לו הרשות להגן על עצמו. היהודי שניצב מיואש לפני כס המשפט אמר: "כבוד בית המשפט, אני מבקש שתגזרו עלי גזר דין הונגרי."

— "מה פרוש הדברים?" שאלו השופטים.

— "פשוט מאוד," ענה היהודי, "כאן גוזרים דינו של יהודי לפי הכלל: אמנם הוא צודק, אבל הוא יהודי ... ובהונגריה אומרים אותם הדברים בשינוי הסדר: אמנם יהודי הוא, אבל הוא צודק."

זכויותיהם של היהודים בממלכתו של פרנץ יוסף היו ללא מרכאות, להלכה ולמעשה, בלי שום הפליות. יחס זה כלפי היהודים בקיסרות האוסטרו־הונגרית היה מיוחד במינו לגבי המקובל בכל שאר ארצות אירופה. בדבר אחד בלבד נבדלו יהודי הקיסרות האוסטרו־ הונגרית משאר העמים במדינה זו: בהגדרה הלאומית. גם זה לא נעשה נגד רצון היהודים. יש להניח שאם היהודים היו נאבקים נגד זה, היו מקבלים גם זאת; אבל חלק גדול מן היהודים הסכים לזה מרצונו. אדרבה, רבים העדיפו זאת, כי לא רצו ששייכותם ליהדות תתבטא בהגדרה לאומית. היהודים ההונגרים העדיפו להשתייך בלאומיותם, להונגרים, ובאוסטריה — לגרמנים בני דת משה, כלומר, עם אוטונומיה לעניני דת גרידא. ליותר מזה לא שאפו. במצב משפטי זה מובן מאליו כי גם השפה המדוברת של היהודים — אידיש, לא נחשבה לשפה רשמית. למעשה אף לא היתה ליהודים שפה אחת כמו ליתר העמים. אפילו ביניהם לבין עצמם היו שסועים ומפורדים מבחינה זו. בעייתיות זו

לא נגעה במתבוללים או מתבוללים למחצה. הללו הצהירו מלכתחילה על ההונגרית בתור שפת אמם. ולא אלה בלבד, אלא אפילו החרדים, שנקראו אורטודוקסים, גם הם היו אדוקים, ברובם, בשפה ההונגרית. הממשלה דוקא גילתה ענין רב בנושא זה, מכיון שהיתה קיימת תחרות בין האוסטרים לבין ההונגרים על השלטת שפתם הלאומית. תחרות זו באה לידי ביטוי ממשי מאוד בחינוך, בצבא ובתרבות. כל צד השתדל להוכיח כי ידו על העליונה במעמד שפתו הלאומית, וליהודים היה משקל של "לשון מאזנים" בתחרות זו. לחרפתנו, היו היהודים הראשונים, ואולי היחידים, אשר מהרו להתכחש לשפת עמם ונמנעו מלהצהיר על אידיש בתור שפתם. "מתיוונים" מסוג זה היו שכיחים לרוב. גם מתבוללים רבים ומתכחשים לדתם היו בקהילה היהודית. אולם מומרים ממש כמעט ולא היו מצויים, כי מומר שיתנצר "לשם שמים", כלומר, מתוך אמונה אמיתית בנצרות, לא היה שכיח, ואילו לשם התקדמות חברתית, כגון להשיג משרה גבוהה יותר, לא היה צריך להתנצר, כי זאת אפשר היה להשיג גם בתור יהודי, אם היה מוכשר לכך. על כן לא היתה קיימת תופעה ממשית של המרת דת בקרב היהודים, ולא היתה שכיחה אלא במקרים של נשואי תערובת.

מרן בעל ״ישמח משה״

מרן בעל ״חתם סופר״

פרק שלושים ושנים

ה״חתם סופר״ מורה הדרך לדורות

מלחמת תרבות והתבוללות זו זכתה לעידוד השלטונות, בגין התחרות וההתרוצצות בין ההונגרים לאוסטרים בכל חלקי האימפריה. שני הצדדים רצו לנצל את התבוללות היהודים, בשיטת ״שמור לי ואשמור לך״. כלומר, אנחנו נעניק לכם מעמד חברתי מכובד, משרות חשובות, דרגות גבוהות בשרות הצבאי והאזרחי, נציגים בבית הנבחרים וכולי; תמורת זאת, עליכם להשפיע על הצבור שלכם, שמספר מירבי מקרבו יצהיר על זיקתו לתרבות ההונגרית. במסורות הדת שלכם אין אנו מתערבים, אמרו הם. אתם יכולים לשבת כל היום בבית המדרש ללמוד את התורה ומצוותיה כטוב בעיניכם. אדרבה, אף נעזור לכם בכך. אבל את ילדיכם תשלחו לבתי הספר שלנו, ותצהירו על השפה ההונגרית בתור השפה הרשמית שלכם. פיתוי זה נעשה באורח מקביל גם על ידי הצד האוסטרי. כל אחד ניסה למשוך את היהודים לצדו, ממש כמו בימי המתיוונים. אכן אילו עמדנו בתוקף על דעתנו שלא לוותר על לאומיותנו, היינו יכולים להשיג זאת, כשם שהשיגו זאת בני עממים אחרים בממלכה האוסטרו־הונגרית, למרות היותם קטנים במספרם מן הקהילה היהודית וגם פחות מגובשים מבחינה תרבותית. ברם, כאמור, וויתרו היהודים על זכותם זו. הן החרדים והן המתבוללים. לכל אחד מן הצדדים היו טעמים ונימוקים משלו. חולשתה זו של הקהילה היהודית נוצלה יפה על ידי השלטונות, שהפעילו סוכנים מיוחדים, מקרב בני הקהילה, לשם עידוד תופעת ההתנכרות. הללו טענו בלחשושי השידול שלהם, כי אסור ליהודים להיות כפויי טובה למולדת. אדרבה, עליהם להפגין בכל תוקף את רצונם העז לגמול למדינה על כל הטובה שהשפיעה על אזרחיה היהודים.

ואכן ידעו היהודים להעריך, יותר מכל שאר עממי הממלכה, את חשיבות שווי הזכויות שהוענק להם על ידי הקיסר, שהיה אחד מחסידי אומות העולם, למרות שברור היה להם כי הדבר נעשה מסיבות מדיניות. הגישה השוויונית הקיפה את כל מערכות החיים והחברה. ערכם של שטרות הכסף בממלכה היה נקוב בעשר לשונות, בגלל בני המיעוטים הרבים שחיו ברחבי

האימפריה. נוסף לאלה היו עוד בני מיעוטים אחרים, ששפתם לא הופיעה על השטרות, כשם ששפתם של היהודים לא הופיעה עליהם.

פרנץ יוסף העניק לכולם זכויות שוות בכדי למנוע הווצרות מתחים על יסוד רגשות קפוח, העלולים לפתח קיני מרד והתקוממות ולסכן קיום האימפריה. אולם יתכן כי הוא התנהג עם אזרחיו מבני המיעוטים במידת החסד, מתוך יושר לבב, פשוטו כמשמעו. הסיבה אינה משנה, היהודים העריכו בכל אופן את השינוי לטובה שחל במצבם והשתדלו לנצל את האפשרויות החדשות עד תום. עצם ההכרה ביהודים בתור בני אדם שווי ערך בחברה, העניק להם סיפוק מיוחד. סוף סוף הגיעו לידי מצב טבעי, שקיומם בין הגוים בתור יצורי אנוש בעלי ערך שוה זכה להכרה כללית ולביסוס חוקי ומשפטי.

אבל למרות הכל לא הוסר החייץ הממשי שהבדיל באופן ברור בין היהודים לבין שכניהם הגוים. אולם מסך מבדיל זה הוצב דוקא על ידי היהודים עצמם. הרבנים החרדים, מרחיקי הראות, שמבטם חודר לעומקם של דברים, התיחסו בשלילה לשוויון זכויות זה, שהוענק ליהודים, לכאורה, מתוך רוחב לב ונדיבות. דעתם של רבנים אלה, עמדה בניגוד גמור לדעתם של הניאולוגים המתבוללים. הניאולוגים התיחסו לשיווי הזכויות כאל ישועה גדולה שבאה על הגולה היהודית אחרי דיכוי וסבל במשך דורות רבים, על־כן לא היה גבול לאושרם. הללו מוכנים היו למלאות כל משאלות לבם של הגוים, בתור תמורה לחסד הגדול שעשו עם היהודים. לעומתם טענו הרבנים החרדים כי הזכויות הרבות שהוענקו ליהודים לפתע מתוקות יותר מדי, וכבר הזהיר החכם מכל האדם על הסכנה הצפויה למי שמפריז באכילת דבש "פן תשבענו והקאותו..." רבנים אלה חזו מתוך חרדה את הסכנה המאיימת על היהודים, בכניסתם לתוך מערבולת תרבותם של הגוים. הם הזהירו כי צעד זה עלול לסכן את כל ישותם הסגולית. לכאורה, לא הביא המשטר החדש אלא צדק בסיסי ואפשרויות של קיום טבעי ליהודים, אולם בסופו של דבר יש בזה משום פתיחת תהליך חדש שראשיתו — סילוק המחיצה המבדילה בין יהודים וגוים, ואחריתו — התבוללות, וסוף הקיום היהודי, חס וחלילה. לכן אסור לָנו לנצל את כל הטובה שהגויים משפיעים עלינו, כי "חסד לאומים חטאת", טענו הרבנים.

כאשר ראשי קהילת פרסבורג סיפרו לרבם, ה"חתם סופר" זצ"ל, על דבר חוקי השוויון החדשים שעומדים לחוקק לטובת היהודים, אשר מכוחם יוסרו לחלוטין כל אפליה וכל קיפוח אשר מהם סבלו היהודים עד כה בתחום החברתי והכלכלי, כולל פתיחת מוסדות החנוך והמדע בפני צעירי היהודים, הזדעזע ה"חתם סופר". הוא מיהר לכנס את כל אנשי קהלתו לבית הכנסת

לדרשה מיוחדת על הנושא. כאשר התחיל לדבר, פרץ בבכי גדול, ואמר להם:

"אחי! אל תשמחו לשמע כל אותן בשורות טובות שאנו שומעים בנוגע לזכויות המרובות שעומדים להעניק לנו. אין אלה אלא טובות מדומות. אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? לבן מלך שאביו קצף עליו והגלה אותו לארץ גזרה. הנסיך המפונק הגיע שמה ונכנס לתוך דירה סרוחה שמצא במקום. היא היתה רעועה, מלוכלכת וצרה, ללא שום סדרי נוחיות. הוא חי שם חיי צר וסבלו היה נורא. אבל הוא התנחם כי דוקא משום שתנאי החיים שם הם כל כך גרועים ובלתי נסבלים והדבר בודאי ידוע למלך, על כן בטוח הוא כי אביו המלך לא יחזיק אותו במקום זה זמן רב, כי בתנאים אלה אין אפשרות להחזיק מעמד. אין ספק, כי אחרי שיפוג זעמו של המלך ישחרר אותו ויחזירנו לארמונו. בינתיים עברו ימים, שבועות וחודשים ותקות בן המלך נכזבה. והנה ביום אחד הגיעה לפתע משלחת מלכותית מיוחדת ובה צוות מהנדסים ובנאים, אשר בישרו לו שבאו במצוות המלך לבנות ארמון גדול, נהדר ורחב ידים.

— "לשם מה ובשביל מי ארמון מלכותי במקום שמם זה?" שאל בן המלך.

המהנדסים ענו לו: "בשבילך, אדוננו הנסיך. הלא דירה זו בה אתה מתגורר, גרועה היא ביותר ואינה הולמת אפילו את הפחות שבפחותים! אחרי שנודעו למלך תנאי הדיור שלך, שלח אותנו להקים לך ארמון מפואר."

כאשר אך שמע בן המלך את "בשורת" הבנאים, פרץ בבכי מר מאוד.

— "מה פירושה של בכיה זו?" שאלו המהנדסים. "במקום שתשמח, אתה בוכה. האם התאימה לך דירה רעועה זו? או שמא לא מוצאת חן בעיניך תכנית הבנין? אם כן, אמור ואנחנו נשנה אותה כרצונך."

— "שוטים שכמותכם," ענה להם הנסיך, "בארמון הזה אני רואה את אסוני! עד שישבתי בדירה הסרוחה, בתור עונש לרצות בה את עווני, חשבתי כי המלך בודאי מרגיש בצערי וצפיתי בכל יום לשליח שיבוא להחזיר אותי לביתו, בו אוכל להמשיך להנות מקרבת המלך וחסדו. אבל אם במקום לעשות זאת, שלח אתכם אבי לבנות בשבילי פלטין מלכותי כאן, בארץ גזירה זו, סימן הוא כי אין בדעתו לסלוח לי וגזר דינו בעינו עומד, אם כן מה יהא בסופי? מה בצע בארמון מפואר כאן, ללא קרבתו של אבי המלך ובלי גינוני המלכות להם הסכנתי בתור בן מלך? על אלה דוה נפשי ואני בוכה ללא הפוגות," אמר בן המלך.

— "הנמשל בודאי ברור לכם, אחי," המשיך ה"חתם סופר", "מפני חטאינו גלינו מארצנו, ובכל יום אנו מחכים ומצפים לגאולתנו. ועכשיו במקום להגאל על ידי משיח צדקנו, באים פתאום ואומרים לנו: הא לכם

זכויות, שישיבתכם כאן תנעם לכם. תרגישו כמו בבית. האם אין אנו צריכים לזעוק ולבכות על זה?!"

— "דעו לכם," המשיך ה"חתם סופר", "זכויות אלה אסוננו הם. "עץ הדעת" דבר טוב הוא, אבל האם אינכם יודעים מה הביא עץ הדעת לאנושות כולה בכלל, וליהדות בפרט? גם היוונים בזמנם היו "ידידים טובים" לעם ישראל ורצו לזכות אותנו במדעם. הם, שהיו החכמים הכי גדולים בזמנם, באו אלינו בסיסמא: "כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל". הם לא התנגדו לקיומנו הגשמי, אדרבה, הם הציעו לנו את משחקי הספורט שלהם בכדי שהגוף יתפתח ויתחזק. הם מלאו את ארצנו בבתי ספר משלהם, בכדי להפיץ דעותיהם הכוזבות ורצו שנהיה לעם אחד, מרוב ענין שמצאו בנו. אלמלא מתתיהו ובניו הכהנים הקדושים שלחמו בחרוף נפש נגד היוונים הרשעים, היה עם ישראל נמחק, ח"ו, מן העולם. כי כחו של ישראל הוא רק בלימוד התורה וקיום מצוותיה. לכן אני מזהיר אתכם: אנא, אל יתחשק לכם הלימוד באסכולות שלהם, כי הם ימשכו אתכם כשור לשחיטה. כל זמן שאנחנו אדוקים בתורתנו הקדושה אין כל אומה ולשון יכולות להשתלט עלינו, לא כן אם נשלח את ילדינו ללמוד את חכמותיהם, זה יגרום לנו להתרחק ח"ו מתורתנו, ואז אוי ואבוי לנו, אנחנו אבודים, ר"ל."

— "מה אתם חושבים? אחי היקרים," המשיך ה"חתם סופר", "מה היתה אותה עבודה זרה שהתורה הזהירה עליה עשרות פעמים, ושאנחנו אומרים גם בקריאת שמע: "השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים וגו'"? גם אותה עבודה זרה לא היתה בזמנה, כמו שאנחנו חושבים אודותיה כעת בצחוק וביטול; היא היתה התרבות של הימים ההם. כל המשכילים והלומדים נגררו אחריה, כולל המלכים והשרים ויועציהם. והנה על התרבות ההיא נצטוינו "שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא". היום מוזר לנו לקרא בתורה אזהרה כפולה ומכופלת החוזרת ונשנית כמה וכמה פעמים, על אותה עברה חמורה שאיננה בעינינו אלא הבל ודופי, שכל ילד יבין שאין בה ממש כלל. אבל בימים ההם, הדבר היה כל כך מקובל על הבריות, שנראה להיות פשוט ומובן מאליו, עד שכל העולם הנאור נהה אחריו. אפילו היוונים המשכילים ואף יורשיהם הרומאים, לא השכילו לנער חוצנם משטויות אלה. בערות זו של עבודת האלילים שלטה באומות עד שנדחתה על ידי הנצרות, שבאה והפיצה בעולם כזבים חדשים, אודות אותו האיש. אותם שקרים חדשים הצליחו להשתרש בין הבריות ולהשתלט על העולם, מזה אלף וחמש מאות שנה. עכשיו שוב צצו רעיונות חדשים, המבוססים על היסודות הקדומים של אותה כפירה, שהפיצה את החשכות

בעולם מאז ימי דור אנוש. אין ספק כי כאשר תחלוף תקופה זו, יוולדו שוב רעיונות נפסדים חדשים מסוג זה. לא כן תורת ה' תמימה, שהיא נצחית כשם שהנותן אותה נצחי. זו לא תתחלף אף פעם ולא תהיה תורה אחרת. אפילו אות אחת ממנה לא תשתנה. דבקנו בה במסירות נפש ושמרנו עליה, והיא ששמרה עלינו. לא נעזוב אותה, חלילה, לעולם!"

ה"חתם סופר" היה נושא הדגל של המלחמה נגד רוחם של "המחדשים". אבל הוא לא היה יחידי. דעתו היתה הקובעת את עמדתה של כל היהדות הנאמנה לתורה בימיו. דעתם של כל הרבנים האורטודוקסים היתה זהה עם דעתו, שיש להתרחק בתכלית מתרבות הגוים, כי רבים חללים הפילה. למרות זאת, היו רבים בין האורטודוקסים שלא הזדהו לחלוטין עם עמדתם העקבית של רבנים אלה ולא השגיחו בהם. חמדת הכבוד והממון דחפה אותם לחיק החברה הנכריה, לשם הפעלת מירב האפשרויות לניצול השוויוניות בה זכו מקרוב. הללו הסתערו כמו אחוזי בולמוס על המרחבים החדשים שנפלשו בפניהם, ונגסו בכל פה מכל הבא ליד. רק ההתחלה היתה קשה, אחרי כן הלכה הספחת והתפשטה, ובמשך הזמן יותר ויותר מבין יהודי המדינה התחילו לנהוג כגויים למחצה, לשליש ולרביע. שארית היהדות שנותרה בהם, הוצנעה מעין רואים ולא נראתה אלא בתוך ביתם. לאט לאט השתרשה הכפירה וכרסמה את כל ישותם הרוחנית של אלה. עבר דור ועוד דור, אחר שפנו עורף לעברם היהודי, והתהליך התקדם עד שכבר הפסיקו אפילו להקרא "בני דת משה". לבסוף ראו ההורים, למגינת לבם, מה שגרמו לעצמם, אבל שוב לא היה לאל ידם להחזיר את מחוגי השעון אחורנית. תהליך ממאיר זה לא פגע בכולם במידה אחת ובקצב אחיד. היו ביניהם סוטים מתונים יותר, בצד אלה שהשתדלו לזרז את תהליך ההתפרקות מערכי היהדות, ובשולי המחנה עמדו הניאולוגים, שהיו הגרועים שבכולם. 30רוחות תזזית אלה לא נשבו אלא בתחום הרוח והתרבות. אולם בנוגע לפרנסה היו כולם בדעה אחת, שצריכים לנצל כל האפשרויות כדי לתפוס עמדות חזקות ככל האפשר בכל המקצועות, איש איש לפי כשרונותיו, ידיעותיו ויכלתו. אחינו בני ישראל התפזרו בכל חלקי האימפריה, פשטו את ידיהם בכל מיני מפעלים, מכרות, בתי חרושת, ביצוע תכניות בנין, פיתוח, סלילת מסילות ברזל, עסקי ייבוא וייצוא, בורסה ובנקאות. באחת — ידם היתה בכל.

בחבל זה, המשתרע על גבולות מרמורוש וטרנסילבניה, הנמצא בקרן צפונית מערבית של הרי הקרפטים, התחילה להתפתח תעשית העץ, וכן גם מכרות של מינרלים שונים, סחר פרוות של חיות בר וגידול בקר וצאן בין היערות העבותים שכיסו שם שטחים עצומים, וביניהם כרי מרעה דשן רחבי

ידים. יהודים בעלי חוש מסחרי מפותח, רכשו להם אלפי הקטרים של יערות במחירים זולים מאוד והרויחו מהשקעות אלה הון רב.

בעסקים אלה, שהקיפו אנשים רבים, למאות ואלפים, לא היה מתעשר משקיע הכסף בלבד, כי הרי אי אפשר שאיש אחד ינהל לבדו מפעל המעסיק מאות איש. היו נדרשים שם קבלנים וקבלני משנה, פועלים ופקידים, אנשי ייצור ותובלה. וכל אלה שהיה להם קשר מעשי עם העסק, הרויחו ממון רב. בתקופה זו החליטו משה וידר ורעייתו רחל לעבור לטלץ', להשתקע במקום ולתקוע יתד לישוב יהודי חדש באזור המתפתח.

פרק שלושים ושלושה

ההצלחה הראשונה בטלץ׳

הכפר טלץ׳ ממוקם במחוז ביסטריץ שבחבל טרנסילבניה. שטחו משתרע על גדותיהם של שני נהרות. מצפונו ה״טלצ״שור״ שעל שמו נקרא הישוב. נהר זה מנקז מי מעינות הנובעים בהרים, וכל אורכו אינו עולה על חמישים קילומטר. בימות הגשמים מימיו גואים והוא עולה על גדותיו, אולם בקיץ פוחתים מימיו, ואז קטן הוא, שקט וצנוע. בצד הדרום־מערבי עובר הנהר השני ששמו ״סלוצה״, והוא קצת יותר גדול מהראשון. הוא יורד מרכסי פסגות ה״שטריב״, שרשרת הרים הגובלת בין טרנסילבניה למרמורש. באמצע הישוב נפגשים שני הנהרות ומתאחדים, כאשר הגדול שבהם קולט אל תוכו את מימי אחיו הקטן. לפני שהם התאחדו אין כח בכל אחד מהם להניע אלא טחנה אחת בת שני גלגלי ריחיים בלבד. אחרי שהם מתאחדים, מתעצם כוחו של הנהר המאוחד ויש לו היכולת להניע ארבע אבני ריחיים וגם מנסרה בעלת ״גאטר״ (מערכת מסורים) אחד.

כל הסביבה ההיא ארץ הרים וגבעות, לארכה ולרחבה. הרושם של הנוף המרהיב הנראה לעינים בבקעות, הוא כאין וכאפס לעומת זה הנשקף מעל גב ההרים. משם אפשר לראות את יפי עולמו של הקב״ה, ופלאי הטבע העשיר הנשקפים לכל מראה העין. ההרים התלולים, הנמשכים כשלשלאות, מכוסים מרבדי בר ירוקים וססגוניים, וחיים פראיים תוססים בתוככי יער האורנים העבות. בחורף כל האדמה עטופה באדרת שלג צחורה. חיות טורפות השוכנות ביער, בלהקות וכבודדים, נאלצות להגיח מפעם לפעם ממאורותיהן, לשחר לטרף. אולם רבות מהן משלמות בחייהן על הכשלון שנחלו במאבק הקיום, באשר ציידים זריזים אורבים להם בכלי משחית ומלכודות שונות, בגלל שעורן מכניס להם רווח הגון.

כעבור עונת החורף פני האדמה פושטים צורה ולובשים צורה. האדרת הצחורה נמסה, משקה את האדמה לרויה והיא מתחילה להתלבש באדרת ירוקה ולהתקשט בכל מיני דשאים ופרחים בשלל צבעים מרהיבי עין. הטבע הפורח הוא ססגוני ביותר בחדשי האביב, עת קרני השמש שוטפים בזהבם את כל היקום. ניחוחי יערות, שדות בר וריחות פרחי שדה, מגרים את

החושים של כל חי ומושכים אותם, לאמור: בואו ותהנו, מלוא נחיריים וריאות, מניחוחי פרחים וניצני תנובות שדה וחורש, ומקול התור וזמרת הצפורים העפות המנעימות שיר. זמירות חדשות הביאו זה עתה מארצות המזרח החמות. הנה, מברכות הן ברכת "הגומל" אחרי שהצליחו לעבור בנתיבות שחק, הסלולות להן מדור דור, מעל גבי ימים ויבשות, ללא דרכונים, ובלי מזוודות עמוסות צידה לדרך. להקה להקה למינה, עוברת ארחות ימים, ללא מפה ומצפן ובלי מורה דרך. עונג הוא לראות היאך חוזרות הן, כל זוג למקומו אותו עזב בסתו בעונת השלכת. הנה משפצות הן את קניהן שנפגעו ברוחות, בגשם ובשלג, ששלטו כאן בעונת החורף האכזרית. יהיה צורך בעבודת חרוצים שתמשך ימים עד שקינים אלה ישוקמו וירופדו מחדש, באופן שיהיו ראויים לקינון ולדגירה. לעת ערב עומדות הן על אמירי האורנים הירוקים ושרות את שיריהן, במקהלה אחת עם שלל סוגי חרקים ושאר כל יצודי הטבע, המחדשים את חייהם יחד עם שיח השדה, שהתעורר לשמע בשורת האביב. למטה על הדשא יושב לו רועה הצאן, כשלמרגלותיו רובץ כלבו, הנראה כאילו ישן, אבל לבו ער לכל תנועה ורחש. הוא מחדד את אזניו וחוש נחיריו לכל רשרוש. כולו דרוך שמא אורב איזה מזיק חורש רעות, להתנפל על עדרו מתוך מגמות זדון, וזומם לטרוף אחת מצאן מרעיתו. מדי פעם מרים הוא את ראשו ומחטט בשיניו בין זיפי פרוותו, לצוד פרעוש מחוצף שעוקצו מפריע את מנוחתו. הרועה מוציא מחיקו את חלילו, לופתו בעשרת אצבעותיו, מגישו אל שפתיו ומוציא ממנו צלילים, להם התגעגע במשך כל החורף וכלאם בתוך גרונו. שטף הצלילים הערב, מביע שיח לב ורגש, ומתמזג בקולותיהן של ציפורי השיר שביער, לסימפוניה קסומה מושלמת. תוך כדי כך מלווה הוא במבטו את מעוף הדבורים המרחפות מול עיניו. גם הן חשו בריחות האביב והזדרזו לצאת מתוך כלאם החורפי, אחרי שכבר נמאס עליהן להתפרנס מלחם עצלות, אותו אכלו במשך כל החורף. מזון שלא הן עמלו באגירתו, אלא הדור שקדם להן בכוורת. עתה, משחשו במזג האויר האביבי, זנקו ועזבו את מעונם, ויצאו לחפש פרנסה לאכול מיגיע כפיהן, לבנות תאים בשביל הדור הבא ולהכין מזון בשבילם. מדלגות הן מפרח אל פרח, יונקות טיפת צוף מכאן ועומסות קורט אבקה מכאן. מכל פרח לוקחות הן את החומר המתאים להן, וטוענות אותו על גופיהן הזעירים: את האבקה — על "מברשות" ירכיהן, ואת הצוף — בחדק שבפיהן. משהעמיסו על עצמן את מירב הכמות שיוכלו לשאת חוזרות הן למעונן, נכנסות לתוך הכוורת, פורקות מעל עצמן את מטענן היקר ושוב יוצאות להמשיך לעבוד בזיעת אפיים.

האדמה אמנם לא כל כך פוריה בסביבה הררית זו ופירותיה אינם מן הסוג המשובח ביותר, מכיון שעונת הקיץ בהר קצרה מאשר במחוזות השפלה, וגם אינה חמה כל כך, אפילו בתקופת תמוז. אף על פי כן, כמעט כל תושבי הסביבה אמידים הם, בגלל שהאוכלוסיה לא צפופה באזור זה. אמנם הם מוכרחים לעבוד יותר, אבל הפסד עמלם יוצא בשכר תוצרתם.

בודדה ישבה טלץ׳ בימים ההם בין צלעות ההרים, בשולי מחוז מרמורוש, מרוחקת מרשת מסילת הברזל. השם אוטומוביל טרם הופיע במילון. רק דרך עפר בלתי סלולה חצתה את הכפר באמצע הישוב, אשר בה עברה כל התחבורה שקשרה את מחוז מרמורש עם חבל טרנסילבניה. על דרך זו נסעו דרומה לנסוד — ביסטריץ — דעש — קלויזנבורג, ומערבה למרמורש עד סיגט. דרך נוספת יצאה ממרכז הישוב לצד צפון. שום הבדל לא היה בינה לבין ״הדרך הארצית״, ולעובר אורח לא ניתן להבחין בפרשת הדרכים באיזה כיוון עליו להמשיך את דרכו, כי שלטי תמרורים טרם היו בימים ההם בפרשות דרכים. דרך זו לא היתה למעשה אלא דרך שדה, והתועה שהמשיך בה הגיע למבוי סתום אחרי שעבר בה כמה קילומטרים, כי לא היה מוצא ממנו לשום ישוב, ונראה היה כאילו הגיע לקצה העולם, או לפחות לקצה המדינה. בהמשך הדרך לא היה קשר עם ישוב כלשהו. אחרי נסיעה של כמה קילומטרים, הוא התנתק בהדרגה מן הישוב. הבתים משני צדדיו התרחקו מעל הדרך ולבסוף נעלמו לחלוטין. רוחבו התחיל להצטמצם קמעא קמעא, פה ושם עוד נראו במרחק בתי אכרים על רכסי ההרים סמוך למשקיהם. אחרי כן התחילה העליה על ההרים והגבעות, שלא היו מיושבים כלל. הכביש נעלם ונשאר רק שביל. אחרי מהלך של מספר קילומטרים נוספים, נראה בצד בית אכרים בודד, או ביקתה של נוה רועים, שעל ידה גדרות צאן וסמוך להן רובצים כלבים משועממים מחוסרי תעסוקה, כיון שאין להם על מי לנבוח, ואם כן מה תפקידם בעולם הזה? אך כשעובר שם מישהו, אפילו במרחק ניכר מהם, הם מרגישים בו בעזרת ״הראדאר״ המפותח שלהם ומיד הם קופצים לקראתו להתנפל עליו. מעתה אינם מסתפקים בנביחה בלבד, אלא רוצים להשתמש גם בשיניהם החדות, כי הרי כלבים הם ולא טפילים. הם משוכנעים כי הם שומרי העדר העיקריים. אבל בשעות רגיעה כשאין עובר ושב, שרועים הם מסביב לעדר מתוך אפס מעשה, לשונם משורבבת כלפי חוץ ונשימתם כבדה עליהם. מדי פעם זוקפים הם את אזניהם, ומפנים אותם כלפי אותו צד, אשר ממנו נדמה להם שהגיע איזה רחש או רשרוש חשוד, אחרי שקולות פעמוני הצאן הקהו את חוש שמיעתם. הם היו מרוצים מאוד שמישהו יתקרב סוף סוף אליהם. שתהיה להם לפחות ההזדמנות להפעיל את קולם. לא איכפת להם שיהיה זה אפילו

זאב. אדרבה, שיעיז לבוא ולהציג את עצמו לפניהם. אמנם במקרה כזה גם הם בסכנה, אבל, הרי הם הרבים וילמדו אותו לקח. הם יתנפלו עליו ויקרעו את חוטמו. אבל באין ברירה הם מתעסקים בציד הפרעושים שעוקצים אותם ומוצצים את דמם ללא חמול. בתמורה גם הם שופכים את חמתם עליהם ומתנקמים בהם.

התחבורה התנהלה באמצעות עגלות רתומות לבהמות: סוסים ושוורים. הסחורות שהועברו בעורק תחבורה זה כללו לרוב, חומרי עץ ממפעלי תעשיה, שינדלן (אריחי עץ קטנים חטובים בעבודת כפים, ששמשו לגגות במקום רעפים) ותוצרת בית שונה, כמו גבינות צאן, דבש, צמר וכדומה. כל זאת העבירו אל תחנת הרכבת הקרובה ביותר (למרחק של 150־100 ק״מ, בערך), קודם לקלויזנבורג דרך דעש, ואחרי שנסללה מסילת ברזל קרובה יותר — לסלבה. בדרך חזרה הביאו העגלות חיטים ותירס, כי הדגנים שגדלו שם לא הספיקו בשביל האוכלוסיה, מכיון שאדמת ההרים דלה ורזה ומזג האויר קריר.

ענף התובלה באזור היה בימים ההם בידי היהודים. הם לא פעלו בתור חברה מאורגנת, אלא כל אחד קנה לעצמו זוג סוסים ועגלה ועבד בהם. העבודה היתה די קשה, והכנסתה מועטת. אבל מאחר שבאופן יחסי גרו שם הרבה יהודים ושמונים אחוז מהם רגיל היה בחיי עוני ודלות, על כן הסתפקו במועט, בלי תענוגות ונוחיות כלשהם. הללו היו מוכנים להשקיע בפרנסתם עמל רב, תמורת הכנסה צנועה. מחוז מרמורוש היה מוזנח ביותר מצד הרשויות הממשלתיות, בהיותו נחשב למעין אבר מדולדל יוצא דופן בממלכה האוסטרו־הונגרית. והנה דוקא מחוז זה היה הכי מאוכלס ביהודים, כאילו התכוונו ליהנות מאותו ״יופי״ של ״יאה עניותא לישראל״. המוני יהודי מרמורוש ישבו צפופים עם משפחותיהם הגדולות, בבתים קטנים ועלובים. המצוקה הכלכלית אלצה אותם לבצע כל מיני עבודות קשות וזולות, להתלבש במלבושים הפשוטים ביותר כמו העניים שבאכרים המקומיים, ולהסתפק במאכלים הדלים שבהישג ידם. אפילו להיות בעל עגלה לא זכה כל מי שרצה, כי הרי גם לקנות סוס ועגלה צריך כסף, אמנם לא הרבה, אבל גם מעט לא היה, ולכן היו רבים מהם פועלי חרושת עץ, כורתי עצים ביערות, רועי צאן ובקר, אשר לא ראו את ביתם ואת משפחתם במשך כמה חודשים, ובמקרים רבים — פעמיים בשנה בלבד. גם אחרי כל זאת, כחמישים אחוז מהם לא השיגו אפילו פרנסה דלה כעין זו, ולא נותרה להם ברירה אחרת, אלא לעקור ממרמורש ולהתפזר במרחקים. המוכשרים שבין מהגרים אלה, הסתדרו בתור שוחטים, חזנים, מלמדי תינוקות ושמשים בבתי הכנסת במחוזותיה המרוחקים של הונגריה. אלה שנחונו בתבונת כפים

למדו להיות בעלי מלאכה. רובם התאקלמו היטב במקומות עבודתם והעבירו שמה לאחר מכן גם את משפחותיהם.

תשעים אחוז מיהודי מרמורוש התקיימו בתנאים הכי קשים, ואף על פי כן לא ויתרו על קיום מצוות התורה. הם חסכו את בלעם מפיהם בכדי לחנך בניהם לתורה; תמכו בישיבות ובתי תלמוד תורה ומוסדות תורה אחרים; הם התחלקו בארוחותיהם הדלות עם קשיי יום; נתנו "ימים" לבני ישיבה, כמו שהיה נהוג בימים ההם, ושמרו על גחלת התורה במסירות נפש, מבלי לוותר על קוצו של יוד. רבים מיהודי מרמורוש לא הצליחו להתגבר על המצוקה הכלכלית ונאלצו להתפרנס מן הצדקה. הללו הפכו לקבצנים שהיו מחזרים על הפתחים ברחבי המדינה.

מבחינת הנוף, אוצרות הטבע והאוכלוסיה, היה דמיון רב בין טלץ׳ לבין המחוז הקרוב — מרמורוש. כמו במרמורוש כך גם בטלץ׳ היו רוב אוכלוסי המקום — רומנים, שנחשבו בני מיעוט לאומי, בממלכה האוסטרו־הונגרית. רובם ככולם — אכרים בעלי משק מבוססים, וחלקם — אמידים.

בתקופת פריחת הישוב היהודי בטלץ׳, גרו שם ששים וחמש משפחות יהודיות. אך מספר המתישבים היהודים במקום התחיל באחד, וזה היה משה. הוא בא שמה בשנת תרי״ח (1858) מן העיר סיגט.

פרק שלושים וארבעה

חתונת גיטל

בבית משה ורחל נמשכו כל העניינים כסדרם ובהתאם לתכנית. שידוכה של גיטל נגמר בכי טוב; הנדוניה שהובטחה, מוכנה גם היא עד לפרוטה האחרונה. עין בעין ראו את עזרת ה׳, איך התמלאו משאלות לבם לטובה, הן בדבר השידוך והן בכל מה שנוגע להכנות המעבר לטלץ׳.

ויכוח ער התפתח במסגרת המשפחה, כיצד להתנהג כלפי ברל? האם להודיע לו על השידוך ולהזמינו לחתונה? גיטל מצידה מוכנה היתה להזמינו, ולקחת ממנו שי מה שירצה לתת, בכדי לקרבו בכל מה שאפשר ובשום אופן לא להרחיקו. ואילו משה טען לעומתה, ״לא! על עלבוני אני מוחל, אבל על כבוד ההורים אסור לי לוותר. עצם הופעתו מחללת את כבוד ההורים. נוסף לכך הוא מרגיז את כולנו על כל צעד ושעל. הוא מתכון להכעיס ״בתום לב״, כביכול, כי הרי איננו משקר, ואיננו צבוע ... וכיצד אשא פניו? אינני מוכן,״ טען משה, ״להטיל על עצמי שוב התאפקות וריסון כמו בעת ביקורו, לכן דעתי שלא להודיע לו כלל על החתונה.״

— ״אתה צודק,״ אמרה רחל, ״ברם, בכך נחריף עוד יותר את הפירוד, והיחסים בינינו ינותקו לחלוטין, וחבל. אולי בכל זאת תגיע השעה שיתחרט ויחזור אל חיק המשפחה. דבר זה לא יקרה, אלא אם נתנהג כלפיו בסבלנות ובזהירות.״

— ״גם אני חושבת כך,״ התערבה גיטל. ״אסור לנו לדחות אותו בשתי ידים, הוא כל כך התחנן אלי להודיע לו על הנישואין שלי והבטיח לי ״הרים וגבעות״ אם יקבל הזמנה על החתונה. אני אמנם לא בטוחה שהוא יבוא לחתונה, אדרבה, אני מניחה שלא יבוא, ואם כן איזה סיכון יש בדבר? למה שלא להודיע לו?״ שאלה גיטל בהתמרמרות.

— ״יודע אני שאותך מגרה תאות הממון. יתכן שגם את לא רוצה שהוא יופיע בתור ׳מחותן׳; ברם, ההרים והגבעות שהבטיח לך מגרים אותך, ועליהם קשה לך לוותר. ואילו אני, אלמלא היה עומד לרשותי כסף מיותר, הייתי מתמודד עמו ומפצה אותך, אמנם לא ב׳הרים וגבעות׳, אבל בפיצוי

שהיית משלימה עמו במקום ה׳הרים׳. אך לצערי הרב, אני כעת במצב קשה, ואינני יכול להרשות לעצמי יותר מאשר חמש מאות הזהובים שאני מוכרח להוסיף על הנדוניה שלך. גם זאת עשיתי רק בגלל שלא רציתי לוותר על החתן שלך שהוא חשוב מאוד בעיני, והרי אנחנו עומדים לפני המעבר לטלץ׳ וזה כרוך בהוצאת גדולות. אי אפשר להגיע למקום חדש בלי כסף. כשלון, חלילה, בצעד רציני זה, עלול להיות גורלי. אני מאמין שבעזרת ה׳ תצליחו להסתדר בסכום הכסף העומד לרשותכם. ובמשך הזמן, אם יעזור לנו ה׳ ונצליח, בודאי לא נמנע מכם כל סיוע, אם ח״ו תזדקקו לעזרתנו.״

— ״אני מצטערת מאוד על דבריך הקשים שהשמעת, ואני נאלצת להעמיד אותך על טעותך,״ ענתה גיטל, ״אמנם נכון הדבר שאני אוהבת כסף, אך הפעם לא תאות הכסף דיברה מתוך גרוני, אלא רגשות האחוה שקשה לי למחקם מלבי, סוף סוף אחינו בשרנו הוא ואינני יכולה להתכחש לעובדה זו.״

— ״אני הייתי מציעה פשרה ביניכם,״ התערבה רחל, ״נאמר ששניכם צודקים, או שאף אחד לא צודק. להלכה לא כדאי כל הויכות. אני מציעה לשלוח לו הזמנה שבוע אחד לפני החתונה, וזו תגיע אליו יומיים לפני החתונה ומזה יצא שתהיו שניכם צודקים ...״

— ״אני מזמן אמרתי שאת פקחית ואשה משכלת ושוב נוכחתי שאני צודק, עצתך באמת נכונה. זה רעיון נהדר. מה דעתך, גיטל?״

— ״נכון, אין עצה נכונה ממנה,״ ענתה גיטל. בזה נסתיימו הויכוחים והתחילו ההכנות לקראת חגיגת החתונה.

כל זה היה מצד הכלה. שונה לגמרי היתה תמונת המצב בצד החתן. אצלו היו העניינים רחוקים מאוד מלהיות בסדר. ההכנות לחתונה היו ממנו והלאה. הוא התגורר בחדר אצל משפחה והמשיך בעסקיו כרגיל. הם היו הדבר היחידי שהשקיע בהם את מוחו ועצביו. אחרי שגמר את יום עבודתו וחזר לביתו, שקע בהרהורים נוגים. הגורם העיקרי לזה היה בדידותו — לא היה לו לפני מי לשפוך את שיחו ולגולל מעל לבו את העומס המעיק עליו. אחיו הגדול נפטר בינתיים; אחותו רחל גרה רחוק מסיגט; ואילו עם אחותו ינטה לא היה שוה בשוה. לא היה לו, איפוא, מי שידבר על לבו ושיאמר לו מלה של עידוד. מאז ארס את גיטל לא עבר עליו יום מבלי להצטער על מעשה זה שעשה. הוא הרגיש כיצד ידידיו ומכיריו, שחבבו אותו בכנות, התלחשו ביניהם והצטערו אודותיו. דבר זה אף הגביר את מצוקת נפשו. כל יום נוסף שעבר הוא הרגיש שאסונו מתקרב. הלא זה היום בו יצטרך להשבע אמונים לבת גילו, כשלבו בל עמו. צמרמורת עברה בכל גופו כשראה את גיטל ונזכר שזו עתידה להיות רעייתו ונות ביתו. כל פעם שיצא מבית ארוסתו היה שבור

ורצון. נוסף לזה גם קיומו של ברל הגיע לאזניו וחרדה אחזתו. הוא חשב, היתכן שמומר להכעיס זה, יהיה אחיה של אשתו? האם פסול שכזה יהיה במשפחתו? חדות החיים נעלמה ממנו והוא נרתע מלהפגש עם אנשים. בסתר אהלו ישב, ונסה להתנחם בדברי עידודו וברכותיו של הרבי. הוא חשב בלבו: כנראה זהו גורלי. הכל תלוי במזל. אין חכמה ואין עצה נגד ה׳. אם היא בת זוגי — אז כלום לא יעזור לי, למה לי להתרעם ומה יעזרו התרעומות? סוף סוף הרי מדובר ביתומה אומללה בת טובים, עם מעלות טובות, וגם היא צריכה להינשא, למרות היותה מכוערת.

כך התרוצצו בו רגשותיו, עד שהגיעה השעה הגורלית — ל״ג בעומר של שנת תרי״ח, ליום זה קבעו את החתונה. אכן השאיר יום זה רושם חזק בלבו לכל ימי חייו. אודות יום זה שחו נכדיו, כיצד סיפר להם הסבא, בהיותו במצב רוח מרומם (למעשה היה תמיד במצב רוח טוב), ורצה לבדח אותם כדרכו בסיפורי זכרונותיו, כי ביום חתונתו, כשהגיע הזמן ללכת אל החופה, הוא התחבא וכמעט שהחליט להעלם לגמרי, כי לא היה לו שום חשק לקדש את הכלה שלו. ברם מצפונו לא נתן לו לגרום עלבון כזה ליתומה אומללה. נוסף לזה לא רצה לוותר על ברכותיו של אותו צדיק, אותן לא שכח. כל הנימוקים האלה ביחד הכריעו אותו.

כשהוא סיפר זאת, כבר היה זקן שהגיע לגבורות וקרוב שיוולדו לו בני נינים, היינו דור חמישי, והיה עדיין במלוא כחותיו. הסבתא גיטל שמעה גם היא את הסיפור, אך לא נעלבה, כי הדבר לא היה אצלה בגדר חידוש, אדרבה, היא צחקה להנאתה יחד עם שאר השומעים.

ובכן, היתה שם חתונה שמחה ככל החתונות היהודיות. השדכן התבדח יחד עם הבדחן על חשבון הזוג הצעיר, והוציאו מאמתחתם את כל הסודות שהיו כמוסים עד כה בחביון רזיהם של המחותנים. הם פרסו אותם כמו על שמלה לעיני כל המסובים, למען ידעו כולם איך סדרו את החתן והכניסו אותו למלכודת. והרי ״אחרי אמירת ׳הרי את׳ — אין סוד לעד״.

עברו שבעת ימי המשתה. משה ורחל ובני משפחתם עזבו את העיר סיגט, אחרי שהעמיסו את רהיטיהם, סחורתם ומטלטליהם ואת ילדיהם על עגלות — ועברו בשעה טובה לטלץ׳.

פרק שלושים וחמשה

היהודי הראשון בטלץ׳

כמו אדם וחוה בגן עדן בזמנם, כך נראו משה ורחל אשתו, השתילים הראשונים מבני הגזע היהודי בטלץ׳. הוא רכש לו שם בית ישן נושן במרכז הכפר, בנוי מעץ, שנבנה מלכתחילה לשם בית מרזח ואכסניה בשביל עוברים ושבים. הבית היה מוזנח לחלוטין. מסביב לו חצר גדולה ובה רפת ומחסנים, כולם רעועים וראויים לשרפה, ומאחוריהם גן גדול ורחב ידים. בגן, אשר קצהו הגיע עד לשפת הנהר, עצי פרי ממינים שונים. עיקר ההזנחה היתה עקב מותו של בעל הבית חמש שנים קודם לכן. מכיון שלא היו לו בנים שירשו את רכושו, על כן עברה הירושה לקרובי משפחה שונים, והללו לא הצליחו להשתוות בחלוקת הירושה. יורשים אלה לא ידעו להעריך חשיבות הנכס מבחינת מיקומו על אם הדרך במרכז הכפר. או אולי להיפך, דוקא משום שידעו חשיבות המקום, קנאו אחד בשני ולא נתנו לאיש מהם לזכות בירושה. הם התדיינו בערכאות ובסכינים ... כאשר ניצח לבסוף האחד, וסידר בית מרזח ופתח את דלתותיו לרווחה, רק אז התחילה המלחמה הקשה, באשר הקנאה אכלה אותם. היתכן שזה יעמוד על יד חבית היי״ש וישתה לרויה בלי מדה ומשורה, כל אימת שמתחשק לו! (וכי מתי לא מתחשק לו?) הקשו קרוביו. ואילו זה שהחזיק את בית המרזח, ראה שהחבית מתחילה להתרוקן, ואם רוצה הוא להחליפה במלאה — מוכרח הוא למכור עגל בן שנה. הוא התחיל לחשוב: מתי שתיתי כל כך הרבה יי״ש! אין זאת, חשב, אלא שאשתי מנצלת את ההזדמנות כשאני נעדר מן הבית, והיא שותה, ואז התחילה המריבה ביניהם. בינתיים לא נחו מתחריו, היורשים האחרים, ומסרו את הענין לעורכי דין, וגם הוא לקח עורך דין והדבר הגיע לכס המשפט. ההתדיינות הקיזה את דמם, כי היה צריך עדים, נסיעות והוצאות עורכי דין והוצאות בית המשפט וכולי. בסופו של דבר נמצאו אנשים שעוררו את תשומת לב הנוגעים בדבר להפסדים הרבים שהמחלוקת גורמת להם, ויעצו להם לעזוב את יצר הקנאה והנצחנות ולהתפשר. אלמלא זאת, היו מגיעים כולם לפשיטת רגל ולבית הסוהר כאחד. בעטיה של המריבה ירד ערך כל הירושה פלאים. מחמת סיבה זו הוצע הבית למכירה במחיר זול,

הרבה למטה מערכו הממשי. אחרי שהמוכרים התעייפו מן הקטטות והיו זקוקים לכסף, עקב החובות הרבים שהיו שקועים בהם, זכה משה במקח. למזלו של משה אפילו לא התמקחו אתו והצליח להשיג את הנכס במחיר של חורבה ומקום פורעניות ... חצי חינם. אמנם ערך רב לא היה לבית, אבל אחרי שמשה קבע בו את המזוזות, זאת אומרת שעבר לרשותו של יהודי, ורחל התחילה לעשות בו סידורים יהודיים, בלי רעש וללא המולה, מיד עלה ערך הבית בהרבה, ומי שראה זאת ניבא להם עתיד מזהיר, ואכן כך היה.

כאשר הגיעו משה ורחל למחוז חפצם, התאספו המון אזרחי המקום. מי מתוך סקרנות, מי על מנת לסחוב איזה חפץ יהודי, שיש לו טעם מיוחד ומי מתוך כוונה טובה לעזור. פרקו את המטען מעל העגלות והכניסו באופן ארעי לחדר הגדול, המיועד לבית מרזח. למעשה היתה הדירה צרה ביותר, כיון שנבנתה על ידי גוי ולפי מושגיו, וזה לא הספיק בשום אופן לפי מושגיהם של הבעלים החדשים, אבל ההכרח לא יגונה. באין ברירה נאלצו להסתדר בתוך הדירה כמות שהיא, כי הרי ידעו וראו מה שקנו, אבל משה נמשך למקום מכיון שהוא בטבור הישוב. ואכן לא טעה בכך.

החדר שהוקצה בשביל המסבאה היה גדול, וכאשר הורידו את מטענם כבר סדרו את הסחורה במקום שלא יצטרכו להזיזה. בפנה אחת סדרו את המשקאות, בשניה את המכולת, בשלישית סדרו שלחנות וספסלים בשביל השתיינים, ואת יתר המטלטלים הכניסו לחדר השני ולמטבח. כל הסדורים הארעיים שעשו היה להם טעם יהודי וחן מיוחד. אף על פי כן רחוקים היו מכדי לספק את צרכי המשפחה, אפילו זמנית, אבל באין ברירה קיבלו עליהם את הדין.

כאשר גמרו להכניס את כל המטען, פתחו קודם כל ארגז אחד. ממנו הוציא משה חבילות טבק וחילק לכל העוזרים לו. אחרי כן פתח את הארגז שבפנה השניה, הוציא מתוכו בקבוק אראק וכוסות וחילק לכל הנוכחים במקום. הם אך לגמו את כוסות ה״כיבוד״ שקיבלו במתנה, ומיד אמרו כולם: זה הוא באמת משקה טוב בעל טעם מיוחד. הם הוציאו כסף ואמרו: תן ונשתה. הוא לא סירב והם שלמו במזומנים. בינתיים נכנסו אנשים נוספים, כי בחוץ התפרסם מיד שהיהודי הגיע והתחילו לזרום המונים. חלק מהם באו לראות את האנשים החדשים מתוך סקרנות לעמוד על טיבם — איזו צורה יש להם, כיצד הם מדברים, מה הם מוכרים וכולי. מתוך סקרנות התחילו גם הם לקנות. משה ורחל פתחו את הארגזים אחד אחד, בהתאם לדרישות הקונים הסקרנים. אמנם לא בחפץ לב גמור, כי היו עייפים ורצוצים מעמל הדרך. קרוב למאה ק״מ נסעו בדרך לא דרך, וגם בלילה הקודם לא

ישנו. גם הילדים התעצבנו כבר מחמת עייפותם ובגלל שינוי מקומם, ואמם היתה נאלצת לעזוב את העסק שהתחיל ״להתחמם״ ולהוציא מזרון, להציע משכב ולהשכיבם איכשהו. ככל שנתרבה הפדיון גדל התאבון. משה לא מצא ידיו ורגליו בגלל גל הקונים הגדול, בפרט כאשר הסחורה עדיין לא היתה מסודרת והיה צריך לפעמים לחפש, אך מה לא עושים כדי להשביע את רצון הקונים, הרי הם הלקוחות לעתיד לבוא. נוסף לזה הרי מתן שכרו בצדו. על כן עבדו במלוא הקיטור בחפץ לב ועשו את מלאכתם באמונה, מן הרגע שנכנסו בבית עד שעה תשע בערב. החבית שהיתה מלאה יי״ש כמעט נתרוקנה, וגם בחבילות הסחורה הדחוסות נעשו ״חורים״ גדולים. לעומת זאת — המגרה הריקה נתמלאה מצלצלים, מטבעות של כסף ושל נחושת. זמנם לא הספיק אפילו להחליף מלים ביניהם.

בשעה תשע בערב, כאשר כלתה רגל מן השוק, סגרו את הדלתות, ולמרות עייפותם נאלצו לעשות איכשהו קצת סדר. להוציא את יתר הסחורה מן הארגזים ולסדרה על המדפים. בשעת מעשה שמו לב שהסחורה שהביאו, אשר לפי חשבונם היתה צריכה להספיק למשך שבועים, כמעט ואזלה כולה במשך השעות שעברו.

— ״לא יתכן להתחיל כך,״ אמר משה, ״כאן צריכה להיות עוד סחורה. האם לא שכחנו ארגז בסיגט? או שמא אבד בדרך, או שהיו בין הקונים גנבים ואנחנו היינו כה טרודים שלא שמנו לב? אמר בדאגה.

— ״כל כך נבהלת שאינך יודע אפילו במי לחשוד,״ אמרה רחל. ״ארגז לא חסר לנו, כי לא היו כל כך הרבה ארגזים שלא תוכל לדעת אם חסר לך או לא. שגנבו? — זה יתכן. אבל זאת אי אפשר לתקן. בודאי לא יצאנו ידי חובתנו, מכיון שקמצנו בחתונה של גיטל, ובאו השדים ולקחו את שלהם. אבל נעזוב את זה. הבה ונמנה את הכסף ונראה בכמה מסתכם הפדיון. למעשה זהו הדבר הכי מענין, ואולי תמצא ה״גניבה״ בתוך הכסף.״

משה לקח את המגרה, רוקנה על השלחן והתחילו למיין את מטבעות הכסף והנחושת ולעשות מהם חבילות בני חמשים מטבעות. כאשר גמרו את העבודה וספרו את החבילות שוב הופתע משה כבראשונה. מקודם ראה ״חור״ גדול בסחורה והיה בטוח שחסרה לו סחורה, ולבסוף הופתע שיש לו יותר מדי כסף, עד שכמעט יש לו כסוי על כל הסחורה.

— ״האם אתה רואה?״ הנה נמצאה ״הגניבה״. לא בסיגט, לא בדרך אבדה ולא נגנבה. הנה היא במגרה. ברוך הוא וברוך שמו. לא רק שלא סבלנו הפסד, אלא שהרווחנו. זה סימן טוב. אם ההתחלה היא כזאת בודאי נצליח בעזרת ה׳.״

— ״את צודקת,״ ענה משה, ״אבל עכשיו אנחנו עומדים לפני בעיה חדשה:

בבוקר אנחנו צריכים לפתוח את החנות - מה נמכור? אני פשוט מתבייש מן הגויים שיבואו לקנות, ולנו לא יהיה מה למכור. לכן דעתי," אמר משה, "היות והשכן שממול שעזר לי לפרק מן העגלות, אמר לי לכשיהיה לי צורך בעגלה הוא תמיד יעמוד לרשותי, ועוד בקשני שלא לקחת מישהו אחר, לכן דעתי להכנס אליו עכשיו ולהזמינו לצאת עמי לדרך, לנסוע לנסוד בבוקר לפני עלות השחר. כשיפתחו את החנויות, כבר נהיה שם לקנות את הסחורה הדרושה לנו, ונזדרז לחזור מיד, כדי שלא יחסר לנו דבר בחנות וגם את לא תהיי לבדך עם הילדים ובחנות."

— "אתה צודק בהחלט, אבל איך תעשה זאת הלא אתה עייף נורא. זה לך הלילה השני שאתה לא ישן, וזה כבר ימים אחדים שאתה עובד קשה באריזה, טעינה ופריקה ואתה מוכרח לנוח!"

— "הפעם אני מוכרח לוותר על המנוחה, כי אין ברירה. מחר בערב אנוח, אם ירצה ה'."

משה השכים בעלות השחר, סדר לו אריזה ריקה וצרור כסף שם באמתחתו ונכנס אל בעל העגלה לזרזו. גם רחל קמה וסדרה לו צידה לדרך. כאשר הגיעה העגלה נסעו שניהם לנסוד, נסיעה של עשרים ואחד קילומטר. בהגיעם שמה נתקבל משה בשמחה רבה על ידי הסוחרים המקומיים, הם כבר ידעו עליו מקודם שהוא עומד לבוא, ואיחלו לו מזל טוב על הנקודה החדשה שנקבעה על ידו באזור. הוא לא התמהמה שם הרבה, אף על פי כן לא הגיע לביתו אלא אחרי הצהרים. העגלה היתה עמוסה בכל מיני פריטים שהיו דרושים לו לחנות.

רחל שמחה לקראתו, התלוננה על הילדים שהם משתוללים וקשה להחזיקם כלואים בבית, ואילו לתת להם לצאת החוצה, היא מפחדת. "גם עם הקונים היה קשה," סיפרה רחל, ,על הרבה מצרכים שנדרשו, נאלצתי לענות בשלילה. אבל כל זה איננו שוה לי," הוסיפה רחל לדבר בדאגה, "בעיקר אני מודאגת בגלל הילדים, הלא זה הדבר הראשון שאמרתי עוד בסיגט, שאינני יכולה לתאר לעצמי כיצד נחנך את ילדינו במקום זה. מה יהיה גורלם בלי מלמד? בלי חברים? זה ממש אסון! הלא אי אפשר להחזיק אותם כל היום בבית!"

— "נו, נו," ענה משה, "אל תפתחי פה לשטן. מה את מדברת על אסון, ולמה את כל כך מודאגת? ראשית דבר, אנו מוכרחים לקחת עוזרת בבית; לזה אנו זקוקים בדחיפות. היא תשגיח על הילדים ותעזור לך בבית ומחוצה לו. ומה שנוגע לחנוך הילדים — גם על כך אל תדאגי. עוד בימים הכי קרובים אביא בעזרת ה' מלמד בשבילם."

— "יפה מאד," ענתה רחל, "הרי אתה יודע שבהביאך מלמד עלינו

לפרנסו, ועדיין אינני יודעת על סמך מה אתה רוצה לקחת על עצמך עול כבד כזה. להחזיק עוזרת וגם מלמד?!"

— "אל תתייאשי, אנחנו לא היחידים שיושבים רק משפחה אחת בכפר. ישנם רבים כאלה, והם מחזיקים עוד יותר מעוזרת ומלמד והם אפילו אמידים."

— "אני יודעת זאת, אך חושבני שקודם היו אמידים ואחרי כן הרשו לעצמם הוצאות גדולות כאלה. ואילו אתה מתחיל קודם בהוצאות — כאילו הם הבסיס לעשירות."

— "דוקא את מפחדת?! את המאמינה ובעלת הבטחון?! אל פחד. ה' יעזור לנו."

— "כן, בטחון בקדוש־ברוך־הוא יש לי, אבל אינני בטוחה שראויים אנחנו לזה."

— "בזכות האמונה בלבד, תהיי זכאית לעזרת השם," אמר משה.

בינתיים עסקו בפתיחת החבילות, הוצאת הסחורות וסידורם על המדפים, ותוך כדי כך לשרת את הקונים. אחרי סגירת החנות כשספרו את הכסף של הפדיון היומי, היו מאד מאושרים. משה אמר בסיפוק: "אם לא יהיה להבא פחות מזה, אז יש לנו כל הסיכויים להצלחה גדולה, בעזרת ה'."

בבוקר למחרת, אך נפתחה הדלת, שוב החלו לזרום הקונים, וכמעט שלא נסגרה כל היום. הקונים שבחו את טיב הסחורה וציינו מתוך סיפוק את מחירה הנמוך. גם השרות מצא חן בעיניהם, כי רחל כמו משה היו שניהם סוחרים חרוצים ואדיבים שמשכו את לב הקונה. העסק הצליח הרבה יותר ממה שהם תארו לעצמם. כעבור חודש אחד נסע משה לביסטריץ ליריד השנתי והביא הפתעה לאשתו — יהודי נספח אליו, אותו הציג משה לפני אשתו בתור מלמד לילדיהם. זו היתה הבעיה החמורה שהפריעה את מנוחתה של רחל, והנה היא מצאה את פתרונה.

פרק שלושים וששה

אברהם־יצחק מסרב להיות חנוני

ירח הדבש שאחרי חתונת הזוג אברהם־יצחק וגיטל עבר חיש מהר, ומשום מה לא הסכים להתאזרח בסיגט והחליטו לקבוע מגוריהם בעיירה וישו שבאותו המחוז.

לאט, לאט, נחה דעתו של אברהם־יצחק על בת זוגו, עקב היותו מטבעו איש מתון וצנוע, השמח בחלקו. הוא התרגל למציאות והשלים עם הרעיון שזו מנת חלקו וגורלו, עם אשה זו הוא צריך לבנות ביתו ומשפחתו. הנדוניה שקיבל נשארה בארגזו במזומנים, כי לא היה לו במה להשקיע את הכסף. כמה שהיה דרוש לו לעסקיו, הספיק לו ממה שהיה לו מקודם. לא כן אשתו הצעירה מלאת המרץ, היא חשבה אחרת. דעתה לא נחה מעסקיו, היא רצתה דוקא פרנסה על יד ביתה, כפי שרגילה היתה לשמוע את הפתגם: "דלת לרחוב — ארובה לשמים", כלומר: חנות היא פרנסה מובטחת. היא האמינה בזה, וגם רצתה לעזור בפרנסה כמו שהיתה רגילה מיום היוולדה. היא לא יכלה לתאר לעצמה את החיים שלה בלי חנות ומסבאה. חוץ מזה לא מצאו חן בעיניה עסקי בעלה, שרוב זמנו היה נע ונד והתיגע בטרדות הדרך, ובינתיים היא ישבה בודדה בביתה כל היום. לכן טענה תמיד שהיא רוצה חנות, כי היא לא יכולה לשבת כל היום בטלה. "פשוט, אפשר להשתגע," טענה. אבל עמדתו של בעלה היתה הפוכה מזו. הוא שנא את החנות. אמנם גם פרנסתו לא מצאה חן בעיניו, בפרט אחרי שאשתו נפקדה בבן זכר, ראובן יואל, שנתיים אחרי החתונה. מעתה גם הוא חמד לשבת בבית ולהשתעשע בבנו, אבל לפתוח חנות לא רצה בשום אופן. הוא הרגיע את אשתו בכך שהוא מחזר אחר איזו פרנסה אחרת, אלא שבינתיים אינו יכול לשבת מבלי לעסוק במשהו.

לרגל עסקיו הזדמן לו, לאברהם־יצחק, לבקר לעתים קרובות אצל גיסו משה בטלץ' ונהנה לראות בהצלחתו הרבה. משה הציע לו תמיד שיבוא להתישב שם, אבל הוא לא מצא במקום בסיס ממשי לפרנסתו.

העיירה וישו, בה היה גר אברהם־יצחק, שכנה במרחק של כששים ק"מ מטלץ'. אין זה מרחק כל כך גדול, אבל בימים ההם לא נראו באיזור זה

כלי תחבורה כאלה הממונעים ללא כח של בעלי חיים. אפילו שריקת הרכבת טרם נשמעה בסביבה ההיא בימים ההם. הנסיעה הכי מהירה היתה בעגלה עם זוג סוסים טובים, שלמראה השוט בידי העגלון טסים הם כמו נשרים ... כמעט. בתחבורה כזו נמשכה הנסיעה מוישו לטלץ׳ כשבע שעות, וכשהגיעו למחוז חפצם בשלום, היה צורך במנוחה של שעות על מנת להחליף כח. כי כשהאיש רצה לרדת מעל העגלה ״לא מצא את רגליו״; אמנם ראה אותן וידע כי שלו הן, אבל הן פשוט לא נשמעו לו, כשרצה להזיזן ולהניען אחרי טלטולים ממושכים וקשים בעליות ומורדות, בדרך תחתחתים בלתי סלולה, על גבי סלעים ובתוך מהמורות בהם התנדנדה העגלה וטולטלה, עד שנוסעיה חשו שמעיהם מתנתקים. לא כל שכן בימות הגשמים כאשר נוסף לכל אלה, בוססו טלפי הסוסים בבוץ ואופני העגלה חתכו חריצים עמוקים בתוך הבוץ הטובעני. פתאום שוקעים בשלולית מים, העגלה נעצרת והסוסים לא יכולים להוציאה משם, ואז מבקש בעל העגלה סליחה מן הנוסעים, שירדו במחילת כבודם כדי לעזור לסוסים גבורי הכח, כביכול, להוציא את העגלה מן הבוץ. פעם אחרת כשהדרך היא בעליה על ההר, בעל העגלה פשוט מכבד את נוסעיו במצוה של ״עזוב תעזוב״, כלומר, שירדו מעל העגלה וידחפו אותה, מכיון שגם הסוסים הם בעלי חיים ומצוה גדולה לעזור להם. שמרל בעל העגלה, שיודעי ח״ן אמרו עליו שנשמה של תלמיד חכם נתגלגלה בו, ידע להסביר לנוסעיו שהוא זכה לזכות אותם ״בחבילה של מצוות״, עד כדי שספק בידו, אם מי שלא נסע עדיין בשנה זו, או שנסע אבל לא נזדמנה לו מצוה זו, האם אינו צריך לברך עליה ״שהחיינו״. כמובן שכל הנוסעים הזדרזו לרדת מן העגלה, על מנת לקיים ״חבילה זו״ של מצוות. רק יהודי אחד עמד לו מן הצד, וכששאלו אותו מדוע הוא מוציא את עצמו מן הכלל? הרי שמעת במו אזניך שמדובר כאן במצוה חשובה ונדירה, ואתה דש אותה בעקבותיך? ענה היהודי: ״וכי איזה אדם אינו מזדרז לחזר אחרי מצוה? ברם, שמעתי שיש כאן ספק ברכה, ואני נוהג שלא להכניס ראשי בספקות, אתה מבין? לכן לפי דעתי, במקרה כזה, שב ואל תעשה עדיף.״

כאשר גימפל טען פעם אחת: ״שמרל, הלא בפירוש התניתי עמך שלא תקח יותר משׁשה נוסעים ושאותי אל תוריד מן העגלה, היות ואני נוסע לחתונה ומלובש בבגדי יום־טוב, והבטחת לי זאת! ולמה, איפוא, לקחת עשרה נוסעים ומחייב גם אותי לרדת כמו את כולם?״ ענה לו שמרל כדרכו, בניגון של גמרא: ״אתה אמנם צודק, ובכל זאת אינך אלא טועה.״ תהה גימפל: ״הא כיצד? גם צודק וגם טועה, היתכן?!״

— ״ולמה לא?״ הסביר שמרל בעל העגלה, ״את ר׳ גרונם ואשתו אל תקח בחשבון הנוסעים, מכיון שהם עניים מרודים, ועני חשוב כמת ומת פטור

מן המצוות, ואין מלווים לו לאדם לא כסף ולא זהב אלא מצוות, ממילא נמצא שהוא נושא את עצמו."

— "אם זה כך, אז למה אתה לוקח כסף ממנו? הלא אתה פשוט גוזל אותו," הקשה גימפל. "האם גם זהו עסק שלך, אם הוא משלם — או לא? האם מכיסך הוא משלם?! למה בכלל אתה מתערב בעסקים שלי?" ענהו שמרל.

גימפל אמנם התקשה להבין תשובותיו, אך עבר עליהם כאילו סבר וקיבל, אבל הוסיף ושאל: "ומה עם שני הנוסעים האחרים?"

— "לגציל אתה מתכוון? הוא סתם יהודי שליח לדבר מצוה. אפילו לשם סגולה, לצורך שמירה בדרך לבד, גם כן כדאי היה לקחת אותו." גימפל לא נשאר חייב והוסיף: "מסופקני אם שילמת לו משהו שכר טרחתו שהוא נוסע על מנת לשמרך בדרך." ושמרל עונה: "זהו עסק שלי."

— "ומה עם העשירי?" שאל גימפל, על מנת להתבדח מתשובותיו.

— "זה גם כן בן אדם? הרי הוא בסך הכל שק של עצמות, משקל אין לו וגם מקום איננו תופס."

— "ובכל זאת ברי לי שלא לקחתו בעגלתך לשם מצוה בלבד."

— "אתה רואה," עונה שמרל בעצבנות, "זו כבר צרות עין מצדך, זו ממש חזירות לבקר אותי בצורה כה גסה, אתה מחפש סתם לקנטר אותי."

גימפל סיים את הויכוח באמרו: "בסופו של דבר אני נאלץ להודות שאתה צודק, כרגיל, ואני טעיתי ..."

כאלה היו רוב הנסיעות בימים ההם, ולכן הספיקו תריסר העגלות להעביר את כל הנוסעים שנסעו פעם אחת מדי שבוע הלוך וחזור, כי האנשים נמנעו מלנסוע ונסעו רק מתוך הכרח. כמובן שנסיעה לשם טיול סתם, כמעט ולא היתה. וכשביקר אברהם־יצחק אצל גיסו משה לרגל עסקיו, היה ממש חג בביתם בגלל שאהבו אותו מאוד. כמו כן היו מקרים שגם משה ביקר אצלם בוישו כשנסע לסיגט להביא משם סחורה.

פרק שלושים ושבעה.

הלכה שעשו שונא ליעקב

מקץ שנתיים ימים לשבתם בטלץ׳ התפתח העסק, גדל והתרחב. הילדים התבגרו וקשתה עליהם הצפיפות בדירה הצרה. משה החליט איפוא, לבנות בית חדש שיתאים למשפחה בת שבע הנפשות וגם לצרכי העסק. כמובן, שאת הבית הישן לא הרסו עד שהבית החדש לא עמד על תלו. המגרש היה רחב ידים והמקום הספיק לכך שהישן ישאר והחדש ייבנה על ידו. למעשה התחילו לדאוג לכך מיום בואם לטלץ׳. כבר מאז התחילו לאסוף מן האכרים עצים, אבנים וקרשים, סיד, שינדלן (אריחי עץ שמהם נעשה הגג), לשם מטרה זו. חומרי הבניה נקנו בהזדמנויות, במחירים זולים ובתנאים כאלה שלא הכבידו כלל על תקציבם.

הבנין החדש שהקים משה נעשה לפי טעם יהודי, ומאחר שלא היו שם יהודים לפניו, בלט בית זה מיד בעיצובו המיוחד במינו. בית מרזח לחוד, חנות לחוד, חדרים בשביל המשפחה, חדר לעוברי אורח, ואפילו חדר שיועד לבית כנסת. כמו כן נבנו שם מחסנים בשביל סחורות המובאות למכירה ובשביל תוצרת חקלאית שאסף מן האכרים לשם ממכר וייצוא, ומרתף. כמעט כל הבנין נבנה מעץ, כולל גגו שהיה משינדלין. רק יסוד הבית והמרתף נבנו מאבנים. גם עגלה וזוג סוסים קנה לו ופרה לחליבה. לשם טיפול בסוסיו ולעבודות חוץ ברפת החזיק עגלון, ובמשק הבית העסיקו עוזרת.

אכן, במשך חמש השנים הראשונות משנת תרי״ח־תרכ״ב השיג כל מה שהיה חסר לנוחיותו. בכל השטחים חלה התקדמות מרשימה. אך למרות זאת אי אפשר לומר שלקק דבש, לא בגשמיות ולא ברוחניות; כי יהודי שהיה רגיל להתפלל בוקר וערב במנין, ופתאום נמנע ממנו הדבר, אפילו בשבתות וימים־טובים, ראה בכך פגם חמור מאוד בחייו. הם אפילו לא תיארו לעצמם שאפשר להיות יהודי בלי בית כנסת. תקותו שאחרי שהוא יפרוץ דרך ויתישב שם יבואו מיד יהודים אחרים להתישב במקום, לא נתגשמה בינתיים. בגשמיות אמנם השיג כמעט הכל, אבל כפי שאפשר היה לשער מראש, הסוחרים הנוצרים שהיו שם מקודם, לא ראו אותם בעין יפה למן הרגע

הראשון לבואם. בפרט כששמעו מפי הקונים איך שהם מספרים בשבחו של היהודי, על טיב סחורתו, על המחירים הזולים, על סבר הפנים, שנותנים בהקפה ולא מטרידים וכולי, ואולי אף הפריזו הגויים בכוונה, בכדי לעקוץ אותם. כששמעו התגרים הגויים את דברי ההמון, בערה בהם הקנאה עד להשחית, ואף חרה להם על ההפסדים הכספיים שנגרמו להם. הם לא טמנו את ידיהם בצלחת, והד תגובותיהם לא בושש מלהגיע לאזניהם של משה ורחל והדברים השפיעו, כמובן, על מצב רוחם. נחמתם היחידה היתה כאשר ראו בכל ערב, אחרי סגירת החנות, את הפדיון המבורך, והעובדה שגבולם מתרחב מיום ליום. הנה כבר הצליח לקנות מגרש נוסף, ברפתו יש כבר מספר ראשי בקר, מחסניו מלאים סחורות ואסמיו גדושים בר.

אך לא לעולם חוסן. תגובות מתחריו, בעזרת הכומר ופמלייתו, שעשו מלאכתם באמונה תמורת המשקה הטוב שקיבלו יום יום בחנם, זרעו גרעיני שנאה בלבות האנשים. גרעיני ארס אלה, השתרשו והניבו לאט לאט את ניצניהם, וכתוצאה מזה התחילה משפחת משה להרגיש את סבלות הגלות. סר חנם מעליהם ואושרם בא לקיצו.

כאשר התאסף ההמון ביום ראשון על יד הכנסיה, פשט ביניהם אספסוף שהפיץ שמועות, כמסיח לפי תומו, על היהודי שהתישב כאן והוא מוצץ את דם הנוצרים בערמומיותו ודו־פרצופיותו.

— "לא נכון!" ענה טודור בעל הרחיים, "זו סתם עלילה. מאז שבא היהודי, כבר אפשר לקנות גם אצל 'פטר החמוץ' שהחזיק תמיד את חנותו סגורה, וכשנכנסתי לחצרו לבקש משהו מהחנות התנפל עלי קודם כלבו ובקש לשסע אותי לגזרים, אחרי כן פער הוא את פיו בטענות: למה באים דרך החצר ומרגיזים את הכלב? אם אעשה עוד כזאת פעם אחרת לא ימכור לי כלום, אמר בנימה של איום. והנה מאז שהיהודי הגיע, פתוחה כל היום חנותו והוא מדבר אתך כמו בן אדם. ואילו היהודי הוא איש צנוע וישר, גם ילד יכול לקנות ואינו מרמה אותו, אני ..."

— "הס עם הסנגוריה שלך," ענה 'גיאורגיה שתום העין', "למי יש עוד בית כזה? הנה דומיטרו מוץ' האיש הכי עשיר במקום. היש לו בית כזה? וזה בא לפני חמש שנים וכבר בנה לו בית המעמיד בצל את כל בתי הכפר!"

— "ומה יש לו בתוך חצרו!" שאל 'פלוטה הגיבן', "הראיתם את סוסיו? הלא אין כדוגמתם בכל הכפר!"

— "והאם רק זה!" התערב 'פטרו רועה החזירים', "מחסנים מלאים כל טוב, העושר של כל הכפר צבור במחסניו!"

— "זה עדיין לא כלום," אמר 'מיהאיל מקשקש הפעמונים' כשהוא נדחף בכח זרועותיו לתוך מעגל המקטרגים, "הוא מלא כסף אפילו תחת עורו.

יש לו יותר אפילו ממה שיש באוצר המדינה! ומאין לקח זאת, אם לא מרמאות? ערום צריכים לגרשו מכאן!"

— "ערום וריקן," ענו העומדים במעגל פה אחד. "כל מה שיש לו שלנו הוא."

אין מה לומר, היו גם מיימינים שניסו להמליץ טוב בעדו, לחפות עליו; אבל מי האזין להם? קולות ההסתה היו מרובים ויותר נועזים.

ההמון הפרוע התפזר וחלק מהם, אמנם קטן ביותר, נכנס לחנות של משה להתבדח לכבוד "קדושת היום" ולשתות כוס יי"ש מלא, דוקא משל היהודי, שכמוהו אין אצל אף אחד. כטוב לבם במשתה, פתח מולדובן את פיו ואמר: "אני ידידו הכי טוב של משה, שאלו את פיו ויעיד בעצמו עלי, אבל מן האמת אי אפשר לסטות; הוא בא אלינו בידים ריקניות עם אשתו וילדיו, שאפילו לא היו מלובשים כהלכה. הוא נכנס לבית צר ורעוע שלא היה ראוי לשימוש, ועתה הם מלובשים בגדי מלכות; הבית הכי מפואר בכפר הוא שלהם; יש לו משק גדול עם משרתים ושפחות, ומלאכתו נעשית על ידי אחרים. ואילו אנחנו, שנולדנו כאן, אנו, אבותינו ואבות אבותינו, עובדים משחר ילדותנו בזיעת אפיים, והיכן עשרנו? מי מבינינו יכול להתפאר עם הון כזה? הרי כל הנכסים האלה שהצטברו בידי משה, מדמנו וזיעתנו הם. הרי גם את העור הוא פושט מעל בשרנו!"

כל הדיבורים האלה ועוד רבים כיוצא בהם, השמיעו בתחילה בנחת, כאילו בינם לבין עצמם. אולם לאט לאט, התחילו להכריז את דברי הקינטור והנאצה באזני משה בנימה של גיחוך, כביכול בתור מילתא דבדיחותא. כששמע משה את דבריהם, שהסתננו אליו כביכול ללא כוונה, פעלו עליו כמדקרות מחט בבשר החי. משמע שגורלו כגורל יצחק אבינו, שהפלשתים אמרו לו: "לך מעמנו! כי עצמת ממנו מאד". הם אף הוסיפו לומר לו: עסקיך פורחים. שדותיך מתפשטים בארבע רוחות הישוב. צאנך ובקרך פרים ורבים. כספך וזהבך, מי יודע להעריך? (הם בכל אופן העריכוהו בעין טובה, כלומר אף ביותר ממה שהיה לו...)

— "עזבו אותו," התערב קוסטיקה הקצב, "הלוא הוא שליחו של השטן, אבותיו מכרו את משיחנו לצליבה וממילא אין להם חלק ונחלה בישו. הם מקבלים את שלהם בעולם הזה ותו לא. פטרוס הקדוש לא נותן להם דריסת רגל בגן העדן, השייך רק למאמינים בישו ובשליחיו."

— "עזוב אותי עם דברי ההטפה שלך," ענה אלקסיי. "צריך גם את העולם הזה. ואילו ליהודי המקולל לא מגיע לא זה ולא זה, שילך לו לעזאזל."

הכומר, הרועה הנאמן, "עמד בתא הלחשן שבבימה", הוא רק לחש למביימי המשחק איך לדבר ומה לעשות, והשחקנים היו יודעים בשם מי

הם מדברים וכי שולחיהם משלמים בעד זה משקה משופרא דשופרא. הם התכוונו, איפוא, "לשם שמים" ועשו את מלאכתם באמונה.

אחרי שהכנופיה חיממה את האוירא די צורכה, החלו לדבר גלויות. הם צעקו כלפי משה בפשטות שיעזוב את המקום. כל מה שדברו עד כה בלשון "נסתר", נאמר לו מעתה בדיבור ישיר. בלשון "נוכח".

כל המשחק השטני הזה לא נולד, כמובן, בין לילה, אלא התגבש לאט לאט, עד שבסופו של דבר הגיעו למסקנא של בני לבן — "לקח יעקב את כל אשר לאבינו וגו'..."

מתוך כוונה לחשמל את האוירה יותר ויותר, בדרך למימוש מזימתם המרושעת, התחילו במריבות וקטטות. להתחצף ולסחוט כסף באמתלאות שונות. לקנות בהקפה, על מנת שלא לשלם. לבסוף כאשר נסה משה להגיב, קודם כדרכו באדיבות, ולאחר מכן — בסגנון שלהם, רק אז יצא המרצע מן השק, הרשע הופיע במערומיו, ולשונם התיזה דברי חרוף וגדוף בשינאה גלויה:

— "האם עודך מעיז לדבר?" אמר פאויל שתום העין, "באת לכאן קבצן כמו אחיך, במכנסים מטולאים, ועכשיו אתה עומד להתדיין עמנו על פכים קטנים עד כדי לבלוע אותנו חיים, ארוז את חפציך והסתלק מכאן, ולא — אז תתחרט! כשבאת התחנפת אלינו והיית עניו וצנוע. הבאת את כל מטלטליך, כולל סחורתך, על שתי עגלות עלובות. ועכשיו לכמה עגלות תזדקק להוביל אותך ואת רכושך מכאן?" ובכדי להוסיף מלח על פצעיו, אמר לו: "אני מוכן לעזור לך בעגלה שלי להעבירך מכאן, כמובן, בעד תשלום. אתה מכיר את סוסי, אני יכול להעמיס עליהם כפול מזה שאחרים מעמיסים ... חשוב על כך. החברה אומרים שתלך כמו שבאת, אבל אני אומר: קח לך כל אשר צברת משלנו, העיקר שתלך ותעזוב אותנו," סיים בחוצפה והשפלה.

— "שמע נא, ידידי פאויל," ענה לו משה בהתאפקות וכעס נסתר, "אני לא באתי הנה לפי הזמנתך, ולא אלך לפי פקודתך. אינני מוכן לפרוס חשבונותי לפניך, ולדווח לך מה הבאתי כשבאתי ומה יש לי עכשיו. אבל מוכן אני להחזיר לך, ולכל אחד אחר אשר יוכיח לי כי לקחתי ממנו משהו בכח או במרמה, או שאני חייב לו. אל תחשוב שאנחנו כאן במדבר, ושאתה עם הכנופיה שלך תוכלו להוציא אל הפועל תכניות שטניות. העולם אינו הפקר. יש דין ויש דיין! רואה אני שהכנסת לראשך עלילות זדוניות נגדי, אבל זה לא משנה, כאן זכות כל האזרחים שוה."

— "הנאומים שלך ידועים לנו," ענה פאויל, "בנאומים האלה בילבלת אותנו וטשטשת את מוחנו, עד שכולנו האמנו לך. אבל זה היה בתחילה,

לפני שהכרנו את הערמומיות שלך. כעת זה כבר עבר. פקחנו את עינינו ואנו מכירים אותך. אין אתה טוב משאר בני הגזע שלך. עכשיו הגיע קצך, ואתה מוכרח להסתלק מכאן. אם תסרב, סופך להתחרט. אל תתיחס אל דברי כאל דברי אויב, יש לך כאן אויבים גדולים ממני. אני רק הדובר שלהם, ודע שאלה שעומדים מאחורי הם אויביך העיקריים, ואוי ואבוי לך אם תפול טרף לשיניהם."

כך התחילו האיומים ודברי השטנה שהחריפו מיום ליום, ונימתם התוקפנית הלכה וגברה. יום יום וצרותיו, יום יום ונזקיו. המלים מלווים במעשים — גניבות, פריצות, חבלות. בבית, בחנות ובחצר. כמעט בכל יום נאלץ להתיצב בז'ינדרמריה עם תלונות חדשות ולבקש עזרתה. אבל התלונות לא הועילו, כי הפושע אף פעם לא נמצא.

בוקר אחד נכנסה המשרתת לרפת לתת מספוא לבהמות, וחזרה מיד בבהלה לקרוא את בעל הבית לרפת מכיון שקרה שם משהו. היא פחדה להשאר שם ולבדוק מה בדיוק קרה.

— "מה ישי?" קפצה רחל בבהלה, "מה ראית שם שכל כך נבהלת?"

— "ראיתי על הרצפה שלולית דם גדולה, "ישנו סרחון מחניק והבהמות גועות ..."

משה ניתר מיד ממקומו, לקח מקל בידו, קרא לעוזרת ויצאו לרפת לראות מה קרה. הם נכנסו שניהם לאט, בעין בוחנת, והנה שלולית דם מאחורי הבהמות. הן היו קשורות אל האבוס כרגיל, ופרה אחת גועה, נוהמת ורוקעת ברגליה, כאילו רוצה לספר משהו איום. משה בודק אותה בעין בוחנת ואינו רואה בה שום פגיעה. הוא נדהם ושאל: "מה קרה כאן? אינני רואה שום פגיעה! מאין הדם הזה?" כאשר עבר הלאה לצד השני על יד מכלאת העגלים, הסתכל פנימה וראה שעגל אחד חסר, העגל של הפרה הגועה. הוא הבין מיד כי היו גנבים, שחטו עגל ונעלמו עמו. שוב הלך אל הז'ינדרמריה למסור תלונה על הפשע האחרון. זה היה בשעות המוקדמות של הבוקר. המשרד היה עדיין סגור והוא ניגש אל לביתו של המפקד שהיה גר בפנים בחצר, ומצא אותו בחוץ.

— "בוקר טוב, אדוני המפקד," ברך אותו משה.

— "בוקר טוב, מר וידר, מה קרה שוב שאתה מבקר אצלי כה מוקדם? שוב תלונה?" שאל המפקד.

— "כן, לצערי," השיב משה וסיפר לו על הפשע החדש.

— "נו, ובגלל שסימני הפשע מובילים אלי, אתה חושד בי שיש לי יד בזה?" שאל המפקד.

משה עומד ותוהה ואינו מבין את שאלת המפקד.

— "מה אתה תוהה על דברי, האינך מבין אותי?" שאל המפקד.

— "לא!"

— "בוא ואפרש לך. עקבות הפשע שבוצע אצלך מובילות אלי. פשע כפול בוצע כאן. בוא אתי ואראה לך משהו." הוא לקח את משה ויצאו שניהם. בשעת ההליכה סיפר למשה: "העוזרת שלי שמעה בלילה איזה רשרוש וכשיצאה בבוקר ועברה על יד חלון מטבח הקייט, ראתה משהו משונה על החלון. היא התקרבה אל החלון וראתה מעיים של בהמה. הנה, אתה רואה אותם שם? לא הבנתי בתחילה פשר הדבר. מי הוא זה שהביא לי מתנה מוזרה זו, ולשם מה? עכשיו שבאת בתלונתך, אני כבר מבין הכל. אלה הם, ללא ספק, המעיים של העגל שלך. מבצעי הפשע רצו לרמוז לי שהם יודעים שאתה תבוא אלי להתלונן, אך לא איכפת להם. הם מצפצפים עליך ועלי, כי אפילו מן הז'נדרמריה הם לא מפחדים. והראיה: הנה, הביאו אלי את המעיים ... כלומר לא נרתעו מלתלות את סימני הפשע על חלונו של מפקד הז'נדרמריה."

כאשר ראה משה את המעיים של העגל ושמע את דברי ההסבר של המפקד, כמעט ופרחה נשמתו. הוא פנה אל המפקד בשאלה: "וכיצד תגיב על זה, אדוני המפקד? אין ספק שאתה צודק בהשערתך, וחושבני שעל פשע מכופל זה תגיב במלוא החומרה והתקיפות, אחרת אני צריך להיות הראשון המוכרח לעזוב את הישוב, והשני אחרי — זה אתה! כי גם בשבילך מסוכן לשבת כאן. הפעם התקיפו אותך יותר מאשר אותי." (בזה התכוון למתוח אותו ולהרגיזו...)

המפקד ענה: "בשבילי אל תדאג. חוצפתו של הפושע העבירה אותו על דעתו. הוא ראה שעד כה לא הצלחנו לאתרו, על כן עשה זאת כדי להפחיד אותך ולהביאך לידי יאוש, כאשר תראה שהוא כל יכול ואינו מפחד אפילו מן המשטרה. ברם, הפעם טעה, כי אנחנו פרסנו את מצודתנו לתפוס אותו, מה שלא הצלחנו עד כה. היה בטוח כי הפעם לא ימלט מן הצפרניים שלנו. בפשע אחרון זה הוא חתם את גזר דינו."

— "עלי להעיר כי אין מדובר בפושע אחד, פשעים אלה מבוצעים בידי כנופיה שלמה מאורגנת היטב. ואין אצלי שום ספק, שפאויל — אם איננו ראש הכנופיה, הרי ודאי הדבר כי הוא לפחות אחד מן החברים הפעילים בה"! אמר משה.

— "כבר נוכחתי לדעת שדבריך בטעות יסודם. כל פעם אתה מזכיר את פאויל בתלונותיך, ואילו אני כבר ביצעתי כמה פעמים חיפושים יסודיים, ולא גיליתי אצלו שום דבר חשוד. אדרבא, בחקירות הרבות שחקרתי אותו, לא רק שהעליתי חרס, אלא נראה לי, שהוא בכלל לא מסוגל אפילו למעשה

בריונות. ואילו אתה, אין לך עדות ממשית שאפשר יהיה להסתמך עליה בכדי להאשימו. על כן אין לי כל אפשרות לעצור אותו," אמר המפקד בהחלטיות.

— "סלח לי, אדוני המפקד," אמר משה, "דוקא מדבריך אני מסיק שהוא פושע מסוכן".

— "זו מניין לך?" תמה המפקד.

— "מן הויכוחים והסכסוכים שהיו בינינו. מן הביטוים התוקפניים שהשתמש בהם ומן האיומים שהוא משמיע יום יום. אין אצלי צל של ספק שהוא רוקם במוחו פעולות שטניות. ברור לי כי הוא אנטישמי גדול. בגלל שני נימוקים אלה אני נוטה לחשוד בו שהוא פושע מומחה, והעובדה שאתה לא מצאת אצלו שום סימן שירשיע אותו, וגם מפיו לא הצלת אף מלה שתחייב אותו, זהו סימן מובהק שהוא חתרן מועד ומסוכן."

— "יתכן שאתה צודק. בכל אופן אני מצדי אשתדל לטפל בו עוד פעם בכדי לנסות לגלות את שותפיו."

פרק שלושים ושמונה

משה נמלט על נפשו

משה חזר לביתו וסיפר לאשתו בדאגה רבה מה שראה ושמע אצל מפקד הז׳ינדרמריה. הם נדהמו כאשר נודע להם עד היכן מגיעה העזתם של הפושעים, המרחיקים לכת עד כדי התגרות בז׳ינדרמריה. הנה, גם בהם הם מתגרים, ומנסים להטיל עליהם אימתם.

— ״במעשה הנפשע שבצעו הלילה, יש לי מצד אחד חצי נחמה, בגלל העובדה שהפעם התגרו גם במפקד הז׳ינדרמריה. יתכן אפילו שעובדה זו תהיה לטובתנו,״ אמרה רחל. ״אולם מאידך גיסא, חוששת אני שפעולות אויבינו מתחילות להרחיק לכת. הם נוקטים אמצעים של ממש בכדי לגרש אותנו מן המקום. מעתה אי אפשר להתעלם מן המתרחש. עלינו להתבונן יפה בדבריהם ובמעשיהם, ולהסיק מסקנות כפי שהמצב מחייב. אסור לנו לסכן את חיינו.״

— ״חס ושלום! לזוז מכאן! בשום אופן לא!״ אמר משה, ״אבל עלינו לתכנן איזו פעולה נגדית. תכנית מקיפה: לדורון, לתפילה ולמלחמה.״

— ״אמנם קשה לי להשאר לבדי בשעה מסוכנת זאת,״ אמרה רחל, ״אבל היה כדאי שתסע לסיגט להמלך בדעתו של הרבי, שיחיה. הרי עין בעין ראינו היאך עצותיו וברכותיו התקיימו תמיד.״

הדלת נפתחה ... ויבוא המן! פאויל נכנס ומברך ״בוקר טוב״ בקור רוח. הוא נגש אל בעל הבית כתמול שלשום, מבקש בקבוק יי״ש ומוציא מאפונדתו כסף, מחיר המשקה ומניח על השלחן.

משה נהג אף הוא בקור רוח, כאילו זה עתה נכנס ידידו הטוב ביותר. השיב על ברכתו בחיוך קל, מדד לו בקבוק יי״ש והגיש לו.

פאויל לקח את הבקבוק האהוב עליו, התנשק עמו ובלגימה אחת הוא מילא את כל גרונו. אחרי כן פנה אל משה בנימה ידידותית, כביכול: ״נו, מה נשמע אדון משה?״ כאילו אין הוא יודע מאומה מכל הקורות את משה.

— ״לא שמעתי שום חדשות, נקוה שיהיה טוב.״

— ״שיהיה טוב, זאת גם אני יודע. השאלה היא רק: למי ואימתי?״

משה ענה בתמימות: "לנו ובמהרה."

— "נכון, לנו. אבל לא לכם," השיבו פאויל, "אם לא תעקור מכאן במהרה. אני אומר לך זאת בגלוי! לכו לכם מכאן בהקדם, ולא — רע ומר יהיה גורלכם. האם שמעת את דברי? אני אומר לך זאת בתור ... ידיד. אין לנו עסק עם אף אחד מבני המשפחה, המלחמה היא אך ורק נגדך. עליך נגזר שתעזוב את המקום עוד היום! אחרת אוי ואבוי לך ולמשפחתך השכולה ... ראה, באתי בתור ידיד להזהירך." בזה יצא ונעלם.

כאשר פאויל יצא, פנה משה לאשתו ואמר: "חושבני שדבריך האחרונים שאמרת לפני שנכנס צורר זה, הם כרגע העצה הטובה ביותר. עלי לנסוע לסיגט בהקדם. הגוי הזה מציק לנו יותר מדי. השד יודע מה הוא רוצה, מי הם חבריו העומדים מאחוריו ומה כואב להם. אנא," המשיך משה ואמר "הכיני לי צידה לדרך ואסע לסיגט ודרך אגב אביא גם סחורה משם, בעז"ה."

בלילה ההוא נדדה שנת משה, כל רשרוש ששמע נדמה היה לו שהוא שומע קול פריצה. פעמים אחדות הוא זינק מתוך מטתו מרוב עצבנות, למרות שלא היה פחדן מטבעו. דבריו האחרונים של פאויל הדהדו באזניו ללא הפסק: "אוי ואבוי למשפחתך השכולה". זאת אומרת שהם רוצים לחסל אותי, ולגמור אתי את חשבונם אחת ולתמיד. ואכן באותו לילה, בערך בשעה שתים אחרי חצות, שמע קול פורצים. שוב קפץ ממיטתו, נגש אל אשתו ולחש באזנה: "את שומעת, רחל?"

— "כן," ענתה רחל, "אני שומעת. נדמה לי כי פורצים את שער החצר."

— "אחרי שנאמר בפירוש שעומדים להתנקש בחיי, מסוכן עבורי להשאר בבית. הנני מסתלק. אני קופץ בעד החלון האחורי ועובר דרך הגינה עד לשפת הנהר, משם אלך עד לגשר הגדול ואולי אסע משם לסיגט, אם תעבור איזו עגלה. בכל אופן את יכולה להיות רגועה. אין לך מה לפחד. בך לא יגעו לרעה, ולי אל תדאגי. ה' יהיה בעזרנו." הוא התלבש, לקח את הטלית ותפילין וקצת כסף, נפרד מאשתו ופנה לעבר החלון. רחל התייפחה ושאלה: "לאן אתה הולך, ומתי תחזור?"

— "אמרתי לך, אין לי כרגע שום תכנית. אני פשוט בורח, בכדי שלא להפגש פנים אל פנים עם הבריונים. בחוץ אראה איך ומה שיזדמן לי מן השמים. העיקר, את אל תתרגשי, אל תתעצבני, שמרי על עצמך ועל הילדים. ה' יהיה אתנו והוא יעזור לי שאחזור בקרוב."

הדו־שיח כולו יחד עם ההלבשה לא נמשך אלא דקות אחדות. קול הלמות הפריצה הלך וגבר בינתיים יותר ויותר, והפך לרעש אימתני מחריד. משה כמעט ואיבד את עשתונותיו. הוא זינק בבהלה אל החלון, פתח אותו וקפץ

בחשאי לגינה. בזריזות,כל עוד נפשו בו, חצה את הגינה למלוא אורכה עד שהגיע לשער האחורי, פתח אותו וחמק החוצה. הוא המשיך ללכת בקצב מהיר לאורך חוף הנהר עד שהגיע לגשר, שם עלה על הדרך וצעד קדימה בכיוון לסיגט. אחרי הליכה במשך דקות אחדות, פגש עגלה שבאה לקראתו ונסעה בכיוון הפוך למגמת הליכתו — לנאסוד. הוא החליט: מאחר שהעגלה נוסעת בכיוון הפוך, סימן הוא שאני צריך לנסוע לנאסוד. הוא עצר את בעל העגלה, ראה שהוא יהודי, והחליף עמו כמה מלים. בעל העגלה הכיר אותו והביע את תמיהתו, היתכן שהוא הולך ברגל בשעה זו? משה עלה על העגלה ונסע עמו לנאסוד. בקצה הכפר, כשעברו על יד הז'נדרמריה, אמר לבעל העגלה שיעצור קצת, כי הוא רוצה לרדת, ובקשו שימתין לו עד שיחזור. הוא ירד מן העגלה, נכנס אל התורן שבמפקדה והודיע לו על הפריצה המתבצעת אצלו בשעה זו, וביקש ממנו ללכת מיד לביתו, ואז יצליח לתפוס את הפורצים. הוא חזר אל העגלה והמשיך בנסיעתו. בדרך הסביר לו ליהודי מה קרה אצלו, כי הוא נמלט מביתו כשנפשו בכפו. משה לא מצא מרגוע לנפשו. בכל הדרך דאג ורעד על שלום משפחתו, מי יודע אם לא שפכו חמתם, ח״ו, עליהם, הגם ש ״ידידו״ אמר כי רק את נפשו הם מבקשים.

כשהגיעו לנאסוד ובעל העגלה נכנס לפונדק, נכנס גם משה פנימה. כולם הכירו עליו שהוא שבור ומדוכדך ושאלו אותו לפשר הדבר. משה סיפר להם את כל המוצאות אותו וביקש מהם לחפש לו גוי נאמן שאפשר לסמוך עליו, כי הוא רוצה לשלחו לטלץ' שיביא לו דרישת שלום ממשפחתו. בעל הבית יצא וחזר עם גוי אחד שהבטיח לו שאפשר לסמוך עליו שימלא את שליחותו בנאמנות. משה הסביר לו במה מדובר והטיל עליו את השליחות. גם סימן מסר לו כדי שירכוש את אימונה של אשתו, ובקשו שיחזור מיד.

הגוי הלך ומשה יצא להפגש עם ידידיו להתייעץ עמהם מה לעשות. ידידיו לא הבינו מה קרה שם. ״מעולם לא שמענו מקרה כזה,״ אמרו. ״זה בלתי אפשרי. אין זאת אלא שיש לך עסק עם מספר נערים בריונים, שהתחשק להם להתעלל בך ולהפחידך, או שהם סתם מתלוצצים. על כל פנים, זה לא יכול להיות דבר רציני. רשויות הבטחון במדינה ערים לכל דבר הנעשה נגד החוק והעבריינים נענשים בכל חומר הדין. אין אנחנו מופקרים בידי אנשי דמים,״ אמרו.

— ״אתם צודקים בהחלט. אין לי שום ספק שכאשר תתפס הכנופיה, כולם יבואו על עונשם. אולם יש לי כמה פקפוקים בדבר, כי הרי הם משתוללים כבר מזמן ויד המשטרה קצרה מלתפוס אותם. אבל נניח שתצליח בסופו של דבר לשים עליהם את ידה ולעשות בהם שפטים, אבל בינתיים

עלולים הם להנחית עלי את מהלומתם, כמו שאחד מהם התבטא אתמול שהוא "דואג" למשפחתי השכולה! ולכן עלי לנקוט בכל האמצעים בכדי להקדים את הרפואה למכה. עלי למצוא בדחיפות מישהו שיוכל לייעץ לי מה לעשות בנידון."

בינתיים עשה השליח את דרכו בזריזות, וכאשר הגיע לטלץ׳ סיפר לרחל מגמת בואו. היא קיבלה אותו בשמחה, וכתבה מיד תשובה לבעלה והודיעה לו: "הפורצים חדרו לבית דקות ספורות אחרי יציאתך. הם היו שלושה, רעולי פנים. לפני כניסתם קמתי מהמטה ומצאו אותי עומדת במצב הכן, מבלי לדעת מה צפוי לנו. אבל מעשי נסים, הם לא נגעו בנו לרעה ולא בשום דבר בבית. במשך כל זמן היותם בבית לא הוציאו הגה מפיהם, אלא הסתובבו ובלשו בכל החדרים. נראה היה עין בעין שהם מחפשים אותך בלבד. חפשו בחנות, במסבאה, בכל החדרים ולא נגעו בשום דבר וכמו שנכנסו כך יצאו. שמעתי שריקה ברחוב והם נעלמו בחשכה. אחרי שיצאו הגיעו הז׳ינדרמים. גם הם מצאו אותי באותו מצב כשאני מבוהלת. שמחתי מאוד לקראתם. הם שאלו אותי מה קרה כאן, ואני סיפרתי להם הכל. אמרתי להם שחבל שלא באו שתי דקות מוקדם יותר, כי אז היו רואים את שלושת האורחים שבאו לבקר אותנו. כשומעם את דברי הם מהרו החוצה. כנראה שהם רדפו אחריהם לתפסם. לא ידוע לי אם הצליחו. המשרתת יצאה לרפת לראות אם לא שחטו עוד איזה עגל, ואם לא הציתו איזה בנין, וחזרה בשמחה לבשר שלא נגעו לרעה בשום דבר. הם הרגישו כנראה שרגלי הז׳ינדרמים בעקבותיהם ולכן נחפזו להעלם. מפקד הז׳ינדרמים בא בבוקר, בדק את הפרצה שנעשתה על ידם, שאל אותי עליך ואמרתי לו שנמלטת. למה? שאל אותי. אז סיפרתי לו על פאויל שהיה בבוקר ועל איומיו שהשמיע בגלוי ובחוצפה.

— 'ולמה לא בא אלי, להודיע לי על כך מיד?' שאל.

— 'כיון שלא ראינו עד כה שום עזרה מצדך. חוסר היכולת שלכם מעורר חמלה. לפחות אם הייתם עולים על עקבותיהם,' אמרתי.

המפקד נשאר נבוך והראה פנים כנעלב. הוא נשך את שפתיו, אבל לא ראיתי על פרצופו שום סימן של צער אמיתי. יש לי הרגשה שהוא אנטישמי ומזדהה עם מגמת הפושעים. גם הוא היה מסכים שנלך מכאן ואז תהיה לו יותר מנוחה. ובכן, הוסיפה במכתבה, אני מסיקה מזה שני דברים: א. בינתיים כדאי לך להשאר במחבוא. ב. אין לנו לתלות הרבה תקוות בעזרת המשטרה. הבריונים מטיבים לדעת את מקצועם יותר מאשר הז׳ינדרמים שלנו. ההודעה שאתה בנאסוד, הוסיפה, גרמה לי שלא רציתי להאמין לשליח שהוא בא בשליחותך. ואלמלא היה מוסר לי את הסימן, לא הייתי מאמינה

לו שאכן בשליחותך הוא בא. אני מתפלאה עליך איך קרה ששנית את דרכך? אבל בודאי גם זה היה מן השמים. אנחנו ב"ה בסדר, מחכים לבואך הביתה לשלום ומאחלים לך הצלחה."

אחרי שמשה קרא את המכתב, נתן שבח והודיה לה' על שלא פגעו במשפחתו והתחיל לחשוב מה לעשות הלאה. הוא ראה שאויביו הם עקביים ועושים את מלאכתם ביסודיות, ואילו המשטרה המקומית רקובה. כנראה שרובם רומנים משוחדים ואינם מתיחסים ברצינות למצוקת היהודי, ואם כן אי אפשר לסמוך עליהם. לכן החליט לקבל את עצתו של אחד מידידיו, איש מלומד ובקי בהויות המדינה, שיסע לבודפשט ושיבקר שם לפי הדרכתו אצל שתדלן יהודי, והלה יפתור לו את בעייתו באופן יסודי ויחלצהו מצרתו.

הוא התישב וענה לאשתו בכתב, הודיע לה איך זה קרה שנסע לנאסוד, ושהוא שלח את הז'נדרמים כי רצה להבטיח שלא יפגעו בבני הבית, ואולי אף יצליחו לתפוס את הפושעים. הוא גם הודיע לה כי הוא נוסע לבודפשט לפי עצת ידידו, המבטיח לו שיחזור משם הביתה לשלום, אחרי שיצליח להחלץ מצרתו.

פרק שלושים ותשעה

משה נחלץ מצרתו

היתה זו הפעם הראשונה בחייו של משה, לנסוע לעיר הבירה, בודפשט. בהגיעו שמה, פנה ישר אל אחד העסקנים היהודים בעיר, לפי הכתובת שקיבל מידידו בנאסוד. הוא נכנס אליו, והלה קיבל אותו בחמימות. משה תינה לפניו את הצרות המעיקות על לבו. הוא סיפר איך הוא נרדף על ידי שונאי ישראל אכזרים, על לא עוול בכפו. הוא תיאר כיצד התלונן פעמים רבות על הרדיפות, דברי האיום ומעשי האיבה, בפני המפקד המקומי של הזינדרמים והוא לא הצליח לעזור לו במאומה.

היהודי הקשיב לדבריו מתחילה ועד סוף, ואחר כך אמר: ״הדבר מוזר ובלתי מובן. לפי מה שאתה אומר היו לך בתחילה רק ידידים טובים, הכיצד נהפכו כולם לפתע לאויבים?״

— ״אני שם היהודי היחידי,״ השיב משה, ״ובאתי להתישב שם על יסוד הפצרותיהם של רבים מן האזרחים המקומיים. אליבא דאמת אינני מתפלא על שהם שינו את יחסם כלפי. זה זמן קצר, יחסית, שאני גר שם. הצלחתי ב״ה מאד. מזלי שיחק לי ועשיתי חיל. הגוים, לפי המסורת המקובלת שלהם, פשוט אינם יכולים לעכל דבר זה. תופעה אומללה זו מוכרת לנו יפה, גם ממקומות אחרים וזמנים אחרים. הסוחרים הותיקים במקום, שנפגעו ישירות מהצלחתי, הם ללא ספק הכח המניע למעשה, במערכת הרדיפות המתנהלת נגדי. הם מקנאים בי וזה גם טבעי, כי עסקי מגיע למחזור העובר את הפדיון של כולם ביחד. כשהמסבאה שלי מלאה עד אפס מקום, יושבים להם אותם סוחרים בשעמום ובבטלה במסבאות הריקות שלהם. האין זו סיבה לקנאה ושנאה? גם הכומר שלהם אנטישמי גדול. ביתו אינו רחוק מביתי והוא יודע את כל המתרחש אצלי. אולי אפילו באופן יותר מדויק מאשר אני עצמי. אני מניח שהוא אחד המסיתים העיקריים, המעודד את כל הרודפים אותי. הוא עושה זאת לרוב בעקיפין, אבל גם באופן ישיר. אני מניח שזו הסיבה לכך שהמשטרה לא הצליחה עד כה לשים את ידה על פורעי הפרעות, ואפילו לא על אחד ממנהיגיהם, כי הם ״בעלי המאות ובעלי הדעות״, וגם באגרופים אין לזלזל. אינני חושב, איפוא, כי אנו עומדים בפני

מקרה מוזר ובלתי מובן. להיפך, לפנינו תופעה אומללה, המבוססת על מערכת של סיבתיות, הגיונית כמעט."

היהודי, שהיה שתדלן ותיק, בעל לב חם ועסקן צבורי מנוסה, ענה לו: "יתכן שאתה צודק. לך עכשיו לאכסניה שלך, אנחנו נתענין בדבר ונשתדל לעזור לך כמיטב יכלתנו. אני מקוה שנמצא בעז"ה את מקור הרעה, ונדע 'מאין הדג מסריח'. חזור אלי בעוד שלושה ימים, בשעה חמש אחרי הצהרים, ואולי כבר תהיה בידינו ידיעה ברורה. עכשיו תן לי את כל הפרטים שלך." משה מסר לו את כל הפרטים שלו ואת הכתובת והלך לו למלונו.

בבוקר הלך משה לבית הכנסת והנה הפתעה נעימה — הוא פגש שם ידיד נעורים מסיגט ושניהם שמחו מאוד זה לזה. אחרי שיחה קצרה נודע לו כי ידידו הגיע לבירה בתור אחד המלווים של הרבי, לרגל אסיפת רבנים כללית המתקיימת בבודפשט. למשה היתה סיבה מיוחדת לשמוח להזדמנות זו, והוא אף ראה בזה אות מן השמים להצלחת דרכו. כי הרי הוא רצה לנסוע אל הרבי לסיגט, והנה הזדמן הרבי פה בבודפשט. הוא שאל את חברו על הכתובת של אכסנית הרבי ועל השעה הנוחה להתקבל אצלו, ועוד באותו יום נכנס משה אל הרבי. הרבי הופתע כאשר ראה את משה בבודפשט. בפרט לאחר שהכיר עליו מיד שמשהו לא בסדר אצלו.

— "מה מעשיך כאן?" שאל הרבי. "אינני מתאר לי כי לשם עסקיך גרידא באת הנה."

משה התנצל בפני הרבי ואמר, כי בעצם התכוון להגיע בעת צרתו הגדולה לסיגט, אלא שמן השמים הובילוהו רגליו דרך נאסוד לכאן.

— "וכי מאימתי נעשתה בודפשט 'צרה' לסיגט?" שאל הרבי.

משה סיפר את כל הרפתקאותיו וסיבת נסיעתו הבהולה ומטרתה. "היה זה אצלי מין גורל," אמר, "לאן שאמצא עגלה — שמה אסע. והנה הגיעה עגלה ממרמורוש לכיוון נאסוד, על כן נסעתי שמה," סיים.

— "טוב עשית," ענה הרבי, "גורל אמת יצא לך, אם היית בא לסיגט לא היית נפגש אתי, כי זה ארבעה ימים שנסעתי מביתי, ורק בעוד שבוע אשוב בעז"ה הביתה. אם כן סימן טוב הוא שתצליח בדרכך זו, בחסדי ה'. האם נפגשת כבר עם מישהו לדבר בנידון?" שאל הרבי.

— "כן," אמר משה וסיפר לרבי עם מי דיבר ואת התשובה שקיבל.

הרבי אמר: "מכיר אני את האיש הזה ואת שיחו. טוב עשית שפנית אליו. הוא קשור לעולם העשייה. יש לו גישה ישירה אל אנשי השלטון, והוא איש מצליח. אין ספק כי הוא יסדר את הענין בעזרת ה'. שב בסבלנות וקוה אל ה'. כשתקבל ממנו את התשובה תבוא להגיד לי." הוא הושיט לו את

ידו לברכה ואמר: ״ה׳ יעזור לך ויסכל את עצת אויביך, ותחזור לביתך בקרוב לשלום.״

ביום השלישי חזר משה אל השתדלן כפי שקבע לו. כאשר נכנס, קיבל אותו בעל הבית באדיבות, ואמר לו: ״אדוני, אני מקוה שענינך סודר. מסרתי את הדבר לידים נאמנות וקיבלתי הבטחה שתערך חקירה. כמובן, בתנאי שלא יהיו נגדך תלונות מבוססות, מבחינת היושר וההגינות בעסקיך. למעשה, אתה יכול כבר לחזור לביתך, ולא יאונה לך כל רע. אף על פי כן,״ המשיך, ״אינני מייעץ לך שתחזור כבר היום, פן יבולע לך, ח״ו, כי אי אפשר לדעת, אולי לא ייעשה הטיפול באותה הזריזות, כפי שאנחנו מדברים כאן, לכן רצוי שתתעכב כאן עוד ימים אחדים, אחר כך תחזור לביתך ותשב לבטח.״

משה קד לפניו, הודה לו במלים נרגשות, נפרד ממנו והלך לבית מלונו. אחרי הצהרים ניגש אל הרבי ומסר לו את התשובה שקיבל מן השתדלן. ידעתי, אמר הרבי, שהאיש הזה לא ישקוט עד שלא יסדר לך את הדבר על הצד היותר טוב. מעתה אל תדאג, כל רע לא יאונה לך. נגזר עליך לצאת לגלות — ויצאת. עכשיו, אחרי שטעמת את טעמו, אתה יכול לחזור. השאר כאן לשבת, אחרי כן תסע לביתך לשלום. המשך להתנהג במדת הצדק והיושר. ה׳ יהיה בעזרך ויכנעו שונאיך לפניך.

משה יצא מלפני הרבי מעודד וחשב: אם אכן הצלחתי, ובכל זאת אני צריך לשבות כאן, אולי כדאי לנצל הזדמנות זו לבקר אצל ברל בגרץ, אחר שהמקום כנראה לא רחוק מכאן. והרי עומדים לרשותי כמה ימים בטלים, למה שלא אראה כיצד הוא מתנהג בביתו? מאחר שלא ידע להחליט, חשב, אולי היה כדאי לחזור אל הרבי להתייעץ אתו. לבסוף חזר בו. הוא התבייש להזכיר את שמו של אחיו לפני הרבי. ללא הרהור נוסף, הוא ארז את חפציו ויצא אל תחנת הרכבת לנסוע לגרץ. ומאחר שכשיצא מביתו התלבש בלי ישוב הדעת בבגדי עבודה, והיה נראה בבודפשט כמו קבצן, נגש אליו בתחנת הרכבת יהודי אחד מכובד, ותקע לו בכפו נדבה הגונה.

— ״מה זה?״ שאל משה את היהודי בתמיה.

— ״זהו מה שאני יכול לתת לך,״ ענה היהודי.

— ״כלום בקשתי ממך משהו? האם קבצן אני, ח״ו?״

— ״סלח לי,״ ענה היהודי, ״שגיתי. כוונתי היתה תמימה, לא רציתי לפגוע, חלילה, בכבודך.״

אם כך הדבר, חשב משה, אם אכן כקבצן אני נראה, הרי אסור לי לנסוע אל אחי. הוא בודאי יתבייש בי, או שיחשוד אותי שבכונה באתי אליו במלבושים כאלה בכדי לעורר את רחמיו עלי. ושמא ייחס הופעתי העלובה

למחשבת זדון מצדי, לתתו לשימצה בעיני עובדיו וחבריו. ואולי בא המקרה הזה של הנדבן לרמז לי שלא אסע, חשב. הוא הסתובב, איפוא, וחזר העירה לבית מלונו ונשאר שם עד אחרי שבת. את השבת עשה משה במחיצת רבו, ה״ייטב לב״, וביום ראשון ארז מיד את חפציו ונסע לביתו, כעצת הרבי.

אוירת חג שטפה את ביתו של משה בהגיעו חזרה לביתו. אשתו, ילדיו וכל בני ביתו, ערכו לו קבלת פנים חגיגית והשמחה היתה רבה.

— ״מאין אתה בא?״ שאלה רחל, ״ומי גילה לך שחלפה הסכנה? אני רציתי להודיע לך שאתה יכול לחזור בקומה זקופה, אבל לא ידעתי היכן אתה נמצא.״

— ״ובמה התבטא המפנה שחל כאן במצב, עליו רצית להודיע לי?״ שאל משה.

— ״בשבוע שעבר היו כאן שני ז׳נדרמים ועוד שני אדונים זרים והתענינו אודותיך,״ סיפרה רחל. ״כמובן שלא ידעתי לענות להם, אבל עניתי להם על שאלותיהם, איך שנמלטת בלילה מן הבית להציל את נפשך, אחרי שפרצו בלילה, ודוקא לא כמו שודדים, כי לא לקחו כלום ולא פגעו באף אחד. רק אותך חפשו ובלי ספק רצו לפגוע בך. ורק דרך נס הצלחת לחמוק מידיהם. — ׳האם ידוע לך מי הם?׳ שאלו אותי. ׳לא,׳ עניתי, ׳הם היו רעולי פנים. אבל באותו יום בבוקר היה כאן פאויל והזהיר את בעלי שאם לא יעזוב את המקום, חייו בסכנה. ועוד יש אחרים שידוע לי עליהם, אבל מה לי לדבר, הלא ידוע לז׳נדרמריה עליהם, אולם משום מה לא ננקטו, לפי מיטב ידיעתי, שום אמצעים נגדם.׳ הם רשמו לפניהם מה שרשמו, ואחר שאלו אם חזרת כבר.׳לא!׳ עניתי להם. ׳את יכולה להודיע לו,׳ אמרו, ׳שהוא יכול לחזור בלי שום פחד, כי החשודים נתפסו ונעצרו,׳ לאחר מכן פנו לדרכם. שמחתנו היתה, כמובן, רבה מאד אבל לא ידעתי איפה לחפש אותך בכדי להודיע לך. ואתה, מנין ידעת מה שנעשה פה?״

משה סיפר את כל הגלגולים שעברו עליו. ״לא בגלל חכמתי הצלחתי,״ אמר משה, ״אלא ההשגחה העליונה והשליחים הטובים שלה עזרו לי. למעשה הייתי יכול לחזור הביתה כבר ביום ה׳ שעבר, אבל נאמר לי כי לשם יתר בטחון רצוי לי להשתהות עד אחרי שבת.״

בזה נגמרה פרשת גלותו של משה. מאז חזר, לא רק שאויביו השלימו עמו, אלא שאף בקשו את קרבתו והתחנפו אליו בכל מיני דרכים. מתווכים מיוחדים באו ובקשו ממנו שירחם על העצורים ויעיד לטובתם, בכדי להקל על עונשם. הם טענו שכל מה שעשו היה רק בתור שחוק ... וכשנשאלו על ידי משה האם גם שחיטת העגל היה בצחוק? — לא היה מענה בפיהם.

חלק מהם הזדרז להוכיח "באותות ובמופתים" שלא היתה להם שום נגיעה במעשה הפשע.

לבסוף, מאחר שמשה רצה לשבת בשלוה, נכנס עמהם לפנים משורת הדין, סלח להם והשלים עמהם. המריבה שככה ושלום השתרר בין הצדדים. גם המסיתים והמציתים, כולל הכומר, קיבלו עליהם את הדין ונשתתקו, בראותם שאפסו כל הסיכויים לגרש את היהודי שהשתרש במקום. לדאבונם ולמגינת לבם, נאלצו לראות במו עיניהם איך שהוא ממשיך להתעשר מיום ליום. ולא עוד אלא שאף יהודים נוספים באו והתישבו במקום, ועיניהם רואות וכלות ולא היה לאל ידם לשנות מאומה.

יחסי האיבה החלו למעשה בזמן בניית ביתו החדש של משה, שהיה בשעתו הבית הכי גדול במקום. רק אז נפקחו עיניהם של בעלי החנויות והמסבאות, שלא היה להם עד כה מושג על ההון שהיהודי צובר שם. הסוחרים המקומיים לא שקדו על פיתוח עסקיהם כי עיקר פרנסתם התבסס על המשק, והעסק לא תפס בכלכלתם אלא מקום צדדי. ולמעשה, בשביל מה היה אותו גוי צריך כסף? — אין הוא זקוק לשוחט, מלמד, מקוה, טלית, תפילין, אתרוג, הוצאות לצורכי שבת, צדקה וכדומה. בסך הכל אין הוא צריך אלא סביאה, ויותר שהוא שותה — פחות פרנסה הוא צריך ... והדברים עתיקים. רק כשראו את ביתו המרשים של משה המוקם והולך, אז נזכרו באותה "הלכה" ... "שעשו שונא ליעקב", והתחילו להסית נגדו. למעשה זה הם מצאו לעצמם שותף נאמן — את הכומר. הרי הוא היה זה שהזהיר אותם מן הרגע הראשון בו תקע היהודי יתד בכפר, כי מזה יצא עסק ביש. הוא התרה בהם כי קטן זה גדול יהיה. כאשר בסופו של דבר נפקחו עיניהם לראות הצלחתו של משה, אמר להם הכומר בלעג של ביטול: "נו, עכשיו אתם רואים שאני צדקתי?!"

מאותו רגע והלאה הם המתיקו סוד יום יום בהדרכת הכומר, שהורה להם את הדרך והשיטות כיצד לרדוף את היהודי ולהלך עליו אימים, עד שהישיבה בטלץ' תמאס עליו ויגיע בעצמו למסקנה כי מוטב לו להסתלק מן המקום בעוד מועד. ואכן בתחילה האירה להם ההצלחה פנים, ובזמן קצר יחסית, נאלץ היה משה לשאת את רגליו ולברוח בעוד נפשו בו. אולם ההשגחה התערבה ואמרה: עוצו עצה ותופר, ומשה הקטן ניצח את גלית הגבור. גם צדקתו ויושרו עמדו לימינו והכשילו את זוממי הרשע נגדו.

המקרה הזה התפרסם בזמנו בכל המדינה. בתחילה נבאש שם המקום, ותושביו התפרסמו בתור אנשי סדום, שסכנה לעבור דרכם, ומכל שכן שלא לחנות במקום. למרות זאת השאיר מאורע זה גם הדים חיוביים. הוא הוכיח כי יש דין ויש דיין במדינה, וכי עושי רשעה אינם יכולים לנהוג מנהג הפקר.

דבר הרדיפות בטלץ׳ הגיע גם אל אחותו וגיסו. הם ליוו את השמועות בחרדה, אבל לא נבהלו ביותר הואיל והכירו את משה בתור איש ישר, מתון ונעים הליכות, ואין כל סיבה שהוא יהיה נרדף, כי על עלילות שקר, ופגיעות על רקע אנטישמי גרידא, לא שמעו בימים ההם. בכל זאת החליטו לנסוע לבקר אצלם, ולהתרשם ישירות מן הקורות בטלץ׳. אבל לפני שיצא ביקורם אל הפועל, התפרסמה הבשורה השחורה על בריחתו של משה מביתו ומשפחתו. ברגע שהדבר נשמע בבית אברהם־יצחק, החליטו שניהם לנסוע מיד לטלץ׳, בכדי לראות מה קרה שם, ולהגיש עזרה כפי הדרוש. הם טרם הספיקו להגיע לטלץ׳ ומשה כבר חזר מגלותו.

הופעת שני האורחים בתוך ביתם של משה ורחל, עוררה הפתעה נעימה לכולם, וזה היה בדיוק בשעה שחגגו את נצחונם על שונאיהם. השמחה היתה במעונם משני הצדדים — האורחים לא פיללו למצוא את משה בביתו ועוד במצב רוח מרומם כזה, וגם בעלי הבית לא ציפו שאורחיהם יגיעו בדיוק בשעה מוצלחת זו. משה סיפר להם את התלאות והפחדים שליוו אותו בדרך מנוסתו, ואת כל השתלשלות העניינים שקדמה לבריחתו, עד אשר נאלץ להימלט באותו לילה, בעוד נפשו בכפו. ״אבל ב״ה,״ המשיך משה, ״אנו חיים במשטר של צדק ויושר. אמנם ישנם גויים רשעים, ושונאי ישראל היו ויהיו, אבל עלינו להתפלל בשלומה של מלכות, ואם יש שלום, יש סדר וקיימת הגנה על הצדק.״

— ״ומה עכשיו מצב הרוח בין תושבי הכפר? איך הם נראים אחרי המעשה?״ שאל אברהם יצחק.

— ״מה השאלה?! — כמו גבור מלחמה אחרי תבוסתו,״ ענה משה. ״אינם רוצים אפילו לדבר על זה. על כל פנים לא בפנינו. אני מצדי לא מזכיר להם, כיון שאני רוצה לחיות במנוחה. די לי בכך שנצחתי אותם, ויש להניח שלא יתחשק להם להתחיל אתנו פעם נוספת. זה ירתיע לא רק את אלה אשר באו ושיבואו על עונשם, אלא גם את האחרים. כולם למדו הפעם את הלקח. וסוף סוף,״ המשיך משה, ״לא כולם לקחו חלק ברדיפות. אבל בכדי לעשות צרות ליהודי אחד, אין כלל צורך בהשתתפות המעשית של כולם. מספיק אם הכומר שלהם נותן רמיזה בשמו של יש״ו, אפילו רק במלה אחת, בכדי להלהיב אותם נגד היהודי, כי גם ללא זה יצר מחשבות לבם רק רע כל היום. דרושה להם רק קצת ״אתערותא דלתתא״ כלומר ש״האב הקדוש״ יעורר אותם במקצת, ובדבר ההמשך, להביא את מחשבת הרשע לידי מעשה, כבר אפשר לסמוך עליהם, בפרט שביניהם ישנם גם סוחרים מקומיים שאש הקנאה והתחרות צורבת את נשמתם. אבל בסופו של דבר אתה רואה שהעיקר הוא המשטר, והוא ב״ה איתן, והחוק לא מפלה אותנו ח״ו לרעה.״

— "אגב, מה עם הענין שהצעתי לך," המשיך משה ושאל. "כמה פעמים דיברנו על זה שתבואו להתישב כאן. אתם שם גלמודים ואנחנו כאן מנותקים לגמרי, ולמה לא נהיה ביחד, כמו שכתוב 'טובים השנים מן האחד'?"

גיטל ענתה: "כבר דובר בינינו על זה כמה פעמים, אבל השאלה היא, איזו פרנסה אנחנו יכולים לבסס לנו כאן?"

— "אמרתי לכם מזמן, שעל פרנסה אין לכם מה לדאוג. כל דבר שתתפסו בידכם, יכניס לכם פרנסה, בעזרת ה'. החנוונים המקומיים כאן לא שווים ולא כלום. כל "חכמתם" במסחר מתרכזת ברמאות, הפקעת שערים, מהילת המשקאות במים, וכולי. בכל אלה, הם מומחים יותר גדולים מכל היהודים, אבל בכל הנוגע בשרות יעיל ללקוחות, אין להם לא יכולת ולא ענין, וזהו הדבר המשניא אותם בעיני הקונים. על כן אין לכם מה לחשוש. יש כאן מקום בשביל עוד חנויות ומסבאות שיכולות להבטיח לבעליהן פרנסה ברווח."

— "הרי יודעים אתם שאברהם־יצחק שלי לא רוצה בפרנסות כאלה. כבר התווכחנו רבות בענין זה והוא אינו רוצה לשמוע."

אברהם־יצחק הוסיף: "חוץ מזה שאינני רוצה בחנות, ישנן עוד סיבות שבגללן קשה לי לעבור לכאן. אל נשכח כי בוישו קיים כבר קיבוץ יהודי של כמה עשרות משפחות. יש מנין בכל יום ערב ובוקר, בית כנסת, מקוה, שוחט, מלמד וכולי. אמנם ברוב הזמן אני לא נמצא בבית, אבל כשאני בבית, בפרט בשבתות, אני מרגיש את עצמי כיהודי בין יהודים. ומה יהיה כאן? איזו איכות יש כאן לחיים מן הבחינה היהודית?"

— "על שתי הבעיות האלה כבר שוחחנו כמה פעמים," ענה לו משה, "ונדמה לי שהסברתי נכונה. אתה לא רוצה חנות ואני אינני מבין למה. איזו מגרעת מצאת בדבר, שזה כל כך מאוס עליך? זה רק בגלל שלא טעמת טעמה של פרנסה זו, שהיא על יד מזוזת ביתך. היש טובה ונוחה ממנה? ומה שנוגע למנין ושאר צרכי יהדות, בכך אמנם צדקת. אכן זו בעיה. אבל, למרות שאנו עדיין פה לבדנו, בכל זאת אני משוכנע שלא יעברו עוד פעם אותן מספר שנים שעברו מאז באנו הנה, ויהיה גם כאן מנין, ועוד לפני זה — מקוה ושוחט. הנה, מלמד כבר יש לנו ב"ה, וגם בית כנסת יש. מה שאנו חסרים עדיין, זהו מנין של יהודים. כאשר אלה יהיו, יהיה בעזרת ה' — הכל. מצויים בסביבה הזאת הרבה יהודים מחוסרי פרנסה, אבל עדיין אינם יודעים על קיומו של מקום זה. אל תפחדו! כאשר יתפרסם המקום — יבואו. אין ספק בדבר. הפרנסה מתגלגלת כאן בחוצות על כל צעד ושעל. על כן קובע אני: המקום הזה מחכה ליהודים שיבואו, והם יבואו!"

פרק ארבעים

אברהם־יצחק נאות להשתכן בטלץ׳

לגבי אברהם־יצחק לא היו שידוליו של משה בגדר חידוש. הוא כבר הספיק לשמוע הצעות אלה והנמקותיהן מפי גיסו פעמים רבות, בגרסאות שונות, אלא שהוא לא לקחם אף פעם ברצינות, באמרו: ״כל הדורש — דורש לעצמו״. הוא אפילו לא סיפר על כך לגיטל, כי גם בלאו הכי היתה מעתירה עליו דברים ומפצירה בו תדיר, שיסכים לפתוח חנות. עכשיו בהיות שניהם אצל משה וכשומעה את הצעתו, התלהבה ממש והצטרפה מיד לרעיון בכל הלהט המסחרי של נשמתה. דברי השידול בהם נסתה לשכנע את בעלה, הכילו את כל סממני ההגיון בהם השתמש משה, בתוספת נופך משלה.

— ״ראה,״ טענה כלפי בעלה, ״הנדוניה שלי בעינה עומדת; כמעט ולא נגענו בה מאז שקיבלנו אותה. איזה הגיון יש בהחזקת כסף בתוך הארגז כאבן שאין לה הופכין? נעבור לטלץ׳ ונתחיל גם אנחנו בפעילות מסחרית כמו משה. ראה אותו, האין הוא יהודי הגון, למרות שהוא סוחר מכף רגל ועד ראש? האם שמת לב לראות איזה הון הוא צבר, בלי עין רעה, במשך התקופה הקצרה מאז נפרדנו מעליו? ומה יהיה בסופנו? איזו תכלית אתה רואה בעסקים שלך? האם תמיד תהיה נע ונד? אינני יודעת כיצד ובמה להתגבר על עקשנותך. לפתוח חנות אינך רוצה, והרי זהו העיסוק היחיד המכניס פרנסה בהרחבה, בכבוד, ובמזער העמל והטורח. האם זה לא יותר נוח ומכובד מאשר הסחר בכלי עץ בקרב אכרי הכפרים? הלא מוכרח אתה לדאוג לאיזו תכלית ממשית לקראת העתיד. הנה כבר יש לנו ב״ה ילד, שיאריך ימים, ובעזרת ה׳ יהיו עוד. האם אמנם עלי אתה סומך, שאני אחנכם בעוד שאתה תמשיך להיות סובב נודד בכפרים, להביא טרף לביתך?״

— ״כפי שאני רואה, אמר אברהם־יצחק, ״צייד אותך משה בנימוקים חזקים, ועכשיו את לוחצת עלי בהיותך מלאה טענות כרימון. הקשבתי לשאלותיך, המושמעות היום ב״מענה לשון״ נמרץ באופן יוצא מן הכלל, שטרם השתמשת בו עד היום. נתתי לך לסיים את דבריך ועכשיו אני אענה

לך: את טוענת שהנדוניה עומדת כאבן שאין לה הופכין. נכון! אגיד לך את האמת, חשבתי הרבה במה הייתי יכול להשקיע את הכסף הזה, בכדי לראות בו סימן ברכה. לבסס את פרנסתי על הכסף הזה לא הייתי רוצה. המטרה היחידה שלשמה הייתי מסכים להשתמש בכסף זה, הוא כיסוי ההוצאות לתלמוד תורה בשביל הילדים שלנו, או לתת ממנו נדוניה לילדים. אך לא הייתי רוצה להשקיעו בעסקים, בכדי להוציא ממנו פרנסה.

העובדה שמשה מצליח ב״ה, אינה ערובה להצלחה שלי. אין כל בטחון בדבר כי כל מי שיעשה כמוהו — יצליח כמוהו, אלא כל אחד לפי מזלו וגורלו. ומה שנוגע לחנות, הרי כבר אמרתי: אף פעם לא אסכים מרצוני הטוב להפוך לחנווני. התבוננתי יפה בענין והגעתי למסקנה ברורה כי התעסקות בחנות קשורה בגניבה, גזילה, גניבת דעת, אונאה במידה במשקל ובמשורה, רמאות בחשבון, חנופה ושקר, שבועות על אמת ועל שקר וכולי. אני לא רוצה בשום אופן למכור את נשמתי לשטן בעד בצע כסף. כפי שאמרתי, משה איננו יכול לשמש בתור אמת מדה. אם הוא התעשר מעיסוק בחנות, אין זה סימן כי גם אנחנו נתעשר. נוסף לזה, את רואה את האושר — בעושר, ולא כן אני. אינני רואה בחנות בסיס לעושר ולא את האושר בעשירות. לכן, גיטל, לעולם לא תשכנעי אותי להיות חנווני.

ובנוגע לפרנסה קבועה, לכך אני דואג לא פחות ממך. גם בעיני מכירת כלי עץ איננה תכלית, משום בחינה. אני מקוה כי בסופו של דבר אמצא בעזרת ה׳ משהו יותר קרוב ללבי. ה׳ לא יעזוב אותנו. ובנוגע לטענתך על החובה הגדולה הרובצת עלי לגבי ילדנו שיחיה, זה נכון. חובה זו עומדת לפני עיני תמיד, ללא היסח הדעת כלל. ואולי דוקא עובדה זו מונעת ממני ללכת לטלץ׳, כי אינני רואה היאך נוכל לחנך ילד על ברכי התורה במקום זה. לא מספיק לילד החנוך שהוא מקבל מפי הוריו; דרוש לו חדר ומלמד טוב, חברים, בית כנסת וכדומה. זה שאת תלעיטי אותו בברכת התורה, בקריאת שמע ואני באל״ף־בי״ת וחומש, או מלמדו של משה, הזקוק בעצמו למורה — זה לא מספיק בשביל חינוכו המושלם של ילד. וזהו נימוקי העיקרי, אשר בגללו אני שולל את התכנית לבוא להשתקע בטלץ׳. פרנסה היא אמנם ענין חשוב מאוד, אבל זה לא הכל — חינוכו ועתידו של הילד הוא הגורם הקובע.״

— ״הבנתי אותך טוב מאד,״ השיבה גיטל, ״ברם, מכל נאום ההסברה שלך עדיין לא נודע לי דבר בנוגע למה שאתה מתכוון לעשות בעתיד. שמעתי מפיך דברים כדרבונות במה שנוגע לשלילת הצעה מסויימת, הנראית בעיני דוקא הגיונית, אבל לא שמעתי מפיך דבר וחצי דבר על תכנית כל שהיא שאתה מחייב אותה, או על דרך שאתה כן מסכים לה. אינני צריכה לומר

לך כי אי אפשר לבסס את העתיד על שלילה גרידא. הייתי מאד רוצה לשמוע מפיך תכנית חיובית כל שהיא. הלא אליבא דכולי עלמא פרנסתך הנוכחית איננה פרנסה המתקבלת על הדעת."

— "אגיד לך את האמת, יש לי תכנית שאני חותר לקראתה, אך היא רחוקה עדיין משלב של ביצוע, וזו הסיבה שאינני רוצה לדבר עליה בשעה זו, כל זמן שלא מצאתי את המקום המתאים לביצועה."

— "אדרבה, נשמע," אמרה גיטל בסקרנות, "אשמע לפחות במה המדובר."

— "נמאס לי לעסוק במשא ומתן. גם במסחר זה בו אני עוסק, ואת חושבת שאני שבע רצון ממנו, גם בו אין לבי חפץ. והרי אומנות לא למדתי, אין לי שום מקצוע, גם בתורה ידיעותי מוגבלות, ולכן הפרנסה היחידה שמצאתיה אפשרית ומתאימה בשבילי היא עבודת האדמה. כלומר להיות אכר."

גיטל קפצה כאילו הכישה נחש. "אכר?! — מה פתאום איכר?" שאלה בבהלה, "הרי זה הוא עיסוק שאבותי ואבות אבותי לא ידעו את טיבו ולא עסקו בו מעולם. איזה דבר מוזר הכנסת לך בראש? רחמנא ליצלן! בכל דבר אתה מוצא פסול, למרות שזה ישר וטוב בעיני כל יהודי, רק להיות אכר, שאין אף יהודי שיעסוק בכך, דוקא זה מוצא חן בעיניך?"

— "מדוע נבהלת כל כך?" שאל אברהם־יצחק, "האם להיות, למשל, רועה צאן זה יותר יאה?"

— "מה פתאום נזכרת לדבר על מקצוע זה?"

— "בגלל שראיתי שיש לך שפה משותפת עם אשתו של מיכל־בר רועה הצאן, וביתם מוצא חן בעיניך מפני שהוא מלא כל טוב."

— "עדיין אין זאת אומרת שרועה צאן מוצא חן בעיני, אם כי זה בכל אופן יותר יפה מאכר."

— "במה? אולי תסבירי לי."

— "בשביל שזה יותר קל, וגם אבותינו היו רועי צאן."

— "אני רואה שלא ההגיון מדבר מתוך גרונך, אלא שאת סתם מתנגדת," אמר אברהם־ יצחק, "לדעתי, ההיפך הגמור מזה הוא הנכון. רועה הצאן נאלץ לשהות במשך כל הקיץ בכרי מרעה מרוחקים — בשרב, בגשם ובקור. ואילו האכר, עובד האדמה, ישן במשך כל חודשי הקיץ כמעט כל לילה בביתו, ובחורף יושב הוא במנוחה בביתו ונהנה מברכת ה' בה זכה פרי עמלו בתקופת הקיץ. הדבר העיקרי הקורץ לי בעיסוק זה, הוא שאין לי משא ומתן עם הבריות, שלא אצטרך לשקר להם, להתחנף או להתהדר בפניהם. **בלתי** לה' לבדו. רק אליו אני פונה, אתו אני מתיחד, ואת חסדו בלבד אני

מבקש. אני שמח ומאושר כשאני רואה שהברכה מצויה במעשה ידי, או דואג ומיצר כשזה חלילה להיפך. בקיצור, יש לי עסק רק עם רבונו של עולם בלבד. אינני מתרפס לפני אנשים, כי הם בין כך אינם יכולים לעזור לי. לכן, לפי דעתי, אין פרנסה יותר כשרה וטובה מזו. מה שאמרת שאבותינו ואבות אבותינו לא היו חקלאים, זה בפירוש לא נכון. כמעט כל הפרנסה שבתורה בנויה על עבודה חקלאית; ממנה התקיימנו. רק בגלות הפסקנו מלעסוק בעבודה זו, אבל לא מרצוננו, אלא בגלל שאומות העולם לא הרשו לנו לרכוש אדמה ולעבדה, ועל כרחנו נתפסנו לפרנסות אחרות. נכון שיש גם צד שלילי בדבר. אמת שזו עבודה מייגעת, שאינה מכניסה רווחים גדולים, אבל איפה זה כתוב שצריכים לחיות בנוחיות, או שמוכרחים להתעשר? בסופו של דבר, אם ה׳ עוזר ומברך מעשי ידיו של האכר, הוא מצליח בלי שיעבוד קשה, והוא גם מתעשר. הכל בידי שמים. הבעיה היא רק בזה שעדיין לא מצאתי את המקום המתאים לי. הייתי רוצה לרכוש משק כזה כאן בוישו, כי כאן אני מכיר את האנשים והם — אותי. יש מנין וצוותא של יהודים, אפשר לשמוע קול תורה, לחנך ילד ברוח התורה וכולי. אבל כאן אין משק. כל הסביבה הזאת היא ארץ הרים ובקעות, אדמה חרבה ודלה. אמנם ישנם אנשים הצוברים הון תועפות מן ההרים הרזים האלה, אבל שוב בדרך גניבה ורמאות, כי בדרך הישר אין זה מציאותי להתעשר בזמן כה קצר, אלא למי שמשחק במפעל הפייס וזוכה בגורל בפרס הראשון.

אם כן, איפוא, אי אפשר לעשות זאת כאן,״ המשיך, ״והייתי צריך לרדת לטרנסילבניה במחוז ביסטריץ או דעש, שם ישנה אדמה פוריה; אבל שוב אותה בעיה, היהודים מאד מפוזרים ואין רצוני להשתקע באיזה כפר נדח, בו ח״ו נשכח אפילו שיהודים אנחנו. חוץ מזה אין אנחנו יודעים את שפתם וקשה מאוד להשתרש במקום כזה. לא שוחחתי אתך בנדון, מאחר שידעתי שאינך יכולה לעזור לי אפילו בעצה טובה.״

גיטל שמעה זו הפעם הראשונה את דבריו והבינה יפה את הלבטים בהם הוא מתלבט. אף על פי כן לא מצא הרעיון חן בעיניה, ואמרה: ״דעתי שונה לחלוטין מדעתך. עיקרון זה התקוע בראשך שלא להתעסק במשא ומתן, אינו מוצא חן בעיני. כי אני תארתי לי את אורח חיינו כך ששנינו נעבוד, באופן שאני אשא יחד אתך בעול הפרנסה. אבל אחרי כל מה שהסברת לי, אין בי עוד האומץ להתוכח אתך ולחסום את דרכך. אני מסכימה, איפוא, לבטל דעתי מפני דעתך. אבל דבר אחד אינני מבינה. אם רוצה אתה לעסוק בחקלאות, מדוע אם כן לא תעשה זאת בטלץ? בוא נרכוש לנו שם משק חקלאי, ונסדר לנו את החיים בהתאם לתכניתך. הנה למשה כבר יש שם כמה שדות והוא בודאי רכש אותם בזול. ננסה גם אנו בטלץ׳. השכנות שלנו

עם משה ודאי תקל עלינו להשתרש במקום החדש ובביסוס פרנסתנו החדשה."

— "כששמעתי מפי משה כי בהזדמנויות שונות רכש לו כמה חלקות שדה," אמר אברהם יצחק, "באמת עלה על דעתי, כי אולי גם אני הייתי יכול לרכוש שם חלקת שדה. אבל לא נעם לי לדבר אתו על זה, כי תארתי לי, שגם הוא לא יבינני וילעג לי כמוך, על כן העדפתי לשתוק. אבל למעשה יתכן שכדאי לחשוב על זה, ואכן כבר חשבתי על זה. הגעתי לידי מסקנה כי יש בטלץ' לגבי התכנית שלי, שני חסרונות ושתי מעלות. החסרונות הן: א. גם שם האדמה לא כל כך פוריה. ב. כתוצאה מזה יש להכפיל את המאמץ שמשקיעים בעיבודה. והמעלות הן: א. האדמה יותר זולה. ב. נהיה יחד עם משה. אבל עכשיו, אחרי שראינו מה ארע לו למשה, שנאלץ לברוח מביתו, יש כבר חסרון נוסף: מי זה לידי יתקע, שלא יבוא יום בו ינסו אותם גויים שונאי ישראל להתנקש גם בחיי, בקנאם בי את קנאתם, ואולי ח"ו אף בצורה יותר חמורה?!"

— "אינני מבינה למה אם האדמה גרועה אז העבודה כפולה," אמרה גיטל, "ובנוגע לחששותיך שלא יקרה לך מה שקרה למשה, הרי נגד זה כבר החלטת לנקוט באמצעים המתאימים — הרי אינך רוצה להתעשר וממילא איש לא יקנא בך ולא ירצו לפגוע בך."

— "בנוגע לשאלתך הראשונה," ענה לה, "עליך לדעת כי אדמה כחושה ורזה היא יותר קשה ודורשת יותר זיבול, והטיפול בה קשה יותר. ולא זו בלבד, אלא שבכדי להוציא ממנה אלף ק"ג חטים, צריך, כמובן, לעבד שטח גדול יותר. ומה שנוגע לחשש מקנאת רשעים, הרי שסיבת קנאתם אינה מצטמצמת בהכרח בעשירות. רשעים עלולים לקנא גם בדברים אחרים, השם ישמרנו."

— "אני לא מפחדת מהם, כי אחרי שראו במפלתם לא יעיזו שוב להעלות על דעתם להתגרות. ולמרות שמעולם לא תארתי לי להיות אשת אכר, הנני משליכה על ה' יהבי ומסכימה ללכת אחריך באשר תלך."

אברהם־יצחק הציץ במבט של התרגשות באשתו, בראותו את מלוא אימונה בו, ואת נכונותה לוותר על שאיפתה הבסיסית ביותר מתוך כניעה לרצונו. בתור גמול לויתור שלה, החליט למלאות משאלת לבה ולהתישב בקרבת בו, ואת נכונותה לוותר על שאיפתה הבסיסית ביותר מתוך כניעה לרצונו. בתור גמול לויתור שלה, החליט למלאות משאלת לבה ולהתישב בקרבת אחיה. הוא אמר לה על אתר, שבהזדמנות הראשונה שיהיה בטלץ' יתחיל לטפל בדבר.

פרק ארבעים ואחד

היהודי השני בטלז׳

לא עבר הרבה זמן ואברהם־יצחק הגיע לטלז׳. משה, שלא ידע לשם מה הוא בא, שוב התחיל לשדלו שיעבור לגור על ידו. הנה, אמר: ״יש לי אפילו בית בשבילך, כאן בשכנותי. כששמעתי שהבית הזה עומד למכירה, אמרתי לרחל: זהו המקום הכי מתאים בשבילכם. הבית אמנם לא במצב טוב כי הוא ישן, אבל דוקא בזה אני רואה שבחו, כי בית של גוי, איך שלא יהיה, אינו מתאים לצרכיו של יהודי. אבל המוכר אינו מכיר בזה, ורוצה מחיר של בית טוב. מה שאין כן אם הוא מוכר בית רעוע, מכיר הוא בעובדה שהתיקון לא יעזור, ואין ברירה — אלא הריסה. במקרה זה, הוא נאלץ להסתפק במחיר של חורבה. גם אני קניתי בית כזה, והנה הבית שבניתי ב״ה במקומו. בביתך החדש, גם אתה תבנה חנות ומסבאה ותהיה לך בעז״ה פרנסה ברווח.״

— ״הכל טוב וישר,״ אמר אברהם־יצחק, ״אבל כמה פעמים אמרתי לך שאינני רוצה חנות ומכל שכן מסבאה.״

— ״אלא מה היית רוצה?״ שאל משה.

— ״חקלאות! אני רוצה לעבוד בחקלאות,״ ענה אברהם־יצחק.

משה הופתע, אבל לא הגיב בשלילה. ״טוב, שיהיה. גם חקלאות לא רעה. אבל הלוא מותר לך לפתוח חנות בשביל גיטל שהיא תעסוק בה. היא גדלה בחנות ותעזור לך בהרבה, כי החקלאות אפילו אם תתן לך פרנסה בריוח, דבר שאני מפקפק בו, גם אז לא תזיק לך החנות, כי גיטל מאוד מוכשרת לזה, אולי יותר ממני. אני בטוח שהחנות שהיא תנהל תכניס לך יותר פרנסה, כי זה קרוב לשכר ורחוק מהפסד.״

— ״׳אין חכם כבעל נסיון,׳ ענה לו גיסו, ״כל שכן שאתה גם חכם וגם בעל נסיון, ואף על פי כן אינני מזדהה אתך. אינני רוצה לסתור את דעתך, כי זהו דבר שהוא פשוט בלתי אפשרי, מאחר שהצלחתך היא עובדה קיימת ופרנסתך היא ההוכחה לכך. אולם למרות הכל, העיסוק של סחר־מכר אינו לפי רוחי. ואם תשאלני, הלא עד עכשיו גם אני עסקתי בזה? אענה לך כי

אינו דומה העיסוק שלי, שהוא מעצם מהותו בעל אופי ארעי, לחנות ומסבאה שהם עיסוק של קבע. נוסף לזה, גם התגרנות שלי לא היתה מעולם לרוחי, ולכן אני עומד לחדול ממנה. על תפנית זו בחיינו כבר הוחלט. סיכמתי עם גיטל," הוסיף לומר, "לרכוש משק חקלאי. אני רוצה לקנות שדה או חוה, המתאימים לצרכי וליכולתי, ולהתחיל לעבוד בחקלאות. כפי שאני רואה כאן בסביבה זו, כל האכרים מבוססים יפה ומצבם הכלכלי איתן, ומדוע לא אוכל גם אני לפרנס את משפחתי מעבודה זו? גם שלמה המלך אמר: 'עובד אדמתו ישבע לחם'."

אבל כאן נתקל אברהם־יצחק בגבר שלא מן המנין, שלא היה מוכן לקבל הסברתו, כמו שקיבלה אותו אשתו בבחינת "גזירה היא מלפני ואין לך רשות להרהר אחריה". משה התווכח כאדם מנוסה, המכיר הויות העולם הזה. "רעיון זה שלך, לעבוד האדמה, מאין הוא בא לך?" אמר משה בתמיהה. "הלא אתה לא באת הנה בתור שכזה? אני מניח שאתה לא יודע מה שמחכה לך בתור אכר. האם ברור לך, גיסי היקר, הקושי של עבודת האדמה, שעליה רובצת הקללה — 'וקוץ ודרדר תצמיח לך'?" שאל אותו משה, כמי שמתריע ומתרה בו שיחדל ממחשבות מוזרות כעין אלה, "זוהי עבודה בשביל גוי, שיש לו כוח של גוי! ואפילו אם נניח שידוע לך כל זה, וגם בעל נסיון הנך ובעל כח, האם מצוה אתה עושה בזה, שתקיים את הפסוק 'בזעת אפיך תאכל לחם' הלכה למעשה? בו בזמן שאתה יכול להשיג את לחמך בקלות ובהרחבה יותר גדולה. ולמה, אם כן תדחה את עצתי ותבחר לך מקצוע, אותו לא ידעו אבותיך ואבות אבותיך?"

— "סלח לי, משה," ענה לו גיסו, "אני לא רציתי להתווכח עמך, אבל אני נאלץ לענות לך. בכל הסברך לא מצאתי הגיון כלשהו. עצם בריאתו של האדם היתה לשם הפעלת היקום וניצולו, ובראש וראשונה על ידי עבודת האדמה. כשנברא האדם הראשון והוכנס לגן עדן, היתה הכוונתו הראשונית של בורא העולם - 'לעבדה ולשמרה'. עד חורבן בית המקדש, ובמשך מאות שנים אחרי החורבן, היו אבותינו עובדי אדמה. כמעט כולם התפרנסו מן החקלאות. רק עם השתלטותם של הנוצרים הרשעים על ארץ ישראל וברחבי הגולה, התחילו הגויים להצר צעדיהם של אבותינו עובדי האדמה, ובסופו של דבר שללו מהם את הזכות להיות אדונים לאדמתם, ולהוציא ממנה את לחמם כדרכם של אנשים בני חורין, והסבו אותם לבריות התלושות מן האדמה והחיים הטבעיים, והפכום לאנשי אויר, שכל פרנסתם תלויה בגויים שבקרבם הם חיים. מאז אנו נתונים לחסדי השליטים וצפויים תמיד לאיומי גירוש, עד שנאלצנו לעמוד תמיד במצב הכן עם מקל הנדודים ביד. בדרך זו נשללה ממנו האפשרות לעבוד את האדמה, וכתוצאה מזה הזנחנו אותה

במשך דורות רבים. ברם, עכשיו, כאשר הגענו לזמן של עקבתא דמשיחא, על סף הגאולה, וגם זכינו בשוויון זכויות עם כל האזרחים, אנו יכולים לבחור לעצמנו באופן חופשי את העיסוקים שלנו, כל אחד לפי העדפתו האישית. זו אם כן ההזדמנות שלנו להתכונן לימות המשיח. מה טוב ומה נעים יהיה כאשר נגיע לארצנו הקדושה בידים מאומנות לעבוד את אדמת הקודש. אני משוכנע שאתה, וכמוך כל הסוחרים, תקנאו בי אז, כי אין מדינה יכולה להתקיים על סוחרים בלבד. וזה שאתה טוען שמשק חקלאי לא יזמן אף פעם את הרווח שאפשר להסיג על ידי משא־ומתן, גם הנחה זו אינה נכונה — א. מי קבע שהכסף הוא המבטיח את אושרו של האדם; ב. התעשרותו של הסוחר לא תמיד נקיה וכשרה לחלוטין. כשהיו לי שותפים, תמיד היו לי ויכוחים עמהם עקב פעולותיהם הבלתי ישרות, כי ההצלחה לא באה תמיד מצד החריצות. אני לא הייתי פחות חרוץ מהם ואולי אף יותר, ובכל זאת הרווחים שלהם עלו על שלי. אבל לא קנאתי בהם, ולעולם לא אקנא ברווחים מפוקפקים כאלה. ג. כתוב בתורה: ״וברכתיך בכל אשר תעשה״ — בכל מקצוע בעולם ישנם עשירים ועניים והדבר תלוי במזל. בעבודת האדמה דרושה אמנם חריצות, כח גופני ונסיון, ברם, כל אלה עדיין לא מספיקים, אם ח״ו אין מזל. רק ׳ברכת ה׳ היא תעשיר׳.״

— ״אם כן איפוא,״ ענה משה, ״אם אכן עומד אתה על דעתך בהחלטיות כה נמרצת, יש לי הצעה מעשית בשבילך, שתוכל להיות תכנית ניסויית להגשמת הרעיון שלך. יש לי שלוש חלקות שדה, שלפי דעתי יבולם יספיק לכם לצרכיכם. אני מעמיד אותן לרשותך לעבד אותם בשלב הנסיוני, ולבחון בהם את יכולתך בעבודת האדמה. על סמך זה אתם יכולים כבר לבוא, ובמשך הזמן תוכל לרכוש לך שדות משלך, כאשר יזדמנו לך הצעות טובות. כמו כן תקנה לך, קמעא קמעא, בהמות גסות ודקות, כאשר יזדמנו לך במחירים נוחים. הרי ידוע לך כי אינה דומה קניה בהזדמנות, כשהמוכר בא להציעה לך, לקניה שאתה מחזר אחריה. כל מה שקניתי כאן היה תמיד מתוך היסח־דעת מוחלט. אין לי שום ספק שאתה בחריצותך וכשרונותיך תצליח להציב לכם בסיס כלכלי מוצק לאורך ימים. אני אמנם תארתי לעצמי את עתידכם בכיוון אחר, אבל הכל מן השמים, יעזור לך ה׳ שתצליח בפרנסתך שבחרת לך כטוב בעיניך.

בוא ואראה לך את הבית שבחרתי בשבילך. הבית ריק, אתם כבר יכולים להכנס בו, אם ימצא חן בעיניך. די בהכנות שטחיות כגון סיוד וניקוי, ואתם כבר יכולים להכנס לתוכו. את ביצוע דבר הקניה תשאיר לי. אני אבוא בדברים עם בעל הבית ואתמקח אתו בדבר המחיר ושאר הפרטים. בלעדיך זה ילך יותר טוב.״

אברהם־יצחק קיבל את הצעתו והלכו שניהם לראות את הבית. רק בית אחד הפריד בינו ובין ביתו של משה. המגרש היה גדול ורחב ידים וזה מצא חן בעיניו, והוא נתן מיד הסכמתו.

— "ובכן," סיכם משה, "אני לוקח על עצמי לעשות את כל הסדורים הדרושים. אתה רק תצטרך לחתום על החוזה ולסלק את הכסף. עכשיו סע הביתה, חסל את עסקך ועניניך, ארזו את חפציכם, קחו עגלות, העמיסו ובואו הנה בשעה טובה ומוצלחת."

פרק ארבעים ושנים

רצון גיטל נתמלא

בלב שמח נסע אברהם־יצחק לביתו. נדמה לו שהפעם הצליח מכל הבחינות; מבחינה אחת מילא את רצון אשתו, שכל מאוייה היו לגור על יד אחיה, ומבחינה שניה מילא את רצונו להיות עובד אדמה. גיטל חיכתה לו מתוך סקרנות רבה, הואיל והיתה משוכנעת שאחיה הפיקח יוציא לו מראשו את העבודה החקלאית, וישכנע אותו להתעסק במשא ומתן. חלומה היה להגיע למצבו של אחיה ולצבור הון כמוהו, כי נפשה נכספה לעושר.

כאשר הגיע אברהם־יצחק לביתו, סיפר לאשתו איך שמשה ניסה להניאו מתכניתו, אך לא עלתה בידו. ״לבסוף הסכים אתי, ובעזרת ה׳, במועד הכי קרוב נעבור לגור שם. ראיתי שם בית, בשכנותו של משה, שמצא חן בעיני. משה ביקש ממני שלא להתערב בקנית הבית, אלא הוא יקנה אותו, וכשנבוא לשם אחתום על החוזה ואתן את הכסף, כדי שלא יבואו מסיתים ויכשילו את הקניה כאשר ישמעו שעוד יהודי בא. שיקול זה כוחו יפה גם בנוגע לקניית שדות, הסביר לי. משה מעמיד לרשותי את שדותיו לעבד אותן, עד אשר יזדמנו לי במשך הזמן הצעות קניה נוחות לשם קניית שדות משלי.״

— ״אינני מבינה,״ אמרה גיטל, ״איך זה יתכן שמשה הסכים אתך שתעבוד בחקלאות? שמא חושש הוא שנתחרה בעסקים שלו? הלא זה בלתי אפשרי שתוכל אתה בעצמך לעבוד במשק חקלאי, ואם תקח לך עובדים בשכר או משרתים, הלוא לא תספיק כל ההכנסה כדי להשביע אותם.״

— ״אל תחשדי במשה שהוא הסכים עמי מיד. הוא ניסה בכל כח השפעתו להשפיע עלי לחדול מתכניתי; ואם את חושדת בו בקנאה, או כל כיוצא בזה, אם כן אין את מכירה עדיין את אחיך; הוא לא מקנא, ולא מפחד. הוא אדם פיקח והבין אותי יפה. אדרבה, הוא הסכים אתי בסופו של דבר, ואף הציע לי לעבד את שדותיו, בתור נסיון מעשי לביצוע תכניתי. אני קיבלתי את הצעתו בשביעות רצון, שאם אראה במשך תקופה קצרה כי אינני מצליח, ח״ו, אז אוכל לחזור בי, עוד לפני שהשקעתי את כספי בשדות. זה היה רעיון מצוין ונדיב מצדו. הוא בודאי אף לקח בחשבון כי אם, חלילה, ביצוע

תכניתי לא יעלה יפה, הרי לפחות אשאר תקוע בביתי אשר רכשתי בטלץ', והרי גם זה רווח נקי בשבילו וכל שכן בשבילך."

— "למעשה אני הרי כבר הסכמתי אתך עוד קודם שנסעת שמה, אלא מאי? חשבתי כי מה שלא הצלחתי אני — יצליח משה, והנה טעיתי. אבל אינני חושבת שתתנגד אם אני אפתח חנות ולו קטנה, אשר רק אני לבדי אתעסק בה. אני נמשכת אחרי המסחר, כיון שכל ימי עסקתי בו ועיסוק זה נעם לי."

— "אם את עומדת דוקא על זה — לא אפריע אותך, אבל אני מודיע לך מראש שעל עזרתי אל תסמכי לא בקניות ולא במכירות. אני בטוח שגם את לא תוכלי לנהל חנות, אפילו הכי קטנה, בעוד שאת בעלת משק וגם אם לילד."

— "סמוך עלי," ענתה גיטל בסיפוק, "ה' יעזור לי והכל יהיה בסדר."

גיטל עשתה לה חשבון: את העבודה החקלאית שלו הוא מתחיל בשדות שאינם שלו, בתור נסיון, כלומר, אם משום מה לא יצליח — בין כך יפסיק. ובינתיים ישתרש במקום, וממילא לא תהיה לו ברירה ובדיעבד ישלים עם החנות, שתהפוך בינתיים לחי הנושא את עצמו, ואף הוא יסתגל אליה קמעא קמעא. בתחילה יעזור רק דרך אגב, ואחרי שיראה שהעסק מחיה את בעליו, ישלים עמו ויראה בו מקור פרנסתו.

אברהם־יצחק חיסל את עסקיו. רעייתו הנאמנה בקשה שלפני שעוברים לטלץ' היא רוצה שיסעו לשם שניהם, כיון שגם היא רוצה לראות את הבית שעומדים להכנס בו. הוא הסכים וקבעו יום לנסיעה.

כשהגיע היום המיועד נסעו שניהם. כשראתה את הבית נאלצה לקבוע שאין הוא מתאים בשום אופן לפתוח בו חנות, אם לא יבנו בו חדר נוסף. מלבד זאת השביע הבית את רצונה, הן בנוגע לבנין והמגרש, והן במה שנוגע למיקומו. היא הצטערה מאוד על חסרון זה, כי ידעה שבעלה לא יסכים לבנות חדר לשם חנות. אבל התנחמה שתתגבר איכשהו גם על זה.

משה מסר להם שרכש כבר את הבית ונתן מקדמה, ובשעת חתימת החוזה צריכים לשלם את עודף הכסף. הוא אף קבע את היום בו יבואו עם מטלטליהם, בשעה טובה.

הם חזרו לביתם עשו את הכנותיהם לעבור, ארזו את כל קנינם, העמיסו על עגלות ועברו לטלץ'. היה זה בשלהי שנת תרכ"א, 1861 למנינם.

בהגיעם לטלץ', הכניסו את מטלטליהם בביתם הישן־חדש. השמחה במשפחה היתה גדולה, באשר נתוספו עוד שלוש נפשות אליהם. זו מקדמה חשובה גם על חשבון הקהילה היהודית העתידה להתבסס במקום.

פרק ארבעים ושלושה

יום השוק באביב

יום העשרים ושלושה לחודש אפריל, הוא יום פגרא נוצרי ידוע, הנקרא על שמו של "גיאורגי הקדוש" שלהם. ביום זה, החל בעונת הפתיחה של האביב, וחדוות ההתחדשות מרנינה את לב כל היצורים למיניהם, מתקיים יריד האביב. הנוצרים קבעו יום זה, כאילו הוא יותר מוצלח, ותלו הצלחתו בזכות "קדושם" הנ"ל. אבל אנחנו, הכופרים במשיחם ובקדושיו, תולים זאת במזג האויר האביבי הנעים, המזרים רוח חיים בטבע המתעורר מתרדמתו, אחרי שמעטה השלג הצחור נעלם מעל פני האדמה והניצנים מתחילים להראות בארץ. הסנוניות חוזרות למעונותיהן הדבוקים בקירות תחת הגגות, והן עסוקות בבנית קנים וריפודם, בשביל הגוזלים שיתבקעו מביציהן שהן עומדות להטיל זה עתה. הרחוב מלא בוץ שטרם הספיק להתייבש מן השטפונות של הפשרת השלגים. העגלות הסובבות ונעות מהכא להתם ומהתם להכא, לשות את הבוץ ומכשירות אותו להיות מין טיט מעולה. בחומר זה משתמשות הסנוניות כבנאים מומחים ומנוסים, אשר יד וכח אדם לא ידע אף פעם לנצלו בכשרון דומה. הן מובילות במקורן את החומר ובונות נדבך על גבי נדבך במומחיות רבה. חומר זה הוא הכי מתאים לבנין הקן, שיהיה חזק ומוגן בפני כל מיני מזיקים האורבים להרוס אותו, מתוך מגמה לגזול את גוזליהן. ואכן פחדן די מבוסס, כי הנערים השובבים משתמשים בכל מיני תכסיסים להרוס את הקן, בכדי לצוד את השלל שבתוכו. ואף־על־פי שהצלחתם נדירה מאוד, למרות כל האבנים שהם מיידים וקולעים אל המטרה, כי הבנין חזק כמו מבצר. ומי כמוני יודע זאת, כמה כח השקעתי עד שהצלחתי להוריד קן כזה. אמנם ידעתי שאני עובר עבירה בזה, בפרט בראותי שאחר שהצלחתי להרוס אותו נפלו מתוכו כמה גוזלים קטנים, שזה עתה בקעו מביציהם ולא היה עליהן סימן של נוצה, וכשהגיעו לארץ גם סימן חיים כבר לא היה בהם. לבי הלם בחזקה — מה עשיתי? עברתי עבירה ואפילו לא נהניתי ממנה. אף על פי כן הסית אותי יצרי הרע לנסות שוב, כי הצפורים כל כך נחמדות ואולי בכל זאת אצליח לצוד אחת...

לא רק הסנוניות מביאות את בשורת האביב, אלא רוח החיים שבכל הטבע. כאשר האדמה מתחממת קצת, מיד צומח מרבד ירוק ומכסה את פני האדמה. הרחלים עם הטלאים החמודים, מהם צחורים כשלג מהם שחורים כעורב. פעוטי הצאן כרוכים אחרי אמותיהן, וכמה שלא תרוץ לתפוש טלה אחד, לא ח״ו באיזו מחשבת זדון, אלא סתם ללטפו קצת — הכל לשוא. זה עוד יותר קשה מלהרוס קן של סנונית. אחרי שכבר התעיפת ונעמדת בצד לנוח קצת, אתה רואה שטלה זה, שאולי עוד איננו בן שבוע, חוזר לו אל אמו ישר מבלי להסס שמא זו בכלל לא אמו, כי הרי אין היא שונה משאר הרחלים הלבנות. וגם אמו מקבלת אותו בשמחה ומכבדת אותו בדדיה. הוא ניגש ויונק ומכשכש בזנבו מתוך אושר. אמו מלקקת אותו תוך כדי כך תחת זנבו, מתוך חיבה וחמלה. אכן חזיון נחמד ונעים.

גם הדבורים מתחילות לזמזם בחוץ, מתיירות ומסיירות בחיפושיהן, האם מצויה כבר פרנסה בחוץ? בפנים הכוורת אמנם יש להן עדיין די אספקה, אבל אינו דומה נופת דבש הנמצא מן המוכן בתאי חלת הכוורת, לזה האגור בתוך הפרח החי. הן מתייגעות ודולגות מפרח לפרח ואינן חוזרות ריקן לביתן. הן מגיעות עמוסות בחומרים שונים הדרושים לבנין תאיהן: חומר נקוי, צוף ועוד מיני חומרים מיוחדים לייצור הדבש, אבקה לתעשיית הדונג שעליה למדו ב״אוניברסיטה״ שלהן.

וכלום אפשר לזלזל בתרנגולות הזריזות שכבר בפורים התחילו לדגור, וכשקרני השמש האביבית הראשונות חיממו את היקום, כבר ציפצפו האפרוחים בעודם בביציהם? האם בקעה את הקליפה במקורה ושחררה את אפרוחיה מכלאם, סלקה את הקליפות בזריזות לצדדין וקיבלה את האפרוחים תחת חסותה (כנפיה). ייבשה את כסות הפלומה שלהם, וכעבור שעה ירדה ממטת היולדות, ״מקטקטת״ ומזמינה את אפרוחיה להילוות אחריה החוצה, כי היא מרגישה שהם רעבים.הדלת נפתחה לפניה והנה יוצאת היא כמו מלך בגדוד, צועדת היא בראש צבאה לחפש פרנסה. היא ניגשת ישר אל ערימת האשפה וכל חייליה בעקבותיה, כולם מחללים בחלילים. למרות גילם הרך, בני שעתיים בסך הכל, יודעים הם כבר מה טוב לאכול ומה פסול. מטייפים בעיניהם, ובראייה בעלמא יודעים להבחין מה טעים ומה מזין. מאין וממי למדו זאת. אם לא בעודם בביציהם? כמו הילד היהודי הכשר, הלומד תורה במעי אמו. ההבדל הגורלי הוא, שהאחרון, לפני שהוא נולד בא מלאך וסטרו על פיו ושוכח הכל, ואילו הראשון אין לו עסק עם מלאכים ומרגע שפקח את עיניו הוא מושלם, כמאמר חז״ל: ״שור בן יומו נקרא שור״. מנקרים באשפה ברגליהם החדשות, הנקיות,

הדקות כמעט כמו נייר. רצים לחטוף אחד מלפני השני מציאות שנתגלו זה עתה כגון ביצי זבובים, תולעים ועוד כמה מיני מציאות שעין אדם לא שזפתן — מזון טעים לחיכם ממדרגה ראשונה. כאשר גמרו את ארוחתם, אמם שוב אוספת אותם תחת חסותה, פורשת עליהם כנפיה החמימות לבל יודח ממנה נידח; כמה מהן מוציאות את ראשיהן מתחת כנפי אמן מתוך סקרנות (הן בודאי נקבות....) לראות את העולם החדש שהכירו אותו זה עתה וגם לשאוף קצת אויר צח, שנמנע מהן עד עכשיו כאשר שהו בביציהן. אפרות אחד שובב, מרחיק לכת ומעיז לקפוץ על גב אמו (זה בודאי זכר...), זה רוצה ליהנות משני שלחנות — חום אמו נעים מאד, אבל גם על החופש אינו רוצה לוותר.

מבחרי היצורים ישובים להם כמעט בכל החורף כלואים בביתם בטלים מאפס מעשה, אחרי שבימי הסתיו מלאו את אסמיהם בר ואספקתם עד לשנה הבאה מובטחת בפירות, ירקות, קתלי חזיר מעושנים, חבית שומן, נקניקים וכולי. מן הרפת מכניסים יום יום כל מיני מצרכי חלב, גבינות צאן בחביות ובשלפוחיות שתן של בהמות, הכל מתוצרת עצמית ומן המובחר. כמו כן הוכנו עצי הסקה ובנין, לצרכי החורף וגם למכירה. את אלה גונבים לרוב מיערות ממשלתיים וגם יערן אחד משל השני, כי על שלו הוא חס, ואז בא השני וגונב מן הראשון, כי גם הוא חס על שלו ... עצים אלו מכניסים לו כסף על הוצאותיו היום יומיות, כי בכסף הטמון בתחתית הארגז לא נוגעים. במשך החורף לא יוצאים החוצה רק להאכיל את הבהמות והעופות, להשקותם, לנקות את הרפת ולחלוב את הפרות. כשהתקרב סופו של החורף ומזג האויר התחמם קצת, מובילים את הזבל שהצטבר במשך כל השנה אל השדות, כדי שבאביב יפזרו אותו על פני השדה למען חיזוק כוח פוריותו.

אלה שישבו בתוך הכפר היו יוצאים מבתיהם מדי יום ראשון, כששמעו את צלצול פעמוני הכנסיה, אחרי שהתלבשו בבגדי יום טוב וערדלים חדשים, והלכו לכנסיה. הגברים — בכדי לחטוף שיחה עם השכנים ודרך אגב ללגום כוסית מהטיפה המרה, והנשים — כדי להתפאר בסינריהן החדשים והמגוונים, שהן עצמן יצרו אותן — החל מגזיזת הצמר, טוייתו, צביעתו בשלל צבעים ועד מעשה הרקמה בשלל פרחים ועם חוטי זהב. כמו כן לא נופלת בערכה ויופיה החולצה, שגם היא מעשה ידיה של הלובשת אותה, שהשקיעה בה המון עבודה בתפרה על שרווליה ועל חזותה מחרוזות בשלל צבעים, וציורים של כמה מיני פרחים וורדים, העשויים להקסים עיני המסתכלים עליה. ולבסוף, מחרוזת של מטבעות כסף מכל המינים במשקל נכבד, שתלתה על צווארה. סדר יומם לא נגמר עם תום הפולחן בכנסיה,

אלא כלל גם פגישות וחינגות בערב עד השעות המאוחרות בלילה, ובכלל זה בילויים של שכרות במסבאות.

כל זה מדובר בתושבי הכפר, בכפר גופא. אבל רוב תושבי הכפר גרים מחוץ לישוב, ואלה לא יכלו להרשות לעצמם לרדת בחורף ממקומות מושבותיהם ההרריים ולבוא, אפילו כשהסכנה איימה עליהם, כי גם הירידה והעלייה כשלעצמה היו כרוכים בסכנה. הללו, אם נגמר להם הנפט, שכבו כל הלילה במטותיהם. לגפרורים לא היו זקוקים, כי מתחילת החורף עד סופו לא כבתה האש בתנור ההסקה אף פעם. אולם למעשה לא השתמשו כפריים אלה בגפרורים בכלל, כיון שלכל אחד מהם יש לו בכיסו מכשיר הצתה, המורכב משתי אבנים ומוך של קלא אילן, העשוי ממין ספוג יבש שמתחת קליפת האורן ;וכששחק את שתי האבנים האחת בשניה, והחזיק תחתיהן את המוך, קלט המוך את הגץ שנפלט מבין האבנים ונדלק. "מצית" זה לא היה מכשיר לשעת הדחק גרידא, אלא אחד ממכשירי הקבע שהיו מונחים תמיד בכיס אפונדתו של האכר. הגויים הללו היו מעשיים. הם העדיפו מצית זה על הגפרורים, כי ראשי הגפרורים שבימים ההם היו עשוים גפרית, וכששיפשפו את הגפרור בתחתית החפיסה, שהיתה עשויה כמו נייר זכוכית, נדלקה הגפרית והתחילה לעשן ולהעלות מין ריח קשה וצורב שאי אפשר היה לעמוד בקרבתו, ורק אחרי שהגפרית השתלהבה נדלק הקיסם. לפי זה, צדק האכר שהעדיף להוציא האש מאבניו כמו אדם הראשון.

כשהגיעו ימי האביב והיו צריכים להתכונן לקראת הקיץ, התעוררו בעיות שונות וחסרון פריטים שונים, כגון: מחרשה, מגל, זוגים (פעמונים) בשביל בקר וצאן, חרמשים ועוד כלים שונים.

ריח האביב מעורר וממריץ. הוא מזרז את האכר לצאת ליריד, אם רוצה הוא ואם לאו. יום היריד קבוע ביום של "גיאורגי הקדוש". כל סוחרי הסביבה ואפילו ממחוזות אחרים מצפים ליום גדול זה. מהם כאלה המציעים למכירה סחורות שקנו, ומהם כאלה המוכרים שם תוצרתם העצמית, שיצרו במשך כל החורף ועתה הגיע עונתם למכרה. אחרים באו לקנות והיו כאלה שהיו גם מוכרים וגם קונים, מכרו את סחורתם שהביאו וקנו סחורה למכור בביתם.

עיקר השוק הוא למעשה בשביל האכר. כל הטרחות שהסוחרים מטריחים את עצמם לקראת היריד הבא הם למען האכר, כי הוא הקונה העיקרי. ואכן האכר יודע שהוא המחותן העיקרי ביריד והוא מתכונן לקראתו. שום אכר המכבד את עצמו לא ישאר בביתו באותו יום. זה שרוצה לצאת לכל הדעות, לוקח עמו גם את אשתו, ויש רבים כאלה. כסף כמובן אין להם, ובלי כסף אין מה לחפש ביום זה המכובד; אבל לא נורא, יש להם שוה

כסף, כגון כבשים רכים, רחלים זקנות ועקרות, ואילים המיותרים בעדר. פרה חולבת מבכירה ועגלתה, חזירה על שתים עשרה וולדותיה, סוסה וסייחה וכדומה. היו בין הבאים גם כאלה שלא הביאו כלום למכירה ואף לא כסף, ובכל זאת לא רצו לחלל את כבוד היריד ע״י העדרותם ... והופיעו על ״החתונה״ כמחותנים קרואים. גם אלה לא חזרו בידים ריקות, כיון שהיו בקיאים ב״חכמת היד״ ואחיזת עינים.

כמו כן היה עוד סוג של מבקרים בשוק, שהלכו בידים ריקניות וחזרו במלאות, אלה היו סרסורים ומתווכים. גם אלה חיכו לו ליום זה בכליון עינים, ואם היה להם מזל הביאו פרנסה לביתם, יותר מאשר אלה שהביאו סחורה רבה למכירה. וזאת למרות העובדה שמעשה התיווך היה יותר ערמומיות ומרמה, מאשר פעולת סחר מסייעת באופן ממשי, בכל זאת קיבלו הללו מה שקיבלו בעין יפה. אבל היו שם, כאמור, גם סתם ״לקחנים״, כלומר, כאלה שבטבע אינם ״מפונקים״ ולוקחים מן הבא ליד ועושים כל מיני להטוטים: לוקחים חפץ בידם ומחזירים, ולוקחים חפץ שני ״אבל זה לא מתאים״, והשלישי ״מחירו מוגזם״, עד שלבסוף זורק אותו ומסתלק משם בקללה ומוסיף: זה ערמומי, כאן אי אפשר לקנות. המוכר בעל הנסיון לא מתרגש מקללתו, על עלבונו הוא מוחל, אבל הרגיש שיש ממש בקללתו ... הוא רודף אחריו ומכבד אותו שיפתח את תרמילו. הלה איננו נבהל ושואל: ״מה? — האם אתה חושד שאני גנב?״ הנה ... הוא פותח את תרמילו והמוכר מסתכל בו ומוצא בו את החפץ הראשון, דוקא את זה שלא מצא חן בעיניו. ״הלקוח״ מתחיל ״להתרגז״ ואומר: ״את זה אתה הכנסת בתרמילי כדי להעליל עלי. היי, כאלה הם היהודים, מחפשים להם קרבן ובאים בעלילה על הנוצרים התמימים. אבל מה, אתה טוען שזה שלך? קח לך, כי לא משתלם לי לעשות אתך משפטים על עלילה שפלה כזו.״

פרק ארבעים וארבעה

האורח המוזר

יום השוק הגיע, ומשה נסע לביסטריץ למכור סחורות שונות שצבר במשך החורף. העמיס עגלה מלאה כל טוב והכין לעצמו רשימה מה להביא משם. והואיל והיה יום גשום, לא הצליח למכור את סחורתו בקצב שהוא תכנן בביתו. הוא נאלץ להשאר שם ליום השני, ולכן הגיע לביתו באיחור של יום אחד מן היריד.

רחל שמה לב כי יהודי בלתי מוכר מסתובב כל היום ברחוב עם אכרי הכפר. לפנות ערב נכנס לחנות וקנה חפיסת טבק. לקח את הטבק והוציא מכיסו שקית קטנה עשויה מעור עגל, פתח אותה, הכניס בה את הטבק, ניקה את מקטרתו בחוט ברזל מיוחד, מילא אותה בטבק טרי שקנה זה עתה, הצית גפרור, ועד שזה נדלק חטף שיחה עם גויים אחדים שחזרו מן השוק. הוא שאל אותם אודות המחיר הנמוך שהיה לבהמות. הוא מצץ את מקטרתו ופלט ענן עשן, עד שכמעט ולא ראו איש את אחיו. כך עמד בחנות במשך שעה ארוכה. רחל שראתה אותו עומד באפס מעשה, פנתה אליו בשאלה:

— ״אולי אדוני רוצה להכנס פנימה לשבת? או שמא נכבד אותו במשהו לאכול? הכנס בבקשה לחדר ותאכל משהו.״

— ״תודה,״ ענה היהודי, ״הייתי רוצה לשוחח קצת עם בעל הבית, אבל אני רואה שאיננו בבית.״

— ״נכון,״ ענתה רחל, ״הוא נסע שלשום לביסטריץ ועדיין לא חזר, מי יודע למה הוא מאחר? כמעט כולם חזרו, והם אומרים שראו אותו שם, אבל לא ראוהו חוזר. יתכן שמחמת הגשמים העזים שירדו אתמול נגרמו לו עיכובים, שם או בדרך, ואני מחכה לו בכל רגע שיחזור לשלום.״

— ״בכל אופן אין לך מה לדאוג,״ ענה האיש, ״בודאי לא קרתה לו ח״ו תאונה, אפילו אם נניח שנשבר לו גלגל או משהו אחר, ישנם כעת הרבה עוברים ושבים שיעזרו לו.״

— ״אם אינני טועה,״ אמרה רחל, ״אתה מסתובב כאן מהבוקר, לא כן?״

— "נכון," ענה האורח.

— "אז בודאי אתה רעב. הכנס בבקשה לתוך החדר וסעד את לבך."

— "תודה," ענה האיש, "בין כך את לא יכולה להשאיר כאן את הקונים בחנות ולבוא לשרת אותי."

— "אני לא צריכה לצאת מן החנות בשביל זה, כי יש לי בפנים משרתת, ולהבדיל, ילדים. היא יודעת להגיש לך אוכל ולשרת אותך, חבל שתרעב. ודאי שלא אכלת עדיין היום."

— "תודה," ענה האורח, כמי שמקבל את ההצעה.

— "פרסקיבה!" קראה רחל בקול רם.

— "בבקשה," ענתה המשרתת כשנכנסה.

— "ערכי את השלחן," אמרה לה, "שימי לחם בשביל האדון הזה, הגישי חמאה, שמנת וגבינה. הביאי מהגינה כמה בצלים ירוקים וצנונית, ותני לו מים ליטול את ידיו."

— "אנא, ר' יהודי," אמרה רחל בפנותה אל האורח, "הכנס בבקשה לתוך החדר ותאכל משהו."

היהודי לא סירב הפעם ונכנס אחרי המשרתת והיא הגישה לו ארוחה קלה, כפי שלמדה זאת מגבירתה. הוא נטל את ידיו וניגש אל השולחן ואכל בתיאבון, בינתיים חטף שיחה באמצע הסעודה עם המשרתת והילדים והתיידד אתם, והנה נפתחה הדלת האחורית ובעל הבית נכנס כשהוא מלווה עם עוד יהודי אחד, זה היה המלמד של הילדים שרצה גם כן להיות בעיר ביום השוק. שניהם ניגשו אל האורח וברכוהו ב"שלום עליכם".

— "עליכם שלום," ענה האורח.

משה איחל לו בלבביות "לתאבון" ושאל אותו: "מאין אדוני? אם מותר לשאול."

האורח ענה: "ממרמורוש אני, מכפר שיף."

— "האם גם אתה בא מביסטריץ?"

— "לא! הפעם לא הייתי בביסטריץ, אלא באתי ישר מביתי. בעזרת ה', בבוקר אני חוזר לשם."

— "מה אתה קונה כאן? אם מותר לי לדעת," שאל משה.

האורח השיב: "אני סוחר בהמות. ברם, הפעם לא קניתי בהמות אלא ... בית. ואם תרצה, הייתי מבקש אותך לשבת אתי כאן, כי הייתי רוצה לשוחח אתך קצת, כי לשם זה באתי אליך. גם אצל גיסך הייתי וגם אותו לא מצאתי בביתו, אבל לא רציתי לחזור הביתה עד שלא אשוחח אתכם."

— "אני מבקש סליחתך. מוכן אני לשמוע אותך בחפץ לב, אבל עדיין לא התפללתי מנחה והזמן עובר. עד שאתה תגמור לאכול אני אתפלל, ואחרי כן נשב יחד ונשוחח."

— "אתה צודק, ולמעשה, הרי גם אני לא התפללתי עדיין מנחה וכמעט ששכחתי."

— "פרסקיבה!" פנה משה אל המשרתת בקול מצוה, "צאי החוצה, פטרו מטפל שם בסוסים. עליו להשקותם, להכניסם לאורווה ולתת להם מספוא. עזרי לו והשגיחי על הסחורה שנמצאת בעגלה, שלא ייעלם משהו ממנה."

משה חטף מבט בחנות לברך את אשתו ועבר לחדר שני להתפלל מנחה. העלה אור בעששית, ואחר כך פנה אל אורחו: "סלח לי, אדוני, אתה ודאי נשאר כאן ללון, לא כן? אם כן אבקשך לשבת בסבלנות עד שאכניס את הסחורה שיש לי בחוץ על העגלה, כיון ששם היא בחזקת סכנה. כאשר אגמור את עבודתי נוכל לשבת לדבר בישוב הדעת, אתה מסכים אתי?" שאל משה את אורחו.

— "איזו שאלה?!" ענה האורח בשאלה. "אדרבה, אולי תסכים לשתף אותי לעזור לך, כי הרי זו מצוה הכתובה ב ... תהלים, אוי, שכחתי שם המצוה. אתה בלי ספק עייף מטלטולי הדרך, ואילו אני לא עשיתי היום כלום, ולכן אשמח מאוד לעזור לך להכניס את החבילות."

— "זאת לא," ענה משה, "אתה אורחנו, ולא מקובל אצלנו להסכים להצעות שרות של אורח. אני מודה לך על רצונך הטוב, יש לי ב"ה מי שיעזור לי, ואני אסתדר."

פרק ארבעים וחמשה

היהודי השלישי

בעוד משה מטפל בפתיחת החבילות להוציא את הסחורה שהביא, היה לו זמן לחטוף שיחה עם אשתו. הוא סיפר לה סיבת איחורו ותוצאות השוק. "בתחילה היה נראה חלש מאד," אמר. "עקב מזג האויר הגשום והקריר, לא היתה כמעט שום תנועה ודאגתי מאד מה לעשות בסחורה. אך ההצלחה האירה לי פנים, והגיע סוחר מצ׳רנוביץ שקנה את כל הסחורה במחיר המניח את הדעת. רק אז יכולתי לזוז לקנות הסחורות הדרושות לי. הדבר הכי מעניין הוא, שעל יהודי זה הנמצא כעת אצלנו, כבר שמעתי בביסטריץ. הוא חשב שיספר לי משהו חדש, אבל אני כבר יודע עליו הכל. ידעו לספר לי עליו אפילו פרטי פרטים."

— "אם כן ספר," אמרה רחל, "אתה עושה אותי סקרנית ביותר. במה זה כל כך מעניין?"

— "אספר לך הכל, זה היה סוד רק עד עכשיו, אבל מעתה בין כך יתגלה הדבר. היהודי הזה קנה פה בית והוא בא להתישב כאן. והכי מעניין הוא, שיהיה שכננו הקרוב ביותר."

— "זה ממש מצוין. שכננו הכי קרוב יהיה יהודי. איזה בית קנה?"

— "אינני יודע. מה שמעניין אותנו הוא, שלא יתחרה בנו; לא עקב ישרותו וטוב לבו, אלא בגלל פשטותו. הוא לא מסוגל לנהל חנות. אמנם שמעתי עליו שהוא סוחר בהמות חרוץ, בעל יוזמה וערמומי, אבל רק בזה הוא מומחה. הוא יודע כיצד לרמות את הגוי. אינני יודע עדיין איזה בית רכש, אבל אלה שסיפרו לי ידעו לגלות לי שזה בשכנותי; מיהו השכן? אין לי מושג! משמאל לביתנו נמצא בית הספר וכל השטח שמסביב שייך לכפר; מימין ישנו הבית הקטן שנמצא בינינו ובין אברהם־יצחק, ואינני חושב שהוא יתישב בבית כה קטן, וזה הרי אף לא עומד למכירה, כמה פעמים דיברתי על לב פלוטה שימכרנו לי, שלא יהיה חייץ בינינו ובין אברהם־יצחק, ולא רצה. אם כן לא יכול להיות אלא הבית שממול, שדומיטרו גר בו. אבל שילך דומיטרו לעזאזל — אף פעם לא גילה לי אפילו שהוא רוצה למכור את

ביתו. הלא זוכרת את כמה פעמים הצעתי שימכור לי את הבית בשביל גיטל ולא רצה לשמוע, ועכשיו האם מכר אותו ליהודי הזה? היתכן? אבל בית אחר לא יכול להיות."

— "מה לנו לנחש," ענתה רחל, "ומה זה ישנה? נחיה ונראה! ראיתי אותו מסתובב כל היום הלוך ושוב עם אנשים, והייתי כל כך טרודה בחנות, עד שלא הספקתי אפילו לראות מי הם האנשים העסוקים אתו. גם אני מניחה שרק דומיטרו הוא המוכר, עוד מעט ונשמע מפיו. ואני אומרת לך שאני בפירוש מאושרת שיהיה לנו שכן יהודי ממול, בפרט אם הוא גם לא יזיק לנו. אדרבה, אחרי שהוא יתישב תראה שיבואו עוד יהודים, והרי לזה התפללנו במשך כל הזמן, שלא נהיה מבודדים אנחנו וילדינו."

— "נכון," ענה משה, "בפרט שיהיה בשכנותנו ממש. רק יתן ה' שיהיה שכן טוב, וזהו מה שמדאיג אותי. כפי ששמעתי בביסטריץ, לא משבחים אותו. אבל נעזוב את ההשערות וניכנס, כי לא יפה לעזוב אותו לבדו בבית. אני נכנס לבית ואת סגרי את החנות ובואי אחרי, אנחנו צריכים להעלים שידענו עליו משהו."

משה נכנס וביקש סליחה מאורחו: "העדפתי לגמור את עבודתי הדחופה כדי שנוכל לשבת בישוב הדעת, כפי שראית הגעתי רק עכשיו וגם אשתי היתה טרודה לבדה בחנות. עתה נשמע, אדוני, מה בפיך; במה נוכל לעזור לך? נעשה זאת בחפץ לב."

האורח ענה: "אני מודה לכם מאד על רצונכם הטוב לעזור לי, אבל לא לשם זה באתי. ראשית, אבקשכם שלא לכנות אותי בשם 'אדוני' יען שאינני אלא יהודי פשוט של "ימות החול". אני עומד עכשיו להתחיל את החיים וזה הוא שהניאני לבוא לכאן."

— "האם זו הפעם הראשונה שאתה כאן?" שאל משה בתמימות.

— "לא לזה התכוונתי, כבר הייתי כאן הרבה פעמים. אני מכיר כאן כל פינה נידחת כמו את כף ידי, והייתי אומר שזהו שרציתי להתייעץ אתכם; אולם מאוחר כבר, אם להתבטא כך, היות והעסק כבר נעשה, כלומר, אין כאן מה להתייעץ, אלא ברצוני להודיעכם שאני בא לגור כאן בשכנותכם."

— "מאד נעים לנו, אדוננו השכן," ענה משה, כאילו בהפתעה. "איפה זה?" שאלו משה ורחל בבת אחת.

— "ביתו של מולדובן דומיטרו."

— "כאן ממול?"

— "בדיוק."

— "כמה שכר דירה תשלם?" שאל משה.

— "לא כלום! הוא מכר לי את ביתו."

משה ורעייתו הסתכלו זה אל זו כאילו לא האמינו לדבריו ואמרו שניהם: "למזל טוב, שיהיה בשעה טובה ומוצלחת. בכמה רכשת אותו? אם מותר לשאול."

— "בשמונה מאות זהובים."

— "איזו משפחה יש לך, אדוני?"

— "בינתים אין לנו ילדים, אבל בעוד כמה שבועות אנו מחכים לנולד חדש."

— "ואיזו פרנסה תעשה לך כאן?"

האורח ענה: "זהו מה שרציתי להרגיע אתכם, שאינני בא לכאן להסיג את גבולכם, אני איש ישר, ומה שלא מוצא חן בעיני אני לא עושה לשני. חלילה לי מעשות דבר כזה להכנס לתוך תחום עסקיכם, האם אין לו לרבונו של עולם גם פרנסות אחרות בעולמו? אני אחפש לי מקצוע אחר, למען שלא אצטרך להזיק לכם, כי אני שונא עוולות. זהו עיקר מטרת ביקורי אצלכם," המשיך האורח הנכבד. "הייתי רוצה לשמוע דעתכם האם כדאי לי לבוא לגור כאן, היות ובדעתי להתעסק בקנית בהמות ומכירתם. האם לפי דעתכם יש סיכוים שיהיה לי מזה פרנסה?"

— "דעתי היא," ענה משה (אחרי שנודע לו עוד בביסטריץ על טיבו של האיש ועל שיחו), "שכיהודי מאמין וישר כמוך — אחרי שכבר רכשת את הבית, ובודאי לא עשית זאת אלא אחרי ששקלת טוב את צעדך מכל הבחינות ומצאת אותו לכדאי, בפרט, כפי שאמרת לפני כן, שאתה מכיר כאן כל פינה כמו כף ידך — אם כן מה פירוש השאלה שאתה שואל? האם תשובתנו השלילית תבטל את תכניתך? או שמא רצונך לבחון אותנו, לבדוק את רגשותינו? יהיה איך שיהיה, תשובתנו היא חיובית לחלוטין, ואלמלי היית בא להתייעץ עמנו לפני שהעמדת אותנו לפני עובדה מוגמרת, גם אז לא היינו אומרים אחרת מזה. אין עינינו צרה בתושבים נוספים כלל, אדרבה, על דעת זו באנו להתישב כאן שיבואו עוד יהודים להשתקע במקום. אנחנו מחכים לכם מאז באנו הנה. ואם אתה סוחר בהמות, אין לנו מה לחשוש שתפתח לך חנות, כי אין אתה מסוגל לזה, כמו שאני לא יכול להתחרות עמך ולהיות סוחר בהמות. לא הייתם צריכים להסתיר ממנו תכניתכם, כי היינו מסכימים לה, אפילו על מנת שתפתחו חנות, כי יש מקום גם לזה. בסופו של דבר, דעתנו שקניתם טוב ושיהיה בהצלחה. בואו כמה שאפשר יותר מהר, כדי שיבואו גם אחרים, כי יש מקום להתפרנס."

האורח — או שעשה את עצמו שלא הבין מה שנאמר לו, או שבאמת לא הבין, שאל: אם כן, לפי דבריכם אין לי מה להתחרט?"

— "בהחלט, לא!" ענו משה ורחל. "מה שמך, אדוני השכן?" שאל משה.

— "שמי אלכסנדר וקוראים לי סנדר," אמר.

משה קם על רגליו וניגש אל אורחו, פשט את ידו ואמר לו: "ר' סנדר, אני מאחל לך מכל לבי שבואכם לכאן יהיה בשעה טובה, ולאורך ימים, עם כל המשפחה."

— "תודה," ענה סנדר בהכנעה וענוה, כשראה באיזו לב חם הוא מברך אותו כידיד נאמן.

— "ומתי תעברו לכאן לדירת קבע?" שאלה רחל.

— "כפי שנדברנו עם אשתי נבוא מיד אחרי חג השבועות."

— "זאת אומרת שאשתך כבר יודעת על כל פרטי העסק שגמרת כאן?"

— "כן, בודאי! היא אף ראתה את המקום ואת הבית, ורק אחרי שהיא הסכימה גמרתי את המקח."

— "אם כן לפי זה נראה שתבואו בעוד חודש ימים בערך."

— "כן, אם לא יבואו שינוים מצד המוכר שצריך למסור לי את הבית בעוד שבועיים. אני מקוה שלא יתחשק לו לשנות משהו, מכיון שזה יחייב אותו בפיצויים גדולים. הוא חתם לי על זה, עם שני ערבים שקיבלו על עצמם את מלוא האחריות למילוי כל התנאים הכתובים בחוזה."

אחרי שאכלו ושתו והשעה היתה די מאוחרת, הכניסו את האורח לחדרו של המלמד, מקום שם מצא מיטה מוצעת, וגם הם הלכו לישון.

— "נו, מה דעתך, משה, על שכננו?" שאלה רחל.

— "את דעתי השמעתי עוד בטרם החלפנו עמו דברים," ענה משה, "ועתה אחרי ששוחחנו אתו נוכחתי כי המידע שקיבלתי עליו בביסטריץ נכון הוא ומדויק."

— "גם אני בדעתך. נוסף לנחיתות שלו הוא נראה להיות גם חשדן חסר אמון. תאר לך איזה רושם זה עשה עלי כששמעתי ממנו, כמשיח לפי תומו, שגם אשתו היתה כאן בבית שממולנו, ואנחנו לא ראינו אותם ולא ידענו כלל עליהם. באיזו סודיות מחתרתית הם עשו זאת. אין ספק כי הזהירו גם את דומיטרו לבל יגלה לנו את סודם. ולפי זה אני מתארת לי שאשתו עוד גרועה מבעלה, ואלה יהיו שכנינו! אבל אין דבר, אחת אמרתי: לא איכפת לי, יהיו איך שיהיו, רק שיהיו יהודים."

— "בתחילה הצטערתי על שהיהודי הזה שאנחנו מצפים לו בכמיהה מופיע בצורתו של סנדר," אמר משה, "אבל אחרי כן ניחמתי ואני חוזר על דבריך — נקבל באהבה כל יהודי שבא להאחז בישובנו. אמנם ציפינו ליהודי שנלמד ממנו משהו, אך מה נעשה, בינתים לא רוצה הרב לבוא להתישב בינינו, הבה נקוה שבוא יבוא הזמן וגם הוא יבוא, כשנוכל להבטיח

לו משכורת טובה. בינתים נסתפק ביהודי שאפשר לצרפו למנין, וגם זו לטובה. דבר אחד אני יכול להבטיח לך — כשיגיעו הימים הנוראים כבר לא נצטרך לסגור את הבית ולהשאירו חצי הפקר, להעמיס את המשפחה על עגלה ולנדוד להתארח פעם באינטרדם ופעם בוישו, כמו שעשינו זאת עד כה."

— "אני מתפלאת עליך, משה, שבשכלך הבריא אתה מזין את מוחך בדמיונות. אתה כבר רואה בדמיונך שיש לך כאן מנין יהודים ובית כנסת ... איזה הוזה עתיר דמיונות נעשית פתאום. זו השנה השביעית שאנחנו גרים כאן לטובה, והנה עומד לו היהודי השלישי על סף שער הישוב מוכן לבוא, ובעוד חמשה החודשים הבאים אתה רואה כאן עוד שבעה יהודים? האין זה דמיון והזיה?"

— "לאו דוקא דמיון כמו שאת אומרת. חבל שאת מחזיקה אותי להוזה. והנה אעשה לך חשבון וגם את תסכימי אתי: אם נעצור כאן את המלמד הלא נהיה ארבעה, עם החזן — חמישה, ברוך משה מסטרימבה יצטרף אלינו בלי שום ספק בשמחה רבה, ואז נהיה רוב מנין, לא כן? וכי לא יהיה כדאי לנו, שלשתנו הגרים כאן, לשלם לארבעה אנשים שיבואו להצטרף אלינו להשלים המנין שלנו מאשר לנדוד?"

— "על חשבון כזה לא חשבתי," ענתה רחל, "כמובן שלפי חשבון זה אתה צודק, ותסלח לי. ואולי יבוא עוד מישהו בינתים על מנת להתישב, מה אפשר לדעת?"

פרק ארבעים וששה

שנות ילדותו של סנדר

לסנדר מגיע התואר "גבור" מכל הבחינות. העסק של קנית הבית שגמר באותו היום, בלי שום עזרה מאיזה צד שהוא, הוא מעשה רב כשלעצמו, בפרט אם נקח בחשבון את בתי הספר בהם למד. כפי שהוא בעצמו התפאר תמיד — מעולם לא עבר אפילו על יד בית ספר, שהוא מקור הטומאה, ולא למד כלום חוץ מתורה, כלומר, בחדר של מקרי דרדקי, עד שהתבגר והגיע לגיל תשע שנים. אמנם הוא לא דיבר על זה, ובכלל היה הוא עניו כזה שלא דיבר אף פעם על עצמו ועל תולדות חייו, אולם כפי שנמסר מפי יודעיו ומכיריו, הוא נשאר מיותם משני הוריו בעודנו פעוט, והתחנך בבתי ישראל על ידי נשים רחמניות שהחזיקו אותו; ואלה לא דאגו אלא לקיומו הגשמי, וגם זאת באופן שטחי בלבד. הוא לא עמד תחת פיקוחו של מישהו, ולכן לא ידע ולא היה בקיא כלל באותיות הזעירות. בקושי ידע קצת תפילה, אבל גם זאת רק בערך. מעולם לא שמע אדם את קולו בתור שליח צבור, אפילו לא ביום הזכרון של הוריו, כפי שנהוג בדרך כלל

מיום עמדו על דעתו התרגל בחיים עצמאיים, אף פעם לא נתבקש ממישהו לתת דין וחשבון על מעשיו. כרגיל בין יהודים רחמנים בני רחמנים כלפי יתום, נצטוו כל הילדים שלא לפגוע בו חלילה, שלא ייענשו במידה כנגד מידה, ואז גם הם ישארו ח״ו יתומים. בדרך כלל היה מקובל בין הילדים שכל הנוגע בו לרעה, אם בהמה אם איש לא יחיה ... בכל הזדמנות של התנהגות שלא כהוגן מצד היתום, או אפילו השתוללות פרועה, נמצאו מליצי יושר שאמרו: "הניחו לו! מוטב שתתנו לו משהו לאכול, אוי ואבוי לחיים שלו". כתוצאה מיחס סלחני זה כלפיו, קנאו בו כל חבריו שהוא יתום ... כולם קרבו אותו והאכילו אותו מפת־בגם.

"סנדרל! בוא הנה," קראה לו יחנה־דבושה ה"פור־זאגערן" (מקריאת התפילות לנשים שלא יודעות קרוא), בוא ואתן לך משהו טוב." סנדרל התקרב והיא תפסה אותו בידה, תראו, תראו, אמרה לעצמה, אין בו בילד אומלל זה טפת דם, ידו קרה כמו קרח. הכניסה אותו לביתה, פרסה לו פרוסת לחם תירס, לקחה שן שום ושפשפה על ה"לחם", טיפטפה עליו כמה

טיפות שמן, בזקה קצת מלח, הכניסה לתוך כפו ואמרה: "אכול, סנדרל, וייטב לבך." ראו נא, המשיכה לדבר לעצמה בקול של תחינה, איך שהילד אוכל. מי יודע ממתי לא נכנס לתוך פיו טעם של אוכל טוב. כאשר גמר לאכול יצא, ואז נשמע קול אשה ממול: "סנדרל! בוא הנה," זאת היתה צירנה־לאה הטינקרין (המטבילה), "בוא, בוא," צעקה ורמזה באצבעה. סנדר בא. הוא ידע נימוס ... לא יפה לסרב לגדול. צירנה־לאה הגישה לו ספל חלב חם. "שתה, סנדרל" אמרה ברחמנות, "בודאי עוד לא שתית היום משהו חם, האם נכון?" סנדרל מסובב את ראשו ושותה את החלב כלאחר יד כאילו פורע הוא חוב ויוצא לו. והנה נתקל הוא בדבורה־ינטה, אחת הנשים־צדקניות הכי מפורסמות שבכפר, היא עמדה במיוחד וחיכתה לו לסנדרל עד שיצא מן הבית, החזיקה בידה סל של ירקות ופירות טריים שהביאה מאת הנגידה בראנדל, שנתנה לה תמורת עזרתה באיסוף היבול שבתוך הגינה. "סנדרל, בוא הנה", אמרה, והוציאה מתוך הסל אגס נחמד למראה. סנדרל ראה וקפץ אליה והיא הושיטה לו את האגס והוסיפה: "אכול, סנדרל!" וסנדרל לא מסרב, הוא נימוסי ... לוקח בידו, מגיש תחת האף שנזל ממנו ישר לתוך פיו. "סנדרל!" מכריזה דבורה־ינטה, "מה אתך? אתה אוכל בלא ברכה?" סנדרל נבהל קצת, אבל נזכר תוך כדי דיבורה שהוא אוכל תמיד בלי ברכה, מכיון שבכלל אינו יודע כיצד מברכים, חוץ מברכת "שהכל", והוא אפילו יודע כי לו מותר לאכול גם בלי ברכה, כי הוא הרי יתום. הוא אכל איפוא את האגס בחטיפה כרעבתן ובין רגע נעלם. למרות שדבורה־ ינטה היא אשה קפדנית, אבל לא לגבי סנדרל היתום האומלל; היא שואלת אותו: "האם לא קר לך ברגליך? הבוץ הוא עד הברכים ואתה הולך יחף. ילד מסכן!" סנדרל מסובב את ראשו ושותק. הוא בכלל שתקן, ורק לעתים רחוקות אפשר לשמוע ממנו מלים ספורות. "תראו את טוב לבם של יהודינו הנגידים," אומרת דבורה ינטה, "לא רואים שהילד הולך יחף?" מלים אלה הכריזה בקול רם, כשהיא מדברת רק אל עצמה, "בוא אתי, סנדרל, ואני אתן לך זוג נעליים." סנדרל הלך עמה לבית והיא הוציאה מתחת המטה זוג נעליים של בנה זינדל בן השש עשרה, אמנם היו "קצת" קרועות "וקצת" גדולות על רגלי הילד. סנדרל נועל אותם, וכשמסתכלים עליו ועליהם רואים פלא: ראש של ילד ... ורגלים של מבוגר.

כך עברו ימים ושנים. עד שסנדרל גדל קצת, ואז נתבקש מבעלי הטובות שגמלו אתו, שגם הוא יעשה להם מדי פעם איזה שרות "קל" תמורת האוכל וההלבשה שקיבל, מקבל, ושיקבל ... "סנדרל! לך ותן מספוא לפרה", או: "קח את הקלשון שעל יד דלת הרפת ונקה את הרפת", או: "הבא נא דלי מים", או: "עזור לי לקחת את הסוס אל הנפח שיפרזל את פרסותיו", או:

"סנדרל, הוצא נא את האווזים למרעה בשדה ותשגיח עליהם", ואז זכה לפרוסת לחם מרוחה בפובידל ותירס מבושל, בתור פרס לארוחת צהרים, ועוד עבודות "קלות" ומכובדות כאלה, שלא נחשבו כלל לעבודה אלא מין שרות.

כך גדל סנדרל וחונך עם בהמות, סוסים חמורים ואווזים, וכשנתבגר לקחו אותו סוחרי בהמות וספחו אותו לבוקריהם, בתור עוזר לאסוף את הבהמות מן המקומות שנקנו, להשקותן ולהוביל אותן לשוק.

יהודים רבים התפרנסו ממקצוע זה (בוקרים) במחוז מרמורוש בימים ההם, ברווח ו"בהרחבה". אכן "התפרנסו" כביכול, מכיון שלא היה שם לא רווח ולא הרחבה, אלא לפי רמת החיים של "עמד" בימים ההם ובמיוחד במחוז זה, שרובם חיו שם במצוקה תמידית והסתפקו במועט שבמועט. למרות זאת לא היססו אף פעם לענות, כשנשאלו על מצב פרנסתם: "ב"ה, נימער ערגער" (הלואי, אף פעם לא יותר גרוע), אף על פי שאפילו "הלחם לאכול" מצומצם היה מאד, פשוטו כמשמעו. מצב כלכלי קשה זה, לא היה תוצאה של עצלות, התפנקות, או בגלל היותם חובשי בית המדרש. אדרבא, יהודים אלה היו עמלים ורגילים בעבודות הקשות ביותר במשך שש־עשרה שעות ביממה, בזעת אפים ובלי טענות. את ארוחותיהם הדלות היו אוכלים בשעת ההליכה אחרי הבקר; השינה — בחוץ, תחת כיפת השמים, ובמקרה הכי טוב — על התבן שבעליית הרפת (זה היה נקרא: "א מחיה'ניש, מעין עולם הבא") כמו שיעקב אבינו אמר ללבן: "הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני".

היה זה מקצוע כמו יתר המקצועות הדורשות מומחיות, נסיון וסבלנות (בתוספת מומחיות ללסטיות וגניבה). לא כל מי שרוצה ליטול את השם "בוקר" יכול היה ליטול. אין זה תואר שזוכים בו מן ההפקר, טענו הבוקרים. סוחרי הבהמות מהמעמד הבינוני קנו את בהמותיהם מן היד הראשונה, כלומר, מן האכרים שגדלו אותם במשקיהם המפוזרים בשדותיהם וביערות. סוחרים אלה החזיקו על ידם צוות של בוקרים יהודיים, סוג עבדים, שעבדו לרוב בקבלנות. תפקידם היה לשמור על הבקר שקנו בכפרים, לדעת לכוון ולהעלים עין כש...ירעו בשדות אחרים, שלא ינזקו ולא יעלמו.

שרה־מירל, אשת ר' תנחום סוחר הבהמות, היתה מפורסמת כצדקת, כי היא ידעה בעל פה את כל התחינות. כשהיא הקריאה תחינה לפני הנשים, אז נפתחו מעינות תהום רבה מעיניהן ומאפן, ממש כמעין המתגבר; סינריהן הגדולים לא הספיקו לספוג את רוב הנוזל מאפן ועיניהן, ועוד היו צריכות להשתמש גם בשולי מטפחתן. היא היתה הראשונה שפינקה את סנדרל

והראתה עד היכן השעור לקרב יתום. בשבת אחרי הצהרים כששוחחו על סנדרל במעגל הנשים, היא הציגה את עצמה בתור האחראית העיקרית לגורלו, כאילו מן השמים מינו אותה לאפוטרופוס עליו.

כאשר ראתה שרה־מירל שהנער יודע כבר איך להסתובב בין הבהמות כאחד המומחים והוא ערום כשועל, ממש העריצה אותו. היא התחילה לשדל את בעלה שיספח אותו לעבוד בין אנשיו, בהיותה בטוחה שביום מן הימים הוא יוכל להיות נאמן ביתה ומשגיח על כל העסקים המפוקפקים של בעלה. היא שמה לב לעובדה כי סנדרל גילה הבנה ומסירות יוצאת מן הכלל כלפיה. הוא לא סירב למלאות את כל דרישותיה, אפילו כשהדבר היה קשה. גם חושך או גשם לא חסמו הדרך לפניו בלכתו בשליחותה. מזה הסיקה את המסקנה שבבוא היום הוא יהיה האיש הנכון במקומו הנכון, לסמוך עליו ולהטיל עליו תפקידים סודיים, מה שאי אפשר לסמוך על אחרים, ושיפקח על הבוקרים שהם למעשה כולם חבר בוגדים, גנבים וצבועים.

פעם אחת, באמצע השיחה שבינה לבינו, אמרה שרה־מירל לבעלה: ״מדי פעם אני מגלה שאין אתה אלא שלומיאל אחד. הבוקרים שלך יודעים להתחנף אליך שתסמוך עליהם ותאמין להם, בו בזמן שהם כולם מנוולים וכל דבריהם הם חנופה, שקר וצביעות; הם מראים לך פנים של מסירות נפש והגינות, כביכול, ולאמיתו של דבר הם ההיפך מהקצה אל הקצה. שונאים מושבעים, שהקנאה אוכלת אותם. עיניהם קופצות להם מחוריהן מרוב קנאה, על שאתה מרויח כל כך הרבה ומצליח לגנוב את לב האכרים, בו בזמן שהם עובדים קשה, עוזרים לגניבות שלך, כשהם מסכנים את כבודם וחרותם ולבסוף הם מקבלים ממך רק את השיריים מהרווח.״

— ״מאין את יודעת את כל זאת,״ שאל תנחום, ״הלוא הם טוענים זאת, לדבריך, רק בינם לבין עצמם?״

— ״מסנדרל,״ ענתה שרה־מירל, ״הוא היה זה ששמע אותם כיצד הם מלגלגים עליך, עושים צחוק מהצדיקות שלך. כיצד אתה רוצה לחקות את ר׳ מרדכי הכהן, כאילו גם אתה תלמיד חכם כמוהו. לכן, לפי דעתי, היה רצוי להכניס את סנדרל ביניהם שיעבוד אתם ביחד ומזה נפיק רווח כפול: א. ילמד מהם את המקצוע ויהיה לנו לתועלת. ב. הוא ירגל ביניהם. והיה אם יחליטו לעשות לך רעה, ח״ו, הוא יבוא וילשין עליהם ואנחנו נדע לקדם את פני הרעה. אתה תעשה זאת כאילו אתה רוצה להקל עליהם את עול העבודה ומתוך רחמנות על היתום, ואילו עם סנדרל אני כבר אסדר. אני אלמד אותו כיצד יתחנף אליהם, וכשיגלה איזה קשר ביניהם או מעילה יודיע לנו זאת. אתה, כנראה, חושב שהם לא יודעים הרבה על ביצוע

העסקים שלך, ושהם נאמנים ומסורים כמו שמראים את עצמם — אבל אתה טועה. כפי ששמעתי מסנדרל, יש להם תמיד שוט עליך ויוכלו להתנקם בך מתי שירצו.״

— ״את מדברת שטויות, למה שיתנקמו בי? ולמה את מתנבאת תמיד שחורות?״

— ״הוא הדבר אשר דיברתי — שלומיאל אתה. הנה למשל: הם האחראים על הבהמות, נכון? ואם יהיה פעם מקרה של אבידה, הרי הם חייבים לשלם. אתה אמנם מכיר אותם כ׳אנשי שם׳, בעלי מקצוע ששמם הולך לפניהם, והם דואגים רק לענינים שלך; יכול לקרות שתאבד בהמה, או שהם פשוט ימכרו אותה ויתחלקו ביניהם בכסף תמורתה, בטענת ׳הגונב מן הגנב פטור׳, ואילו לך יענו: ׳לא יודעים׳. אתה תעמוד על הזכויות שלך, שהם האחראים וחייבים לשלם, ואתה הרי ׳אוחז בידי׳ ותוריד להם מחשבונם, ואז הם יתנכלו לך ויגרמו לך צרות, ורק אז תראה שאני צדקתי.״

— ״על מה כאן הויכוח?״ סיכם תנחום, ״לקחת את סנדר שגם הוא יסתובב עם החברה, זה למעשה דבר שלא יכול להזיק לי. ואולי את באמת צודקת, שכדאי להכניסו בעבודה בשביל העתיד. טוב, אני מסכים,״ אמר.

פרק ארבעים ושבעה

על סנדר נמאס השעבוד

סנדר נכנס בעבודה ברגל ימין, הוא הכניס ראשו ורובו בעבודה בחשק ובמרץ, והרגיש את עצמו כאילו עבר עתה למעמד של בגרות והוא גבר בין גוברין יהודאין ... נוסף לזה אהב מאוד את הבהמות והתנהג עמהם כמו עם חברים; רק חסרון אחד היה בדבר: למרות שכולם פטמו אותו בתור יתום עם אוכל טוב, כביכול, גופו היה בכל זאת חלש ביותר. והרי העבודה היתה קשה. בתחילה לא הרגיש בזה, אבל כעבור "ירח הדבש", הוא התחיל להרגיש עייפות. הוא היה צריך לנדוד מאות קילומטרים במשך שבועות משוק לשוק, תוך כדי סבל של קור וחום, גשם ושלג, רעב וצמאון, ריצות מעייפות לרסן בהמות משתוללות, אגב נדודי שינה, ועוד כמה קשיים וצרות בלתי צפויות מראש. חבריו התנהגו עמו כמו עם שוליה, ניצלו אותו לכל משימה קשה, והוא — אם מתוך שתקנותו הטבעית ואם משום שרצה להראות חריצותו, כדי לרכוש את אהדתם, לא סירב אף פעם לעמיתיו הבוגרים, ואילו הם מצדם לא רצו להתחשב ב"יחוסו" שהוא יתום ושיש לו מעמד מועדף אצל בעלת הבית. אדרבה, בגלל זה קנאו בו, חשדו בו, ואף שנאו אותו ורדפוהו במסתרים. כך עבר עליו הסבוב הראשון בקשיים למעלה מכחותיו. וכשזכה לחזור לביתו היה שבור ורצוץ כחרס הנשבר.

כאשר חזר סנדר מן הסבוב הראשון ושרה־מירל ראתה אותו, נבהלה ממראה פניו. הוא נראה בעיניה כחולה שחפת, פניו נפלו מאוד ונכמרו רחמיה עליו. "מה אתך, סנדרל?" שאלה אותו, "האם אתה חולה?"

סנדר שלא ראה את עצמו ולא הרגיש כאבים, מלבד עייפות ואפיסת כח, לא הבין את שאלתה. האם זה מה שהוא מרגיש מכונה מחלה? "אינני יודע. אינני חולה," ענה לה. הוא לא רצה להתלונן, לא לפני תנחום ולא לפני גבירתו, על הסבל הרב שסבל מחונכיו. הוא פשוט פחד שיחדלו לשלחו שוב, לפיכך החליט לסבול בעקשנות ולקבל באהבה את היסורים, עד שיזכה להיות כאחד הבוקרים הגדולים.

בינתיים נשארו בביתם בערך שבוע ימים. במשך זמן זה דאגה שרה־מירל

להאכיל את סנדר מכל טוב בכדי שיחזור לכוחותיו, כי יסרו אותה כליותיה על העוול שעשתה כלפיו, בהטילה עליו עול כה קשה, בעוד שהוא עדיין ילד. נוסף לזה מסרה אותו לידי בוקרים אכזרים, הגם שהוא לא התלונן עליהם אפילו במלה אחת. לבסוף החליטה שבהזדמנות הבאה לא תשלח אותו, ואמרה לו: "בשבוע הבא הדוד שוב יוצא לשוק, אבל לך לא אתן ללכת עמו בפעם הזאת."

— "לא!" ענה סנדר, "אני כן רוצה לצאת."

— "אם אתה רוצה דוקא ללכת," אמרה שרה־מירל, "אז אגיד לדוד שיקח אותך. אבל חשבתי שיותר טוב שתנוח כמה שבועות." היא חשבה בלבה: אם הוא רוצה לצאת, זה סימן שהוא בסדר ולא יאונה לו כל רע.

כאשר יצאו לסבוב שני וסנדר הלך גם הוא עמהם, שוב התחילה העבודה כבראשונה, מחד גיסא מתוך סבל רב, ומאידך גיסא מתוך סיפוק בעבודתו, בה גילה ענין רב, עד שגם חבריו השלימו אתו. במשך הזמן רכש נסיון וזכה לפירסום על טיפולו המסור בבהמות ובסיפוק צרכיהם, עד שעמד בזכות שוה עם הבוקרים הבוגרים שבחבורה.

תנחום חיבב אותו ביותר. בהזדמנויות שונות הכיר עליו שהוא נאמן ומסור לו, ולכן תמך בו יותר מבחבריו ובמקרים רבים הראה אהדתו כלפיו בגלוי, והדבר עורר כנגדו לא מעט קנאה מחבריו. נוסף לזה ידוע היה שהוא נהנה מן האמון של גברתו שרה־ מירל. כעבור שלוש שנים הרים אותו אדוניו מאשפות ומינהו משרתו האישי. זה היה בשבילו תפקיד רם ומכובד. מעולם לא תאר לעצמו שיזכה אי פעם להיות נאמנו של אדוניו ויד ימינו. זה נעשה בלי ספק על פי המלצתה של שרה־מירל. הוא ידע להתחנף באופן שהתנהגותו לא תראה כחנופה. ליוה את אדוניו כאילו היה שומר ראשו, ואגב למד ממנו את תכסיסי המסחר. במשך שלוש השנים הראשונות חסך את כל הרווחים שנפלו בחלקו, ואת פרנסתו היומית ינק משיירי סעודתו של מעבידו. את שכרו החזיק בצד, ובמשך זמן זה צבר שש מאות כתרים. זה היה בימים ההם סכום גדול והגון בקרב בני המעמד אליו הוא השתייך.

אמנם הרינונים שנשמעו בקרב חבריו לא היו לפי כבודו. הבוקרים, שהיו צרי עין והולכי רכיל, הרבו לספר בגנותו, ולא זו בלבד, אלא שרבבו, דרך אגב, גם את בעל הבית במסע הלעז והרכילות ... נשמעו גם דעות שאת העיסקות הבלתי כשרות עשה על דעת עצמו, ועל ידי זה השיג הרבה כסף. אמנם חבריו המלעיזים גם הם לא היו נקיי כפיים. גם הם לא היו בזבזנים, וגם הם חסכו כסף, אבל לא הגיעו אפילו לקרסוליו בקמצנותם. הוא, אשר כל ימי ילדותו עברו עליו במצוקה ועוני והיה מלומד בסבל, רעב, קור ונדודי שינה, יכול היה להסתפק בפירורים שנשארו מסעודת אדוניו ולא נגע בכספו.

ישן בחוץ תחת כיפת השמים בכדי להפטר מתשלום דמי לינה; במשך כל הזמן לא קנה לעצמו מלבוש, לא של חול ולא של שבת. את הנעליים שהיו לו קיבל במתנה, כשכבר היו עליהם טלאי על גבי טלאי, ואף אותן לא נעל אלא רק כשירד גשם והיה בוץ וכפור, וגם אז עטף אותם בסמרטוטים מבחוץ כדי שלא ינזקו, חלילה; וכשלא היה גשם חזק ולא קר ביותר, קשר אותם בשרוכיהם והפשיל אותם על כתפיו. הוא טען שיותר נוח ללכת יחף, ורק מטורף או שחצן נועל נעלים בקיץ.

כאשר ראה שמצבו הכלכלי די מבוסס, פרנסתו מובטחת ולפי החסכונות שהשיג יש לו סיכוים להוסיף עליהם כהנה וכהנה, התחיל לחשוב על תכלית. התחשק לו להתחתן ולחיות חיי משפחה,וגם לזה האיר לו המזל. הוא מצא מהר את זיווגו שעליה הכריזו בשמים ארבעים יום לפני יצירתו. הנערה היתה צורל־טריינה, שגם היא היתה יתומה כמוהו. גם לה היו חסכונות, אמנם פחות מאשר לו, אבל ארבע מאות כתרים היו לה. גם היא נהנתה מאותן הזכויות בתור יתומה, אצל מיכל זייפנבלוז, שריחם עליה וסיפח אותה לביתם. היא נשתעבדה קצת יותר תמורת הסכום הזה, היא עבדה שש עשרה שנה. בינתיים השתמש אדוניה בכספה, ולכן גם לא נחפזו להשיאה ... כשהוצע לה סנדר בעל המאות, וכמעט בלי תביעות, והיא היתה כבר בת עשרים ושמונה שנה, התפעלו כל השומעים על מזלה שהאיר לה פתאום. למעבידיה כבר לא היתה ברירה אלא להסכים לשידוך, אם אמנם בעל כרחם, כי הם טענו ששידוך זה איננו לפי כבוד הוריה נוחי עדן, יען שאביה היה מלמד, אמנם רק ״דרדקי״, אבל מלמד. ואילו הוא ... אבל אחרי שהתחילו לרנן אחריו שכוונתו אנוכית גרידא ונעשה לשיחה בפי הבריות, נאלץ מיכל זייפנבלוז להסכים. בכדי להכחיש את דברי הרכילות, שרצו לנצל את היתומה עד אין סוף, הראו את נדיבות לבם וערכו חתונה שהיתה באופן יחסי די מפוארת. כל אנשי המקום באו והשתתפו, הביאו דורונות ופיארו את החתונה כיאה לזוג יתומים.

כעבור החתונה נכנסו לתוך דירתם, שלא היתה אלא בקתה ישנה ששכרו להם. להלכה, עשו להם בני הזוג הצעיר תוכנית עוד לפני החתונה שימשיכו לעבוד כמו שעבדו עד כה, הוא אצל תנחום והיא אצל מיכל זייפנבלוז, מאחר שהעבדות היתה כבר בטבעם; אבל אחרי שעברו שבעת ימי המשתה, שינה סנדר את טעמו. טעם החיים העצמאיים של שבוע אחד הספיק לו שיבוא לידי הרהורי חרטה על תכניתו, והתעוררה בלבו קנאה ותאוה לעצמאות, שיתחיל גם הוא לעמוד ברשות עצמו בתור סוחר. אמנם הסכום שעומד לרשותו קטן מכדי שיוכל להיות עצמאי, כי לזה דרוש סכום של רבבות כתרים — אבל איפה זה כתוב שמוכרחים להתחיל בתור סוחר גדול? חשב

בלבו, האם כל הגדולים הללו התחילו בתור גדולים? — אני מכיר הרבה סוחרים קטנים. וכמה סוחרים ישנם, שהם בכלל לא סוחרים אלא סרסורים, שאין להם כסף להשקיע ובכל זאת הם מרויחים; האם לא אוכל עם האלף כתרים שלי להרויח יותר מאלה? אני אקנה בכמה כסף שיש לי כמה ראשי בקר, ובנסיון הרב שיש לי לא אסבול בושה. כך התפתח במוחו הרעיון להיות עצמאי, אחרי שהרגיש בירח הדבש את הטעם של בעל בית.

— "את שומעת, צורל־טריינה," פנה סנדר אל אשתו הצעירה, שלא היתה יותר מבוגרת ממנו אלא בתשע וחצי שנים בלבד, "אינני יודע מה קרה לי, אבל מיום שטעמתי את טעם החיים השלווים בתור בעל בית, אין לי שום חשק לחזור לעבוד אצל תנחום.

— "מה אתה שח?" ענתה רעייתו מתוך בהלה, "האם בדעתך להפסיק לעבוד? שמא אתה חושב שאתה תשב בבית ואני אלך לעבוד, או שנוכל לחיות בלי לעבוד? אתה הוא זה שאמרו עליך שאינך יודע מה זה עייפות? האם עכשיו אחרי שלקחת לך אשה, אתה רוצה להפסיק לעבוד?"

— "חס ושלום," אמר סנדר, "לא עלתה על דעתי שטות כזו. מעולם לא ידעתי בטלה מה היא ולחם עצלות לא אכלתי. כל ימי עבדתי לא כמו סוס, אלא כמו זוג סוסים, ולא הייתי יכול אפילו לחיות בלי עבודה. לא לזה נתכוונתי, אדרבה, אני רוצה לרתום את עצמי לעבוד יותר, אולם בשבילנו ולא בשביל אחרים."

— "אינני יודעת למה אתה מתכוון. עד עכשיו אהבו אותך בשביל חריצותך, כפי שסיפרת לי, והודות לכך הגעת לתפקידך הרם. ולמה אתה רוצה להרוס במו ידיך מה שהשגת בכוחך הגדול?"

— "זהו זה. עד כה החזיקו אותי עקב מסירותי, באשר מלאתי כל תפקיד שהוטל עלי, ועכשיו אני רוצה לנצל את זה על חשבוני, לטובת עצמי, כלומר, לעבוד בשבילי, שלא יעשו לי טובות."

— "זה יפה מאוד," ענתה צורל־טריינה כשהיא מופתעת ומלאה הערצה כלפי בעלה הפיקח, על רצונו העז להיות גם הוא סוחר גדול בין הגדולים, "זה יפה מאוד, אבל האם תוכל לבצע זאת? עד כמה שאני יודעת ומכירה את סוחרי הבהמות הם גבירים אדירים ומשקיעים בעסקם הון תועפות, מאות אלפי כתרים ומיליונים; ואילו אתה, מה אתה ומי אתה? במה ואיך תוכל להתחרות עם גבירים אלה, באלף ומאה כתרים שלך? ועוד משהו, אם אתה רוצה להתחיל להופיע בשוק בתור סוחר, ראשית דבר אתה צריך להתלבש כראוי כסוחר בין סוחרים. אמנם הטלאים שתפרתי על בגדיך הם די יפים, כמעט ואי אפשר להכירם, אבל טלאי הוא טלאי. אם הוא לפחות

במקום צנוע שהמעיל מכסה אותו, מילא, אפשר עוד איכשהו להשלים עם קיומו, אבל במקומות גלויים, בשום אופן לא! ולכן מוכרח אתה לקנות לך בגדים חדשים. אל תעלה על דעתך שאתן לך את בגדי החתונה, שתלבש אותן בימות החול בצאתך לשוק בין הבהמות, מקום מלא רפש וטיט שתלכלך אותם. כמו כן תשכח מזה שבתור סוחר תלך יחף כרגיל; אני מרחיקה עוד לכת — אפילו בנעליים שישנן לך, גם בהן אתה לא יכול ללכת בתור סוחר. לפיכך אתה צריך לקנות לך חליפה ונעליים חדשות, חוץ "משאר ירקות". גם בנוגע לאוכל ולינה לא תוכל להתנהג כפי שהתנהגת עד כה. הלא לא תלך לאסוף את הפירורים והשיריים של אחרים. אי לזאת, דעתי," המשיכה הגברת, "שלא כדאי בינתיים להכנס לעסק זה. עד שתרכוש לך את האביזרים הנדרשים לך במעמדך החדש, תבזבז חצי כספנו, ואז באמת כבר לא יהיה לך במה להתחיל, וכולם יצחקו עליך, יחשבו שהשתגעת."

— "אל דאגה," ענה סנדר כגבור מלחמה, "את אמנם מנתחת את הענין ביסודיות, אך גם מרחיקה לכת. ישנם דברים שאת צודקת בהחלט ויש גם להיפך, למשל: את טוענת מי אני לגבי המיליונרים? א. אינני מכיר ביניהם אפילו מיליונר אחד; ב. לא הרבה מבין הגדולים הללו התחילו בתור גדולים; ג. ואפילו אם נניח שכן, אבל אפשר להתחיל לכל הדעות גם באלף אחד, בודאי ארויח פחות מהם, אבל בכל זאת זה יסתכם ביותר ממה שהרוחתי אצל תנחום. ובנוגע להוצאות שאצטרך להוציא מתחילה, את צודקת, אבל גם כן לא באותה מידה שאת מתארת את הענין. מה את חושבת? אני מוכרח להתלבש כמו חתן שהולך לחופה? לא! הזמנים הללו כבר עברו. אינני מוכרח לקנות משופרא דשופרא ואפילו לא חדשים, אפשר לקנות בשוק בגדים משומשים בחצי חינם. עכשיו אני יכול לגלות לך את הסוד, שאת החליפה הנפלאה שלבשתי ביום החתונה, שהיא כה חשובה בעיניך, גם כן קניתי בשוק בתור משומשת. וכי משוגע אני לקנות בגדים חדשים, בו בזמן שאפשר לקנות משומשים ברבע מחיר? הלא אין זאת אלא מותרות בעלמא! ואין סנדר מבזבז כסף על מותרות, זאת עושים רק משוגעים, שאינם יודעים להעריך את הכסף כראוי. ובכן יקירתי, היי בטוחה שבעד עשרים כתרים אתלבש בבגדי כבוד מכף רגל ועד ראש, ובתור בעל נסיון כמוני בשוק הבהמות, בטוח אני שכל ההוצאות שאעשה בדרכי הראשונה, ישתלמו לי כפליים. במסחר חייבים להעיז. "אם לא משקיעים — לא מוצאים" אומר הפתגם, ואני חושב שגם את תסכימי אתי, לא כן?" סיים סנדר.

— "אינני יכולה להתנגד," אמרה צורל־טריינה. "מיום ליום אני מגלה יותר ויותר את הפקחות שלך. אין אצלי כל ספק שאתה, עם השכל והנסיון

שלך, יצאו לך עוד מוניטין בעולם המסחר בין הסוחרים הכי מפורסמים, ונתעשר עוד יותר מתנחום, ואם כן למה שאתנגד לתכניותיך?" סיימה בתמיהה, כשהיא מביטה עליו כעל גבור ממש.

לבסוף הוסכם ביניהם, שבפעם הזאת עוד יצא עם החברה שלו ביחד עם ר' תנחום, כרגיל, כדי שלא יפסיד את זמנו. אחרי שהשוק יסתיים, יחפש לו דרך או אמתלא להשתחרר לגמרי, יקנה לעצמו בגדים, ויבוא אחרי כן לביתו, ואז יעבדו שניהם תכנית להבא.

פרק ארבעים ושמונה

סנדר סוחר בהמות עצמאי

כעבור כמה ימים, כאשר נסתיים ירח הדבש, לקח לו סנדר מקלו ותרמילו ויצא יחד עם החברה, כשנעליו קשורות זו לזו ותלויות על כתפיו, כרגיל. התחילו להסתובב בכפרים בין האכרים לקנות מהם בהמות, ואז ראה שחשבון טוב עשה לו בביתו והלואי והיה מתעורר לעשות זאת לפני כמה שנים. האכרים מציעים בהמות קטנות לגידול או לשחיטה ואת אלה הסוחרים הגדולים לא קונים בכלל, ודוקא באלה אין צורך בהשקעה גדולה. אמנם הללו לא נמכרות בשביל יצוא, אולם מאידך גיסא מבוקשות הן על ידי קצבים, ואפשר להרויח עליהם לפעמים עוד יותר. אבל הפעם מוכרח היה להתרסן, מכיון שאף אחד מחבריו לא סובל זאת. לכן גמר את הסיבוב בהתאפקות, עד שהגיעו לביסטריץ ליום היריד. שם מכר תנחום את סחורתו והיו צריכים לחזור לביתם, ובכל דרך הליכתם שוב לקנות בהמות, עד הגיעם לסיגט עם עדר בהמות ולמכרם שם. אבל בעודם עושים את ההכנות לדרך, פנה סנדר אל תנחום בבקשה הבאה: "היות ואני זקוק לכסף אבקשך, ר' תנחום, לעשות עמי חשבון ולתת לי הכסף שהרווחתי בסבוב הזה."

ר' תנחום לא היה רגיל לתביעות כעין אלה. לא רק מצד סנדר, אלא אף אחד מאנשי צוותו לא הסכין להופיע לפניו במשפט כזה. תמיד עברו כמה סבובים וחודשים רבים עד שעשו חשבון, ואלה שרצו כסף בקשו מקדמה על חשבון, מבלי לשבת ולהתחשבן.

— "פתאום אתה רוצה חשבון?" שאל אותו תנחום בתמיהה, "כסף אתה רוצה? — בבקשה, אני נותן לך, אבל חשבון? זה למה לך?"

— "אגיד לך את האמת," ענהו סנדר, אחרי שלחץ אותו אל הקיר, "הלא ידוע לך שאני נשוי, ולפי בקשת אשתי חייב אני להביא לה את הכסף שאני מרויח מדי פעם ..."

— "אוי, סנדר," ענה תנחום, "אני אמנם לא נוהג להתערב בעניינים שבין איש לאשתו, אבל דוקא לך, שהנך נחשב כאחד משלנו, מוכרח אני להגיד שלא טוב הדבר אם אתה מראה דרך כזאת לאשתך. יפה מאוד אם יש הבנה בסיסית ושיתוף פעולה מלא ביניכם, אבל שתעמוד לרשותה לדווח לה תמיד

על כל דבר קטון וגדול, על ההכנסה ועל ההוצאה, בזה אין סימן ברכה. אם אתה רוצה כסף, אתה רוצה לקנות איזו מתנה בשביל אשתך, בבקשה, למה לא? אבל להנהיג סדר כזה, לא לטובתך הוא. חדל לך מזה! דע כי איך שתתחיל את החיים כך תגמור, וחבל.״

— ״אין דבר,״ ענה סנדר, כעומד על דעתו בעקשנות, ״אני רוצה שלום בית. וחוץ מזה גם אני רוצה לדעת כמה הרוחתי.״

— ״בבקשה!״ אמר תנחום בנימה של הקפדה, ״אם זה כך, בוא ונעשה חשבון.״ אחרי שעשו את החשבון אמר לו: ״נו, ואתה רוצה כסף?״

— ״בהחלט!״ ענה סנדר.

תנחום הוציא את נרתיקו וסילק לו את הסכום במלואו. אחרי שסנדר שילשל את הכסף בשקיתו שהיתה תלויה על צווארו מתחת לכותנתו, פנה אל אדוניו ואמר לו: ״עכשיו, ר׳ תנחום, אני מודיע לך שתחפש לך מישהו אחר במקומי, יען שאשתי אינה מסכימה שאמשיך לעבוד אצלך.״

תנחום נבהל ואמר: ״רואה אתה שנכונים דברי מה שאמרתי לך זה עתה, שלא טוב ללכת בעצת האשה, גם קרח הלך בעצת אשתו וסופו היה אבדון. שמא אתה לא שבע רצון מהרווח שקיבלת? אתה מרגיש עצמך מקופח?״

— ״חס וחלילה! אדוני,״ ענה סנדר, ״אבל מה שאמרת שלא טוב לשמוע לעצת האשה, בזה טעית, כי הרי אמרתי לך שגם אני בעצמי מסכים לקו שלה, אחרי שיש לי תכנית משלי. אבל כלפיך אין לי שום טענות.״

— ״אז אתה לא רוצה להמשיך אצלי בעבודה אפילו אם אעלה את שכרך?״ סנדר ענהו: ״לא!״ ובזה נפרדו.

סנדר יצא לשוק הבלאות, קנה בגדי עבודה שנדרשו לו לפי תכניתה של אשתו, בכדי שיופיע כסוחר בין הסוחרים, ארז אותם בתוך שק וקשר אותו על שכמו, נשא את רגליו ללכת. הוא היה מאושר שנשאר לו עוד כסף מן הרווח שהרויח לאחרונה, נוסף לבלאות שקנה בשוק, בגדים ״כמעט״ חדשים, בחצי חינם. הוא כתת את רגליו חמשה ימים עד שהגיע לביתו. על הדרך התנהג כדרכו עד עכשיו לאכול לחם ובצל ולישון בתור ״אורח״ בתבן על עליית הרפת, כי הרי עדיין איננו סוחר.

אשתו חיכתה לו בכליון עינים, לראות ההצליח ה׳ דרכו, וכשהגיע קיבלה אותו בשמחה. ״נו,״ שאלה בסקרנות, ״כיצד הצלחת, סנדר?״ והסתכלה לתוך עיניו לבחון מהו מצב רוחו.

— ״ברוך ה׳,״ ענה סנדר בסיפוק, ״למעלה מן המשוער. אמנם טרם התחלתי להרויח בתור עצמאי, אבל עצמאי אני!״

״אינני מבינה אותך,״ ענתה צורל־טריינה כמתלוננת על אשר ידבר עמה בחידות, ״מה פירוש הדבר?״

— "פירוש הדבר," ענה סנדר, "הדבר הראשון — הצלחתי לנתק את היחסים עם תנחום, זהו הצעד הראשון שחששתי שלא ילך לי בקלות, אך הודות לעקביותי וערנותי, הולכתי אותו שולל." הוא סיפר לה את כל הענין, ועוד תיבל סיפורו בכמה גוזמאות, על מנת להבליט את פקחיותו וערמומיותו. "עכשיו, "המשיך בדבריו, "אתחיל לעבוד על חשבוני." הוא לקח את השק ורוקן ממנו את בלאותיו — "המציאות" שהביא, שישמשו לו בעתיד מלבושים "לתפארת" להיראות כסוחר בין הסוחרים. "ראי נא," אמר לאשתו, "איזה בגדים נהדרים קניתי בזיל הזול, והנה צרור כספי שנשאר לי עוד מהרווח שהרווחתי אצל תנחום בסיבוב זה, חוץ מן הבגדים."

צורל־טריינה לקחה לידיה את הבגדים אחד אחד, בדקה אותם במומחיות וראתה שפה ושם הם משופשפים, שאחר שילבשם פעם פעמיים ייקרעו, ופה ושם הם כבר צריכים תקון. "אין דבר," אמרה, "אני אתקן אותם ויהיו "כמעט" כמו חדשים, זאת תסמוך עלי, החברים שלך יראוך ויתפקעו עם תנחום ביחד". אחר כך נגשה אל השקית עם הכסף שעל השולחן, הוציאה את הכסף וספרה אותו, עמדה ותהתה: "הכיצד נתן לך תנחום כל כך הרבה כסף?"

— "נו, נו," ענה סנדר, "אל תחשבי שכל הכסף הזה מידו. הוא לא כל כך טוב לב. יש כאן כסף שהרוחתי מחוץ לידיעתו."

— "אבל אתה הרי אמרת שעוד לא התחלת לעבוד בתור עצמאי!"

— "נכון," אמר כמנצח, "אני תמיד הרוחתי מחוץ לידיעתו מצד המוכר."

— "ותנחום ידע והסכים לזה?"

— "ואת מתארת לך שאלמלי היה יודע היה מסכים? האם הוא משוגע? הלא הרווח שקיבלתי היה על חשבונו!" הסביר לה סנדר.

— "והוא לא תפס אותך אף פעם בעסק זה?"

— "ואיך את מתארת לך? אם היה תופס אותי היה מחזיק אותי והיה עוד מתחנן אלי שאמשיך לעבוד אצלו?"

— "אתה יודע מה שאני הייתי מייעצת לך?" אמרה צורל־טריינה, "אם זה ככה שזה מכמה שנים אתה מצליח להוליך אותו שולל מבלי שירגיש בזה, היה אולי כדאי יותר שתמשיך לעבוד אצלו, משתתחיל לעבוד בתור עצמאי? כי סוף סוף לא מוטלת עליך אחריות וסיכוני הסחר־מכר, שאפשר להכשל בהם במקרים רבים. אתה עצמך סיפרת לי איך שאחד הסוחרים פשט רגל כשנתפשטה מחלת הפה והטלפים בין בהמותיו. אז תאר לך — אם תנחום, עשיר עצום זה, נפל שדוד בפיות בהמותיו, כל שכן אתה, שאינך נחשב לעומתו אפילו כזבוב נגד הפיל ..."

— "לא! זאת אינני מקבל ממך. החלטתי משהו, אז אני לא נסוג מזה.

ואם את חוששת למחלת הפה — אני חושש למחלת הטלפים, שפעם אחת ירגיש בצעדי ואז יקפח את שוקיי ... נוסף לזה כבר נפרדנו ונתקתי עמו את כל הקשרים."

— "האם תמיד משתלמת העקביות והעקשנות? חשוב טוב!"

— "זה אצלי לא נקרא עקשנות, אלא רצון עז; ואין דבר שיעמוד בפני הרצון," אמר.

צורל־טריינה נתקפה פתאום בהיסטריה, וצעקה כאילו נפלה מהקומה הששית: "אוי, סנדרל, שכחתי לגמרי! אין לי אמנם שום תבשיל, כי אם אתה לא בבית אינני מבשלת בשבילי אף פעם, אבל יש לי מה לתת לך." היא פרסה מפה על חצי שלחן ושמה לחם ומלח, הוציאה צלחת עם גבינה, יצקה עליה שמנת והגישה לו לאכול. בינתיים תכננו תכניות ליום ראשון בבוקר, כאשר יצטרך להתחיל לעסוק במשא ומתן. עד אז היא צריכה להכין את בגדיו שיהיו ראוים לשימוש, וגם צידה לדרך.

פרק ארבעים ותשעה

משפחת סנדר פרה ורבה

היום ערב שבת. עקרת הבית עסוקה ביותר בהכנת מאכלי שבת מיוחדים, לכבוד היום ולכבוד בעלה המתחיל להיות סוחר עצמאי. והנה נזכרה פתאום שמחכה לה עוד עבודה גדולה — להכין את בגדיו שהביא. צריך לתקנם ולנקותם שיהיו לכבודו לשם ולתפארת. כשהגיע בין השמשות לבש לו סנדר, הבעל־בית החדש, הסוחר החדש, את בגדיו החדשים, שאשתו תקנה בתבונת כפיה עד שקיבלו צורה חדשה. אחרי שהדליקה את הנרות והוא עמד לצאת לבית הכנסת, הסתכלה בו כיצד הוא נראה, ראתה ושמחה בלבה על חריצותו, שהרוית כל זאת כמעט "כלאחר יד". גם סנדר שמח בראותו כי הטלאים כאילו נעלמו, ובגדיו נקיים ומגוהצים ונראים ממש כחדשים. כאשר נכנס לבית הכנסת, הסתכלו עליו בהשתאות — על הופעתו המסודרת במלבושיו החדשים. אכן, הנה בעל־בית חדש, חשב בלבו על עצמו. צורל־טריינה אשתו הצטערה שהיא לא יודעת להתפלל, אשר על כן אינה יכולה ללכת לבית הכנסת, שהיא תראה במו עיניה באיזה עינים מסתכלים על בעלה, כי אשה מבינה זאת יותר טוב מגבר; אבל איזו צורה יש לה בעמדה שם כמו עגלה, מבלי להתפלל כמו יתר הנשים?

כאשר עברה השבת, הכינה לו אשתו צידה לדרך ושקית עם חוט להחזיק בו את הכסף ולתלותו על צוארו הוא לקח את מקלו ותרמילו ושם לדרך פעמיו.

בהיותו עוד משרת אצל תנחום, כאשר נדדו ממקום למקום לקנות בהמות, הסתובבו הרבה בסביבות טלץ׳. הישוב הזה מאד מצא חן בעיניו, ונראה לו כמעיין מים שאי אפשר לרוקנו אף פעם. האכרים היו מפוזרים ברכסי ההרים ובמרומי הגבעות, רחוקים האחד מן השני מהלך של כמה שעות, וזהו דוקא מה שמצא חן בעיניו; כי זה גורם להם שלא ידעו בין ימינם לשמאלם, על כן אפשר לקנות מהם מציאות בזיל הזול. לכן החליט להתחיל לנסות שם את מזלו.

אבל למעשה הוא לקח על עצמו משימה קשה מדי, להיות גם סוחר וגם בוקר. עם כל נסיונו הרב בדבר היתה חסרה לו עזרה מעשית לאסוף את

הבהמות, לשמור עליהן, לספק להן צרכיהן וכולי. אבל לקחת לו משרת שיעזור לו לא רצה, מטעמים עניניים שהיו ידועים לו בתור בעל נסיון ... ברם, הוא השתמש בערמומיותו ובחנופה ובהגזמות שסיפר לאלה שקנה מהם, והם שעזרו לו להעביר את בהמותיו ממקום אחד אל משנהו, עד שאסף את כולן לתוך הכפר במקום אחד. משם כבר לא היה זקוק לעזרה, אלא הוא בעצמו ניהל אותן על מי מנוחות. תמיד הצליח להאכילן על חשבון אחרים, ברעותן בשדות זרים, עד שהגיע אל איזו עיר שהיה שם יריד ומכר את סחורתו.

כזאת היתה התחלתו בתור סוחר עצמאי, ובמשך שנתיים בלבד הצליח לחסוך רווח נקי של אלפיים זהובים, מאחר והוצאות אישיות כמעט ולא היו לו, כי לא הרשה לעצמו אף פעם להכנס לתוך מסעדה ולאכול ארוחה ממשית, או ללון במטה באכסניה רגילה, למרות שהיתה לו עבודה קשה ביותר שבוצעה תוך מאמצים על אנושיים. במשך התקופה הזאת אסף את רוב סחורתו בסביבות טלץ'. לא היתה כמעט פינה או אכר שלא ידע אותם, והוא ממש התאהב במקום הזה.

לשבחו ייאמר, שלא היה בעל תאוה לשום דבר. אמנם לא התנזר ממאכל טוב, מכוס יין, או כוס יי״ש, אם ניתנה לו הזדמנות להופיע במקרה על איזו חגיגה, חתונה, או ברית מילה וכדומה. במקרה זה ניצל את ההזדמנות בזריזות עד לקצה גבול היכולת. אבל אף פעם לא עבר על ״לא תחמוד״ כשראה מישהו ״מזיע״ באכלו מנת בשר שמן עם חזרת חריפה בכל תאבונו, למרות שגם קיבתו היתה מעכלת זאת בחפץ לב; או בראותו מישהו נוסע בעגלה וחוסך את כוחות רגליו, או שלובש מחלצות, או ישן במטה נקיה; אדרבה, הוא הסתכל על כל אלה כמו על בעלי תאוה, פשוט השתתף בצערם על שהם מבזבזים את כספם על תאוות שפלות, דברים המוציאים את האדם מן העולם, ולא יודעים כסף מהו. האם פרוסה של לחם תירס עם זנב של דג מלוח אינו מזון בריא ומזין? וכשמתחשק לך אי פעם להחליף את טעם האוכל — אתה עוטף את נתח הדג בפיסת נייר, מדליק את הנייר, ואחרי שנשרף אתה מרגיש בדג טעם גן עדן, כאילו היה זה דג מעושן ומטוגן, וכל המעדנים בטלים ומבוטלים. ״הם פשוט לא יודעים מה זה טוב,״ טען. ״איזה הבדל יש ביני ובין זה שאכל אותה ארוחה יקרה, אחרי שגמרנו לאכול את ארוחותנו?״ שאל מתוך לעג וביטול, ״האם יש חלון לבטן, שאנשים יבחינו מה הכנסנו בה, הוא ואני? ההבדל הוא רק בזה שהוא בזבז את כספו, ואילו אני, ב״ה, בעל בית על כספי. אחרי שגמרתי את סעודתי, אני שותה מים לרויה וממשיך ללכת הלאה בכוחות חדשים.״

פעם אחת, כאשר חזר מסבוב וסיפר לאשתו את חוויותיו — איך שסידר

את האנשים בשעת קניה ונפלאותיו אשר עשה בשעת מכירה, נזכר לספר בשעת מעשה על תכנית חדשה שהמציא. הוא פנה אליה: ״את שומעת, צורל־טריינה, דבר חדש לגמרי צץ במוחי. למה זה אנחנו יושבים כאן במקום נדח זה? מה קושר אותנו לכאן? מה לי פה ומי לי פה? למה אנחנו צריכים לבלות את חיינו פה במקום שמם זה? האם את חושבת באמת שבמקומות אחרים בעולם, החיים פחות נוחים מכאן? אדרבה, ההיפך הוא הנכון! הם יותר נוחים מכל הבחינות — יש מבחר יותר גדול בכל מיני מזונות, יותר קל להשיגם וגם יותר זולים. הנה עובדה! למשל, יש כמה דברים שאינך אוכלת, אלא כשאני מביא לך, ואם לא הייתי מביא לך, לא היית אוכלת כדוגמתם אף פעם.״

— ״זהו מה שאני טוענת,״ קפצה צורל־טריינה, ״אם אין אז לא אוכלים ומבזבזים פחות כסף ... או שמא אתה חושב שאם אהיה שם אז אני אקנה? אינך אלא טועה.״

— ״זה נכון,״ ענה סנדר מלא סיפוק על שאשתו קמצנית כזאת, אשת חיל במלוא המובן, חשב בלבו. ״אבל האדם הוא בסופו של דבר, אדם ולא חזיר, ואם יש רק קצת שכל, אפשר גם ליהנות וגם שלא יעלה הרבה כסף. ובנוגע לדירות — גם כן אפשר להשיג; אפילו יותר טובות ובפחות כסף. ולי יש בכלל מחשבה אחרת בנדון: אנחנו כבר לא נמצאים במצב כזה שנשב בבית כזה ובשכר דירה, יש לי ב״ה די כסף לרכוש לי בית משלי כמו יתר הסוחרים, שנהיה ״בעלי־בית״ כמו הסוחרים הגדולים.״

— ״אני לא מבינה. האם הבית עושה אותך לסוחר גדול ולא הכסף שיש לך, שמאפשר לך לקנות הרבה בהמות כמו סוחרים אחרים גדולים? אני מבינה להיפך, אם תקנה בית, יהיה לך פחות כסף, ולא ישאר לך כסף בכלל לשאת ולתת. ואז מה? תסתכל על הבית ותהנה ממנו?״

— ״אני רואה שאת מבינה עסק, ולהלכה את צודקת,״ ענה סנדר, ״אבל למעשה חשבוני שונה משלך. אני, למשל, מסתובב הרבה בטלץ׳, כפי שסיפרתי לך כמה פעמים, שמשם אני יונק את עיקר פרנסתי, מקום נוח מאוד מכל הבחינות. אם אנחנו היינו גרים שם, הייתי יכול להרויח יותר, וביותר נוחיות, כי הייתי יכול לרכז שם את כל סחורתי בלי מאמצים, וגם לנצל את העובדה שאני תושב מקומי, בכמה הזדמנויות טובות ביותר. הנה סיפרתי לך, למשל, על אותו יהודי הגר שם איך הוא מתעשר, איזה בית בנה לעצמו וכבר הביא לשם גם את גיסו, ולמה שלא נעשה גם אנחנו כמוהם?״

— ״גם הם סוחרי בהמות?״ שאלה צורל־טריינה.

— ״לא. לראשון יש לו חנות והוא מתעשר מיום ליום, והשני — אינני

יודע במה הוא עסוק. אולי גיסו לא נותן לו לפתוח חנות, כיון שאינו רוצה שיהיה לו מתחרה, או שהוא לא מן העולם הזה ...״

— ״אז אתה רוצה גם כן לפתוח חנות כמו הראשון? אני אגיד לך את האמת: אני מפחדת מזה. בחנות צריכים לדעת חשבון ולכתוב, ואני לא יודעת צורת אות או מספר, וגם לא בקיאה בחשבון. אני לא יודעת כמה הם 22. ואתה לבדך הרי לא תוכל לנהל עסק, בפרט שגם אתה לא יודע צורת אות.״

— ״לא חשבתי בכלל לעשות חנות. יודע אני שאין אנחנו מסוגלים לזה, ואין בדעתי להפסיק את עסקי שאין לי טוב ממנו. ובאשר ליתר החששות שיש לך מעזיבת מקום מגוריך — אותי את מכירה טוב, וחוסר ״שבת גוי״ אלה הם סתם שטויות. בן אדם מתרגל למקום שהוא נמצא בו, אפילו שתי בהמות מתרגלות ביחד, כל שכן האדם. ״שבת גוי״ יחסר לך? הלא כל העולם כולו מלא גויים, ובעד פרוסת חלה או כוסית יי״ש — אפילו הכומר יבוא לשרתך, בכל מקום ובכל זמן.״

— ״אתה יודע שאני סומכת עליך, יודעת אני שאחרי גבר כמוך אפשר ללכת בעינים עצומות לאן שתובילני, אבל בינתיים אי אפשר. יודע אתה שזמני ללדת מתקרב והמצב לא כל כך נוח.״

— ״זה לא כלום, כי אפילו אם נחליט לעבור לאיזה מקום יעברו עוד כמה חודשים עד שאמצא את המקום המתאים ונעשה את הסידורים לעבור, עד אז כבר יהיה לך בן זכר בן רבע שנה,״ סיים בצחוק.

— ״בן זכר! אחרת אתה לא רוצה, ומה יהיה אם זו תהיה בת?״

— ״על זה לא חשבתי ולא רוצה לחשוב. אמרתי לך כמה פעמים שאני רוצה בן!״

— ״טוב, נו, שיהיה בן כרצונך, אם אתה מתעקש דוקא. נעזוב, איפוא, את הויכוח הזה ונמשיך בתכניותנו,״ המשיכה ביתר רצינות, ״באופן עקרוני אין לי התנגדות, אף על פי שקשה לי להפרד מן המקום הזה בו בליתי את כל ימי נעורי. לך קל שהרי אתה מטייל בכל העולם הגדול, אבל אני לא מכירה שום פינה מחוץ לכפר הזה. מי יודע איככה אצליח להתרגל למקום החדש. אבל מה אני לא עושה בשבילך?!״ בזה ייפתה צורל־ טריינה את כחו של סנדר שיתור אחרי מקום מנוחה חדש.

לסנדר היו הזדמנויות שונות לסייר בהרבה מקומות, אמנם לא בדיוק כפי שאשתו התבטאה ״שהוא מטייל בכל העולם הגדול״, כי העולם הגדול שהוא הכיר היה בסך הכל ... כגודל ההרים שבסביבות טלץ׳, ובמקום ההוא החליט לקנות שביתה עולמית. אחרי שהתקשר עם גורמים שונים, נודע לו מפיהם על גוי אחד, הידוע בשם מולדובן דומיטרו, שיש לו בית באמצע

הכפר והוא רוצה למכור אותו. הוא הלך אליו בזריזות והודיע לו שהוא מעונין לקנותו. בית זה היה ישן וריק, מכיון שבעל הבית התגורר בביתו שבחוותו מחוץ לכפר. הוא בא עם סנדר והראה לו את ביתו,שלא היה כל כך גדול, אבל לעומת בקתתו בה היה גר, נראה לו בית זה כרחב ידים. המקום מצוין, בדיוק בטבורו של הכפר, מול ביתו של משה, על פרשת דרכים ממש. בית זה מאד מצא חן בעיניו, ואחרי משא ומתן ממושך השתוו במחיר של שש מאות זהובים. סנדר עשה לו חשבון משלו — הבית עומד בהצטלבות הדרכים; כל מי שהולך לשוק עם בהמה למכירה מוכרח לעבור דרך דלתו, וכך יקטוף הוא את ראשית ביכורי המסחר. בקניה זו טמונה ההצלחה הכי גדולה כיון שהאיכר עדיין אינו יודע את מחירי השוק. לרוב היה לו לגוי חשבון, שאם מזדמן לו למכור את בהמתו בבית, משתלם לו למכור אותה יותר בזול, כי אינה דומה מכירה זו למכירה בשוק — כי עד שהראשון מוכר בדרך הליכתו ומכניס את כספו בכיס אפונדתו וחוזר לביתו, מתייגע האחרון לכתת רגליו עם בהמתו, מפסיד יום עבודה, משלם דמי כניסה לשוק, דמי סרסור, דמי "אלדמאש" (תשר), שתיה לחברים וכולי, ויוצא שכרו בהפסדו.

במקרים רבים הוא מצליח למכור בהמתו במחיר טוב, והוא יוצא לקנות כמה פכים קטנים מתנות לאשתו וילדיו, נפגש עם איזה ידיד או שכן, שנמצא כאן עם עגלה ורוצה לקחתו הביתה. כאשר הוא צריך להכנס לתוך הפונדק, איפה שהעגלות חונות, הוא פותח לו את תרמילו ומוציא משם את האוכל שאשתו הכניסה לו, מתישב על יד שלחן ומתחיל לאכול. בינתיים נכנסים חברים, ידידים ושכנים שאורבים לו מזמן, היות ושמעו שמכר בהמה, והוא צריך לתת שתיה במקרה כזה, כי האדם לא יכול להיות חזיר ... ואז הוא נאלץ להזמין בקבוק משקה בשביל כל אחד. רק ההתחלה קשה וזה מסתיים רק כשהוא מתעורר, ואז כבר אין לו, לא בהמה, לא כסף, ולא ראש ... נשארו רק הפכים הקטנים בתרמילו. הוא חוזר לביתו בידים ריקות, כשהוא בעצמו צריך למלאות את מקום הבהמה. על כן היה שמח כל אכר אם הצליח למכור בהמתו טרם הגיע לשוק.

סנדר הכיר את הליכי המסחר ולכן העריך מיקומו של הבית הזה לנקודה חשובה ביותר. הוא לא טעה בחשבונו, בפרט כשראה את הבית הגדול שבנה משה וידר ממול וחנות גדולה מלאה עם סחורה, וכבר יש לו גם עדר בהמות ושדות ומשק גדול, וכל זאת רכש לו שם.

אחרי שהעיסקה נגמרה בתקיעת כף ושתיית "אלדאמאש" כדרך התגרים במקום, עוד התנה סנדר תנאי אחד עם המוכר — עד שאשתו לא תבוא גם היא לראות ולתת את הסכמתה אין תוקף לעסק. המוכר קיבל את

התנאי, בתנאי שאשתו תבוא בעוד שבוע אחד, ובזה נפרדו. סנדר נסע לביתו במצב רוח מרומם והביא לאשתו את הבשורה על הקנין שביצע, ועדיין הקניה תלויה.

צורל־טריינה נרתעה מרוב הפתעה והיסוס, אבל הסכימה לדברי בעלה. ״מתי אני צריכה לנסוע?״ שאלה, כאילו מדובר כאן בביצוע פקודה.

סנדר ענה: ״אי״ה בשבוע הבא.״

— ״טוב שיהיה כך, אז ניסע ביום ראשון.״

— ״רצוי שנגיע לשם אחרי הצהרים, כי אז היהודי יהיה עסוק עם השיכורים ולא ירגישו בנו. על זה אנחנו צריכים להיות מאוד זהירים, מאחר שהם עלולים לקלקל לנו את הקניה.״

ביום ראשון נסעו שניהם לטלץ'. בדרך שוב הזהיר אותה שמאחר שהבית נמצא בדיוק מול הבית שהיהודי גר בו, רצוי שלא להסתובב הרבה ברחוב מסביב לבית, כדי שלא ישימו לב עליהם. ״נכון,״ אמרה צורל־טריינה, ״אתה באמת פיקח וחרוץ מאוד, מאין כמוך.״

כאשר הגיעו שמה ראתה צורל־טריינה את הבית והמגרש מסביב לבית והקניה מצאה מאוד חן בעיניה. בינתיים הגיע גם בעל הבית וסנדר הוציא מתוך שקיקו, שהיה תלוי על צווארו מתחת לחולצתו, שלוש מאות זהובים ונתן למוכר. תוך כדי כך סוכם ביניהם שבעוד חודש ימים יחזור עם יתר הכסף ויחתמו על השטר בו יעבור הנכס על שמו. ובזה חזרו סנדר ורעייתו לביתם. אחרי שהגיעו לביתם הודיעה צורל טריינה לבעלה שאינה חשה בטוב. ״נדמה לי, שמתקרבת לי שעת הלידה״ אמרה.

— ״מה פתאום?״ שאל סנדר, ״הלוא אמרת לי שהמיילדת העריכה שיש לך עוד יותר משבוע?״

— ״היא טעתה, כנראה,״ ענתה לו, ״או שטלטולי הדרך קרבו את הזמן. ועכשיו אינני נותנת לך לזוז מן הבית, כי לא אוכל לדעת בדיוק מתי שאהיה זקוקה לך.״

— ״אם כן, הכיני את כל הדברים הנחוצים לך בשעה זו.״

— ״לזה אל תדאג,״ אמרה צורל־טריינה, ״לכל זה אני דאגתי עוד מקודם. הכל מוכן לסעודה, אפילו למצרכי בישול ואפייה ואפילו קטניות לשלום זכרי.״

— ״יפה מאד,״ ענה סנדר, ״ידעתי שאשת חיל את והכנת הכל בשביל בנך.״

— ״לא בשביל בני,״ הפסיקה צורל־טריינה את דבריו, ״אלא בשביל בנך. כי אני מחכה לבת.״

— ״מילא, למה נתווכח?״ ענה סנדר, ״שלי — שלך, שלי ...״

עוד בלילה הזה הזעיקה צורל־טריינה את בעלה מתוך חבלי לידה שתקפו אותה, שילך להביא את המיילדת, והוא הלך לקרא לה בזריזות.

המיילדת הגיעה והשעה לא ארכה ונשמעו קולותיו של הבן הנולד למזל טוב, כרצונו של סנדר. בליל שבת חגגו את ה״שלום זכר״ אחר כך ״ליל השימורים״, ואחריו ״ברית מילה״ כדת, ויקרא שמו בישראל: צבי בן מורנו ר׳ סנדר, והבית נתמלא אורה מהופעתו של הרשל הקטן.

אחר כך נסע סנדר לטלץ׳ ביתר מרץ לגמור את הקנין, וזה נגמר בהצלחה רבה. הוא חזר לביתו עם החוזה בידו וסיפר לאשתו אותות ומופתים איך שהוא הוליך שולל עד הרגע האחרון את השכן היהודי, כשהבית נמצא תחת האף שלו ממש, ולא נודע לו כלום על כל העסק: ״עד שלא נכנסתי אליו אני בעצמי, והודעתי לו בתמימות על רכישת הבית.״

— ״למה נכנסת להודיע לו? כל כך נחוץ היה לך הדבר?״ שאלה.

— ״סמכי עלי, אני יודע מה שאני עושה. תגידי, צורל־טריינה, מה שאת רוצה,״ הוסיף בגאוה, ״כמו שאת רואה, יש שכל בראש זה. היית רואה איך ניסו להסתיר את קנאתם ממני. אם לא הייתי מסתיר מהם את הקניה מראש, בודאי שלא הייתי מצליח להשיג את הבית, ואילו אחרי שהשגתי אותו, לא היה לי שום ענין להעלים מהם, היות וזה לא יכול להשאר בגדר סוד, והם לא יכולים כבר להזיק לי. אם כן יותר טוב היה להודיע להם, כי הרי נהיה שכנים, ואף פעם אי אפשר לדעת אולי נהיה זקוקים לו אי פעם. מוטב, איפוא, שנהיה ביחסים טובים. מעניין היה לראות על פרצופיהם את אכזבתם.״

— ״בכל זאת, ׳איפה שיש תורה יש חכמה׳. יש להודות שאין חכם ונבון כמוך, שאפשר לסמוך עליך. זאת אמרתי מכבר,״ אמרה צורל־טריינה בהערצה.

כעבור חודש ימים ארזו סנדר וצורל־טריינה את חפציהם, העמיסו אותם על עגלה ועברו בשעה טובה לגור בטלץ׳. בהגיעם שמה סדרו את ביתם לפי מיטב טעמם, והיות שלמשה היו לו מוניטין במצות הכנסת אורחים, פתחו גם הם את ביתם לפני אורחים — קבצנים, עוברים ושבים — אם לשם מצוה ואם לשם פרסומת.

סנדר אמנם התפעל כיצד הצליח להוליך שולל את משה, ושמח שמחה גדולה על הקנאה הגדולה שקנא בו, בהעלימו ממנו קנייתו — אבל להלכה ולמעשה ההיפך היה נכון. משה ורחל שמחו לקראתו שמחה גדולה, כעל אדם הכי קרוב אליהם, וחיכו לו בכמיהה גדולה ועל עוד כאלה וכאלה. מה שהיה שייך לפרנסה, אפילו אילו היה משה צר עין וחרד על פרנסתו,

הלא זה לא נגע בכלל בפרנסתו. אבל גם אם היה פותח לעצמו חנות לא היה מקנא בו, כי היה מקום לעוד מתחרים.

סנדר נכנס לעסקו בראשו ורובו וגם הצליח. במקומו החדש הראה את עצמו כיהודי בקי ורגיל בתורה ובמצוות, ואם משה היה קמצן בדיבורים, הרי עלה עליו סנדר פי כמה במידה זו, אבל לא מתוך אותה סיבה. משה היה מעולם המעשה, טרוד בעסקיו במשך כל זמנו. בדברי תורה לא היה ידען גדול, אם כן על מה ישוחח? סתם לפטפט לא אהב. לא כן סנדר; אם משה לא היה ידען בדברי תורה, הרי סנדר היה הרבה פחות ממנו! הוא היה בור אפילו במילי דעלמא. כששמע אנשים מדברים על פוליטיקה עולמית, או על בעיות הציבור היהודי לא התערב אף פעם. בתורה שבכתב לא היתה לו השגה, ואילו "תורה שבעל פה" ידע רק סוג אחד — עסקי פה ממש, זאת אומרת להתלוצץ. כשהגיע בין אנשים שדרכם היה להתלוצץ, אז הוא ישב בראש והראה את כחו הרב. כי אכן מומחה גדול היה בדבר. הצרה היתה רק שבינתיים לא היה לו עם מי להתלוצץ וגם לא היה לו על חשבון מי להתלוצץ. על כן נאלץ לאגור את כל ליצנויותיו במוחו, ורק כעבור כמה שנים התחיל המרץ לפעול במקצוע זה.

פרק חמישים

שלושת אבות הישוב

אלה היו שלושת מיסדי הישוב היהודי ועמודיו. טרם נתחיל להכניס את קוראינו לתוך טרקליניהם, להכיר את משפחותיהם ואת התפתחות הישוב בכלל והתקדמותם בחייהם בפרט, עלינו להציגם מקודם לפני הקורא בתוארם, בהשגותיהם, אופיים, מעלותיהם וחסרונותיהם.

הראשון היה משה וידר, אותו הכרנו בראשית דברינו. אנחנו אמנם מכירים, פחות או יותר, אותו ואת רעיתו רחל. הוא היה בעל צורה יפה, פנים עגולות, עם זקן שחור ופאות בלתי מטופחות. גובה ממוצע, שמנמן, בעל גב רחב, איש רציני, בעל השגות עממיות. לא היה למדן, אדרבה, הרבה פחות מזה, וחוץ מקצת קרוא וכתוב באידיש וכתובת בלועזית וקצת חשבון שהיה דרוש לו לעסקיו, לא היתה לו שום השכלה. הוא חשב הרבה יותר ממה שדיבר, היה בדרך כלל איש מעשי, לא איש דברים. וכשם שקמץ בדברים, כך לא בזבז שום דבר. קיבל כל אדם בכבוד הראוי לו, בפשטות, בלי אדיבות מלאכותית, בלי חנופה או התפארות, אלא כדבר המובן מאליו, כיהודי הפורע את חובו באשר הוא יהודי; בפרט כשהוא היה היחידי במקום מבודד זה, שנמצא בדרך כה ארוכה ומשעממת, והוא היה היהודי היחידי ששימש כנר לרגלי העוברים ושבים, יהודים מכל הסוגים והמינים: סוחרים, קבצנים, חסידים ואדמורי״ם, כל אחד נתקבל בכבוד הראוי לו, כי הרי לשם זה נשלת לכאן.

אותו הדבר היתה גם רעייתו רחל. היא לא הסיחה דעתה מדברי הרבי שהתנה עמהם את התנאי לפני בואם למקום הזה. בחיצוניותה דומה היתה לבעלה כמעט כמו אח ואחות. נמוכה ושמנמונת, שמלותיה פשוטות אבל נקיות. כעקרת בית חרוצה במלוא מובן המלה, דאגה שכל דבר יהיה במקומו הנכון ובעתו, אם זה היה בחנות, בבית או בחוץ, ברפת או בחצר, בבית המרזח ובמטבח. אך יותר מזה הצטיינה בתור אם ומחנכת לילדיה. כל המקומות העידו שהם עומדים תחת פיקוח של אשת חיל, שעיניה צופיות בהליכות ביתה ומשוטטות בכל המשק, ושום דבר לא נעדר מתשומת לבה.

הם באו לטלץ׳ עם שלושה בנים וכאן, במקומם החדש, נולדו להם עוד שתי בנות: מירל ורבקה.

השני היה גיסם, אברהם־יצחק הרפנס, בעלה של גיטל, אחותו של משה. הוא היה איש גבוה וצנום. בעל קומה זקופה וישרה עם שרירים חזקים ועינים שחורות ופקחיות. בעל עצבים רגועים ומזג מתון. תמיד היה מרחף חיוך קל על שפתיו. אף פעם לא נשמע דיבורו בקול מצוה, צעקה, או רוגז; אפילו עם משרתיו לא דבר בנימה של ציווי. רגיל היה לומר אמרות שנונות בתמימות ובחן טבעי. דעתו היתה מעורבת עם הבריות בין בהיותו בביתו ובין בחברה; אף פעם לא היה משעמם בקרבתו. האנשים נמשכו אחריו כאשר תעשינה הדבורים הנמשכות אחרי הדבש.

גם הוא לא היה למדן, אבל היה יודע ספר. את עתו שעמד לרשותו ניצל להגות בדברי תורה. היו לו שעורים קבועים ברמה של בן תורה בדרגה עממית, כמו ״חק לישראל״ מדי יום ביומו, מדרשים, עין יעקב, ספרי מוסר, חסידות וכדומה.

ניניו ונכדיו אהבו להסתובב סביבו ולהמצא בקרבתו, אפילו כשהיה כבר זקן. כשהוא סיפר איזו עובדה, היה מתארה לפני שומעיו בצורה כזו, שנדמה היה להם כאילו הם רואים תמונה חיה לפני עיניהם.

כאשר התפלל בתור שליח צבור, כל הקהל עשו אזניהם כאפרכסת ,ועמדו ברתת כאילו שומעים את הכהנים בדוכנם ולויים בשירם וזמרם. הוא לא היה חזן מקצועי, גם קול חזק לא היה לו, אך היה בו יותר מזה — כל לחן, כל סלסול קול שיצא מגרונו, היה מלא חן וטעם.

גורלו לא פינק אותו. בעודנו נער כבר הועמס על צוארו העול הכבד של דאגה לקיומו הכלכלי. היתה בו הרגשה עמוקה של יראת שמים. היה תמיד נקי כפיים ובר לבב. הוא לא הלך שולל אחרי המוסכמות של ״המוסר המסחרי״ בחברתו. בתחילה המשיך גם אחרי חתונתו בעסקיו, לקנות תוצרת מהאכרים ולמכור אותה בשוק, עסק שהכניס לו פרנסה צנועה, אבל ללא הרבה נחת. אחרי שכבר התחתן היה רוצה להפסיק בעיסוק הזה, שדרש ממנו להיות נע ונד כל השבוע משוק אחד לשני, אבל לא מצא עסק מסחרי שיהיה לפי רוחו. בכל הזדמנות של פגישה בין שני הגיסים, תמיד שידל משה את גיסו שיבוא להתישב בטלץ׳ ולהתפרנס ממשא ומתן, כדרכם של רוב היהודים. ואכן הוא הרבה להסתובב בכפר והמקום דוקא מצא חן בעיניו. הוא אהב את חיק הטבע, ההרים והגבעות שעטרו את הישוב שפעו מעינות והעמקים עטפו בר. הנופים הקסימו את עיניו. אבל הוא חפץ להתפרנס מעמלו בנקיון כפיים. הוא טען שאם הסוחר רוצה להרויח ואף להתעשר, ולהשיג את העולם הזה, הוא מוכרח לוותר על העולם הבא, כי שניהם ביחד

אינו יכול להשיג. לכן בחר בעבודת החקלאות, למרות שהיא קשה. "הלוא לשם כך ברכני ה' בכח גופני," אמר.

אף על פי כן היה לו מזל לעשות חיל וליהנות גם מן העולם הזה, למרות שלא היתה לו השאפתנות להתעשר. הוא התחיל אמנם, כדרך החקלאים, ביגיע כפיו בלבד. אבל לבסוף זכה והתעשר בנכסי דלא ניידי, בצאן ובקר ובמשק גדול.

רעייתו גיטל נאלצה לוותר על תכניותיה, למרות שלא יכלה לתאר לעצמה שאפשר לחיות בלי חנות, ושיהודי חקלאי הוא מין יצור שכדוגמתו לא נשמע בעולם, כי חקלאות היא עבודה גויית. אף על פי כן נכנעה לרצון בעלה, בפרט כאשר בתחילה עשתה לה חשבון שהוא יעסוק בשלו והיא בשלה — בחנות, במקח וממכר — אבל טעתה, כי עבודת המשק העסיקה אותה יותר מדי ולא היה באפשרותה להגיע לידי זה שתפתח חנות, כי המשק החקלאי הוא גדוש עבודה, ואין זמן אפילו לנוח. סדר יומם היה מחייב השכמה לפני עמוד השחר, בחורף ובקיץ ללא הבדל, בכדי לתת מספוא לבקר ולסוסים; אחרי כן נכנסים פנימה ולוקחים ספר ביד, ללמוד קצת, לומר כמה מזמורי תהלים ושערי ציון, וכשאפשר להבחין בחוץ בין תכלת ללבן, הולכים להתפלל. עד שהוא גומר את התפילה, עקרת הבית מכינה את ארוחת הבוקר אותה אוכלים בחטיפה, ומכינה צידה לדרך לכל יום העבודה בשבילו ובשביל המשרתים והפועלים, להבדיל. הוא רותם את סוסיו בעגלה, השפחה מעמיסה על העגלה את כלי העבודה ולבסוף מגיע גם המשרת, ממנו נמנע ללון בבית אדוניו. לעומת זאת, השפחה היתה לנה בבית אדוניה, כי בלעדיה יותר קשה להיות, כיון שהיא עוזרת על יד עקרת הבית לחלוב את הפרות, לנקות את הרפת, להאכיל ולהשקות את העגלים ואת העופות, סדור הבית הילדים וכולי. השיבה מן השדה איננה קבועה תמיד באותה שעה, זה תלוי בעונה וגם במזג האויר. יש וגומרים את העבודה עם ערוב השמש, יש ומגיעים לפנות ערב בשעת תפילת מנחה, ויש שעובדים בערב עד בוש.

ארבעה בנים ובת אחת נולדו לאברהם־יצחק. ראובן־יואל הבכור ומשנהו אנשל, ואחריהם שלמה, ישעיה־ברוך ואחותם לובה. חוץ מן הבכור, נולדו כולם בטלץ' וגדלו שם. אולם טרם שהגיעו לגיל הבגרות, ויתר אברהם־יצחק על עזרתם בעבודת המשק ושלח אותם לסיגט, שילמדו שם בישיבה ויתחנכו להיות תלמידי חכמים. רק את בן הזקונים שלו השאיר בבית ולא שלחו לישיבה, אחרי שהבחין בו בברורות כי הוא חסר כשרונות ללימוד של בן־ישיבה.

עם כל חריצותו והצלחתו לא הגיע אברהם־יצחק מעולם לעושרו של גיסו,

משה, שנכסיו רבו ועצמו מיום ליום. הדבר ידוע שמיגיע כפיים אי אפשר להתעשר כמו מתכסיסי מסחר. אבל אברהם־יצחק היה שבע רצון מהברכה שראה במעשה ידיו, כי מטבעו לא היה אץ להעשיר. בעבודת נמלים וחיי צנע רכש לו חלקת שדה ועוד חלקה, עד שבמשך ארבעים שנה, נחשב בין העשירים הגדולים במקום.

כאשר משפחתו גדלה וראה ברכה במעשה ידיו, נאלץ היה להרחיב את ביתו. כעבור שבע שנים אחרי שהתישב בטלץ', בנה לו בית גדול ורחב ידים, שיהיה ראוי לפתוח בו גם חנות, כלומר, עם דלת אל הרחוב (כי זה היה סמל של בית יהודי), אולם לא עשה זאת לשם חנות, חס ושלום, ובחדר הזה לא השתמשו, כי בין כך היה מיותר, אבל לא עמד הרבה זמן בריקנותו, כי כעבור שנתיים השכירו חצי הבית (כולל החדר שנבנה לשם חנות) בשביל הדואר שנפתח בטלץ', אחרי שלא נמצא בית יותר מתאים למטרה זו במקום. כעבור שמונה שנים עבר הדואר לבנין מיוחד שנבנה לשמו ואחרי כן נפתחה שם חנות יפה. בכך נתמלא איפוא, חלומה של בעלת הבית שראתה תמיד בדמיונה שיהיה חנות בביתה. היא ניבאה ולא ידעה מה ניבאה, כי את החנות לא פתחה היא ולא בנה אלא בן בנה, אחד מנכדיה שנתנו לו את המקום לפתוח בו חנות, ודוקא נהנו מאוד ממנו.

השלישי היה מיודענו סנדר, שבדרך כלל קמץ בדבורים. הוא לא אהב לדבר, ועל עצמו — מכל שכן. גבו כפוף היה במקצת, קומתו ממוצעת, זקנו האדמוני עשוי תלתלים מסולסלים שמסרק ומברשת לא עלו עליהם מעולם (מחשש שלא להשחית ח"ו שערה אחת), ולכן היה כל כולו קליעות־קליעות בלתי מטופחות, ועיניו אפורות וערמומיות. בדרך כלל נראה לאדם שקט ואדיש, כאיש שאינו יודע לחשוב, שום דבר לא מעניין אותו ולא איכפת לו. מין מבט של מי שאינו בקי בהויות העולם הזה. כל היום החזיק בפיו את מקטרתו הארוכה עד מתחת לטבורו, שפתיו מוצצות ועיניו בוהות. מדקדק היה במצוה קלה כבחמורה; לבושו חסידי לכל פרטיו; דלתו היתה פתוחה לפני עניים עוברים ושבים. ידוע היה לכל מכיריו שאינו עושה שום דבר בלי ידיעת רבו והסכמתו, ואינו זז מהדרכתו אפילו ד' אמות, מבלי להרהר אחריו, חס ושלום. כמו כן כיוון את כל תנועותיו לחקות את רבו, שהוא היה בין היושבים סמוך לו וממקבלי השיריים ישר מידו. ממנו למד את כל תנועותיו, וכמו שרבו התפלל בקול דממה דקה כך גם הוא לא השמיע את קולו ... והחמיר בזה עוד יותר מרבו.

ספרייתו לא היתה גדולה ביותר, אבל מגוונת. היא הכילה סידור תפילה, תהלים, חמשה חומשי תורה מתורגמים בעברי־טייטש, מחזורים, קינה וסליחה, הגדה של פסח, כמה ספרי סיפורי מעשיות של צדיקים באידיש,

לוח שנתי וכדומה. ספרים נשיים לא היו בביתו כי אשתו לא ידעה לקרוא.

עניו היה מאד. לא נדחף לעבור לפני התיבה ולהיות שליח ציבור בתפילה אף פעם, לא בימות החול וכל שכן לא בימי שבת ויום טוב, ואף לא בימי הזכרון של הוריו. מרוב חרדת הקודש לא נשמע קולו בבואו פנימה אל הקודש. גם הברכה בעלותו לתורה נאמרה על ידו בלחש, כך שאפילו אלה שעמדו על ידו לא יכלו לענות אחריו אמן. מן המוסכמות היה בצבור שהתנהגותו זו, היא מחמת רגשות חרדת הקודש ויראת הכבוד שהוא חדור בהם כלפי מקום הקודש, כפי שקיבל מרבותיו שממימיהם היה שותה. ברם, ליצני המקום, שהיו דוקא מתלמידיו שלמדו ממנו מקצוע זה, טענו שזה לא מחמת ענווה וחרדה אלא סתם מתוך עם־הארצות; שאינו יודע לקרוא אף שורה אחת בלי שגיאות, ואינו רוצה להצחיק את שומעיו על חשבונו. כמובן שלא כולם קיבלו סברה זו, והיו כאלה שהכחישו זאת, מאחר שהליצנים לא יכלו להוכיח את דבריהם שנאמרו מתוך השערה בעלמא. אולם הללו טענו: אם כדבריכם שמחקה הוא את רבו, הלא בפירוש שמענו את הרבי כשבירך על התורה, אז מה? כלום הוא אפוף רזין יותר מרבו? אולם אלה ואלה מודים שהיה ריק מתורה, ולא היה לו אפילו מושג על פרשה אחת מפרשיות השבוע. לעומת זאת היה מומחה גדול בליצנות ומלא ערמה ומזימה למשוך את לב האכרים, לצוד אותם בדברי חנופה כדי לרכוש את אימונם, ולהוציא מידיהם כל דבר שהוא היה מעוניין בו.

גם אשתו צורל־טריינה היתה חרוצה ופקחית ותלמידה טובה. היא תפסה מבעלה את חלקלקות לשונו, ולמדה להיות לו עזר לצדו. כמו כן למדה לקבל את הבאים אליהם בסבר פנים יפות.

עיקר מסחרו היה בבהמות: בקר וצאן, סוסים וחמורים, והיה מומחה גדול במקצועו. הואיל וסביבה זו היתה עשירה באוצרות טבע שונים, כולל מגוון גדול של מיני בעלי חיים, הכניס מסחר זה רווחים גדולים. האכרים היו פזורים על פני כל הסביבה בתוך משקיהם, מרוחקים זה מזה ומן הישוב. היו כאלה שכמעט ולא היה להם שום קשר עם העולם, ובענין מקח וממכר לא היה להם מושג על ערך הסחורה שמכרו. ולכן כשקונה היה בא אליהם הביתה לקנות מהם מה שעניין אותו, והציע להם מחיר שנדמה היה לו למוכר שהוא מתקבל על הדעת — מה עוד כשהקונה ידע להתחנף אליו ולדבר אתו בעגה ההמונית המובנת לו, ומכל שכן אם ידע גם לתבל את דבריו בהלצות רמזניות מפולפלות, ולבדח את אשת המוכר — אז רכש אצלם את מלוא האימון והוציא מהם את כל מה שרצה ואיך שרצה.

היו עוד תכסיסי אונאה שונים שהכניסו רווחים גדולים לכיסו של הקונה, כגון: בימים ההם שולמה הסחורה, לרוב במטבעות של כסף ושל זהב.

שטרות כסף לא היו במחזור כלל. ומאחר שהיו גם מטבעות של נחושת, והללו כשהם חדשים, נוצצים הם כמו מטבעות זהב. הצד האחד של מטבע הנחושת של פרוטה, היה זהה למטבע זהב של עשרה כתרים; ומטבע נחושת של שתי פרוטות, היה זהה עם מטבע זהב של עשרים כתרים. ואז הקונה החרוץ "טעה" והכניס בין מטבעות הזהב מטבע או שנים של נחושת, והמוכר התמים לא ידע אפילו להבחין, כי לא ידע שקיים במציאות מקום לטעות כזאת. הוא קיבל איפוא את הכסף בשמחה רבה, צרר אותו במטפחת והכניס אותו בארגז, שם היה מונח מטמון כספו שהצטבר מחסכונותיו שלא היה דרושים לו להוצאותיו היום יומיות. מעולם לא נגע בו רק כשהיה לו להוסיף עליו, כלומר, כשמכר עוד והוסיף על הישן או על הישן נושן, ורק אז הרגיש בדבר, שכמה מטבעות לא נוצצים והם דומים לפרוטות. אך לא היה יכול לדעת מעתה מי "סידר" אותו ומתי. היו מקרים שלא נודע לו אף פעם, רק ליורשיו כשבאו להתחלק בירושה, נודע על קיום מטבעות כהות בין הנוצצות.

כמו כן היו מקרים כשהסוחר העביר עדר בהמות שקנה אותן זה עתה, אסף אותן בדרך מבין האכרים, ובדרכו נתקל בבהמה תועה בדרך או רועה לתומה, ואז הזמין אותה והכניסה בתוך העדר שלו בין שאר הבהמות ... שלא תשתעמם לבדה בשדה, או שלא תפול חלילה קרבן טרף לצפרני איזו חיה רעה. כמו כן היו מקרים שהקונה עבר עם בהמותיו על יד עדר בהמות שרעו באפר בהשגחת צוות רועים, והרועים שהופקדו על שמירת העדר גנבו בהמה מן העדר שלהם ומכרו אותה, כמובן בחצי מחיר, אחרי שהכינו לעצמם ראיות "ברורות" המוכיחות שהבהמה נטרפה. הכסף היה חסר להם בכדי "להרטיב את גרונם" שנתיבש במשך הזמן מרוב פיהוקים ונשיפות בחליל ביער המשעמם.

מתכסיסי רמיה כאלה וכדומה, פרח הסחר־מכר והצליח, למעלה מן המשוער. הסוחרים התעשרו בלי מאמצים גדולים ובלי להזדקק לחכמה ותבונה. כך הצליח גם סנדר להתפרסם בין בעלי־הבתים אנשי השם, כאיש צנוע ושקט. אמנם לא בתור סוחר גדול, אבל בעל־בית מבוסס, שבמשך הזמן התעשר והשתרש במקום, לא פחות משאר היהודים שכניו.

איש זר שראה אותו בבוקר בלכתו לבית הכנסת, או בבואו משם עם נרתיק הטלית והתפילין תחת שחיו — ומכל שכן בשבת, כשהיה לבוש קפוטת משי וחגור אבנט רחב, מעוטף בטליתו ועליה עטרת־כסף קלועה, רחבה וארוכה (לא היה עירוב במקום על כן הלכו כולם עטופים בטליתותיהם לבית הכנסת) ושטראמל נאה חבוש לראשו — יכול היה בקלות לטעות ולחשוב שעובר לפנינו איזה רבי מפורסם, או לפחות "בנן של קדושים",

למרות היותו עם הארץ גמור ובור לכל דבריהם.

עסקיו המפוקפקים לא הפריעו לו להיות חסיד מקורב אצל הרבי שלו ולשבת ליד ימינו בין ראשי הקרואים ולעצום את עיניו בשעה שהרבי השמיע את תורתו, כאילו מתרכז הוא במוחו, להבין את עמקות הרמזים שהרבי משמיע, ומי יודע אם היו עוד רבים כמוהו ... שהבינו את השפה שנאמרה ברמז.

כך ישב לו סנדר בבית הכנסת באין־אונים, מבלי להשמיע את קולו. אולם לעומת זאת בחוץ, בין יושבי הקרנות, שונה היה מעמדו לחלוטין. שם נהפך האיש ויהי לגמרי לאחר. שם היה הוא לראש המדברים והראה את כחו כי רב הוא. אמנם גם שם לא דיבר הרבה, אבל כל מלה שלו היתה "תורה שלמה". בדיחותיו קלחו בסגנון מרוכז ותמציתי ושומעיו הטו את אזניהם (כי לא דיבר בקול רם), שלא לאבד מלה אחת מן המרגליות שפיו מפיק. הם התבשמו מאמרותיו או פעולותיו, והוא נהנה מזה שאחרים נהנו ממנו. היתה לו הנאה מיוחדת כשהעמיד למישהו איזה מכשול לרגליו. ואם הדבר הצליח והלה אכן נכשל, אז לא היה קץ להנאתו, בראותו את הנכשל מתמוטט וכמעט שלא שבר את ראשו. היתה לו עוד מעלה יתירה, שלא התקנא "בתלמידיו" אפילו כשהוא בעצמו סבל מזה. אדרבה, עוד נהנה מזה כשזכה לראות שתלמידיו שהעמיד מצטיינים ואף עולים עליו בחריצותם ... כך חינך את יוצאי חלציו וחבריו.

תעלוליו של סנדר לא תמיד הצליחו. במקרים מסוימים אף נפל בעצמו בפח יוקשים, בו זמם ללכוד את זולתו על ידי הפיכת צערו לחוכא של ליצנות. כך קרה הדבר כאשר ילד חכם מילדי המקום, שהתפרסם בפקחותו, היה לו טבע להתעמק במחשבות, לשקוע בהרהורים ואגב כך תמך את סנטרו בידו. אמו העירה לו כמה פעמים להגמל מהרגל זה כיון שזה לא יפה, אבל הוא, למרות היותו ילד טוב וממושמע, קשה היה לו להגמל מהרגלו. מיודענו ר׳ סנדר כשראה איך שהילד משעין את ראשו בהיותו שקוע במחשבותיו, בא מאחוריו וחבט לו במרפקו במפתיע. הילד הזדעזע ונשך את לשונו, או ששיניו התנקשו עד שכמעט נשברו לו. המזיק הזקן צחק ונהנה מאוד מזה. הוא חזר על מעשה אוילי זה כמה פעמים והילד סבל מזה מאד. הילד היה בערך בגיל שמונה, ואילו סנדר המזיק — בן חמישים. הילד היה מנומס ולא הגיב כלל על "החכמה" הזאת, נשא סבלו בדומיה ותלה את האשמה בעצמו, שמגיע לו בתור עונש בגלל שאינו שומע בקול אמו. הוא לא התנפל על המזיק בגלל היותו בגיל השיבה, ואילו איש השיבה השתמש בזכות שיבתו ללא גבול, ולא החמיץ הזדמנות לפגוע בילד לשם סיפוק תאות ליצנותו האוילית.

פעם החליט הילד להפרע מסנדר ודוקא בשיטה מקורית. הוא לקח מסמר קטן בעל ראש רחב וקצהו מחודד. הוא סדר את המסמר בתוך שרוולו מתחת למרפקו, כאשר ראשו כלפי מרפקו וחודו כלפי חוץ. הוא תפס עמדה במקום שהזקן יתקל בו, בהחזיקו את ידו כדרכו תחת סנטרו כשהוא מעמיד פנים כאילו הוא מתעמק בסוגייתו. ואז בא הלץ מאחוריו ונתן לו דפיקה חזקה בכל כחו ... הפעולה הצליחה. המזיק בא על שכרו. הוא חטף את כפו כאילו פלחה חץ. נפגע וברח. אפשרות של איזון חשבון כזה לא העלה כלל על דעתו. למרות רצונו נפלטה מפיו צעקת כאב גדולה, שנבלמה מיד בעלבון נפילתו בפח של עצמו. הוא הזדרז להסתלק מן המקום בדומיה של בושת פנים. פשוט ללא תגובה. על הכל חשב, אבל שפעוט כזה יסדר אותו בצורה מושלמת כזו, לא תאר לעצמו. לא היתה לו שום ברירה אלא לשתוק. מאז והלאה לא פגע שוב בילד. רק כעבור כמה ימים, כשעמד על יד פתח ביתו בחוץ וראה את הילד שעבר דרך שם, קרא לו שיגש אליו. הוא נגש אליו בלי פחד, וסנדר אמר לו: "דוד! סדרת אותי כראוי. ואתה, האם אינך מפחד ממני, שאני אפרע ממך? הרי יודע אתה שאני חזק ממך, ולא יפלא ממני להחזיר לך מנה אחת אפיים."

דוד ענה: "אני לא מפחד שתגמול לי, כי הרי אתה לא חייב לי כלום, מה שאתה קיבלת ממני היה תשלום חלקי בלבד, אחרי שאתה גרמת לי כמה פעמים כאבים. ואני שלמתי לך רק פעם אחת. שנית, אני לו הלכתי אליך להזיק לך, אתה באת אלי. מה שאני מכניס לתוך שרוולי זה עסק שלי בלבד, וזאת עשיתי בשבילי, אתה הוא שבאת אלי לפגוע בי שוב, מה אני אשם בזה שניזקת?"

— "אין דבר," אמר סנדר, "לא אעשה לך כלום. אדרבה, נהנה אני ממך שאני רואה כי אינך בטלן. אתה יכול כבר להרשם בבית ספרי, יש לך כל הסיכוים להתקדמות מצויינת."

— "תודה רבה," ענה הילד, "אבא שלי בודאי ירשום אותי לאיזה בית ספר, אבל ודאי לא אצלך ... אבא שלי דואג לי בנדון. ואילו אתה, הלואי ותדאג לילדים שלך," סיים הילד בפנותו ללכת לדרכו.

— "מה יש לך בסיר," שאל סנדר (הילד הוביל סיר חלב בשליחות אמו למשפחה ענייה).

— "לא יודע," ענה הילד, "הרי רואה אתה שהינו מכוסה."

— "למה המכסה?" שאל סנדר

הילד ענה: "אמא שמה עליו מכסה כדי שאנשים לא ידעו מה יש בתוכו," והסתלק.

כך נכשל סנדר פעם אחת באורח מפתיע, כאשר ילד קטן הצליח לנצח אותו בתכסיס מקורי שהלם אותו.

סנדר זכה לזקנה מופלגת, וכמעט עד יומו האחרון לא סר ממנו רוח השחוק וההיתול. אחרי שכבר הפסיק לעסוק במשא ומתן, ישב לו כל היום כלוא בביתו או בחוץ בפתח ביתו, לקבל פני מבקריו. בסוף ימיו היה נוהג, אחרי שגמר את סדר התפילה וארוחת הבוקר, הוציאו לו כחום היום כסא והושיבו אותו עליו, והוא החזיק את קנה מקטרתו שבלעדיה לא זז (היתה לו מקטרת מיוחדת עם קנה ארוך עד לברכיו), כדי שיתחמם קצת מקרני השמש ויראה את החיים התוססים ברחוב. אף פעם לא חסרו יושבי קרנות, שלרוב ינקו מזה את פרנסתם, ששוטטו בחוצות על מנת שיזדמן להם איזה גוי שאפשר לחטוף עמו שיחה, ודרך אגב להיוודע ממנו אם יש לו או לשכנו משהו למכירה. כך התפתחו העסקים, לפעמים מתוך שיחה בטלה ממש, ליצנות או רכילות. מקומו של סנדר היה המוקד המרכזי של כל אותה חבורה. שמה נאספו כל העדרים, לרוב מבני משפחתו, סוחרים זעירים וכמה מליצני המקום, תלמידיו ותלמידי תלמידיו, וסתם מעריצים חובבי מלתא דבדיחותא ממקור ראשון. טבעי היה שעל מנת להשרות עליו רוח של זחיחות הדעת היו צריכים להתחיל לספר קודם משהו, כיצד האחד הצליח לסדר גוי פלוני, או את הכומר בעצמו. ולאו דוקא גוי או אנשים שלא מן השורה, יכול זה להיות אחד מבין אנשי שלומנו, חבר ממש ... ואז מהתענוג העילאי שהוא שאף, נחה עליו רוח הבידוח והתחיל לספר, כפי שזה היה מרגלא בפומיה, עובדות נעימות מימי קדם, בעת שכוחו עדיין היה במתניו.

הבית שהיה גר בו היה יותר קטן מזה של משה, אבל לא היה לו צורך בבית יותר גדול. אחרי מספר שנים פתח גם הוא בביתו דלת לצד הרחוב, בצורה של חנות ובית מרזח. וגם הוא החזיק למכירה כמה מצרכים חיוניים כמו טבק וגפרורים וקצת יי״ש. אולם כל זה רק למראית עין. כדי לצאת ידי חובת יהודי באשר הוא יהודי, כאילו חייב הוא יהודי שתהיה לו דלת פתוחה ולמכור משהו. לנהל עסק, זאת אומרת חנות ראויה לשמה, לא היו מסוגלים לא סנדר ולא אשתו. המצרכים שהחזיקו למכירה, נקנו, למעשה, לצורך עצמם. הוא עישן כל היום, וכמעט שמקטרתו לא יצאה מפיו. הרבה פעמים נרדם עמה, תוך כדי ישיבה על כסאו או בהשענו על הספה, כמו התינוק עם המוצץ, ואם כן די היה לו אם הרויח את הטבק שהוא עישן וכמו כן את היי״ש שהם שתו.

עם השתקעותו במקום הכניס מיד ראשו ורובו וכל מרצו בעסק הבהמות, וראה ברכה במעשה ידיו החרוצות. ברכות הרבי, בצירוף חריצותו, עזרו לו להתעשר מבלי לעמול הרבה. לאט לאט רכש לו עוד בית, מגרשים, שדות

ויערות, ועיבד אותם. כמובן שלא הוא עצמו, אלא על ידי אריסים לשליש ולרביע. כי מלבד זאת שלא ידע כיצד לטפל באדמה, הדבר אף לא השתלם לו, מאחר שטיפול זה דורש עבודה קשה, ואילו ההכנסה מועטת יחסית. הכנסתו מהמשא ומתן בחודש אחד, עלתה על כל הרווח שהמשק עם חנותו ביחד הכניסו לו במשך שנה תמימה, על אחת כמה וכמה שאין להשוות את ערך חסכון הכח, שהיה דרוש לביצוע העבודה.

פרק חמישים ואחד

בני סנדר

בבואם להתיישב בטלץ׳, הביאו עמם, סנדר ואשתו, תינוק אחד. במשך הזמן נולדו להם עוד שני בנים ושתי בנות ואלה שמות הבנים: הרש, ברל, וולף. ובנותיו: בלומה ומירל.

עד שהגיעו ילדיו לגיל בר־מצוה החזיק אותם בחדר אצל מלמד. מאחר ולא היתה לו מגמה לחנך אותם לתלמידי חכמים, ואולי אף לא היו להם כשרונות לזה, הם התחילו מיד לעזור לו במקצוע שלו. לבו נתמלא שמחה כשראה את בנו בכורו, הרש, כיצד הוא מטפל בגוי שהביא לו עגל למכירה. הוא גילה מומחיות רבה בבדיקת הבהמה, בהערכתה, בת כמה היא, כמה משקלה וכולי, ובעיקר איך להוריד את ערכה בעיני בעליה. או כשהיה מדובר בסייח או סוס — לנסותו כיצד הוא רץ, האם הוא מחזיק את רגליו ישרות, והאם צפרני טלפיו לא משתפשפות זו בזו; כיצד מחזיק הוא את אוזניו; מהו מצב השיניים; ואף מישש את גרונו, אם אינו משתעל ויש בו חשש של שחפת. אחרי כל בדיקותיו של הרש, כשהגיע הזמן לדבר עם הגוי בעל הבהמה, על המחיר שמבקש תמורתה — כבר ידע הנער לפרט לו את כל המומין שהיו בה ושלא היו, כשהבהמה העלובה עומדת ושומעת, ומוכרחה להיות מן הנעלבות ואינן עולבות, שומעת את חרפתה ואינה עונה.

למרות כל המומין שהסוחר־השוליא מצא בה, בכל זאת נטה לקנותה. ״אגיד לך את האמת,״ אמר הרשל למוכר, ״יש לנו בהמה אחת דומה לזו, באותו הגיל ואותה צורה, אמנם יותר טובה ובריאה מזו שלך ... אבל דוקא בשביל זה חושבני שכדאי לזווגם, ובתור בת זוג לשלנו נוכל למכרה ... תלוי רק במחיר. אם אתה תעמוד על המחיר שאמרת, אז כמובן שלא יצא מזה שום דבר. את בן הזוג שנמצא אצלנו הייתי מוכר לך בחפץ לב במחיר זה שאתה דרשת ממני, על אף שהוא שווה כפליים מזו.״

— ״וכמה בדעתך להציע לי?״ שואל המוכר, כשהוא חציו משוכנע שכל מה ששמע זה עתה מתאים בדיוק למציאות, ״הלא לא שמעתי מפיך כלום,״ אמר הוא בתמימות.

— ״שמע נא,״ אומר הקונה הצעיר, כאילו בדעתו לעשות מאמצים ולהכנס עמו לפנים משורת הדין, ״תן ידך,״ המוכר פושט את כפו הפתוחה והקונה נותן לו טפיחה בכפו הקטנטנה בכל כחו: ״שמונה־עשר! שמונה־עשר זהובים אני נותן לך, בסדר?״

— ״לא טוב,״ עונה המוכר, ״אני חשבתי, אדוני הצעיר, שאתה מתייחס אלי ברצינות ובתום לב, לבסוף אני רואה שאתה רק מהתל בי.״

הרשל לא נתפעל מדברי המוכר. הוא לא התרגש כלל, והמשא ומתן התפתח ביניהם. התחילו מחיאות כפיים מהקונה אל המוכר ומהמוכר אל הקונה (כך היה נהוג בשעה שהמשא ומתן התחמם. כל אחד שרצה להתקרב אל השני, כלומר, להוסיף על המחיר, או שהמוכר יוותר קצת, מחא כף על כף. לפעמים כשראו שיש להם עסק עם גוי תמים אז כאילו מתוך התלהבות, נתן לו מכה בכף בכל כחו, שהמקבלה היה לו מה להרגיש, כאילו נכווה באש), עד שלבסוף הגיעו אל עמק השוה, ואז נגש הרשל אל אביו, ואמר: ״אבא! מה לעשות, נפלתי בפח. פציתי את פי במחיר מופרז, ועכשיו אין ברירה אלא לשלם לו. תן לי כסף, בבקשה ...״

האב, סנדר, שעמד בקרבת מקום וליווה במבטו את מהלך כל העסק מתחילה ועד הסוף, משתאה ומתמוגג מרוב נחת, כשהוא שואף את העשן ממקטרתו עד שנעשה מסביבו ענן. נהנה מיורש העצר שלו, כאשר ראה במו עיניו עובדה, ממש ״לא יאומן כי יסופר״, ענה לבנו: ״הפעם אני נותן לך את הכסף, אבל פעם אחרת אל תתערב בעסקים שלי ותיזהר בדבריך!״

כשנכנס לבית לקחת את הכסף, מצא את אשתו ובישר לה: ״חבל שלא היה לך העונג לראות במו עיניך את העסק שעשה הרשל. יכולני לומר לך שיפה כח הבן מכח האב. הוא קנה סוס במחיר כזה שאני לא הייתי יכול לקנותו. מתוך כוונה מיוחדת לא התערבתי והעלמתי ממנו את מבטי, כדי לראות כיצד ייגמר הענין. והנה נוכחתי לאשרי כי שום סוחר לא היה עושה זאת טוב ממנו.״ — כזה היה הרשל הבכור.

שונה ממנו היה אחיו השני ברל. זה היה ״מזיק״ במלוא מובן המלה, בעל מזג אחר לגמרי. הוא היה כחוש ורזה ואף פעם לא הפסיק מלהשתעל, תמיד היה קולו צרוד ואמו דאגה לו מאד. הוא גרם הרבה צרות להוריו ובמיוחד לאמו, שחששה לבריאותו הרופפת היות ובכל יום שני וחמישי היה לו חום. לשוא נסתה אמו להשפיע עליו שיהיה יותר שקט, שינוח יותר, שיתאמץ פחות, שיאכל יותר, שישתולל פחות; הוא היה רוגש כים, ואי אפשר היה לעצור בעדו. היה בו יותר מרץ מכח, וזה שלא נתן לו לנוח, אלא השתולל כל היום כאחד המזיקים. בעודנו באיבו, רך וצעיר, לא עזב את אביו וצעד אחריו בכל אשר פנה. האזין לשיחותיו, נהנה מהם וקלט אותם

במוחו, וידע לחזור עליהם אפילו בתוספת נופך משלו. הוא שמע מאביו כיצד הוא מקלל את הגוי באידיש או בלשון הקודש (כמובן בשיבושים גסים), קללות שתיבל אותן בתוך כדי דיבור מענין העסק, כשהגוי לא מבין את שפתו וחושב בדיוק את ההיפך, כאילו זה משבח אותו או שמברכו, או שהוא משתמש סתם במלים בינלאומיות, שהוא לא מבין אותן כמו היהודי המלומד הזה ... ואז זה מנענע בראשו, כלומר מודה לדבריו מתוך אימון והכנעה רבה. ואילו המזיק הקטן בשמעו את דברי אביו, תקף אותו בולמוס של צחוק שלא יכל לעצור בו, ומכיון שלא רצה שהגוי ירגיש שהוא צוחק על דברי אביו שהשתמש בהם כלפיו, קפץ הצדה הטיל את עצמו על הדשא כמו כדור, התפתל בצחוקו שצחק לתוך בטנו ועמד על הראש. כראות אביו את זאת, הבין את כל המשחק ונהנה מערמומיותו, אך העמיד פנים כאילו מתרגז עליו, וגער בו: "מה לך משתולל, שובב? — למה באת לכאן? מדוע עזבת את החדר? אני אלמד אותך פרק בדרך ארץ, עייר פרא כמוך. אני מבטיח לך כשנגיע הביתה אשלם לך, אתה תקבל ממני מנה ראויה כפי שמגיע לך, שובב שכמותך. אתה עוזב את החדר ורץ אחרי כמו סייח אחרי הסוסה."

ברל שומע גערת אביו ואת הטפת מוסרו, ומרגיש שכל הדברים האלה נאמרו רק מן השפה ולחוץ, כולל דברי איומיו, ולא נבהל מהם כלל. לא יצאו מן הלב ולא נכנסו אל לבו, לא איכפת לו כלל. הוא ידע שכל זה מה שהשמיע אביו לא אמר ברצינות, ואינם אלא דברי סרק, שנאמרו רק למראית עין גרידא, ועד שיגיעו לביתם ישכחם אביו או שעושה את עצמו כשוכח. אלא מה? - הוא אבא, וצריך להגיב על השתובבותו באיזו צורה שהיא, ולכן גם הוא השפיל את עיניו כמי שמתבייש ומפחד מענשו של אביו, כביכול. אבל הוא ידע שאביו מעולם לא נגע בו, אם משום שהדבר היה ניחא לו, או שחס היה עליו לייסרו בגלל היותו בעל מזג חלש, או בגלל שאמו פינקה אותו ועמדה תמיד לצדו והגנה עליו לבל תפגע בו אפילו רוח רעה. העיקר שעשה חיים.

השלישי — וולף, היה טיפוס שונה משני קודמיו. גם הוא היה בעל מזג חלש כמו אחיו הקודם, אבל היה יותר רציני ומתון, גם דבק יותר בחדר משני אחיו. אין זאת אומרת שישב כל היום על ספסל הלימודים ושקד על התורה, או שהיה לו איזה ראש גאוני ומוח מפותח, זאת לא! אדרבה מדי יום ביומו הביא תירוצים מתירוצים שונים, מדוע איחר בבוקר, ולאן נעלם באמצע היום, ולמה הוא חוזר לביתו לפני יותר חבריו. תמיד ידע להסביר לרבו את הענין הדחוף שעומד לפניו, ואפילו כשנתפס על ידי רבו לא נעלב ביותר, ורבו שמע הרבה פעמים מפי הוריו שלא איכפת להם, ממילא הם

לא יהיו רבנים, העיקר שידעו מה שיהודי מוכרח לדעת. עם כל זאת, אפשר לומר שפחות או יותר התנהג כשורה כלפי מוריו וחבריו, ובמשך הזמן שבילה בחדר נשא בעול עם חבריו, אם מתוך צביעות ואם תוך פחד, כי פחדן היה. מכל אלה אפשר להסיק מי מבין שלושת בני סנדר היה תלמיד חכם גדול יותר.

פרק חמישים ושנים

החוט המשולש

תוך כדי דבור על שלושת "עמודי" הישוב, אי אפשר להמנע מלמנות את שבחם.

כפי שידוע במקרים כאלה, רגילים להסתכל על הנספח החדש בצרות עין, כאילו זה בא ונכנס ישר לתוך גרונו של קודמו כדי לחנקו ולהוציא את בלעו מתוך פיו, ממש משיג את גבולו. ברם, במקרה דנן, שני התושבים הראשונים לא רק שלא ראו באחרון מין מתחרה ומשיג גבול, אלא אדרבה, שמחו לקראתו ולקראת משפחתו, הואיל והיו מבודדים ומרוחקים עשרות ק"מ מישוב יהודי, וגם דרכי התחבורה היו קשות ומשובשות, לא היה יהודי שאפשר להחליף אתו מלה. לכולם היו ילדים שהיה צורך ללמדם, וכמובן שבמשותף יותר נוח להשיג מלמד, כמו כן להשיג בשר כשר, או לשלוח לשחוט. בכלל קשה להתקיים בתור יהודי במצב מבודד ונפרד לגמרי מציבור יהודי. נדמה היה לכל אחד מהם כאילו אין לו חלק ונחלה בישראל. החיים הרוחניים חסרים היו באופן טבעי כמו אויר לנשימה, וכולם היו תמימי דעים שיותר כדאי להם לוותר על חלק מפרנסתם לטובת השלישי או הרביעי אפילו אם ישיג את גבולם. יהיה מי שיהיה, רק שתהיה להם אפשרות לחיות חיים רוחניים כלשהם. שיהיה מנין, מקוה, ומלמד שיחנך את ילדיהם על ברכי התורה. כולם היו בדעה אחת, שבלי זה הם גוזרים טמיעה על ילדיהם, ולזה לא היה מסכים אפילו אחד שהוא הרבה פחות מהם. על כן קיבלו את פני התושב החדש ברצון מלא ובשמחה רבה, למרות היותו "יוצא דופן" ביחס לשני קודמיו בטלץ'.

והחוט המשולש לא במהרה ינתק. משלושת היהודים הללו נפוצה הארץ. הם פרו ורבו וכשהילדים גדלו קצת, הביאו להם מלמד קבוע, בעל משפחה. אחרי כן התחילו להתעניין ולעשות מאמצים שיהיה להם מנין בשבתות, בפרט אחרי שהצאצאים התחילו להתבגר; קודם בן אחד למשה ובעוד שנה — עוד אחד, וכבר היה להם מנין משלהם. את ארבעה האנשים שחסרו אפשר היה כמעט תמיד להשיג אם על ידי מקרה, שהגיעו לשם עוברי אורח או מבקרים שבאו מהכפר הקרוב, או שעצרו הולכי רגל, קבצנים, ושלמו

להם שכר בטלה, שישארו שם לשבת והכינו לכבודם סעודות דשנות, בכוונה שיעשו להם תמיד תכנית מיוחדת לשבות שם להבא, ושיתפרסם גם בין עניים אחרים, כי בטלץ' אפשר להתענג ביום השבת כהלכתו.

בשנת תרל"ז, חגג סנדר את יום הבר מצוה של הרש, בנו בכורו. למאורע זה הופיעו ... כל תושבי המקום היהודיים. השמחה היתה גדולה מאד; לא עקב הסעודה הגדולה שנערכה, ולא עקב הדרשה שהשמיע חתן הבר מצוה — לא מניה ולא מקצתיה, אלא בגלל שהוא היה היהודי העשירי שהשלים את ה"מנין". לא היה גבול לאושרם, על שאין הם נזקקים מעתה לתוספת כח מבחוץ, אחרי שיש להם מנין משלהם.

פתגם המוני קובע: "רעש ברחיים — השלום מן השמים" ולהיפך: "שקט ברחיים — המשפחה באש ובמים", כלומר: יש פרנסה — השלום שורר בבית, ואם, חלילה, אין פרנסה — מחלוקת וקטטה בבית. כזה היה המצב בין שלושת המשפחות — הריחיים שלהם טחנו במלוא הקיטור, וכל אחד היה עסוק ברעש שלו, כלומר, בפרנסתו, ולמרבה האושר — צנורות הפרנסה אף היו נפרדים אחד מן השני, ולא נגעו זה בזה אף כמלוא נימה, על־כן שררו ביניהם יחסי הבנה וחיו יחדיו בשלום בכפיפה אחת, למרות שהיו שונים באופיים וטבעם אחד מן השני. העובדה שהיו זקוקים זה לזה, יצרה זיקה הדדית להתאזר בסבלנות, למשוך יחד בעול ולשתף פעולה ביניהם, כי בהרבה דברים לא השתוו אפילו שני הגיסים, כי שונים היו דרכיהם והשגותיהם. במיוחד נתגלה הדבר אחרי זמן בחנוך ילדיהם. הראשון ניצל את כל חריצותו לצבור הון והצליח. השני נמנע מזה וגם לא קנא בו. כאשר גדלו ילדיהם נתגלה שלא רק בשטח הפרנסה אין דעתם זהה, אלא גם בחינוך גישתם שונה. שניהם היו אנשים פשוטים, לא בעלי תורה ועוד פחות בעלי השכלה, אמנם היתה להם חכמה טבעית, ידעו שאינם יודעים, לכן העריכו את זה שיודע תורה ועוסק בה.

ברם, ביחס למגמות החינוך נפרדו דרכיהם. בעוד שהראשון, משה, זכה אמנם ברחל אשתו שהיתה בת תלמיד חכם, הודות לזה שהוא היה בן טובים, "בעל בית", והיא היתה יתומה עניה; אבל אם משום שלא למד בצעירותו, אם משום שהצלחתו בעסקיו סינוורה את עיניו — לא שם לבו להתקדמות בניו בתורה, והסתפק במה שהמלמדים הלעיטו אותם. הוא החזיקם בחדר עד שהגיעו לגיל בר מצוה, וגם לפי גילם לא הגיעו ידיעותיהם אלא לרמה מוגבלת ביותר, או משום שהמלמד לא היה מספיק טוב, או שהנערים לא היו מוכשרים לקבל. בינתיים התחילו לעזור לאביהם בשליחות או בפיקות. עזרתם היתה ממשית ויעילה, והם נכנסו לאט לאט באופן מעשי למערבולת החיים והסתפקו בידיעת התורה שהצליחו לרכוש בחדר עד גיל בר מצוה.

לא כזה היה השני, אברהם־יצחק. למרות שגם הוא לא היה תלמיד חכם, אבל היה בן תלמיד חכם וזה עבר לו בירושה מהוריו. אף על פי שנתייתם מהם בעודנו רך וצעיר ולא זכה להתבשם מתורתם ומדרכי חייהם, הרי ידע הוא מה שחסר לו ורצה מאוד להחזיר את העטרה ליושנה, שהתורה תחזור לאכסנייתה הקודמת. ולכן כשילדיו הגיעו לגיל בר מצוה (ואפילו קודם לכן), ויתר על עזרתם, למרות שהיתה נחוצה לו, לא פחות מאשר לגיסו. הוא לא הסתפק בתורה שקיבלו מפי המלמד, אלא הגלה אותם למקום תורה, לעיר סיגט. שם היתה ישיבה גדולה ומפורסמת והעיר כולה היתה מלאה תלמידי חכמים וסופרים, חסידים ואנשי מעשה. שם החזיק אותם עד אשר הגיעו לגיל שמונה עשרה ואז באו הביתה ספוגים בתורה ויראת שמים עם דרך ארץ, שכל רואיהם הכירו והעידו שהם זרע ברך ה׳.

בני סנדר היו הכי פחות מחונכים בידיעת התורה כי השגות הוריהם היו מוגבלות ביותר. הם לא ידעו אפילו שאינם יודעים, עד שחבריהם לא באו לביתם מסיגט. אמנם בענייני מסחר אפשר היה להתוכח עמהם; בתחום זה ידעו להראות את כחם ובקיאותם; אולם בעניינים רוחניים עמדו כאלמים, ואילו לסנדר לא היה איכפת. אם העירו לו משהו, הוא ענה לאיש שיחו בתנועת יד בלבד או במשפט קצר של כמה מלים שהסתננו מבין שיניו, שרק הוא ידע מה שרצה לומר: ״הנערים יודעים כבר כמה שיהודי צריך לדעת ... רבנים בין כך אינני רוצה לעשות מהם,״ טען.

כאמור, את ההבדל בחנוך הנערים הכירו רק כשראו את התוצר המוגמר. כשבני אברהם יצחק הגיעו לביתם, אז כל רואיהם נאלצו להתנהג כלפיהם בכבוד ודרך ארץ, והם שהתחילו להנהיג סדרים חדשים בחיים הרוחניים ואפילו בחינוך חבריהם. אפשר לומר שמאז התחילה תקופה חדשה בחיים הרוחניים של הישוב. אז ראה אברהם־יצחק בעליל, שיגיעו לא היה לריק ויש שכר לפעולתו, כי הנכס שלו עלה בהרבה, גם על של גיסו, למרות שבממון היו הם יותר עשירים ממנו. אמנם במשך שנות העדרם שבילו בישיבה סבל בכפליים, לא די שלא עזרו לו בידיהם במשקו, אלא שעוד עלה לו כסף. אבל כדאי היה הדבר. בזה הודו כולם. אמנם אי אפשר לומר שחבריהם המקומיים שנשארו בביתם לא התקדמו, גם הם התקדמו ״הגדיים נעשו תיישים״ במלוא מובן המלה, כולל צמיחת זקנם.

את בית התפילה סידר משה בביתו, כמובן באופן ארעי, כי מאז שהיה להם מנין קבוע בשבתות, כבר תיכנן משה בנין בית כנסת של קבע ראוי לשמו. גם בימות החול התפללו מדי פעם בציבור, אבל מאז שבני הישיבה הגיעו לביתם נוסד מנין קבוע מדי בוקר וערב, וגם הוחל בקביעת עתים לתורה ברבים.

פרק חמישים ושלושה

זרע ברך ה׳

אופיים של שלושת האחים, בני הישיבה, שלמעשה שנים מהם נעשו עמודי התווך של הישוב, לא היה דומה. למרות היותם אחים מלידה מאב ואם, לא היו דומים אחד לשני, לא בחיצוניותם ולא בטבעם.

ראובן־יואל, הבכור, היה דומה בחיצוניותו לאביו: חסון וגבוה עם גב רחב וזקוף, שערותיו שחורות, זקנו ממוצע ויפה ונראה מטופח. תלמיד חכם בעל מוח פורה ומקורי, חובב טבע ומתעמק בחקר צפונותיו. בקי נפלא בתנ״ך, יודע לשון הקודש על בוריה לפי כל חוקי הדקדוק, וידע לדבר גם במבטא הספרדי. ידיעות אלה לא היו שכיחות בימים ההם בסביבה ההיא. כמובן שלא היתה לו נגיעה בספרי חול או השכלה חיצונית; לא היתה לו אפילו השגה על סופרים וספרות של ״משכילים״. היה ספרא רבא, מומחה במתמטיקה, בקי בשבילי דרקיע, בתקופות ומזלות. פדגוג מצוין, בעל הסברה ואומן יד נפלא. כמעט כל דבר שראה בעיניו ידע לצייר ולייצר. בעל שמיעה מצוינת, חוש מוסיקלי עם קול נעים. מוצא שפתיו היה במידה ובמשקל, עניו ואוהב את האמת, אהוב ואוהב את הבריות ומקרבן לתורה. אותו אהב אביו יותר מאשר את יתר בניו.

שונה ממנו היה אחיו השני, אנשל, שהיה צעיר ממנו ב־ארבעה־עשר חודש בלבד. בחיצוניותו דומה היה יותר לאמו: נמוך, שמנמן, שחרחר, זקנו הגדול היורד על פי מידותיו גדוש ובלתי מטופח. תלמיד חכם מובהק (יודעי דבר אמרו עליו שידיעותיו בתלמוד עולות על של אחיו הגדול). בעל מחשבות עצמאיות אך מחשבותיו והרהורי לבו סגורים, ודעתו לא היתה מעורבת עם הבריות. מדקדק על טוהר המדות בפנימיותן כמו על חיצוניותן וכל מעשיו שקולים ומכוונים בשלימות, ללא פגם ורבב. מצפונו זך ונקי כעין הבדולח. בעל השגות גבוהות. היה לו קול נעים וחזק יוצא מן הכלל, פיו ולבו שוים עם בני ברית כמו עם ערלים. הוא היה אהוב יותר בעיני אמו.

אחיהם השלישי, שלמה, היה טיפוס שונה מהם. הוא היה שקדן נפלא והתמסר רק ללימוד התורה יומם ולילה, ולכן עלה בידיעותיו על שני אחיו הגדולים. בין הזמנים לא חזר לבית הוריו ביחד עם אחיו, הבית והמקום

שיצא ממנו לא עניינו אותו בכלל; ישב בישיבה ולא פסק פומיה מגירסא. עליו חשבו הוריו ״אך נגד ה׳ משיחו״, כלומר, על עמוד התורה הזה ישענו בעולם הבא בגן עדן. ואכן דיברו עליו גדולות ושמו נתפרסם כאחד הגדולים. גם זיווגו של שלמה בא ישר מבית המדרש, כאשר איש מכובד מאד ומפורסם בעשרו מן הישוב בורשא, ממקורביו של הרבי ואנשי שלומו, חיפש בשביל בתו היחידה והמושלמת שהגיעה לפרקה, חתן תלמיד חכם וירא שמים. בהתאם למקובל בימים ההם, הוא בא אל הרבי לסיגט ובקש ממנו שיציע את הבחור הכי מצוין שבישיבתו לחתן לבתו. הרבי הציע לו את שלמה ואמר לו: ״׳כזה ראה וקדש׳. מושלם כזה הוא יקר המציאות, הן בתורה, הן ביראת שמים והן בפקחות. הוא מושלם ממש בכל המעלות,״ אמר לו . דברו של הרבי נתקבל על המחותנים והחתן המיועד ללא ערעור, והשידוך יצא אל הפועל ללא עיכובים והשהיות. אחרי החתונה פתח לו חותנו חנות גדולה של טקסטיל שיתפרנס ממנה. העסק הצליח, למרות העובדה שבמרבית שעות היום ישב שלמה בבית המדרש ועסק בתורה, ורק שעות ספורות ביום בילה בחנותו. אולם, כנראה, שמרוב שקידתו בתורה נחלש גופו, ולא האריך ימים. הוא נקטף בדמי ימיו. ערירי הלך לעולמו ולא נותר ממנו זכר, מלבד חלק מעזבונו שקיבלו אחיו הנותרים.

האח הרביעי שונה היה משלושת אחיו הגדולים. שמו היה ישעיה־ברוך. אמנם בחיצוניותו דומה היה לאחיו הגדול, אבל באופיו וכשרונותיו לא היה דומה לאף אחד מהם. גם הוא היה פיקח וזריז, ובעל לב טוב ומדות טובות, אבל לא הסתגל ללימוד תורה, ולכן לא החזיק מעמד בישיבה יותר מחצי שנה. הוא חזר לבית הוריו ודבק בחבריו המקומיים בגדיים שנעשו תיישים. האוירה ששררה בבית הוריו, ואחרי כן השפעת אחיו הגדולים המושלמים, השפיעו עליו שחינוכו היה יותר טוב משל חבריו. הוא היה ירא שמים מוחלט ובעל השגות עדינות, אבל לא יותר מזה.

פרק חמישים וארבעה

שני בני הישיבה חזרו לטלץ'

כאשר שני בני הישיבה חזרו לביתם שלא על מנת לחזור לישיבה, וחבריהם המקומיים היו עסוקים כל אחד לפי הוריו במשא ומתן ובשיחות חולין, פקחו ההורים את עיניהם וראו את ההבדל הגדול בינם לבין בניהם, ונכנסה בהם רוח קנאה, קנאת סופרים כלפי תלמידי הישיבה. הם באו בפנייה אל ראובן־יואל שיקים במקום ישיבה קטנה, בה ידריך את הנערים כמיטב ידיעותיו וכח השפעתו. הוא קיבל זאת בחפץ לב, על מנת להטיב עמם ולהדריך אותם בדרך הנכונה, עד כמה שאפשר. כמובן, שלא על מנת לקבל פרס, וגם לא במשך כל היום, כי לכולם היתה תעסוקה משלהם, כולל "ראש הישיבה" שתפס בכמה מיני אומניות שעניינו אותו וחיבב אותן.

לדוגמא כדאי לציין את העובדה דלהלן: פעם אחת נזדמן לו להיות בחתונה וראה שם את כלי הזמר שבידי הצוענים. הוא שם לבו לנגינת הכינור שהצועני החזיק בידו, איך הוא פורט באצבעותיו על המיתרים בידו האחת, כשהוא מושך בשניה בקשת, ומוציא ממנו כל מיני קולות וצלילים. ברצותו מתייפח וברצותו משמח. הוא לא היה יכול להתאפק ונגש אל הצועני וביקש ממנו שירשה לו לקחת לידו את הכלי הנפלא הזה. הצועני הרשה לו, והוא לקח בידו את הכנור בדק אותו על כל אבריו וחוליותיו. פרט על הנימין וצילם אותו במוחו, ואז דבקה נפשו בו והחליט שהוא מוכרח לרכוש לו כלי כזה ויעבור עליו מה. ברם, כידוע, הלכה לחוד ומעשה לחוד, כיצד מגיעים לזה? האמצעים היו מוגבלים והיה בלתי אפשרי להוציא את מחשבתו מכח אל הפועל — א. אין לו כסף משלו, ואיך יפצה את פיו לבקש מאביו כסף למטרה כזאת? הרי למטורף יחשב. מה לו ולצוענים ולכלים שהם משתמשים בהם? האם בישיבה למד זאת? ב. מי יודע כמה זה עולה? זה בודאי כלי יקר. ג. איפה זה נמצא למכירה? אפילו בסיגט לא ראה בחלון ראווה כלי כזה. ברם, לוותר על זה גם לא עלה על דעתו. לא היה לו אפילו למי לגלות את סודו, במי להתייעץ, כי ברי היה לו שעם כל מי שידבר על זה יצחק לו. הוא החליט איפוא, שאין לו ברירה אחרת אלא לנסות לייצר כנור במו ידיו, ואם הראשון לא יצליח — יצליח השני, ובזה יפתור את

כל הבעיות והקשיים. אמנם הוא יודע שמשימה קשה עומדת לפניו, מחוסר ידע ונסיון. גם המכשירים המתאימים הדרושים לזה לא מצויים בידיו. אבל אין דבר העומד בפני הרצון, ואין לו דרך אחרת להשיג מבוקשו.

ובכן חומר הגלם שנחוץ לו לזה הוא עץ, מה שלא היה חסר שם, כמעט מכל הסוגים. והנה פעם אחת ניתנה לו הזדמנות. בצאתו לשדה בשליחות אביו, הוא עבר דרך יער ונתקל בחבורה של פועלים מקצועיים שכרתו עצים לעשות מהם שינדלין (אלו הם לוחות עץ קטנים מיוחדים לכיסוי גגות, והללו נעשו מסוג עץ משובח). הוא נגש אליהם וביקש מהם שיתנו לו בקעת עץ שמצאה חן בעיניו, ונדמה היה לו לפי הערכתו כי בול עץ זה יתאים לצרכיו. הפועל נתן לו והוא לקח אותו הביתה, העלה אותו לעלית הגג, לקח לו לשם כלי עבודה שאסף ממקומות שונים בהשאלה והתחיל לעבוד על זה יום יום, שעה־ שעתיים, עבודה מאומצת בזעת אפיים. לא ידוע לנו כמה זמן ארכה העבודה וכמה כשלונות נחל בתהליך הייצור, אך העיקר, שהצליח בסופו של דבר לעשות כנור על כל אביזריו, כולל הקשת. ואחרי הטירחה הרבה אף זכה לראות ברכה במעשה ידיו, בזה שהוא ניגן בו, להבדיל, כאחד הצוענים. כמובן שאחרי המעשה נתגלה הסוד ולא סבל בגללו. אדרבה, אביו נהנה ממנו מאוד.

אני הכותב עוד זכיתי לראות את הכנור הנפלא הזה, שנעשה בידים בלתי מאומנות במכשירים גסים ופשוטים, בלי נסיון והדרכה, רק מתפיסת עין בלבד. ובכל זאת היה יפה, שלא לדבר על הצלילים הנעימים שנשמעו ממנו.

אחרי זמן מסר לו אביו לבנות לעצמו בית. לשם זה הוא הקצה לו מגרש גדול על יד ביתו, גם הכין לו את כל החמרים הדרושים למטרה זו, והסמיך אותו לתכנן בעצמו תבנית הבנין ולתפקד בביצוע הבניה בתור אדריכל, קבלן ומנהל העבודה.

לפי הנוהג שהיה בימים ההם נבנו כל הבנינים לפי טעמו ורוחו של כל אחד ואחד, אחד ארוך אחד קצר, אחד בירכתי המגרש והשני באמצעיתו. כמעט כל הבתים נבנו מעץ עם גג של לוחות עץ, מלבד יחידי סגולה שבנו את ביתם מאבנים וגג של פח. היהודים בנו את בתיהם לאורך הרחוב, ואילו האכרים השאירו על יד הרחוב חצר או גינה ואת ביתם בנו בפנים, רחוק מן הרחוב, והכניסה אליהם היתה דרך שער קטן בשביל בני אדם, ושער גדול של עץ לכניסת עגלות עמוסות תבן ותבואה שהובאו מן השדה.

אברהם־יצחק מסר, איפוא, לידי ראובן־יואל בניית הבית שיבנה בהתאם לרצונו ולפי טעמו האישי. כל חמרי הבנין הועמדו לרשותו בשפע רב, ללא הגבלה. הוא היה יכול לבנות שם ארמון. ברם עקב היותו איש צנוע, נמנע מלבנות בנין גדול ומפואר, אף על פי שאביו אמר לו בפירוש: "מה שאתה

בונה כאן מיועד להיות שלך". אבל הוא לא מצא ענין להקים בית גדול ולשם זה לנצל את אביו שלא לצורך, כיון שהיה משוכנע והאמין ללא כל ספק שהיום או מחר תהיה הגאולה ומשיח צדקנו יבוא ויגאלנו, ואם כן, פשוט לא כדאי לבנות בית מרווח, ולהשאירו שם בשביל הגוים. ואפילו אם יתמהמה, חס ושלום, איך ינעם לו לגור בגלות בתוך פלטין בהרחבה, בזמן ששכינתא בגלותא! ולכן לא בנה רק שני חדרים, מרפסת גדולה ומטבח עם תנור אפייה, כמו שנבנה בימים ההם על יד כל בית. נוסף לאלה בניני עזר כמו מחסנים, רפת, באר מים ושרותים.

אפילו ברבות הימים, כשגר כבר בבית ההוא והמשפחה גדלה והדירה נעשתה צרה, לא רצה להוסיף עליה מתוך הנימוקים דלעיל. הואיל וישנם כל הסימנים שהגאולה קרובה לבוא, חבל להשקיע כסף וכח בבנייה חדשה, פשוט גורמים בזה להאריך את הגלות, טען, אחרי שאנחנו מפגינים שחביבה עלינו ישיבתנו בגולה ואנו מחפשים נוחיות על מנת להרגיש את עצמנו כקבועים.

פעם אחרת הסביר זאת בצורה אחרת (כי הרבה פעמים דיבר על זה, אחרי שהבעיה החמירה מיום ליום יותר ויותר מחמת הדוחק): "הלוא כל מציאותנו בעולם הזה," אמר, "היא בבחינת דירת ארעי, ברור שלא באנו לעולם השפל הזה אלא כדי לתקן את נשמותינו, ומאחר שאנו לא עוסקים בזה ברצינות, אלא שאנו אף מקלקלים במילוי תאוותינו — לכן אני מכין לי טענה, שכשיביאו אותי לפני בית הדין של מעלה וישאלו אותי: מדוע לא עסקתי בתורה במצוות ומעשים טובים בכוונה ומתוך מסירות נפש? אז אענה: שהייתי בטבעי רשלן ועצלן, והא ראיה, אוכיח להם — הנה גם בענייני העולם השפל התנהגתי בצורה כזו: לא רדפתי אחרי בצע כסף, אחרי מותרות ולא אחרי שום תענוגות ומילוי תאוות והנאת הגוף. זה יועיל לי בלי ספק להקל עלי את העונש."

לפעמים, כשדיבר על השגיאה שעשה בעת שבנה את ביתו, בזה שלא ניצל את ההזדמנות שניתנה לו לבנות לעצמו בית גדול ומרווח לנוחיות משפחתו, ועכשיו סובלת כל המשפחה אתו ביחד, אמר: "הנה ראו את המסקנות שאפשר להסיק ואת המוסר השכל שניתן ללמוד, איך צריך האדם להיזהר ולנצל את ימי חיו הקצרים לעסוק בתורה, במצוות ומעשים טובים בעולם הזה, אשר בהם הוא בונה לו את חלקו לעולם הבא בגן העדן. כידוע, "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת". אשרי לו לזה שדואג ומנצל את ימי חייו הקצרים במעשים טובים, ואוי לו למי שבדעתו הקלה מבלה את ימיו בדברים גשמיים שאין אחריהם ולא כלום. בסוף ימיו כל אחד נזכר ומצטער על מעשיו השליליים, אבל אין לו הכח לתקן את אשר עיוות. כשבונים בית."

הוסיף ואמר: ״העיקר הוא היסוד שיהיה מוצק וחזק, אחרי כן יש לשים לב על הקירות, הגג, החלונות וכולי, כדי שהכל יהיה לנוחיותו של הדייר. אם הבונה לא שם לב לכל זה, אז הבנין רעוע, מחוסר אויר ואור, ואין לו הנאה בחייו. כמו כן האיש שעוסק בתורה ומצוות בכוונה טהורה ובזריזות ואינו מחזיק טובה לעצמו, הרי זה בונה לו בית ביסוד חזק ואשרי חלקו. לא כן זה העושה דברים טובים אבל עושה אותם בעל כרחו, או בכוונה לא טהורה שלא לשם שמים, על מנת להתהדר בפני הבריות, או כלאחר יד, בעצלתיים. אמנם גם זה בונה לעצמו בית בגן עדן, אבל הוא מכין לעצמו צריף עלוב, בנין רעוע שברוח מצויה הוא עלול להתמוטט; הגג שבור והגשם דולף לתוכו, חרפה וכאב להתגורר בתוך בנין כזה. בעולם הזה אפשר עוד לתקן את הבית, ולהוסיף עליו או לשנותו, אבל שם אי אפשר לתקן כלום, ואיזה צער יש להם לאלו שרואים את שכניהם שגרים בארמונות מפוארים, עם גני נוי ונהרי אפרסמון זורמים בהם, ואילו הם ...״

דברים אלה וכאלה שהיה משמיע לבניו, חדרו חדרי לב והשפיעו השפעה עזה על כל התנהגותם. לדקדק בתפילה וקריאת שמע, שלא לחטוף ולבלוע אותיות, לברך על כל דבר ודבר בכוונה, כדי שהבנין שבונים בעולם הזה לשם העולם הבא, יהיה בנין מפואר ראוי לשמו.

בתקופת עלומיו בהיותו סמוך על שלחן אביו, כשבנה את ביתו, חילק את זמנו גם לקבוע עתים לתורה וגם ללמד את תלמידיו־חבריו, וגם לעזור במשק הבית.

אחיו אנשל היה טיפוס אחר לגמרי, הוא היה יותר מופנם ודאג רק לעצמו. הוא ישב ועסק בתורה התמסר לעבודת השדה לעזור לאביו, כי העבודה התפשטה לענפים שונים והיה צורך בכח אדם רב הן לעבודה בפועל והן לפיקוח. ואגב, מתוך שלא לשמה הוא נכנס לעבודה הממשית והתמחה בעבודת האדמה עוד יותר מאביו.

פרק חמישים וחמשה

אלימלך השדכן

איש יהודי היה בימים ההם, בכפר בורשה אשר במחוז מרמורוש, ושמו אלימלך שפיצר. לפי הנוהג המקובל במרמורוש, היה כמעט לכל איש שם לווי, זאת אומרת, כנוי. זה היה לרוב לפי מקצועו של האדם, או לפי מראהו אם היה, למשל, בעל מום או סימן מובהק אחר. ויש שהיו מכנים אותו לפי מקום הולדתו, יחוסו, או ביטוי שהשתמש בו יותר מדי, או סתם כינוי שהדביק בו לץ אחד, או שנפל לו בירושה מאבותיו ואפילו אבות אבותיו שזה היה העזבון היחידי שנשאר לו, ואותו זכה להעביר לצאצאיו אחריו.

היה שם יהודי ששמו היה יוסף וכרגיל קראו לו יוסל. פעם אחת קראו לו לעלות לתורה בפרשת בשלח וסיימו לו פרשתו — "איש לפי אכלו לקטו". כשירד מעל הבימה לא חלם אפילו איזו הפתעה מחכה לו, והנה חברת לצים סובבה אותו וברכה אותו במזל טוב, בצחוק גדול. הוא לא ידע מה מתרחש כאן ופנה אליהם ושאל: "על מה הימזל טוב' הזה ומדוע אתם צוחקים?!"

— "על שמך החדש שקיבלת זה עתה", ענו לו כולם בשמחה גדולה.

— "איזה שם?!"

— "לקטו," ענו לו בשמחה ובסיפוק.

בקיצור, האדם הזה נשאר עם כנויו זה, וכמה יותר שהוא מחה על כך — יותר ויותר נשתרש הכינוי. הרבה פעמים התרגז בריתחה, איים בהרמת ידים, בקפיצות מתוך התרגשות בחימה רבה, אך הכל היה לשוא, אדרבה, ככל שהרבה למחות, יותר מתחו אותו, עד אין סוף. וכינוי זה אף עבר ממנו בירושה. לא היה לו אלא בן יחיד בשם יענקל, וכשהזכירו את שמו ושאלו באיזה יענקל מדובר, "יענקל לקטו" היתה התשובה. שום דבר לא הועיל, "לקטו" נשאר סמל זיהויו האישי. רק כבשונות אושביץ פדו אותו ואת בנו מכינויו זה.

כנויו של אלימלך שפיצר היה: "מלך שפיציג". עד היום לא ידוע למה נקרא שמו שפיציג. פירוש המלה בעברית, "מחודד". האם קיבל כינוי זה

עקב חוטמו הארוך והמחודד? או בשביל שהחזיק את עצמו לפיקח יוצא מן הכלל? בכל אופן אין אנחנו אחראים לכינוי זה. בדבר אחד שונה היה בעל השם הזה מקודמו ״לקטור״ דלעיל, שהראשון כשהזכירו בפניו את כינויו, התרגז ורתח עד שיצא מכליו, ואילו האחרון השמיע בכל הזדמנות: ״האם אותי אתה רוצה לרמות, הכי לשוא קוראים לי שפיציג?...״ ובהזדמנויות רבות הציג את עצמו מלכתחילה בכינויו, כאילו הנחיל לו שם זה כבוד מיוחד.

אלימלך זה שדכן היה. מזווג זיווגים ידוע. בימים ההם לא היה יכול לבוא שידוך לידי התחלה או לידי גמר בלי שדכן. השדכן היה המציע, המתווך והמיישר את כל ההדורים, מסלק אי ההבנות בין הצדדים, שנגרמו על ידי הולכי רכיל, בעלי לשון הרע, ויועצים מסוגים שונים, שנתבקשו או שלא נתבקשו, וגרמו לידי פירוד והרחקה. בכל העניינים האלה היתה משימתו של השדכן, להשקיע מיטב ידיעתו, ערמומיותו ומרצו בכדי להביא את השידוך לידי גמר טוב. במקרים רבים היה עליו לעשות מעשה דיפלומט ממולח — להגן על צד אחד, להתקיף את הצד השני, לפייס, לרצות, לריב וללחום בתכסיסים וזעת אפיים, מעשה גיבור מלחמה. הוא היה הבריח התיכון, שליחו של הקב״ה כביכול, הבונה גשרים וסולמות ומזווג זיווגים.

ביום בהיר אחד הגיע אלימלך זה לטלץ׳, כאילו נפל מן השמים, עם אשתו וששת ילדיו; בעגלה גדולה מסוככת כמו קרון, בבלאות וטלאות של מיני גוונים וצבעים. כשנכנס לכפר, לא עצר בשום מקום אלא נסע ישר עד הקצה השני של הכפר, תחת גבעה שעל שפת הנהר מעבר לגשר, שם עמדה בקתה מוזנחת בת חדר אחד. בעל הבקתה הצוענִי השכירה לו, ולשם הכניס אלימלך את כל משפחתו, פרק את כל מטלטליו מעל הקרון וקנה שביתה במקום. הוא לא התייעץ עם איש, ואף אחד לא ידע את תכניות בואו לשם, או מתי היה שם לשכור את ״ארמונו״. הוא הגיע למקום ממש במפתיע, כאילו פחד שמישהו יבוא ויתחרה בו, ויוסיף על מחיר שכר הדירה.

מיד ביום הראשון להתישבותו במקום, הוא בא לבקר בחנותו של משה וידר. הוא נכנס כאילו אל ידידו מכירו לשעבר. אחרי שבעל הבית לחץ את ידו בברכת ״שלום עליכם״, פתח את מגירתו, הוציא משם מטבע כסף ונתן לו.

— ״האם אדוני לא מכיר אותי?״ שאל אותו האורח.

— ״לא,״ ענהו בעל הבית ומסתכל עליו בעין בוחנת. אולי בכל זאת יכירנו, שמא הוא איזה קרוב ממשפחתו או ידידו מנוער.

— ״תארתי לי שכבודו לא יכיר אותי,״ ענהו האורח כשפשט את ידו ולקח את הנדבה שניתנה לו בעין יפה, ואמר: ״למעשה אני לא קבצן ולא

פושט יד, חלילה, אף על פי כן אקח את הכסף, לא בתור נדבה, חס ושלום, אלא בתור מקדמה וסימן טוב. אני, מלך שפיציג," המשיך בביטחה וגאוה טבעית, ושאל בקול של מנצח: "נו, עכשיו כבודו כבר מכיר אותי?!" הוא הכריז את שמו כאילו היה מגלה כאן ואומר אני ברון רוטשילד או סיר משה מונטיפיורי.

— "סלח לי," ענה בעל הבית בתמימות: "לא, אני לא מכיר אותך, ומעולם לא שמעתי שם זה."

— "פלא!" ענה אלימלך, "אני מכיר את כבודו, את עקרת הבית, רחל, את בנו יצחק, נח ו ... כבודו לא יודע עלי כלום! היתכן?!"

משה עומד ומשתאה, הרי זה באמת פלא. היתכן שאיש זה מכיר אותו ואת כל בני משפחתו בשמותיהם, והוא לא מכירו כלל! הכיצד?

אלימלך לא נתן לו לחשוב הרבה ואמר לו: "אני מלך שפיציג, השדכן המפורסם. אצלי נמצאת רשימה של כל אלה העומדים להתחתן בהווה ובעתיד, כי הרי מוכרח אני לדעתם בשמותיהם על כל פרטי פרטיהם, כדי שלא להיכשל ח"ו בהציעי שידוך עם שמות שאסור להשתדך בהם. זה ענין עדין ומסובך מאוד. כבר קרה לי מקרה בלתי טהור וכמעט שהכשלתי את הזוג, ר"ל, ולא הייתי יוצא מן התסבוכת הזו בעצמות שלמות ... למזלי נודע לי מעמית אחד של המקצוע שלי, בדרך מקרה, והספקתי עוד לתקן את הדבר, כלומר לסתור מה שהצלחתי לבנות במאמצים על־אנושיים, אחרת היה יוצא מזה עסק ביש ... זה סיפור ארוך," הוסיף לומר, "אבל הפעם אינני רוצה לעכב אותך. ביקורי אצלך כעת, הוא בעיקר להודיע לך שמגיע לי 'מזל טוב'."

— "מזל טוב," ענה לו בעל הבית, כשראה שיש לו כאן עסק עם דמות מוזרה ורצה להפטר ממנו, "שהזיווג יעלה יפה ..."

— "אני אמנם שדכן, אבל הפעם לא מדובר בשידוך, אלא הרבה יותר מזה. ה'מזל טוב' מגיע לי הואיל ונעשיתי כאן תושב. באתי לגור כאן עם משפחתי," אמר מתוך התלהבות, כמפתיע.

— "אז בודאי שמגיע לך 'מזל טוב'. בודאי לא הצלחת במקום שהיית גר עד כה ואתה מנסה את מזלך במקום חדש — 'משנה מקום משנה מזל'. שתהיה השתקעותך כאן בשעה טובה ובמזל טוב," סיים משה את ברכתו על מנת לגמור אתו ושיסתלק.

— "אמן!" ענה האורח, "אבל יש לי עוד ענין אחד שברצוני לסדר אתך: הואיל והוצאות הדרך עלו בהון תועפות ולא נשאר לי לתת לאשתי מעות לקניית מצרכי אוכל, רצוני לבקש אותך שתואיל לתת לאשתי אשראי למשך חודש ימים, ואחרי כן אני אשלם לך בעז"ה עד הפרוטה האחרונה. את הכסף

שנתת לי בתור נדבה אני מחזיק בתור מפרעה על השידוך שיש לי בשביל בנך יצחק, בבוא זמנו.״

משה הופתע מסיפורו של ברנש זה, הוא הרגיש שיש לו כאן עסק עם איזה שלומיאל. אף על פי כן שמח שמחה גדולה על שהגיעה למקום עוד משפחה של יהודים. אמנם סקרן היה לדעת ׳מה טיבו של עובר זה׳, מאין בא, וכיצד הגיע פתאום? כאילו נפל מן השמים. אבל זמנו לא הרשה לו לעמוד לשוחח אתו, בפרט כשראה שיש לו כאן עסק עם פטפטן, לכן ענה לו בקיצור: ״הכל יהיה בסדר, בעזרת ה׳.״

למרות שמיודענו מלך, החיש קצת את מועד השידוך שעל חשבונו לקח את המקדמה, כי עדיין לא הגיע תורו ושעתו של יצחק להתחתן, ויתר הצעירים לא כל שכן — אף על פי כן חימם קצת את האוירה בשמונת נפשותיו שהוסיף על הישוב היהודי. מן הרגע הראשון שתקע יתד במקום, לא שקט על שמריו. הוא פרש מצודתו על כל הסביבה והפיח בה רוח חיים בפעולותיו המשונות. היה נכנס ויוצא בכל בית יהודי, אם בתוקף תפקידו, כביכול, ואם סתם לנדנד קצת. אך כולם התיחסו אליו באורך רוח, ביודעם שחוץ מזה שנוסף כח על המחנה היהודי במקום, הרי יכול להיות שבעתיד עוד ימלא תפקיד חשוב ממדרגה ראשונה. אמנם יכול להיות גם ההיפך מזה, שיכול להזיק חלילה, השם ישמרנו, ברם, אין ברירה וחייבים להשלים אתו. ואכן לא היה בית בכל הסביבה הקרובה והרחוקה איפה שלא היתה לו דריסת רגל חופשית. מין בעל בית נודד, כביכול, בחינת ״כי שם ביתו״ ... ובמשך הזמן נעשה איש הביניים של הציבור היהודי הקטן. בקיצור, מלך שפיציג נעשה שם דבר. אם נכנס, למשל, לבית שהיתה גרה בו משפחה אומללה, בגלל בחור או בתולה שעברו מזמן את גיל הנשואין, אם בגלל דלות אומללה, או שהיו ח״ו בעלי מומין, או שיצא עליהם חלילה הקצף כתוצאה מאיזה שם רע, ר״ל, שהוציא מישהו בזדון, מתוך כוונה רעה בגלל קנאה או שנאה וכדומה — ובעצם, מיהו זה שיכול להתיימר שלא תלויה לו מאחוריו קופה של שרצים, אף על פי שאין אפילו רבב על בגדו? כי תמיד נמצאו אנשים כאלה, מזיקים מועדים שדרכם לילך ולהזיק, ״עסקנים״ המתייגעים לחטט באשפות ובכל מה שהם נתקלים, אפילו אם זו רק השערה או ענין מדומה, עושים מזה מטעמים, אוכלים ״קורצא״; וברית כרותה ללשון הרע שתתקבל. כאשר מלך נכנס לבית כזה, אחרי שכבר שמע וידע שיש שבר בבית ההוא ומצא אותם במצב מדוכדך, הוא ניגש אליהם בשאלה פשוטה: ״מה פירוש הדאגות והאנחות המשברות את הגוף והנשמה ביחד? הלא יש ׳מלך׳ בישראל!״ כלומר, שהוא עומד לרשותם להוריד מעליהם את עומס הדאגה במומחיותו הרבה.

או כשקרה איזה סכסוך בין המחותנים לפני החתונה והגיעו מים עד נפש, אפילו איפה שהוא לא היה מעורב בדבר, כלומר שלא הוא היה השדכן, והשידוך עומד על סף הפירוד ודוקא אחרי קביעת זמן החתונה ואז נתבקש על ידי אחד מן הצדדים, או שנכנס על דעת עצמו, מבלי שיתבקש לזה מאף אחד, והציע את עצמו לישב את הסכסוך, תוך הבטחה שעליו אפשר לסמוך. "הכי קוראים לי שפיציג?" אמר, "סמוך עלי, אני לוקח על עצמי ליישר את כל ההדורים." הוא אמר ועשה. נכנס בראשו ורובו ולרוב הצליח לעשות סדר בין הצדדים. היו מקרים שבעזרתו ממש הוחזר השלום על כנו, לא מפני שהיה חכם מפולפל, אדרבה, ההיפך מזה הנכון. אבל האמת ניתנה להאמר כי בנדון זה, ובנדון זה בלבד, הוא היה בר מזל והצליח. הוא לא נעלב, לא התרגש ולא התעייף; דרך להם על העצבים, נידנד ושיגע אותם, עד שנאלצו לוותר לו, ואז יצא אלימלך מעוטר בזר הנצחון על ראשו, וכולם ענו ואמרו: שכדאי הוא לשאת את השם "שפיציג". הוא המסכן נשא על גבו את העול של כל הצעירים והצעירות שבסביבה בתור עצמאי ממש, לא היה כפוף לשדכנים אחרים גדולים ממנו בחכמה ובמנין, גם לא הזדקק לשדכנים אחרים שיתחלק עמהם עם "שלל" רווחיו. "קדחת להם," טען, "אני לא אעמול בשבילם, יש לי שותף וזאת היא אשתי," אמר, "וגם היא מיותרת לי. אלא מה? — נאלץ אני להחזיקה, אפילו רק בתור דוגמה גרידא, שלא לתת פתחון פה למקטרגים הצעירים, שיאמרו לי 'טול קורה מבין עיניך'. ובכן, דיה צרה לשעתה, חבל להוסיף עליה, להתעסק עוד עם שותפים אחרים."

בעצם, לפי האמור לעיל, לא היה אלימלך צריך להיות מסכן, אחרי היותו השדכן הראשי היחידי בכל המחוז — אולם למרות כל להטוטיו לעשיית רושם, לא היה הוא אלא שלומיאל גדול מאין כמוהו. הוא אמנם לא סבל מחסור בשום דבר, אם היה זה בכוסית יי"ש ועוגה, או שתיית קפה ותה, או עישון סיגריות וכדומה, כי בזמן שהרגיש מחסור במשהו, הוא נכנס לתוך בית שידע ששם צריכים לו ומחכים לו שיביא איזו בשורה טובה, ומיד הגישו לו מה שידעו שהוא אוהב, כגון שליבוביץ בכוס גדולה או כיבוד אחר; ואז הרחיק זאת הצידה תוך כדי פליטת משפט של תמיהה בתמימות מעושה: "מה זה פתאום עכשיו? לא שבת היום ולא פורים!" משל כאילו זה לגמרי מיותר בשבילו. רק אחרי שהפצירו בו אמר: "מילא, 'אין מסרבין לגדולי' אמרו חז"ל," ואז קירב את המשקה, כביכול כלאחר יד, תפס את הכוס בעדינות בשתי אצבעותיו, כאילו רק לצאת ידי חובתו, לעשות נחת רוח למארחיו שהוא חפץ ביקרם. ובעוד שגמא את הכוס עד תומה סיפר ענין של איזה מחותן או מחותנת שנולדו בדמיונו, ובנה סיפור משל "גמל פורח

באויר". הם בתמימותם נהנו משכלו ומהמצאותיו ובינתיים מזגו לו כוס שניה, והוא עשה את עצמו כאילו אינו מרגיש בזה, כי אחרת לא היה מרשה להם לעשות זאת ... ובאמצע שיחתו הפצירו בו שילגום עוד קצת ויטעום מן העוגה שהניחו לפניו, כי היא טובה מאוד. והוא באין ברירה, כאילו כפאו שד ... הוא נאלץ למלאות את בקשתם, כי הרי לא יפה להתעקש, בהתאם לאימרה השניה של חז"ל: "כל מה שיאמר לך בעל הבית, עשה"; והוא, בתור אדם שלא עובר על דברי חז"ל, ביטל את רצונו מפני רצונם ... ודרך אגב: לא ייחשב לי הדבר ללשון הרע, שאגלה את סודו לפני הקורא, שלא יחשוד בו שהיה תלמיד חכם בהשתמשו בפתגמים של חז"ל. יש סברא שחוץ מזה לא ידע כלום מה שכתוב בספרים הגדולים עבי הכרס, אדרבה, אפילו את הפתגמים שאמר, גם כן גימגם בהם כשאמרם, אבל זה לא מעניננו.

בקיצור, לפי מנהגו זה, ברור כי באופן אישי לא סבל ר' מלך מחסור ולא היה מסכן כלל, אולם יודעי דבר סיפרו שבביתו שלטה הדלות בכל הפינות, ושילדיו הערומים היו סובלים ממש רעב ללחם, רחמנא ליצלן! והוא, לא היה איכפת לו. רק כשאשתו הציקה לו, אז יצא לחפש פרנסה, ואמנם תמיד הצליח למצוא משהו ... בשביל עצמו.

קרו מקרים שאשתו גרשה אותו ממש מן הבית, תוך כדי צעקה: "לך לך, שלומיאל, צא מן הבית! לפחות שלא אראה אותך. באיזו בית תראה עוד הכנות לקראת שבת כמו אצלך? הנה השכנה ציפה־הניה, שאין לה רק ארבעה ילדים, שחטה לשבת תרנגולת כמו תרנגול הודו; חוץ מזה לקחה עוד באטליז קילו וחצי בשר; ראיתי אצלה קערה מלאה דגים כמו על חתונה, חלות ועוגה מאירות עינים. לעומת זאת קניתי אני ק"ג בשר כבש כחוש וגרוע, שספק אם אין היתר לבשלו בחלב — כי הרי הקצב עשה לי טובה שנתן לי בהקפה; ובמקום דגים — דג מלוח, כי אתה טוען שגם בזה יוצאים ידי חובת אכילת דגים בשבת; והחלות — פת קיבר, עוגות — לחם תירס. כל זאת אתה יודע יפה, ויש לך כח המעצור להתעלם מזה, כי הרי לגביך אישית, הדבר כמעט ואינו נוגע, לך לא חסר עולם הזה, אתה נכנס ויוצא בבתי הנגידים, והם סותמים לך את הפה בכל מיני מעדנים, רק שלא תנדנד להם. אצלך שבת בכל יום, כי הרי אתה עושה קידוש בכל יום, אוכל עוגה וממלאים לך את הזפק בכל טוב, ואתה מלקק את צלחותיהם להנאתך. ומה איכפת לך מגורל משפחתך האומללה, הסובלת מחסור בפרוסת לחם? האם שאלתני אי פעם: הכיצד את מניקה, מאין יש לך חלב? התינוקת מוצצת את דמי ואת לשד עצמותי היבשות — ולך לא איכפת. אתה יושב לך מפהק, תוהה ושותק. מה איכפת לך שילדיך רעבים וכמהים, שהלב מתפקע מבכיותיהם, עד שהם נרדמים, המסכנים, בלי ארוחת ערב. או איך

הם לבושים בבלויי סחבות קרועות, שאין כבר מה שיחזיק את הטלאי, יחפים רק עם סמרטוטים על רגליהם. האם ראית עוד ריקנות כזאת באיזה בית כמו בביתך? הרי אתה מבקר בהרבה בתים. כל היום אתה נמצא בין הבריות עם מעשיות, מתווכח על החכמות של אדיסון וקולומבוס. דברים של מה בכך, דברים שלא היו מעולם, ואנשים ריקים עומדים וקולטים כל מלה שלך כאילו אתה יודע מה שאתה מדבר; אתה מפטם אותם בגוזמאות שלך, והם חושבים שאתה בקי בהוויות העולם כאחד הדיפלומטים. שם, אצלם, אתה עומד על הגובה ונראה בעיניהם כאחד הגדולים, אבל בעיני אין לך שום ערך. לך לך, שלומיאל! לא איכפת לי שלא תחזור לעולם. מוטב שאדע שאין להם אבא לילדים שלך, וגמרנו! כי הרי בין כך אין אתה נושא בעול החזקתם כמו אבא. אכזר שכמוך! יותר טוב לי כשאינני רואה אותך מסתובב בבית. צא והבא משהו למשפחתך האומללה, לא אכפת לי מה שתעשה ומאין, רק שתביא טרף לביתך, בנת?״

אלימלך הנו גבר ענוותן, שומע את חרפתו ולא עונה, הוא מן הנעלבים ואינם עולבים. אף על פי כן, שלא לענות כל עיקר — אי אפשר, כי הרי אז ״המציאה״ שלו תחשוב שהיא באמת צודקת. לכן הוא עונה לה בשקט וכעס עצור, שנושכו בין שיניו: ״אולי מספיק כבר? חצופה שכמותך! אינני רוצה לענות לך כפי שמגיע לך, כי את לא כדאית אפילו שאענה לך.״ ובזה סילק לה, כביכול, את חשבונה.

— ״האם אינך רוצה לענות?״ מתריסה כנגדו זלאטה אשתו. ״מדוע? הלא גבור הנך, ומי כמוך יודע לענות? לדוש הרים, לשחוק אבנים ולעשות מהם דייסה, ודוקא לי אינך רוצה לענות? צחוק אתה עושה לי. בחיי!״

— ״בדיוק כך,״ משיב אלימלך, ״כמו שאמרת. אני כל יכול, יודע אני אפילו יותר מזה שאמרת זה עתה, אלא מה? כחי שבמתני בא לי מן האנשים שאני משוחח אתם, אלה שמעריצים אותי. ביניהם אני כמו ״מלך בגדוד״. אני מלא חכמה, ממש כמעיין הנובע. ואילו כשאני נכנס לביתי, אני מרגיש כמו בתוך התופת, כי הרי את מרה ממוות. נסתמות מעינות החכמה, ואני כמו אילם לא יפתח פיו.״

— ״מסכן,״ אומרת זלאטה, ״תראו כיצד נסתם פיו, ממש אילם שלא יודע לדבר. אמנם נכון, אתה לא מדבר אלא נובח. ובכן זה שנובח — מקומו בחוץ, ואם כן הסתלק וצא החוצה, מהר! תפלץ שכמוך.״

הויכוח נסתיים בהכרת, כי הוא קם ממושבו כשפיו מלא נאצות וגידופים עם ׳מענה לשון׳ שהוא בעצמו לא ידע מה פשרו. אלא מה? — הרי לא יצא מתוך ביתו נזוף בשתיקה, שהדבר יראה שצדקה ממנו.

— ״בחיי, אינני מבינה מלה מה שאמר,״ הכריזה אחריו, ״סתם נובח ככלב כשמגרשים אותו. אבל לא איכפת לי, רק שיביא לחם לילדיו.״

פרק חמישים וששה

לקראת נישואי יצחק בכורו של משה

אי אפשר לומר שאלימלך עצלן היה, או ח״ו בטלן ותפלן כמו שאשתו כינתה אותו. הוא הסתובב יומם ולילה, נדד ממקום למקום, עיניו שוטטו בכל בית יהודי ואסף בפנקסו עב הכרס מידע מלא ומדויק במומחיות רבה. עם מפתח מסודר בסדר האלפא ביתא, לפי המקומות, לפי הגיל, לפי הנדוניה ולפי היחוס. כל נולד חדש נרשם בפנקסו בתור מועמד לחיתון, ואותו אי אפשר היה לרמות בגילו של הבחור או הנערה — הוא ידע את גילם בדיוק, אולי עוד יותר מהוריהם. היה שוקד על העיון בפנקסו, הפך בו והפך בו יומם ולילה, ושזר את חוטי השידוכין — מי ראוי למי. לכל מועמד היה מספר וידע אותם בעל פה. כשכל בני משפחתו ישנו ושקט שרר בבית, ישב אלימלך על יד מנורת הנפט שיצא ממנה עשן כעשן הכבשן, ומדד את מדת המיועד מול ערך המיועדת ומצא אותם דומים זה לזה, בהתאם לכרוז שהוכרז ארבעים יום לפני יצירתם, כאילו זה נמסר לו מן המקור הראשון, מן השמים. הוא עבד על־פי ההגיון בדייקנות נפלאה.

קשרי התחבורה לא היו עדיין מפותחים בימים ההם. אוטומובילים טרם נראו באופק; בלי נשמע קולם. גם מסילת הברזל היתה עדיין בחיתוליה, ולא עברה אלא בקוים המרכזיים של המדינה. לכן הקדים הקב״ה את הרפואה לפני המכה, וכשהכריז למעלה ״בת פלוני לפלוני״, לא הרחיק את הפלונית מהפלוני שלה, כלומר, מנע מצב שהבן יולד במדינה אחת והבת בשניה; ואפילו בתוך המדינה עצמה, שהיתה גדולה ורבת מרחקים, לא היה שכיח שתהיה הבת מחבל זה והבן מחבל אחר, הואיל ולפי אמצעי התחבורה קשה יהיה להשיג את בן הזוג כקריעת ים סוף ממש. לכן מספיק היה בכדי שהאדם לא ישיג את בת זוגו באופן נוח ביותר, אם הבן יהיה ממחוז אחד והבת — מן השני.

וכך התחיל גם ״האדם הראשון״ שלנו, כלומר, משה וידר, בחיתון בניו ובנותיו, כשהצעירים התקרבו לגיל הנשואין, כמובן, באמצעות השדכן מלך שפיציג.

ויהי איש אחד בעיר ביסטריץ, בירת המחוז, ושמו דוד הרניק. והיה האיש

ממשפחה רמה ומכובדת ויהיו לו שלושה בנים וארבע בנות. והיות ופגעי הזמן שבשו את מצבו הכלכלי (הוא החזיק לשעבר את הפרופונציה המחוזית, כלומר המונופול של המשקאות), והואיל והאמין ללקוחותיו והם בגדו בו, לא היה יכול לכסות את חובותיו לנושיו. כדי שלא יגיע לפשיטת רגל, מכר את ביתו שהיה לו במרכז העיר, שילם את חובותיו, ובאין ברירה עזב את עירו שהיתה חביבה עליו בחייה הרוחניים, וחיפש לעצמו פרנסה באיזה כפר, עם שארית צרור כספו שנשאר אחר כסוי חובותיו. ויקר מקרהו בכפר סלוה שבאותו מחוז. שם חכר לו בית ופתח בו מסבאה וציפה לרחמי שמים ״שיבוא גוי עם כמה פרוטות לקנות ״דצי״ (מאה גרם) יי״ש. כך כלכל את שכורי הכפר בטיפה המרה ובזה פרנס את משפחתו הגדולה בלחם.

ויהי האיש ישר, נקי כפיים וחרוץ, אוהב את הבריות ואהוב בעיניהם. גם גויי הכפר כיבדו אותו וחבבו את כל בני משפחתו, ובגלל זה היתה גם פרנסתו מצויה. החיים אמנם היו קשים מכמה בחינות, כי אינה דומה רמת החיים של בן הכפר לזו של בן העיר, בפרט ליהודי חרדי, תלמיד חכם וירא שמים, שהיה רגיל להתפלל כל יום ערב ובוקר בבית כנסת עם מנין, וכל בעיות הדת באו על פתרונם בלי שום קשיים. ולעומת זאת בכפר, במקום שהוא היהודי היחידי, הכל היה שונה. כמובן שאין טעם לחיים כאלה, אך מה לא עושים בשביל הפרנסה — באין ברירה סובלים ומקבלים הכל באהבה. ובכן, הוא הטה את שכמו לסבול, ואכן הצליח להשיא שם את רוב בניו ובנותיו והשיג בשבילם שידוכים הגונים, ולפי המושגים של הימים ההם גם נתן להם נדוניה כפי שהשיגה ידו.

יום השוק השבועי בעיר נאסוד היה ביום ה׳, ומשה לא דילג על יום שוק זה ותמיד הגיע ליריד. בכל יום ה׳ בבואו מנאסוד דרך סלוה כשעבר על יד ביתו של ר׳ דוד הרניק, עצר את עגלתו ונכנס לשם. בתחילה ללא כל פניות, כאילו הרגיש שהוא מוכרח לקבל פניו של יהודי זה, כל אימת שניתנת לו הזדמנות לכך. איזה כח נסתר משך אותו לבקרו. כל פעם שהגיע לביתו סיפר לאשתו על ביקורו הקצר שערך בביתו של ר׳ דוד הרניק ואיך שהוא נהנה מבית זה, מהיהודי ומבני ביתו. ״אף פעם אי אפשר למצוא אותם במצב רוח מדוכא, אף על פי שלא נראה שפרנסתו תהיה מרווחת ביותר. איזו אוירה רגועה שוררת במשפחה זו!״ הכריז בהתפעלות. ״הנקיון המופתי שמסביב לבית, ובפרט בתוך הבית, ממש כמו בבית מרקחת. מעולם לא נראה רבב על בגדיהם, כאילו היו לובשים כל יום בגדים חדשים, כדי שיהיו מוכנים להופיע באיזו חתונה מכובדת. ואיזה שקט שורר שם בבית,״ הוסיף לומר, ״כאילו מבינים זה את זה ברמיזה בעלמא. פשוט מחיה נפשות להכנס לתוך

ביתם, כדי ללמוד מהם פרק בהלכות דרך ארץ. ולא נראה לי שלוקקים דבש בפרנסתם, ודוקא בשביל זה אפשר לומר שהם אמנים בסדרי החיים," סיים משה את דבריו.

— "משה," ענתה רחל, "אני כבר חשבתי כמה פעמים בשכלי הנשיי, שהייתי רוצה מאוד להשתדך עמהם, שיצחק שלנו ישא את בתם הבכירה ראסיה, רק הססתי מלאמור לך פן תצחק עלי. היא כל כך חיננית, ונחמדה, שקטה ותמימה כמו יונה, ושופעת חיוניות תוססת."

— "את חושבת בקול רם וחולמת בהקיץ מה שאני נושא בלבי, כי אחרי ככלות הכל אני מרגיש שזהו הכח המושך אותי להכנס שמה מדי עברי דרך ביתם. אבל צדקת בדבריך שלא לדבר על זה פן יבולע לך ורק יצחקו ממך, כי ר' דוד לא יתן את בתו לעם הארץ כמו בנך יצחק, ושתיקתך יפה לך מדיבורך."

— "ולמה זה דוקא 'בני' ולא בנך? האם לא אמרתי לך כמה פעמים להגלותו למקום תורה ואל תחזיקהו בבית על ידך? מה אני אשמה בזה? הלא אתה זה שהזנחת אותו וחנכת אותו להיות סוחר."

— "שוב את מתחילה בטענות שוא ודברי סרק! האם לא נסעתי עמו לסיגט להכניסו לישיבה, והרבי הסביר לי שהוא לא מסוגל ללמוד שם ויעץ לי למסור אותו למלמד; ואז מסרתי אותו לר' אלחנן, המלמד הכי טוב בסיגט, ואחרי חודש ימים חזר הביתה בטענה שהוא מתבייש ללמוד בין ילדים יותר צעירים ממנו בהרבה, ולא רצה לחזור לשם בשום אופן. כאילו שאת לא יודעת זאת! מי אשם בזה שאין לו כשרונות ללמוד? וסוף כל סוף אי אפשר לומר עליו שהוא ילד רע, גם אינני חושב שאלמלי הייתי משתמש בכח הייתי מצליח עמו יותר, אדרבה, כפי שהתנהגתי עמו למד בכל זאת קצת יותר ולכן הוא לא מתבייש מחבריו."

— "סיום דבריך הם תעודת עניות בשבילו," אמרה רחל, "ובודאי לא תשמיע זאת בפני איש 'שאין לו במה להתבייש בפני חבריו' ... שכולם בורים. ואף על פי כן הייתי אומרת שהיינו צריכים לנסות את מזלנו ולדבר עם ר' דוד, כי עובדה היא שפרנסתם מצומצמת ויש בביתם ארבע בנות. יתכן שאם היינו מציעים להם לקחת את בתם בלי נדוניה, היו מסכימים ומשחררים את בתם השניה העומדת בתור."

— "יתכן שאת צודקת," אמר משה, "אבל אני לא הייתי מקבל על עצמי את השליחות הזאת."

— "ואני כן! אני מוכנה להתחיל בשיחות עם שרה אשת ר' דוד. כפי שאני מכירה אותה, היא אשה פקחית והיא תבין אותי, אפילו מה שאדבר עמה ברמיזה, ונראה איך היא תגיב על דברי."

— "אני מסכים אתך. הלואי ותצליחי. אבל אולי היה רצוי שנפנה אל מתווך, לשלוח שדכן אליהם. כי הרבה פעמים השדכן יותר רצוי. הוא לא מתבייש ולא נעלב, וסוף סוף הוא בעל מקצוע ויודע כיצד לכלכל את דבריו ולהמשיך בדיונים, אפילו כשמשיבים פניו ריקם ודוחים את הצעתו."

— "ומאין ניקח שדכן כזה?" שאלה רחל.

— "האם מלך שפיציג איננו שדכן? כמה פעמים כבר הציע את שירותו."

— "לא, אותו אני לא רוצה. אני פשוט לא יכולה לסבול אותו, הוא סתם טרדן ומגזים. אין לי אימון באדם הזה. נדמה לי שאדם המכבד את עצמו לא לוקח את הצעתו לתשומת לב. אני מעדיפה להכנס בעצמי לתוך הענין ולהציע להם."

הוחלט, איפוא, שביום ה' הבא יסעו שניהם ליום השוק יבקרו שם באיזו אמתלא וישוחחו בנדון.

כאשר הגיע יום ה' בבוקר, נסעו שניהם ליום השוק. בעברם בסלוה דרך ביתו של ר' דוד הטו את עגלתם הצדה ועצרו שם. נכנסו שניהם לבית המרזח, שם מצאו את עקרת הבית עסוקה, כאשר שרתה את לקוחותיה. אף על פי כן קיבלה את הנכנסים בסבר פנים יפות, והתנצלה על שאינה יכולה להפסיק את עבודתה הואיל ובעלה נמצא כעת בחדר ומתפלל והיא מוכרחה למלאות את מקומו. אבל עוד מעט יגמור, ואז תקבל אותם בבית כראוי לאורחים כה נכבדים.

— "תודה," ענתה רחל, "לא באנו לשם ביקור, יודעים אנחנו ששעה זו לא עת ביקורים היא. בסך הכל קבענו כאן פגישה עם ערל אחד שיש לו תאו למכירה ואנחנו רוצים לקנותו. הוא אמר שיביא אותו הנה בשעה שמונה, ולכן ברצוננו לחכות לו כאן."

— "יפה מאוד. אתם אומרים את האמת בכל הכנות. ולמה באמת אינכם באים אף פעם לבקר אצלנו ביקור לשם ביקור במיוחד? כבר דיברנו אצלנו על החיים המוזרים שלנו מאז שעזבנו את העיר. אנחנו כה מרוחקים ומבודדים ללא פגישה עם יהודי. ממש מתגעגעים לראות יהודי. היה רצוי, אמרתי לבעלי, שניסע פעם לטלץ', אחרי שכבר מתרקם שם ישוב יהודי — לראות איך חיים שם. מה פתאום לטלץ'? שאל אותי בעלי, האין לנו ישובים יהודיים יותר קרובים ויותר גדולים? הנה אינטרדם, רק חמשה קילומטר מכאן ויש שם קבוץ יהודי, שבאמת יש שם מה לראות, בלי עין רעה. נכון, אמרתי, אבל את אינטרדם אנחנו מכירים וזה לא חדש. אין שם שום חידוש מלבד זאת שזה ישוב יהודי טהור שכל אזרחיו המה יהודים. אלמלי היה שם בית יראה שלהם, היה גם המצלצל בפעמונים יהודי. כי להסיק את התנורים בשבת, יש לכל אחד משרתת נוצרית. למכירת החמץ בערב פסח

מביאים גוי מן החוץ, כי הרב לא מרשה למכור את החמץ לערלית."

— "אם כן למה אתם באמת לא מבקרים אצלנו אף פעם?" שאלה רחל

שרה ענתה: "הצרה היא שאין לנו זמן לזה רק בחגים, וזה, כמובן, בלתי אפשרי."

— "זה הוא זה! בשביל הפרנסה הזאת מוכרחים לוותר על הרבה דברים, מה לא עושים למענה? אנחנו קשורים לבית בגוף ובנשמה, והלא לשם זה התישבנו שם."

עד שבעלת הבית שרתה את לקוחותיה התנהלה שיחה זאת בהפרעות על ידי הקונים, שלא רצו לדעת שבדו־שיח זה יש איזה ענין אישי, לא פחות מעניין מבלבול ראשם בקניותיהם, והנה נכנס בעל הבית וברך אותם ב"שלום עליכם" מתוך שמחה ואדיבות.

— "טוב שבאת," אמרה שרה, "ברצוני להזמין את האורחים פנימה, קבל נא את העבודה מידי ואנחנו נסתלק. הגרגרן שיושב סמוך לדלת לא שילם עדיין, כמובן, ובעל השפם הארוך לקח חצי ליטר ולא שילם."

— "בסדר," ענה דוד, "הזמיני את האורחים החדרה."

— "אנא בואו," פנתה אליהם שרה באדיבות, "הכנסו בבקשה לחדר, כאן לא נעים לשבת. יש רעש, עשן וריח בלתי נעים מהקונים שלנו ואין בהם משום נחת רוח. הבית אמנם לא מסודר, אבל נשתדל שזה לא יפריע לכם."

— "תודה," ענו משה ורחל, "אנא, אל תטריחי את עצמך. אנחנו בסך הכל קבענו כאן פגישה עם אכר אחד, שצריך להגיע לכאן בכל רגע. אותנו לא מפריע הרעש והריח של השכורים, עד כדי כך התרגלנו לזה שספק אם היינו יכולים לחיות בלי זה. על כן, אל נא יפריע לך שבאנו לכאן, ואל תטריחי את עצמך בשבילנו."

— "אף על פי כן הכנסו בבקשה פנימה ותחכו שם."

— "בוא נכנס פנימה," אמרה רחל לבעלה, כאילו בעל כרחם, "היות ולא יפה לסרב לעקרת הבית," ונכנסו.

שרה כיבדה אותם לשבת כששתי בנותיה הגדולות היו עסוקות האחת בסידור הבית והשניה בגיהוץ הכביסה. היא הציגה את בנותיה בפני האורחים, והתחילה אתם בשיחה: "מה נשמע אצלכם? אנו שומעים שאתם מתקדמים שם, הישוב גדל ב"ה וגם הפרנסה מצויה בשפע, האם זה נכון? ומה בענין השלום כיצד מסתדרים עם האזרחים?" הוסיפה לשאול, "אומרים עליהם שהם פקחים יותר מדי וגם גנבים גדולים."

— "כל מה ששמעת — נכון. הם פקחים, ערמומיים וגנבים חרוצים, ובכל זאת יש ב"ה פרנסה ברווח. אנחנו אמנם עובדים קשה, אבל שכר עבודתנו

נמצא בצדה. וגם התחלנו לצאת מן הבדידות, ב"ה. בתחילה, כשהיינו לבדנו, היה יותר קשה, אבל עכשיו ישנן כבר ארבע משפחות, כן ירבו, וכולם עם ילדים. החיים מתחילים להיות יותר ערים ועליזים. יש לנו גם מלמד לילדים, ישנם כבר צעירים מיועדים להתחתן ובקרוב תהיה בעז"ה שמחה. ומה שלומכן אתן?," שאלה רחל, "איזה שמלה נהדרת את לבושה! קראה בהפתעה, "האם עכשיו קנית אותה? האם אפשר למצוא בנאסוד חומר כזה?"

שרה רמזה לבתה הגדולה שתגיש כיבוד לאורחים, וענתה לשואלת: "שמלה זו באמת היתה יפה כשקניתי אותה, אבל זה היה לפני שנה. עכשיו ראיתי בנאסוד בד הרבה יותר יפה מזה והמחיר דוקא זול."

— "באמת?! אני רוצה לקנות היום בד בשבילי ובשביל בנותי, שלגדולה יהיה בעוד שבועיים יום הולדת השלוש עשרה שלה והבטחתי לה שמלה חדשה. את יודעת," המשיכה רחל בדאגה, "הבנות היום כבר אינן אותן הבנות שהיו בימים ההם כשאנחנו היינו צעירות. אחרי שעברה שנה ולא עשיתי לה שמלה חדשה, היא כבר באה בטענות. לא היתה לי איפה ברירה אלא להבטיח לה שמלה חדשה ליום ההולדת שלה."

בינתיים נכנסה ראסיה עם מגש של כסף ועליו עוגה ושלושה ספלים קפה שחור ריחני מהביל, וכיבדה קודם את אמה, אחרי כן את רחל, ולאחרונה את משה. רחל עמדה משתאה על נימוסיה של הבת ועל צורת הכיבוד, והסתירה בקרבה את השתוממותה.

פרק חמישים ושבעה

שתי החתונות הראשונות בטלץ'

משה, בתור סוחר חרוץ ומנוסה, כשרצה למשוך בחוטים ידע כיצד לעשות את המלאכה, ולעומת זאת כשרצה להתחמק, גם כן מצא לעצמו תכסיס כיצד לצאת מן הסבך. האמתלא שהמציא לעשות שם תחנת ביניים כבר עשתה את שלה, לכן צריכים להמשיך ביוזמת התכנית ולהוציאה לפועל, כי אין לו הרבה זמן וגם חבל להאריך בדברים. ידוע היה לו הכלל "ברוב דברים לא יחדל פשע", והוא החזיק תמיד בכלל זה. חיפש, איפוא, ומצא לו דרך להמשיך הלאה. הם אך התחילו לשתות את הקפה ומשה התעורר פתאום כמו מתוך תרדמה, הוציא מתוך כיסו את השעון ופנה אל אשתו בשאלה: "מה עם הגוי הזה, שלא הגיע עדיין? הרי השעה כבר עברה והוא איננו. את רואה, כך אפשר לסמוך על דבריהם! אם הוא לא בא עד עכשיו, הוא כבר לא יבוא. אולי נפגוש אותו בשוק. בכל אופן אנחנו מוכרחים לזוז מכאן, אין לנו הרבה זמן, עוד מעט והשוק יעבור. כולם חברי גנבים ושקרנים. איך הוליך אותנו שולל! קומי נא ונסע לנאסוד."

רחל, שלא היתה לה הזדמנות לדבר עם עקרת הבית כפי תכניתה, לא ויתרה על מגמתה ופנתה אל שרה בשאלה ובקשה: "בענין השמלות שדיברנו לפני כן שרצוני לקנות, אולי תואילי לבוא עמנו עכשיו ללוותנו ולהדריכני למקום שאפשר להשיג את הבד היפה שהזכרת לי? כי עד שאני אמצא אותו יעבור לי הזמן, וחבל. יודעת אני שאין לך זמן מיותר, אבל אני מבטיחה לך שזה לא ימשך יותר משעה אחת."

— "אגיד לך את האמת," אמרה שרה, "אין לי מה לעשות היום בנאסוד, ואילו כאן, זה היום היחידי שאנחנו עסוקים בו יותר מבכל ימות השבוע. אולם קשה לי לסרב לבקשתך הראשונה ולכן אשאל את בעלי, ואם יסכים להרשות לי — אסע אתך."

רחל פנתה אל בעלה כשנשארו שניהם מבודדים: "נו, מה אתה אומר להצעתי? תראה שהיא תבוא!"

— "מה אומר? רואה אני שאת מתכננת "מלכודת" בשבילה. נראה כיצד תצליחי. האנשים האלה, כלבם כן פיהם, ודוקא בשביל זה הם מוצאים חן

בעיני. בהזדמנות שתהיו שתיכן ביחד בשעת הנסיעה תנצלי את הזמן לשוחח אתה, אבל תזהרי מאוד איך שאת מדברת, בקיצור — ולענין."

— " סמוך עלי, והשם יהיה בעזרי, כי מאוד הייתי רוצה שנשתדך עם משפחה זו. מה שהפסדנו בחינוכו של יצחק נמלא עם צעירה זאת כשתהיה אשתו, לא כן?"

— "נכון!" הלואי שתכניתך תצליח."

שרה נכנסה אל בעלה ושאלה אותו: "האם יש לך משהו לסדר בנאסוד?"

— "מה פתאום נזכרת?" שאל דוד.

— "רחל, אשת משה, מבקשת ממני להתלוות אליה לנאסוד, היות ורצונה לקנות איזה בד והיא לא יודעת איפה לקנות, וביקשה אותי לנסוע עמה להדריכה. אמנם אין לי חשק לנסוע, אבל קשה לי לדחותה, היות וזו הפעם הראשונה שהיא מבקשת ממני טובה, ומבטיחה לי לחזור בעוד שעה."

— "גם אני חושב שלא כדאי לדחות אותה, אבל תראי לעשות זאת בקיצור הכי אפשרי, כי יודעת את שעבודתנו העיקרית מתחילה אחרי הצהרים."

שרה חזרה אל אורחיה והביאה את הסכמת בעלה, בתנאי שלא לאחר יותר משעה. "לא, לא," אמרה רחל, "אל תפחדי, כי אין רצוננו ליהנות מעזרתך ולגרום לך קיפוח. אנחנו נשתדל לעמוד בדיבורנו, בפרט שגם אצלנו בבית השארנו רק את בננו יצחק בחנות. אמנם אפשר לסמוך עליו, כי הוא מתמצא בעסק לא פחות מאביו, בכל זאת שתי עינים לא רואות כמו ארבע."

שרה יצאה והחליפה את שמלתה וחזרה ביעף, כשהיא מוכנה לנסיעה. הם ברכו את הבנות, את בעל הבית ויצאו החוצה אל העגלה. אך התישבו בעגלה במושב האחורי מיד התחילה רחל לשזור את השיחה לכיוונה. ראשית, פלטה אנחה כבדה, כביכול, מלבה, והתחילה לתנות לפני חברתה את המועקה הלוחצת על לבה וצרותיה.

— "אוי, אוי, הבנות שתחיינה, איזה משא כבד הן עד שזוכים לראות מהן קצת נחת. אמנם הן צעירות עדיין, אבל כבר גורמות לנו דאגות גדולות, ומה יהיה עוד הלאה? אמרתי לבעלי שאנחנו מחויבים כבר לדאוג בשביל עתידן, אם נרצה להשיג בשבילן שידוכים עם בני טובים; כי הבחורים של היום, אם יש להם רק זוג מכנסים טובים, או שהוא מבין קצת באותיות הזעירות, כבר צריכים לשקול אותם בדינרי זהב. והרי זוהי כל מגמתנו, לתקן את אשר עיוותנו."

— "את צודקת," ענתה לה שרה, "אבל בכל זאת אין השד כל כך שחור. כל בן ובת נולד עם מזלו ועם בן זוגו. האמיני שלא הכל הכסף, גם לגורל

זכות הדבור בנושא. אנחנו גם כן אוהבים את הכסף וגם את ילדינו, וחרדים לעתידם, והם גם ראוים לזה, בגלל שהם, כמו שאומרים, "מן השמים ומן הארץ". בטוחים אנחנו בעזרת השם, שכשם שזכינו שיהיו לנו ילדים מצויינים שנושאים חן בעיני כל רואיהם, כמו שאנו מתפללים כמה פעמים ביום 'ונמצא חן ושכל טוב' — כך גם מזלם ילווה אותם, שימצאו את זיווגיהן כשתגיע שעתן. אמנם שגור הפתגם "הכסף מדבר והכלב נובח", אבל זה לא תמיד כך."

— "דבריך נכונים מאוד, לא הכל הכסף. ראיתי את בנותיך שהתנהגותן יוצאת מן הכלל. אבל זאת לא יודע כל אחד, ולא כל אחד שיודע, יודע להעריך זאת. ואיך שלא יהיה מזלן, הרי נישואיהן עולה בכסף. ואף על פי כן, יתכן שמזלן יעמוד להן להשיג בן זוגן בלי כסף. אנו לעומת זאת נצטרך להשקיע הון תועפות. ומה שנוגע לבנינו, הם מדאיגים אותנו פחות, לא בגלל שאנחנו סומכים על הנדוניה שיקבלו, על זה אנחנו לא מבססים את עתידם, אלא בגלל שהם סוחרים חרוצים. הם כבר בקיאים במשא ומתן כאחד הגדולים ומצליחים, ב"ה. לבני הגדול יצחק יש כבר בית משלו, עם חנות מוכנה שהוא יכול לפתוח בכל רגע, אלא שאנחנו לא נותנים לו לפותחה עד שיתחתן. ראשית, בגלל שאדם אחד בלבד לא יכול לנהל עסק, ויהיה אפילו הכי חרוץ. בכך יש לנו כבר נסיון. לכן החלטנו שהחנות אמנם תהיה מוכנה, כמו כן בית מרוהט ומסודר, כדי שלא נהיה משוחדים לכשיציעו לנו שידוך עם כסף, ולא נקפוץ עליו ללא בדיקה יסודית. והנה עובדה, כבר מציעים לו שידוכים המתאימים דוקא בשבילו, אבל אנחנו מסתייגים מהם יען שה'יקרן' לא מוצא חן בעינינו — האחת איננה בת תלמיד חכם, השניה איננה אשת חיל וכדומה."

— "הוא הדבר אשר דברתי," אמרה שרה, "שלא הכל הכסף, וכסף לא צריך להדאיג את האדם. האמיני לי שאינני בדעה זו בגלל שמצבנו הכלכלי איננו מזהיר. גם כשהיה לנו כסף לא סמכנו עליו. וכשתגיע השעה שבנינו יצטרכו להשתדך, לא נעדיף בשום אופן את זה שיציע יותר כסף ולא נסתכל על משהו אחר, אלא אך ורק על ה'יקרן'."

משה עשה אזניו כאפרכסת להאזין לפרטי השיחה שבינותן, אבל לא הצליח לקלוט משפט שלם לדון ממנו על הכלל כולו. נדמה היה לו שהן עומדות כבר על המקח. הוא נזהר שלא ירגישו בו כי הוא עוקב אחרי שיחתן. בינתיים נשאו את עיניהן וראו שהן נמצאות כבר בפרברה של העיר והפסיקו את שיחתן. משה הטה את עגלתו לצד אכסנייתו, שהיתה קרובה אל השוק, ופנה אל אשתו בבקשה:

— "היות ואין לנו זמן הרבה לשהות כאן, מה גם שהבטחנו למלוותנו

שלא לעכב אותה הרבה, לכן השתדלי נא לגמור את קניותיך במהירות האפשרית. אותו הדבר אעשה גם אני. בעיקר רצוני להפגש עם אותו האכר בעל התאו. גם אני אשתדל לחזור במהרה, כדי שנסע הביתה."

— "אם אין לך קניות אחרות מלבד השמלות שאמרת," אמרה שרה, "אני חושבת שנגמור זאת בפחות משעה. הנה החנות לא רחוקה מכאן וגם לא יעכבו אותנו הרבה." בכך נפרדו דרכיהם — משה הלך לשוק, והנשים לחנות.

שרה פנתה אל הזבן ובקשה להראות לה בדים שהיא הצביעה עליהן, שידעה בערך, שזהו מה שרחל רוצה ומתאים בשבילה ובשביל בנותיה, ורחל משתוממת על חריצותה ועל גישתה הבטוחה כלפי הסוחר ובנוגע לקניה. "הנה," אמרה שרה, "זה מתאים מאוד בשבילך. מזה תהיה לך שמלה מתאימה גם בבית וגם לצאת. ואילו מזה תתפרי לבנותיך שמלות נהדרות, אפשר אפילו להתארס בהן ... מה את אומרת לזה?"

— "עדיין לא הגענו לזה," אמרה רחל, "שלושה בנים יש לי, שיחיו. עד שיגיע התור של בתי הגדולה, עוד יחלוף זמן. אף על פי כן אני גם כן חושבת שהחומר הזה די יפה בשבילן, תלוי רק במחיר. מי יודע כמה הוא ידרוש."

— "בזה תסמכי עלי," ענתה שרה, "אותי מכירים כאן וגם אני מכירה אותם. כמו כן אני בקיאה במחירים. אותי אפילו לא ינסה לרמות, בנדון זה אין לך כלל מה לחשוש."

ובכן, הסחורה נבחרה וגם במחיר השתוו. רחל הוציאה כסף מארנקה ושילמה, באין ברירה, אף על פי שנדמה היה לה שהפריזו במחיר, וזאת רק בשביל זה שהעסק נעשה מהר מאד. שרה לא עמדה הרבה על המקח כמו שהיא היתה רגילה — להתחיל בהצעה מזערית ולהוסיף קצת, לצאת ולחזור ולהוסיף עוד קצת, עד שמגיעים לעמק השוה. כי איך יתכן אחרת? ... אבל הפעם התביישה ושילמה. כצאתם שאלה שרה:

— "האם את מעוניינת לקנות עוד משהו? עוד יש לנו קצת זמן ואני מוכנה להדריך אותך בחפץ לב."

— "תודה רבה," ענתה רחל, "את באמת זריזה מאוד. באם בתך דומה לך בחריצותה, שמחה הייתי לקחת אותה לאשה לבני ליצחק. הייתי רוצה אמנם לקנות עוד כמה חפצים, אבל בשום אופן לא אנצל רצונך הטוב ולעכב אותך. נחזור אל העגלה, כדי שבעלי לא יצטרך לחכות לנו שם."

שרה נרתעה והתרגשה בשמעה את המלים הראשונות שרחל השמיעה, ושתקה. אבל נענתה לדבריה האחרונים והלכו אל האכסניה. אבל רחל לא שתקה, וחזרה על דבריה הראשונים: "נו, מה את אומרת להצעתי? אינני

חושבת שטעיתי בדמיוני שבתך דומה לך בתואר וכמו כן גם בטבע, וכדאית היא להיות רעייה לבני!״

— ״מה אפשר לדעת?״ ענתה שרה בהפתעה, אחרי שהבינה שזו לא רק פליטת פה, אלא שהיא מתכוונת ברצינות. ״אין אנחנו מכירים את בנכם וגם הוא לא מכיר אותנו. אולי ראיתי אותו פעם אחת, אבל אצלי בבית לא היה אף פעם. אם הדבר יהיה מן השמים אנחנו בודאי לא נתנגד. בכל אופן זה לא תלוי בי. נעזוב, איפוא, הפעם דברי סרק אלה.״

— ״למה תדברי כזאת? מדוע זה נראה דבר זה בעיניך כדברי סרק? האם בתך לא הגיעה עדיין לפרק נישואין? הלא באופן עקרוני אנחנו מכירים זה את זה, כמו כן גם הצעירים יודעים במי המדובר, ולמה זה נדמה לך הדבר כדברי סרק?״

— ״סלחי לי, אינני רוצה לסתור את דבריך. אדרבה, אפשר לומר שדבריך מתקבלים על הדעת, ובכל זאת לא אוכל לתאר לי שאנחנו שנינו יכולות ומוסמכות לאשר ולקיים דבר כזה. אני הלא בראשית דברי אמרתי ׳אם יהיה מן השמים אנחנו לא נתנגד׳, אבל אינני רואה זאת כדבר מעשי מהרבה בחינות. ישנם הרבה צדדים שצריכים עוד לחשוב על זה בכובד ראש עד שיענו על הדבר אמן, לא כן?״

— ״נכון הדבר, את צודקת בהחלט. אבל אני עומדת על שלי שאין אלה דברי סרק. צריכים לדון בהם ברצינות ולהוציאן לפועל בשעה טובה ומוצלחת.״

— ״באופן עקרוני,״ אמרה שרה, ״אני אינני מתנגדת, אבל השאלה הראשונה היא, מה הן הציפיות שלכם לגבי נדוניה? כי עד כמה שידוע לי בענין שידוכין, השאלה הראשונה היא: סכום הנדוניה.״

— ״תשובתך מספקת אותי בהחלט,״ אמרה רחל, ״לא רציתי לשמוע יותר מזה. הכי חשוב הוא שבאופן עקרוני את לא מתנגדת. העניינים הכספיים הם שאלה ממדרגה שנייה, או יותר נכון — בכלל לא בעיה. כפי שאמרתי כבר, שבעלי לא עומד על כסף כשיהקרן׳ מספקת את הציפיות.״

בינתיים הגיעו אל האכסניא וכשראו שמשה טרם הגיע, התישבו על הספסל שעמד בחוץ, ורחל המשיכה לשזור את החוט שהתחילה בו, ואמרה: ״הייתי מאוד רוצה שתבקרו אצלנו. למה שלא תבואו אלינו ביום אחד, כשאין לכם תנועה גדולה בבית המרזח? בפרט שיש לכם כבר ילדים מבוגרים פקחים וחרוצים שאפשר לסמוך עליהם. אגב כך תראו גם את בני — איזה בחור נחמד הוא וסוחר חרוץ, מה מרווח ונאה הוא ביתו שבנה בעצמו, ואלה סידורים נוחים התקין בו.״

— ״אני רואה שאת מטפחת את הרעיון הזה בכל הרצינות. אני אגיד

לך את האמת: אינני יודעת אם את מדברת זאת על דעת עצמך או שזה כבר סוכם ביניכם, ובכלל כיצד זה נהוג אצלכם, אבל כלפי, זה בא כאפתעה גמורה. בבית אנחנו לא דיברנו על זה אף פעם, ולפיכך, אני לא יכולה לענות לך שום תשובה מחייבת. אני מוכרחה קודם למסור את הענין לישותפי שלי, וכמובן שהתנאי הראשון הוא שהצעירים יכירו זו את זה ולשמוע את דעתם. אנחנו אמנם נשים וזכותנו היא לפטפט, אבל על מנת שיהיה תוקף למשא ומתן שלנו, עלינו לדחות את זה להזדמנות הבאה. אם הדבר כבר מוסכם אצלכם, אז אחרי שגם אנחנו נדון בנושא במסגרת המשפחה, נשתדל ליזום ביקור — אתם אצלנו, או אנחנו אצלכם — בכדי שהצדדים יפגשו וזאת לא באקראי בעלמא."

והנה הגיע משה ואמר: "אתן באמת זריזות. לא חשבתי שאתן תהיינה כבר כאן. אלמלי הייתי יודע זאת הייתי מזדרז יותר, כי חבל על הזמן."

— "אנחנו מחכות לך זה כחצי שעה. אתה יודע שאצלי אין חכמות. אחרי שהבטחנו לשרה שלא לשהות הרבה, בפרט שעשתה לי טובה, שרות חשוב מאוד — חבל לגרום לה תמורת זה עגמת נפש."

— "אם כן אני באמת מצטער, כי כמעט ולא סדרתי כלום. חזרתי לחפש את האכר עם התאו בכל השוק ולא מצאתיו. כאלה הם הגוים, מלה שלהם היא אפס, אין לתת בהם אמון. אם כן, הואילו נא לעלות על העגלה וניסע." הוא רתם את סוסיו, התישב בעגלה, לקח את המושכות לידיו ונתן אות לסוסיו שיזוזו ונסעו.

משה היה סקרן מאוד לדעת תוצאות שיחותיהן, על כן התחיל מיד במשפט פתיחה: "נו, מה קניתן?" שאל, "אני מתאר לי איזה משבר גרמתן לבעלי החנויות שרמיתן אותם," אמר בצחוק.

— "נו, נו, אל נא תצחק על חשבוננו. הרי ראית שהקדמנו אותך וחכינו לך חצי שעה. לא הספקתי אפילו לקנות כל מה שרציתי, משום שלא רצינו להתעכב, ואתה עוד לועג לי?!" שרה גם כן התערבה בכדי לעמוד לימין חברתה, ושאלה את משה: "עד כמה שידוע לי גם אתה, ר' משה, נוסע כמעט בכל שבוע לשוק."

— "הרבה פעמים גם פעמיים בשבוע," התערב משה ותיקן אותה.

— "הייתי רוצה לדעת," המשיכה שרה, "אם גם רחל שואלת אותך כיצד רמית את הסוחרים, או שמא - אתה שואל אותה, יען שגם אתה עושה את הדבר הזה?"

נסתתמו טענותיו של משה ובמקום מענה הצליף על סוסיו וצעק עליהם שימהרו להתקדם, כאילו הם אשמים בדבר שאין לו מה לענות. אבל הוא התעודד בינתיים וענה לה: "אני, שאני נוסע בתמידות ויש לי קשרים רגילים,

אין לי אפילו זמן לחשוב הרבה. אבל רעייתי הנוסעת פעם אחת בשמיטה, ויש לה רשימה שלמה לקניית מצרכיה — וזו השקעה שלא לצורך העסק, כלומר, הוצאה גרידא מבלי שתהיה הכנסה בצדה — בודאי עומדת על המקח ולוחצת על הסוחר שיוזיל את המחיר ככל האפשר, לכן יש חשש שתרמה את הסוחר, וחוששני שאספה את כל המציאות מן השוק.״

הסוסים דהרו במלוא כוחם. לא עברה אלא כמחצית השעה וחמשת הקילומטרים מאחוריהם והנה הגיעו לסלוה. כולם ירדו מן העגלה ונכנסו לבית, שם רצו לכבד אותם בפירות ומגדנות אולם הם לא הסכימו ולא רצו אפילו לשבת. ״נכנסנו רק להביע את תודתנו העמוקה על שירותכם האדיב. ואנו מקוים שבקרוב תתנו לנו הזדמנות לקבל את פניכם בביתנו״, אמרו. ברכו את בעל הבית ואת כל בני הבית, יצאו, עלו על העגלה ונסעו לדרכם.

עוד לפני שמשה פתח בשיחה עם אשתו, התחילה היא: ״נו, משה, מה תאמר כשאני אתבע דמי שדכנות ממך?״

משה ענה לה: ״אם תעשי כזאת, אז אני יודע שלא יהיה לי מנוס מזה, אחרת אני עלול עוד להגיע לפני הערכאות. את הרי יודעת איך שאני מוקיר רגלי מלהופיע אצלם, בפרט שזה יעלה לי עוד באגרת בית משפט, הוצאה לפועל, עיקול וכולי. כל זה ברור לי, ולכן אני אשלם לך מראש. רוצה אני רק לדעת בכמה זה יעלה לי? כמה אחוזים תדרשי ממני? הלא שדכנית כמוך לא תעשה זאת בשכר של שדכנים רגילים.״

— ״לא, אדרוש רק כמה שלוקח שדכן אחר, כי אחרת אתה עלול עוד לדרוש ממני דמי נסיעה, הואיל וגם אני מודה בזה שהפעם נסעת במיוחד בשביל השידוך.״

— ״אם כן, לפי זה מגיע לך שלושה אחוזים.״

— ״בערך, כן ...״

— ״עכשיו אמרי לי,״ שאל משה בסקרנות, ״באיזה סכום מתבטאים אחוזים אלה?״

— ״האם זהו העיקר מה שמעניין אותך?״ שאלה רחל, ״זאת אומרת, כמה נדוניא הם נותנים?״

— ״קלעת למטרה,״ ענה לה משה, ״זהו בדיוק מה שמעניין אותי.״

— ״אם כן, אני אשקיט את סקרנותך ואגלה לך שאין לך כלל לקנא בדמי השדכנות שאקבל לפי האחוזים. אף על פי כן אני מקווה שלא תקפח אותי אחרי שאני אביא לביתך כלה נאה וחסודה, בעזרת ה׳.״

— ״ספרי לי, איפוא, בקצור, תוצאות השיחה. מה סכמתן? כי רואה אנכי שיש התקדמות, ואת יודעת טוב שאין הכסף מעניין אותי.״

רחל ספרה לו הכל וסיימה: ״כפי שאתה רואה אנחנו עומדים על סף הגמר.״ ״הלואי!״ הכריז משה בסיפוק רב, ״הלואי שנזכה לברך על המוגמר. אם כן עלינו ליזום פגישה בין הצעירים, ונתפלל שיצחק ימצא חן בעיניהם.״ כך הגיעו לביתם מלאי תקוה.

גם שרה סיפרה לבעלה, אחרי שמשה ורחל יצאו מביתם, את תוכן השיחה שבינה לבין רחל. ״אם כן,״ אמר דוד, ״כנראה שלשם זה היתה כל ההזמנה שהזמינה אותך לנסוע עמה, וכל השאר היה רק אמתלא מתוכננת מקודם, הואיל וכאן בבית לא יכלה לשוחח בענין זה.״

— ״יתכן. בכל זאת בצל התורה תשכון החכמה, אני לא נזכרתי אפילו לחשוב על זה הואיל והשיחה בינינו התקיימה בצורה כה טבעית, כאילו בלי כוונות צדדיות.״

— ״אל תהיי פתייה. אבל כל זה לא אכפת לי. טוב שהודעת לה שאין לנו כסף, ואצלם בלי ספק בעיה זו לא יורדת מעל הפרק, ויתכן שבגלל זה המשא ומתן ייפסק מאליו.״

— ״לאו דוקא,״ ענתה שרה, ״היא אמרה בפירוש שהם מוותרים על הכסף אם הנערה תמצא חן בעיניהם.״

— ״נדמה לי שישנו עוד עיכוב בדבר. עד כמה שידוע לי הצעיר הינו עם הארץ — משה לא החזיק אותם בישיבה. אם זה כך אני לא אסכים להתחתן עם בור.״

— ״בזה אני כבר סומכת עליך, אתה תבחן אותו ותראה מה טיבו. רק דבר אחד אל תשכח: שהוא בן טובים, ירא שמים ובעל מדות טובות, כמו שאפשר לראות גם בהוריו. משה לא תלמיד חכם, אבל שמו הטוב הולך לפניו, וכמו כן גם על רחל אפשר לומר שהיא אשה חשובה, וגם בחור כזה קשה להשיג בלי נדוניה, טבין ותקילין. גם בחור ישיבה הוא לא תמיד סחורה מובחרת. האם לא ראינו את שמואל איצקוביץ׳, שחותנו נתן לו את בתו חוה המושלמת, ועוד הוסיף לה מן דיליה חמשת אלפים כתרים, מתנות יקרות וכמה מיני הוספות, רק בשביל שהוא תלמיד חכם; ולבסוף אתה בעצמך אמרת, שריחו נודף מחוצפתו וגאוותו. ממש אי אפשר לעמוד במחיצתו — מתרברב על כל אנשי מקומו, גס רוח, המסתכל על כל אחד מלמעלה למטה, כאילו אין כמוהו בתורה ובחכמה. לפי זה ידיעת התורה בלבד לא מכסה על הכל. ואני מתפללת בכל יום שהשם ישמרנו מתלמיד חכם כזה, בפרט שאין לנו מאין לגייס נדוניא כזאת. לכן לפי דעתי יש להעדיף בחור המפורסם לבעל מעלות ומדות טובות, אפילו אם איננו תלמיד חכם, מאשר לחטוף תלמיד חכם עם מדות מושחתות, חלילה.״

— ״שמואל זה שהזכרת, הוא פרט היוצא מן הכלל, אין הרבה כמוהו

בין תלמידי החכמים, לא בבקיאותו ולא בחוצפתו, ובכן אין מביאים ראיה מאיש כזה. וגם בבחור זה שמדובר בו אינני מזלזל, ח״ו, אם הוא באמת ירא שמים ובעל מעלות טובות, אך גם לא מתלהב ממנו. אומרים: מה שלא יעשה השכל יעשה הזמן, ומה שלא יעזור הכח יעשה המזל — והכל בהשגחה פרטית.״

משה ורחל ראו את השידוך הזה כהלכה פסוקה. הם העריכו את המצב לפי ההגיון, אף על פי כן לא ידעו כיצד להגיע לידי ביצוע מחוסר נסיון, וגם לפי הנוהג שהיה בימים ההם, שידוך לא בא לידי גמר אלא אך ורק באמצעות שדכן. לכן החליטו להכניס את השדכן המקומי אלימלך שפיציג לתוך המשא ומתן, למרות שאיש זה לא היה אהוד בעיניהם, אבל מה לא עושים באין ברירה? משה מסר איפוא את הדבר לרחל שהיא תטפל בו, כי לו לא היתה הסבלנות לדון עם הפטפטן הזה, שגיבב סיפור אחד על משנהו, ואף פעם לא היה אפשר להפסיקו. רחל הזמינה אותו, איפוא, והוא בא מיד, כאילו הרגיש שכאן עתיד הוא ללקק עצם שמנה.

כאשר נכנס אלימלך פנימה, קיבלה אותו רחל בכבוד, הושיבה אותו על כסא וסיפרה לו במה המדובר, בלי הקדמות, אלא ישר לענין.

— ״אני כבר ידעתי שתזדקקו לי,״ אמר השדכן, ״בלעדי לא יעשה שום דבר,״ אמר הוא בחכמתו, ״אבל שתקתי. נתתי לכם שאתם תתחילו קודם ואני אבוא אחריכם ואמלא את דבריכם. אין דבר, תסמכו עלי! אני אסדר את הענין בכי טוב. זה כבר כמונח בכיסי.״

ואכן הוא נכנס לפעולה. אמנם שידוכה של ראסיה, בתו של ר׳ דוד הרניק, לא דרש ממנו מומחיות גדולה. לא היה צורך במאמץ רב, מכיון שלא נדרשה חכמת שדכנים לפשר ולליישר הדורים, כי הכל הלך ישר וחלק. ברם, אין לשלול ממנו זכותו, כי בכל זאת הודות לו, ורק הודות לו, נגמר השידוך. כך על כל פנים התפאר הוא לאשתו ובכל המקומות שהופיע, סיפר אותות ומופתים, איך שהצליח לשכנע את שני הצדדים שיסכימו להשתדך. לא כדאי אפילו לציין כי את שכר טרחתו שילמה רחל במלואו, בלי שום טענות ומענות, ואף מצד הכלה לא קופח שכרו וניתן לו בעין טובה. עיני אשתו אורו כשנכנס לתוך ביתו ובידו סכום הגון במזומנים.

אחרי שיצחק וראסיה חגגו את חתונתם בכפר סלוה בשנת תרל״ח (1878), הביאו הביתה את האשה הצעירה, נכנסו ישר לתוך ביתם החדש ופתחו את חנותם שהיתה מסודרת וגדושה במיטב הסחורות.

פנים חדשות ראו בני הכפר כשיצחק הציג לפניהם את רעייתו היפה והחיננית שתוכה היה כברה. שקטה ופקחית, צנועה וטובת לב, שהפתיעה את כל רואיה. אשת חיל כזאת טרם דרכה על אדמת הישוב. כל רואיה

העידו עליה שהיא אחת הנשים הצדקניות שבאותו הדור, והעריצו אותה; כל שכן בעלה, שאין עוד אחד כמוהו שידע להעריכה על רוב מעלותיה. אכן היו הם מאושרים עד סוף ימיהם. בחנותו ובבית המרזח שלו הצליח כמו אביו, והיתה לו פרנסה בשפע.

אחריו התחתן אחיו שמואל דוד. הוא פתח לו רק בית מרזח. גם לו היתה פרנסה ברווח, כי הרי אין סחורה העוברת לסוחר כמו "הטיפה המרה", הידועה בשם יי"ש. איזה גוי לא רודף אחריה ומחפשה כמו בנרות? ומה הוא לא מוכן לתת תמורתה? אפילו את הלחם אשר הוא אוכל וגם את הגלימה שעל כתפיו.

פרנסה זו לא היתה כלל מתוקה וקלה, ובכל זאת תשעים אחוז של בתי המרזח היו שייכים ליהודים. אמנם לא כולם יכלו להתפאר בפרנסתם שהיא רחבה, כי כמו כל דבר, גם זה היה תלוי במזל.

פרק חמישים ושמונה

בית מרזח — עסק גלותי

המעלה הראשונה שהיתה לבית המרזח בתור מקור פרנסה היא — שהיה יותר קל להשיגו משאר הפרנסות, מכל הבחינות. לא היתה דרושה לכך ידיעה מקצועית, הרבה כסף, כח פיזי רב, וגם לא תבונה רבה. באם היה בו בבעל העסק קצת חריצות וערמומיות, היו לו כל הסיכויים להתעשר ממנו. כמובן, תלוי היה גם במיקומו וגם במזל — אם בית המרזח היה ממוקם בצומת דרכים, לא רחוק מן העיר, במקום שיש הרבה עוברים ושבים, אז כמעט והדלת לא נסגרה במשך כל היום וחלק מן הלילה. במשך כל הזמן מסתובבים, נכנסים ויוצאים יושבים ושותים ומשלמים בטבין ותקילין. הקונים הנוסעים העירה, או הבאים מן העיר, רובם היו זרים, כלומר לא מאַנשי המקום, הם לא שוהים הרבה, אלא שותים לרויה, משלמים ומסתלקים.

בעל בית מרזח כזה צובר כסף ועושה הון, בגלל שכל הלקוחות שלו הם זרים וקונים במזומנים. הללו שותים לרוב בעמידה וגם אם הם מתישבים אין ישיבתם קבועה כמו השתיינים המקומיים — השותים בצוותא, שלוקחים מנה ויושבים עליה שעה־שעתיים, תופסים את המקום, ממלאים את הבית עשן ומבלבלים את הראש — אלא שותים והולכים לדרכם. לאלה אין זמן להשתולל, לעשות בעיות ולגרום צרות. לרוב הם באים חבורות חבורות משותפות, האחד לא נותן לשני להשתהות ולבלות הרבה זמן, כיון שהם צריכים ללכת לדרכם. רק במקרים בודדים כשבאים מן השוק, אחרי שהיתה להם הצלחה, שמכרו את סחורתם במחיר טוב, אז יש והם מתישבים, סובאים עד שמשתכרים. בסביאה כזו יש הכנסה טובה, ואפילו במקרה שהם משתוללים ועושים צרות וגורמים נזקים, אין שום קושי לקחת לקוח כזה, לתפוס אותו בדש מעילו ולזרוק אותו החוצה, במחילת כבודו, עד כדי שישבור לו את אפו או שיניו. כמובן אחרי שגבו ממנו את הנזק שגרם, כפליים מערכו, כיון שהוא זר ומצפצפים עליו, שילך לו לעזאזל. לא כן אם היה זה שיכור מקומי, אז מוכרחים להתחשב בו. א. בגלל שהוא

קונה קבוע. ב. הוא מיוחס, כגון בנו של המצלצל בפעמוני הכנסיה. ג. יש לו הרבה חברים, עצרת בוגדים, והכתוב אומר: ״אל תתחר במרעים״. ד. וזו הסיבה העיקרית: שבנוסף על כל היחוס שלו הוא גנב ורוצח, נוקם ונוטר, קנאי מאין כמוהו, ואי אפשר לדעת איך הוא עלול להתנקם עוד בעתיד. אצל בעל בית מרזח כזה, כמעט ולא קיימת מכירה בהקפה, אין לו בדרך כלל עסק עם שכורים. נוסף לזה פעמים רבות נופלות לידיו ״מציאות״, לקנות חפצים שמכניסים רווחים גדולים, כמעט מתוך היסח הדעת, בשעת חדוה, כשהגוי מבוסם ואינו יודע בין ימינו לשמאלו.

לעומת זאת היו בעלי מסבאות שלא זכו, ובתי המרזח שלהם היו רחוקים ממקום מרכזי. גורלם של אלה שונה היה לחלוטין, ממש להיפך מן הראשון. אלה יכולים היו לישון במנוחה שלושה רבעים מן היום, במשך כל ימות השבוע, או לשבת ולפהק מאפס מעשה. דלתותיהם לא נפתחו אלא בבוקר או בערב. בבוקר לפני שהאכרים והפועלים יוצאים לעבודתם ולפנות ערב בשובם הביתה. גם אז לא מתישבים לשתות בישוב הדעת, אלא בעמידה בחטיפה בעלמא, ומסתלק מהר כדי שאשתו לא תרגיש חלילה ששתה בלעדיה. ולא עוד אלא שלבעל מסבאה זו יש פנקס עב כרס מלא עם רשימות של שכורים שונים שחייבים לו, חלק מהם כבר שבקו חיים ויושבים להם בגן עדנם בצלו של פטרוס קדושם, שקיבל אותם בידים פתוחות תחת חסותו, בהרגישו עליהם את ריח הניחוח של המים הקדושים שנטבלו בהם ואת ריח הי״ש הנודף מתוך פיהם ששתו לרויה כל ימי חייהם וקיללו באלוהיו, בבנו ובאמו הבתולה הקדושה; אבל כל זה לא משנה כלום לגריעותא, אחרי שהספיקו להתוודות לפני הכומר, האב הקדוש, נציגו של ישו. זה הוריד מהם את כל פשעיהם ובזכות זו נתקבלו בכבוד רב להיות הדום לרגלי פטרוס. חלק מן הרשומים בפנקס הם אמנם חיים וקיימים, אבל אינם משלמים, למרות שלא פשטו רגל, פשוט משום שהם לקחו מלכתחילה שלא על מנת לשלם, ולכן ממילא אין הם חייבים ... והם ממשיכים לקבל, ודוקא לא סתם משקה, אלא משופרא דשופרא., האחד — משום שהוא גבר אלים, לא שהוא מאיים חלילה, אלא שהוא בקי בהרבה דרכים שיש בהם כדי להרע ולהזיק, והיהודי יודע, על כן הוא מעדיף להשקותו ולסתום את פיו במנת משקה נוספת. השני — יודע כיצד להתחנף בקסם שפתיו. היהודי אמנם יודע שזו חנופה, אבל אין ברירה. על כן הוא מיתמם. מכיר הוא את האיש ואת שיחו, ובין כך לא יעזור לו כלום ובסופו של דבר ממילא ייאלץ לתת לו, אם כן למה לא יתן לו מתוך רצון טוב, כביכול, להראות לו פנים ידידותיות? והשלישי — תובע בפה. הוא טוען בקול של מאיים: אוי ואבוי לך אם תמנע מלתת לי בשעה זו, כשאני נמצא בחברה של ידידים וחברים.

העלבון שאני אסבול יהיה בל יכופר ... היהודי שומע זאת ומבין, ולכן נענה ומלעיט אותו, כי הרי לא ילבין פני חברו ברבים, חלילה. אי משום כך יוצא שלקוחותיו הם כולם שקרנים, כולם מנוולים, כולם גבורים, וכולם שכורים עדינים ומפונקים, ממשיכים לשתות על חשבונו של היהודי "המוצץ את דמם כעלוקה", והנוצרים העלובים שותים וסובלים.

עיקר השפע יש לו לזה האחרון — ביום ראשון, אז באים כל אלה שרוח קדושת יש"ו מפעמת בקרבם, "לקדש" על היום, אחד המרבה ואחד הממעיט. אחדים באים ביחידות, כי אינם משוגעים להשקות אחרים על חשבונם במשקה החביב להם ביותר; אבל לרוב שותים בצוותא, בידידות נאמנה עד כדי שמתנשקים זה עם זה מתוך חיבה יתירה. זאת כמובן כשכבר אינם יודעים את ההבדל בין ארור לברוך, ולפעמים כן יודעים, אדרבה, באו בכוונה תחילה לשם זה, כדי שאחרי ההתנשקות יתנפלו האחד על חברו והמאבק יסתיים בשפיכות דמים. לא משתמשים חלילה בנשק חם, כי עד כדי כך לא נחשדו הרעים האהובים, האריים הטהורים; ואפילו לא בחרבות מצוחצחים, שלהלכה זהו נשקם של בני עשו, בו נתברך, אלא בסתם סכינים, כלים פשוטים, ולא חס ושלום לשחוט זה את זה אלא פשוט לדגדג בו עד כדי הקזת "קצת" דמים. אם במקרה נשל הגרזן מעל העץ והסכין נתחב בין הצלעות, אז אפשר להאמינו בנאמנותו הנוצרית שלא לזה התכוון, אלא כנראה שהסכין היתה מחודדת, במקרה, יותר מדי, או שהשני נדחף בכח בהאבקו, עד כדי שהסכין נתקעה בין צלעותיו והגיעה אל לבו.

ובכֵן, כזה הוא "יום מנוחה וקדושה" של המאמינים בתורת החסד של יש"ו, שליחיו וממלאי מקומו. אחרי צלצול הפעמונים הקדושים, שזה האות של סיום הפולחן, כולל הטפת דברי המוסר והתיפלה היוצאים מפי האב הקדוש, שהלהיב את לב מאזיניו בדברים היוצאים מן הלב, עוזבים את הכנסיה בהכנעה רבה ומתפזרים חבורה־חבורה לפי תכנית שתוכננה במשך ימי השבוע שעבר, אֵו שיש להם המשך מהתכנית של יום הראשון שעבר, שמשום מה לא הספיקו לסיימה. ואז מתמלאים לרוב בתי המרזח ונגשים לסדר היום.

רוב רובם לא נכנסים לשתות רק לשם שתיה בלבד כמו בעלי תאוה פשוטים, חלילה, אלא באים הם לסלק את חשבונותיהם כמתואר לעיל. כי עלינו לדעת שסוג האנשים הללו אינו מבלה את זמנו באפס מעשה. אמנם בתי בידור אין להם — לא קולנוע ולא תיאטראות; גם הרדיו טרם היה בימים ההם וגם עתונים לא הגיעו אליהם, ובכלל, היה רק חלק קטן ביותר שידע קרוא וכתוב. בנוגע לתפילה, הספיקה להם ידיעת הכומר, והוא הוציא את כולם ידי חובתם ולכן העריצו אותו ביותר, כי הוא נשא חטאות הקהל

על שכמו, וכדאי היה הוד קדושתו שינשקו לו את כפות ידיו ואת שולי גלימתו בעד שרותו הנאמן, בהיותו המתווך בין יש"ו ובין קהלו. כל אחד בא והתרפס לפניו, בהתוודותו על חטאיו, התחטא לפני הבתולה הקדושה מתוך מרירות נפשו וחרטתו והכומר בישר לו: "יוסר עוונך וחטאתך תכופר", וחסל. בכך העביר האב הקדוש את כל המשא הזה על שכמו. אף אחד לא ידע את כובד העומס שהוטל עליו. כשהנשים הצעירות באו להתוודות על הרפתקאות אהבתן וגילו לפניו את מצפוני לבן, הוא ניחם אותן בחמלה ואהבה נוצרית טהורה והגיש לפניהן את תמונת הבתולה הקדושה לנשקה. היא מרקה את חטאיהן והכניסה בהן רוח "הקדשה", ועל ידי כך נעשו זכות וטהורות.

מאחר שאנשי שלומו ומאמיניו האדוקים בו היו מחוסרי אמצעי בידור, מצאו להם עניינים אחרים להתעסק בהם. בכלל זה: ענייני אהבה, קנאה, נקמה, צרות עין, גניבה, גזילה, שוד וחמס. מי יודע ומי יכול לפרט ולספור אותם. ונוסף לכל אלה החשבונות, שהיו בינם לבין עצמם, היו כאלה שהיה להם חשבון דוקא עם היהודי בעל בית המרזח בעצמו.

כן, גם עמו יש להם חשבון. אמנם לא מכרו לו כלום, ואם כן מכרו, קיבלו את התמורה במלואה והוא לא נשאר חייב, אדרבה, הם חייבים לו. ודוקא בגלל זה שהם חייבים לו ואין בדעתם לשלם, והיהודי אינו רוצה לדעת מזה ומתחצף ותובע בפה, על כן נמנו וגמרו ביניהם שיש למרר את חייו, כדי שבסופו של דבר הוא יציע שביתת נשק, שיפסיקו את הטירור נגדו, ותמורת זה הוא ימחוק להם את חובותיהם ויתחיל דף חדש בפנקסו.

אולם לרוב טעו בחשבונם. בדרך כלל הענין נגמר דוקא להיפך, לרעתם. אם היהודי לא היה שלומיאל, וההתגרות היתה בתקופת מלכותו של הקיסר פרנץ יוסף, בזמן שהחוק היה חוק, הלכה למעשה, ושווי הזכויות לכל האזרחים היה פשוטו כמשמעו — אז במקרה של חשבונות כאלה, כשהחבורה התחילה להשתולל כדי שבמחיר זה יסלקו את חשבונם, לא נבהל היהודי מהשתוללותם ולא התחבא תחת דלפקו, אלא יצא לקראתם להשליט סדר בביתו, ולא — ישיב מלחמה שערה ואגב ינחית זרועו עליהם, להטעימם את מתת ידו על פרצופיהם ובכל מקום שידו מגעת. אחרי שהפיל בצורה כזו אחד או שנים לארץ באין אונים, ויתר הגויים שהיו מוכנים לעזור, ראו שלא העריכו את המצב נכונה וסיכוייהם לנצח את היהודי קלושים מדי, נאלצו ליהפך מאויבים לאוהבים. כשראו איך נפלו חבריהם "הגבורים" לארץ ושוכבים שם ככבשים לשחיטה, נגשו אל חבריהם המוכים, כאילו רוצים הם לעזור ליהודי ועזרו להם להקים אותם על רגליהם, הוציאו אותם החוצה ועקבותיהם נעלמו.

תבוסה כזו הוסיפה טינה בלבם על היהודי. ברם, בינתיים כל זמן שהרגישו את המהלומות שקיבלו, התפתח בהם הפחד מהיהודי. אמנם לא יכלו לסלוח לו על חוצפתו שהשתמש בידיהם — ידי עשו, אלא שבסופו של דבר נאלצו להשלים עם יהודי זה.

בצורה אחרת הסתכם החשבון כשהיהודי לא היה איש חייל, כמו זה המתואר, והחבורה התחילה להתרוצץ ולהשתולל, קודם מתוך היסוס ואחרי כן התחממו ופרעו פרעות, העיפו כסאות, הפכו שלחנות ושברו כלי זכוכית שמעל השלחן, נפצו שמשות וכדומה. גם אז לא הסתיימה ההשתוללות תמיד בנצחונם של המזיקים, אדרבה, מניה וביה התעוררו המפוכחים שביניהם, שהבינו שבסוף לא יסתיים הענין לטובת המשתוללים, והתערבו בדבר להרגיעם, אם בנחת ואם בזרוע, כפי שהם היו מוכנים לקבל את התערבותם. היו שהטיפו להם דברי מוסר: מה לכם משתוללים? אם שותים קצת, משתכרים עד כדי איבוד צלם אנוש? בזה רצו להסביר למשתוללים וליהודי גם יחד שזה לא בא מפאת שנאה כלפי חבריהם, או אהבה כלפי היהודי, ח״ו, אלא פשוט רוצים להקטין את הפשע הואיל ועשו מה שעשו מתוך שכרות. וכדי למנוע מהם צרות תפסו אותם תחת זרועותיהם והוציאו אותם החוצה תוך כדי גערה מעושה: לכו לכל הרוחות שובבים שכמותכם, אינכם ראויים לשתות אם אינכם יכולים להשתלט על עצמכם. כאילו רצו להמתיק בזה את פשעם, ואגב להשתיק את הפרעות והרעש ולהוציא את המתפרעים בכבוד מהעסק הזה, אחרי שלא הצליח, הפעם.

לפעמים נכנסו מבחוץ כמה בריונים שעברו שם במקרה וכשמעם את קול הפרעות שהיו מוכרים להם בהיותם מומחים לדבר, הפכו את עורם ונגשו ישר אל הפורעים באין אומר ודברים תפסו בערפם, דחפו אותם החוצה מעל המדרגות והללו רק התעוררו שהם שטוחים על הארץ בתוך הבוץ. מה שקרה אחרי כן, זה לא משנה. הם אזרו את כחותיהם האחרונים וקמו על רגליהם, אספו אבנים, זרקו בחלונות, נפצו את השמשות, עד שאלה שבפנים יצאו אליהם, בעטו בהם וגרשו אותם מן המקום. למחרת, כאשר התפכחו גם הראשונים וגם האחרונים ונזכרו מה שעשו, היה ברור להם כי מזה הם יסבלו עוד, כי היהודי לא יעבור על זה בשתיקה, ואז באו בעצמם ובקשו סליחה והציעו לעשות את החשבון בכמה מסתכם הנזק ושלמו מיד במזומנים. לא ח״ו מיושר לבם, אלא מתוך פחד, כי ידעו שבנפשם הדבר, כי במקרה שהיהודי יעשה להם משפט, הם עלולים לשבת בבית הסוהר, לשלם קנס ודמי משפט שזה יסתכם ביותר מכפליים, כי החוק עמד לימין הניזוק בכדי לרסן את המזיקים למיניהם שלא ישתוללו.

לרוב היו בתי מרזח כאלה ידועים ומפורסמים בתור מקום מועד לפורענות ומפגש להרפתקאות, יען שבעל הבית היה בעל מזג חלש, או שבכלל לא היה שם גבר, כי אם איזו אלמנה אומללה, או שבית המרזח היה בפינה נידחת שיד המשטרה לא הגיעה לשם אלא לעתים רחוקות. המזיקים ידעו שאם יש איזה חשבון לסלק, אז המקום ההוא הוא הכי מתאים לכך, ובעל העסק מחוסר הפרנסה, הסתפק גם בלקוחות כאלה. למעשה, מבחינת הפרנסה, גם האחרון, שנדמה לכאורה שבכל אשר פנה הפסיד, לאמיתו של דבר גם לו היתה פרנסה. למרות כל השלילה, היה גם שם צד חיובי, כי לרוב היו המלחמות בינם לבין עצמם, וממלחמות כעין אלה, חוץ מן הפחד שאפף את בני המשפחה של בית העסק, יצא להם מזה רווח, כמאמר הפתגם: "כששנים מריבים — השלישי מרויח". לרוב גם המריבה וגם הנזקים גרמו לעליית הפדיון, ביודעין ובלא יודעין.

פרק חמישים ותשעה

שיח שכורים

על מנת שנכיר טוב פרנסה יהודית זו, ניתן דוגמה אופיינית של "המפרנסים", כלומר הלקוחות: התישבו להם שלושה ששתו כאחד על יד השלחן, והאחד הזמין שלוש מנות. הם לוקחים את הבקבוק לידיהם ולוגמים קודם קצת "לחיים", פשוט, על מנת לטעום את המשקה אם ראוי הוא לברכה, אחרי כן מוציא המזמין את ארנקו מכיסו ומשלם. "כך אני אוהב," מתפאר המשלם לחבריו, מתוך חוצפה ויוהרה, "לשלם במקום. לא שלבסוף יבוא היהודי וידרוש עוד פעם כסף, או שיאמר: 'הרי נתתי לך פעמיים משקה', אבל אם אני משלם, אז אין טענות ..." כך הוא גומר את המשפט, כשהוא קורץ בעיניו לחבריו כגבור מנצח, שישמע היהודי וידע שאותו אי אפשר לרמות.

היהודי שומע את חרפתו ואינו עונה, הוא מן הנעלבים ואינם עולבים. סוף סוף, הרי הוא ציפה לקונים אלה עוד מיום שני שעבר בכליון עינים. יודע הוא שלא טוב להתחרחר במרעים ולהתווכח עמהם, לכן משים הוא את עצמו כלא שומע. ויהי הם מריקים את בקבוקיהם והנה מזמין השני, גם הוא שלוש מנות. הם גומעים קמעה קמעה ובאמצע משוחחים על דא ועל הא מתוך סיפוק והנאה.

— "האם שמעתם," מתחיל וסילי בנו של דומיטרו שתום העין את השיחה, "שגיורגיה 'הלטאה' מתחתן עם חמותו, סילביאה, אלמנתו של מיכלקה בעל טחנת הרחיים?"

— "הכיצד אפשרי הדבר?" מתערב קוסטיקה הרועה, "הלוא נדמה לי שעדיין לא חלפה שנה מאז נשא את בתה אילונה היפיפיה?"

כל החברה פערו את פיהם בצחוק פרוע על שאלתו התמימה. "מה אתך?" שאלו אותו יתר המסובים, כולם בבת אחת, בתמיהה גדולה, "האם נפלת עכשיו מן השמים? כלום אינך יודע שזה ארבעה חודשים שהיא תלתה את עצמה? תם שכמוך!"

— "באמת?" תמה קוסטיקה, "לא יתכן! אתם פשוט מתלוצצים עלי."

החבורה נועצת עינים אחד בשני על תמימותו, ושוב מקשים ושואלים

אותו: "היתכן? הרי היתה לה לויה עם שלושה כמרים, כל פעמוני הכנסיה צלצלו, עד שכמעט התעוררה מצלילי הפעמונים. חמשה כבשים נחרו ושמונה מאות פיתות אפו! כמעט שלא נשארה נשמה חיה בכל הישוב שלא יצאה ללוות אותה, ואתה לא יודע כלום? היתכן?!"

— "בחיי ישו ומרים הבתולה הקדושה! אני נשבע לכם," אמר קוסטיקה, "שעד עכשיו לא שמעתי כלום על זה. ומה אתם מתפלאים כל כך? האינכם יודעים שמיום 'גיאורגי הקדוש', מאז שיצאתי עם עדר הצאן למרעה, זה קרוב לחצי שנה, לא ירדתי מן ההר וגם עם אנשים לא נפגשתי מאז, זולתי ביום 'פטרו הקדוש' שהיתה עונת הגז; וגם אז הייתי טרוד בעבודתי ולא ניתן לי לשמוע סיפורי רכילות. אולם עתה ספרו נא לי איזה אסון קרה שם, ולמה תלתה את עצמה נפש יקרה זו? הרי היא היתה כל כך פקחית ורכרוכית, צעירה ויפה, ובעלה אהב אותה. אני תמיד קנאתי בו על שהשיג אותה לאשה. הרי היתה נראית כשושנה פורחת. ואני החזקתי אותו להכי מאושר בעולם."

— "לך, לך," ענו לו חבריו בבת אחת, "אכן אין אתה יודע כלום?"

— "לא," ענה קוסטיקה בתמימות, "בחיי!"

— "אז אני אספר לך," ענה סימיון בן הקרחת. "מיד אחרי חתונתם, דיברו כל השכנים שהוא חי עם אחותה פרסקיבה, הגרושה, שגרה בשכנותם. בלילה אחד, כאשר הרגישה בדבר, היא נכנסה לרפת, לקחה חבל שקושרים בו את הבהמות לאבוס, ותלתה את עצמה שם במקום ושם מצאו אותה מתה. נו, עכשיו אתה כבר מבין את הענין?" שאל אותו סימיון. "בעלה ואמה הבליגו על צערם, ומרוב יגון ואנחה הם עומדים להתחתן. חושבני שמעתה פרסקיבה כבר לא תלקק דבש אצל אמה, כי היא תפקח על בתה בשבע עינים שלא להיות עמה בשותפות."

בינתיים נכנס עוד אחד, מסתכל בין השלחנות ומחפש חבורה משלו, וכשרואה את שלושת השתייינים שלנו הוא מתקרב אליהם בברכה והם מכבדים אותו שיקח לו כסא ויסב על ידם. נותנים לו לשתות מתוך בקבוקיהם כשכבר לא היה בהם אלא כמה טיפות בתחתית הבקבוקים, והוא לא מסרב להם. ואכן טיפות אלה גירו את תאבונו והוא הזמין ארבע מנות משקה בשביל כל החבורה.

פרק ששים

מלחמת הכלב בחזיר

הם אך התחילו לשתות, והנה התחיל מזמין המשקה, שהפך לראש המדברים, לספר להם על עסק־ביש שקרה לו עם שכנו, טודור "בעל שני הזנבות". הוא מרטיב את גרונו בגמיעה אחת ומתחיל לספר:

— "לפני ימים אחדים השכמנו בבוקר, אשתי ואני, סדרנו הכל כדי לצאת השדה. לקחנו את הכלים הדרושים לנו, אשתי סגרה את הבית ויצאנו ואת השער סגרנו אחרינו. והנה החזיר של טודור פרץ את השער וחדר לחצר, שם נדחק דרך השער של גינת הירקות נכנס ועשה בה שמות. הפך את כל הגינה לעיים. הכלב, שהיה קשור בשלשלת, נבח בכל כחו לאיים על החזיר שיסתלק, קפץ לכל צדדיו, אך לא הצליח להפריע לו. החזיר הוא חזיר, לא איכפת לו שזה הקשור בשלשלת נובח עד שכמעט והוא מוציא את נשמתו, בחשבו הלא לכן הוא כלב, שינבח ויתפקע, העיקר הוא שהוא חזיר, יצור חשוב, בן חורין ומפונק שכל הזכויות שמורות לו, ואיננו עבד נרצע כמו הכלב שהוא בריה שפלה ועלובה, שאין בו אמון ולכן הוא קשור בשלשלת, כפי שזה מגיע לו ... והוא ממשיך בשלו, זולל במלוא תאבונו החזירי, עושה בגינה כבתוך שלו, מזיק בשן ורגל ומי יאמר לו מה תעשה?!...

הכלב לא נרגע, כי חרה אפו על חוצפתו וזלזולו של החזיר. האם חזיר זה אין גבול לחזירותו? הרהר בראשו הכלבי. לבסוף, מרוב קפיצותיו על ימין ועל שמאל, התנתקה השלשלת והכלב קפץ על החזיר באף וחימה גדולה, קרע לו את שתי אוזניו וחבל חבלות חמורות בכל גופו. החזיר חזר לביתו עם כרס מלאה שמילא, כביכול, מן ההפקר, אבל פצוע פצעים אנושים ודמו שותת מהם. הוא נכנס לו ישר לתוך הדיר שלו באין אונים. על פסק נחרץ ואומלל כזה לא חשב אפילו בראשו החזירי. זהו המקרה הראשון בחייו שכלב מצורע יעשה בו שפטים בצורה אומללה כזו, מבלי להתחשב בכבודו ויחוסו הרם. מי מילל ומי פילל שבריה שפלה כזו, שאינו זוכה בחייו ביותר מאשר ללקק עצמות, תהיה בו חוצפה וכוח כזה, לסדר אותו בצורה כזאת? רק עכשיו נודע לו שמה שנאמר על הכלבים שהם עזי פנים אכן אמת ונכון. דלפון רזה כזה, שאיננו כדאי אפילו לקבל ארוחה כמוני, התנפל עלי על

שלא השגחתי על נביחתו. מי בכלל שם לב לנביחת כלב? רק פחדן מוג לב! אני? — הרי אותי מפנקים בכל טוב, שומרים עלי שלא יחסר לי דבר, ואילו אותו מחזיקים בחוץ קשור בשלשלת, ומאכילים אותו עצמות ללקק. ובסך הכל מה עשיתי לו, למה שפך עלי חמתו? ולמה לא התחשב בי? הרי סוף סוף אני חזיר, ובתור שכזה הכל מותר לי ... והראיה שאני בן חורין ולא קשור כמוהו. משום כך יש להסיק כלפיו את כל המסקנות, כי מה שעשה עמי אינו אלא חזירות גסה מצדו. אנחנו נעשה עוד את החשבון עמו, הרהר החזיר במר לבו. בינתיים עד שהחזיר עשה לו את החשבון והסיק את מסקנותיו, שכב הוא מבלי יכולת לזוז ונאנח עמוקות מחמת כאב פצעיו. הוא הרגיש שקצו קרב ואין בכלל מי שיעזור לו.״

״לעת ערב כשהגעתי הביתה עם אשתי,״ ממשיך קוסטיקה לספר, ״הבאתי על גבי גם חבילת חציר בשביל הפרה, והייתי עייף מאד. כשרק התקרבנו לסביבת ביתנו קפץ מולנו הכלב ומיד הרגשתי שמשהו קרה כאן. מכיון שאני נזהר שהכלב יהיה קשור בשלשלת, והנה רואה אני שהוא חופשי, רק חוליות אחדות מן השלשלת נגררות אחריו, זה הוכיח לי שהיה לו מאבק קשה עם איזה גנב, ובגלל זה ניתק את השלשלת, כי מצדי אני השגחתי לקשור אותו בקשר של קיימא שלא ישתחרר, ועובדה שלא השתחרר אלא על ידי ניתוק השלשלת. כאשר התקרב אלי קפץ עלי בשמחה רבה כאילו רצה לבשר לי שניצח במלחמה שהיתה לו, וזה עורר בי סקרנות רבה למהר להכנס ולראות מה קרה בביתי.

מיד אחרי שנכנסנו לחצר ראינו שורה של טיפות דם על הקרקע. אמרתי לאשתי: כאן קרה איזה אסון. צעדנו קדימה בעינים בוחנות לפענח את עקבות הפריצה, והכלב מתקדם לפנינו כאילו מזמין הוא אותנו לצעוד בעקבותיו, ואז ראינו שכתמי הדם לא מובילים לכיוון הבית, אלא הצדה. שם נפרדו צעדינו: אשתי הלכה לעבר הבית ואני — בעקבות הדם, עד שהגעתי אל הגינה. עוד טרם שהגעתי אל שער הגינה, כבר ראיתי את המהפכה שנעשתה שם. כמובן שהכרתי מיד שזה מעשה חזיר וקראתי לאשתי שתבוא אלי, וכאשר הגיעה וראתה את החורבן, כמעט שהתעלפה מרוב צער, בראותה שמעשי ידיה נהרסו כליל. מעתה ברור היה לנו שאין זה אלא מעשיה של החזירה של שכננו. הלכתי אחרי עקבות הדם ואכן ראיתי שהן מובילות אל השכן.

ביתו של השכן היה סגור ומסוגר כי הם טרם חזרו מן השדה, ולא רציתי להכנס לחצרו עד שלא יהיה הוא בביתו. בינתיים תקנתי את השלשלת של הכלב וקשרתי אותו. נכנסנו לתוך הבית, עשיתי את הסדרים ברפת וכולי, עד שבינתיים הגיע השכן בעל החזירה לביתו עם אשתו. גם הם מצאו בחצרם

כתמי דם שעוררו בהם חשד שמשהו נורא קרה, ועקבותיהם הובילו אותם לכיוון דיר החזיר. הם טעו בהשערותיהם וחשבו שהאסון קרה אצלם בתוך הדיר, כי כאשר נכנסו לדיר מצאו את החזירה, שהיתה בעל־החיים היחידי שהיה להם, והיא מתבוססת בדמה, מפרפרת ומפרכסת בין חיים למוות. אתם יכולים לתאר לכם איך חשכו עיניהם כשראו תמונה זאת, הם קפאו על מעמדם ולא יכלו לזוז בהיותם אובדי עצות מה לעשות.

אני שכבר ידעתי על המקרה, אבל לא תארתי לי שהכלב הזיק את החזירה עד כדי כך, נכנסתי לתומי לקרוא לו, שיבוא לראות את הנזק שהחזירה שלו עשתה בגני הנחמד. רציתי לתבוע ממנו לפצות אותי. אבל אך קרבתי אליו, נבהלתי גם אנכי מהתמונה הקודרת שראיתי שם — החזירה רובצת ואנחת קשה כשמסביבה מרחץ דמים, והשכנים עומדים בחיבוק ידים ונאנחים עוד יותר. אינם יודעים מה זה ועל מה זה? מי התנקם בהם בצורה כה אכזרית, ולמה? לא היה להם ספק שזה היה מעשה ידיו של איזה שונא. מה יעשו כעת? האם ללכת לחפש את הפושע או להזעיק עזרה רפואית דחופה לחזירה? והכי גרוע באסונם שהיא נקבה וקרובה להמלטה. הם שמחו כשראו אותי נגש אליהם, בבטחם בי שאני אשיא להם איזו עצה טובה או אעזור להם בפועל, ואילו אני, שבאתי בבטן מלאה טענות לריב אתו, להגיש לו חשבון הנזקים ולתבוע ממנו פיצוים וכולי — כשראיתי את אסונם, נסתתמו טענותי; באשר הנזק שנעשה בשיני כלבי עולה פי כמה על נזקי, אף על פי שרק הם אשמים בדבר וכל האחריות מוטלת עליהם, כי שער חצרי היה סגור, הגינה סגורה והכלב קשור, ומה עוד הייתי צריך לעשות? בכל זאת לא יכולתי לפצות את פי ולא ידעתי אם כדאי לדבר כרגע או לחדול. היות וגם הוא הזהיר אותי כמה פעמים שהכלב שלי פראי יותר מדי, ולעומת האחריות המוטלת עלי, לא מספיקה השלשלת הקשורה לצוארו. לכן החלטתי שהפעם עת לחשות עד אשר יעבור זעם, והפכתי את הופעתי אצלם לכיוון אחר. עשיתי את עצמי כאילו לא ידעתי כלום ושלא לשם זה באתי, אלא היות ומפתח ביתי אבד לי ואני נאלץ לפרוץ את הדלת, וכל הכלים נמצאו בבית, לכן באתי שישאיל לי צבת ופטיש לשבור את המנעול. ואילו הוא פנה אלי כמעט בקול בוכים: קוסטיקה! אנא עזור לי, כי אתה השכן והחבר הכי קרוב שלי והכי טוב.

אני הייתי כל כך מרוגש שלא ידעתי מה לענות לו והתחמקתי. אמרתי לו: אגיד לך את האמת, אין לי נסיון בזה. אולי היה כדאי שתגש אל גריגור הננס, זוכרני שגם לו היה פעם ענין כזה עם הסוסה שלו והצליח לרפאותה. אני הייתי הולך אליו אולם תסלח לי הפעם, אני אינני ביחסים טובים אתו. אתה בודאי זוכר עוד את הסכסוך שהיה לי עם אשתו לפני חתונתה.

'לכי מריה,' פנה טודור אל אשתו, 'והביאי לו צבת ופטיש.' ובינתיים פנה אלי ואמר: 'אינני יודע איך תתגבר אשתי על צערה. אתה יודע, בסך הכל שבוע ימים היה צריך לה עד שתמליט, ואתה יודע שהיא ממליטה שתים עשרה וולדות. אנחנו חכינו לזה בכליון עינים, עשינו לנו חשבון שכשיהיו הוולדות בני חודש ימים נמכור אותם ונקנה תמורתם, בעזרת הבתולה הקדושה מריה, עגלה בת שנתיים ובעוד שנה תהיה פרה חולבת, כי בלי פרה חולבת הבית ריק. מריה השקיעה בחזירה זו את כל כחה ומרצה, פינקה והלעיטה אותה וראתה בה את כל עתידה, והנה באו ידים זדוניות ופגעו בנו ואנחנו עומדים לפני שוקת שבורה. גדול ונורא שברי. נהרסו כל תכניותי. אני אבוד, סיים מיואש.'

'אל תדאג,' הוסיף ואמר, 'אני לא אנוח ולא אשקוט עד אשר יוודע לי מיהו זה שעשה לי הרעה הזאת. אתה רואה איך שיצור אומלל זה מתבוסס בדמו? כך אני אסדר את זה שפגע בה. לא איכפת לי כיצד יצטדק על מעשהו השפל. אני אשים קץ לחייו, מבלי שיאנח אפילו, ולא איכפת לי אפילו אם אקבל את העונש המירבי, אבל אני מוכרח להתנקם בו. בחיי ישו! אני נשבע!'

בינתיים הגיעה מריה עם הכלים ושתי עיניה היו אדומות מבכי. אני חטפתי מידיה את הכלים והסתלקתי משם, כאילו אני באמת נחפז. כשנכנסתי לביתי וסיפרתי לאשתי את המראה שראיתי שם ואת מצבם המיואש ודברי השכן הממורמר, התחלנו לחשוב מה לעשות וכיצד אפשר לטשטש את עקבות הפגיעה, שאף פעם לא יוודע להם שהכלב שלנו עשה את הדבר הזה. למרות שלא אנחנו אשמים בזה ואפילו הכלב גם כן לא, אלא החזיר הוא אשר התפרץ והוא שבא בגבולנו, ואם כן אינו יכול לבוא אלינו בטענות."

פרק ששים ואחד

תכסיסי שכורים ותעלוליהם

לסיפור מעשי השכורים ומלחמת כלב בחזיר אין, לכאורה, שום שייכות וקשר עם ענייננו ולא חלק ונחלה בישראל, ואלמלא הייתי חס על מעשה ידי הייתי דולג על כל הענין הזה, הואיל ואין מגמתי כלל לתאר בזה את חיי החזירים ובעליהם; לכן לא אגמור את כל הסיפור וכל ההשתלשלות כיצד הסתיימה פרשה זו בפורענות שלמה, אחרי שנודע לו לבעל החזירה, שהתפגרה בינתיים, שאין בפשע הזה חלק לאיזשהו אויב, אלא כלבו של שכנו, הוא שהזיקו! ואיך שפרצה מחלוקת בין בעל החזיר לבעל הכלב, שהיו לפני זה חברים טובים וידידים נאמנים, ואיך שבעל החזירה שפך את חמתו על הכלב והרגו, וכמעט שיצא מהעסק הזה מין מעשה בפועל של "חד גדיא" — בא בעל הכלב (לא עם חוטרא אלא דלג על כמה סעיפים בחד גדיא) ולקח סכינא ושחטו לבעל החזירה דהכה לכלבא החף מפשע, וחיסל אותו בדקירה אחת. לבסוף נכלא בעל הכלב לעשרים שנה בבית הסוהר, וגם בכך עדיין לא נסתיימה השערוריה ונמשכה הלאה. ברם, כאמור, לא לזה נתכוונתי, אלא לתת תמונה, כמה שאפשר יותר מושלמת, על חיי היהודים בגלויות ולתאר פרנסותיהם העלובות; איך שיהודים חרדים, שכל זמנם היה מוקדש לתורה ולתפלה ולעבודת השם, או לפרנסה, למען לחנך את ילדיהם בדרך אבותיהם, היו צריכים לעמוד במשך כל יומם ומחצית לילותיהם, לשרת את השכורים הללו, ולשמוע את סיפוריהם הבדויים ואת מעשה תעלוליהם — עניני גזלה וקנאה, גניבה ופריצות, רמאות וכל מיני פעולות של העולם התחתון, כולל תכסיסי זימה וכל מיני זוהמה הקיימים בעולם השפל הזה. כך ישבו השכורים שש ושמונה שעות רצופות, והיו מקרים שישיבתם נמשכה גם שמונה עשרה ועשרים שעות, כשהיו להם חשבונות "רציניים" ולא הפריעו להם מאיזשהו צד. ואם היה להם מזל שהשתיה נגמרה באופן הכי טוב, כלומר, סבאו כל צרכם בשקט, שלמו במזומנים מבלי לגרום נזקים, בלי סכסוכים, לא בינם לבין עצמם ולא בינם לבעל הבית, אלא קמו מעל יד השלחן, יצאו ונפרדו איש מאחיו בשלום — אז בעל

המסבאה ראה ברכה במעשה ידיו. אבל סביאה כזו היתה נדירה ביותר, כי לרוב פתחו בה מלכתחילה לשם סילוק חשבונות של סכסוכים וקטטות שבסופם פרצו תגרות ידים, קודם מכות יבשות ואחרי כן שפיכות דמים.

היו מקרים שחבורה התישבה לשתות (לרוב רווקים), סבאו עד שהשתכרו וכשבעל המסבאה הרגיש שהם מתחילים להתחמם ולהרגיש כמו בביתם ... וגם כספם אזל מכיסם, אז פשוט הפסיק לתת להם משקה וכיבד אותם ללכת הביתה, מאחר שכבר שתו מספיק בשביל היום. ואז התחילו להתקוטט זה עם זה, חלק מהם הסכים להסתלק ואילו החלק השני — דוקא לא, הואיל ולפי חשבונם רצו להתחיל עכשיו לשתות על חשבון היהודי. במקרה זה היה היהודי השעיר לעזאזל. הם התחילו להשתולל ולזרוק את הכוסות והבקבוקים לארץ, אחרי כן בא תור הכסאות, השלחנות וכל הבא ביד. גם במקרה שלא כולם הסכימו לזה, אפילו כשפורעי הסדר היו המיעוט, זה לא הפריע להם שהכסאות יעופו באויר. וכך התחילה, כתוצאה מזה, מלחמה, כשביניהם היה חלק גדול שלא שילמו עדיין חשבונם, והיה בלתי אפשרי לדבר אתם, כי עת שכרות היא להם. אי אפשר לקרוא להם לסדר, כי אינם אחראים על עצמם. לרוב עשו זאת בכוונה תחילה, כדי להתנקם ביהודי על "שמהל את המשקה במים". במקרים כגון אלה הלך לו רווחו של היהודי, של אותו היום וגם של אתמול, לעזאזל. הוא היה מאושר כשראה אותם מעבר לדלת, אפילו כשלא שילמו. כזאת היתה השגרה באותן המסבאות שהיו מועדות לפורענויות, אליהם נתאספו כל הבריונים למיניהם, כל מרי הנפש, שהכירו את המקום, וידעו שאין בו יד תקיפה המסוגלת להשתלט על הסדר, ובעליו מאושרים כשהדלת נפתחת ונכנס מישהו לבקש דצי יי"ש או בקבוק בירה, יהיה מי שיהיה!

למתן האות לפריצת המלחמה היו דרכים שונות בדוקות ומנוסות. אחת השיטות היתה כמו שאתאר להלן: קודם נכנס צד אחד, התישבו על יד שלחן אחד; "המצביא, בעל השמחה", הזמין מספר מנות משקה כמספר המסובים והתחילו לשתות, קודם לשם שתיה גרידא, לכבוד היום, להיטיב את לבם עם שיחות ביניים וסתם פטפוטים. כטוב לבם התחילו לשיר שירי עגבים, לשם זה נמצא תמיד במקום צועני עם כנור. הזמינו גם בשבילו מנת משקה והזמינו אצלו שימשוך בקשת על כנורו את אותו השיר שהם מזמינים. אוי ואבוי היה לו לצועני, אם זייף את הצליל וסילף במקצת את הדגש על תנועה אחת שהמנצח הדגיש אותה במיוחד ... היו הרבה אסטניסים שהקפידו על זה מאד. אחרי כן נכנס אחד מבחוץ, הסתכל אנה ואנה ויצא לו בשקט. פתאום נכנסה חבורה ברעש גדול (שנעשה במכוון על מנת להטיל אימה על הנמצאים שם, בהפגינם את חוצפתם ושרירות לבם). בעל הבית, שנפשו

כמהה לפדיון כלשהו, פחד ושמח; מצד אחד הרגיש כבר מתוך נסיונו ריח של דו־קרב המרחף באויר ועלול לפרוץ כאן בכל רגע, מאידך גיסא, מה איכפת לו זאת, הרי זה עסק שלהם, העיקר שימכור משהו, הלא לזה הוא מצפה בכליון עינים במשך כל השבוע.

ובכן החבריא החדשה תפסה מקומות על יד שלחן שני, הם מתחילים לדפוק בשלחן באגרופיהם כאילו רוצים לעורר את בעל הבית מתרדמתו העמוקה, ומשתמשים בביטויים שנפש היפה סולדת מהם. רוצים להשמיע באוזני בעל המסבאה שלמעשה אין להם עדיין שום טענות, אבל לא לזה מתכוונים הם. דבריהם מכוונים לאלה היושבים על יד השלחן הראשון ומטיבים את לבם במשתה — שידעו כי עוד מעט תידום מנגינת כנורו של הצועני, יאלם קול המנצח בשיר, ומנצחים אחרים יתפסו את מקומם. ושלא יהיה הדבר קל בעיניהם, כיון שהם אנשי מעשה, והראיה, הנה איך הם מתחצפים עם בעל המסבאה. בעל המסבאה הבין את שפתם, הוא נגש אליהם מבלי שירגיש בחוצפתם, שואל לענין: "מה רוצים לשתות?" הם עונים כולם כאחד, זה בכה וזה בכה. חלק מהם רוצים יי"ש וחלק יין, ולבסוף משתווים לשתות קוניאק.

— "ובכן," עונה ראש המדברים, "תביא לנו חמש מנות קוניאק, אבל טהור." היהודי מסתלק וראש הבריונים דופק על השלחן ואומר: "חברה, אל תדברו כולכם! דעו לכם שהיום אני רוצה לחוג חג של נצחון, ואף אחד מביניכם לא מבקש שום דבר; אתם תשתו מה שאני אזמין ואני לבדי אשלם, רק אני! האם בנתם?"

היהודי נגש עם המשקה, וראש המדברים פנה אליו: "שמע אדוני! היום אני המזמין ואני המשלם, אתה תגיש לנו רק מה שאני מזמין. מה זה שהבאת לנו עכשיו?"

— "קוניאק," ענה היהודי, "זהו מה שהזמנת."

— "האם הוא טהור?" שאל ראש המדברים.

— "בהחלט!" ענה היהודי.

— "אני רוצה," הוסיף המזמין, "שתוסיף על זה בכל מנה עוד קצת ספירט, אבל שלא ירעדו ידיך בשעת מזיגתך את הספירט, בנת?"

— "בסדר," ענה היהודי, הוא הלך והביא בקבוק ספירט והוסיף לעיניהם לכל אחד ספירט.

— "עכשיו זה בסדר," אמר ראש המדברים.

היהודי הסתלק וכבר עשה לו חשבון כמה הרויח בהגשה זו, אחרי שהכיר שהם ימשיכו לשתות הרבה, וסיכם בסיפוק שפרנסתו למשך שבוע זה כבר מובטחת מראש, בעז"ה.

החברה מתחילים לשתות בתיאבון נפלא, הם משבחים את המשקה שהוא מצוין. אחרי כן גם הם מתחילים לשיר בחוצפה, בקול רם בכוונה תחילה להפריע לראשונים ולבלבלם. קולותיהם בוקעים עד לתקרה וכמעט שהשיגו מטרתם, שסבלנותם של הראשונים תפקע. אבל לא היה בזה עדיין גורם מספיק שהמלחמה תפרוץ, כי הראשונים מתנהגים בסבלנות ושולטים על עצביהם.

והנה פתאום קם אחד מהאחרונים מעל כסאו, כאילו רצה לצאת לצרכיו והוא נאלץ לעבור על יד השלחן של הצד השני, וכאילו "במקרה" נתקל בשלחנם והזיזו ותוך כדי המעשה מבקש סליחתם, כביכול, כמו מי שמתבייש על צעדו השלומיאלי. אבל בינתיים נהפכו הבקבוקים המלאים על הכוסות, המשקה נשפך והכוסות נשברו וחלק מן המסובים נתלכלך. הוא עשה מהפכה שלמה, כאילו בשגגה, אבל מי זה ערב שהדבר לא נעשה במתכוון? בכך התחיל הסכסוך. ולאו דוקא על ידי היריבים העיקריים, יען שהם מלומדי מלחמה ובעלי נסיון ויודעים שיותר טוב כשהמלחמה מתחילה מסיבה צדדית, סתם מקרה, כביכול. מקודם מתקיפים את הביש־גדא הנכשל בקללות וגידופים צורמי אוזנים ומעליבים ביותר, הלה נעלב וזועק חמס על כשלונו שנגרם עקב המעבר שהיה צר ביותר, ללא שמץ של כוונה רעה. אדרבה, טוען הוא, נדמה לו שדוקא זה שישב על יד השלחן שנכשל בו, הוא החזיק את רגלו כלפי חוץ מתוך כוונה להכשילו, וכתוצאה מזה הזיז את השלחן. ולא די שהשני אשם, אלא עוד מאשימים אותו על לא עוול בכפו, פשוט שערוריה! בא השני ואומר: לא דובים ולא יער. לא נגעה בו רגלו ולא עלתה על דעתו להכשילו, הוא לא יכלכך את עצמו בפגע רע כזה. לא היתה כאן שום שגיאה או סטיה, אלא הוא עשה זאת מתוך כוונה זדונית.

אז קם חברו של המזיק ושואל "בתמימות": "מה קרה שם? מה הויכוח?" והוא מוסיף בקול מצוה: "אני רוצה שיהיה שם שקט ושלא להפריע, אחרת אני אשתיק את כולם כמו שאני יודע..."

כשמעם את דברי החצוף האחרון ואת איומיו, קם אחד מביניהם ופנה לעבר הצד השני ושאל: "מיהו זה שרוצה לעשות כאן סדר ולהשתיק אותנו? אדרבה שיבוא וישתיק אותי, הנני!" וכבר התחיל לקפל את שרווליו; "האתה הוא זה, שטפאן? חזיר שכמוך! כנראה שכחת כבר מי אנכי, נדמה לי שטעמת כבר את נחת זרועותי, חולד מצורע שכמוך, ובכן גש הנה, ואזכיר לך שאני הוא זה שקוראים לו פטר 'בן הלטאה'."

אמנם יתכן ששטפן כבר התחרט על ביטויו החריפים, אבל שוב לא ניתנה לו הברירה לסגת אחור, מעתה נאלץ הוא להמשיך בחוצפתו, וענה לו כשפניו כלפי החבריא שלו: "מה דעתכם על 'בן הלטאה' הזה? טוב שהזכיר לי את

נחת זרועו עלי. בואו חברה, הבה ונעשה חשבון עמו, הנה הוא כבר קיפל את שרווליו, הגיע העת לקצץ את זרועו.״

וכך התחילה המלחמה. קודם בלי מכשירים אלא בידים בלבד, אחרי כן שלפו את נשקם האישי, הסכינים, והשתמשו בהם בהתאם למסורת של ״עשו סבא״. הדם נשפך משני הצדדים עד שגמרו עליו את ״החלל״.

את כל זאת מוכרח היה היהודי לשמוע, לראות ולרעוד, ובמקרים רבים גם להיות שותף לסבל ולסיים לבסוף בביטוי המסורתי הידוע ״גם זו לטובה״. כי היה יכול להיות עוד יותר גרוע.

פעמים רבות היו סכסוכי חשבונות עם הקונים הטובים שביניהם, שלא רצו להכיר בתביעות שהיו שייכים לחבריהם, כלומר, מה שחבריהם לקחו בכח הזרוע או ברמאות ולא שילמו. אמנם במקרים רבים צדקו בזה, כי היהודי כדי שלא יפסיד מהגנבים למיניהם, זקף הפסדו על חשבון חברו, בחשבו שזה בין כך לא ירגיש בכך, כיון שהיה שכור ואינו זוכר כמה שלקח ולא שילם. אבל לרוב טעה, כי הגוי כן ידע, וכשראה שהיהודי רוצה לרמות, אז הוא רימה את היהודי בכפליים ובסופו של דבר המפסיד היה שוב היהודי. אבל כאמור היו מסבאות בהן השתלם הסבל, והיהודי צבר הון. תלוי היה בסביבה בה פעל, בחריצות הסוחר ובמזלו. רבים נאלצו לעזוב את מקומותיהם ולצאת בשן ועין ולהתחיל במקום אחר מחדש.

פרק ששים ושנים

תורו של ראובן־יואל

כשיצחק בן משה וידר נסע לחגוג את חתונתו עם בחירת לבו, ראסיה בת ר׳ דוד הרניק, בסלוה, נסעו אתו כל בני המשפחה. במיוחד לאור העובדה כי זו היתה החתונה הראשונה של הישוב. שם נזדמן לראובן־יואל הצעיר לראות את מרים אחות הכלה, שהיתה יפת תואר ויפת מראה, רכה ועדינה ומצאה מאוד חן בעיניו. כמובן שזה היה סודו האישי שלא הרהיב לגלותו לשום נברא. לא היו לו בזה כוונות מיוחדות, אלא שפשוט התבייש לגלות צפונות לבו, כי אכן התבונן בבתולה. זה לא היה לפי כבודו, ובודאי היו מסיקים מזה את כל המסקנות.

אחרי החתונה, אחרי שכל אחד חזר לביתו ולעבודתו, התחילו שדכנים לדפוק על דלתות ביתו של אברהם־יצחק, להציע שידוכים לבנו בכורו ראובן־יואל. רבים רצו להשתדך עמו בגלל היותו בן טובים, תלמיד חכם ומושלם במעלות רבות. שדכן אחד הוציא מילקוטו שידוך עם בת יחידה של גביר אחד, המוכן להכניסו לתוך ביתו ולמסור לו הכל. אמנם המחותן הוא איש פשוט, זאת אומרת, שהמיועדת איננה בת תלמיד חכם, והיא גם כן לא כל כך צעירה; השונאים אומרים שעוד לפני חמש שנים היתה בת עשרים שנה ... אולם השדכן כששמע זאת קפץ ונשבע, בהחזיקו את זקנו בידו, שלא נכון הדבר. חוץ מזה האם צריכים לבשל אותה בחמיצה? ... נוסף לכך, הלא מדובר בנדוניא גדולה, וכידוע הכסף יענה את הכל.

— ״זה נכון,״ אמרה אמו, ״אני מסכימה אתך (כי היא אהבה מאוד כסף), אף על פי כן די לי שאני אשה פשוטה, ולכן אני רוצה שלפחות יהיה לי מחותן תלמיד חכם.״

— ״רגע!״ השיב השדכן בניחותא, ״יש לי שידוך עם בת תלמיד חכם. אמנם לא בת יחידה, אבל גם כן עשירה, ואין כסף נחשב. נותנים לזוג גם חמש שנים מזונות. המחותן הוא תלמיד חכם, אבל אם לומר את האמת, היא איננה נחשבת בין היפיפיות. אבל מה זה חשוב? ׳שקר החן והבל היופי׳ אמר שלמה המלך, החכם מכל אדם.״

— ״לא טוב,״ ענתה אמו, ״זה שוב לא מתאים. די לי שאני לא יפיפיה

והפלתי את בעלי בפח, ולכן לא אתן את בני שגם הוא יפול בפח. הוא בלי עין רעה בחור כארזים ומושלם בכל המעלות; כדאי הוא, איפוא, לשאת נערה יפה." השדכן הסתלק, באין ברירה, בידים ריקות.

רק יצא הראשון והנה השני נכנס. "באתי להציע שידוך לבנכם," אמר, "ברצוני להציע לכם בת עם כל המעלות: בת תלמיד חכם, צעירה ויפה, אביה איש חשוב ונכבד ונותן נדוניא גדולה וכו'."

— "מי הוא?" שאל אברהם־יצחק. "מאין הוא ומה שמו?"

— "מבישטנה. ושמו ר' מרדכי פרוכטר, סוחר עצים."

כאן שוב התערבה האם: "זה לא בשבילנו," אמרה.

— "מה טעם הדבר?" שאל השדכן, "האם את מכירה אותו? או שלא נכון מה שאמרתי עליו?"

— "אינני מכירה אותו, ונדמה לי שכל מה שאמרת עליו הכל אמת ונכון; ברם, לא אמרת לנו כל מה שידוע עליו. אני כבר שמעתי עליו כל זאת, אבל שמעתי חוץ מזה עוד משהו, ובגלל זה אינני רוצה בשידוך זה."

— "אולי תגלי גם לי מה ששמעתם עליו?" שאל השדכן.

גיטל ענתה: "אינני מוכנה לגלות לך. ממה נפשך — אם אתה יודע, הרי אתה יודע. ואם לא — אז אינני רוצה להעביר רכילות. מספיק זה מה שאמרתי, שזה לא בשבילנו."

— "אולי בכל זאת תגלי לי? תעשי לי בזה טובה גדולה, כי אני מוכרח לדעת זאת."

— "ובכן אז אני אגלה לך. יש לה אח שיצא לתרבות רעה, ר"ל; הוא ברח מהישיבה עם 'שיקסה' נוצריה. ההורים אמנם השתדלו להעלים את הדבר מהעולם, אבל אנשי שלומו כבר דאגו לזה שהדבר לא ישאר בסוד." השדכן יצא משם אבל וחפוי ראש.

כל השידוכים שדובר עליהם היו שלא בפני המיועד, אבל אמו לא העלימה בפניו הדבר, וכשבא לביתו תמיד סיפרה לו על המון השידוכים על כל מעלותיהם, אך כולם מתובלים עם "אבל", כלומר, עם כל המעלות, אבל יש איזשהו חסרון. כל השידוכים שהוצעו לו, לא נתקבלו על לבו, אפילו אלה שנתקבלו על דעת הוריו, עד שכבר נלאו השדכנים עם הצעותיהם. לבסוף גילה את קלפיו, פתח את לבו, שלא כמנהג המקום והזמן, ודיבר בגלוי עם השדכן המקומי אלימלך שפיציג. הוא נפגש עמו ב"ארבע עינים", לחש לו באוזנו שיתקשר עם ר' דוד הרניק בסלוה, ויציע אותו לבתו מרים. "כמובן שהדבר הזה ישאר בסוד בינינו, ואסור לך לגלות שאני שלחתיך," סיים.

— "מה אתה סח?!" ענה לו השדכן בהפתעה, "האם אינך יודע ששם

אין כסף? שם הרי לא תקבל נדוניה, אפילו חלק עשירי מזה שהצעתי לך עד כה! שלא לדבר כבר על בתו של יוסף ברל, בעל הפרופונציה מביסטריץ, ששם יש ממש 'בור שומן'. נוסף לזה עליך לדעת עוד, ששם יש עוד רבע תריסר בנות, אחרי מרים."

ידידנו, מלך שפיציג השדכן, אמנם אמר את האמת, ברם, לא לזה נשא את נפשו. הוא לא התכוון בכך לשם טובת החתן אלא לטובת עצמו, כי דמי השדכנות שולמו, כרגיל, לפי אחוזים מן הנדוניה. לכן שידל אותו לצד השני, ועטף את הענין במעטה של צביעות, כאילו את טובתו הוא דורש.

— "אין דבר," ענה לו ראובן־יואל, שירד לסוף דעתו של השדכן, "אין אתה מחדש לי כלום. אף על פי כן — אם אתה ממלא את שליחותך בנאמנות ובסודיות מוחלטת, ואם תצליח בדבר, תקבל את שלך בעין יפה, למרות הנדוניה הקטנה. סמוך עלי, לא תקופח," סיים.

— "טוב," ענה השדכן, אחרי ששמע את דבריו האחרונים ונתברר לו שאין כאן עסק עם בטלן, "אנכי אנסה. אשתדל להשתמש בכל תכסיסי המקצוע שלי מתוך נסיוני הרב. (בזה התכוון לעשות רושם כאילו הוא נגש לבצע איזה שרות קשה ביותר, למרות שהצד האחד הוא היוזם.) ובנוגע לסודיות — אל תפחד. חוץ משנינו אף אחד לא ידע." (אם הדבר בכל זאת נתגלה, הרי היה זה מפי החתן, שגילה לבנו רז זה אחרי ארבעים ושלוש שנים.)

בבוקר, אחרי התפילה ואחרי שלגם כמה כוסיות מהיי"ש שעמד על השלחן בתור "תיקון" ואיחל "לחיים" לבעל ה"תיקון", ולא זז משם עד שלא ראה שהבקבוק ריק לגמרי — לבסוף, אחרי שהמשקה אזל, לקח אלימלך את מקלו בידו וישא את רגליו והלך ישר לסלוה. לא מצא אפילו לנחוץ להודיע לאשתו, כי היא היתה כבר רגילה לזה. כאשר הגיע לשם, נכנס ישר לביתו של ר' דוד הרניק. הוא הכירו וידע שאינו מזלזל בכוס יי"ש, לכן כבדו מיד בשתיה.

— "זה דבר בעתו," אמר לו שפיציג. אחרי ששתה קצת וברכו ב"לחיים", שאל את בעל הבית: "מה שלום כבודו? מאז שלא ראיתי את פני כבודו נשתנתה צורתו לטובה בהרבה," אמר בחנופה.

— "יתכן," ענה בעל הבית.

— "נו, כן," אמר השדכן, ברצותו למשוך בחוטים שהיה מעוניין בהם, "מאז שהייתי כאן על חתונת בתך, הורדת בלי כל ספק משא רחיים מעל צווארך, הוקל קצת העומס. הרי אנחנו יודעים שלהשיא בת זה לא דבר פשוט — כי הבחורים של היום, אפילו הכי פשוטים, גם להם יש תביעות; ואם הוא בן טובים ותלמיד חכם, לא כל שכן שצריכים לשקול אותו בזהב.

לאו כל יומא מתרחש ניסא, כמו ששיחק מזלו עם יצחק וידר — שהוא בן טובים, ׳בעל גוף׳ (עשיר), וויתר על נדוניא. כפי שאני רואה הם חיים ב״ה חיים מאושרים, אשריכם שזכיתם לכך,״ סיים.

— ״תסלח לי ר׳ אלימלך,״ ענה לו בעל הבית, ״בנותי אינן נחשבות אצלי כמו רחיים ח״ו, ובלי נדוניה הן שוות יותר מאשר בנות אחרות עם נדוניה. אמנם אומרים ׳אין הנחתום מעיד על עיסתו׳, על כן אינני נאמן להתפאר בשלי, אבל זהו מילתא דעבידא לאגלויי, ובזה הכל מודים; ואין כל ספק שאלה הבוחרים בבנותי יודעים להעריך זאת. נוסף לזה מי כמוך יודע שכן נתתי נדוניה, מבלי שיבקשו ממני. אמנם לא גדולה, אולם לפי כחי הדל, נחשבת לגדולה. לא רציתי להיפטר בלא כלום. והגם שחתני היסס מלקבל את הכסף ולקח אותו רק אחרי הפצרות ורק על מנת לכבד את רצוני, זהו דוקא מה שמצא חן בעיני; כשראיתי שעיניו נוכח בתי יביטו ואינו להוט לכסף, כמו רוב הצעירים בני זמננו; אבל אני לא רציתי שתהיה לבתי הרגשה של נחיתות, כמו שאתה אמרת ש׳הורדתי רחיים מעל צוארי׳.״

— ״ר׳ דוד, אתה באמת איש יקר המציאות,״ ענה השדכן מתוך התפעלות מעורבת בחנופה וצביעות, ״מחותנים אחרים פוסקים נדוניה ומזונות, וכשמגיע הזמן לקיים את ההבטחות הלכה למעשה, משתדלים לקצץ כמה שאפשר — למחצה, לשליש ולרביע; ואילו כבודו נותן אפילו מה שלא התחייב. זהו מה שהעולם אומר: ׳טוב עשיר יורד מדלפון שעלה לגדולה׳. זה משמח מאוד שיש ביכולתו לתת אפילו כשאינו מתחייב, ולסדר חתונה כאחד הנגידים כמו שהיתה חתונתה של ראסיה, שגם אחרי חצי שנה שעברה מאז, אפשר עוד לשמוע אנשים מדברים עליה פלאי פלאים. זאת שמעתי בכמה מקומות ובכמה בתים, ואין בזה משום הפרזה,״ אמר.

— ״נו, נו,״ ענה ר׳ דוד בהלצה, ״אני מוכן להאמין לך בזה מכיון שגם אנחנו עוד טרם שכחנו אותה ... אנו מרגישים אותה כמו אשה בציריה שלאחרי הלידה ... למרות שלא עשינו שום דבר יוצא מן הכלל, פרענו רק חוב שהיה מוטל עלינו. הלואי ונזכה במהרה לחוג את חתונת בתנו מרים עם בן זוגה בשעה טובה.״

— ״מה אני שומע?!״ נתעורר השדכן מתוך הפתעה מעושה, ״אתם חושבים כבר להשיא את בתכם שטרם הגיעה לפרקה?!״

— ״כן,״ ענה ר׳ דוד, ״בעוד כמה שבועות היא עומדת למלאות את שנתה השבע עשרה, לאורך ימים, והחלטנו שבאם יזדמן לנו איזה שידוך טוב, נשיא אותה, בעזרת השם.״

— ״ומה החפזון הזה?״ שאל השדכן בצביעות, ״למה לא תנוחו קצת? בפרט שהבנתי מדבריו שעדיין יש לכם לשאת בעול החובות של חתונת הבכורה.״

— "הזמן לא מרשה לנו לנוח," ענה ר' דוד, "הימים חולפים מהרה ועוד מעט תהיה לנו עוד בת ראויה לנישואין, ועוד אחת. והרי אמרו חכמים: 'בתך בגרה — שחרר עבדך'. השיטה שלנו היא לקיים דברי חכמים, בעז"ה."

— "כן, איפוא," אמר השדכן, "כנראה שמן השמים היה שאני אכנס אליכם, והכל בהשגחה. אמנם מטרת דרכי לביסטריץ בענין איזה שידוך ונכנסתי הנה רק כדי לנוח קצת, אבל אני מאמין באמונה שלימה בשכר פסיעות, כלומר, פסיעות אלה שעשיתי בזה שנטיתי להכנס לכאן, גם כן מן השמים. אני אציע לכם שידוך טוב שאין כמוהו. אני אודה על האמת שהעלמתי את עיני ממנה, כי כפי שהיא רשומה בפנקסי היא מופיעה רק בתור מיועדת לאחר זמן ... אבל אם זה כמו שאמרת, אז חבל לדחות שידוך זה."

— "זה שאתה העלמת עין ממנה, זה לא כלום," אמר ר' דוד, "מן השמים לא מתעלמים כשהשעה מגיעה, ואף על פי שהיא לא מופיעה אצלך בפנקס, אני מוכן לשמוע הצעתך, בבקשה."

— "זאת שהצעתי נכונה, בזה אין שום ספק. אני משוכנע שכשתשמעני גם אתה תסכים לדברי. הוא ממשפחת חתנך הראשון, גם כן מטלץ', אבל איננו דומה לראשון בשום דבר ואין דומה לו בכל המחוז. הוא תלמיד חכם מופלג עם כל המעלות, גבוה משכמו ולמעלה. כבודו בודאי מכיר אותו, יען שהיה כאן בחתונה."

— "נדמה לי שאני יודע במי אתה מדבר," אמר ר' דוד, "זה צריך להיות בן דודו של חתני, בנו של ר' אברהם־יצחק הרפנס, לא כן?"

— "בדיוק זה הוא," ענה השדכן, "ראובן־יואל הרפנס."

— "אני הכרתי אותך בתור שדכן חרוץ, איש מקצוע מומחה, הכיצד נזכרת לזווג זיווג כזה? הוא עשיר משופע בכסף ובנו ברוך כשרונות. אני מכירו מראייה ויותר מזה — מפי השמועה. הנני מודה שלא הגזמת כלל, וכבר שמעתי שמציעים לו שידוכים טובים ממדרגה ראשונה. והנה אתה בא להציעו בשביל בתי? האם אני יכול להתמודד עם ר' יוסף ברל מביסטריץ וכו' וכו'? מילא, זאת שהצלחתי עם בתי הגדולה, זה היה פשוט זכות אבות, וכאן הרי לא דומה הנמשל למשל — זהו תלמיד חכם ומושלם בכל המעלות; לחתני היתה חנות ומסבאה מוכנה מלאים סחורה, ולזה אין כלום; הוריו אמנם עשירים, אבל אינני חושב שיש להם מזומנים ושיסכימו לשידוך כזה שהם יעשו לו חנות, אפילו אם יש להם כסף, וגם אני אין ביכולתי כעת לעמוד בנטל כזה. אם אנצל את כל כחי במאמצים על אנושיים, אולי אצליח לתת מאתים זהובים, אבל שיעשה לו חנות, צריך לפחות חמש מאות זהובים.

ולפסוק סתם כסף שלא על מנת לסלקו, כדרך רוב העולם, זאת לא אוכל לעשות. מצפוני לא נותן לי להוליך שולל אדם שהולך לבנות לו עתיד על סמך הבטחתי, והוא מאמין לי. יודע אני שמאתים זהובים לא נחשבים לנדוניה לצעיר כזה, אבל בהתחשב שצריכים לקנות עוד מתנות לחתן לפי ערכו והוצאות החתונה וכו׳, גם זה מסתכם לא פחות מסכום הנדוניה.״

— ״נתתי לכבודו שיגיד את כל אשר עם לבבו,״ אמר השדכן, ״כולל הסקת המסקנות כלפי, שהעריך את דברי כסתם פטפוט (נוח היה לו לדבר בצורה כזו, כשלא היה אלא שליח מהצד השני...). אולם אני עומד על דברי,״ הוסיף השדכן בבטחה, ״אתם רק תסכימו אתי, ואת היתר תסמכו עלי. כבודו יאמין לי ששקלתי היטב את דברי לפני שהוצאתי אותם מפי. אני מקוה שאצליח, בעז״ה, להוציא דבר זה אל הפועל.״

— ״טוב,״ ענה ר׳ דוד, בסיפוק ובספק, בהחזיקו את האיש ואת שיחו כהוזה ומפטפט, ״אני מסכים אתך. אנחנו נשוחח בבית על דבר הצעתך במסגרת המשפחה. בינתיים אתה תציע את הצעתך לצד השני, ובהזדמנות הבאה כשתחזור עם תשובה ברורה, נראה אם אפשר להגשים את הדבר.״

פרק ששים ושלושה

השידוך מתחיל להתרקם

אלימלך הלך לדרכו, מזרחה, כביכול לכיוון ביסטריץ, אבל לבסוף הסתובב בדרך אחרת וחזר דרומה לטלץ׳ כשהוא מלא שמחה ותקוה שקרוב הדבר שיתקבל בשני הצדדים, בלי מאמצים גדולים. אולם נאלץ אני, חשב השדכן, להאיט קצת הדבר, כדי ששני הצדדים ירגישו שהשקעתי עבודה ומומחיות, אחרת יזלזלו בדמי השדכנות. בהגיעו לטלץ׳ נכנס ישר לבית אברהם־יצחק להיפגש עם שולחו. כשזה ראה אותו שחזר כל כך מהר, כבר הרגיש שהצליח בשליחותו.

— ״מה נשמע?״ שאל אותו ראובן־יואל.

השדכן החליט שלא לספר את כל האמת, בפשטות, אלא סילף את הדברים. גילה טפח וכיסה טפחיים, בסגנונם של המרגלים. ״הנני חוזר משם זה עתה,״ אמר, ״באתי ישר אליך. תאמין לי, יקירי, שהיום עוד לא נכנס אוכל לפי, כי כל אימת שעומדת לפני איזו משימה, האכילה נדחית לצדי צדדין. יצאתי לדרכי אחרי התפילה ישר לסלוה, כמובן, ברגל. במזג אויר כזה, מי נוסע לך? כמעט ולא נפגשתי אם אדם לא בהליכה ולא בחזרה. ראה את המגפיים שלי איך שהם מלוכלכים עד למעלה בבוץ, חוץ מזה שהם קרועים ומלאים מים. אבל כל זה לא נחשב אצלי, כשעומדת לפני משימה כזאת. על דברים פשוטים כעין אלה אני מתגבר. אגב נזכרתי ...״

— ״אבל מה נשמע עם הענין שלנו?״ הפסיקו הצעיר, כשראה שההקדמה שלו ארוכה מדי ועובר, כדרכו, מענין לענין כמי שאיננו רעב כלל, ״ספר לי קודם מה שסדרת בשליחותך, אחרי כן נשמע מה שנזכרת דרך אגב, כי זה ודאי מעניין.״

— ״סלח לי, ראובן־יואל, הענין שבו נזכרתי דוקא מאוד מעניין, זה קרה לי כשהייתי עוד רווק ...״

— ״כן, כן, אני מוכן לשמוע ממך כל מה שתספר לי,״ הפסיקו שוב הצעיר, ״אולם קודם אני רוצה לשמוע איזו תשובה הבאת לי משם, אם בכלל היית שם ודיברת אודות הענין.״

— ״אינני מבין אותך, ידידי,״ השיב השדכן ברוגזה, ״מה פירוש השאלה

שאתה שואל 'אם בכלל הייתי שם'; האם לא הראתי לך את מגפי המלאים בוץ מבפנים ומבחוץ? האם לא ראית איך שתיכף אחרי שגמרתי את התפילה אחרי שלגמתי כוסית מן ה"יאהרצאט" של משה מיכל (אוי איזו יי"ש היה זה, כמו מים הזדונים, לא היה ראוי לברכה כלל! גועל נפש ממש ... אבל לא אדבר על זה. לקחתי עוד כוסית אחת, יען שזה היה ארוחת הבוקר שלי ויצאתי משם ישר לסלוה), אתה יודע שהליכה ברגל בימות הגשמים הרבה יותר קשה מבחורף. פעם אחת הלכתי בין כסה לעשור ..."

— "תסלח לי ר' מלך," ענה הצעיר בעצבנות, "עלי לצאת עכשיו לעזור לאבא, הוא מחכה לי. והיות וגם אתה אמרת שעדיין לא אכלת היום, ואכן נראה עליך שאתה רעב, לכן אני נאלץ להפסיק את השיחה ולדחות את המשכה לפעם אחרת."

— "אתה צודק בהחלט, אני רעב נורא, אבל הלא עדיין לא סיפרתי לך כלום מענין השליחות! חכה רגע ואודיע לך על תוצאות שליחותי."

— "רציתי מאד לשמוע ומעניין אותי לדעת, אבל אני מצטער שאין לי פנאי לשמוע את סיפוריך שאין להם שום קשר עם ענין השליחות, ולכן אני נאלץ לדחות את השיחה לפעם אחרת."

— "לא! לא אתן לך ללכת מכאן עד שלא אמסור לך דין וחשבון מפורט על מהלך הדיונים שהיו לי אצל ר' דוד הרניק מסלוה."

— "טוב," אמר ראובן־יואל, "אני מוכן לשמוע אבל רק בתנאי שתספר לי בקצור נמרץ."

— "נו, כן! בודאי, הוא הדבר אשר דיברתי! הלא רואה אתה שמשתדל אני לקצר עד כמה שאפשר. ודאי, אם אתה מפסיק אותי תמיד, זה נמשך יותר. ובכן שמע נא ידידי: היהודי הזה שאנחנו מדברים עליו הוא יהודי אמיתי, כמו שאומרים "בפה מלא" יהודי פיקח, ישר וטוב־לב מאין כמוהו. אני מתפלא עליו, היתכן שיהודי כזה לא מצא לו מקום להתישב בו, רק בסלוה? אין זאת אלא שמן השמים הושיבו אותו שם כדי שישיג אתכם חתנים לבנותיו."

הצעיר הקשיב לדבריו וראה שלא יכול להוציא מפיו כלום, שוב התעצבן ושאל אותו בהתאפקות: "למה לא שאלת את פיו מה הניאו להתישב שם? בודאי הוא היה עונה לך. ומה הלאה? האם יש לך עוד לומר משהו? או שכבר גמרת ואני יכול להסתלק."

— "הלא עוד לא התחלתי אפילו לדבר על הענין! איך אני אספר לך כשאני רואה שאתה עומד על רגל אחת?"

— "מצטער מאד, אתה היית יכול למסור לי על ענין שליחותך מאז שנכנסת אלי, מי יודע כמה פעמים, ואילו מה שאתה מדבר תוכל לספר עד חצות הלילה ושלא לגמור אף פעם."

— ״נכון, אתה צודק. אתה יודע? אני רעב ולכן אני מאריך לדבר, כדי לפטם את פי בדיבורים; כי מה ההבדל אם אוכלים או שמדברים, העיקר שמעסיקים את הפה, לא כן? אולם הפעם אתה מכריח אותי לקצר. אם כן היכן הפסקתי את סיפורי? כן, הלא עוד לא התחלתי ... הייתי אצל ר׳ דוד, שוחחתי אתו ארוכות וקצרות ומיששתי את הדופק שלו, כי הלא כזה הוא מקצועי. אמרתי לו שבאתי להציע שידוך בשביל בתו, תארתי לו את כל המעלות שלך, ואולי הגזמתי קצת, אז תסלח לי ... הוא שמע אותי ונענע בראשו. אמנם נכון שלא הצלתי מפיו שום תשובה חיובית, אבל חוש ההרגשה שלי נתן לי להרגיש שהוא נוטה להסכים. עלי לציין שהייתי בפנים בבית וראיתי את המיועדת לחיתון — היא כה נחמדה, רכה וענוגה כאילו יש לה בפיה עוד שיני חלב, וחוששני שהיא לא תסכים לשידוך — ואצלם המנהג שאם היא אומרת ׳לא!׳ אז זה ׳לא!׳ באלף רבתי. כמובן שרשות הדבור לא ניטלה ממני ואני אהיה הקובע, בעז״ה. סמוך עלי. בינתיים לא דיברתי אלא אתו, והוא ביקש ממני שלא לדבר בפנים בבית שום דבר בנוגע לענין. כמו כן דיברתי אתו גם בענין נדוניה, והוא אמר שלא יכול להתחייב לתת יותר ממאה וחמשים זהובים, בערך. כמובן שאני לא הסכמתי לסכום זה ואמרתי שיתן לפחות חמש מאות זהובים; הסברתי לו שהוא מוכרח לעשות מאמצים כדרך כל העולם. אבל הוא ענה לי שזהו מה שהוא יכול לתת, הואיל והוא צריך לקחת בחשבון את הוצאות החתונה, והמתנות בשביל החתן שצריכים להיות לפי כבודו שלא יתבייש לא המקבל, לא הנותן ולא הכלה; כל זה ביחד בין כך יסתכם בסך חמש מאות זהובים. והיות שהוא איננו נוהג כדרך רוב המחותנים, שמבטיחים בעידנא דריתחא ואחרי כן לא מקיימים, על כן אינו רוצה להבטיח אלא כמה שהוא חושב שיהיה בידו לקיים, כי שעתא דחיקא ליה טובא. אבל אני לחצתי עליו והסברתי לו כי נדוניה כזו משיגים כל יושבי הקרנות, ואני מתבייש אפילו להעלות זאת על דל שפתי, אמרתי. וכפי שהבנתי מתוך דבריו, שכנעתי אותו להוסיף על הסכום עד מאתיים זהובים. זה היה תוכן דברי מאז הבוקר עד עתה. אל תחשוב שפרנסתי כל כך קלה,״ סיים באנחה כבדה, ״אל תפחד, מלך שפיציג יודע היאך לכלכל דבריו, לא כן? העולם לא גולם, אם הם קוראים לי ׳שפיציג׳, הם יודעים מה שאומרים, כל דברי הם מחושבים ומחודדים. עשיתי לך שרות מצויין. שנה כזאת עלי!״״ אמר.

ראובן־יואל התאזר בסבלנות לתת לו שיגמור את דבריו מבלי שיפסיקו. אחרי כן שאל אותו: ״מי בקש זאת ממך לשבח אותי ולהגזים על חשבוני, ושתעמוד על המקח על סך הנדוניה? האם הזכרתי לך אפילו מלה שתדבר

בנדון? למה הרעות להצר ליהודי הזה, ללחוץ עליו בהתחייבויות שאין בכחו למלאותן?״

— ״או הו, ידידי, ענין הנדוניה זה לאו דוקא עסק שלך בלבד, גם אני צד בנדון, בזה לא אסבול שתתערב לי. אתה עודך צעיר לימים. אין לך ללמד את מלך שפיציג פרק בהלכות שידוכין, כמו שאני לא ארשה לעצמי ללמד אותך פסוק בגמרא. יודע אני איך שהצעירים הולכים אחרי שרירות לבם. הם לא דואגים לתכלית החיים וחושבים רק על שטויותיהם, לא כן אני,״ תפס את זקנו בידו האחת ובשניה הצביע עליו, ״אתה רואה, הנה כבר זקנתי ושבתי במקצוע שלי, רכשתי לי ב״ה ידע ונסיון רב. יודע אני את מלוא האחריות המוטלת עלי כלפי העתיד של הצעירים שאני משדך אותם. וחוץ מזה, מאין אקבל אני את דמי השדכנות, אם לא מן הנדוניא שתקבל?! הלא חוץ מהמצוה שאני עוסק בה, עלי לדאוג גם לפרנסת משפחתי!״ סיים כמנצח וברוגזה מאופקת כאחת.

— ״מבלי שתאמר לי את סיום דבריך ידעתי את כוונתך, ואין ברצוני להתווכח עמך. כי כשם שאתה לא מתחשב בשטויות שלי שהם מטרתי, ככה אני לא מתחשב בעקרונות שלך המחודדים. אני שלחתיך למלאות לי שליחות, וודאי אתה זוכר שהבטחתי לך דמי עמלתך במלואה, מראש, אפילו אם לא תצליח ח״ו חושבני שהיות ובשידוך זה אתה פועל כשליח בלבד ותו לא, לא היה לך להכנס לתוך פרטים אחרים, ואם הכנסת את ראשך בדיונים אחרים, הרי אתה מועל בשליחותך, ומי יודע אם לעת כזאת לא קלקלת לי במקום לתקן. ברם, הגד לי: במה הסתיימה שיחתך? ומה הן המשימות לגבי העתיד.״

מלך נבהל קצת מהערותיו של הצעיר ולא הגיב עליהן כלל, אלא ענה לו לענין: ״כפי שאמרתי לך לא הבאתי תשובה ברורה. ר׳ דוד לא הרשה לי לדבר עם בני משפחתו בנדון, אלא אמר לי שהוא ידבר קודם על זה, אבל הסכים שאני אדבר אתך ועם הוריך על מנת לשמוע את חוות דעתכם. כאשר אשוב עם תשובתכם, אם תהיה חיובית, (כי הרי הוא לא יודע שאני באתי בשליחותך. אל תחשוב ששפיציג אין לו שכל ולא יודע כיצד להעמיד פני תם...) אז יגיד לי את דבריו. ויש בידי להניח שמלבד קשיי הנדוניה, תשובתם תהיה חיובית לחלוטין.״

— ״אם כן, איפוא, קח בינתיים את הכסף הזה בתור שכר טרחה, שיהיה לך להוצאות שבת.״ הוא הוציא מכיסו שני כתרים ונתן לו. לפני שנפרדו אמר לו: ״מהיום והלאה אל תעשה שום דבר בהתאם לידע שלך, מלבד מה שאני אגיד לך בפירוש. בשבת אחרי הצהרים תבוא אלינו ותציע להורי את השידוך, כמובן שמיותר לספר להם על הויכוח בענין הנדוניה. אם ילחצו

עליך בענין הנדוניה, תוכל לגלות להם שאין להם יותר ממאתים זהובים. שים לב לתגובותיהם. במיוחד עם אמי תהיה לך מלחמה, וכאן אתה יכול להשתמש בתכסיסים הידועים לך על מנת לשכנעה, כי הרי מובן שבלי הסכמתם, לא אוכל לעשות כלום."

אלימלך לקח את הכסף, שבא לו כמעט בהיסח הדעת, החזיק אותו בכפו באהבה רבה ולבסוף שלשלו לכיסו בצניעות, והלך ישר לביתו כשאושר נסוך על פניו, כאילו זכה בפרס הראשון של הפיס. הנה, חשב בלבו, הכסף אתי, יש לי ב"ה במה לסתום את פי האשה שצועקת כל היום הב! הב! ומוצצת את דמי כעלוקה. הוא נכנס לתוך הבית ומצא את אשתו ממורמרת עם התינוקת בחיקה. כבר הכיר על תוי פניה המצומקים שכאן מחכה לו סוף מר, כרגיל. ברם, הפעם טעה, כאילו להכעיס. יתכן שלא היה לה כח לצעוק, וכמעט שלא הסתכלה בפרצופו. נכמרו רחמיו עליה, הוציא את המצלצלים מכיסו ושם אותם על השלחן, גם כן בשתיקה אבל בגאווה, כאילו רצה לומר לה: הנה סתמתי לך את הפה, הבאתי לך כסף בהרחבה. קני לך בגדים בשבילך ובשביל ילדיך — בגדי שבת ויום טוב, בגדי חול חמים לחורף, נעליים ומגפיים וכו', צרכי שבת — ואת העודף הניחי בארגז למשמרת.

פרק ששים וארבעה

יחוסו של בן תורה

בערבו של אותו יום, ישבה משפחת ר׳ דוד הרניק השקטה והשלוה על יד השלחן, באכלם את ארוחת הערב הצנועה. בהיסוס רב התחיל אב המשפחה לספר לרעייתו, במעמד כל בני המשפחה, על ביקורו של השדכן היום. כולם הקשיבו לו בדריכות כאשר סיפר: ״הפתעה גדולה הביא לי היום השדכן מטלץ׳. הוא הציע לי שידוך בשביל מרים ...״ כשמרים שמעה שמזכירים את שמה השפילה את עיניה והאדימה כסלק. האב והאם הרגישו בדבר והסתכלו זה אל זה ועליה, והיא הרגישה מאוד לא נוח, היא קמה מעל יד השלחן ויצאה החוצה.

— ״מיהו זה שהציעו?״ שאלה רעייתו שרה.

— ״לא תאמיני כשתשמעי,״ השיב בעלה, ״בנו של אברהם־יצחק מטלץ׳.״

— ״הבחור החסון, בעל העינים השחורות היפות שהיה כאן על חתונתה של ראסיה?״

— ״כן, רעייתי, זהו זה,״ ענה בעלה.

— ״ראה יקירי,״ אמרה שרה, ״השדכן הזה, חשבתי מכבר שאיננו איש שפוי בדעתו. אל תחזיק אותו לאיש מפוכח, בשביל שהוא היה שדכנה של ראסיה עם יצחק, הם היו זיווג מן השמים ולא בכוחו של שלומיאל זה נזדווגו, והרי ידוע שלא הוא היה בעל היוזמה. מאז שאנחנו גרים כאן הסתובבו בביתנו המחותן ובנו ונכנסו באמתלאות שונות וניתן היה להרגיש שבאים בכוונה מיוחדת, עד שלבסוף באה רחל בעצמה והשמיעה בקול את רחשי לבה. השדכן היה רק שליח שביצע את שליחותם. ולמה לנו לרמות את עצמנו; האם אפשר להשוות את יצחק לבחור הזה? אם בחיצוניותו, מה שנראה לעינים, אם בפנימיותו? הרי הוא מפורסם בתור תלמיד חכם, שנמנה בישיבה בסיגט בין הבחורים הכי חשובים, וכולם אומרים עליו שהוא ״מן השמים ומן הארץ״, גם לקידוש וגם להבדלה. אמנם אין לזלזל גם ביצחק, הוא סוחר מצוין. מצבו הכלכלי מבוסס ומוכר כאיש ישר, ואילו

השני, בלי ספק אין לו כסף. ודא עקא, כי ודאי בגין זה הוא נאלץ להשיג שידוך עם כסף. האם אינך זוכר שסיפרו לנו בביסטריץ איך שיוסף ברל משתוקק להשתדך אתו ורוצה להעניק לו עולם ומלואו? — וזה באמת מתאים בשבילו. מי יודע כמה שידוכים מצוינים כאלה מציעים לו עוד, והנה בא פטפטן זה ומציע לך אותו. מי יודע איזו טובת הנאה הוא רצה לקבל ממך, בתור מפרעה על חשבון דמי השדכנות. מילא, אם נתת לו בודאי שעשית מצוה, כי אביון הוא ומטופל בילדים — אבל את השידוך הזה תוציא לך מן הראש. אפילו אם נניח שהבחור יסכים לשידוך, הרי הוריו ודאי שלא יסכימו, בפרט אמו, האדוקה בפולחן הממון."

— "האזיני, יקירתי, לדברי," ענה לה בעלה, "כל מה שהשמעת באוזני, חשבתי גם אני, ברם, הפעם לא קלעת למטרה. הוא לא ביקש ממני כסף ובכלל לא בא בתור שדכן, הענין עלה על הפרק רק במקרה; ועם כל דברי הלהג שלו, נתקבלו דבריו על דעתי בפעם הזאת. הוא גם עמד אתי על המקח על דבר סכום הנדוניה, הוא רצה שאבטיח לתת חמש מאות זהובים, לפחות. לו לא היה איכפת שאני אבטיח, אפילו אם אין בדעתי לתת, ושאעשה כדרך רוב העולם, שמבטיחים ולא נותנים. אני, כמובן, שלא הסכמתי ולא אעשה זאת אף פעם."

— "ובאיזה סכום נקבת, שאתה אכן מוכן לתת לו?"

— "מאתים זהובים. אם אמנם גם סכום זה אין לנו בקופה, ואין לי מושג מאין אשיגו — כל שכן שיהיה צורך בעוד מאתים זהובים על הוצאות החתונה ומתנות לחתן לפי ערכו — אבל מה אפשר לעשות? השם ירחם, נבטח בו והוא יהיה בעזרנו. זאת שאת מדברת מתוך יאוש וביטול, אין חדש תחת השמש; גם שרה אמנו ע"ה טענה: 'אחרי בלותי היתה לי עדנה', ואחרי כן אמרה: 'מי מילל ... הניקה בנים שרה'. אני מאמין שלא יפלא מה' דבר. אם זהו זיווג מן השמים, אז הם יסכימו גם לנדוניא כזו, כולל אמו, או שה' יזמן לנו יותר כסף. בכל אופן עלינו להתכונן לקראת הבאות. קודם כל נשמע מה יהיה בפי השדכן כשיחזור משם. ובכן, באופן עקרוני את לא מתנגדת, וחושבני שגם מרים תסכים אתנו, לא כן?"

— "הלא על עצם השידוך אין כאן ויכוח," ענתה שרה, "ואם נזכה שהצעיר הזה יהיה בעלה של מרים, מי ידמה לנו. הלא עוד בשכבן בעריסה שרתי להן השיר, להשיאן לבנים תלמידי חכמים, וגם את בנינו חינכנו ב"ה בתור תלמידי חכמים. ולא זו בלבד, על בחור זה אומרים שהוא מחונן בכשרונות רבים, נוסף למכמני התורה בהן הוא בקי. אלא מאי? אני סתם מקטני אמונה בנדון, בפרט שזה נובע מהשדכן השלומיאל הזה."

אכן, כך היה זה מלפנים — לכסף היה ערך גדול. מי שזכה להיות בעל

המאות, היה גם בעל הדעות. לא משנה מה היה גורם ההתעשרות, אם משום שהשעה היתה משחקת לו, ואם מתוך חריצותו, אם שבא מצנורות בלתי כשרים — העיקר שהיה עשיר. זה כבר הרים את קרנו, שיהיה בין ראשי המדברים אפילו כשלא ידע מה הוא מדבר. יכול היה להיות יושב ראש באסיפות, והתחשבו בדבריו אפילו כשלא היו לענין. הוא ישב בבית הכנסת בכותל המזרח, היה עולה לתורה ששי, כל אחד פרט את שמו ב״מי שבירך״, הוא קיבל את ההקפה הראשונה, ״חתן בראשית״ וכל ״נתח שמן״. כל זה היה טבעי שמגיע לו ל״ר׳ גרונס״ הכל יכול. ואמנם הוא לא רק נדר בתור חתן בראשית חמש עגלות עצי הסקה לבית הכנסת, אלא גם קיים הלכה למעשה, בשלחו את משרתיו ליער לכרות עצים להעמיסם בעין יפה על העגלות ולפרקם בחצר בית הכנסת. זאת שהמשרתים נצטוו לגנוב מיערות זרים, זה לא משנה, והרי כך עשו כל כורתי העצים, שחסו לגדוע מן האילנות שלהם וכל אחד לקח משל השני, ובסופו של דבר התאזנו הגנבות וכל אחד זכה משלו ... והדברים עתיקים. ובעצם, למי קוראים ״ר׳״ אם לא לר׳ גרונס? את שמו של מי מזכירים בחרדה, אפילו כשפרתו עוברת ברחוב: ״זאת היא פרתו של ר׳ גרונס!״? ומי ראה את ר׳ גרונס אי פעם שיעמוד לשוחח עם זרח הבורסקאי, או עם גיצל הסנדלר, שלבושם מלוכלך וגם טלאותיהם קרועים, כפות ידיהם מיובלות וצבועות בכל מיני לכלוך? — אף אחד! וכי איזה שיח ושיג יש לו עם עלובי חיים אלה? הרי יהירותו ושחצנותו הגיעה עד כדי פגיעה בנשואי פנים כמו מרדכי המלמד וגדליה השוחט. במקרה מסוים כאשר שפחתו של ר׳ גרונס פיטמה את האווזים, חדר גרעין לתוך הגרגרת של האווזה. היא רצה מהר אל השוחט, אבל טרם הגיעה נחנקה האווזה. כשהשוחט לקח מידה את האווזה בכדי לשחוט אותה, ראה שכבר מתה. הוא אמר למשרתת: שחטי אותה את, הרי היא כבר נבלה. בשובה הביתה פחדה המשרתת לגלות כי האווזה מתה בידה בדרך, ואמרה בפשטות שהשוחט סרב לשחוט אותה, למרות שהיתה עדיין חיה. בבוקר למחרתו, כאשר פגש ר׳ גרונס את השוחט ברחוב סמוך לביתו, הוא סטר לו על הלחי בכל כחו, והדבר היה לשיחת היום בכל היישוב. אף־על־פי־כן כשבא בשבת לבית הכנסת, התישב כרגיל על מקומו ״במזרח״. האם נמצא לפחות אחד שיאמר לו, היתכן שהיתה לך העזה לעשות דבר מגונה כזה? או לפחות, אם כבר עשית זאת, לך והתרפס לפניו ותפייסו. אף אחד לא העיז להתערב.

במקרה אחר, המלמד, בעל הדר זקנה ושיבה, נתן שעורו לתלמידיו, ותלמיד אחד מפונק אצל הוריו שסמך על היחוס שלו, השתובב ברחוב והגיע ל״חדר״ באיחור רב. כאשר המלמד שאלו: ״מדוע אחרת? איפה היית?״ אז במקום שיתנצל, ענה בחוצפה והעליב את מורו. המלמד צוה עליו שילך לו

לביתו. הלה סירב, ואז תפסו רבו והוציאו מן החדר. הילד נעלב והלך לביתו בבכיה על שרבו העליבו. אביו בא מיד ל״חדר״ ובלי שום טענות נתן סטירה למלמד המכובד ... ובזה נסתיימה הפרשה.

כאלה היו ״הרי גרונסים״. אם התכנסו באיזו אסיפה, או במקרה של סעודת מצוה, תפס ר׳ גרונם את מקומו למעלה על יד הרב, אף על פי שלא ידע מאי קאמרי רבנן, והיה בור ריק, שחוץ מגאווה לא היה בו ולא כלום. הוא ״השתעשע״ עם הרב ועשה תנועות כאילו התבשם מדברי תורתו. כשמישהו פנה אליו באיזו שאלה שלא הבינה, ומכל שכן שלא ידע לענות עליה, הוא לא בא במבוכה, אלא ענה איזו תשובה מעורפלת שלא לענין וגם זאת מתוך חוצפה גסה. וכשהשואל לא הבין את התשובה, מי זה יבוא אחרי ״המלך״ לחזור ולשאול בירור דבריו?

רק במקרה אחד לא היה מיוחס — כשהגיע התור להשיא את בתו, למרות שהיתה יפיפיה ובעלת כשרונות, שקבלה, כמובן, נדוניה מכובדת. ר׳ גרונם הוציא קול במחנה שהוא מחפש בחור בן תורה. באו והציעו לו בחור כזה, המוכתר בכתר תורה ושם טוב, בבחינת ״אתרוג מובחר שבמובחרים״. כשהציעו לו בחור זה, כליל המעלות חוץ מחסרונו היחיד שהיה בנו של משהילה הסנדלר, עני שבעניים, שבימים רגילים לא נתנה לו המטרונה של ר׳ גרונם אפילו לתקן נעל, בגלל חטאו היחידי, שהוא דלפון כפול שמונה, ועצם הכניסה לתוך ביתו מעוררת בחילה ורחמנות — הרי במקרה זה, אף על פי שהבחור בעל השם הטוב היה הולך קרוע ובלוי, בכל זאת, שמו הטוב שהולך לפניו מכסה על הכל. על־כן ״ויתר״ מיודענו המכובד, ר׳ גרונם, היחסן הגדול, על רום מעלתו והכניע את עצמו בחנופה והתרפסות. הוא הבטיח באמצעות השדכן נדוניה שמנה, כמה שנות מזונות, הוריד מעל החתן המיועד את בגדיו הבלואים והלבישו בקטיפה ומשי, קנה לו מתנות יפות ושעון כיס ״שפהוזן״, של זהב טהור עם שרשרת במשקל רבע ק״ג. כמו כן קנה מתנות יקרות לבתו, שיהא נחשב כאילו החתן קנה אותן, וגם את המחותנים הלביש בבגדי כבוד, כדי שכשיבאו על החתונה יהיו לו לכבוד בפני האורחים המוזמנים לחתונה

בנכונותו להשפיל את עצמו עד כדי כך, ולתת מחיר כה מופרז בעד חתן כזה, שאין הוא מבין אפילו את שיחות החולין שלו, היו יכולות להיות כוונות שונות: אם בגלל שהאמין שזה יפתח לפניו את שערי גן העדן לאחר אריכות ימיו; אם לשם נצחון — שחברו יחיאל מיכל, שהחזיק את עצמו ליחסן יותר גדול ממנו, יתפקע מקנאה כשחתנו יתווכח עם הרב או עם ר׳ גימפל, שכל תלמידי החכמים נחשבים אצלו כקליפת השום, וחתנו ינצח את כולם — אז מי ידמה לו ומי ישוה לו. או כשיקראו אותו לעלות לתורה ״יעמוד

מורנו הרב ר׳ לוי יצחק״, וזה יכשיר אותו בפני כל הקהל, כאילו גם הוא תלמיד חכם. בכל אופן, בין המניעים של כל המתחרים להשיג חתן כזה, היה גם ענין של מסירות נפש, כי לחתן תלמיד חכם היה ערך גדול וביקוש רב. לא כל אדם היה יכול להתמודד לזכות בו, רק עשירים שהיה ביכולתם לשקול אותו בטבין ותקילין, מכיון שהתורה היתה הסחורה הכי יקרה, אותה חפשו כמו מטמונים. מזה אפשר להבין למה היה קשה לשרה אשתו של ר׳ דוד הרניק להאמין בהשגת ראובן־יואל כחתן לבתה, למרות ייחוסם והמעלות הטובות הרבות שהיו בה.

פרק ששים וחמשה

אברהם־יצחק וגיטל מתנגדים

גם אצל הורי ראובן־יואל קרתה הפתעה. בשבת אחרי הצהרים, אחדי שהבחור עזב את הבית והלך לו לבית הכנסת, לדרוש לפני הקהל מענייני דיומא, נכנס אלימלך השדכן אליהם, ומצא את בעל הבית מתכונן לצאת גם הוא.

— ״גוט שאבעס״ (שבת שלום) איחל לבעל הבית ורעייתו, שישבה על מיטתה באפס מעשה. ״גוט שאבעס״, ענו שניהם בבת אחת.

ר׳ אלימלך התקרב אל השלחן, לקח לו כסא והתישב, כדרכו, מבלי לחכות שיזמינו אותו לשבת. הוא פנה אל בעל הבית וביקש ממנו שלא ילך, היות ויש לו לומר משהו.

— ״סלח לי, ר׳ אלימלך,״ ענה לו בעל הבית, ״כל השבוע אני כל כך טרוד, שאין לי פנאי לעסוק בדברי תורה או לשמוע דבר תורה, חוץ מקצת תפילה שאני גומר בחטיפה; מלבד בשבת שאני לוקק קצת. ועכשיו שאני רוצה ללכת לבית המדרש, אתה מושך אותי לבטלני מזה? נדחה זאת לפעם אחרת,״ אמר.

— ״מה שאני אגיד לך, אמר השדכן, ״זה גם כן דברי תורה. הלא זה מקרא מלא מפורש בתורה — ׳ולשדך הבנים׳.״

— ״אתה מגלה פנים בתורה שלא כהלכה,״ ענה לו בעל הבית בנימה של הלצה.

— ״מה אתה שח?״ שאל אלימלך.

— ״קודם כל, זה לא פסוק בתורה, אלא חרוז בזמירות של ליל שבת,״ ענה אברהם־יצחק, ״ושנית, כתוב שם ׳ולשדך הבנות׳, ואילו בנותי שיחיו אינן עומדות להשתדך עדיין. אם כן, על דברי תורה שלך אי אפשר לומר קדיש דרבנן, ואילו אני נוהג אחרי שבני מסיים את דרשתו, לומר קדיש דרבנן.״

— ״טוב, אני מקבל את דבריך,״ אמר אלימלך בלי בושה, גם אחרי שנעשתה ׳תורתו׳ פלסתר. ״ובכן, אני אשתדל לקצר את דברי, כדי שנגיע לבית הכנסת לפני שבנך יסיים ללמוד, שתספיק עוד לומר קדיש דרבנן,

כמנהגך. אני באתי במיוחד בשעה זו כשבנך לא בבית, כי כך זה טוב ויפה, לדבר שלא בפניו, לא כן?״

— ״אם כן, איפוא, הבה ונשמע מה בפיך,״ ענה בעל הבית אחרי שהתישב גם הוא על כסא.

— ״ראו,״ פנה מלך אל שניהם, ״ברצוני להציע שידוך בשביל בנכם ראובן־יואל. יתכן שהצעתי לא תמצא חן, בתחילה, בעיניכם, אבל בטוחני שאחרי שתשימו לב לדברי, תסכימו ללא כל ספק. מה דעתכם על אשתו של יצחק? איך היא מוצאת חן בעיניכם?״

— ״אמרת שאתה רוצה להציע שידוך בשביל בננו, לבסוף אתה נכנס לענינים אחרים,״ אמרה גיטל.

— ״שאלתי סתם, לא התכוונתי, חלילה, להכנס לתוך ענייניהם. אין לי עסק ברכילות.״

— ״אם זו סתם שאלה, אני יכולה לענות לך. הלוואי ובנותי תהיינה כמוה וירבו כמותה בישראל. היא אשת חיל בכל המעלות, גם בבית הכנסת היא בקיאה להתפלל כמו גבר ממש. אני פשוט מקנאה בה במדותיה הטובות, צנועה ושקטה, ומה עוד? הלוואי ובננו ימצא לו אשת חיל כמוה ואז נהיה כולנו מאושרים.״

— ״טוב ויפה,״ ענה השרכן, ״זהו בדיוק מה שרציתי לשמוע מכם, היות ורצוני להציע לכם אחת כמותה ואף עם יותר מעלות, שאין כמוה בכל הארץ.״

— ״כך אומרים על כל בחורה לפני החיתון,״ אמרה גיטל, ״נשמע, איפוא, מי היא זו שעולה במעלותיה על אשת יצחק, שאותה לקחת בתור דוגמא.״

— ״לקחתי את ראסיה בתור דוגמה, יען שמדובר באחותה, העולה במעלותיה בהרבה על אחותה הגדולה. נערה שטרם מלאו לה שבע עשרה שנה, יעלת חן, חכמה ובריה נפלאה ...״

גיטל לא נתנה לו שיגמור מניית מעלותיה, וקפצה כאילו הכישה נחש: ״מספיק! אני מודה לך בשמי ובשם בני על דאגותיך שאתה דואג בשבילנו. אנא, עזוב את בני לנפשו,״ סיימה את דבריה ברוגזה.

ר׳ אלימלך ששיער מראש את תגובתה החריפה, ענה לה בשקט ובהכנעה: ״הלוא בראשית דברי אמרתי שיתכן והצעתי לא תמצא חן בעיניכם ברגע הראשון, ולכן בקשתי שתשימו לב ותשקלו את הצעתי המצויינת, וזה היה התנאי הראשון שלי. מהי, איפוא, הרוגזה והקצף הזה? סוף סוף היא בת ישראל כשרה, יפת תואר, בת תלמיד חכם. נדמה לי, שרק לפני כמה דקות אמרת לי: ׳הלואי ובננו ימצא לו אשת חיל כמוה׳, והנה הצעתי לך את

אחותה שהיא עוד יותר מושלמת, ויצאת עלי ב״רגזון׳ כזה. מהי הבהלה הזאת?

בעל הבית עמד ותהה. הנה כי כן צדק השדכן, אמר בלבו, למרות שהוא שלומיאל. אם כי למעשה גם הוא אינו בעד השידוך הזה, אבל להלכה הרי היא באמת איחלה לעצמה כלה כזאת; ובנוגע לאישיותה, אם זה נכון, הרי אין טובה הימנה, ואם כן למה שפכה עליו גיטל את חמתה? גם גיטל בעצמה הרגישה שאכן היתה כאן פליטת פה כפולה, ששגתה בה פעמיים, בתחילה — כאשר התברכה שהלואי והיתה משיגה כלה כזאת, ולאחרונה, כאשר פסלה אותה מכל וכל. לכן עליה לחפש דרך איך לצאת מהסבך הזה.

— ״נכון,״ אמרה גיטל, ״אחלתי לי כלה כזאת, אבל לא את בת ר׳ דוד הרניק.״

— ״מה חטא ר׳ דוד ואיזו עולה מצאת בו, או שמעת עליו, שפסלת את בתו? אני, כאשר ידוע לכם, לא שוקט על שמרי לשבת סגור בבית או בכפר, אלא תמיד אני יוצא ובא, משוחח ושומע דעת הבריות — סוחרים , בטלנים, בעלי מלאכות וכל מיני אנשים, וטרם שמעתי מפי מישהו איזו לשון הרע ורכילות עליו, או על אחד מבני ביתו. אדרבה, כולם מדברים עליו בדרך כבוד — תלמיד חכם, בעל צדקה, מכניס אורחים בסבר פנים יפות, כל בני ביתו תמימים וישרים, שקטים וצנועים. וכיצד ניתן להבין שאת רוצה כלה כמוה, רק שלא תהיה בת ר׳ דוד?״

— ״כל מה שאמרת על משפחת הרניק אמת וצדק,״ אמרה גיטל. ״אתה לא הבנת אותי, או שאני לא התבטאתי נכונה. אני לא פסלתי את הבת בשביל שהיא בת ר׳ דוד, או בשביל שהיא עצמה ח״ו פסולה; אני חוזרת ומאחלת לעצמי, הלואי ובני ימצא אשה כה חשובה כמו בת ר׳ דוד. ברם, בני לא יכול לשאת אשה בת עניים. יצחק יכול היה להרשות לעצמו לשאת את ראסיה, הואיל והיתה לו חנות מלאה סחורה, פרה חולבת ברפת, בית מסודר מלא כל טוב עוד לפני שהתחתן, ולא היה לו צורך בנדוניא. מה שאין כן בננו — אין לו במה להתחיל להתפרנס אם לא יקבל נדוניה. אמנם נכון, בית כבר יש לו עם התחלה של משק, אבל זה עדיין לא פרנסה שיוכל להתבסס עליה. ׳בבית בו המזוה ריק - עקרת הבית משוגעת׳, אומרים הבריות. אנחנו לא יכולים לממן אותם ולהעמידם על רגליהם. ולמעשה, למה נעשה זאת? הלא מציעים לו, ב״ה, שידוכים טובים עם הרבה כסף, עם בתים מלאים כל טוב, ולמה להתקשר בשידוך כזה ולהתחיל את החיים בעוני ודאגות? זאת היתה כוונתי, אשר בגינה פסלתי את השידוך הזה, ולכן אבקשך שתפסיק לדבר על זה. אינני רוצה אפילו שבני ישמע מזה בכלל, כי אתה עלול עוד להכניס לו פרפר בראש, וחבל להטרידו בדברים שאין

להם שחר. אני מקוה שהבנת את דברי. הלוא יודע אתה שר׳ יוסף ברל מביסטריץ גם כן הציע לנו את בתו המפורסמת בכשרונותיה, עד כדי שהוא כמעט בטוח בו שיהיה חתנו, וגם אנחנו מצדנו אין לנו כל סיבה להתנגד. מאוד יתכן שבעוד זמן קצר השידוך יצא לפועל, בעזרת השם, ונחסל בעיה זו פעם אחת ולתמיד, כי יותר מדי מבלבלים לנו את הראש,״ סיימה גיטל בעצבנות.

כינויו של ר׳ אלימלך שפיציג, ניתן לו בהתאם לאופיו ותכונתו, כמו כן כינויו השני ״שלומיאל״. כידוע, שנים אלה אינם מן השמות הנרדפים, אלא דוקא להיפך — תרתי דסתרי, אבל למעשה שניהם התגלמו בו ושניהם היו נכונים. מקצועו דרש ממנו לשקר ולהגזים, לשמור על סודיות ובשעת הצורך לדעת לכלכל דבריו בערמומיות ולשחק את ה״תם״, והוא מילא את תפקידו, לרוב, בהצלחה. ואף על פי שהיו לו במקום תשעה קבין שיחה — שמונה עשרה, בכל זאת ידע לשמור סוד, בדה שקרים ועבר עליהם בלי נדנוד עפעף, עד שגם הוא האמין בהם.